

ספר

תורת המהנה

חלק ד

בשרות

שאלות ותשובות בענינים שכיחים

במסגרת השירות הצבאי

למנהגי העדות השונות

הרבנות הצבאית הראשית

תורת המחנה

חלק ד – כשרות

מהדורה ראשונה ה'תשפ"ה

כתיבה ועריכה: אע"צ הרב דודי גרינפלד מפקד בית המדרש להלכה,
אע"צ הרב חנניה שפרן.

עורך ראשי: סא"ל הרב אודי שורץ, רע"ן הלכה.

הכוונה, ביקורת והכרעה: תא"ל הרב איל קרים, הרב הראשי לצה"ל.

עיצוב כריכה ושערים, גרפיקה ועימוד: יוגב ברדה **יוגב** תיכונת תיכונים

לזכות

כל חיילי צבא ההגנה לישראל ואנשי כוחות הבטחון הי"ו
בכל מקום שהם, ביבשה באויר ובים,
הקב"ה ישמרם ויצילם מכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה,
ויצליחם בכל אשר יעשו,
ויעטרם בכתר ישועה ובעטרת ניצחון.

לרפואת

כל חיילי צבא ההגנה לישראל ואנשי כוחות הבטחון הי"ו
שנפצעו בהגנם על העם והארץ
אל נא רפא נא להם!

לזכר ולעילוי נשמת

כל חיילי צבא ההגנה לישראל ואנשי כוחות הבטחון
שחירפו נפשם על קדושת השם, העם והארץ
במלחמת חרבות ברזל
הי"ד

תוכן

ה.	הקדמת הרב הראשי לצה"ל
ט.	דברי ברכה – רמ"ח הרבנות
י.	מילון מושגים
1.	פרק א: כשרות הבשר והביצים
3.	תשובה א • אכילת בשר שאינו 'חלק'
12.	תשובה ב • בדיקת ביצים מדם
16.	פרק ב: בדיקת המזון מתולעים וחרקים
18.	תשובה א • מיני התולעים האסורות
26.	תשובה ב • תולעים זעירות
32.	תשובה ג • ביטול התולעים במאכל
36.	תשובה ד • דיני בדיקת פירות מתולעים
53.	תשובה ה • הגשת פירות שאינם בדוקים מתולעים
55.	תשובה ו • ירקות עלים שלא נשטפו כראוי
57.	תשובה ז • חובת ניפוי קמח
61.	תשובה ח • בצלים
64.	תשובה ט • צימוקים
66.	תשובה י • עגבניות
67.	תשובה יא • אגוזים ושקדים
68.	תשובה יב • זיתים (קופסאות שימורים)
69.	תשובה יג • ענבים
70.	תשובה יד • תמרים
72.	תשובה טו • קטניות, גריסים, קוסקוס ותבלינים
74.	תשובה טז • פלפלים
76.	פרק ג: בשר בחלב
78.	תשובה א • המתנה בין אכילת בשר לאכילת חלב
86.	תשובה ב • בישול מאכל פרווה בכלי בשרי לצורך ארוחה חלבית
92.	תשובה ג • דיני סכין בשרית או חלבית וסכין שבלעה איסור
102.	תשובה ד • כלי בשרי שבושל בו חלב, וכלי חלבי שבושל בו בשר
109.	תשובה ה • תבשיל שבושל בכלי שאינו בן יומו במזיד
114.	תשובה ו • צ'יפס שטוגן בשמן שטיגנו בו בשר
118.	תשובה ז • שימוש בכפפות חום 'בשריות' להחזקת תבנית חלבית או סתמית
123.	תשובה ח • דיני תנור ומיקרוגל
134.	תשובה ט • אכילת בשר על שולחן שאוכלים בו חלב ואכילה לצד אדם שאוכל מאכל אסור
141.	תשובה י • איסור מראית העין בשימוש בתחליפי בשר או חלב
148.	פרק ד: טבילת כלים
150.	תשובה א • חובת טבילת כלים השייכים לצה"ל
158.	תשובה ב • חציצה בטבילת כלים
164.	תשובה ג • טבילת כלים חשמליים וכלים גדולים המחוברים לקרקע
171.	תשובה ד • שימוש בכלי שספק אם הוטבל וחובת טבילתו

תוכן

179	תשובה ה • מכירת כלים לנכרי בכדי להימנע מטבילתם.
186	פרק ה: הכשרת כלים.
188	תשובה א • יסודות דיני הכשרת כלים שבלעו איסור או בשר בחלב.
194	תשובה ב • הכשרת כלי חלבי לשימוש בשרי ולהיפך.
198	תשובה ג • הכשרת מחבת.
205	תשובה ד • הכשרת רשת מנגל וסיר פויקה שהשתמשו בהם לאיסור.
211	תשובה ה • כלים שבישלו בהם בשר שאינו חלק.
215	תשובה ו • הכשרת סכינים.
222	תשובה ז • אכילת מאכל צונן בכלי טרף.
231	פרק ו: בישולי עכו"ם.
233	תשובה א • היתר מאכל שאינו עולה על שלחן מלכים.
242	תשובה ב • היתר מאכל שנאכל כמות שהוא חי.
244	תשובה ג • בישול בקיטור ובמיקרוגל.
257	תשובה ד • בישולי עכו"ם בצה"ל בשעת הדחק.
269	תשובה ה • כלים שבישלו בהם חייל שאינו יהודי.
276	תשובה ו • שתיית קפה שהוכן על ידי אינו יהודי.
279	תשובה ז • רכיבי חלב נכרי.
288	נספח • דגשי כשרות לשוהים בחו"ל.
298	פרק ז: מאכלים האסורים מחמת הסכנה.
300	תשובה א • בשר ודגים.
310	תשובה ב • מאכלים ששהו תחת המיטה.
316	תשובה ג • מאכלים שהוכנסו לבית הכסא.
318	תשובה ד • שום, בצל וביצה קלופים.
322	פרק ח: מטבח ציבורי.
324	תשובה א • השחתת מזון לצורך חיזוק נהלי הכשרות.
334	תשובה ב • הודעת טעמי הוראת היתר במקום הפסד מרובה או שעת הדחק.
343	תשובה ג • הגשת מזון לנוהג היתר באכילתו על ידי המחמיר בדבר.
349	תשובה ד • מאכלות אסורות במלחמה.
358	פרק ט: שמיטה במטבח.
360	תשובה א • אופן השימוש המותר בפירות שביעית.
367	תשובה ב • שאריות מזון הקדוש בקדושת שביעית במטבחי צה"ל.
381	תשובה ג • הוצאת מזון הקדוש בקדושת שביעית לחו"ל.
389	פרק י: הלכות חלה.
391	תשובה א • מצוות הפרשת חלה בצה"ל.
396	תשובה ב • שיעור הפרשת חלה וצירוף עיסות לחיוב חלה.
403	תשובה ג • הפרשת חלה מבלילה עבה ומבלילה רכה.
410	תשובה ד • השלכת החלה לאשפה.
416	תשובה ה • הפרשת חלה בלא נוכחות משגיח כשרות.
419	תשובה ו • חלה שהופרשה והתערבה בעיסה.
424	תשובה ז • תנור שנאפתה בו עיסה שלא הופרשה חלתה.
427	מפתח העניינים.

הקדמת הרב הראשי לצה"ל

בס"ד

"אל תשקצו את נפשתיכם בכל השרץ השרץ ולא תטמאו בהם ונטמאתם בם: כי אני ה' אלהיכם והתקדשתם והייתם קדשים, כי קדוש אני ולא תטמאו את נפשתיכם בכל השרץ הרמש על הארץ: כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים, והייתם קדשים כי קדוש אני" (ויקרא י"א, מ"ג-מ"ה).

"רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו: כל זמן שבית המקדש קיים - מזבח מכפר על ישראל, ועכשיו - שולחנו של אדם מכפר עליו" (ברכות, דף נ"ה עמוד א').

בשבח והודיה לה' יתברך, אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו, זוכים אנו להעלות על שולחן מלכים את הכרך הרביעי בסידרת ספרי "תורת המהנה", אשר שמה לה למטרה לגבש את המדיניות ההלכתית של הרבנות הצבאית. לאחר שזכינו בסייעתא דשמיא לברך על המוגמר בשלושת הכרכים הראשונים, ולהשלים את הכתיבה על כל חלק "אורח חיים" שבשולחן ערוך, פנינו ללבן ולברר את ההלכות המצויות בצה"ל בנושאי כשרות המזון והמסתעף מהם.

● ● ●

מדורי דורות כשרות המזון היא אחד מאדני היסוד של קדושת ישראל. ההקפדה והדיקדוק בכשרות המאכל והמשקה מובילה את האדם לטהרת הנפש ולזכות הלב. דווקא האכילה והשתיה, כאשר הם נעשים בנאמנות לכשרות כהלכתה – יש בהם כדי לרומם את חיי המעשה כולם.

בד בבד, מזון ומשקה בכמות מספקת הינם תנאי יסודי לכשירותו המבצעית של המהנה הצבאי. לא בכדי קבעו חז"ל, שבעת מלחמה ישנם היתרים מרחיבים בכל הקשור לכשרות המזון, וביאר הנצי"ב מוולוז'ין זצ"ל כי היתרים אלה מבוססים על ההבנה הפשוטה "שכל הקפדה במאכלים בשעת מלחמה מביא לסכנת נפשות" (העמק דבר, דברים ו', י').

היציאה מחיי השיגרה אל המהנה הצבאי מעוררת אתגרים שונים במשימת קודש זו להבטחת מזון כשר. מצד אחד, ברבים ממחנות הקבע של צה"ל ישנם מטבחים גדולים, המבשלים מאות ואפילו אלפי מנות ביום. ההקפדה על כשרות מהודרת במטבחים אלה מהווה אתגר משמעותי. מצד שני, לוחמי צה"ל, העושים לילות כימים בהגנה על שלומה ובטחונה של מדינת ישראל, מזדמנים לעיתים לנקודות קצה מרוחקות ולמטבחים ולמטבחונים קטנים, שבהם עליהם לבשל את מזונם בכוחות עצמם. הגיוון החברתי בצה"ל, שיש בו מי שמקפיד על הכשרות ויש בו מי שאינו מקפיד על כך, מייצר אף הוא אתגר משמעותי בהבטחה כי כל חייל וחיילת יוכלו לאכול מזון כשר בכל מקום שבו ימצאו, בארץ ובעולם.

הקדמת הרב הראשי לצה"ל

אתגרים אלה, ועוד רבים אחרים, מלווים את הרבנות הצבאות מיום היווסדה. בספרו "בעוז ובתעצומות" מספר האלוף הרב שלמה גורן זצ"ל, שהאתגרים הראשונים שעמדו לפתחו עם כניסתו לתפקיד הרב הראשי לצה"ל היו אתגרי הכשרות. אך בעצה אחת עם ראש הממשלה הראשון דוד בן גוריון ז"ל, נקבע עיקרון יסודי אחד: בשמו של ערך הרעות, הובטח שכלל המזון בצה"ל יהיה כשר. לוחמי צה"ל, הנלחמים יחד כתף אל כתף, חייבים גם לאכול ביחד. כך כתב דוד בן גוריון ביומנו בערב ראש השנה תש"ט, ערב ראש השנה הראשון לאחר הקמת מדינת ישראל:

"מעוררים שאלת היחידות הדתיות. אמרתי להם: צבאנו יהיה אחיד, בלא זרמים. למען אחידותו נחייב כולם בכשרות".

התנאי הראשון שאותו מציב דוד בן גוריון בדרך לצבא אחיד ובלא "זרמים" הוא כשרות מלאה בכל מחנות צה"ל ומתקניו. דברים דומים כתב גם הרב שלמה גורן, וכך הוא מתאר את המפגש הראשון שהיה לו עם דוד בן גוריון, בתקופת "ההפוגה הראשונה" במלחמת הקוממיות:

"הוא התחיל לדבר איתי על האידאולוגיה שלו, ועל כך שהצבא חייב להיות מסגרת שווה לכל אחד ואחד, לא רק של החילונים ולא רק של האדוקים. הוא אמר שאנחנו עם אחד וכולנו שווים, וכי כעת בפעם הראשונה אחרי אלפיים שנה יש לנו צבא אחד... דעתי בעניין הזה היתה כדעתו. אני מלכתחילה הייתי נגד הפרדת החיילים הדתיים מהחיילים הלא דתיים. הייתי נגד יצירת "גטו" לחיילים הדתיים... כשכבר הוקם צבא ההגנה לישראל, כל המפלגות הדתיות היו בעד שחיילים דתיים ישובצו במסגרת דתית מיוחדת לפלוגות מיוחדות ולגדודים מיוחדים... מדבריו של בן גוריון נוכחתי שהוא נגד המגמה הבדלנית הזאת.

בתחילת הדברים הוא שאל אותי מה דעתי בעניין, כנראה רצה לבחון אותי ואת השקפת עולמי. עניתי ואמרתי לו שלפי דעתי אסור לפלג את העם לשניים, ובוודאי לא לפלג את הצבא לשניים... ציטטתי לו את הפסוק "ויחן שם ישראל נגד ההר", והזכרתי את דברי חכמינו שאמרו על כך "כאיש אחד בלב אחד"... הדברים שאמרתי בפני בן גוריון ביחס לצבא המאוחד שימחו אותו. אמרתי לו שלפי דעתי הצבא חייב להיות כשר בכל מקום – כל המטבחים של הצבא חייבים להיות כשרים...".

(בעוז ובתעצומות – אוטוביוגרפיה בעריכת אבי רט, "המינוי לרב הראשי לצה"ל")

גם מן העדות המאלפת הזו של הרב גורן ברור, שהתנאי הראשון בדרך לצבא אחד ומלוכד הוא האפשרות לסעוד יחד.

מאז ועד היום, חיילי צה"ל סועדים יחד, ונלחמים יחד.

הקדמת הרב הראשי לצה"ל

לאורך השנים השכילה הרבנות הצבאית למסד מערך מפואר של השגחה ופיקוח על כשרות המזון: חיילים בשירות חובה, נגדים בשירות קבע ובשירות מילואים, אזרחים עובדי צה"ל ומשגיחי כשרות המועסקים על ידי חברות אזרחיות; ועימם, כמובן, רבני היחידות. כל אלה יחד, במסירות אין קץ ובהתמדה רבה, מבטיחים מזון כשר לחיילי צה"ל ומפקדיו בכל במקום שבו ימצאו, כל זאת תוך שיתוף פעולה הדוק עם הרבנות הראשית לישראל, ועם גופי הכשרות השונים בארץ ובעולם.

אחד מהישגיו הגדולים של הרב גורן, ושל כל הרבנים הראשיים לצה"ל שבאו בעקבותיו, היה בקביעת מערכת סדורה של חוקים, פקודות ונהלים, שנועדו להבטיח את הכשרות בצה"ל. הכשרות בצה"ל מעוגנת גם בחוקי מדינת ישראל, ו"פקודת מאכל כשר לחיילים", אשר נחקקה בכנסת ישראל כחצי שנה לאחר קום המדינה (ט"ז במרחשוון תש"ט), עומדת בתוקפה מאז ועד היום. ברבות השנים נוספו פקודות, תקנות והוראות שונות, והן שמדריכות ומכוונות את העוסקים בכשרות המזון בצה"ל במלאכתם החשובה.

מטרתו של הספר המוגש בזה, לברר וללבן את הוראות הכשרות ממקורותיהן. חלק משמעותי ממסקנות ההלכה שבספר הוטמעו בעדכונים שונים להוראות הרב הראשי לצה"ל בנושא כשרות. אך זאת למודעי: את ההתנהלות היומיומית במטבחי צה"ל ובחדרי האוכל, במפעלי המזון, בחברות ההסעדה, בבתי החרושת למוצרי הגלם וכן הלאה – קובעות אך ורק ההנחיות והפקודות המחייבות. ספר זה נועד להרחיב את היריעה בלימוד הסוגיות ממקורותיהן מחד גיסא, ולשמש כלי עזר בידי הרבנים הצבאיים להכרעה הלכתית במצבים ייחודיים ומורכבים מאידך גיסא. גם הכרעה הלכתית לקולא או לחומרא במציאות ייחודית, נדרשת להיעשות בהתאם להוראות המחייבות, ותוך היועצות בגורם האמון על כך: רב היחידה, רב הפיקוד, ראש ענף הכשרות או ראש מחלקת הרבנות.

על מלאכת מחשבת בכתיבת הספר שקדו במשך זמן רב אע"צ הרב חנניה שפרן ואע"צ הרב דודי גרינפלד. שניהם יחד עשו לילות כימים בליקוט המקורות, בבירור הסוגיות ובעריכת התשובות.

רבני וחיילי ענף ההלכה לאורך השנים סייעו הרבה במלאכת הספר, וביניהם: אל"ם הרב שוהם עורקבי, אל"ם במיל' הרב ישי איתן, רס"ן הרב דב ברקוביץ, רס"ן הרב עוז קאפח, סרן במיל' הרב רז צבי הרשפינס, ר' אריאל דוד, ר' ירדן שטרן, ר' בצלאל מינקוב ועוד רבים וטובים.

כדי להבין באופן המדויק ביותר את המציאות העכשווית במטבחי צה"ל, עמדו לימיננו רנ"ג יונתן סאלם ורס"ם ליאור חיון, אשר שימשו במשך שנים ארוכות כמשגיחי כשרות בשירות קבע, ומכירים לעומק את הנעשה במטבחי צה"ל בחזית ובעורף. רמ"ח הרבנות, אל"ם הרב חיים ויסברג, ורבני ענף הכשרות, בהובלת ראש הענף סא"ל הרב שמואל ערד, עברו גם הם על הספר והעשירו אותו בהערות ובהארות.

הקדמת הרב הראשי לצה"ל

ראש ענף ההלכה, סא"ל הרב אודי שורץ, עמל הרבה על העריכה הסופית של התשובות בתוכן ובסגנון, כדי שנזכה בעזרת ה' להוציא דבר מתוקן מתחת ידינו. ברכותיי לכל העוסקים במלאכה בעבר ובהווה, ובכלל הברכה כל סגלי הרבנות הצבאית העושים לילות כימים להבטחת כשרות המזון בצה"ל. יבורכו כולם מפי עליון, ויזכו להתמיד במלאכת הקודש ולהגדיל תורה ולהאדירה בבריות גופא ובנהורא מעליא.

השלמת עריכתו של ספר זה התעכבה במשך כמעט שנה, עת פרצה מלחמת "חרבות ברזל" בשבת שמחת תורה תשפ"ד. סגלי הרבנות הצבאית כולם, ובכללם רבני ענף ההלכה, נרתמו להשיב כהלכה על השאלות הרבות שהתעוררו במהלך המלחמה בכל חלקי השולחן ערוך, ובכלל זה גם בנושאים הקשורים בכשרות המזון. חלק מן השאלות שנשאלו במהלך המלחמה, מצאו את מקומן בספר.

אנו מקדישים את הספר לזכרם ולעילוי נשמתם של הנופלים במערכה הכבדה, ונושאים תפילה כי גבורתם ועוז רוחם יוסיפו ויפעמו במחנה ישראל, עד אשר יתקיימו בנו ברכות תורתנו הקדושה:

"וַנִּתֵּן שְׁלוֹם בְּאֶרֶץ וּשְׁכֻנָּתָם וְאִין מַחְרִיד, וְהִשְׁבַּתִּי חַיָּה רְעָה מִן הָאָרֶץ וְחָרֵב לֹא תֵעָבֵר בְּאֶרְצְכֶם: וְיִרְדְּפֶתֶם אֶת אֹיְבֵיכֶם וְנִפְּלוּ לִפְנֵיכֶם לְחָרֵב: וְיִרְדְּפוּ מִכֶּם חֲמֹשֶׁה מֵאָה, וּמֵאָה מִכֶּם רַבְּבָה יִרְדְּפוּ, וְנִפְּלוּ אֹיְבֵיכֶם לִפְנֵיכֶם לְחָרֵב: וּפְגִיתִי אֱלֵיכֶם וְהַפְּרִיתִי אֶתְכֶם וְהַרְבִּיתִי אֶתְכֶם וְהִקִּימֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם: וְאָכַלְתֶּם יֶשֶׁן נוֹשֹׁן, וְיֶשֶׁן מִפְּנֵי חֶדֶשׁ תּוֹצִיאוּ: וְנִתַּתִּי מִשְׁכָּנִי בְּתוֹכְכֶם וְלֹא תִגְעַל נַפְשִׁי אִתְּכֶם: וְהִתְהַלַּכְתִּי בְּתוֹכְכֶם, וְהִיִּיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי לְעָם: אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵהֵיטָב לָהֶם עֲבָדִים, וְאֲשַׁבֵּר מִטַּת עַלְכֶּם וְאוֹלֹךְ אֶתְכֶם קוֹמָמִיּוֹת" (ויקרא כ"ו, ו'-ג).

בברכת התורה, העם והארץ

תא"ל הרב איל קרים

הרב הראשי לצה"ל

דברי ברכה - רמ"ח הרבנות

דוד המלך אומר בתהילים (מ', ט'): "לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ אֱלֹהֵי חֲפָצֵי וְתוֹרָתְךָ בְּתוֹךְ מַעֲי", ומסביר רש"י שם: "אף מאכלי על פי תורתך הוא". על פסוק זה בתהילים כתב אור החיים הקדוש (פרשת אחרי מות): "להבינך אומרו ותורתך בתוך מעי, כי כל האוכל אשר יאכל יסוד חיותו שבה נתהווה וגדל הוא מיניקת הקדושה שהיא התורה ... ולזה כשאדם אוכל דבר המותר כאילו נהנה מאור העליון ממאורי אור תורה ... וזה אמר ותורתך בתוך מעי, בזה גבר חפצו ותשוקתו לעשות רצונו יתברך כי אין רע בקרבו המסיר חפץ הערב לנפש".

נאמר בספר איוב (ל"ח, ו'): "עַל מָה אֶדְנֶיָה הִטְבְּעוּ אוֹ מִי יָרָה אָבֶן פְּנֵתָה", וביאר הרשב"ם שם: "שהבנאי יוסד יסוד ונותן אבנים גדולות וכבדות בפניות הבנין תחילה, ואחר כך נוטה קו הבנין מאבן לאבן ובונה". אבן הפינה של הרבנות הצבאית מיום ייסודה, המהווה את הבסיס להקמתה בראשית ימיה, היא כשרות המאכלים והמטבחים בצה"ל. החובה להבטיח כשרות במטבחי צה"ל מוטמעת בהוראות הפיקוד העליון, בפקודות מטכ"ל ובהוראות רבצ"ר, והיא מאפשרת את לכידות המחנה כאיש אחד בלב אחד.

הספר הרביעי בסדרת ספרי תורת המחנה, שאותה זכינו לכתוב בסייעתא דשמיא בבית מדרשה של הרבנות הצבאית, עוסק בשאלות הלכתיות בתחום הכשרות במסגרת הצבאית, שאלות שאותן פוגשים חיילי צה"ל בשגרה ובחירום. בטוחני כי ספר זה יסייע רבות לרבנים הצבאיים, למשגיחי הכשרות, למפקדי צה"ל וחייליו ביבשה באוויר ובים ובכל מקום שהם, להרחיב את הידיעות ההלכתיות בענייני כשרות ולמצוא משנה ברורה והלכה ברורה במקום אחד בסיטואציות השונות בשירות הצבאי. חשוב להדגיש, כי ספר זה לא נועד לשמש כספר פקודות או הנחיות לביצוע במטבחי צה"ל, אלא כספר הלכתי ללימוד ההלכות ממקורותיהן.

כך זה, כמו קודמיו, הינו פרי עמל ויגיעה של רבני ענף ההלכה. ענף ההלכה הינו ענף מרכזי במחלקת הרבנות וברבנות הצבאית, והוא ממלא תפקיד חשוב בהתוויית המדיניות ההלכתית של הרבנות הצבאית בנושאי כשרות, ובכלל. ברכת יישר כוח גדול שלוחה לראש הענף, סא"ל הרב אודי שורץ נ"י, אשר טרח רבות בעריכת הספר ובהגהתו; ועימו הרב חנניה שפרן נ"י והרב דודי גרינפלד נ"י יחד עם צוות הכותבים, העורכים והמגיחים, שביררו וליבנו את הסוגיות מן המקורות ועד להלכה למעשה. ברכת ה' על כולכם!

יהי רצון מלפני אבינו שבשמיים, שבזכות שמירת הכשרות והזהירות "מכל דבר רע" נזכה לממש את ייעודו של מחנה ישראל, כמצוות התורה: "כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מְתִילֶךָ בְּקֶרֶב מַחֲנֶךָ לְהַצִּילֶךָ וְלָתֵת אִיבֶיךָ לְפָנֶיךָ, וְהָיָה מַחֲנֶיךָ קְדוֹשׁ" (דברים כ"ג, ט"ו).

בברכה נאמנה,

אל"ם הרב חיים ויסברג

ראש מחלקת הרבנות

מילון מושגים

אינו בן יומו – כלי שלא בישלו בו ב-24 השעות האחרונות (הטעם שבלוע בדפנותיו פגום, ואינו אוסר את מה שיתבשל בו).

איסורא בלע – כלי שבלע טעם של מאכל אסור, כגון שבושל בו בשר לא כשר.

אוצר בית דין – פירות וירקות שגדלו בשנת השמיטה במטעים ובשדות, על ידי חקלאים שמונו להיות שלוחי בית דין. בפירות ובירקות אלו נוהגת קדושת שביעית.

ביטול איסור לכתחילה – עירוב מאכל אסור במאכל מותר באופן שגורם לאיסור להתבטל ברוב או להפוך להיתר בדרך אחרת. אסור לעשות זאת.

ביעור פירות שביעית – מצווה להפקיר את הפירות שגדלו בשנת השמיטה, בסיום העונה החקלאית, כאשר הפרי כבר אינו מצוי יותר בשדה. כאשר הגיע זמן הביעור, הפירות אסורים באכילה עד לביעור.

בריה – בעל חיים או פרי שלם, כגון נמלה וגרגיר ענבים. בשל חשיבות הבריה, היא אינה בטלה בתערובת.

בשר 'חלק' – בשר של בהמה שהריאה שלה שלימה לגמרי (ללא סירכות).

גבול 'עולי מצרים' – חלקי ארץ ישראל שנכבשו בימי יהושע בן נון. הפוסקים נחלקו האם בשטח זה נוהגת קדושת שביעית, אם לא היה מיושב בימי בית שני.

גבול 'עולי בבל' – חלקי ארץ ישראל שנכבשו בימי יהושע בן נון, והיו מיושבים גם בימי בית המקדש השני. בשטח זה נוהגת קדושת שביעית.

גילוי – משקה שנותר זמן מה בלא כיסוי, ובימי חז"ל היה קיים חשש שנחש הטיל בו ארס, ועל כן חכמים אסרו לשתות ממנו.

דבר שיש לו מתירין – דבר שאיסורו עתיד לפקוע מאליו אין הוא מתבטל אפילו כשיש הרבה כנגדו בתערובת.

דוחקא דסכינא – טעם הבלוע בסכין נפלט ממנה בשל דחיקת הסכין במאכל (בתנאים שונים), ויש שנבלע פנימה.

דרכי שלום – שיקול הלכתי להקל במצבים שונים, כדי למנוע פגיעה או העלבה של הזולת, ולהעצים את הלכידות החברתית.

הגעלה – הכשרת כלי באמצעות הכנסתו לתוך מים רותחים שמעלים בועות.

היתרא בלע – כלי שבלע מאכל היתר. הדיון ההלכתי לגביו מתייחס למקרה שבו צורך להכשירו. לדוגמא: כלי שבלע מאכל חלבי, ורוצים להכשירו כדי לבשל בו מאכל פרווה או בשרי – החלב מותר מצד עצמו, אך הכלי זקוק להכשרה לצורך בישול בשרי או פרווה.

היתר מכירה – מכירת הקרקעות בארץ ישראל לנכרי לפני שנת השמיטה, כדי להתיר עשיית מלאכות שונות הקשורות בעבודת האדמה.

זיעה (בהלכות תערובות) – אדים שיוצאים ממאכל למאכל אחר, כאשר שני המאכלים נצלים או נאפים יחד.

זיעה (בפירות) – לחלוחית (מיץ) היוצאת מהפירות ואינה נחשבת כפירות עצמם.

חציצה – הפרדה בין האדם או הכלי הטובל לבין מי המקוה.

מילון מושגים

חתיכה נעשית נבלה (חנ"נ) - טיפת חלב שנפלה על בשר ואין באותה חתיכה פי שישים כדי לבטל את החלב, החתיכה כולה הופכת לאיסור, וצריך שיהיה בתבשיל פי שישים כנגד כולה כדי לבטלה. הפוסקים נחלקו האם כך הדין בכל מאכל שנאסר, או רק בבשר בחלב.

טעם כעיקר - מאכל אסור שהתערבב בתבשיל ונתן בו טעם, אוסר את התבשיל (על אף שגוף המאכל האסור הוצא מן התבשיל).

כבולעו כך פולטו - דרך הכשרתו של כלי היא באותה הצורה שבה השתמשו בו והוא בלע טעם: אם ביטלו בו באמצעות נוזל הכשרתו בהגעלה, אם אפו או צלו בו באש הכשרתו בליבון וכו'.

כבוש - מאכל ששהה במשקה למשך 24 שעות ברציפות, נותן טעם אף אם המשקה צונן. לפיכך, שני מאכלים שנכבשו יחד במשקה נותנים טעם זה לזה.

ליבון חמור - הכשרת כלי באמצעות חום רב עד שינתזו ממנו ניצוצות או עד שהמתכת תאדים.

ליבון קל - הכשרת כלי באמצעות חום אש, עד שקש שיונח בצידו השני של הכלי ייחרך.

לינת לילה - כלי שעבר עליו הלילה ללא בישול, דינו (על פי חלק מהדעות) ככלי ש'אינו בן יומו'.

מיעוטו ומקפיד - חציצה או לכלוך על מיעוט הכלי, אשר מפריעים לבעליו והוא מעוניין להסירם. לדבר משמעות בהלכות טבילת כלים.

מיעוט המצוי (תולעים) - אחוז ניכר של פירות מותלעים שאינו עולה על רוב (הפוסקים נחלקו מהו השיעור המדויק).

מן המוקף - הפרשת תרומות ומעשרות צריכה להיעשות דווקא מפירות הסמוכים - המוקפים - זה לזה.

נותן טעם לפגם (נטל"פ) - מאכל אסור שטעמו פגום או משפיע בצורה שלילית על טעמו של מאכל ההיתר שהתבשל עמו, אינו אוסר אותו.

נחירה - בהמה שהומתה שלא בדרך שחיטה.

נ"ט בר נ"ט - מאכל שנתן טעם בכלי, ולאחר מכן מאכל אחר בושל בכלי וקיבל ממנו את הטעם של המאכל הראשון.

נפיחה - ניפוח ריאת הבהמה כדי לבדוק שאין בה נקבים, והיא איננה טריפה.

ספיחין - ירקות שצמחו מאילהם בשנת השמיטה, ואסורים מדרבנן.

ספק ספיקא - מצב בו מתעורר ספק, וגם באחד מצדדי הספק מתעורר ספק נוסף.

סרוחה - מים או ליחה עכורים שנמצאו בריאה של בעל חיים. לדבר משמעות בהלכות טריפות.

עולה על שלחן מלכים - מאכל חשוב, שאפילו אנשים מכובדים רגילים לאוכלו.

קפילא - טבח או אופה (בדרך כלל נכרי), שמיומן בטעימת תבשילים ובהבחנה בין טעמים שונים.

רוב התלוי במעשה - רוב מלאכותי שאינו בדרך הטבע, כגון רוב השוחטים עושים מלאכתם כהלכה.

רובו ואינו מקפיד - חציצה ברוב הכלי, באופן שאינו מפריע לבעליו.

ריחא - ריח של מאכל שעובר למאכל אחר, כאשר הם נצלים או נאפים יחדיו.

ריעותא - בעיה שהתעוררה או סיבה המעוררת חשד, שגורמת לערעור חזקת הכשרות.

פרק א
בשרות הבשר
והביצים

תשובה א אכילת בשר שאינו 'חלק'

שאלה:

כלל הבשר המוגש בצה"ל הוא בשר 'חלק'. אמנם, כאשר היחידה מתארחת במתקן אזרחי ומוגש בשר שאינו 'חלק', או כאשר החיילים רכשו לעצמם בשר כזה באופן עצמאי, האם על חייל המחמיר בכך בביתו, להימנע מאכילת הבשר?

תשובה:

א. כזה בשר 'חלק'

נאמר בתורה:

"ובשר בשדה טרפה לא תאכלו, לכלב תשליכון אותו".

ומבואר במשנה במסכת חולין^[א], באלו מצבים הבהמה נחשבת טריפה:

"אלו טרפות בבהמה... הריאה שניקבה או שחסרה".

וכן פסק הרמב"ם^[ב]:

"כבר ביארנו בהלכות איסורי מאכלות, שהטרפה האמורה בתורה היא הנוטה למות... ויש שם חלאים אחרים אם יארעו לה תחשב טריפה, והן הלכה למשה מסיני. ושמונה מיני טרפות נאמרו לו למשה בסיני, ואלו הן: דרוסה, נקובה... נקובה כיצד, אחד עשר איברים הן שאם ניקב אחד מהן לחללו במשהו, טרפה. ואלו הן... והריאה עם הקנה שלה".

למדנו מכאן, שבהמה שניקבה הריאה שלה – אסורה באכילה מדאורייתא. ישנן בהמות שמצוי על הריאה שלהן כעין קרום דק הנקרא סירכא, ומבואר בגמרא^[ג] שסירכא זו מטריפה את הבהמה.

נחלקו הראשונים והאחרונים, לגבי סירכות שיורדות על ידי מיעוץ ומשמוש, יש אומרים^[ד] שזהו סימן שהריאה נקובה, והבהמה אסורה באכילה, ויש אומרים^[ה] שאם הסירכא יורדת במשמוש, אינה אלא ריר בעלמא ולא סימן לנקב בריאה.

מקורות והערות

[א] שמות פרק כב פסוק ל. [ב] מב ע"א. [ג] הלכות שחיטה פ"ה ה"א-ב, פ"ו ה"א. [ד] חולין מו ע"ב. [ה] רמב"ם (הלכות טריפות פ"א ה"ח), שו"ת הרשב"א (ח"א סימן שד), יבין שמועה (דף יט ע"ב), כלבו (סימן קא), רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נתיב טו אות ו). [ו] דרכי משה (יו"ד סימן לט אות כו), בשם ר' דוד יחייא

השו"ע פסק כדעת המחמירים:

"כל מקום שאסרו סרוכת הריאה אין הפרש בין שתהא הסרכא דקה כחוט השערה, בין שתהא עבה וחזקה ורחבה כגודל, ולא כאותם שממעכים ביד ואם נתמעכה תולין להקל, וכל הנוהג כן כאילו מאכיל טריפות לישראל".

וכן מנהג רבים מהספרדים ובני עדות המזרח, כפי שמציין זאת בלשון חריפה בשו"ת וישב משה¹:

"כי עיינינו רואות וכלות כל היום בעניין אכילת הבשר, שזה כמה פעמים נתפרסמו מודעות על ידינו וכרוזא קרי בחיל, שאף אחד מהספרדים לא ייקח בשר מאחינו האשכנזים, מפני שאנו קבלנו הוראות מרן השו"ע, שהורה שכל המיקל במיעוץ ומשמוש בסירכות הריאה כאילו מאכיל טריפות לישראל, ורק הרמ"א התיר לדידהו בזה, אולם אנו איכה נוכל לעבור על דעת מרן השו"ע בידיים לאכול מילתא דאיסורא, כאילו אוכל טריפה ח"ו. וידוע מ"ש החיד"א בשם הגדולים שהעושה כקולת הרמ"א נגד מרן ז"ל שקבלנו הוראותיו, צריך כפרה ותשובה על זה".

לעומת זאת, הרמ"א² נקט כדעת המקילים:

"ויש מתירין למשמש בסרכות ולמעך בהם, ואומרים שסרכא אם ימעך אדם בה כל היום לא תנתק, ולכן כל מקום שיתמעך תולין להקל, ואומרים שאינו סרכא אלא ריר בעלמא. ואף על פי שהוא קולא גדולה כבר נהגו כל בני מדינות אלו, ואין למחות בידם, מאחר שיש להם על מה שיסמוכו. ומכל מקום צריך להיות הבדק ירא אלוקים, שיודע ליזהר למעך בנחת שלא ינתק בכח".

אף שמנהג רבים מהספרדים ובני עדות המזרח כדעת מרן השו"ע, יש מהספרדים שנוהגים בזה כדעת הרמ"א. מאידך, כמה מפוסקי אשכנז החמירו כדעת מרן, ביניהם השל"ה הקדוש³, שו"ת חוט המשולש⁴, ושו"ת תשובה מאהבה⁵.

מלבד זאת, ישנן מחלוקות נוספות בין השו"ע והרמ"א בדיני טריפות, בהן הרמ"א מחמיר והשו"ע מיקל⁶. הנוהג המקובל במשחטות כיום הוא לסמן כבשר 'כשר' שאינו 'חלק' כל מקרה השנוי במחלוקת בין גדולי הפוסקים הנ"ל. ממילא, שאלת אכילת בשר שאינו 'חלק' נוגעת הן לבני עדות המזרח הנוהגים כפסקי מרן השו"ע והן לבני אשכנז היוצאים ביד רמ"א.

מקורות והערות

ומהרי"ל. [ז] יו"ד סימן לט סעיף י. [ח] דרוש חמישי לשבת שובה. [ט] שם סעיף יג. [י] עיין תורות אמת (קיצור מנהגי בדיקות הריאה), ובספר דברי שלום ואמת (חלק ד עמ' 148 ואילך). [יא] שער האותיות אות ק ס"ק מח. [יב] ח"א סימן כ. [יג] ח"ג סימן שכ בשם הנודע ביהודה. [יד] עיין שו"ע יו"ד סימן לה

ב. בהמה שלא נבדקה הריאה שלה

הראשונים נחלקו ביחס לבהמה שאבדה הריאה שלה קודם שנבדקה. הרמב"ם^ט כתב: "מי ששחט את הבהמה וקרע את הבטן, וקודם שיבדוק את הריאה, בא כלב או עכו"ם ונטל את הריאה והלך לו, הרי זו מותרת, ואין אומרים שמא נקובה היתה, או שמא דבוקה היתה, שאין מחזיקין איסור, אלא הרי זו בחזקת היתר, עד שיודע במה נטרפה".

וכן כתבו ראשונים רבים^י, והוסיף הר"ן^י:

"מיהו היכא דאיתא לריאה קמן ואפשר למבדקה, אסור לאכול מן הבהמה עד שתבדוק וכו', ובדיקה זו מדבריהם ולא מדאורייתא".

מבואר, שלדעת ראשונים אלו, מדין תורה אין חובה לבדוק את הריאה, כיוון שרוב הבהמות אינן טריפות, ומדרבנן הזיקו לבדוק לכתחילה, ובדיעבד אם לא בדק אין לאסור. מאידך, כתב המרדכי^י:

"ונחלק עליו (על רש"י, שהתיר באבדה הריאה) ר"י הלוי וכתב, דלא אזלינן בתר רובא אלא היכא דלא אפשר. אבל היכא דאפשר בתיקון חכמים לא אזלינן בתר רובא. והא דרב הונא איכא לתרוצי, דלא היקל אלא בשאר מיני טרפות שלא הצריכו לבדוק, אבל ריאה שיש בה כמה מיני טרפות, לא עלתה על לבו. ובה"ג כתב, דצריך לאפוקי לריאה ולמבדקה בנפיחה, ואי לא עבוד הכי ספק טרפה היא. גם ראב"ן כתב, כיון דנהגו לבדוק הריאה, אי איתרמי דאפקה בלא בדיקה – טרפה, דלא סמכינן ארובא, ומעשה היה בקולוניא ואסרו כל חכמי הדור".

וכן פסקו ספר התרומה^י והסמ"ק^י, והוסיפו:

"ואנן סמכינן על פירוש רש"י (רק) בגדיים וטלאים שאין רגילות להיות בהם סירכא כשהם קטנים, ואם לא בדק בהם כשרה בדיעבד".

להלכה נחלקו בדבר השו"ע והרמ"א^י:

"מי שקרע בטן הבהמה וקודם שתיבדק הריאה בא חיה או נוכרי, ונטלה והלך לו, הרי זו מותרת, ואין אומרים שמא נקובה או סרוכה הייתה.

הגה: ויש מחמירין אם נאבדה הריאה, ואין להתיר רק במקום הפסד גדול, או בגדיים וטלאים וחיות שאין סרכות מצויות בהם".

מקורות והערות

סעיפים ב, ט. [טו] הלכות שחיטה פרק יא הלכה יג. [טז] רש"י (חולין יב ע"א ד"ה פסח), הרא"ש (חולין פרק א סימן טז), העיטור (שער ב הלכות שחיטה דף כו טור ד) והרשב"א (תורת הבית הארוך בית ב שער ב). [יז] חולין דף ג ע"א מדפי הרי"ף ד"ה גרסינן. [יח] חולין רמז תקפ. [יט] סימן יט. [כ] סימן רא. [כא] יו"ד סימן לט סעיף ב.

וביאר הש"ך^{בב}:

"דהאוסרים סבירא להו דכיוון שהצריכו חז"ל בדיקה, אסרו אפילו בדיעבד כשלא נבדקה, משום דאם כן מה הועילו חכמים בתקנתו, דכל אחד ישליך הריאה בלא בדיקה".

הרי שהשו"ע נקט כדעת המקילים, ואילו הרמ"א החמיר לאסור הבהמה כשאבדה הריאה. כאמור לעיל, השו"ע התיר כשאבדה הריאה, משום שרוב בהמות כשרות הן, אע"פ שלשיטתו בהמה שנמצאת בה סירכא היורדת במיעוץ ומישמוש היא טריפה. והקשה הפרי חדש^{בב}:

"ואף על גב דהאידינא ברוב המקומות הטרפות שכיחי טפי מהכשרות, טעמא דמילתא משום שמחמירין הרבה חומרות שאינם מעיקר דין התלמוד, וכן איכא מילי טובא דבעו בדיקה ולא בקיאינן בבדיקה ומטרפינן להו, וכן כמה בהמות מחמת ספק מטרפינן להו, אבל היכא שנאבדה הריאה ודאי אזלינן בתר רובא, שמעיקר הדין כשרות הן".

כעין זה כתבו בשו"ת שאגת אריה^{בב} ובשו"ת משיבת נפש^{בב}, ואחרונים רבים נוספים^{בב}. אולם, יש להקשות על דבריהם, שהרי במציאות יש רוב סירכות הפוסלות לדעת השו"ע מעיקר הדין, ונראה לתרץ ע"פ דברי ערוך השולחן^{בב}:

"ותשובת שאלה זו כן הוא, דוודאי אם כל מה שאנו רואים סרכות בבהמה היו סרכות ודאית, היתה שאלה גדולה ואין עליה תשובה, אמנם האמת דהרבה יש מהם שאינם סרכות כלל, ויש מהן רירין בעלמא, ויש מהן שנראה לעיניים שהוא כקרום שלישי וכמעשה דריינו"ס, ויש מהן שהם רק מעור העליון... מ"מ אין זה ודאי אלא ספק, ואנחנו כל מה שאנו רואים, אין בנו בקיאות להפריש בין סרכא ודאית לאינה ודאית או שאינה סרכא כלל, ומפני זה רוב בהמות אצלינו יש להן סרכות, ומ"מ סרכות אמיתית, שהן מפני נקב, מועטים המה, ורוב מזה המיעוט עולה סרכא על הנקב ונקב בלא סרכא הוי מיעוטא דמיעוטא ולכן אין זה מצוי אצלינו... א"כ ממילא מתברר שרובן אינן סרכות כלל וכולן ספיקי סרכות הן".

על פי זה נראה ליישב גם את מה שהקשה בשו"ת שואל ונשאל^{בב}:

"ועוד יש להקשות דכיון דעינינו הרואות שכמעט רוב הבהמות אינם ניתרים אלא על ידי נפיחה, וכמו שכן אומרים דרך מיעוטא שאינם צריכים נפיחה, אם כן תו לא חשיב ספק זה ספק, דהוי רובא אית בהו סירכא שעל ידי נפיחה וכאמור".

מקורות והערות

[בב] שם ס"ק ח. [כג] שם ס"ק ג. [כד] סימן סד. [כה] סימן יד. [כו] כסא אליהו (יו"ד סימן פא ס"ק א), דרכי תשובה (שם ס"ק יח) בשם הדעת קדושים. [כז] יו"ד סימן לט אותיות כב-כג, וכן נראה מדברי שו"ת רעק"א (מהדו"ק סימן עד), ונראה שזו גם כוונת הפר"ח שכתב שהרוב אינן טריפות. [כח] ח"ד יו"ד סימן ז.

אכילת בשר שאינו 'חלק' ♦ תשובה א

והיינו, שאין להחשיב לספק את האפשרות שהבהמה היתה ללא סירכות, כיוון שבמציאות לרוב הבהמות יש סרכות, ועל פי הנ"ל הדברים מיושבים, שהרי גם כשוודאי יש סירכות ניתן לדון זאת כספק, הואיל ורוב הסרכות אינן אוסרות.

לאור זאת, בהסתמך על דעת השו"ע, כתב בשו"ת דבר שמואל^{כט} לגבי המתארח במקום שלא מקפידים בו על בשר 'חלק':

"בסתם בשר הנאכל באותם המקומות וכו', נראה הדבר פשוט שאין לחוש ולהחמיר (שמא הבשר אינו 'חלק'), כיוון שעיקר החיוב בבדיקת הריאה הוא מדרבנן, ואם בא כלב או גוי ונטל הריאה והלך לו, הרי הבהמה מותרת, ואין אומרים שמא נקובה או סרוחה הייתה".

לעומת זאת, בשו"ת שואל ונשאל^ל כתב, שאין הנידון דומה לריאה, ואף שבאבדה הריאה נקטינן כדעת השו"ע שהבהמה מותרת, בבהמה המגיעה מידיו של מי שאינו מקפיד לבדקה – אין להקל, כיוון שבכוונה תחילה לא נבדקה הריאה, והרי זה דומה למבטל איסור לכתחילה – שאסור לו לאכול אף בדיעבד. בדומה לכך כתב הש"ך^{לא}:

"אבל אם השליכה או איבדה במזיד, נראה דלכולי עלמא דינא כמו ביטל במזיד איסור דדבריהם, וכן כתב הריב"ש בתשובה סי' תצח ע"ש".

וכן כתב ערך השולחן^{לב}:

"מיהו אם איבד הריאה במזיד, לכו"ע דינה כמבטל איסור לכתחילה דאסור לו, כמש"כ הריב"ש סימן צ"ח והרשב"ץ דף י"ז וכו'".

יש להעיר, שדברי השואל ונשאל קשים, שכן, דברי הש"ך מוסבים על מבטל איסור, או על הנמנע מלבדוק דבר שמחויב בבדיקתו, שיש מקום לקנוס אותו על כך שנהג שלא כהוגן. אולם כאן, מביא הבשר אינו נוהג בכך כל איסור, ואין פגם במעשיו, ממילא אין טעם לקנוס את מי שביטל בעבורו, בדומה למבטל איסור בשגגה, כגון שלא ידע שהדבר אסור^{לד}.

ג. בשר שאין ידוע אם הוא 'חלק'

טעם נוסף להתיר אכילת בשר שאין ידוע אם הוא 'חלק', כתב הדבר שמואל^{לד}:

"כ"ש היכא דאיכא ספק ספיקא באיזה פיסול מיעוטא דלא שכיחא".

היינו, ספק אם היו סירכות היורדות במשמוש בריאת הבהמה, וספק אם הלכה כשו"ע או כרמ"א, וכן כתב בשו"ת יביע אומר^{לה}:

"עכ"פ בכה"ג דנ"ד תסגי לן להקל ע"פ ס"ס, שמא בשר בהמה הלזה חלק, ואת"ל שהיה שם סירכא שהוסרה ע"י מיעוץ ומשמוש, שמא הלכה כדעת המכשירים".

מקורות והערות

[כט] סימן שכ. [ל] שם. [לא] שם ס"ק ו. [לב] סימן לט ס"ק ו. [לג] ראה ערך השולחן (יו"ד סימן צט אות י, ואו"ח סימן שיח אות ג). [לד] שם. [לה] ח"ה יו"ד סימן ג אות ג.

לעומתם, בשו"ת שואל ונשאל^א חלק על יסוד זה, משום שזהו ס"ס שאפשר לבררו. מקורו של השואל ונשאל בדברי הגמרא במסכת פסחים^ב, לגבי בית המושכר אחרי זמן בדיקת חמץ, שאם המשכיר לפנינו – חובה לשאול אותו האם בדק את החמץ, ואין להסתמך על חזקה שבדקו^ג, ולמד השואל ונשאל, שכפי שאין לסמוך על חזקה במקום שאפשר לברר, כך אין להקל בספק ספיקא כשניתן לבררו. אולם, בשו"ת יביע אומר^ד, חילק בין הנידונים משני פנים: א. במקום שהחזקה באה על ידי מעשה, כבבדיקת חמץ – חובה לברר שאכן נעשה המעשה המתיר. אולם, במקום שהחזקה נובעת מהטבע, כגון בבהמה – שרוב הבהמות אינן טריפות – ניתן להקל במקום ספק ספיקא בלא בדיקה. ב. כתב הרב המגיד^ה, שבחמץ החמירו רבנן גם בספקות, ולפי זה יש לומר, שדווקא בבדיקת חמץ לא סומכים על חזקה במקום שאפשר לברר, משא"כ בנידון דידן, שאין צריך לברר אפילו במקום שאפשר. עוד כתב השואל ונשאל, שאין לצרף לספק ספיקא שיטות יחידות שאינן מרכזיות בהלכה, וכ"ש בנידון זה, שהוא כנגד דעת מרן בעל השו"ע וכנגד המנהג המקובל. ויש להעיר, שדעת פוסקים ספרדים רבים^ו היא, שמצרפים לספק ספיקא גם שיטות יחידות ודחיות, וכ"ש כאן שזו שיטת הרמ"א.

ד. הסתמכות על סברת ספק ספיקא כיון

והנה בעיקר הדבר לכאורה יש לפקפק אם ניתן להתיר אכילת בשר שאינו 'חלק' משום ספק ספיקא, שכן ישנה הקפדה להפריד בין דרגות הכשרות השונות, וכלל לא מצוי שבשר 'חלק' יכנס תחת הגדרת 'כשר' בלבד. כך העיר בשו"ת ויצבור יוסף^ז:

"צריך לומר שדבריו (של הגר"ע יוסף, שהקל בדבר כנ"ל), אמורים דווקא אם שוחטים בחו"ל, ובמקום ששוחטים רק שחיטה כשרה ולא 'חלק', וממילא מכניסים את ה'חלק' והכשר באותה אריזה, ויש אחוזים טובים שישנם גם בהמות שהם 'חלק', ולכן יש בזה ספק ספיקא. משא"כ בארץ ישראל, שאם הבהמה יצאה במקרה בלי סירכא כלל, חותמים עליה 'חלק', ואין כאן ספק אם זה כשר או 'חלק', וכן הוא הדין אם היתה סירכא בבהמה והוציאו אותה, והריאה לא מבצבצת, אז עושים אותה 'כשר' ואין כאן ס"ס כלל, כי בודאי על 'חלק' חותמים רק 'חלק' ועל 'כשר' חותמים רק 'כשר', ואין חותמים על 'חלק' 'כשר' בשום פעם כשהשחיטה היא בארץ".

אולם, נראה שיש להשיב על דבריו, שכן ישנן מחלוקות רבות נוספות בענייני כשרות שבעקבותיהן מורידים את הבהמה מרמת כשרות 'חלק' ל'כשר', וא"כ עדיין שייך הספק ספיקא הנ"ל, שמא לא נמצאה בה סירכא המטריפה לדעת השו"ע או לדעת הרמ"א, ואפילו

מקורות והערות

[לו] שם. [לז] ד ע"א. [לח] ראה ר"ן (חולין דף ג ע"א מדפי הרי"ף ד"ה גרסינן). [לט] ח"ה יו"ד סימן ג אות ב. [מ] הביאו הב"י (או"ח ריש סימן תלט). [מא] כגון שו"ת בית אברהם (סימן לב), שבט אחים (סימן נו סעיף ג), ישיב משה (ח"א סימן ס). [מב] ח"ג סימן נו.

אכילת בשר שאינו 'חלק' ♦ תשובה א

אם יש בה, שמא הלכה כרמ"א או כשו"ע שמכשיר בכה"ג, ונפרוט חלק מהדברים (כפי שהתברר לנו מפי כמה מומחים העוסקים בתחום זה):

א. כשמתעורר ספק על בהמה מסוימת, אין מתחילים לבדוקה ע"י ת"ח בקיא, אלא מעבירים אותה בלא בדיקה ל'כשר', וייתכן שאם אכן היו עומדים על בוריו של דבר, היו רואים שבהמה זו אכן בגדר 'חלק'.

ב. כל ריאה שנמצאת עם סירכא יורדת ל'כשר', אע"פ שיתכן ואכן היא 'חלק', שהרי לפי דעת מרן השו"ע¹ סירכא שיוורדת ע"י הגבהה אינה מטריפה, ושמא אותה סירכא הייתה יורדת ע"י הגבהה².

ג. כשמתעוררת שאלת חכם על הסכין, מורידים את הבהמה ל'כשר'.

ד. בשר שהוקפא ולא נמלח תוך ג' ימים לשחיטתו, יורד ל'כשר' אע"פ שיש מתירים אותו לכתחילה³.

ה. ריאת הבהמה מחולקת לחללים שונים הנקראים אונות. בחלקה הימני של הריאה ישנן ארבע אונות, ובצידה השמאלי שלוש אונות. כשהריאה מתמלאת באוויר, האונות נצמדות זו לזו, כך שנראה ביניהם רק חריץ דק.

בגמרא⁴ מבואר, שסירכות 'כסדרן' אינן מטריפות את הבהמה, ונחלקו השו"ע והרמ"א⁵ באיזה אופן נחשב 'כסדרן'. דעת השו"ע, שאם הסירכא היא בין שתי אונות הצמודות זו לזו, או שהסירכא מדביקה את הריאה לדופן החזה, כך שהסירכא אינה נראית מבחוץ, נחשבת היא 'כסדרן' ואינה מטריפה את הבהמה, ואילו לדעת הרמ"א, רק כאשר הסירכא מדביקה שתי אונות הצמודות זו לזו בחציין הפנימי של החריץ שביניהן, נחשבת היא ל'כסדרן' ואינה מטריפה, אבל כשהיא בחצי החיצון של החריץ, או כשהיא נסרכת בין הריאה לדופן החזה, נחשבת היא 'שלא כסדרן' ומטריפה את הבהמה.

כיום, רק בשר שיש בו סרכות כסדרן גם לדעת הרמ"א, נכלל בכשרות 'חלק', ואילו בשר שיש בו סרכות כסדרן רק על פי השו"ע – מוגדר כבשר 'כשר' בלבד. ממילא, בכל בשר שאינו 'חלק', יש מקום להתירו מטעם ספק ספיקא, מחמת כלל הספקות הנ"ל. ואף שברוב הבשר שאינו 'חלק' יש סירכות המטריפות לדעת השו"ע, כל עוד לא נודע הדבר בבירור, יש ללכת אחר רוב כשרות, כיוון שאין ריעותא בבשר זה שלפנינו.

ז. האם תלוי במנהג המקום

לעומת כל המבואר לעיל, שחומרת בשר 'חלק' נוהגת מעיקר הדין לבני עדות המזרח, כתב בשו"ת ים הגדול⁶ בשם רבו של מהר"ש עבדאללה, שחומרא זו אינה אלא מנהג, שנוהגים בו במקום ישיבתם של בני קהילות אלו, אולם בני עדות המזרח, שמגיעים למקום שלא נהגו

מקורות והערות

[מג] יו"ד סימן לט סעיף יא. [מד] הערת הגר"מ מאזוז (אור תורה שבט תשע"ה סימן נט). [מה] עיין בשו"ת יביע אומר (ח"ב יו"ד סימן ד). [מו] חולין מו ע"ב. [מז] שם סעיפים ד, יח. [מח] סימן נב.

בו איסור בדבר – רשאים לאכול בשר שאינו 'חלק'. מהר"ש עבדאללה עצמו חלק על רבו בנקודה זו:

"שמעתי מפי שלוחי ארץ ישראל, שמתחילה כשקבלו יושבי ארץ ישראל עליהם, שלא לאכול בשר נפוחה, היה על מנת כך שבחול"ל יהיו מותרים לכבוד אכסניה או טרחה, וצ"ע כי מי יאמר שנהגו כך משום מנהג אבותיהם".

בשו"ת דבר משה^ט הקל לבחורי ישיבות הבאים ללמוד במקום בו אין מקפידים על בשר 'חלק', ולעומת זאת, בספר אהל יוסף^י, האריך להוכיח שהמנהג להחמיר לאכול רק בשר 'חלק', הוא אף כשמגיע למקום שבו אין מקפידים על כך, וכן פסק בשו"ת בית יהודה^י:

"בעיר הזאת ובכל סביבותיה, אין נוהגים היתר בסירכות הריאה על ידי נפיחה כמנהג המערב, וכל הפורץ גדר בר מינן ישכנו נחש. ולא זו בלבד, אלא אפילו בא בשר מבושל ממקום אחר שהם מקילים בנפיחה, אוסרים אותו הבשר אפילו מן הסתם. וכן ההולך מהכא להתם, יש לו ליזהר ולידע אותו בשר אם נעשית בו נפיחה".

בספר תורת הישיבה^י הביא בשם הגר"מ קליין והגר"ע יוסף, שהקלו בכך לבחורי ישיבות ספרדיים (אם הישיבה אינה מוכנה לספק להם בשר 'חלק'), אולם יתכן שלא התירו אלא במקום ספק, ומטעם ספק ספיקא כנ"ל.

נוסף על הנ"ל, יש לדון האם מחוייבים המחמירים בדבר בביתם, להחמיר בכך גם בצבא, משום שמנהגם נידון כנדר^י, אף אם ננקוט לעיקר כדעת המקילים. ולמעשה נראה, שאם נהגו בדבר איסור, מחמת שסברו שכן הוא עיקר הדין, רשאים לסמוך בצבא על המקילים בכך. וכשנהגו בכך איסור, אף שידעו שעיקר הדבר שנוי במחלוקת, רשאים להקל כאשר מתעורר קושי משמעותי להמנע מאכילת הבשר, אף בלא התרת נדרים^י.

ז. בשר שאינו 'חלק' לבחורי ישיבה וחילוקים

מדברי פוסקי דורנו נראה שסייגו את ההיתר לאכול בשר שאינו 'חלק' בבירור, למקומות בהם ישנו צורך מיוחד להקל, כגון במקום שהדבר נוגע לכבוד הבריות, או לחשש איבה או מחלוקת. כמו כן, הגר"מ אליהו^י התיר זאת בצבא, ואף לתלמידי ישיבה שאינם שבים לביתם מידי יום^י, מחמת שעת הדחק שבדבר, אך לא הקל לסמוך על הספק בשמחות וכדו"^י.

מקורות והערות

[מט] ח"א סימן לד. [ג] מולכו. יו"ד סימן ט-יא. [נא] דף קיד ע"ג. [גב] פ"ו סעיף טז. [נג] כמבואר בשו"ע (יו"ד סימן ריד סעיף א). [נד] ראה בשו"ת יחזה דעת (ח"א סימן מא). [נה] כפי שנמסר בשמו בספר אורות ההלכה-הלכות צבא (פרק פד סעיף ז בהערה). [נו] מקראי קודש (הורי. הלכות יום הכיפורים פרק ד הערה כז). [נז] ובדומה לכך כתב בשו"ת מאמר מרדכי (ח"ג יו"ד סימן ב), לגבי בשר שאינו חלוט לנוהגים בכך איסור.

אכילת בשר שאינו 'חלק' ♦ תשובה א

לעומת זאת, הגר"ח הלוי בשו"ת עשה לך רב¹, דן בעניין בשר 'חלק' לחיילים בצבא, ובהתאם למציאות שהיתה לפניו הורה שאין זו שעת הדחק:

"בעיקר דין בשר 'חלק', כבר כתבתי ב'עשה לך רב' (חלק רביעי סימן כ), ומסקנת דברינו שם שכל ספרדי חייב להקפיד באכילת בשר 'חלק' מכח הדין כהוראת מרן הבית-יוסף. ולגבי המצב בצבא ביררתי, ונמסר לי שיש אפשרות גם בצבא לקבל בשר 'חלק'. כמו"כ נאמר לי שברוב הימים מגישים בשר עוף, וכיון שכן, באותם ימים שמגישים בשר בקר, תשתדל לקבל 'חלק', ובאם לא תקבל, הרי שתוכל לותר באותם ימים על בשר, ותסתפק בכל יתר הדברים המוגשים בארוחה. ודבר זה לא יזיק לבריאותך. יתכן שבימי הטירונות לא תוכל להשיג בצבא 'חלק' (כך נמסר לי), אבל כאשר תוצב ביחידתך אחרי הטירונות יש אפשרות לקבל בשר 'חלק'. עכ"פ ראוי שתשתדל ותתאמץ וה' יעזור".

סיכום

- א. כל הבשר המוגש בצה"ל הינו 'חלק', ורשאים לאכול ממנו ללא חשש הן בני עדות אשכנז והן בני עדות המזרח. לכן, חייל המקפיד על אכילת 'חלק' בביתו, לא יקל לאכול באכילת בשר שאינו 'חלק' במסגרת שירותו בצה"ל.
- ב. אולם, אם מסיבה כל שהיא, נקלע למציאות בה במשך תקופה ממושכת, אין ברשותו אלא בשר שאינו 'חלק', ואין באפשרותו לשבוע מבשר עוף ומשאר התבשילים המצויים לו, רשאי להקל ולאכול גם בשר שאינו 'חלק'.

תשובה ב בדיקת ביצים מדם

שאלה:

האם דם הנמצא בביצים המצויות בצה"ל אוסר את הביצה באכילה? האם חובה לבדוק ביצים מחשש לדם?

תשובה:

א. איסור דם בביצים ותוקפו

במסכת חולין^ט נאמר:

"ביצים מוזרות (רש"י: שאינן של זכר, ואין אפרוח קלוט בהם לעולם) נפש יפה תאכלם. נמצא עליה (על ביצה שנולדה מזכר ונקבה) קורט דם – זורק את הדם ואוכל את השאר. אמר רבי ירמיה: והוא שנמצא על קשר שלה (רש"י: הוא זרע של תרנגול הקשור בראש הכד של ביצה, ומשם יצירת האפרוח מתחלת. וכיון דעדיין הוא שם, לא נתפזר בשאר הביצה, הלכך אוכל השאר. אבל נמצא על חלמון שלה, כולה אסורה). תני דוסתאי אבוא דר' אפטוריקי, לא שנו אלא שנמצא על חלבון שלה, אבל נמצא על חלמון שלה – אפי' ביצה אסורה, מאי טעמא, דשדא תכלא בכולה".

מסוגיא זו עולה, שדם בביצים אסור, והקשו על כך התוספות^פ, שבמסכת כריתות^ק מבואר שדם ביצים מותר. בתירוצם הראשון תירצו התוספות, שדם ביצים אכן אסור מדרבנן בלבד, גזירה אטו דם עוף. בתירוצם השני כתבו, שדם על הקשר, שנובע מריקום אפרוח, אסור מהתורה, ואילו דם במקום אחר בביצה אינו אסור כלל.

להלכה, כתבו הטור והשו"ע^פ שדם שבא מריקום אפרוח אסור מהתורה, ודם שאינו מריקום אפרוח אסור מדרבנן, וביאר הט"ז^פ שהחמירו כשני תירוצי התוספות.

נחלקו הראשונים, מהו מיקום הדם בביצה שאוסר אותה, ופסק השו"ע^פ:

"נמצא עליה קורט דם, זורק את הדם ואוכל את השאר. והוא שנמצא בחלבון, אבל אם נמצא בחלמון, כל הביצה אסורה".

וכתב הרמ"א:

"וי"א דאם נמצא על קשר החלבון וגם מבחוץ, דהיינו שנתפשט מן הקשר, דכל הביצה אסורה, ויש מחמירין עוד דכל שנמצא על הקשר של חלבון אפילו לא נתפשט

מקורות והערות

[נט] סד ע"ב. [ס] שם ד"ה והוא. [סא] כא ע"א. [סב] יו"ד סימן סו סעיף ב. [סג] ס"ק א. [סד] שם סעיף ג.

בדיקת ביצים מדם ♦ תשובה ב

כלל, אסור, ומזה נתפשט המנהג במדינות אלו לאסור כל ביצה שיש בה דם ואין מחלקין בין חלמון לחלבון.

הרי שמחמת הספק נהגו להשליך כל ביצה שנמצא בה דם.

כל זאת לגבי דם בביצים שנוצרו מזכר ונקבה. אולם לגבי ביצה שנוצרה בלא זכר, פסק השו"ע^ט שאף אם נמצא בה דם מותר לאוכלה, וישליך הדם, וביאר הגר"א^י שחובה להשליך את הדם מדרבנן, כפי שאסר השו"ע דם במקום שאינו ראוי לריקום אפרוח.

ב. דם בביצים כיום

במסכת ביצה^י מבואר:

"אמר רבינא גמירי, כל היכא דאיכא זכר – לא ספנא מארעא".

מבואר, שבכל מקום בו ישנם זכרים בקרבת התרנגולת, הביצים בחזקת מופרות, וכן היתה המציאות הרווחת בעבר.

כיום, לולי רביה ולולי הטלה נפרדים לגמרי זה מזה, ואין זכרים בלולים להטלת ביצי מאכל. יתירה מזאת, החוק בישראל אוסר לשווק ביצים מלולי רבייה לצרכי מאכל, ועוד שלרוב ביצים מלולי רביה יקרות יותר ואין למגדלים עניין למכרן כביצים רגילות. לפיכך, כתב הגר"ע יוסף^י, שאם נמצא דם בביצה הנמכרת למאכל, ישליך את הדם והביצה מותרת.

ברם, רוב רבני זמנינו הורו להשליך ביצים שנמצא בהן דם, משום שלעיתים מתערבות ביצים מופרות^י, בפרט בעונות מסוימות, או בקונדיטוריות^י. כמו כן יש שחששו^י שהמציאות תשתנה ויתערבו ביצים מזכר. מעבר לכך, לדעת כמה פוסקים^י, עצם הימצאות דם בביצה מעורר חשש שהיא נוצרה מזכר ונקבה, ועוד^י שאנשים רבים אינם יודעים להבחין בין ביצים אלו לביצים מופרות, ויהיה הדבר תמוה בעיניהם.

כיום, החשש לערבוב ביצים שנוצרו מזכר ונקבה קטן עוד יותר, וכל שכן בצה"ל, שכל הביצים מוחתמות ומפוקחות, ואין להחזיק איסור מספק. אף על פי כן, היות ונהגו להשליך ביצים שנמצא בהן דם, אין לשנות המנהג.

אולם, אם נמצא דם בביצים מעורבות, ואין אפשרות להפריד את הביצה שנמצא בה דם לבדה, די להוציא את הדם ולהשליכו, ואין לאסור את כל התערובת. הטעם לכך הוא, שכתב הרמ"א^י שביצה שיש בה דם שהתערבה באחרות, וישנו ספק אם הדם היה במקום האוסר, התערובת מותרת, הואיל ומדין תורה בטלה הביצה ברוב, וכל שכן בביצים המצויות כיום, שהחשש לדם אסור רחוק ביותר.

מקורות והערות

- [סה] שם סעיף ז. [סז] שם ס"ק יב. [סז] ז ע"א. [סח] שו"ת יחווה דעת (ח"ג סימן נז), שו"ת יביע אומר (ח"ג יו"ד סימן ב). [סט] אגרות משה (ח"א יו"ד סימן לו). [ע] שו"ת עמא דבר (ח"א סימן ט). [עא] תשובות והנהגות (ח"ב סימן שפד). [עב] שו"ת מנחת יצחק (ח"א סימן קו וח"ד סימן נז). [עג] שו"ת משנה הלכות (ח"ד סימן צו), ופקפק על דבריו בשו"ת יחווה דעת הנ"ל. [עד] שם סעיף ד.

ג. בדיקת ביצים מדם

מדין תורה, כל שרוב הביצים אינן מכילות דם, ניתן לאוכלן בלא בדיקה, ואף שמדרבנן יש לבדוק כל מיעוט המצוי^ע, ואפילו במקום חשש לאיסור דרבנן^ג, ביצים אינן בכלל זה, שאין מצוי בהן דם אלא במיעוטא דמיעוטא.

אף על פי כן, כתב הרמ"א^ד שנהגו לבדוק:

"אין צריך לבדוק הביצים אם יש בהם דם, דסומכין על רוב ביצים שאין בהם דם, ומכל מקום נהגו להחמיר, כשעושין מאכל עם ביצים ביום, שרואין אם יש בהם דם".

מבואר, שנהגו לבדוק דווקא ביום ולא הצריכו לבדוק בלילה לאור הנר, וביאר כנסת הגדולה^ה שלאור הנר, לעיתים מראה טהור נראה כדם, ועל כן הקלו לאכול בלילה ביצים ללא בדיקה כלל.

עם זאת, בביצים המצויות כיום, שכל איסורן אינו אלא מפני מראית העין, נראה שמעיקר הדין אין חובת בדיקה כלל, כל שכן בביצים שעברו שיקוף, ורוב הביצים שהיה בהן דם אינן מגיעות כלל לצרכן.

על אף כל זאת, נהגו לבדוק ביצים גם כיום, וכך הם נהלי הרבנות הראשית, ואין לשנות המנהג. אולם, אין צורך לבדוק כל ביצה בפני עצמה, אלא ניתן לפתוח ביצים רבות לתוך כלי גדול בלא בדיקה, ולהסתפק בהתבוננות מועטה על הביצים בכלי, ובהוצאת הדם שנמצא.

ד. ביצים בצבע חום

ביצים חומות לרוב אינן מצויות בארץ, בשל שכיחות רבה של צבע דם בביצים אלו. המחקרים מורים על כך, שבביצים אלו שכיחות דם רבה יותר מביצים לבנות, אך פעמים רבות מראה הדם בביצים אלו, אינו אלא כתמי חלבון או פיגמנט אדום, ולמעשה, מחמת הספק, פעמים רבות נזרקו ביצים רבות מעבר לנדרש. בשל כך, הורו לנו הגר"ד ליאור והגרמ"מ שפרן, שמותר להימנע מבדיקת ביצים חומות, מעין דברי כנסת הגדולה הנ"ל, שלא נהגו לבדוק ביצים בלילה, מחשש שיאסרו יותר מכפי הדין.

אולם, כאשר נמצא כתם של צבע, אף אם נודע בוודאות שאינו דם, יש מקום לאסרו כדם גמור מפני מראית העין^ו, כיוון שההבחנה בין דם לצבע אינה ניכרת, והדבר יראה תמוה לרבים, לכן ישליך את הצבע והביצה מותרת. אך כאשר מראה הצבע אינו אדום לגמרי, אין

מקורות והערות

[עה] ראה פרק ב תשובה ד באריכות. [עו] שו"ת משכנות יעקב (יו"ד סימן יז). [עז] שם סעיף ח. [עח] יו"ד סימן סו הגהות בית יוסף אות מה. [עט] עיין ט"ז (יו"ד סימן פז ס"ק ד) ע"פ תשובת הרשב"א (ח"ג סימן רנז), שאסור לאכול בשר בחלב אשה מפני מראית העין, וראה להלן תשובה י סעיף א.

בדיקת ביצים מדם ♦ תשובה ב

צורך להשליכו, כיוון שכל איסורו אינו אלא משום מראית העין^פ, והמקל שלא להשליך את המראה, כשמסופק אם הוא דם או צבע, יש לו על מי שיסמוך^{פא}.

סיכום

א. דם שנמצא בביצים המצויות כיום בצה"ל, אסור באכילה מפני מראית העין, ונהגו להשליך את כל הביצה.

ב. אם התערבה הביצה באחרות, מספיק להשליך הדם, ואין לאסור את כל התערובת.

ג. נהגו לבדוק ביצים, אף שאין בכך חובה מעיקר הדין, ובביצים המצויות בצה"ל שאינן אסורות אלא מפני מראית העין, אין צורך לבדוק כל ביצה בפני עצמה, אלא ניתן להסתפק בבדיקתן לאחר שהורקו אל מיכל הביצים, ואם נמצא דם להוציאו.

ד. אין צורך לבדוק ביצים חומות בצה"ל, אולם, אם נמצא בהן צבע שנראה בבירור כדם אדום לגמרי, ישליך את הצבע והביצה מותרת.

מקורות והערות

[פ] ראה דרכי תשובה (סימן סו ס"ק כב-כג), שו"ת דברי מלכיאל (ח"ב סימן לט).
[פא] ספר כנפי יונה (יו"ד סו סעיף ד), ספר יד יהודה (סימן סו ס"ק ט).

פרק ב
בדיקת המזון
מתולעים וחרקים

תשובה א מיני התולעים האסורות

א. תולעת שנוצרה בפרי בעודו תלוש

התורה^א אסרה לאכול את השרץ השורץ על הארץ. במסכת חולין^ב מבואר, שדווקא תולעת שהילכה על הארץ אסורה, ומשום כך תולעת שנוצרה בפרי בהיותו תלוש ולא יצאה ממנו, אינה אסורה באכילה, וכן נפסק בשו"ע^ג.

ב. תולעת שנוצרה בפרי בעודו מחובר

עוד מבואר בגמרא^ד, שלדעת שמואל תולעת שנוצרה בפרי בעודו מחובר נאסרה, אף אם לא יצאה מהפרי, כיוון שבעוד שהפרי מחובר נחשבת רחישתה בפרי כרחישה על הארץ עצמה. נחלקו הראשונים האם כך היא מסקנת הסוגיא, או שמא אף כשהתלע במחובר לא נאסרה התולעת, כל עוד לא יצאה מהפרי: שיטת ר"ת^ה וראשונים נוספים^ו, שאף פרי המתלע במחובר אינו אסור, כל שלא פירשה התולעת; ואילו רוב הראשונים^ז נקטו, שכל שהתלע במחובר אסור. השו"ע^ח פסק להלכה כשיטת רוב הראשונים, ולא צרף את שיטת ר"ת אפילו במקום ספק נוסף^ט. עם זאת, כתבו כמה אחרונים^י, שבמקום שיש כמה צדדים נוספים להקל, ניתן לצרף גם את שיטת ר"ת.

כל זאת, כאשר התולעת נוצרה בפרי עצמו, אולם אם התולעת נוצרה מחוץ לפרי וחדרה אליו, התולעת אסורה לכולי עלמא^{יא}, כיוון שרחשה על הארץ.

תולעת שלא זזה ממקומה כלל, אפילו בתוך הפרי, נחלקו הראשונים האם הפרי מותר כיוון שלא ריחשה כלל, או שעצם חיותה בפרי מחובר נחשבת כרחישה, והתולעת אסורה באכילה מדאורייתא. למעשה, השו"ע^{יב} הקל ואילו הרמ"א^{יג} החמיר. כיום אין מצויות תולעים שאינן מהלכות בתוך הפרי^{יד}.

ג. ספק אם התלע בתלוש או במחובר

כאשר אין ידוע אם הפרי התלע בתלוש או במחובר, כתב השו"ע^{טו} שיש לאוסרו, וביארו האחרונים^{טז} בטעמו משום ספיקא דאורייתא לחומרא. עם זאת, כתב הש"ך^{טז} שאם דרכו של

מקורות והערות

- [א] ויקרא פרק יא פסוק כט ועוד. [ב] סז ע"א. [ג] יו"ד סימן פד סעיף ד. [ד] חולין שם. [ה] תוספות (שם ד"ה דייקא). [ו] ראה בספר בן אברהם (סימן נ אות כה), שלמד כן בדעת כמה ראשונים. [ז] ראה ב"י (יו"ד סימן פד). [ח] שם סעיף ו. [ט] ראה פרי תואר (שם ס"ק יג). [י] בן אברהם (שם) בשם כמה פוסקים, שו"ת ריח שדה (סימן ח). [יא] חידושי הרמב"ן (מכות טז ע"ב), כנפי יונה (סימן פד סעיף ו). [יב] שם סעיף ו. [יג] שם עפ"י הבנת הט"ז (ס"ק י) והש"ך (ס"ק כ). [יד] ראה כנפי יונה (שם) ופלתי (סימן פד ס"ק ה). [טו] סעיף ז. [טז] פרי חדש (שם ס"ק כא), ערוך השלחן (שם אות נט). [יז] ס"ק כב, וראה

מין זה להתלע בתלוש ולא במחובר, או שלרוב מין זה מתלע בתלוש ורק מעט פעמים מתלע במחובר (כגון חומוס), ניתן לסמוך על כך ולהתיר את הפרי באכילה.

פרי שאין ידוע אם יש בו תולעת, ואף אם תימצא בו תולעת, לא נדע אם נוצרה בפרי בתלוש או במחובר, דנו האחרונים האם יש להתירו באכילה משום ספק ספיקא. לדעת רבי"ם יש להקל כאשר אינו מתלע במחובר בשיעור מיעוט המצוי, אך לדעת השואל ומשיב"י אין לדון זאת אלא כספק אחד.

בספר דעת קדושים^כ כתב, שאין לצרף ספק שמא התלע הפרי בתלוש אם ניתן לברר זאת אצל מומחה. והוסיף, שמי שאינו בקי בכך עליו להחמיר בדבר, כיוון ש'ספק חסרון חכמה' אינו נחשב לספק^{כא} ואף אינו מצטרף לספק ספיקא^{כב}. אמנם, גם לדבריו בשעת הדחק ניתן להקל, ואין צורך לברר את הדבר אצל מומחה. אמנם מהגר"ד ליאור שמענו^{כג}, ש"אין חובה ללמוד ביולוגיה כדי להיות בקי בכל מיני התולעים ודרכי התפתחותן", ועל כן הורה לנו שמי שאינו בקי בדבר, רשאי לצרף ספק זה אף אם ניתן לבררו על פי בקיאים.

אכן, חלק ממערכות הכשרות היום משתפות פעולה עם גופים מדעיים-מקצועיים, ועל כן לוקחות בחשבון גם את העמדה המדעית, שכן עבורן – לאחר קבלת המסקנות המדעיות – אי אפשר לומר שהנושא אינו ברור ואינו ידוע. אך מסתבר, שעבור האדם הפשוט בביתו אם לא ניכר לעין שהפרי התלע במחובר, ניתן לצרף את הספק שמא התלע בתלוש. כמו כן, כאשר ישנה מחלוקת בין החוקרים והעוסקים בתחום זה, לגבי אופן ההתפתחות של תולעים מסוימות, נחשב הדבר לספק גמור לכולם.

ד. התייחסות ההלכה לידיעה המדעית שהתולעת לא נוצרת מהפרי

בדברי השו"ע לא נזכר כלל החשש שמא התולעת נכנסה לפרי מבחוץ, ואף במקום שהפרי נקוב לא חשש לזה^{כד}. לעומת זאת, העמדה המדעית הרווחת היא, שאין תולעת שנוצרת בלא זכר ונקבה (או בהפריה עצמית א-מינית), וכל התולעים המצויות בפירות לא נוצרו מהפרי עצמו.

לדעת רוב הפוסקים, ההלכה אינה משתנה בעקבות הידע המדעי, ואם נמצאת תולעת בפרי ניתן להניח בתנאים מסוימים^{כה} שהיא נוצרה בפרי עצמו. בטעם הדבר, יש שבארו^{כו} שההלכה אינה נקבעת אלא על פי הניכר בחוש, וממילא כל שנראה לעין בלתי מזוינת שהתולעת

מקורות והערות

שפ"ד (שם). [יח] גינת ורדים (ח"א סימן יח), שו"ת רדב"ז (ח"ב סימן תשכג), תורת האשם (כלל מו). [יט] קמא ח"ב סימן מד. [כ] סימן פד ס"ק ו. [כא] ראה שו"ע (יו"ד סימן צח סעיף ג) ובש"ך (שם ס"ק טו). [כב] ש"ך (יו"ד סימן נג ס"ק טו), דלא כמשאת בנימין (סימן נ). [כג] וראה גם ראש אפרים (סימן לט ס"ק לז), ועיין עוד ש"ך (יו"ד סימן נה ס"ק כא). [כד] ראה רמב"ם בספר המצוות (ל"ת קעח), ובפירוש המשניות (פרה פ"ט מ"ב), שו"ת הראב"ד (פסקים וכתבים סימן רז). [כה] כפי שיתבאר להלן תשובה ב סעיף א. [כו] דרך אמונה (שמיטה פרק ד סעיף א בביה"ל), ביצחק יקרא (על המשנה ברורה סימן שטז) בשם הגרש"ז אויערבך.

מיני התולעים האסורות ♦ תשובה א

נוצרה בפרי, דינה כאילו נוצרה בתוכו. אחרים כתבו^כ, שההלכה אינה תלויה כלל בגילויים המדעיים, וכל רוחות שבעולם לא יעקרו הלכה אחת^{כז}.

לעומת זאת, יש מהפוסקים^{כח} שכתבו, שכיום כל התולעים אסורות באכילה, משום שאין להתעלם מהידע המדעי, ויש להניח^{כט} שהתולעים המצויות היום אינן התולעים שדברו בהן חז"ל.

יש לציין, שבשו"ת מהר"ח אור זרוע^ל נקט, שכוונת התורה להתיר פרי שהתלע בתלוש אינה לתולעת שנוצרה מהפרי דווקא, אלא לתולעת שנוצרה בפרי או עליו, ואם שרץ השריץ על הפרי, הרי שהפרי מותר כל עוד לא פירשה התולעת מהפרי. לשיטה זו אין כל סתירה בין הידע המדעי המקובל כיום לדברי חז"ל. אולם, לא מצינו בפירוש כדבריו בראשונים נוספים, ובספר מנחת פיתים^ל ובשו"ת שבט הלוי^{לא} ציינו ששיטה זו מחודשת.

ה. פרי שיש בו חור

פרי שדרכו להתלע בתלוש שיש בו חור ונמצאה בו תולעת, לדעת השולחן ערוך^{לב} מותר לאכול את הפרי (בלא בישול), מכיוון שלא חשש שהתולעת באה מבחוץ או שיצאה וחזרה, ואילו לדעת הרמ"א^{לד} הפרי אסור באכילה מספק.

דברי השולחן ערוך אמורים בקטניות שמצויה בהן תולעת (המכונה תולעת הזרעית) הנוצרת בפרי ויוצאת ממנו אחרי שבגרה (בכדי להטיל ביצים בפירות אחרים). אולם, כתבו האחרונים^{לז}, לגבי פירות שמצויות בהם תולעים שדרכן לבוא מבחוץ, או שניכר שהחור שבפרי הוא 'חור כניסה' של התולעת אל הפרי מבחוץ, שיש לאסור אותם אף לדברי השו"ע. למעשה, רוב התולעים המצויות כיום בתוך הפירות מתלעו במחובר או מגיעות מבחוץ, כך שבין לשו"ע ובין לרמ"א לא ניתן להקל בפרי שיש בו חור. כמו כן, בקטניות, אף שמצויה בהן תולעת הזרעית, אין להתיר למעשה, כיוון שאוכלים אותן מבושלות, כך שהתולעת עשויה לפרוש מתוך הפרי ולאוסרו.

מקורות והערות

[כז] שו"ת היכל יצחק (או"ח סימן כט), הגר"א וייס (קונטרס מנחת אשר לפרשת וישלח תשפ"א). כמו כן כתב לנו הגר"ד ליאור: "אפילו אם נאמר שהייתה טעות בדברי חז"ל (חלילה), אנו נחשבים כתלמיד שלא הגיע להוראה, שאינו יכול לחלוק על רבו... אפילו אם נאמר שלפי המדע היום הן נוצרות מהטלת ביצים זעירות, מכיוון שאיננו רואים זאת אנו מחשיבים שהן נוצרו מעצמן". [כח] ויש שכתבו שאין להאמין לדברי החוקרים במקום שדבריהם סותרים לדברי התורה וחז"ל: בני אהובה לגר"י אייבשיץ (הלכות אישות פרק טו), שו"ת משנה הלכות (חלק טז סימן ד), וראה פעמי יעקב (תשנב עמ' לח). [כט] הגר"י קאפח (על הרמב"ם מאכלות אסורות פ"ב הלכה יג). [ל] הגר"א נבנצל (ביצחק יקרא על המשנה ברורה סימן שטז ס"ק לח), אך בעל פה אמר לנו שתולעת שנולדה בתוך הפרי מביצה שאינה ניכרת אלא באמצעות מיקרוסקופ מותרת, וראה שו"ת חבל נחלתו (ח"ח סימן ח). [לא] סימן כז. [לב] סימן פד. [לג] ח"ז סימן קכד. [לד] יו"ד סימן פד סעיף ה. [לה] שם. [לו] כנפי יונה (סימן פד סעיף ו), מקדש מעט (סימן פד אות יז), אדמת קודש (יו"ד סימן ד), קנאת סופרים (על סה"מ לרמב"ם עמ' קעג).

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

אולם, פרי שדרכו להתלעלע בתלוש ואין בו חור, מותר לאוכלו בלי לבדקו מבפנים, ואף אם יש תולעת בתוכו אין הפרי נאסר, וכתבו האחרונים¹ שאין צריך לחשוש שמא יש בפרי נקב זעיר שאין מבחינים בו.

1. תולעים שנוצרו על קליפת הפרי

בש"ס ובראשונים לא התבאר מה מעמדן של תולעים שנוצרו על קליפת הפרי, אולם לגבי תולעים המצויות בקמח, כתב השו"ע² שהן מותרות כל שלא פירשו למקום אחר. למדו מכך רבים מהאחרונים³, שכל שהתולעים נוצרו על גבי המאכל, דינן כמי שהתלעלו בתוכו ומותרות כל עוד לא פירשו ממנו.

תולעים שעברו מגב הפרי לפרי אחר, לדעת רוב הפוסקים⁴ אסורות מספק, ויש שצידדו⁵ להלכה ולא למעשה, להתיר כשעברו תולעים מפרי לפרי כאשר כך הוא דרך גידולן, כגון שעברו בין צימוקים או בין גרגירי קמח.

הפוסקים נחלקו האם כשנמצאת תולעת על גב הפרי, יש לחשוש שמא באה אליו מבחוץ⁶, או שיש להניח מסתמא שנוצרה במקומה⁷.

כיום, ידוע שרוב התולעים מגיעות מבחוץ, ועל כן יש שכתבו⁸ להחמיר בכל תולעת שנמצאת על גב הפרי, כיוון שידיעה זו אינה סותרת את דברי חז"ל, ויש שכתבו⁹ שאין הולכים אחר ידיעת המומחים כשהדבר אינו ניכר לעין רגילה. למעשה, כתב בשו"ת הב"ח¹⁰, שנהגו שלא לאכול כל תולעת הנמצאת על גב הפרי¹¹.

2. תולעת שבקעה מביצה שהוטלה על גבי הפרי

ישנן תולעים שבוקעות מביצים שהניחו אימותיהן בתוך הפרי, וממילא אם התלעלו בתלוש ומותרות לכולי עלמא, כל שלא פירשו.

פוסקי דורנו נחלקו כיצד לדון בתולעת שבקעה מביצה שהוטלה על גבי הפרי וחדרה לאחר מכן לתוכו. בספר בדיקת המזון כהלכה¹² כתב בשם הגרש"ז אויערבך, שהתולעת אסורה מספק¹³, ואילו לדעת הגר"א וייס' היא מותרת, שכל שלא יצאה מהפרי החוצה דינה כמי שלא פירשה.

מקורות והערות

[לז] מקדש מעט (יו"ד סימן לא ס"ק לב). [לח] יו"ד סימן פד סעיף ה, וראה להלן תשובה ז על ניפוי קמח. [לט] הובאו דבריהם בדרכי תשובה (סימן פד ס"ק ג). [מ] שו"ת פני יהושע (ח"ב סימן כב). [מא] כנפי יונה (סימן פד סעיף ה), צמח צדק (יו"ד סימן פד ס"ק כו). [מב] פר"ח (יו"ד סימן פד ס"ק כג), שו"ת תשובה מאהבה (ח"ג סימן של). [מג] ט"ז (סימן פד ס"ק יז), פלתי (סימן ק ס"ק ד), שו"ת פאת נגב (יו"ד סימן ט). [מד] שו"ת אמרי יושר (ח"ב סימן יא) לגבי תולעים על עור הדג. [מה] כפי שהתבאר לעיל, וראה גם זבחי צדק (יו"ד סימן פד ס"ק קכד). [מו] החדשות סימן כג. [מז] מלבד לגבי תולעים בקמח, כפי שיתבאר להלן תשובה ז סעיפים ב-ד. [מח] עמ' 104. [מט] כדין פירשה לגג הפרי, ראה חולין סז ע"ב, וכל שכן לפי ספר המצוות לרמב"ם (קעה) ושו"ך (יו"ד סימן פד ס"ק לא), שכל שנוולד על הפרי עצמו מבחוץ אסורה. [נ] שו"ת מנחת אשר (ח"ג סימן

ח. הימנעות מבדיקת פירות מספק שמא התלעו ושמא לא פירשו

כפי שהתבאר, פרי שהתלע בתלוש והתולעת לא פירשה ממנו, מותר באכילה. הט"ז¹ חידש, שאין צריך לבדוק צימוקים שאין ידוע אם יש בהם תולעים, משום ספק ספיקא, שמא לא התלעו, ואם התלעו שמא לא פירשו.

האחרונים הקשו על דבריו, מכך שהשו"ע² הצריך בדיקה לפירות שדרכם להתלע, אף שאין ידוע שהתלעו במחובר. יישב זאת הפמ"ג³, שיש להעמיד את דברי השו"ע באופן שמוחק שמקצת הפירות שלפנינו מותלעים.

מעבר לכך, רבים מהאחרונים העירו, שאין לצרף את הספקות אלא דווקא כאשר הספקות שקולים, ומתוך כך פקפקו על שני הספקות שכתב הט"ז. יש שכתבו⁴ שצימוקים בדרך כלל מותלעים, וממילא ספק זה אינו שקול, ויש שכתבו⁵ שהתולעים המצויות לרוב בצימוקים (מילווין – עש), בדרך כלל פורשות מהפרי, וממילא ספקו השני של הט"ז אינו שקול.

רבים ביארו⁶, שאף הט"ז לא הקל אלא בפירות שאינם מוחזקים בתולעים שדרכן לפרוש, ופסקו כדבריו. כמו כן, מדברי כמה אחרונים⁷ מבואר, שדברי הט"ז אינם אמורים אלא כאשר ישנו ספק על עיקר ההתלעה, אך כאשר קרוב לוודאי שמקצת הפירות מותלעים אין להקל.

לאור המתבאר, פרי שלעיתים מתלע בתלוש ולעיתים אינו מתלע כלל, מותר בלא בדיקה, כל שאין ידוע שדרך התולעים לפרוש מהפרי לארץ⁸. לעומת זאת, פירות שלרוב מותלעים במקצתם, אף שאין ברור שדרכן של התולעים לפרוש לארץ, וכן פירות שהתולעים המצויות בהם דרכן לפרוש ולזחול בכל מקום (כמו תולעי מחסן), אף ששיעור הנגיעות שבהם אינו עולה על מיעוט המצוי, אין לאוכלם בלא בדיקה וניקיון יסודי, ובשעת הדחק ניתן להסתפק בבדיקה מדגמית.

ט. חובת בדיקה מפני חרקים שבאים מבחוץ

כתבו כמה אחרונים⁹, שמעיקר הדין אין חובה לחשוש שהגיעו לפרי חרקים מבחוץ, משום שאחזוקי ריעותא לא מחזקינן, ויש שפקפקו בכך¹⁰.

מקורות והערות

- נא, וכן משמע בשערי דורא (סימן מז). [נא] יו"ד סימן פד ס"ק יב. [נב] שם סעיף ח. [נג] מש"ז (שם), וראה חידושי צמח צדק (על השו"ע שם) שהעיר על דבריו, וביאר את דברי השו"ע באופן אחר. [נד] מנחת יעקב (כלל מו אות יח), באר היטב (שם ס"ק יז). [נה] פלתי (סימן פד ס"ק ז). [נו] בן אברהם (כלל נ אות לד), זבחי צדק (סימן פד ס"ק ל וס"ק נו). [נז] דברי יוסף (סימן תקמח), וראה שו"ת חת"ס (יו"ד סימן עז). [נח] אף אם דרכן לפרוש מפרי (שכן, עיקר איסור תולעת שפירשה מפרי לפרי נותר בגמרא בספק, ויש לצרפו לספק ספיקא כדעת הפרי תאר סימן פד ס"ק יט וערוך השולחן שם אות לט). [נט] שו"ת טוב טעם ודעת (תליתאי סימן קסג), שו"ת שואל ומשיב (קמא ח"ב סימן מד), ספר יהושע (סימן מו), תשורת שי (סימן תקמז). [ס] ראה הקדמת הדעת תורה לטרפות (אות מג), קיצור שו"ע (כלל מב סעיף ו), ושו"ת משנה שכיר (יו"ד סימן סח).

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

לדעת הפוסקים שחייבו לבדוק מיעוט המצוי בכל חשש איסור, כדי שלא להיות מעלים עין מהאיסור^{סא}, במידת האפשר יש לחייב בדיקה מחשש לחרקים אלו, אך ניתן להסתפק בבדיקה שטחית שאינה כרוכה בטרחה יתירה. אם קיים חשש לנגיעות כזו בספק השקול, אף שיש מקום לצדד להקל^{סב}, למעשה אין להתיר^{סג}.

יש שכתבו^{סד}, שאין לחשוש לתולעים הבאות מבחוץ, כל שיש להניח שברוב הנגיסות בפרי לא תהיה תולעת. אולם נראה שאין לסמוך על הוראה זו, אלא כל שקרוב לוודאי שמצויה תולעת אחת בפרי, נידון כל הפרי כתערובת המוחזקת באיסור^{סה} וכולו אסור באכילה בלא בדיקה^{סו}.

כמו כן, אף שלכתחילה אין לחשוש לחרקים שבאו מבחוץ, בוודאי חובה להימנע מהנחת פחי אשפה ליד פירות או עריכת 'פריסה' מתחת לעצים שעלולות לנשור מהם תולעים או מתחת לתאורה המושכת אליה חרקים, בכדי להתרחק מן האיסור^{סז}.

1. עיבוד פרי שיש חשש שהוא נגוע בחרקים הבאים מבחוץ

פרי שלרוב נמשכות אליו תולעים חיצוניות, אף שאין לאוכלו בלא בדיקה, מותר לטוחנו בלא בדיקה^{סח}, וכן להתירו בדיעבד אחר בישול בלא בדיקה. היתר זה מבוסס על שני יסודות. ראשית, החשש לכך שבאו חרקים לפרי, מבוסס על רוב הנוגע לאופן התנהלות החרקים ולא לטבע הפירות, ממילא יש לדון זאת בכלל 'רוב התלוי במעשה', שאינו רוב גמור אלא ספק דאורייתא^{סט}. שנית, יש בכך משום ספק ספיקא, שמא לא באה תולעת לפרי ואם באה שמא הלכה ממנו^{סז}.

אולם, כאשר הפרי מוחזק בתולעים חיצוניות, היינו שידוע שכמעט תמיד נמצאות בו תולעים, כתבו האחרונים^{סז} שאין להקל מטעמים אלו, וחובה לבדוק אותו בדיקה מדוקדקת או להימנע מאכילתו, ואף בדיעבד אם נתבשל אסור באכילה^{סז}.

מקורות והערות

[סא] ראה להלן תשובה ד סעיף ג. [סב] ראה ש"ך (סימן פג ס"ק יא) וט"ז (סימן לא ס"ק ד). [סג] ראה כיוצ"ב במשנה ברורה (סימן עו ס"ק כג), וקובץ תשובות לגר"ש אלישיב (ח"א סימן עד). [סד] תחומין (כרך ל עמוד 458). [סה] ראה שו"ע (אבהע"ז סימן לה סעיף יא), ביאור הלכה (סימן תמז סעיף ד ד"ה שמא). [סו] ראה שערי ישר (ש"ג פ"ה) וחזון איש (אהלות סימן כג ס"ק ד). [סז] ראה שלחן גבוה (סימן פד ס"ק נד), קיצור שו"ע (סימן מב סעיף ה) ושו"ת שלמת חיים (יו"ד סימן ט), וראה בספר מעשה רב (אותיות צג-צד), שממדת חסידות הקפיד הגר"א לבדוק אם בכל מאכל יש נמלים וכדומה. [סח] אף לאוסרים לטחון פרי מותר, ראה אמרי אש (יו"ד סימן מא). [סט] בכורות כ ע"א ותוספות (שם ד"ה ר' מאיר), ובביאור דבריהם ראה שו"ת בית שערים (יו"ד סימן א), ערוך לנר (יבמות קט ע"א), ובהרחבה בפתיחת הדעת תורה לדיני שחיטה (אות לה). [ע] יש מחמירים כאשר התולעים המגיעות לפרי אינן רגילות לעזבו, ראה דעת תורה (שם) ושושנת העמקים (סימן טו). [עא] חכמת אדם (כלל לח), דרכי תשובה (סימן פד ס"ק קעט), וחזון איש (יו"ד סימן יד ס"ק ו) לגבי תולעי דגים. על דרך זו, דבש ששהה זמן רב בחוץ, אין לאוכלו בלא סינון, כי מסתמא יש בו נמלים (פרי חדש סימן פא ס"ק כז וזבחי צדק סימן פד ס"ק פה). [עב] כדין אברומא במסכת סוכה (יח ע"א), ראה להלן תשובה ב.

סיכום

- א. פרי שיש בו תולעת שנוצרה בתוכו בעודו מחובר או שהגיעה אליו מבחוץ, אסור באכילה מהתורה.
- ב. פרי שיש בו תולעת שנוצרה בתוכו בעודו תלוש, מותר. אף שכיום ידוע שהתולעים אינן נוצרות בתוך הפרי, כל שנראה לעין רגילה שנוצרו בתוכו בעודו תלוש, הפרי מותר מן התורה.
- ג. פרי נקוב שנמצאה בו תולעת, אסור באכילה.
- ד. פרי שדרכו להתלע בתלוש, אך לא ניכר בו חור, מותר לאוכלו בלא בדיקה.
- ה. פרי שלרוב אינו מתלע במחובר וקיים ספק אם יש בו תולעת, ואם ישנה, שמא התלע בתלוש, מותר באכילה לדעת רוב הפוסקים.
- ו. פרי שלעיתים אינו מתלע ולעיתים מתלע בתלוש, מותר לאוכלו בלא בדיקה. אולם אם שכיח שמתלע, או שלרוב התולעים המצויות בו מתלעות במחובר, אסור לאוכלו בלא בדיקה.
- ז. פרי הנגוע לעיתים בחרקים חיצוניים, רשאי לאוכלו אחר הסתכלות שטחית. אולם, אם לרוב מצויות בו תולעים אלה, חובה לבדוק היטב, והמקל לטווחו או לבשלו בלא בדיקה יסודית יש לו על מה שיסמוך, מלבד אם קרוב לוודאי שתמצא בכל פרי תולעת.
- ח. אין להניח פירות או לערוך 'פריסה' ליד פחי אשפה או מתחת לעצים או שיחים או תאורה שעלולים להגיע מהם חרקים או תולעים לפירות.

תשובה ב תולעים זעירות

א. איסור אכילת תולעים זעירות

ממקורות שונים עולה כי בימי חז"ל היו מצויות בפירות תולעים גדולות וניכרות. לעומת זאת, כיום בשל תנאי הגידול הנאותים, ריסוס הפירות ותנאי האחסון המשופרים, לרוב אין מצויות במאכלים תולעים גדולות, אך פעמים רבות מצויות בהם תולעים זעירות. במסכת סוכה^א נאמר:

"דרש רבי יהודה בר אלעאי, אברומא (שם דג) שריא. אמר לפניו רבי ישמעאל ברבי יוסי, רבי פריש, כך אמר אבא, של מקום פלוני אסורה, של מקום פלוני מותרת". פירש רש"י:

"של מקום פלוני אסורים – ששרצין גדילין באותו נהר, ומרוב קוטנם אין יכול להפרישם, שאינן ניכרים".

מבואר, שבמקומות מסוימים לא ניתן לאכול את דג האברומא, מפני שמצויים בו שרצים קטנים ביותר, שלא ניתן להפרידם מפני קטנותם. יתכן, שכוונת רש"י אינה לתולעים קטנות ביותר, שכלל אינן נראות לעין רגילה, אלא לתולעים שניתן להבחין בהן, רק שלא ניתן להפרידן מהדג, ומשום כך אסור לאוכלו. בדומה לכך, כתוב בספר מנהגי מהר"ש^ב:

"שמעתי ממהר"ר שלום, שמתי שנמצאו זיזין בעדשים שקורין ווצפ"ש, אפילו במיעוט שבה כגון בשתיים או בשלוש, אז יש למוכרם ואין לאוכלם, כי מאחר שהוחזקו בהם תולעים, חיישינן משום רוב הטורח של בדיקה שפיר, וכך נוהגין העולם".

הרי שבמקום בו הבדיקה כרוכה בטורח רב, נכון להימנע מלאכול, מחשש שמא לא יבדוק כראוי. אף שאין ביכולתנו לגזור גזירות חדשות לאסור מאכלים שבדיקתם כרוכה בטורח רב, ממקורות אלו עולה באופן ברור, שכאשר ידוע שיש במין מסוים חרקים, אסור לאוכלו בלא בדיקה יסודית, אף שהיא כרוכה בטרחה יתירה.

יתירה מזאת, הכנסת הגדולה^ג כתב, שבפירות מסוימים יש לחבוט בכדי שיצאו מהם התולעים ויפלו על גבי בד שחור, שכך הן יהיו ניכרות. הרי שאף נדרש לעשות תחבולות שונות בשביל להתחקות אחר התולעים.

מקורות והערות

[עג] יח ע"א. [עד] סימן תפז. המהר"ש היה מרבותינו הראשונים, והוא המקור לרבים ממנהגי הרמ"א. כיוצ"ב כתב גם שבולי הלקט (הלכות תולעים). [עה] יו"ד סימן פד הגהות בית יוסף ס"ק סב.

תולעים זעירות ♦ תשובה ב

כמו כן, לעיתים הצריכו ללמוד אצל בקי את אופן הבדיקה בפירות מסוימים, באמצעות חימום^ט, הסתכלות בשמש^י, הכנסה למים^י וכדומה, כאשר באמצעות בדיקות אלו יהיו התולעים ניכרות לעין רגילה^י.

אמנם, בספר מנהגי מהר"ש^פ התיר תולעים קטנות המצויות בבארות מים, שאינן ניכרות אלא בשמש, ויש שהבינו^{פא} שלדבריו אין איסור לאכול תולעים זעירות. אולם נראה שאין הכרח לפרש כך את דבריו, ומסתבר שכוונתו שהתולעים המצויות במי הבארות מסתמא לא פירשו מהם, כפי שכתבו כיוצא בזה כמה אחרונים^{פב}.

עם זאת, תולעים שאינן ניכרות אלא באמצעות זכוכית מגדלת, ולא ניתן לזהות אותן כלל בעין רגילה, מותרות, וכפי שביסס זאת הגר"ע יוסף^{פג} מדברי פוסקים רבים:

"הדבר ברור שכל מה שאסרה תורה בדברים התלויים בבדיקה על ידי ראייה, אינם אלא על ידי ראייה טבעית, כי האדם יראה לעינים, ולמראה עיניו ישפוט, אבל לא על ידי ראייה במיקרוסקופ וזכוכית מגדלת. ולכן תולעים שאינם נראים לעין כלל, אין בהם שום איסור, אף על פי שנראים הם ע"י זכוכית מגדלת ומיקרוסקופ".

ב. אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות

כל עוד לא נודע על הימצאותן של תולעים קטנות מאוד במין מסוים, רשאי כל אדם לבדוק בעצמו, ואינו צריך לבקש ממומחה שיבדוק עבורו, כפי שקובעת הגמרא^{פד} ביחס לבדיקת מראות הדמים:

"אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות".

ביאר זאת הריטב"א^{פה}:

"שאם כן אין לך חכם שיטהר דם אם לא היה שם כשנמצא בפרוזדור".

הרי שלא חששו חכמים שמא אדם אינו רואה כראוי, ולא הזקיקו לתור אחר מומחה. בשו"ת מנחת אשר^{פז} האריך ביסוד זה, וביאר שדין זה נובע מכך ש'לא ניתנה תורה למלאכי השרת'. כך אכן ניכר בדברי הראשונים ואף בשו"ע וברמ"א^{פח}, שבדיקת תולעים מסורה ביד כל אדם, ולא חששו שלא יבחין בתולעים זעירות ביותר, או בתולעים שצבען כצבע הפרי, בשונה מהלכות טריפות^{פח} ומהלכות נידה^{פט} שהצריכו בהן דקדוק רב.

מקורות והערות

- [עז] זבחי צדק (סימן פד). [עז] תורת האשם (כלל מו). [עח] חכמת אדם (כלל לח סעיף כז). [עט] ראה חכמת אדם (שם), ובאריכות בספר הכשרות בהלכה (ח"ב עמודים 195-192). [פ] סימן תסד. [פא] הגר"א וייס (שיעור לפרשת ראה תש"ף), תחומין (כרך לב עמ' 393) וראה ספר פניני הלכה כשרות (פרק כג סעיף ז). [פב] ראה דרכי תשובה (סימן פד ס"ק ט). [פג] שו"ת יחזה דעת (ח"ו סימן מז). [פד] נדה כ ע"ב. [פה] שם ד"ה שמא. [פו] ח"א סימן מא, ובשיעור לפרשת ראה תש"ף. [פז] ראה שו"ע (יו"ד סימן פד סעיף יא). [פח] שם חששו לדם שאינו ניכר על ושת הבהמה (כמבואר בשו"ע יו"ד סימן לג סעיף ו). [פט] שהחמירו

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

יתירה מזאת, כל עוד לא נודעה ריעותא ברורה, ניתן להסתפק אף בבדיקה שגרתית, ואין צורך לבדוק באופן מיוחד (כגון להסתכל בשמש או באמצעות נייעור העלים וכדומה), וכפי שכתב בשו"ת דברי נחמיה³, שלא הצריכו בדיקה מדוקדקת אלא בטריפות^{3א} ובפגמת הסכין, אולם בשאר ההלכות, כגון מראות נידה שלא התעורר לגביהם ספק מיוחד, רשאי כל אדם לסמוך על ראייתו הרגילה, והוא הדין בתולעים.

ג. מאכלים ששייכים בהם חרקים הניכרים רק למומחים

ישנם פירות או מאכלים שלא ניתן להבחין בתולעים שבהם בעין רגילה, אולם המומחים לדבר, היודעים היכן להתבונן וכיצד להתבונן, מזהים בהם תולעים גם בעין בלתי מזוינת. לאור האמור בסעיף הקודם, יש לדון האם גם בפירות אלה רשאי אדם להסתמך על בדיקתו כפי כוחו, או שמא בזה עליו לחוש לדברי המומחים, ולנקות כפי הוראותיהם.

לשאלה זו לא מצינו בית אב בדברי הראשונים, והיא נפתחת בדברי גדולי האחרונים. כתב השל"ה^{3ב}:

"כמה פעמים אסרתי כל השוק מפני שהבודקם צריך להיות לו ראייה טובה ודקה, וכמה פעמים בדקו, ואמרו שאין שם מהם, ובא רואה אחר, והראה לכל איך שהם הרבה והרבה בלי ערך נעים ומתנודדים. על כן חל החיוב לראות אחר זה, שהוא איסורא דאורייתא".

כיוצא בזה, בספר חנן אלוקים^{3ב}, דן בעלי גפן שטובי ראייה מצאו בהם תולעים רבות, באמצעות בדיקה מיוחדת הכוללת שימוש במחט והסתכלות בשמש. מסקנת מחבר הספר שיש לאסור את אכילת עלי הגפנים מטעם זה, וביסס את דבריו על השל"ה, וכן הכריע בשו"ת אדמת קודש^{3ב}.

כשיטה זו משמע מסתימת כמה פוסקים^{3ב}, שהתירו דווקא לבשל^{3א} ולאכול את עלי הגפן לאחר שבדק וניקה אותם כפי כוחו, משום ספק ספיקא, שמא לא הייתה בהם תולעת, ואף אם הייתה, שמא נימוחה בבישול. משמע, שבלא בישול אין להתיר על סמך בדיקה מדוקדקת, מחשש לדברי המומחים.

לעומת זאת, בשו"ת ריח השדה^{3א} כתב:

"כתב הפר"ח שצריך לזהר בירקות, ולא מצינו שאסרו אותם, אלא אמרו יבדוק ויאכל. ומאחר שהמחמיר הרבה בעניין תולעים אמר שיבדוק ויאכל, אנו ניקום ונגזור

מקורות והערות

לאסור מראות שונים הדומים למראה דם אסור (שו"ע יו"ד סימן קפח סעיף א). [צא] יו"ד סימן טו. [צא] ואף לגבי ספק טריפה נחלקו הפוסקים אם בדיקה סתמית היא במבט עין או דווקא באופן מקצועי. ראה משכנות יעקב (יו"ד סימנים טז-יז), גידולי הקדש (סימן לא ס"ק ו), וראה שו"ת רב"ז (יו"ד סימן פח). [צב] ערך קדושת האכילה אות קיג. [צג] נדפס בסוף ספר חיים וחסד. [צד] ח"ב סימן א. [צה] שו"ת משאת משה (יו"ד ח"ב תשובות ד-ה), מחזיק ברכה (יו"ד סימן פד אות כד). [צו] אולם בשו"ת אדמת קודש (שם), נקט שאסור לבשל לכתחילה פירות שידוע על פי מומחים שבדיקה רגילה אינה יעילה עבורם. [צז] סימן ט.

שלא יאכלו אותם אפילו בבדיקה?... כל אדם בודק עד מקום שידו מגעת, שלא ניתנה תורה למלאכי השרת".

הרי שלדעתנו אין לחוש לבדיקת המומחים, ורשאי כל אדם לסמוך על בדיקתו, אף כאשר נודע שבמין זה המומחים מוצאים תולעים שונות, וכן נטה להסכים בשו"ת אגרות משה^צ, אך לא הכריע למעשה. על דרך זו כתב בשו"ת בית יעקב^צ, לגבי בדיקת סכין שחיטה, שאין צריך לחשוש שראייתו אינה טובה, ואחר יבדוק טוב ממנו, משום שלא ניתנה תורה למלאכי השרת, ופגימת הסכין אינה פוסלת אלא לכל אדם כפי ראייתו.

טעם נוסף להיתר נראה שניתן ללמוד מדברי שו"ע הרב^ב, בנוגע לבדיקת סכין השחיטה:

"מי שבדוק הסכין בכוונת הלב ואינו מרגיש כלום, אף שיש מי שמרגיש אחריו, בוודאי שאינו מרגיש פגימה האוסרת מדינא, דהיינו שאוגרת כל שהוא אפילו חוט השערה... כי אי אפשר שתמצא פגימה האוסרת מדינא, אחר בדיקה הראויה כהלכתה. דאם תמצוי לומר שהראשון אין לו חוש ההרגשה בתולדה, או שלא אימן את ידיו לכך, אם כן בדיקת הסכין אינה שווה לכל נפש מישראל, אלא לפי תולדות בני אדם, או לפי הרגל אמון ידיהם, אם כן נתת תורת כל אחד ואחד בידו".

מתבאר מדבריו, שלא הקפידה תורה אלא על דבר הנרגש על ידי אדם ממוצע, וכל שיימצא אחר כן על ידי מומחה אינו בכלל מה שאסרה תורה, וכן כתב בחידושי מהרא"ל צינץ^ק בדרך לימוד זכות, אך כתב הצמח צדק^פ שלמעשה נהגו להחמיר בדבר.

סברא זו נאמרה לגבי פגימת סכין השחיטה, ולא מצאנו בפוסקים שאמרו כך לגבי בדיקת פירות מותלעים. יתכן לומר, שבנוגע לתולעים, אף כשאין ניכרות אלא למומחה, הרי הן גוף האיסור ממש, ואין להקל בהן, מה שאין כן לגבי פגימת הסכין, יתכן שאם היא מועטה ביותר, כך שאינה ניכרת לעין כל, אינה בכלל פגימה אסורה.

למעשה נראה שדעת רוב האחרונים להחמיר בדיון זה, ולאסור פירות שיש בהם תולעים הניכרות למומחה. אמנם ניכר בדברי כמה מהפוסקים^פ, שהלכה זו לא היתה ברורה ופסוקה בידם, ולכן לא פרסמו איסור ברבים, אלא רק למדקדקים במעשיהם.

ד. תולעים שאינן ניכרות אלא בתנאי מעבדה

כל זאת לגבי חרקים הנראים לעיניו של מומחה. אולם חרקים שאינם ניכרים אף למומחה, ורק בעקבות שימוש באמצעים שונים ובתנאי מעבדה מלאכותיים (כגון שטיפה, סינון המים במסננת דקה מן הדקה, והתבוננות בממצאים על גבי שולחן אור) זוהו כחרקים (באופן

מקורות והערות

[צח] יו"ד ח"ד סימן ב. [צט] סימן צז. [ק] יו"ד סימן א קונטרס אחרון ס"ק ג. בדבריו שם הוא חולק על סברת הבית יעקב הנ"ל, שלכל אדם נאסרה פגימת הסכין לפי הרגשתו, אך העלה להקל שלא למסור הסכין לבדיקת מומחה מטעם אחר. [קא] סימן יח. [קב] בחידושי ליו"ד סימן א. [קג] זבחי צדק (יו"ד סימן פד),

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

הנראה לעין אדם), לא התפרש דינם בדברי גדולי הדורות הקודמים^ק, והדבר שנוי במחלוקת בין פוסקי דורנו.

דעת הגר"א וייס שגם לאחר שהתברר במעבדות שמין זה נגוע, אין חובה לבדוק יותר מכפי כוחו על ידי בעלי ראייה טובה^ק, ואילו הגר"ד ליאור הורה, שבאופן שהתברר שהבדיקה הרגילה אינה מועילה, ומין זה נגוע בתולעים, חובה לנקותו באופן שמורים המומחים.

כאשר גם לדעת המומחים אין מין זה מוחזק בתולעים, אלא שמיעוט המצוי שלו נגוע בחרקים אלו^ק, נראה שאין חובה להימנע מאכילת הפרי, אלא מותר להסתפק בבדיקה מדוקדקת כפי כוחו.

ה. תולעים קטנות שאינן ניכרות אלא בעת חילוכן

תולעים שניכרות רק בעת חילוכן אסורות מן התורה, כפי שמבואר בלשון רש"י^ק:

"לשון שרץ, דבר שהוא נד בארץ ואינו נראה אלא על ידי שירוצו וריחושו מני קוטנו".

בדומה לכך כתב הרשב"א בתשובה^ק, שרחש שניכר בכך שזז כששמים אותו על האצבע אסור.

נוסף על כך, כתבו האחרונים^ק שתולעים שניכרות בהילוכן בעודן בחיים, אסורות גם לאחר שמתו או בעת שהן ישנות, אף שכעת אינן ניכרות.

פוסקי דורנו^ק נחלקו לגבי כנימות שעל פירות ההדר (המצויות כיום במאכלים רבים נוספים), האם כיוון שאינן רוחשות באופן ניכר, אלא באופן איטי, ואינן ניכרות אלא אחר התבוננות ממושכת, אינם בגדר שרץ השורץ על הארץ, ומותר לאכול את הפירות בלא בדיקה.

1. לכלוך על הפרי שיתכן שהוא תולעת

הרואה לכלוך על פרי ואינו יודע לזהות אם זו תולעת, יש מקום גדול להתיר לאוכלו ולא לחשוש לאיסור (כשלא מתעורר חשש ממשי שמדובר בתולעת), מכמה טעמים: ראשית, רוב הלכלוך אינו תולעים ויש לתלות במצוי^ק, ואחזוקי ריעותא לא מחזקין^ק. שנית, יש להתיר משום ספק ספיקא, שמא אין זו תולעת, ואף אם זו תולעת, שמא התליעה בתלוש^ק.

מקורות והערות

חכמת אדם (כלל לח סעיף טז), אגרות משה (יו"ד ח"א סימן לה). [קד] ראה כנפי יונה (סימן פד סעיף ה). [קה] אולם, כאשר זוהו בפרי ג' חרקים קטנים בעין רגילה, ויש סיבה לחשוש שמצויים חרקים נוספים שלא יצליחו לאתרם, אין לאוכלו, כפי שכתב בשו"ת חוות יאיר (סימן קיב), ובדומה לשו"ע (יו"ד סימן נא סעיף א). [קו] הגדרות אלו יתבארו בהרחבה להלן תשובה ד. [קז] עירובין כח ע"א ד"ה צרעה. [קח] ח"א סימן רעה. [קט] שו"ת חת"ס (יו"ד סימן עז), דרכי תשובה (סימן פד ס"ק מה). [קי] ראה ילקוט יוסף (יו"ד סימן פד סעיף כב) שהביא את שתי השיטות, שמירת שבת כהלכתה (ח"ג הערה ריז שם), ספר הכשרות למעשה (עמוד שיג), תולעת שני (חלק ד בנספחים) ועוד, ובדומה לכך דנו הפוסקים לגבי תולעים זעירות שנמצאו במי השתיה בניו יורק. קובץ שעשועי אורייתא (תשס"ה). [קיא] בדומה לדברי הפמ"ג (יו"ד סימן פד שפ"ד כא), ולדברי השו"ע (או"ח סימן עט סעיף ה). [קיב] כך שמענו מהגר"א וייס, וראה תפארת אדם (יו"ד סימן יא). [קיג] כך כתב לנו הגר"ד

תולעים זעירות ♦ תשובה ב

שלישית, אם ישנם לכלוכים נוספים הדומים לזה, שאינם תולעים, יש להתיר משום ביטול ברוב, כאשר איננו יודע להבחין ביניהם^{ק"י}. למרות נימוקים אלה, כתב אחד מן האחרונים שממידת חסידות ראוי להימנע מכך^{קט"ו}.

כל זאת, בפירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי, אך אין להקל הלכה למעשה, בפירות שידוע שרובם נגועים בתולעים, אף אם לעין רגילה נראה הדבר כלכלוך, ועל כן אין לקבל תוצרת כזאת בבסיסי צה"ל.

סיכום

- א. תולעים זעירות, שניכרות רק במאמץ רב, אסורות באכילה מהתורה.
- ב. תולעים שניכרות רק בעודן מהלכות, אסורות באכילה אף לאחר מותן או בזמן שאינן זזות, ונחלקו פוסקי דורנו לגבי כנימות, שאינן ניכרות בהילוכן אף בעודן חיות, אלא אחר התבוננות במשך זמן רב, כיוון שהילוכן איטי ביותר.
- ג. תולעים שאינן ניכרות אלא באמצעי הגדלה מלאכותיים כזכוכית מגדלת או מיקרוסקופ, מותרות.
- ד. תולעים הניכרות מצד עצמן, אלא שלא ניתן להבחין בהן על הפרי בלא אמצעים מלאכותיים, נכון להימנע מאכילתן לכתחילה, והמקל בכך יש לו על מי שייסמוך.
- ה. פרי שלא נודע שדרכו להתליע, מותר לאוכלו אחר בדיקה שטחית, ואין צריך לחשוש שנמצאות בו תולעים זעירות שאינן ניכרות לו.
- ו. אם נודע על פי המומחים שמין פירות אלו מוחזק בתולעים, אסור לאוכלם בלא הבדיקה והניקוי שמדריכים המומחים, והמקל להסתפק בבדיקה מדוקדקת כפי כוחו, בפירות הנגועים בתולעים שאינן ניכרות אלא למומחים, יש לו על מה שייסמוך.
- ז. אם רק מיעוט המצוי מהפירות נגוע על פי המומחים, די לבדוק כפי כוחו, ואינו צריך לחשוש שמא יש בפרי תולעים שאינן ניכרות לו.
- ח. הרואה לכלוך על פרי שאינו מוחזק בתולעים, ואינו חושד שלכלוך זה הוא תולעת, רשאי להקל לאכול את הפרי (ומידת חסידות להחמיר בכך).

מקורות והערות

ליאור. [קיד] ראה ש"ך (יו"ד סימן קיד ס"ק כא). [קטו] דעת קדושים (סימן פד).

תשובה א ביטול התולעים במאכל

א. תולעים זעירות שניתן להכירן רק באמצעות שטיפה כלל, איסור הניכר בתערובת אינו בטל^{קט}, ויש לברר מה הדין בתולעים זעירות המצויות בפירות.

כתב הרשב"א שאם התערב כלי הבלוע באיסור בכלי היתר, בטל הוא מן התורה ברוב, והרא"ה השיג עליו וכתב שחובה להכשירו ולהוציא את האיסור^{קכ}. השו"ע והרמ"א^{קכ} פסקו להלכה כדעת הרשב"א, וכן נקטו רבים מהאחרונים^{קכ}, אולם דעת הפר"ח^{קכ} ועוד אחרונים^{קכא}, שכל שניתן להכיר את האיסור בדרך כלשהיא ואף על ידי מומחה, אינו בטל מהתורה. למעשה יש לסמוך על דעת המקלים.

לגבי הפרדת האיסור באמצעות סינון, מבואר בשו"ע^{קכב}:

"דברים המאוסים, שנפשו של אדם קצה בהם, כנמלים וזבובים ויתושים שכל אדם בודל מהם למיאוסן, ואפילו נתערבו בתבשיל ונמחה גופן לתוכו, אם ההיתר רבה עליו, מותרים. ומכל מקום כל שאפשר לבדוק ולהעביר במסננת, בודק ומסנן".

לדעת האיסור והיתר^{קכג} חובת הסינון אינה אלא מדרבנן, ולעומת זאת בשו"ת מהרי"ל^{קכד} מבואר, שחובה לסנן מדאורייתא, וכן דעת הבכור שור^{קכה}.

כיוצא בזה כתב הרמ"א^{קכו}, שאם נפל חלב לתוך התבשיל ונתבטל טעמו בשישים, יש ליתן מים צוננים לתוך התבשיל, כדי להציף את החלב למעלה ולהוציאו, ונחלקו האחרונים^{קכז} האם חובה לעשות כך מדאורייתא, או מדרבנן בלבד כדין דבר שיש לו מתירים.

לאור זאת, נראה שתולעים זעירות שאינן ניכרות כלל, אלא על ידי הפרדתן מהפרי באמצעות שטיפה וכדומה, בטלות מהתורה לדעת האיסור והיתר והאחרונים שנקטו כשיטתו.

מקורות והערות

[קטז] שו"ת הרשב"א (ח"א סימן תפה), חידושי צמח צדק (יו"ד סימן קד) ודעת תורה (יו"ד סימן מא ס"ק יג-טז).
[קז] הובאו דבריהם בב"י (יו"ד סימן קב), ובאחרונים (שם על השו"ע בסעיף ג). [קח] יו"ד סימן קב סעיף ג.
[קיט] חוות דעת (סוף סימן קא), פמ"ג (סימן קט שפ"ד ט). [קכ] סימן קה ס"ק מא. [קכא] יד אפרים (סימן קא), דעת קדושים (סימן לו ס"ק כא). [קכב] יו"ד סימן קד סעיף ג. [קכג] כלל לב סעיפים ט-י.
[קכד] החדשות סימן פ. [קכה] השמטה בסוף הספר. [קכז] יו"ד סימן צח סעיף ד. [קכז] ראה פלתי (שם ס"ק ו), כנפי יונה (סימן קד) וערוך השלחן (סימן צח אות נז).

ב. תולעים זעירות שניתן להכירן רק באמצעות בדיקה מדוקדקת

איסור שהתערב וניתן להכירו באמצעות בדיקה מדוקדקת שדורשת טרחה יתירה, לדעת פוסקים רבים^{קכח} אינו בטל מן התורה, לעומת זאת יש שנטו לומר^{קכט} שמן התורה האיסור בטל באופן זה.

כמו כן, מבואר בערוך השלח^{קל}, שביצת איסור שהתערבה בביצים של היתר בטלה ברוב, הואיל ואינה ניכרת אלא בטרחה רבה. לדבריו, יתכן שכל שאיתור התולעת בפרי כרוך בטורח רב (כגון בשל גודלה או בשל היותה במקום מסתור בפרי), בטלה היא בפרי. אולם יתכן שכוונת ערוך השלח להתיר דווקא באופן שהאיסור דומה מאוד להיתר, כביצה בין ביצים, אך תולעת בפרי, אף אם קשה להבחין בה, אינה בטלה בו. בנוסף, לגבי תולעת חיה שניכרת בהילוכה, כתב הפמ"ג^{קלא} שאינה בטלה מן התורה, ויתכן שבאופן זה אין להתיר לכו"ע.

ג. תולעים ניכרות שלא ניתן להפרידן

נחלקו השו"ע והרמ"א^{קלב} לגבי שְׂכָר שהתפוררו בתוכו חתיכות של עכבר. לדעת השו"ע אם לא ניתן לסננו השכר אסור, וביאר הט"ז^{קלג} שכיוון שניתן לזהות את חתיכות האיסור על ידי סינון, אין הן בטלות במאכל. לעומת זאת, לדעת הרמ"א דווקא אם החתיכות בשיעור כעדשה, שבאופן זה חל עליהן דין בריה מדרבנן, אסור לאכול את התבשיל, אך בפחות מכך התבשיל מותר וכן נקט הש"ך^{קלד}.

מבואר, שאיסור הניכר במקומו, אלא שלא ניתן להוציאו ולהפרידו, לדעת הרמ"א והש"ך בטל הוא מן התורה, ואילו לדעת השו"ע והט"ז אין לו ביטול מדאורייתא, וכן נקטו רוב הפוסקים^{קלה}.

גם על פי דרכו של הש"ך, כתבו אחרונים רבים^{קלו} שאין להקל אלא באיסור שאין אפשרות כלל להוציאו, אך אם ניתן להוציאו במאמץ ולהכירו, אינו בטל. אמנם יש מהאחרונים^{קלי} שנראה בדבריהם להקל בזה.

למעשה, לא מצאנו בדברי הפוסקים מי שכתב בבירור שתולעים זעירות (בפרי שאינו מבושל) בטלות מן התורה, וממילא חובה לבדוק את הפירות באופן יסודי, ואף לנערם

מקורות והערות

[קכח] שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן רעז), דעת תורה (יו"ד סימן נז ס"ק כא), בית שלמה (יו"ד סימן רעז), חזו"א (יו"ד סימן יד). [קכט] שו"ת מהר"ם שיק (יו"ד סימן רפב), אריה דבי עלאי (או"ח סימן ו), והאריך לבסס שיטה זו בשו"ת צמח צדק (יו"ד סימן ע). [קל] יו"ד סימן ק אות ז. [קלא] יו"ד סימן פד מש"ז יב. [קלב] יו"ד סימן קד סעיף א. [קלג] ס"ק א. [קלד] ס"ק ג. [קלה] בספר מנחת יעקב (כלל מו) הקל לסמוך על דעת הש"ך במקום הפסד מרובה, אך רוב האחרונים החמירו גם בזה, ראה שו"ת משיב דבר (ח"ב סימן כח), דעת תורה (סימן מא), ובשו"ת ארץ צבי (ח"ב סימן מא) הקל בזה בשעת הדחק גדולה. [קלו] שו"ת מהרש"ם (ח"א סימן קעד), גידולי הקדש (סימן פד ס"ק ב), שו"ת אבני נזר (יו"ד סימן עט). [קלז] כנפי יונה (סימן קד), שו"ת מנחת

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

במידת הצורך, מלבד אם לא ניתן להכירן כלל אלא אחר הפרדתן מהמאכל, שבאופן זה לדעת כמה אחרונים האיסור בטל מן התורה.

אולם, לגבי פירות שהתבשלו, דעת פוסקים רבים^{קלח} שכאשר התולעת אינה ניכרת בתבשיל בלא עיון מדוקדק, בטלה היא בו מן התורה, ויש שהחמירו גם בזה^{קלט}, וכן הוא לשיטת הפר"ח הנ"ל וסיעתו. אמנם, אם אינה ניכרת אחר הבישול אלא למומחה, נראה שיש להתיר, ולא מצאנו מי שאסר בזה מלבד הדעת קדושים.

ד. דין בריה בתולעים

עד כה, עסקנו בביטולן של תולעים למאכל מעיקר דין תורה. אולם, קבעו חכמים שבריה שלמה אינה בטלה בתערובת. הלכה זו היא הלכה פסוקה בשולחן ערוך^{קמ}, ובאופן פשוט^{קמא} כן הדין גם בתולעים קטנות ופגומות בטעמן.

אולם בכמה אחרונים הוזכרו צדדי היתר בדין בריה בתולעים.

הפלת^{קמב} חידש שבתולעת שהתליעה בתלוש אין דין בריה, כיוון שבתחילת ברייתה לא נאסרה (עד שלא ריחשה על הארץ). האחרונים^{קמג} דחו את דבריו, שכל שאסורה מחמת עצמה נכללת באיסור בריה. כיום, רוב התולעים מתלעיות במחובר או רוחשות על הארץ קודם שהגיעו לפרי, וממילא היתר זה אינו נוהג בהן.

המשכנות יעקב^{קמד} כתב, שדין בריה נאמר דווקא בדבר שניתן לזהותו בפני עצמו, אולם תולעים זעירות שאין אפשרות לבדודן, בטלות בתערובת ואין בהן דין בריה.

עוד כתב הרמ"א^{קמה} שבריה פגומה בטלה בתערובת, וכתבו רוב האחרונים שאין כוונתו לבריה הפגומה מתחילת ברייתה כתולעים וכדומה, אך יש מהאחרונים שכתבו^{קמו} שגם תולעים נכללות בהיתרו של הרמ"א.

עוד כתבו כמה אחרונים^{קמז}, שכל תולעת קטנה שאינה ניכרת אלא אם מתאמץ לבדוקה כנגד השמש יתכן ואין בה משום בריה.

למעשה, אף שאין לסמוך על היתרים אלו, כיוון שנדחו על ידי רוב הפוסקים, מכל מקום ניתן להקל במאכל מבושל שיש בו תולעים זעירות ביותר, שאדם רגיל לא יבחין בהן ולא

מקורות והערות

אשר (ח"ב סימן נג). [קלח] פלתי (סימן ק ס"ק ז), כרתי (סימן פד ס"ק יט), חכמת אדם (כלל לח סעיף ה), שו"ת רעק"א (מהדו"ק סימן פב), התעוררות תשובה (ח"א סימן ק), כנפי יונה (סימן פד), גינת ורדים (ח"א סימן יח), שו"ת צמח צדק (יו"ד סימן ע), וכן משמע בתשובת הרמב"ם (קיד) וברמב"ן (חולין נח), וכן נראה מדברי הראשונים לגבי פירור חמץ שנפל ליין או לתבשיל לפני פסח, שבטל בתערובת אף שניתן בדרך כלל להכירו, ראה שו"ת הראב"ד (סימן קיז). [קלט] שו"ת מהרש"ם (ח"ג סימן רמג), בית שלמה (יו"ד סימן קנד), דעת קדושים (סימן פד סעיף ז). [קמ] יו"ד סימן ק סעיף א. [קמא] אחרונים (בסימן קג). [קמב] סימן ק ס"ק ד. [קמג] חוות דעת (ס"ק ה), וראה כף החיים (שם ס"ק ג) שכתב שכן דעת רוב האחרונים. [קמד] יו"ד סימן ל. [קמה] סימן קג סעיף א. [קמו] ראה פת"ש (סימן ק ס"ק ג), ערוך השלחן (שם אות יז). [קמז] כנפי יונה (סימן פד סעיף ה), חזו"א

ביטול התולעים במאכל ♦ תשובה ג

יזהה אותן כתולעת^{קמח}. כמו כן, ניתן להקל בכך בקטניות נגועות, כאשר ברוב הפרטים אין תולעים, אף שקרוב לוודאי שיש בחבילה תולעים^{קמט}, והמחמיר גם בזה תבוא עליו ברכה.

ה. מאכל שהתערבו בו תולעים האסורות מספק

תולעים האסורות מספק (ספק תלוש ספק מחובר, ספק אם פירשה, תולעים זעירות שאינן ניכרות ללא אמצעי עזר) שהתערבו במאכל, אם נודע הספק לפני התערובת, אסור לאכול את המאכל, כדין ספק דאורייתא^פ.

כמו כן, אם בישלו פרי שמצויות בו תולעים האסורות מספק, אחר שנודע בוודאות על כך שהן נמצאות בפרי, לדעת רבים מהאחרונים^{קנא} המאכל אסור, אם כי יש המפקפקים^{קנב} באיסור זה.

אולם, כאשר רק אחרי הבישול נודע שהיו במאכל תולעים שקיים ספק אם הן אסורות, יש אוסרים ויש מתירים, ולמעשה יש להחמיר, מלבד אם המאכל נצרך לסעודת השבת^{קנב}.

סיכום

א. תולעת שנמצאת בפרי שאינו מבושל, אינה בטלה מן התורה, ויש אומרים, שכאשר אין אפשרות להכיר בה אלא באמצעות הפרדתה מהפרי, אין בה אלא איסור בריה מדרבנן בעודה שלמה.

ב. תולעים זעירות שלא ניתן להפרידן מהפרי, לדעת רוב הפוסקים אינן בטלות בפרי מהתורה, ויש שהקלו בכך בשעת הדחק, להחשיבן כדין בריה בלבד.

ג. תולעים הנמצאות בפרי מבושל ואינן ניכרות אלא בבדיקה מדוקדקת, לדעת רבים מהפוסקים בטלות מן התורה, וכל שכן אם אינן ניכרות אלא למומחה.

ד. תולעת או חרק שלם אינם בטלים במאכל אף אם אינם ניכרים, אולם כאשר התבשלו ניתן להקל בתולעים זעירות שאינן ניכרות לאדם רגיל.

ה. מאכל שמצויות בו תולעים האסורות מספק, אין לאוכלו או לבשלו. אם בישלו לפני שנודע לו שהתערבו בו תולעים אלו, רשאי להקל לאוכלו לצורך סעודת שבת.

מקורות והערות

(י"ד סימן יד ס"ק ו) שו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן טג). [קמח] ראה לעיל תשובה ב סעיף ו. [קמט] ראה להלן בתשובה הבאה סעיף ז. [קנ] יד יהודה (י"ד סימן ק). [קנא] ש"ך (י"ד סימן פד ס"ק יח), שו"ת פני יהושע (ח"ב סימן כב), שו"ת נודע ביהודה (קמא י"ד כז). [קנב] שו"ת רעק"א (סימן עז), צבי לצדיק (י"ד סימן פד ס"ק ה), שו"ת פאת נגב (י"ד סימן ט), ספר בן אברהם (כלל נ אות יג). [קנג] ראה שער המלך (מקוואות פרק י), וקיצור כללי ספק ספיקא לש"ך (אות א).

תשובה ד דיני בדיקת פירות כתולעים

א. חובת בדיקת מיעוט המצוי

מן התורה חובה לבדוק פירות שמוחזקים ברובם בתולעים^{קנ}, ואילו פירות שרובם נקיים מתולעים, מדין תורה מותר לאוכלם בלא בדיקה^{קנה}.

עם זאת, במסכת פסחים^{קני} מבואר, שהשוכר בית ב-י"ד בניסן, ישאל את המשכיר האם בדק את הבית, אף שמן התורה יש להעמיד את הבית בחזקת שנבדק מחמץ. מכך למד הר"ן^{קני}:

"דאפילו נימא דחזקתו בדוק, כל היכא דאיתיה קמן שיילינן ליה, דלא סמכינן אחזקה, דכל היכא דאפשר לברורי מילתא, מבררין. ולפיכך כתב הרב אלפסי ז"ל בפרק קמא דחולין, דלא סמכינן ארוב מצוין אצל שחיטה מומחין הן אלא היכא דאזיל ליה לעלמא וליתא קמן דנשייליה, אבל איתיה קמן לא סמכינן אחזקה ובדקינן ליה".

הרי שחובה לברר ולבדוק, גם במקום שישנה חזקה או רוב שבאמצעותם ניתן לפשוט את הספק, וכן כתבו ראשונים רבים^{קני}.

לגבי פירות שדרכם להתליע, נאמר במסכת חולין^{קניט}:

"הני תמרי דכדא לבתר תריסר ירחי שתא שריין".

כתב על כך הרשב"א בחידושיו^{קס}, שדווקא אחר י"ב חודש מותר לאכול את התמרים, אך קודם לכן אין לאוכלם בלא בדיקה, אף שרובם אינם מותלעים:

"משמע דמשום הכי נקט תמרי, לפי שהתליעה מצויה בהן, ולומר דכיון שהדבר מצוי אף על פי שהוא מיעוט, למיעוט המצוי חששו, וכענין שחששו לסירכות שבריא... וכ"כ הרמב"ם ז"ל (מאכלות אסורות פ"ב הלכה טו), כל מיני פירות שדרכן להתליע כשהן מחוברין לא יאכל עד שיבדוק הפרי שמא יש בו תולעת".

בדומה לכך כתב גם הרמב"ן^{קסא}, אף שחלק בהבנת דברי הגמרא לכשעצמם:

"מכל מקום במינין שהתלעה מצויה בהן היאך לא נחוש, והרי אמרו נמי ניחוש נמי דילמא פרישו לדופנא דבירא כדלקמן, אלמא דבר המצוי מחזקינן".

מקורות והערות

[קנד] תשובות ופסקים לראב"ד (סימן רז), כרתי (סימן פד ס"ק יט). [קנה] פמ"ג (יו"ד סימן פד שפ"ד כח). [קנו] ד ע"ב. [קנז] על הרי"ף שם א ע"ב. [קנת] רבנו דוד (שם), רמב"ן (מלחמות ה' חולין ג ע"ב בדפי הרי"ף, והביא לכך מקורות רבים, וחזר על דבריו בחידושי שם יב ע"א ד"ה שמעינן בעניין בדיקת הריאה), וכן כתב הר"ן (על הרי"ף, חולין שם) בהרחבה, ודלא כבעל המאור (חולין שם) והריטב"א בשם הרא"ה (חולין ג ע"ב, וראה גם בדבריו בפסחים ד ע"ב) שסמכו על הרוב לכתחילה, אפילו במקום בו ניתן לברר את הדבר בקלות. [קנט] נח ע"ב. [קס] נח ע"א ד"ה אמר רב פפא. [קסא] נח ע"ב ד"ה הני.

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

למדנו מדברי הראשונים, שקיימת חובת בדיקה בפירות ששיכחות בהם תולעים, אף שברוב המין לא נמצאות תולעים.

מאידך, מדברי כמה ראשונים עולה שלא חששו לבדוק אחר מיעוט המצוי, אלא הלכו בכל מקום אחר הרוב כדין תורה. כן הבין הרשב"א^{קסב} בדעת רש"י, וכן משמע בדברי הראב"ד^{קסג}, וכן עולה מפשט דברי התוספות במסכת פסחים^{קסד}.

להלכה פסק השולחן ערוך^{קסה} כדעת הראשונים המחמירים, אולם יש מהאחרונים^{קסו} שכתבו, שניתן לצרף את דעת רש"י ותוספות לספקות נוספים.

ב. טעם הדין וגדרו

מבואר בירושלמי^{קסז}, שחובה מדרבנן לבדוק את ריאת הבהמה, כדי לוודא שאינה טריפה, וכן הוכיחו הראשונים^{קסח} מדברי הגמרא במסכת ביצה^{קסט}.

בטעם הדבר שהצריכו לבדוק את הריאה, כתב הרשב"א^{קע} שנקבים בריאה מצויים יותר משאר מיני הטרפות, ולא חששו לבדוק אלא מיעוט המצוי, ולא במיעוט שאינו מצוי, וכן נקט הרשב"א בסתמא בספרו תורת הבית^{קעא}.

אמנם, הרשב"א בחידושו הוסיף וכתב, שרבנו יונה דחה טעם זה, וביאר את חובת הבדיקה בשתי דרכים אחרות:

"האחד, כדי להסיר המכשולים לפי שהסרכות ניכרות לעינים, ועם שהן מצויות, אם לא היינו בודקין יבא הדבר לידי הפסד גדול ורבו המכשולות, פעמים שימצא האחד סירכא בריאה ויחזור על כל לוקחי הבשר לשבור כליהם ולהריץ מאכלו לפני כלבו, ואפשר שיחוס עין מי שאינו הגון על ממונו והתקצף וימלא בטנו מן האיסור אחר שנודע, אבל שאר הטרפות שהן תלוין בנקב או בעינים דקים ושאינן מצויין לא חשו להן חכמים.

ועוד טעם אחר בדבר, שהוא קרוב ומזומן לראותו, כגון הריאה שאם יש בה סירכא מיד תראה לעינים בפתחת הבהמה, אם אינו בודק נראה כמעלים עינו מן האיסור".

כטעם השני, כתב הרשב"א עצמו במשמרת הבית^{קעב} כשדן בחובה לבדוק את מומחיות השוחט:

"והאמת כי הגאונים דברי חסידות אמרו... חסידות שכל ישראל ראויין לאותו חסידות ומחוייבין בו, שכל שהשוחט לפנינו ולא נודע אם מומחה או לאו צריך לחוש שלא נהיה כמעלימין עין מן האיסור כיון שאנו יכולים לעמוד על בירורו".

מקורות והערות

[קסב] שם. [קסג] תשובות ופסקים (שם). [קסד] קטו ע"ב ד"ה קפא. [קסה] יו"ד סימן פד סעיף ח. [קסו] שו"ת ריח שדה (סימן ח), וראה בן אברהם (כלל נ אות לד). [קסז] ביצה פ"ג ה"ד. [קסח] רמב"ן ור"ן (הנ"ל), רשב"א (חולין ט ע"א). [קסט] כה ע"ב. [קע] שם. [קעא] ב"ג ש"ג. [קעב] ב"א ש"א.

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

הבדל מהותי קיים בין דברי רבנו יונה לבין דברי הרשב"א בתורת הבית: בעוד שמדברי רבנו יונה עולה, שבדיקת מיעוט המצוי היא חובת הגברא, שלא לזלזל באיסור הגלוי לפניו, מדברי הרשב"א בתורת הבית עולה, שיסוד חיוב הבדיקה נובע מחשש אמיתי שמא יפגוש באיסור, והמאכל עצמו אסור בלא בדיקה.

בדברי האחרונים מצינו מחלוקת מהו הטעם העיקרי להלכה. הפמ"ג^{קע"ג} נקט שדברי הרשב"א בתורת הבית עיקר, ואילו בשו"ת חתם סופר^{קע"ד}, בשו"ת שואל ומשיב^{קע"ה} ובשו"ת אריא דבי עילאי^{קע"ו} נקטו, שטעמו השני של רבנו יונה הוא העיקרי להלכה.

א. מידת המאמץ הנדרשת בבדיקת מיעוט המצוי

על פי הטעם שכתב רבנו יונה, יתכן שניתן להתיר לאכול את הפירות בלא בדיקה, בכל מקום שבו אין מבחינים באיסור בסתמא, שכן אין הוא "מעלים עיניו" מהאיסור. לעומת זאת, לפי טעמו של הרשב"א בתורת הבית, מסתבר^{קע"ז} שיש לחייב לבדוק כל מיעוט המצוי אף כשהדבר כרוך בטורח.

על דרך זו דן בשו"ת צמח צדק^{קע"ח} האם חובה לבדוק את וושט הבהמה, כפי שחייבו לבדוק את הריאה, ותלה את הדבר בטעמים אלו:

"אפילו בעניין לכתחילה יש לחלק בין בדיקת הוושט לבדיקת הריאה, דהא בוושט לא שייכו הני טעמי, שהנקב דק, ואין הוושט קרוב ומזומן לראותו מבפנים כמו הריאה, שהרי צריך להופכו ולראותו ואם לא יהפכנו לא יראה, ואם כן אינו כמעלים עין מן האיסור. אכן בתורת הבית הקצר כתב, לפי שהסירות מצויות בה, לפיכך הצריכו לכתחלה לבדוק בה מחמת הסירות עכ"ל, א"כ משמע דהאי טעמא דמיעוט המצוי לחוד סגי להצריך בדיקה לכתחילה, וזה שלא כמו שכתב בחידושים בשם רבו ז"ל".

להלן נעיין בכמה דיונים בדברי הפוסקים, שדנו למעשה במידת המאמץ לברר ולפשוט את הספק, במקום שיש רוב או חזקה להתיר.

בהלכות שחיטה כתב השו"ע^{קע"ט}:

"הכל שוחטין לכתחילה... אפילו אין מכירין אותו... שהוא מומחה ויודע הלכות שחיטה, מותר ליתן לו לכתחלה לשחוט, ומותר לאכול משחיטתו, שרוב הרגילין לשחוט הם בחזקת מומחין ומוחזקין. במה דברים אמורים, כשאינו לפנינו, אז מותר לאכול משחיטתו וסומכים על החזקה. אבל אם הוא לפנינו, צריך לבדוק אם הוא מומחה ויודע הלכות שחיטה".

מקורות והערות

[קעג] יו"ד פתיחה לסימן לט. [קעד] ראה ח"ב יו"ד סי' עז. [קעה] תניינא ח"ב סימן לג- לד [קעו] או"ח סימן ו. [קעז] ראה תחומין (כרך מ עמוד 526) ועיין דגול מרבבה (יו"ד סימן טו סעיף ב) ודרך אמונה (תרומות פרק טו הלכה כא). [קעח] יו"ד סימן כה. [קעט] יו"ד סימן א סעיף א.

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

הרי שחובה לברר את מומחיות השוחט, אף שרוב המצויים אצל שחיטה בחזקת מומחים, כפי שהובא לעיל בשם הגאונים. האחרונים נחלקו עד כמה צריך לטרוח בכדי לברר את מומחיותו של השוחט. דעת הב"ח^{קפ}, שאם השוחט הלך, אין צורך לרדוף אחריו בשביל לברר אם הוא בקי. הפמ"ג^{קפא} הסכים לדעתו במקום שהדבר כרוך בטורח:

"ומכל מקום, הא ודאי דעל ידי טורח לדין אין צריך למירדף, דכי אמרינן כל היכא דאיכא לברורי מבררין ברוב או בחזקה, היינו בקל, לא על ידי טורח".

כך כתב גם התבואות שורק^{קפב}, והוסיף שאין שיעור ברור למידת הטרחה הנדרשת בזה. מאידך, דעת הפרי חדש^{קפג} שחובה לחזר אחר השוחט אף במקום טורח.

בדומה לכך, נחלקו האחרונים האם חובה לבדוק את הסכין אחר השחיטה ביסודיות, או שניתן להסתפק בבדיקה שטחית, תוך התבססות על חזקת הכשרות של הסכין. בספר דעת קדושים^{קפד} הקל, ואילו הפרי תואר^{קפה} החמיר.

הפוסקים הסתפקו האם מותר לשחוט במקום שאין מי שיבדוק את הריאה כראוי. כך כתב רעק"א^{קפו}:

"ואם יש לו בהמה מסוכנת, ומצוי אצלו שוחט שיודע לשחוט, אבל אין בקי בבדיקת הריאה, צ"ע אם נתיר לו לשחוט ולאכול בלא בדיקה משום הפסד ממון".

למעשה, דעת המשכנות יעקב^{קפז} והראש אפרים^{קפח} להחמיר בזה באופן גורף, ואילו בספר תורת יקותיאל^{קפט} ובשו"ע הרב^{קצ} הקלו בזה במקום צורך גדול.

בדעת המחמירים נראה, שאף שחובת בדיקת הריאה נובעת מחשש בלבד למיעוט המצוי, נקבע הדבר כתקנת חכמים קבועה, ועל כן אין היתר להימנע מבדיקה זו, מלבד במקרים חריגים במיוחד. כיוצא בדבר, לדעת הרמ"א^{קצא} אין להתיר בהמה שאבדה הריאה שלה קודם שנבדקה, ואף לדעת השו"ע^{קצב}, יש להחמיר במקום שאבדה הריאה בשל זלזול בתקנה. מבואר שהחמירו בתקנה זו כחשש גמור לאיסור.

מסתבר שלגבי בדיקת תולעים שלא מצינו חומרות כעין אלה, יש יותר מקום להקל במקום טורח מרובה. ואף שהשוו הראשונים בין בדיקת תולעים לבדיקת ריאה, אין כוונתם שחומרת האיסור שווה, אלא שבשניהם קיימת חובת בדיקה, אף שיש רוב להיתר.

ד. מידת הטרחה הנדרשת בבדיקת מיעוט המצוי של נגיעות בתולעים

כמה מגדולי הפוסקים^{קצג} כתבו, שבמקום דוחק אין חובה לטרוח טרחה רבה ביותר בבדיקת מיעוט המצוי מתולעים. אולם פוסקים אלו לא התירו אלא כשעומד לבשלם, שבאופן זה

מקורות והערות

[קפ] ס"ק ב. [קפא] שפ"ד ה. [קפב] ס"ק ג. [קפג] ס"ק ו. [קפד] סימן יח ס"ק יד ובגידולי הקדש (שם אות ב.). [קפה] סימן יח ס"ק יט. [קפז] על שו"ע יו"ד סימן לט סעיף ב. [קפח] יו"ד סימן א. [קפח] יו"ד סימן לט ס"ק ד. [קפט] סימן א. [קצ] יו"ד קו"א (לפני סימן א) ס"ק ה. [קצא] יו"ד סימן לט סעיף ב. [קצב] ראה ש"ך יו"ד סימן קיט ס"ק כח. [קצג] שו"ת טוב טעם ודעת (תליתאה ח"א סימן

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

קיים ספק נוסף, שמא ימחו התולעים בבישול. וכן משמע מדברי הפמ"ג^{קצד}, שבנוגע לפרי שיש לגביו ספק ספיקא, נקט שאין חובה לבדוקו באור השמש.

לעומת זאת, לגבי פירות חיים הנגועים בשיעור מיעוט המצוי, כמעט ולא נמצאה התייחסות בדברי הפוסקים הקדמונים לאפשרות לאוכלם בלא בדיקה^{קצה}.

הגרש"ז אויערבך^{קצו} והגרי"ש אלישיב^{קצז} הורו למעשה, שאין להקל בבדיקת מיעוט המצוי של נגיעות בתולעים, אף במקום טורח רב. אולם, דבריהם אמורים לגבי העמדת משגיחים רבים שיפקחו על בדיקת פירות רבים, ולא במקום שבו עצם הבדיקה קשה ביותר, כבמינים שמצויות בהם תולעים זעירות וכדומה. עוד יתכן, שלא החמירו פוסקים אלו אלא בקטניות וכדומה, כאשר קרוב לוודאי שבכל כמות העומדת לאכילה או לבישול מצויים חרקים, כך שקרוב הדבר להיות בגדר 'אתחזק איסורא'^{קצח}. אולם, בקטניות שאספקתן מחברות איכותיות, אין להחזיק שיש תולעת בכל חבילה, וממילא יש מקום להקל לבדוק בלא עיון רב.

ה. בדיקת מיעוט המצוי בשכיחות נמוכה

לגבי בדיקת ביצים כתב הרמ"א^{קצט}, שחובה לבדוק זאת דווקא ביום. משמע שבחושך מותר לאכול ביצים, אף שלא ניתן לבדוק אם יש בהן דם. טעם הדבר, כיוון ששיעור השכיחות של ביצים אסורות נמוך.

בדומה לכך, לגבי בדיקת הריאה כתב הרמ"א^י, שאם אבדה הריאה של גדיים וטלאים בלא שנבדקה, אין לאוסרם באכילה, כיוון שאין מצויות בהם סרכות, זאת לעומת בהמות בוגרות, שהחמירו בבדיקת הריאה שלהן אף בדיעבד. מבואר, שמידת הטורח הנדרשת בבדיקה נקבעת על פי מידת הסבירות להימצאות האיסור.

לאור זאת, מסתבר לומר גם לגבי תולעים, שבמינים שמצויה בהם נגיעות רבה יותר, אף שאינה בכלל רוב, יש להחמיר יותר בבדיקתם, ולעומת זאת במינים שחשש ההתלעה בהם נמוך יותר, די בבדיקה קלה.

מקורות והערות

קנח), התעוררות תשובה (ח"ד סימן לה). [קצד] יו"ד סימן פד מש"ז יב. [קצה] בספר דעת קדושים (סימן פד) הסתפק בדבר, ובשו"ת זרע אמת (ח"ב סימן עט) משמע שהקל בכך, אך יש מקום להסתפק בכוונתו. ראה גם בספר הוראה ברורה (סימן פד סעיף ח בביאור הלכה ד"ה שיבדוק) ובדברי הרב זאב וייטמן ("פירות וירקות הנגועים בתולעים" בתוך תחומין מא עמ' 457), שנטו להקל בכך למעשה. [קצו] שו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן סג). [קצז] אשרי האיש (יו"ד ח"א פרק ב). [קצח] כפי שהחמירו בבדיקת קטניות שלרוב מוחזקות בתולעים, אף שספק אם הקטניות שלפנינו מותלעות, כיוון שלרוב יש תולעת בכל כמות העומדת לבישול, דנו זאת כ'אתחזק איסורא'. ראה שו"ע (סימן פד סעיף יא) ושו"ד (שם ס"ק לה), מנחת יעקב (כלל מו ס"ק יד) וספר יין המשמח (בהשמטות לסימן קכז). [קצט] יו"ד סימן סו סעיף ח. [ר] סימן לט סעיף ב.

1. שיעור מיעוט המצוי המחייב בדיקה

בעיקר שיעור מיעוט המצוי המחייב בדיקה, דנו האחרונים^{רא} לגבי טרפות. בעל המשכנות יעקב^{רב} כתב שהשיעור המחייב בבדיקה הוא 10% וכן היא הוראת הרבנות הראשית לישראל למעשה.

בשו"ת הריב"ש^י כתב:

"מיעוט המצוי, ר"ל שהוא קרוב למחצה ורגיל להיות".

בביאור דבריו נחלקו האחרונים, האם לדעתו אין חובת בדיקה כלל אלא במין המותלע בשיעור הקרוב למחצה^{רב}, או שכוונתו לומר שביותר מכך חובת הבדיקה מן התורה, אך גם בפחות מכך יש חובת בדיקה מדין מיעוט המצוי^י.

להלכה נראה, שמעיקר הדין יש לסמוך על המקלים^י, שכל ששכיחות הנגיעות בפחות משליש, אינו בהכרח בגדר מיעוט המצוי, ואין חובה לבדוק את הפירות באופן יסודי כשהדבר כרוך בטורח רב. מאידך, כאשר הבדיקה פשוטה לביצוע, נדרש לבדוק את הפירות אף כאשר שכיחות התולעים נמוכה מאד, ובפרט במטבח ציבורי שהחמירו בו יותר כשקיים חשש לאיסור באופן קבוע^י.

כל זאת לגבי מינים שבהם ישנה שכיחות משמעותית קבועה של תולעים, אולם לגבי מינים רבים, שיעור הנגיעות תלוי בגורמים משתנים רבים, כעונות בשנה, אזורי הגידול, תנאי האחסון ועוד, כך שביד הצרכן פעמים רבות אין כל אפשרות לדעת מהי מידת החשש לנגיעות בפירות שלפניו. במצבים אלו, כל שרוב התוצרת שבשוק אינה מותלעת, אף אם מקצת מהמקומות מוחזקים כמותלעים בוודאות, מעיקר הדין ניתן לסמוך על כך ש'כל דפריש מרובא פריש', ולאכול את הפירות בלא בדיקה, אלא אם כן התולעים ניכרות בפרי מבחוץ, אף בלא התבוננות רבה בפרי ובלא צורך לפותחו^י.

אם ידוע שרוב התוצרת מגיעה ממקומות שאין בהם נגיעות, וספק אם קיימת בתקופה זו בשוק תוצרת נגועה כלל, אין חובה לבדוק אפילו באופן שטחי, משום ש'אחזוקי איסורא לא מחזקין'^ט. אף על פי כן, אם בדיקת הפירות אינה כרוכה בטורח רב, נכון להחמיר ולבדוק את התוצרת כולה כדין דבר שיש לו מתירים^י, ועל כל פנים יש לבדוקה באופן

מקורות והערות

- [רא] ראה שו"ת בית אפרים (יו"ד סימן ו), משכנות יעקב (יו"ד סימן יז), צמח צדק (יו"ד סימן מז), גידולי הקדש (יו"ד סימן לט ס"ק ב), ועיין בש"ך (יו"ד סימן כה ס"ק ב). [רב] שם. [רג] סימן קצא. [רד] ראה שו"ת שבט הלי (ח"ה סימן פה) וילקוט יוסף (יו"ד סימן פד). [רה] ראה קובץ צהר (תשנ"ט עמוד רצד) בשם הגרי"ש אלישיב. [רז] בית אפרים וגידולי הקדש (הנ"ל). [רז] ראה ישועות יעקב (יו"ד סימן קיח) ע"פ הר"ן (כתובות ב ע"א). [רח] ראה רמ"א (יו"ד סימן קיד סעיף י), יבין דעת (סימן קט), חידושי חתם סופר (יו"ד סימן סג סעיף ב), חידושי מהרא"ל צונץ (יו"ד סימן נז), שו"ת בית שלמה (יו"ד ח"ב סימן קנז ואו"ח סימן צד). אולם בספר גידולי הקדש (סימן פד ס"ק ב) צידד שכל פרי שניתן לבדקו אין להתירו מטעם 'כל דפריש'. [רט] ראה שואל ומשיב (חמישאה סימן ע). [רי] ראה ש"ך (יו"ד סימן קב ס"ק ח).

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

מדגמי. אם התגלה שישנה התלעה במחסן קשות או טריות של היחידה, אין להשתמש בתוצרת בלא בדיקה יסודית, אף שרוב הפירות אינם מותלעים¹.

פירות שנגועים בשיעור מיעוט המצוי בעונה מסוימת בלבד, אין חובה לבדוקם אלא בעונה זו. אם אינו בקי בכך, או שהדבר תלוי בגורמים משתנים נוספים שאינם ידועים לו, הורו לנו הגר"ד ליאור והגר"א וייס"ב שאינו חייב לבדוק את כל התוצרת, אך ראוי לבדוקה באופן מדגמי².

פירות שברוב השנה עומדים בחזקת כשרות ובעונה מסוימת רובם מותלעים, נחלקו הפוסקים³ האם מי שאינו בקי בדבר רשאי להסתמך על כך שברוב השנה עומדים הפירות בחזקת היתר. למעשה, על הממונים על הכשרות להיות בקיאים בזמני ההתלעה, וממילא אין להקל בדבר במערכת הצבאית.

פרי שאין ידוע עליו דבר, נראה מסתימת השו"ע ונושאי כליו⁴, שאין חובה לבדוק מעיקר הדין, היות שלא הזכירו בדיקה אלא בפירות שדרכם להתלע, וכן כתב לנו למעשה הגר"ד ליאור⁵, וביאר שאין להחזיק איסור מספק. אמנם בספר חנן אלוקים⁶, החמיר לבדוק ע"י מומחה כל מין פרי שלא נודע מה טיבו, אך נראה שאין זו אלא מידת חסידות, וכפי שכתב בשו"ת יהודה יעלה⁷ שראוי לבעל נפש להחמיר בזה.

למעשה, נראה שראוי לכל אדם לבדוק בבדיקה קלה כל פרי שאין ידועה מידת הנגיעות שבו, ולראות אם ניכרים בו סימני התלעה⁸, אך אין חובה לבדוק בדיקה מדוקדקת או לחזר אחר מומחה.

ז. **הכמות לפיה מגדירים חזקת איסור ומיעוט המצוי**

נחלקו האחרונים האם יש לקבוע את מעמד הפירות כ'דרכם להתלע' (לעניין החזקתם באיסור ולעניין בדיקתם מדין מיעוט המצוי) על פי כל יחידה בפני עצמה (כגון ראש חסה או גרגר אורז), או על פי יחידה הנאכלת או מתבשלת כאחת (כגון עלה חסה או כוס אורז או חבילת קטניות).

בספר חנן אלוקים⁹ כתב, שאסור לאכול פולים או עדשים מבושלים תוך הסתמכות על ספק ספיקא, שמא לא היתה בהם תולעת, ואם היתה, שמא נימוחה בבישול, כיוון שבכל קדירה בוודאי ישנה תולעת אחת על כל פנים. מבואר שלדעתו אין למדוד את שיעור ההתלעה בכל קטנית בפני עצמה, אלא את התבשיל כולו כאחד. בשו"ת רבי אליעזר גורדון¹⁰ קבע, שאם ביחידה העומדת למאכל אדם אחד בוודאי יש תולעת, נידון כולו כמוחזק באיסור.

מקורות והערות

[ריא] ראה יבין דעת (סימן קט ס"ק ה). [ריב] ראה פמ"ג (יו"ד סימן לא מש"ז ג), וחידושי מהר"ל צונץ (יו"ד סימן לא). [ריג] ראה שו"ת שבט הלוי (ח"ד סימן פא). [ריד] ראה אור שמח (מאכלות אסורות פ"ח), שואל ומשיב (קמא ח"ג סימן ב), חזו"א (דמאי סימן ח ס"ק ד). [רטו] וכן נראה בלשון בעל העיטור (שער א דף יב). [רטז] וכן שמענו בשם הגרש"ז אויערבך והגר"א שפירא. [ריז] נדפס בסוף ספר חיים וחסד. [ריח] ח"ב סימן רכט. [ריט] וכן משמע בלשון הרב"ד (בספר תשובות ופסקים סימן רז). [רכ] שם. [רכא] ח"ב סימן

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

על דרך זו, שמענו שהגרי"ש אלישיב הורה אף לקולא, שאין לדון את שכיחות התולעים בראש חסה שלם, אלא ביחידה הנאכלת (כגון עלה או מספר עלים).

לעומת זאת, בשו"ת משאת משה^{יב}, הביא תשובת מהר"י זיין, שכל שאין רוב הקטניות מותלעות, אין להחזיקן בוודאי איסור, ואין דנים אותן אלא כמיעוט המצוי, וכן נראה מדברי שו"ת גינת ורדים^{יג}, וכן מבואר בשו"ת חתם סופר^{יד}, וכן סמך להקל במקום צורך גדול בספר דעת קדושים^{יז}.

מבואר בדבריהם, שהחשיבו כל יחידה טבעית בפני עצמה, ולא דנו על כלל התבשיל כאחד^{יח}. על דרך זו, החמיר הגר"ז אויערבך^{יט} לדון את שכיחות התולעים שבחסה, על פי ראש החסה כולו.

בשו"ת טוב טעם ודעת^כ היקל בשעת הדחק לאכול קטניות שהתבשלו בלא בדיקה, משום ספק ספיקא: שמא לא היתה בהן תולעת, ואם היתה שמא נימוחה. הגרי"ש אלישיב^{כט} התבסס על דברי הטוב טעם ודעת במקום דוחק גדול, לגבי מקום שמצויים בו סועדים רבים, אף שמסתמא אצל אחד תמצא תולעת.

בספר דעת קדושים^ל השווה בין המבשל קטניות רבות, שקרוב לוודאי שאחת מהן מותלעת, לשניים שהלכו בשני שבילים שבאחד הייתה טומאה, שאם ישאלו כל אחד בפני עצמו, יעמידוהו בחזקת טהרה, אך כשנשאל אחד עליו ועל חברו כאחד, מטמאים אותם^{לא}. וכן כאן, אף שבכל קטנית בפני עצמה אין לחשוש כל כך, כשדנים על קטניות רבות יחד, לא ניתן להקל. לדרך זו, איסור הקטניות אינו אלא מדרבנן, ומדין תורה הולכים אחר רוב הקטניות שאינן נגועות, ממילא ניתן לתלות גם בתלוות רחוקות, כגון שהקטניות המותלעות לא יאכלו כלל.

עולה מהדברים, שקטניות, זיתים, צימוקים וכיו"ב, שברובם אין תולעים אך מתבשלים הרבה כאחד, אינם בחזקת איסור מדאורייתא, אך לא התירו הפוסקים לאכול אותם בלא בדיקה, כאשר ידוע שבאופן סטטיסטי באחד מהם יש תולעת. על כן נראה למעשה, לגבי מינים אלה, שאת המאכלים המבושלים (שיש בהם ספק נוסף, שמא נימוחה התולעת) יש לדון כדין מיעוט המצוי בלבד, ואילו במאכלים הנאכלים חיים, יש לדון כמין המוחזק מאיסור. עם זאת, המקל אף בפירות חיים, כאשר אין אפשרות לבודקם באופן מושלם (וכל שכן אם הדבר אפשרי רק בתנאי מעבדה), יש לו על מה שיסמוך, אך יקפיד על כל פנים לשוטפם היטב.

מקורות והערות

- יא, וראה כעין זה בספר יד דוד (יו"ד פד) ובשו"ת טוב טעם ודעת (תליתאי ח"א סימן קנז). [רכב] יו"ד ח"ב סימן ד. [רכג] יו"ד כלל א סימן יח. [רכד] יו"ד סימן עז. [רכה] סימן פד סעיף ז. [רכו] וכן משמע בשו"ת שואל ומשיב (קמא ח"ב סימן מד). [רכז] שו"ת מנחת שלמה (שם). [רכח] תליתאי ח"א סימן קנח. [רכט] קובץ תשובות (ח"א סימן עד). [רל] שם. [רלא] כמבואר בכתובות כז ע"א.

ח. פירות הנגועים בשיעור המצוי שהתבשלו או התערבו במאכל אחר ואין יכולת לבדוקם

פסק השו"ע^ט, שפירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי שהתבשלו ללא בדיקה מותרים בדיעבד, משום ספק ספיקא: שמא לא הייתה בו תולעת, ואם הייתה שמא נימוחה בתבשיל. כמו כן, נראה שמאכל הנגוע בשיעור זה, שהתערב לחלוטין במאכלים אחרים, כך שלא ניתן עוד לבדוקו – מותר, משום שהתבטל ברוב מאכלי היתר^י.

יש לדון במאכל חי הנגוע בשיעור מיעוט המצוי, שהתערב במאכלים אחרים, וניתן להפרידו ולבדוקו בקושי רב (כגון ירק בתוך סלט ירקות קצוץ), האם מותר לאוכלו בדיעבד.

לעיל^{יד} הובא, שנחלקו הפוסקים בדין בהמה שאבדה ריאתה קודם שנבדקה: דעת השו"ע להקל כל שלא נעשה הדבר מתוך זלזול באיסור, ואילו דעת הרמ"א להחמיר. מדברי הפמ"ג^{יז} משמע, שכמו כן יש להחמיר לדעת הרמ"א בדיעבד בכל מיעוט המצוי. לעומת זאת, בספר מקדש מעט^{יח} כתב, שהרמ"א החמיר דווקא בבדיקת הריאה, אולם בשאר מיעוט המצוי, לא החמיר בדיעבד^{יט}.

עוד יתכן, שגם הפמ"ג לא החמיר, אלא כאשר סביר להניח שבכמות העומדת למאכל או לבישול בפני האדם, מן הסתם קרוב לוודאי שישנה נגיעות מועטה, אולם פרי בודד ממין שאינו נגוע אלא בשיעור מיעוט המצוי, שהתערב וקשה להפרידו, יתכן שמותר גם לשיטתו^{יח}.

ט. אופן בדיקת מיעוט המצוי

יש לדון האם בדיקת מיעוט המצוי צריכה להיעשות דווקא על ידי מומחה, היודע כיצד לבדוק ולזהות תולעים, או שניתן לכל אדם לסמוך על בדיקת עצמו.

בכמה מדיני טרפות כתבו השו"ע והרמ"א^{יט}, שאם איננו בקיאים בבדיקה שחיובה מהתורה, יש לאסור את הבהמה. אולם, לגבי בדיקות שחיובן מדרבנן, כתב הבית מאיר^י שאין לאסור באופן גורף מחמת שאיננו בקיאים, שכן מסתבר שבאופן זה לא גזרו חז"ל, וכל אדם רשאי לסמוך על בדיקתו^{יא}. מלבד לגבי בדיקת הריאה, שהחמירו בה חומרות רבות, ובכלל זה הצריכו לבדוקה על ידי מומחה^{יב}.

מקורות והערות

[רלב] יו"ד סימן פד סעיף ט. [רלג] ראה כעין זה בשו"ת טוב טעם ודעת (תניינא סימן פו). [רלד] סעיף ג. [רלה] יו"ד סימן פד שפ"ד כח, וכן נראה בשו"ת טוב טעם ודעת (תליתאי ח"א סימן קנח). [רלו] סימן לט ס"ק ב. [רלז] רבים מהפוסקים עמדו על כך שבבדיקת הריאה תקנו חכמים להחמיר יותר מבשאר מיעוט המצוי, ראה לעיל סעיף ג, ובספר הארוך לש"ך (יו"ד סימן לט), דרכי תשובה (סימן לט ס"ק נג), ובספר מצוות ראה (סימן לט). [רלח] ראה שו"ת דברי יוסף (רוזנברג. סימן תקמח). [רלט] שו"ע (יו"ד סימן נז סעיף יח), רמ"א (יו"ד סימן מח סעיף ח). [רמ] יו"ד סימן נב סעיף ד. [רמא] ראה רא"ש (חולין פרק ג סימן ג), דעת תורה (יו"ד סימן מו ס"ק כו וס"ק כח), מקדש מעט (סימן נה ס"ק יא). [רמב] ראש אפרים (סימן לט).

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

אחרוני זמננו, דנו האם חובה לבדוק את צומת הגידים של העופות על ידי מומחה, או שרק אם הבחין ברעותא חייב לבקש ממומחה לבדוקה.

בשו"ת מנחת יצחק^מ האריך להשיג על הגר"מ ברדנסדורפר שהחמיר בדבר, וכתב:

"הנה לענ"ד אין להחמיר בזה ולומר דאסור לו לאכול שום עוף עד שיתברר לו ע"י בקי כנ"ל, דאף דבודאי מי שעושה כן קדוש יאמר לו, דמקדש עצמו במותר לו, וכמבואר בפוסקים שהביא הדרכי תשובה, אבל לא לומר דאסור... ומה שהביא מדברי הרשב"א דאסור להעלים עין, אין ראייה להיכא דאינו ניכר לעין הרואה, שיהיה משום העלמת עין, כיון שבמציאות נתעלם לו מן העין ואינו רואה שום ריעותא, לו יהיה משום דאינו בקי, אבל העלמת עין אין כאן".

ובסוף דבריו כתב:

"בודאי אין להחמיר, אף מטעם חומרא בעלמא, למי שאינו בקי להבחין בשינוי, שאף גדולי בעלי הוראה אינם מבחינים, לומר שמוכרחים לפתוח העופות דוקא ע"י בקי על שינוי".

כיוצ"ב כתב בשו"ת שבט הלוי^{מד}, שאין לחייב לפתוח ולבדוק את הרגל מבפנים, כיוון שאין ריעותא לפנינו, וכיוון שאיננו בקיאים בבדיקה עלולים להטריף לחינם, והגרמ"ש קליין שם השיג על דבריו^{מה}.

כיום ישנן מעבדות העוסקות באיתור חרקים זעירים, ובהתאם להנחיותיהן רבים מקפידים על בדיקה מדוקדקת של הפירות, דבר הדורש עמל, ריכוז ואף בקיאות ומומחיות. אולם בדברי השו"ע לא מצינו שהצריך בדיקת מומחה, ואדרבה מכלל דבריו משמע שזוהי בדיקה פשוטה, שרק המתעצל אינו בודק כראוי^{מו}.

יש להסתפק בטעם הדבר שהשולחן ערוך לא הצריך בדיקות אלו, אם הוא משום שהתולעים שהיו מצויות באותה העת היו גדולות וניכרות לעין (כדוגמת חרקי מחסן ותולעי הזרעית המצויים בקטניות), או משום שהיה זה מיעוט המצוי בלבד, ולא החמירו כ"כ בבדיקתו, או משום שבדיקת הפירות מסורה לכל ושכיחה ביותר, לא הטריחו חכמים לבוא למומחה לצורך זה^{מו}.

למעשה, כאשר נודע על מין מסוים שהוא נגוע, יש לבדוק ולנקות אותו בהתאם להנחיות המומחים, אך בסתמא כל שלא נודע שיש בעיה בפרי זה, רשאי להסתפק בבדיקה שטחית, ויש להקל כך גם בפירות, שנודע על פי המומחים בלבד, שהם נגועים בשיעור מיעוט המצוי. אם ניתן לנקות את הפירות בקלות, כגון באמצעות שטיפה, יש להחמיר לנקותם. כאשר

מקורות והערות

[רמג] ח"ח סימן סה. [רמד] ח"ד סימן פא. [רמה] שם, וראה גם בית הלל (יו"ד סימן לא) ודעת קדושים (יו"ד סימן מו ס"ק יב). [רמו] וראה מגן אבות למאירי (ענין יב). [רמז] ראה במאמרו של הרב זאב ויטמן "ירקות ופירות המוחזקים בנגיעות" (בתוך תחומין מא).

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

בכל כמות של פירות מוחזק שיהיו מעט חרקים שאינם יורדים בשטיפה, יש שהצריכו לבודקם באופן מקצועי, אך נראה שאין בכך איסור מעיקר הדין, והמחמיר תבוא עליו ברכה.

1. אופן בדיקת פירות המוחזקים בתולעים

כתב הש"ך^{יח} לגבי פירות המוחזקים בתולעים, שבדיקתם כרוכה בטורח רב, שאין לבודקם אלא במתינות ועל ידי אנשים יראי שמים המדקדקים במצוות.

אולם כתבו האחרונים, שכאשר הפרי מיועד לבישול^{יט}, וכן כשמידת הנגיעות אינה אלא בשיעור מיעוט המצוי, או בפירות שהתולעים ניכרות בהם בקלות^כ, ניתן להסתמך על בדיקתו של כל אדם ששומר תורה ומצוות.

לגבי מקומות ציבוריים, שבהם נדרש לבדוק כמות גדולה בזמן קצר, כתבו הפוסקים^{כא} שאין לסמוך שתתבצע בדיקה מדוקדקת כנדרש בדבר הנוגע לאיסור תורה. לפיכך, ככלל אין לקבל בצה"ל תוצרת המוחזקת בוודאות בתולעים שאינן יורדות בשטיפה, או שנדרש מאמץ רב בבדיקתה.

יא. הגדרת ריעותא לגבי נגיעות בתולעים

ככלל, גם במקום שבו הולכים אחר הרוב, אם נמצאה ריעותא ברורה, יש לחשוש לה. בדיני טרפות מצינו סוגים של ריעותות המצריכות בדיקה לכתחילה בלבד, וסוגים אחרים של ריעותות שבעקבותיהן נדרשת בדיקה יסודית על ידי מומחה, ובלא זה תיאסר הבהמה אף בדיעבד^{כב}.

בדיני תולעים כתבו הפוסקים סימנים שונים שמעוררים חשש לגבי נגיעות הפירות בתולעים^{כג}, אך לא התבארו פרטי הדין, מתי הדבר מחייב בדיקה קלה לכתחילה, ומתי נדרשת בדיקה יסודית וכדו'. בידי הרבנים והחוקרים העוסקים בנושא התולעים כיום, הצטבר ידע רב על סימני הנגיעות השונים, ומידת החשש בכל אחד מהם, ואין לדרוש מכל אדם להיות בקי בכל זה, כפי שכתב הדברי חמודות^{כד}, שגם מי שאינו בקי בסימני הטרפות רשאי לאכול בשר.

לעומת זאת, במצבים שבהם חשש ההתלעה גבוה וידוע לכל, כגון בפירות רקובים או ששהו בשמש זמן רב, וכן בפירות 'סוג ב', יש לחשוש להתלעה, ולא די בבדיקה שטחית. משום כך, על משגיחי הכשרות להתבונן כפי כוחם במשטחי הפירות, ולהוציא את הפירות הרקובים או הפגומים, שחשש ההתלעה בהם גדול.

מקורות והערות

[רמח] יו"ד סימן פד ס"ק לה. [רמט] כרתי (סימן פד ס"ק יט) ושפ"ד (שם). [רג] דעת קדושים (סימן פד סעיף יא). [רגא] דרכי תשובה (סימן סה ס"ק פט), שו"ת בית יצחק (או"ח סימן א). [רגב] ראה דעת תורה (פתיחה להלכות טרפות אות מב). [רגג] ראה פרי חדש (סימן פד ס"ק לד) לגבי תמר דחוס, שו"ת צמח צדק (סימן נב) לגבי פירות בתחילת העונה שמתולעים יותר מבסוף העונה, ובספר בן אברהם (כלל נ ס"ק לד) לגבי תמר שיש חור בראשו. [רגד] חולין פרק א ס"ק ח.

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

פירות ששהו בשמש זמן מה אחר שנבדקו, וספק אם הושלמו התנאים לכך שיתלעו, מעיקר הדין יש להעמידם על חזקתם, ואין חובה לבדוק אותם שנית^{י"ה}, אלא אם כן לדעת המומחים סביר להניח שהתלעו^{י"ז}, אך ראוי להתבונן בהם מעט^{י"ח}, והמחמיר לבדקם באופן מדגמי ביסודיות תבוא עליו ברכה^{י"ח}.

יב. הסתמכות על בדיקה מדגמית

הרשב"א בתשובה^{י"ט} כתב, שאין לסמוך על בדיקה מדגמית של פירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי, אלא יש לבדוק כל פרי ופרי:

"המינין הללו בלי ספק הרחש מצוי בהן, ולפיכך אעפ"י שבדק קצתן אין בדיקת הקצת מטהרת חברותיה, כי באמת אין הרחש מצוי ברוב, ומכל מקום הוי מיעוט המצוי, וכל שמצוי אין סומכין על בדיקת הקצת ולא על בדיקת הרוב. והמשל בזה בדיקת הריאה שהוא מיעוט המצוי, ואין סומכין בדיקת המקצת על בדיקת המקצת ואפילו על הרוב".

כך פסק להלכה גם הרמ"א^{י"ט}, וכתבו האחרונים^{י"ט} שהשוו בדיקת מיעוט המצוי בחרקים לבדיקת הריאה, שנדרש לבדוק כל אחת ואחת.

עם זאת, מצאנו בדברי הפוסקים^{י"ט} אופנים שבהם הסתמכו על בדיקה מדגמית, וגדר הדבר הוא, שלצורך בירור מעמדו של המין שלפנינו, אם הוא בגדר מיעוט המצוי או פחות מכך, ניתן להסתמך על בדיקה מדגמית.

המהרש"ק בשו"ת טוב טעם ודעת^{י"ט} נקט, שלצורך בדיקה מדגמית במקום שספק אם הוא מותלע, די בבדיקת ג' פירות מאותה השדה, שבאופן זה יש להעמידם בחזקת היתר. אולם הפוסקים דנו בדבריו בהרחבה, והגבילו את ההיתר באופנים שונים^{י"ט}.

אם נמצאות תולעים בבדיקה המדגמית, יש לערוך בירור מקצועי עם מומחי הכשרות, האם הדבר מעיד על בעיה בכלל התוצרת שמחייבת בדיקה יסודית כוללת.

מקורות והערות

[רנה] ראה דעת תורה (פתיחה להלכות טרפות אותיות ה-ז). [רנז] ראה פלתי (סימן פד ס"ק ז). [רנח] ראה בינת אדם (שער רוב שו"ע [או"ח סימן ח סעיף ט], וראה שו"ת בית שלמה [יו"ד ח"א סימן קנד]. [רסא] ש"ך (ס"ק כח), ביאור הגר"א (ס"ק לא). [רסב] ערוך השלחן (סימן פד סעיף סה), וראה דרכי תשובה (סימן פד ס"ק קיט). [רסג] קמא סימן קכג. [רסד] ראה דעת תורה (יו"ד סימן מו ס"ק כח) ובשו"ת מנחת אשר (ח"ג סימן מח), ואף הוא עצמו סייג זאת, כך שלמעשה אין להסתפק בכך, אלא צריך לבדוק כמות שיש בה כדי ללמד על מצבה של כלל התוצרת.

יג. נמצאו שלושה חרקים במאכל

השולחן ערוך^{יט} כתב, לגבי מאכל שדרכו להתלע שבושל ללא בדיקה:

"עבר ובישל תוך י"ב חודש בלא בדיקה, אם יכול לבדוק בודק, ואם לאו מותר, ואם נמצאו קצת בקדירה, משליכם ואוכל השאר, ויש מי שאומר דהני מילי שלא נמצאו אלא א' או ב', אבל ג' או ד' הכל אסור".

וביאר הש"ך^{יט}:

"שכיוון שנמצא שם כל כך, הוחזק התבשיל שיש שם יותר".

נמצא, שכל שישנן ג' תולעים בפירות, הוחזקו הפירות בתולעים.

יש לעיין האם הוא הדין בכמות גדולה של פירות, שנמצאו בהם ג' מותלעים, אך ניכר שרובם אינם מותלעים.

בספר דעת קדושים^{יט} הסתפק בזה:

"כשמוצאים תולעים בפירות שמתלעים במחובר, אולי על ידי שמצאו ג' הוה ליה מעין חזקה לכל הפירות לחוש לבדוק. ומכל מקום אינו חזקה ממש, שהרי נגד כל הפירות שמצאו, בדקו גם כן מהפירות ואין בהם תולע, והרוב מכריע, ומה שבג' פעמים איתחזק, הוה ליה רק כשאין נגד הג' שנמצאו דצריך בדיקה, מה שאין כן כשבדקו רוב כנגד הג' שמצאו אולי קיל".

ביסוד הספק נראה שיש לדון האם בג' פעמים נוצרת חזקה, שבוודאי תימצא על כל פנים תולעת אחת נוספת, או שאין משמעות לחזקה אם היא אינה מעידה על טבע הפירות שברובם ימצא איסור^{יט}.

נראה שנחלקו בדבר האחרונים. בשו"ת צמח צדק^{יט} ובשו"ת דברי מרדכי^{יט} משמע כדרך הראשונה, וכן משמע בדברי הברכי יוסף^{יט} ובערוך השלח^{יט}. לעומת זאת, בספר גידולי הקדש^{יט} נקט כדרך השנייה, וכן כתב לנו בעל ארחתיך למדני^{יט}.

הגרי"ש אלישיב^{יט} הורה, שדווקא אם נמצאו ג' תולעים בתוך כמות המשמשת לסעודה אחת, יש להחזיק את התוצרת כנגועה בוודאי. בטעמו נראה, שלא נקבעת חזקת איסור ודאית, אלא כאשר מן הסתם יבוא לידי איסור באכילתו.

למעשה, אין כמעט אפשרות שבתוצרת בכמות רבה, לא ימצאו ג' חרקים, ואין הדבר מעיד כלל על ריעותא. משום כך נראה, שניתן להסתמך על דעת המקילים, שלא להחזיק את

מקורות והערות

וראה שו"ת התשב"ץ (ח"ג סימן יא). [רסה] יו"ד סימן פד סעיף ט, וכעין זה בסעיף י, וכן בסימן ק סעיף ד. [רסז] ס"ק לב. [רסז] סימן פד סעיף ח. [רסח] ראה ישרש יעקב (יבמות סד). [רסט] יו"ד סימן מז. [ער] פרידברג. סימן מא. [רעא] סימן פד ס"ק לא. [ערב] שם אות עט. [רעג] סימן פד ס"ק ד. [עדר] טעמו, שרוב עדיף מחזקת ג' פעמים. [ערה] כפי שנמסר בשמו מגופי הכשרות העוסקים בבדיקת תולעים.

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

התוצרת כנגועה בוודאי, כל עוד לא נמצאו חרקים בכמות שמעוררת חשש לכך שבשיעור אכילה של אדם אחד ימצאו חרקים.

אולם בכמויות קטנות יותר, שהימצאות ג' חרקים מעוררת חשש לגבי כל הכמות שלפנינו, אף שרובה נקיה, אין להקל, אא"כ כבר בישלו מתוצרת זו^{יט}.

אם המאכלים ארוזים באריזות שונות, וכל שכן אם הם מגיעים מאזורי גידול שונים, או שנמצאו ג' מיני תולעים שונים, אף בהיותם באריזה אחת, אין להחזיק באופן ודאי את שאר התוצרת בחזקת איסור, וכן בכל מצב שבו יש סיבה להניח שהימצאות ג' החרקים אינה מעידה על שאר הכמות^{יז}.

כתב הט"ז^{יח} לגבי פירות שנמצאו עליהם ג' חרקים המגיעים מבחוץ, שמעיקר הדין רשאי לנקות את החרקים ולאכול את הפירות בלא בדיקה, אולם אחרונים אחרים^{יט} החמירו בזה, ולמעשה הורו הפוסקים^כ שאין להקל בכך לרבים, משום שלא ידעו להבחין בין תולעים שנוצרו בתוך הפרי, לתולעים שהגיעו אליו מבחוץ. אולם נראה, שכיוון שהאיסור בזה אינו ברור, די לבדוק סביב המקום שבו נמצאו החרקים, ואין צורך לחשוש שהגיעו חרקים למקומות נוספים^{כא}, ורק אם נמצאו חרקים רבים יש להשליך את המאכל^{כב}.

יד. בישול ועיבוד פירות הנגועים בחרקים

השולחן ערוך^{כג} כתב:

"עבר ובישל תוך י"ב חודש בלא בדיקה, אם יכול לבדוק בודק, ואם לאו מותר".

מקור דין זה בספר תורת הבית הקצר^{כד}, שביאר את טעמו של דבר, משום שבאופן זה ישנם שני ספקות: שמא כלל לא הייתה תולעת בפרי, ואם הייתה שמא נימוחה.

בדברי השו"ע לא התבאר האם דבריו אמורים דווקא בפירות שרק מיעוט המצוי שנגועים בתולעים, או אפילו בפירות שלרוב מתליעים. הש"ך^{כה} כתב על כך בשם האיסור והיתר:

"והיינו שלא הוחזקו, פירוש בסתם, אבל פרטיים (פירות מסוימים) במדינה שהוחזקו בכך היו ודאי ולא ספק".

מקורות והערות

[רעז] בצירוף דעת האחרונים (דעת קדושים סימן מו ס"ק יג, תורת האשם כלל מו דין ח, הגהות זר זהב על האיסור והיתר כלל מא ס"ק ב), שחזקת ג' פעמים היא ספק בלבד, ויש לצרף לה ספק שמא נימוח בבישול. [רעז] ראה שו"ת פני יהושע (ח"ב סימן כב). [רעח] יו"ד סימן פד ס"ק יז. [רעט] פרי תואר (סימן פד ס"ק כב), וראה דעת קדושים (סימן פד סעיף י) שאם נתבשל יש להקל. [רפ] זבחי צדק (סימן פד ס"ק עד). [רפא] על פי מנהגי מהר"ש נוישטט (סימן שלד). [רפב] ראה מג"א (סימן תסה ס"ק ה), דעת קדושים (שם). [רפג] סימן פד סעיף ט. [רפד] בית ג סוף שער ג. [רפה] ס"ק כט, ראה גם בדבריו בנקודות הכסף (שם), על הט"ז (ס"ק יז). כן כתב גם הט"ז (הגהת הט"ז שם על דבריו בס"ק יז), שספק הרגיל אינו מצטרף לספק ספיקא. אולם ראה בספר יד דוד (די בוטון. אות כז), שנקט בדעת השו"ע להקל בזה.

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

דברי הש"ך אמורים לגבי מציאות שבה קרוב לוודאי שימצאו תולעים בפירות, כמו קמח ששהה זמן רב במקום חם^{רפ}, ונחלקו האחרונים כיצד עלינו לדון בפירות שלרוב מותלעים, אך מצוי מאוד שיהיו גם פירות שאינם מותלעים.

לדעת ערוך השלח^{רפ}, כל שרוב המין מתלעי, אין להתיר אחר הבישול, וכן דעת שו"ת משאת משה^{רפ}, ולעומתם דעת מהר"י זיין^{רפט}, שכל ששיכח גם פירות שאינם נגועים, לא יצא מגדר ספק. יסוד המחלוקת נעוץ בדין ספק ספיקא שאינו שקול – האם מועיל להתיר^{רז}, ובמידת הסבירות שהתולעים נימוחו בבישול^{רצ}. לגבי נידון דידן, יתכן שאפשר להקל יותר, שכן במציאות שכזו הדבר אינו מעיד על טבעו של הפרי להתלעי באופן מובהק וחד משמעי^{רצב}.

למעשה נראה, שבפרי שמצויים בו תולעים או חרקים הניכרים להדיא, אין להקל אם בישלו ובייחוד שהחוש מעיד שפעמים רבות התולעים אינן נימוחות בבישול. אולם, בפרי שאין מצויות בו אלא תולעים זעירות, שקשה להכירן אחר הבישול, המקל לאוכלן אחר שהתבשלו יש לו על מה לסמוך, כל שהימצאותן בפרי אינה קרובה לוודאי. באופן זה, לדעת פוסקים רבים בטלות התולעים בפרי מדאורייתא, ואף שבריה אינה בטלה ברוב, כאן שאינו אלא ספק, י"ל ספק דרבנן לקולא^{רצ}. מה גם שיש שכתבו, שלא אסרו חכמים משום בריה אלא כשידוע בוודאות שהייתה בתערובת^{רצד}.

פירות שאין מצויות בהם אלא תולעים זעירות, שקשה לזהותן בלא אמצעי עזר אף בעודן בחיים, ניתן להקל לאוכלם אחר שהתרסקו (כגון שעשו מהם ממרח לאחר טחינה יסודית), כיוון שככלל באופן זה התולעים נימוחות^{רצה}. אף שבבדיקות שונות על ידי מומחים נמצאו חרקים שלמים אף אחר הריסוק, אין לחשוש לכך, שכן עצם איסורן של תולעים אלו אינו ברור^{רצו}, ולא מצינו שחששו חכמים לחרקים אלו מדין בריה^{רצו}.

נחלקו הפוסקים האם מותר לטחון פירות מותלעים, כאשר התולעת תתרסק ותתבטל, או שהדבר אסור משום 'ביטול איסור לכתחילה'. יש שכתבו^{רצז} שהמקל לטחון מינים שקשה

מקורות והערות

- [רפ] ראה פלתי (סימן פד ס"ק ז). [רפז] שם אות עב. [רפח] יו"ד ח"ב סימן ה, וראה שו"ת פני יהושע (ח"ב סימן כב) שהחמיר עוד יותר מכך. [רפט] הובא בתשובת משאת משה (שם סימן ד). [רצ] ראה ש"ך (כללי ס"ס אות לג), ולעומת זאת דעות המקלים שהובאו בשו"ת יביע אומר (ח"י יו"ד סימן ו). [רצא] ראה פמ"ג (שפ"ד פד ס"ק לב) ובשו"ת שיבת ציון (סימן כח), ולעומת זאת בשו"ת משאת משה (הג"ל תשובה ד) ובספר הליכות עולם (לגר"ע יוסף. ח"ז עמוד עה). [רצב] ראה בספר יד יהודה (כללי ס"ס אות מד), ובספר גידולי הקדש (סימן נג אות ו), ובדעת תורה (יו"ד סימן נג ס"ק כב). [רצג] ראה יבין דעת (סימן ק). [רצד] ראה שו"ת רדב"ז (ח"ב סימן תשכג), ויתירה מזו במאמרו של הרב יהונתן בלס "בדיקת תולעים – טעם החיוב וגבולותיו" (בתוך תחומין ל), וכעין דבריו נמצא בחידושי מהר"ם חלואה (פסחים ל ע"ב). [רצה] שו"ת בית שלמה (יו"ד סימן קנו), חידושי חת"ס (על השו"ע יו"ד סימן פד סעיף ט). [רצו] כפי שהתבאר לעיל. [רצז] ראה שו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן סג) ובחזון איש (יו"ד סימן יד ס"ק ו). [רצח] ראה ט"ז (יו"ד סימן קלז ס"ק ד), אור תורה (תשנ"א), ספר התורה והארץ (ח"ג עמ' 432).

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

מאוד לנקותם, יש לו על מה שיסמוך, אך רוב הפוסקים^ד כתבו שגם באופן זה נכלל בגדר מבטל איסור לכתחילה, ויש שחששו^ה שלא יטחון את הפירות כראוי.

הגרי"ה^ה הרצוג^ה השיב לגר"ש גורן שאין לטחון בשר שניכרות בו תולעים האסורות מדאורייתא בכדי לבטלן, מלבד כשאין לחיילים בשר אחר, וכן יש לנהוג למעשה. אולם, אין צריך להימנע מקניית תוצרת של המקלים בכך, כיוון שאין לקנוס את הנוהג היתר על פי חכמ^ה.

סיכום

א. אסור מן התורה לאכול פרי המוחזק בתולעים בלא בדיקה. אין להקל בבדיקה זו אף במקום טורח רב, ואין להסתמך בבדיקה אלא על אדם המדקדק במצוות שבדוק במתינות. במטבח ציבורי אין לקלוט כלל תוצרת כזאת אם בדיקתה קשה.

ב. פרי שנגוע בשיעור מיעוט המצוי בלבד, מותר לאוכלו מן התורה בלא בדיקה. חכמים הצריכו לבדוק אותו כפי כוחו, אך אין צריך לטרוח טרחה מרובה לחפש אחר תולעים שקשה לזהותן (והמחמיר תבוא עליו ברכה), וכל שכן שאין חובה לבדוק פירות אלו על פי הנחיות מדוקדקות שניסחו מומחים לדבר ומחייבות בדיקה מורכבת. אמנם אם הנחיות המומחים הן לשטוף את הפרי היטב – אין זו בדיקה מורכבת, וכך יש לנהוג.

ג. בבדיקת פירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי בלבד, ניתן להסתמך על בדיקתו של כל אדם המקפיד על הלכות כשרות ואף על בדיקה בחיפזון.

ד. בשיעור מיעוט המצוי נחלקו הפוסקים, ולמעשה הוראת הרבנות הראשית לישראל לחשוש לפירות הנגועים בשיעור 10%, ובמקום דוחק ניתן להקל עד 30%.

ה. פרי הנגוע פחות ממיעוט המצוי, וכן כאשר אין ידוע מהו שיעור הנגיעות של הפרי, אך רוב הפירות ממין זה אינם נגועים, אין חובה לבדוקו באופן הדורש מאמץ, אך יש להתבונן מעט מבפנים ומבחוץ קודם שיאכל.

ו. פרי הנגוע בעונה מסוימת בלבד, אין חובה לבדוקו אלא באותה העונה, ומי שאינו בקי בכך רשאי לאוכלו בלא בדיקה, כשזו כרוכה בטורח רב.

ז. פירות רקובים או פירות ששהו בשמש זמן רב, עלולים להיות נגועים יותר משאר הפירות, ועל כן יש להימנע מאכילתם ללא בדיקה יסודית. פירות ששהו בשמש זמן מה, וספק אם הושלמו התנאים לכך שיתלעו, ראוי לבדקם מדגמית.

מקורות והערות

[רצט] ראה שו"ע (יו"ד סימן קכב סעיף ה), ש"ך (סימן פד ס"ק לט), אדמת קודש (יו"ד סימן ד), שו"ת משיב דבר (ח"ב סימן כו). [ש] קובץ מבית לוי (תשנ"ד). [שא] פסקים וכתבים (ח"ד סימן כו). [שב] בשולי הדברים, נציין שבדברי האחרונים נמצאו צדדים שונים להקל באיסור תולעים שקשה להוציאן, וסיכמו את השיטות באריכות בספר לכה לאכלה (לרבי איתם הנקין הי"ד), ובספר פניני הלכה כשרות (פרק א סעיף כד). אולם היתרים אלו נדחו על ידי גדולי הפוסקים, ואף הפוסקים המקלים לא כתבו זאת אלא כלימוד זכות להסתפק בבדיקה כפי כוחו, או במאכלים העומדים לבישול, וממילא אין לסמוך על היתרים אלו הלכה למעשה לגבי פירות הנאכלים חיים. אולם, לגבי פירות מבושלים, כאשר החשש אינו אלא משום בריה, יש שצירפו היתרים שונים, כפי שהתבאר למעלה.

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

ח. מוצרים המורכבים מפריטים רבים, כגון קטניות וזיתים, אם ידוע שברוב הפריטים אין תולעים, אך קרוב לוודאי שבכלל הכמות העומדת למאכל תמצא תולעת, אין לאוכלם בלא בדיקה יסודית או לאחר שנתבשלו (ובשעת הדחק, המקל לבדוק אותם באופן שטחי, יש לו על מה שיסמוך).

ט. פירות הנגועים בדרך כלל בשיעור מיעוט המצוי שהתבשלו, או שהתערבו באופן שאין כל אפשרות לבדוק אותם כעת, מותר לאוכלם. אם התערבו באופן שניתן להכירם ולבודקם בטורח רב, אם אין ידוע באופן קרוב לוודאי שתמצא תולעת אחת בתערובת שלפנינו, מותר לאוכלם בלא בדיקה.

י. פירות שקרוב לוודאי שהינם נגועים, אין לאוכלם גם לאחר בישול. פירות שלרוב נגועים בחרקים זעירים, אך מצויים מאוד ביניהם פירות שאינם נגועים, מותר לאוכלם לאחר שהתבשלו או התרסקו.

יא. יש להימנע מלרסק פירות שיש בהם תולעים, אך מותר לקנות תוצרת של המקלים בכך. יב. פירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי, חובה לבדוקם אחד אחד, ואין להסתפק בבדיקה מדגמית. אולם, אם מין זה לעיתים אינו מותלע כלל, ולעיתים נגוע בשיעור מיעוט המצוי, די לבדוקו מדגמית, כדי לעמוד על טיבו.

יג. פירות שנמצאו בהם ג' חרקים, נידונים כמוחזקים בתולעים, ואין לאוכלם בלא בדיקה מדוקדקת. אולם, תוצרת גדולה שנמצאו בה ג' חרקים, אין לאסור את כולה מן הדין, אלא כאשר נמצאו חרקים במידה כזאת, שגורמת חשש לגבי טיבה של כל התערובת.

יד. אם נמצאו החרקים באריזה אחת, או כשיש סיבה להניח שנמצאו בפירות מסוג מסוים דווקא (כגון בפירות רקובים, או ששהו בשמש וכדומה), אין להחזיק את כל התוצרת באיסור, אלא רק את אותה חבילה או את מין זה של הפירות.

טו. אם נמצאו ג' חרקים חיצוניים בתערובת, אין להחזיק בשל כך את כולה באיסור, וניתן להסתפק בבדיקת המקום שבו נמצאו החרקים, אלא אם כן נמצאו חרקים רבים ביותר.

טז. בדיקת קטניות וירק עלי בצה"ל תתבצע בהתאם להנחיות ענף הכשרות ברבנות הצבאית, המתעדכנות מעת לעת בהתאם לממצאי הבדיקות במעבדות החרקים השונות.

תשובה ז

הגשת פירות שאינם בדוקים מתולעים

א. הגשת פירות המוחזקים כנגועים

בספר בדיקת המזון כהלכה¹⁶² נכתב בשם החזו"א¹⁶³, שאסור למכור תוצרת המוחזקת בתולעים למי שחשוד לאכול בלא בדיקה, וכן נראה מדברי פוסקים רבים נוספים¹⁶⁴, אולם יש שצידדו להקל בזה¹⁶⁵, כיוון שהקונה יכול לתקן את המאכל.

הגשת פירות המוחזקים בנגיעות חמורה עוד יותר ממכירתם, כיוון שבזמן הגשת המאכלים אין בידי המקבלים אפשרות לקבלם במקום אחר, ועוד שהגשת המאכלים נעשית סמוך לאכילתם, ויש בכך חשש לפני עיוור מדאורייתא, על כן אין להקל בדבר.

ב. הגשת פירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי

לעומת זאת, לגבי הגשת פירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי בלבד, יש מקום להשוות זאת להגשת דמאי, שאיסורו משום מיעוט המצוי של עמי הארץ שאינם מעשרים.

במסכת דמאי¹⁶⁶ מבואר, שמותר לחבר לקנות דמאי עבור חבירו עם הארץ. למדו מכך כמה אחרונים¹⁶⁷, שאין איסור מסייע בידי עוברי עבירה בדמאי, אולם החזו"א¹⁶⁸ נקט שיש בכך איסור, ויישב את המשנה על פי דרכו.

בדברי הרמב"ם¹⁶⁹ מבואר, שמותר לרופא להגיש לחולה דמאי השייך לחולה. רבים מהאחרונים ביארו שהתיר דווקא באופן שהחולה יכול לאכול את הדמאי בעצמו, ויש שכתבו שלא התיר אלא לחולה¹⁷⁰. ממילא, כשמוגשים פירות נגועים באירוע, אין אפשרות להסתמך על היתר זה, שכן בלא שיוגשו הפירות בפני החיילים לא תהיה להם אפשרות לקבלם במקום אחר, וכל שכן לסוברים שההיתר הנ"ל לא נאמר אלא בחולים.

אף על פי כן, נראה שיש מקום לומר, שדין מיעוט המצוי קל יותר מאיסור דמאי, שעל דמאי גזרו חכמים לדונו כחפצא של איסור¹⁷¹, ואילו פירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי, יתכן¹⁷² שאינם אסורים בעצמם, אלא שמוטלת על האדם חובה מדרבנן לבדוק אותם קודם שיאכלם, ובאופן זה יתכן שניתן לתלות שיעשו בהיתר ויבדקו את הפירות קודם אכילתם¹⁷³.

מקורות והערות

[שג] עמוד 162. [דש] הדברים מתאימים לשיטתו בהלכות דמאי (סימן ו ס"ק י). [שה] ראה שו"ת אבני נזר (יו"ד סימן קכו) ושו"ת שבט הלוי (ח"ט סימן קנט), וראה שם שציין לאופני היתר שונים בשעת הדחק. [שו] שו"ת אמונת שמואל (סימן יד) ושו"ת ירידי אש (ח"ב סימן ט), וראה ערוך השולחן העתיד (דמאי סימן קיא סעיף ב), וחשוקי חמד (דמאי פ"ו משנה ו). [שז] פ"ו משנה יב. [שח] משנה ראשונה (שם), משפטי צדק (סימן יג סעיף ז). [שט] דמאי סימן יד ס"ק יז. [שי] הלכות מעשר פרק י הלכה יג. [שיא] מג"א (סימן קסג ס"ק ב), וראה פמ"ג ומחצית השקל (שם). [שיב] ראה שו"ת בית יצחק (או"ח סימן כט), תורת חסד (סימן ה) ומנחת פיתים (יו"ד סימן קנא), שביארו שבדמאי החמירו כחשש איסור תורה בשונה מבשאר איסורי דרבנן. [שיג] ראה לעיל תשובה ד סעיף ב. [שיד] ראה בספר תורת המחנה (ח"א פרק מט תשובה א), באלו אופנים ניתן לתלות שיעשה בהיתר.

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

סיכום

- א. אסור להגיש פירות המוחזקים בתולעים.
- ב. מותר להגיש פירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי, כגון תמרים, ולהתבסס על כך שהחיילים יבדקו את הפרי לפני אכילתו. אם ידוע בוודאות שהחיילים לא יבדקו את הפירות קודם אכילתם, ראוי להימנע מכך במידת האפשר, ואולם במקום צורך ניתן להקל בדבר.

תשובה 1

ירקות עלים שלא נשטפו כראוי

שאלה:

האם מותר לאכול מזון שמעורבים בו ירקות עלים מחברה המפקחת מפני חרקים, כשסביר להניח שלא שטפום בהתאם להוראות הכשרות?

תשובה:

א. מידת הנגיעות של ירקות עלים בחברות מפוקחות

ירקות עלים הגדלים תחת פיקוח מפני חרקים, נקיים מחרקים שאינם יורדים כלל בשטיפה, אך אינם נקיים מחרקים שניתן להורידם בשטיפה אחר השרייתם.

ההבדל העקרי בין החברות השונות העוסקות בגידול ירקות ללא חרקים, הוא הימצאות חרקים רבים יותר היורדים בשטיפה, וכן הימצאות תולעים זעירות (שקשה לזהותן בלא התבוננות רבה ביותר) שאינן יורדות תמיד בשטיפה (חרקים 'חצי שטיפים').

מידת השכיחות של תולעים שאינן יורדות בשטיפה, אף בחברות המפוקחות באיכות נמוכה, אינה עולה על מיעוט המצוי, ומעיקר הדין ניתן להסתפק בשטיפת העלים, ואין חובה לבדוק אחר תולעים אלה בדיקה מדוקדקת^{שט}. עם זאת, פשוט שיש להעדיף חברות שמהדרות יותר בפיקוח מפני תולעים.

לדעת המומחים, יתכן וראשי החסה (אף בחברות המפוקחות היטב) מוחזקים בתולעים, אך הדבר לא הוכח באופן חד משמעי. עם זאת, וודאי שכל עלה בפני עצמו אינו מוחזק באיסור.

ב. ירקות עלים שלא נשטפו שהתערבו או התבשלו

בדיעבד, כאשר חתכו בלא שטיפה חסה מחברה שקיים בה פיקוח הדוק מפני חרקים, ניתן לאכול את הסלט, כיוון שלא הוחזק באופן ברור איסור לפנינו^{שטז}. היתר זה הוא אף לדעת הסוברים שגדר מוחזק באיסור נקבע על כל ראש החסה, כיוון שתולעים אלה מגיעות מחוץ לחסה, ואינן מגדירות את טבעו של הפרי להתלע.

בחברות שאיכות ההשגחה מפני חרקים נמוכה, ראוי להימנע מלאכול סלט שיש בו חסה שלא נשטפה.

מקורות והערות

[שטו] שלא הטריחו כל כך בבדיקת מיעוט המצוי, בנוסף, ניתן להסתמך על ספק ספיקא, שמא לא הייתה כאן תולעת, ואם הייתה שמא ירדה בשטיפה. [שטז] בכרוב, שאין רגילים להפרידו לעלים בודדים, קשה יותר לסמוך על סברא זו.

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

כמו כן, כרוב, אף מחברות מפוקחות, כיוון שבכל ראש מוחזק שמצויים חרקים, ואין רגילים להפרידו לעלים, אין להקל לאוכלו בלא שטיפה אף בדיעבד כשנחתך לסלט.

כמו כן, אם התבשלו ירקות העלים (בייחוד כוסברה ופטרוזיליה, ששיעור הנגיעות בהן נמוך יותר), בלא שנשטפו קודם לכן, יש להקל לאוכלם בדיעבד, ויתבונן כפי כוחו שאינו רואה נגיעות במאכל שלפניו.

א. ירקות עלים מחברות שאינן מפוקחות

ירקות עלים מגידול שאינו מפוקח מוחזקים בחרקים רבים שאינם נשטפים, ויתכן שאף כל עלה ועלה מוחזק בכך. על כן אין לצרוך בצה"ל ירקות עלים כאלה כלל, אף לא לצרוך בישול או אפייה.

סיכום

א. ירקות עלים מגידול מפוקח, חובה לשוטפם אותם היטב בהתאם להוראות הכשרות.

ב. ירקות עלים מגידול מפוקח, שהתערבו בסלט בלא שטיפה – הסלט מותר.

ג. אין לצרוך בצה"ל ירקות עלים מגידול שאינו מפוקח.

תשובה ז חובת ניפוי קמח

שאלה:

האם ניתן במקום צורך להימנע מניפוי קמח? האם חובה לנפות קמח מנופה ששהה מספר ימים במטבח מחוץ למקרר לאחר שנופה? האם חובה לנפות פעם נוספת, קמח שניפוהו בנפה שהיה בה קרע? האם מותר לאכול לחם שנאפה מקמח שלא ניפוהו?

תשובה:

א. מיני החרקים המצויים בקמח

מעת קצירת החיטה מצויות בה ביצי תולעים. הביצים בוקעות בתנאי חום, לחות ואוויר, בטחנות הקמח ואצל הצרכנים. קירור הקמח, מצמצם את התפתחות הביצים, ואריזות וואקום, לעיתים אף מונעות אותה לגמרי.

בטחנות הקמח מתבצעת סרקולציה מהירה לקמח, שמפוצצת ביצים רבות ומונעת את התפתחותן. נוסף על כך, חלק מהביצים מתבדלות מהקמח באמצעות ניפוי, וככל שהרשת צפופה יותר, כך יוותרו בקמח פחות ביצים. למרות זאת, גם כיום לא ניתן לנפות באופן מוחלט את ביצי התולעים^ז.

ב. תולעים שפירשו בתוך אריזת הקמח

במסכת חולין^ח מבואר, שתולעים הגדלות בפירות תלושים מותרות, כל שלא יצאו מהפרי והלכו על הארץ^ט. רוב התולעים המצויות בקמח לא פירשו מעולם אל הארץ, אלא נוצרו בגרגרי החיטה לאחר קצירתה ונוותרו בחבילת הקמח אחר הטחינה.

בהמשך הסוגיא^י דנה הגמרא בכמה ספקות:

"בעי רב יוסף: פרשה ומתה מהו, מקצתה מהו, לאויר העולם מהו, תיקו. בעי רב אשי: לגג תמרה מהו, לגג גרעינתה מהו, מתמרה לתמרה מהו, תיקו".

מקורות והערות

[שיז] מלבד זאת, מצויים לעיתים בקמח חרקים שונים, כגון פרפרים וחיפושיות המגיעים לקמח מבחוץ ומטילים בו ביצים. לעיל (תשובה א סעיף ט) התבאר, שדי בבדיקה שטחית בכדי להתיר מאכלים שלעיתים נגועים בחרקים אלה. [שיח] סז ע"א. [שיט] כיוון שלא אסרה התורה אלא את "השרץ השורץ על הארץ" (ויקרא פרק יא פסוק מב). [שכ] שם סז ע"ב.

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

כתב הבית יוסף^{שכא}, שבכל ספקות אלו יש לילך לחומרא, הואיל והוא ספיקא דאורייתא, וכן נפסק בשו"ע^{שכב}. מבואר אפוא שתולעת שפרשה לגבו של הפרי או מפרי לפרי, אסורה מספק. האחרונים נחלקו כיצד לדון תולעים שפירשו בין גרגירי הקמח: יש שכתבו^{שכג} שאינן אסורות, משום שדנים את כל גרגירי הקמח כיחידה אחת, ויש שכתבו^{שכד} שדינן כמי שפירשו מפרי לפרי ואסורות מספק.

מלבד זאת, לגבי תולעים המצויות במים, פסק השו"ע^{שכה}, שאף אם פירשו לדופן הכלי מותרות. בהגהות שערי דורא^{שכו} כתב, שהיתר זה נוהג דווקא בתולעים שבמים, שנאמר בהן "מכל אשר במים"^{שכז}. לדרך זו, תולעים המצויות בקמח שפירשו לדופן הכלי או האריזה אסורות, וכן פסקו רוב האחרונים^{שכח}. אולם דעת הפרי חדש^{שכט}, שאין זו גזירת הכתוב במים, אלא כל שפרשו התולעים במקום שדרכן לפרוש אליו, כגון בתוך המים, והוא הדין בתוך אריזת הקמח, מותרות.

על פי דרכו של הפר"ח, הסתפקו האחרונים בדיון תולעים המהלכות בטחנות הקמח, על גבי הנפות והמכונות. בשו"ת בית שלמה^{של} כתב שאסורות מהתורה לכולי עלמא, ואילו בספר מנחת פתים^{שלא} כתב שאף בזה הקל הפר"ח, ולמעשה יש לחשוש להחמיר בזה, כדעת רוב הפוסקים.

א. תולעים שספק אם פירשו

כל זאת, כשידוע שהתולעים פירשו ממקומן, אולם, כשנמצאת תולעת בפרי, אף שהפרי נקוב, לדעת הרשב"א^{שלב} אין לחשוש שהתולעת יצאה ונכנסה דרך החור, וכן פסק השו"ע^{שלג}, ואילו הרמ"א החמיר באופן שהחור נקוב כלפי חוץ.

אולם, לגבי התולעים המצויות בקמח, כתב השו"ע^{שלה}:

"תולעים הנמצאים בקמח, וכיוצא בו, אסורים. שמא פירשו, ושרצו על הארץ וחזרו."

הרי שחשש השו"ע לכך שהתולעים פירשו וחזרו, ונאמרו הסברים שונים מדוע החמיר בקמח יותר מבשאר פירות.

דעת הב"ח^{שלה}, שבתולעים גדולות חוששים לכך שיצאו וחזרו:

"ונ"ל דדוקא כשהמילויין גדלו קצת, שרואין אותן רוחשין בכד ושורצין אנה ואנה,

אבל במילויין קטנים, שלא נראים אלא ע"י בדיקה בחום השמש ובחום האש, ואין

מקורות והערות

[שכא] יו"ד סימן פד. [שכב] שם סעיף ד. [שכג] פסקי דינים לצמח צדק (ח"א סימן פד ס"ק כ) וערוך השלחן (סימן פד סעיף מה). [שכד] כנפי יונה (סימן פד סעיף ה), בינת אדם (איסור והיתר סימן לד אות מט). [שכה] שם סעיף א. [שכו] הו"ד בבית יוסף (שם). [שכז] דברים יד, ט. [שכח] ש"ך (ס"ק טו), ט"ז (ס"ק ז) ואחרונים רבים נוספים. [שכט] ס"ק יז. [של] יו"ד סימן קנד. [שלא] סימן פד סעיף ה. [שלב] תורת הבית הקצר (ב"ג ש"ג). [שלג] שם סעיף ד. [שלד] שם סעיף ה. [שלה] יו"ד סימן פד ס"ק יב.

ספק שלא פירשו, לא חיישינן לדילמא פירשו וחזרו, כיון שאין הדבר מצוי שיהיו נפרשין כלל".

על פי דברי הב"ח, מבואר היטב, שהשו"ע החמיר בתולעים גדולות והקל בתולעים קטנות. לעומת זאת, הט"ז¹ חלק על הב"ח, והעלה שאין לחלק בין תולעים קטנות לגדולות², ונשאר בצ"ע בסתירת דברי השו"ע. בשו"ת שיבת ציון³ ובפלת⁴ שלט⁵, הסכימו לדעת הט"ז, והעמידו את דברי השו"ע במיני תולעים שדרךן לפרוש.

למעשה יש להורות כדעת רוב האחרונים, שלא לאכול קמח שנמצאו בו תולעים קטנות, מחשש שמא פירשו. אולם בתולעים קטנות ביותר, שהחשש לכך שריחשו לדופן האריזה רחוק ביותר, נראה שניתן להקל⁶ שמ.

ד. חשש לתולעים אחר אפייה

כתב השו"ע⁷ שפת שנאפתה מקמח מתולע אסורה. נחלקו האחרונים, האם אכילת פת שיש בה תולעת אסורה מהתורה, כיוון שבמאמץ רב ניתן יהיה להפריד את התולעים מהלחם ואם כן אינן בטלות בתערובת⁸, או שהואיל ואין התולעים ניכרות בלא חיפוש מדוקדק ופירוק הלחם לחתיכות, הרי שהן בטלות מדין תורה, ואין לחוש אלא לדין בריה שאינה בטלה, שאיסורו מדרבנן⁹ שמג.

למעשה, נראה שלא החמירו הפוסקים אחר אפייה אלא בתולעים גדולות מעט, אולם בתולעים קטנות ביותר, שלא התבאר בבירור בדברי הפוסקים אם יש לחוש שריחשו על הארץ, יש להקל אחר האפייה¹⁰ שדמ.

יתירה מזאת, אף לדעת המחמירים בתולעים שהילכו בין גרגירי הקמח, יש להקל אחר האפייה, כיוון שעיקר איסור זה אינו אלא ספיקא דדינא (איבעיא בגמרא), וכאן יש לצרף ספק במציאות, שמא נימוחה התולעת בחום האפייה.

ה. תולעים בקמח כיום

כל זאת, כשידוע שנמצאו בקמח תולעים, אולם בקמח שלא ניכרות בו תולעים בסתמא, או שאין דרכו להתליע, כפי שמצוי כיום (הואיל ואחסון הקמח נעשה בתנאים טובים יותר, ועוד שהקמח עובר תהליכים שונים המצמצמים את בקיעת הביצים), לא דברו כל הפוסקים הנ"ל.

מקורות והערות

- [שלז] ס"ק ח. [שלז] וכתב הפמ"ג שאין להקל בכך אפילו במקום הפסד מרובה. [שלח] סימן כח. [שלט] שם. [שמ] בשו"ת שבת הלוי (ח"ז סימן קכה) כתב, שלמעשה אין לחלק בין תולעים קטנות לגדולות בדבר המסור לרבים, אולם נראה שבתולעים שאינן ניכרות לעין בסתמא, אין להחמיר כלל. [שמא] שם. [שמב] שו"ת בית שלמה (סימן קנד). [שמג] שו"ת חינוך בית יהודא (סימן מט), ספר בן אברהם (סימן נ). [שדמ] צבי לצדיק (סימן פד סעיף ה), ועיין בן אברהם (סימן נ).

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

לכאורה יש מקום להתיר כיום את הקמח בלא ניפוי משום ספק ספיקא, שמא אין בו תולעים, ואם ישנן, שמא לא פירשו, וכפי שכתב הט"ז^{שמה} לגבי צימוקים. נוסף על כך, הקמח עובר ניפוי בטחנת הקמח, ויש להעמידו בחזקת כשרות.

אף על פי כן, בדברי האחרונים^{שמו} מבואר, שנהגו ישראל לבדוק קמח (כיום בדיקה זו נעשית באמצעות ניפוי), גם במקום שבו אין חשש הלכתי מובהק. מלבד זאת, לעיתים שוהה הקמח בלא קירור זמן רב לפני אפייתו, כך שקיים חשש גבוה שיתפתחו בו תולעים, וכיוון שהדבר מסור לרבים, אין לחלק בין תנאי האחסון השונים.

עם זאת, כיוון שעיקר החשש הוא לתנאי אחסון שאינם נאותים, במקום צורך, ניתן להסתמך על בדיקה מדגמית, שתוודא את טיב הקמח. מטעם זה, אם נמצא קרע בנפה אחר שניפו את הקמח, אין צורך לנפותו שנית, אם הקמח שנופה נמצא נקי מחרקים.

סיכום

- א. חובה לנפות קמח קודם האפייה.
- ב. בדיעבד, אם אפו מאפה בלא ניפוי, מותר לאוכלו, אם ניתן לכך אישור של רב היחידה לאחר שנועץ עם הרמה הממונה.
- ג. ניתן לנפות קמח ולשומרו בקירור, ואם שהה זמן מועט מחוץ לקירור, טוב לנפותו שנית.
- ד. במקום צורך, ואם ניתן לכך אישור של רב היחידה לאחר שנועץ עם הרמה הממונה, ניתן להסתמך על בדיקה מדגמית של הקמח, ועל כן אין חובה לנפות פעם נוספת קמח שניפוהו בנפה שהיה בה קרע, אם הקמח נמצא נקי מחרקים.

מקורות והערות

[שמה] יו"ד סימן פד ס"ק יב. [שמו] שו"ת חוות יאיר (סימן קיב), ערוך השלחן (שם סעיף סד), שו"ת בית שלמה (שם).

תשובה ח בצלים

שאלה:

האם חובה לשטוף בצלים לאחר הסרת קליפתם? האם מותר לבשל או לאפות בצלים בקליפתם?

תשובה:

א. מידת הנגיעות של הבצל

חרקים שונים עלולים להימצא על קליפת הבצל החומה ובחלקו העליון, וכן בין הגלדים אם הם אינם דבוקים זה לזה, ואף בעומקו של בצל מצומח (שהתחילו לצמוח מראשו עלים ירוקים). רבים מחרקים אלו זעירים ביותר, ולא ניתן להבחין בהם אלא לאחר הפרדתם מהבצל באמצעות שטיפה, סינון המים על גבי רשת צפופה במיוחד והתבוננות מעל שולחן אור.

על פי עדות המומחים, קליפת הבצל וחלקו העליון מוחזקים בתולעים, אולם מאחר שהדבר לא נבדק באופן יסודי, ספק אם ניתן להגדיר זאת כחזקת איסור באופן מובהק. בנוסף, לא התברר באופן חד משמעי, האם על פי רוב התולעים עוברות מהקליפה החומה אל הגלד החיצוני של הבצל.

שכיחות התולעים בין גלדי הבצל ובתוכו נמוכה, וספק אם היא בכלל מיעוט המצוי או פחות מכך.

ב. חובת קילוף הקליפה החיצונית של הבצל

כפי שהתבאר לעיל^{שמ"ז}, פרי המוחזק בתולעים אסור באכילה גם לאחר הבישול. לאור זאת, כיוון ששכיחות התולעים על הקליפה החומה גבוהה, וקרוב להגדיר זאת כחזקת איסור, חובה לקלוף אותה, ואין להשתמש בבצל שאינו קלוף אף לצורך אפייה או בישול (כמו ב'אנטיפסטי'). כמו כן, בשל הנגיעות הרבה בתולעים בחלקו העליון של הבצל, יש לחתוך את ראשו ומעט מגוף הבצל.

בדיעבד, אם אפו או בישלו בצל בקליפתו, יש לצדד להתיר את התבשיל באכילה, מכיוון שמידת הנגיעות לא נבדקה באופן יסודי, וכן משום שעל פי רוב התולעים המצויות על הקליפה זעירות^{שמח} ואינן ניכרות בפני עצמן^{שמט}.

מקורות והערות

[שמז] תשובה ד סעיף יד. [שמח] ראה לעיל תשובה ב סעיף א. [שמט] ראה לעיל תשובה ב סעיף ה.

ג. חובת שטיפת הבצלים

כיוון שקיימת היתכנות משמעותית לכך שהתולעים יעברו מקליפת הבצל לגלד הראשון, יש לשטוף את הבצל לאחר קילוף הקליפה החיצונית^{שי}.

עם זאת, מותר לאכול סלט שיש בו בצל, במקום שלא ברור ששטפו את הבצלים ואף במקום שיש לחשוש שלא הוסר חלקו העליון של הבצל, כיוון שלא אתחזק איסורא בחתיכות הבצל שלפניו בצלחת^{שא}, ויכול לתלות שהחתיכה שלפניו אינה מהחלק העליון משום ש'כל דפריש מרובא פריש'^{שב}. בנוסף, פעמים רבות מסירים את החלק העליון בעת חיתוך הבצל, לא משום החשש לתולעים, וניתן לתלות שכך נעשה גם בפעם הזאת.

חובה לשטוף גם בצל שקולף במפעל^{שי}. אולם בדיעבד יש מקום לתלות, שאף אם היו עליו תולעים, הן סרו בלחץ האוויר שמוזרם על הבצל בעת קילופו במפעל^{שי}.

ד. בצלים מצומחים

בצלים מצומחים או שהגלדים שלהם אינם דבוקים זה לזה, נכון לכתחילה להפריד את הגלדים לגמרי זה מזה, ולשטוף כל גלד בפני עצמו. אך מכיוון שהדבר כרוך בטרחה רבה, ואין ודאות שחשש הנגיעות בזה מגיע לכלל מיעוט המצוי, ועוד שלרוב תולעים אלו מגיעות מבחוץ, ומן הדין אין חובה לחשוש שהגיעו לתוך הבצל^{שה}, המקל שלא להפריד את הגלדים יש לו על מה שיסמוך.

אין לאסור בצלים אלו מחמת שנולדה בהם ריעותא זו, שהם מצומחים וכדומה, כיוון שהיותו של הבצל מצומח רק מאפשרת לחרקים לחדור אל תוכו, ואין כל הכרח שכך קרה^{שי}. אף על פי כן, נכון להשתמש בבצלים מצומחים או שגלדיהם נפרדים, לבישול ואפייה בלבד, ולא לאוכלם בסלט חי בלא הפרדת הגלדים ושטיפתם.

סיכום

א. לכתחילה יש להוריד את חלקו העליון של הבצל (ראש הבצל ומעט מגוף הבצל), לקלף את הקליפה החיצונית ולשטוף את הבצל. גם בצלים קלופים יש לשטוף לכתחילה.

ב. מותר לאכול סלט שיש בו בצל, אף שספק בידו אם אכן חתכו את הבצלים ושטפום כנדרש.

מקורות והערות

[שג] כך יש לנהוג בצה"ל. המקל בזה בביתו יש לו על מה שיסמוך, כיוון שלא התברר בוודאות שהתולעים עוברות מהקליפה אל הגלד העליון, ויש אומרים שאין מחזיקים איסור ממקום למקום אפילו בתולעים, ראה שו"ע הרב (יו"ד סימן לג ס"ק כב) ודעת תורה (יו"ד סימן לג ס"ק יח). [שנא] ראה שו"ע (יו"ד סימן נז סעיף יג). [שנב] ראה קובץ חצי גיבורים (תשע"ה). [שנג] אף שישנו ספק ספיקא, שמא לא היו כלל תולעים, ואם היו שמא נפלו בשטיפה, אין לאוכלו בלא בדיקה, כיוון שאין עושים ספק ספיקא לכתחילה, ראה שו"ת משאת משה (ח"ב סימן ה). לגבי עצם האפשרות להשתמש בבצלים קלופים, ראה פרק ז תשובה ד. [שנד] ראה פסחים ט ע"א, דעת תורה (יו"ד סימן פד ס"ק ח). [שנה] ראה לעיל תשובה א סעיפים ד-ה. [שנו] ראה לעיל תשובה א סעיף ג.

בצלים ♦ תשובה ח

ג. אין להשתמש בבצל שאינו מקולף אף לאפייה או לבישול (כגון ב'אנטיפסטי'), ובדיעבד יש להיוועץ ברב היחידה.

ד. בצלים מצומחים או בצלים שגלדיהם אינם מחוברים היטב זה לזה, ישמשו לאפייה ולבישול, ולא לאכילה חיים, אלא אם כן יפרידו הגלדים זה מזה וישטפום היטב.

תשובה ט צימוקים

שאלה:

האם מותר לאכול צימוקים או שיש לחוש לתולעים רבות שאינן ניכרות? האם מועילה לצימוקים שטיפה וניקיון?

תשובה:

רוב הצימוקים אינם מתולעים, וכשהם מתלעלים הם מתלעלים בתלוש, ועל כן יש להתירם מן הדין בלא בדיקה ושטיפה^{שי}.

אף שעל פי הערכות המומחים, אין אצווה של צימוקים בלא תולעים, ועוד שבכל כרם מצוי שיהיה זבוב התסיסה שמתלעל במחומר, נראה שאין לאסור בשל כך צימוקים שבאו ארצה ונארוזו בחבילות קטנות, כיוון שבכל חבילה לא הוחזק איסור, וכל דפריש מרובא פריש^{שני}.

חלק מגופי הכשרות צורכים צימוקים מגידול וייבוש מסוימים, שחשש ההתלעה בהם נמוך יותר, וכן מבצעים בדיקות מדגמיות בכלים מקצועיים לסחורה. בצה"ל מקפידים לרכוש צימוקים כאלה. על כן בצימוקים המצויים בצה"ל, ניתן להסתפק בבדיקה מדגמית (על ידי השרייתם במים חמים למשך 5 דקות, והסתכלות אם צפים חרקים במים).

לעומת זאת צימוקים בפיקוח כשרויות שאינן מקפידות על כך, יש להשרות במים כך שיתרחבו הקפלים של הצימוקים, ואח"כ לשוטפם בזרם מים. באופן זה מצטרף ספק נוסף להתיר את אכילת הצימוקים, שמא נפלו בשטיפה^{שי}. אף על פי כן, המחמיר להימנע מאכילת צימוקים אלו, אף אחרי שטיפתם, תבוא עליו ברכה.

כיוון שאין וודאות שהשטיפה תנקה את הצימוקים באופן מושלם^ש, יש להימנע מלהתבונן על מי ההשריה והשטיפה, כיוון שאם ימצאו שם שלושה חרקים, יאסרו הצימוקים באכילה^{שסא}.

סיכום

א. צימוקים מגופי כשרות המקפידים על צורות גידול וייבוש המפחיתה הימצאות חרקים, וכן מבצעים בדיקות מדגמיות לתוצרת, כפי שמקפידים לצרוך בצה"ל, רמת הנגיעות

מקורות והערות

[שנז] ראה לעיל תשובה א סעיף ג. [שנח] ראה לעיל תשובה ד סעיף ז. אף שיש לפקפק בכך עפ"י תשובת ר' יצחק אלחנן (סימן יא) ושו"ת חת"ס (יו"ד סימן עז), היות שהפרי עומד בחזקת היתר קודם התלעתו (ראה פסקי דינים לצמח צדק סימן פד ס"ק כג), ועיקר החשש לדין בריה דרבנן, יש להקל. [שנט] ראה שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן עז). [שס] ראה שו"ת חינוך בית יהודה (סימן נז). [שסא] ואף שאם החרקים באים מבחוץ, יש מקום להקל שלא להחזיקם באיסור בשל כך, ועוד שפעמים רבות חרקים אלו נראים כלכלוך, ואינם ניכרים כתולעים, למעשה אין להקל בכך, כיוון שההבדל בין החרקים אינו ידוע לרבים, ויבואו לטעות בדבר.

צימוקים ♦ תשובה ט

שבהם נמוכה, ודי לבודקם מדגמית (על ידי השרייתם במים חמים למשך 5 דקות, והסתכלות אם צפים חרקים במים).

ב. צימוקים בפיקוח כשרות שאיננו מקפיד על כך, יש להקפיד להשרותם כך שיתרחבו הקפלים ולאחר מכן לשוטפם בזרם מים. המחמיר להימנע מאכילתם תבוא עליו ברכה.

תשובה 1

עגבניות

שאלה:

האם חובה לשטוף עגבניות קודם הגשתן?

תשובה:

עגבניות עלולות להיות נגועות בחרקים זעירים סמוך לעוקץ, ובעגבניות שיש בהן חור או סימני רכות חריגים, פעמים שמצויות תולעים בתוך העגבניה. מעבר לכך, בעגבניות פצועות, שכיחים זבובים וכיוצא בזה.

שיעור השכיחות של החרקים הזעירים סביב העוקץ, ככל הנראה אינו עולה על מיעוט המצוי, ועל כן, לכתחילה יש לחייב לשטוף אותן, כיוון שאין בכך טרחה יתירה או הפסד, ואדרבה כך הן הוראות הבריאות. אך בדיעבד כשלא נשטפו אין לאסור את הסלט.

עגבניות שיש בהן חור או סימני רכות יתירה, יש להפריד מכלל העגבניות ולבדוק. עם זאת, כיוון ששיעור הנגיעות בזה אינו חד משמעי, וספק אם הימצאות חור בעגבניה מהווה ריעותא ברורה לכך שתמצא בה תולעת, אין לאסור בדיעבד את העגבניה כשהתבשלה.

בכמות גדולה של עגבניות, קיימת סבירות גבוהה שימצאו גם עגבניות פגומות כנ"ל, על כן ראוי לבדוק באופן שטחי כל ארגז של עגבניות, כדי לוודא את איכותן, ולהפריד את העגבניות הפגומות כנ"ל.

חייל שמוגשת לפניו עגבניה בסלט, אינו צריך לחשוש לכך שהעגבניה לא נשטפה או שהיה בה חור, כיוון שאין ודאות על כך שהייתה בה תולעת, ואף אם הייתה בה, שמא ירדה בשטיפה.

סיכום

א. עגבניות שיש בהן חור או סימני רכות יתירה, יש להפריד מכלל העגבניות ולבדוק, בדיעבד אם התבשלה העגבניה אין לאסור את אכילתה.

ב. ראוי לבדוק באופן שטחי כל ארגז של עגבניות, ולהפריד את הפגומות.

ג. חייל שמוגשת לפניו עגבניה בסלט, רשאי לאכול ממנה ללא חשש.

תשובה יא אגוזים ושקדים

שאלה:

האם חובה לבדוק שקדים ואגוזים?

תשובה:

לעיתים מצויים בשקדים ואגוזים, חרקים המגיעים בשלב האחסון. כפי שהתבאר לעיל^{שסב}, אין חובה מעיקר הדין לבדוק אם הגיעו לפירות תולעים מבחוץ, ממילא אין לחייב לבדוק אחרי תולעי מחסן, אלא אם כן שכיחותן גבוהה. אף על פי כן, ראוי לבדוק באופן שטחי מעט שקדים ואגוזים מכל חבילה, כדי לוודא שאינה נגועה.

סיכום

ראוי לבדוק באופן שטחי מעט שקדים ואגוזים מכל חבילה.

תשובה יב זיתים (קופסאות שימורים)

שאלה:

חלק מקופסאות השימורים של זיתים נושאות את הכיתוב 'ראוי לבדוק לפני השימוש'. האם יש בכך חובה?

תשובה:

מטעי זיתים שאינם מטופלים, הינם בחזקת נגועים בתולעים. אולם, הזיתים המגיעים לתעשייה, מטופלים היטב, וחשש הנגיעות שבכל זית הינו פחות ממיעוט המצוי. אף על פי כן, לעיתים עלול להיווצר מצב שברוב החבילות ימצאו מעט תולעים. בזיתים מגולענים, שיעור הנגיעות נמוך עוד יותר. בצה"ל מקפידים לרכוש זיתים מתוצרת איכותית, מגופי כשרות המקפידים לצמצם את הנגיעות בחרקים, ועל כן חשש הנגיעות בהם נמוך. למעשה, כיוון שאין וודאות שישנו מיעוט המצוי לפנינו, אין חובה לבדוק את הזיתים, שכן בדיקתם כרוכה בטורח רב.

סיכום

- א. יש להימנע מאכילת זיתים שאינם מטופלים מפני חרקים.
- ב. זיתים בקופסאות שימורים, אין חובה לבדקם כאשר הדבר כרוך בטורח רב.

תשובה יג

ענבים

שאלה:

האם חובה לשטוף ענבים ביסודיות קודם הגשתם?

תשובה:

א. מידת הנגיעות של הענבים

בבדיקות מעבדה נמצאו בענבים חרקים רבים מאוד, שאינם ניכרים אלא לאחר שטיפתם במים, וסינון המים דרך רשת. לאחר בדיקות נמצא, שהחרקים אינם יורדים מהענבים באופן מושלם, אלא לאחר שמפרידים את גרגרי הענבים מהאשכול, ושוטפים אותם באופן יסודי. שיעור השכיחות של החרקים בכל גרגר אינו עולה על מיעוט המצוי, אך באשכולות רבים מצויים חרקים ויתכן שאף ברובם, אך לא נערכו מספיק בדיקות בשביל לבסס זאת. מין החרקים משתנה מאשכול לאשכול, ולא התברר באופן מוחלט שטבעם של הענבים להתליע בכל מין של תולעים בפני עצמו.

ב. שטיפת הענבים

למעשה, אף שראוי לשטוף את הענבים בדרך זו, אין לחייב זאת מעיקר הדין, וניתן להסתפק בהשריית הענבים ושטיפתם במים, כל שלא הוכח באופן חד משמעי שבכל אשכול יש תולעים. שכן, לדעת כמה פוסקים, תולעים זעירות אלו אינן אסורות, היות ש'לא נתנה תורה למלאכי השרת'^{ש"ג}, ועוד שבשל הקושי לזהותן על גרגרי הענבים, בתוך שאר הלכלוך שעליהם, הרי שהן בטלות מן התורה^{ש"ד}, ולדעת כמה פוסקים לא נאסרו חרקים זעירים אלו משום בריה^{ש"ה}, וכל שכן שיש לצרף דעת מקצת הראשונים, שאין לאסור פרי שהתלע במחובר^{ש"ו}. מלבד זאת, אחר שנשטפו הענבים באופן שטחי, יורדים חלק מהחרקים, וממילא יש להסתפק בכל אשכול, שמא לא היו עליו כלל חרקים, ואם היו שמא ירדו בשטיפה.

סיכום

יש להשרות את הענבים במים, ולאחר מכן לשטוף אותם בזרם מים חזק. המחמיר להפריד את גרגרי הענבים ולשטפם באופן יסודי, תבוא עליו ברכה.

מקורות והערות

[שסג] ראה לעיל תשובה ב סעיף ג. [שסד] ראה לעיל תשובה ג סעיף ד. [שסה] שם. [שסו] ראה לעיל תשובה א סעיף ב.

תשובה יד תמרים

שאלה:

האם חובה לבדוק כל תמר ותמר כנגד מקור אור?

תשובה:

א. מידת הנגיעות של התמרים

תמרים הנמכרים למאכל באיכות גבוהה, לרוב נקיים, ושיעור הנגיעות בהם נמוך מאוד. בייחוד, תמרים שהמכסה שלהם שלם ומהודק, אין חשש שנכנסו אליהם תולעים, ומותר לאוכלם בלא בדיקה.

תמרים באיכות שאינה גבוהה, והמכסה שלהם אינו שלם ומהודק, נגועים לעיתים בתולעים בשיעור מיעוט המצוי. לרוב, אין ביכולתו של החייל לדעת מהי איכות התמרים שלפניו (שכן, הוא מקבלם כשאינם באריזתם), וממילא, דינם כספק מיעוט המצוי^{שס}.

ב. חובת בדיקת התמרים

התמרים מתליעים לעיתים במחובר ולעיתים בתלוש, אולם שיעור ההתלעה במחובר נמוך ביותר (פחות ממיעוט המצוי) בשל הריסוס שעובר העץ, עטיפת האשכולות בשקים, וכן חימום טרמי המתבצע לעתים לתמרים במקומות האריזה. ממילא, אף אם תימצא תולעת בתמר, ספק אם היא אסורה, כיוון שקיימת סבירות גבוהה שההתלעה היתה בתלוש, וכפי שהתבאר לעיל^{שס}, לדעת כמה פוסקים אין חובה לבדוק אחר תולעים שגם אם ימצאו איסורן יהיה מסופק (כל שאין מיעוט המצוי שמתליע במחובר).

לעיתים מצויים על התמרים חרקים שנראים כלכלוך למי שאינו מומחה בדבר. כפי שהתבאר לעיל^{שסט}, כל שלא מתעורר חשש משמעותי בעיני הרואה, רשאי הוא לאכול ולא לחשוש שלפניו תולעת. כמו כן, אין חובה לחשוש לחרקים חיצוניים (כחיפושיות וכדומה) על התמרים, כיוון שאחזוקי ריעותא לא מחזקין^{שע}.

לאור המתבאר, במטבח גדול, שבדיקת התמרים אחד לאחד כרוכה בטורח רב, אין חובה לבדוק את כל התמרים באור לפני הגשתם, אך ראוי לבדוק באופן מדגמי מעט תמרים מכל מארז, כדי לוודא את מצב הנגיעות. חייל שמוגשים לפניו תמרים, יבדוק אותם מעט באור

מקורות והערות

[שסז] ראה לעיל תשובה ד סעיף יא. [שסח] תשובה א סעיף ג. [שסט] לעיל תשובה ב סעיף ו. [שע] ראה לעיל תשובה ב סעיף ו.

תמרים ♦ תשובה יד

לפני שיאכלם. כשמעוניינים לבשל את התמרים, יש לבדוק כל פרי ופרי, ובדיעבד אם בישלם בלא בדיקה יוועצו ברב היחידה.

אם נמצאו ג' תמרים מתולעים, אין להגיש את התמרים או להשתמש בהם במטבח הצבאי, אולם חייל שברשותו חבילת תמרים שנמצאו בהם ג' מתולעים, רשאי לאכול את שאר התמרים שבחבילה אחר שיבדוק כל תמר באופן מדוקדק לפני אכילתו.

סיכום

א. כשמגישים כמות גדולה של תמרים, יש לבדוק באופן מדגמי מעט תמרים בכל מארז, והחייל יבדוק מעט את התמר בפני האור לפני שיאכלו.

ב. תמרים שמעוניינים לבשלם, יש לבדוק כל יחידה ויחידה, ובדיעבד אם בישלם בלא בדיקה יוועצו ברב היחידה.

ג. אם נמצאו ג' תמרים מתולעים, אין להגיש את התמרים או להשתמש בהם במטבח הצבאי, אולם חייל שברשותו חבילת תמרים שנמצאו בה ג' מתולעים, רשאי לאכול את שאר התמרים שבחבילה, אחר שיבדוק כל תמר באופן מדוקדק לפני אכילתו.

תשובה טו קטניות, גריסים, קוסקוס ותבלינים

שאלה:

האם חובה לברור קטניות באספקה מחברות שמקיימות בקרת איכות קפדנית?

תשובה:

בעבר, כתבו הפוסקים^{שא}, שיש לפתוח את הקטניות ולבדוק אם יש בתוכן תולעים, שלא יפרשו במהלך הבישול.

אולם כיום, מרבית הקטניות המסופקות בצה"ל, עוברות איד ממושך, שגורם להמתת התולעים, כך שהחשש שמא יוותרו תולעים העלולות לפרוש נמוך. בנוסף, אף אם במהלך הבישול תפרוש התולעת המתה, ספק אם היא אוסרת את הקטניות^{ש"ב}. ממילא, בכל בישול של קטניות כיום ישנם ספקות רבים להקל, שמא אין בהן תולעת כלל, ואם ישנה שמא לא תפרוש לאחר שמתה, ואם תפרוש ספק אם תמחה בתבשיל, ואם לא תמחה ספק אם היא אסורה^{ש"ג}.

עם זאת, גם לאחר האיד, נותרות בקטניות ביצים זעירות שעלולות לבקוע אם הקטניות שוהות בשמש זמן ממושך. כפי שהתבאר לעיל^{ש"ד}, אין לחשוש מסתמא לריעותא שתגרור נגיעות, ומעיקר הדין יש להעמיד את הקטניות על חזקתן, כל שלא נודע ששהו בשמש או במקום חם, באופן שסביר להניח שיגרור לבקיעת הביצים הנ"ל.

בנוסף, לעיתים מצויים בקטניות חרקים המגיעים מבחוץ בעת האחסון (במרכזים הלוגיסטיים, אם אינם מטופלים כראוי, וכן באחסון היחידתי). מעיקר הדין אין צריך לחשוש לכך, כפי שהתבאר לעיל, מלבד כשעמדו במקום חם זמן רב.

למרות האמור לעיל, בצה"ל מצוי שהקטניות שוהות במקומות חמים במשך זמן רב, ולא ניתן לדרוש באופן מוחלט קבלת סחורה שהינה נקייה מחרקים באופן מלא, על כן חובה לברור את כל הקטניות בדקדוק, כפי שמפורט בהנחיות הכשרות. בדיעבד אם התבשלו הקטניות ללא בדיקה מדוקדקת, יש להיוועץ ברב היחידה.

גריסים ובורגול, מוחזקים בחרקים בכל חבילה וחבילה, ועל כן חובה לבדוקם באופן מדוקדק, ואף אין להקל אם בישראל בדיעבד.

קוסקוס לרוב איננו נגוע, אולם לעיתים בייצור הקוסקוס במפעלים חודרים אליו חרקים, ועל כן חובה לבדוק, ובדיעבד אם בישראל אותו ללא בדיקה יוועצו ברב היחידה. תבלינים לרוב אינם נגועים, ועל כן די להתבונן בהם מעט לפני שמתמש בהם.

מקורות והערות

[שעא] ראה שו"ע (יו"ד סימן פד סעיף ח). [שעב] שם סעיף ד. [שעג] ראה פמ"ג (שם שפ"ד כד).
[שעד] תשובה ד סעיף ט, תשובה ז סעיף ה.

קטניות, גריסים, קוסקוס ותבלינים ♦ תשובה טו

סיכום

- א. בדיקת קטניות (אורז, חומוס, שעועית וכדומה) במטבח הצבאי תיעשה באופן מדוקדק, כפי שמפורט בהוראות הכשרות. בדיעבד אם התבשלו הקטניות ללא בדיקה, יש להיוועץ ברב היחידה.
- ב. גריסים ובורגול, מוחזקים בחרקים בכל חבילה וחבילה, ועל כן חובה לבדוקם באופן מדוקדק, ואף אין להקל אם בישראלם בדיעבד.
- ג. קוסקוס לרוב איננו נגוע, אולם לעיתים במהלך ייצורו במפעל חודרים אליו חרקים, ועל כן חובה לבדוקו. בדיעבד כשבישלוהו ללא בדיקה יוועצו ברב היחידה.
- ד. תבלינים לרוב אינם נגועים, ועל כן די להתבונן בהם מעט לפני שמשמש בהם.

תשובה טז פלפלים

שאלה:

האם חובה לבדוק פלפלים?

תשובה:

פלפלים עשויים להיות נגועים על הקליפה למעלה, ולעיתים בתוך הפלפל עצמו. התולעים אינן ניכרות אלא במאמץ, אחר התבוננות מול מקור אור, ולעיתים ישנן תולעים שאינן ניכרות, אלא באמצעי מעבדה בלבד.

בכדי לנקות את התולעים המצויות על הקליפה, יש לשטוף את הפלפל (בדומה לעגבניה). פעמים רבות, כאשר יש בפלפל חור או יבלת, הדבר מהווה סימן לכך שיש בו תולעת.

שיעור הנגיעות בפלפלים אינו עולה על מיעוט המצוי, אולם כשמגישים כמות גדולה, קיימת סבירות גבוהה שימצא ביניהם פלפל נגוע, וממילא הדבר תלוי במחלוקת בין האחרונים, האם מגדירים על פי רוב היחידות או אחר כלל הכמות המוגשת למאכל^{שעה}, ועל כן יש לדקדק להסתכל בכל פלפל בפני עצמו בעיקר בעת חיתוכו.

כאשר נמצאים בפלפל סימני התלעה, חובה מן התורה לחתוך את האזור הנגוע ולשטוף היטב.

מי שאינו בקי בסימני ההתלעה רשאי לאכול פלפל בלא לחשוש שהתליע, כיוון שרוב הפלפלים אינם מתליעים, אך ראוי שהעוסקים בכשרות יהיו בקיאים בכך.

פלפל שיש בו סימני התלעה שהתבשל, כיוון שאין ברור באופן וודאי שהריעותא מעידה על התלעה, מותר לאכול את המאכל המבושל, ואם ניתן להבחין בפלפל הנגוע יש להוציאו.

סיכום

א. יש לשטוף את הפלפלים מבחוץ, בכדי להסיר את התולעים המצויים על הקליפה, וכן להסיר את ראש הפלפל.

ב. יש לבדוק כל פלפל בעת חיתוכו, בכדי להבחין בסימני נגיעות.

ג. אם נמצאו בפלפל סימני התלעה, יש לחתוך את האזור הנגוע ולשטוף את הפלפל היטב.

ד. מי שאיננו בקי בסימני התלעה, רשאי לאכול פלפל בלא לחשוש שהתליע.

מקורות והערות

[שעה] ראה לעיל תשובה ד סעיף ז.

פלפלים ♦ תשובה טז

ה. פלפל שיש בו סימני התלעה שהתבשל, מותר לאכול את המאכל המבושל, ובמידת האפשר יש להוציא את הפלפל הנגוע.

פרק א
בשר בחלב

תשובה א

המתנה בין אכילת בשר לאכילת חלב

שאלה:

האם ומתי רשאי חייל לאכול מאכל חלבי, כשעדיין לא עברו שש שעות מלאות מהארוחה הבשרית שאכל? האם חיילים ששגרת פעילותם מצריכה להקדים את ארוחת הערב באופן קבוע, צריכים להסתפק בארוחת צהריים לא בשרית, כשאינ מרווח שש שעות בינה ובין ארוחת הערב החלבית? האם חייל שחש עייפות במהלך משמרתו, רשאי לאכול ממתק חלבי או לשתות קפה עם חלב, לצורך שמירת עירנותו, כאשר חלפו פחות משש שעות מעת שאכל בשר? האם חייל שאכל פחמימות, ירקות וכדומה אבל לא טעם מהבשר, רשאי לאכול מיד לאחר מכן מאכלי חלב?

תשובה:

א. איסור בשר בחלב כן התורה ומדרבנן

שלוש פעמים הזהירה התורה על איסור בשר בחלב^[א], ודרשו חז"ל: שנכללו בזה איסורי בישול, אכילה והנאה. בגמרא מבואר שמן התורה נאסרה דווקא אכילת בשר בהמה שהתבשל בחלב, ואולם חז"ל הרחיקו רבות מאיסור בשר בחלב, ואסרו גם אכילת עוף בחלב ואף בלא בישול^[ב], והוסיפו והרחיקו שאין לאכול חלב אחר בשר^[ג].

סיבת האיסור לאכול חלב אחר בשר שנויה במחלוקת ראשונים: לדעת רש"י^[ד], טעם הבשר נשאר בפה משך זמן לאחר הסעודה, ולדעת הרמב"ם^[ה] הטעם הוא מפני בשר שנשאר בין השיניים שאינו סר בקינוח. שיטות אלו הובאו בדברי הפרי מגדים, שסיכם את הנפקא מינות שביניהן^[ו]:

"ויש לכל א' מהפירוש קולא וחומרא, לרש"י קולא, בלועס לתינוק כיון שלא אכל אין מושך טעם. חומרא, דבשר שבין השיניים אף לאחר שש שעות צריך לחצוץ וכו'. ולהר"מ קולא, לאחר ו' אף שיש בשר בין שיניו אין צריך לנקר, דלאחר כך חשיב כמעוכל ומשום הכי סגי בו' שעות. וחומרא, דלועס צריך להמתין".

מקורות והערות

[א] שמות פרק כג פסוק יט, שם פרק לד פסוק כו, דברים פרק יד פסוק כא. [ב] חולין קיד ע"ב. [ג] שם קד ע"א. [ד] שם קה ע"א. [ה] שם ד"ה אסור לאכול גבינה. [ו] הלכות מאכלות אסורות פ"ט הלכה כח. [ז] יו"ד סימן פט מש"ז א.

וסיכם הפמ"ג, שהלכה למעשה אנו חוששים לשני הפירושים:

"ואנו מחמירים כחומר ב' הפירושים, ואין זה כתנתי דסתרי וכסיל בחושך הולך, חדא דאיפשר ב' הפירושים אמת דלאחר שש שעות שרי דמסתמא לא נשאר בשר, ואם יש צריך לחצוץ, ועוד כל שאנו עושים מספק לחומרא לא הוה כתנתי דסתרי אהדדי".

ב. חובת ההמתנה בין אכילת עוף לאכילת חלב

היתר נרחב לאכילת עוף וחלב בזה אחר זה, נאמר בגמרא¹:

"תנא אגרא חמוה דרבי אבא: עוף וגבינה נאכלין באפיקורן, הוא תני לה והוא אמר לה: בלא נטילת ידים ובלא קינוח הפה".

בהמשך הגמרא² נאמר:

"בעא מיניה רב אסי מרבי יוחנן: כמה ישהה בין בשר לגבינה, א"ל: ולא כלום. איני, והא אמר רב חסדא: אכל בשר – אסור לאכול גבינה, גבינה – מותר לאכול בשר, אלא, כמה ישהה בין גבינה לבשר, א"ל: ולא כלום".

בביאור הסוגיא נחלקו הראשונים: לדעת התוספות³, כוונת הגמרא להתיר אכילת גבינה לאחר אכילת בשר עוף, ולאסור אכילתה לאחר בשר בהמה ללא המתנה. עוד הביאו התוספות את שיטת ר"ת ובה"ג, שאף לאחר אכילת בשר אין צריך דווקא להמתין, אלא ניתן לקנח את הפה ולהדיח את הידיים ולאכול גבינה לאלתר.

מדברי ראשונים אלו עולה, שאין כלל חובת המתנה לאחר אכילת בשר עוף, ונחלקו האם ישנה חובת המתנה לאחר אכילת בשר בהמה או שדי בהדחה ובקינוח.

לעומת זאת בדברי הרי"ף⁴ מבואר, שאפיקורן פירושו קינוח. היינו שאגרא התיר אכילת בשר עוף לאחר גבינה על ידי קינוח ביניהם, ואין ללמוד מדבריו כל היתר לאכילת מאכלי חלב אחר אכילת בשר עוף.

כעין זה מבואר ברמב"ם⁵, אלא שהרמב"ם התיר אכילת בשר עוף לאחר אכילת גבינה אף בלא קינוח. נמצא, שלדעת ראשונים אלו, אין להתיר אכילת מאכלי חלב לאחר אכילת בשר כלשהו ללא המתנה ביניהם.

יש לציין, שחובת ההרחקה נאמרה דווקא לגבי האוכל בשר או עוף, ונהגו להמתין גם אחר אכילת מרק בשרי⁶, אך לגבי תבשיל שהתבשל בסיר בשרי, אפילו בעודו בן יומו ואפילו כשנותרו בו שאריות מועטות של בשר⁷, אין צריך להמתין אחר אכילתו קודם שיאכל מאכלי חלב.

מקורות והערות

[ח] חולין קד ע"ב. [ט] קה ע"א. [י] חולין קד ע"ב ד"ה עוף. [יא] לו ע"א בדפיו. [יב] מאכלות אסורות פרק ט הלכות כו-כח. [יג] רמ"א (יו"ד סימן פט סעיף ג). [יד] שם וש"ך (ס"ק יט), וראה בחידושי רעק"א (שם) וביד אברהם (שם).

המתנה בין אכילת בשר לאכילת חלב ♦ תשובה א

ג. שיעור ההמתנה אחר אכילת בשר קודם שיאכל חלב

לגבי שיעור ההמתנה שבין בשר לחלב, נאמר בגמרא¹:

"אמר ר' עוקבא, אנא להא מלתא, חלא בר חמרא לגבי אבא, דאילו אבא – כי הוה אכיל בשרא האידנא לא הוה אכל גבינה עד למחר עד השתא, ואילו אנא – בהא סעודתא הוא דלא אכילנא, לסעודתא אחריתא – אכילנא".

מבואר שיש להמתין על כל פנים מסעודה לסעודה, ונחלקו הראשונים בכוונת הדברים: לדעת התוספות², די בכך שיסיים את סעודתו הבשרית ויברך ברכת המזון, ולאחר מכן רשאי לאכול מאכל חלבי. לעומת זאת לדעת הרי"ף³, הרמב"ם⁴ והרשב"א⁵, יש להמתין שש שעות. האחרונים⁶ ביארו, ששיעור זמן זה נלמד מסעודת תלמידי חכמים שהיא בשעה שישית, ואם כן ההפרש שבין סעודת הבוקר לסעודת הערב הוא שש שעות. להלכה פסק השו"ע⁷ שיש להמתין שש שעות לאחר אכילת בשר בהמה או עוף.

לעומת זאת הרמ"א כתב:

"והמנהג הפשוט במדינות אלו, להמתין אחר אכילת הבשר שעה אחת, ואוכלין אחר כך גבינה. מיהו צריכים לברך גם כן ברכת המזון אחר הבשר, דאז הוי כסעודה אחרת, דמותר לאכול לדברי המקילין וכו', ויש מדקדקים להמתין שש שעות אחר אכילת בשר לגבינה, וכן נכון לעשות".

מבואר שמעיקר הדין מנהג האשכנזים להסתפק בהמתנת שעה אחת, ורק המדקדקים נהגו להחמיר בדבר. אף על פי כן, הוראת הרמ"א היא שנכון להחמיר כדעת השו"ע, והאחרונים⁸ נקטו בלשון חריפה, שכל מי שיש בו "ריח תורה" יחמיר בכך. לאור זאת הסכימו הפוסקים, שאין להקל בהמתנה של פחות משש שעות, אלא במקום שיש מנהג ברור⁹.

ד. האם חובה להמתין שש שעות שלמות?

אף שבדברי רבים מהראשונים הוזכרה החובה להמתין שש שעות בין אכילת בשר לאכילת חלב, מדברי כמה מהם משמע שאין שיעור זה מוחלט.

מקורות והערות

[טו] שם קה ע"א. [טז] שם ד"ה לסעודתא. [יז] שם לו ע"א מדפיו. [יח] שם. [יט] תורת הבית הארוך (ב"ג ש"ד). [כ] לחם משנה (שם הלכה כח), ביאור הגר"א (יו"ד סימן פט ס"ק ב). [כא] יו"ד סימן פט סעיף א. [כב] ש"ך (שם ס"ק ח) בשם המהרש"ל. [כג] ראה פתחי מגדים (פרק ג סעיף ז) ובספר הכשרות (פרק י הערה עה, בשם כמה מגדולי הפוסקים), שאף מי שמנהג משפחתו להקל בכך, ראוי שיחמיר למעשה.

הרמב"ם^{כד} כתב:

"מי שאכל בשר בתחלה בין בשר בהמה בין בשר עוף לא יאכל אחריו חלב עד שיהיה ביניהן כדי שיעור סעודה אחרת והוא כמו שש שעות, מפני הבשר של בין השינים שאינו סר בקינוח".

וכעין זה נקט הרשב"א^{כה}:

"כיצד הוא עושה ממתין כשש שעות ואוכל".

ביתר ביאור כתב המאירי^{כז}:

"ולא מצינו בשהייה זו פחות משיעור שבין סעודה לסעודה והוא שש שעות או קרוב לזה, שבשיעור זה נתעכל אף במקומו ואינו קרוי עוד בשר".

ובספר מגן אבות^{כח} כתב המאירי שדי בחמש שעות:

"ונמצא כלל הדברים, שכל מאכל בשר בין של בהמה בין של עוף, אינו אוכל גבינה אח"כ, עד שיעברו שש שעות או חמש, שהוא שיעור שבין סעודה לסעודה".

וכן הגדיר זאת הדעת קדושים^{כט}:

"לא שייך בכך שיעור מצומצם (מדויק) כמדת חכמים חסר קורטוב... וביותר בבשר עוף".

על דרך זו הורו כמה מפוסקי דורנו, שבמקום צורך יש מקום להקל גם כשלא עברו שש שעות מלאות. כך כתב בשו"ת יביע אומר^ל:

"ולוא דמסתפינא הוה אמינא שאם חסר משש שעות פחות מחצי שעה מותר אף לגדולים, שהרי כתב הרמב"ם כמו שש שעות. וכ"ה בס' ארחות חיים ובכל בו. ובזמנים הראשונים לא היה מורה שעות מצוי, ובודאי שהיו מקילים באומדנא. וידוע דכל תוך חצי שעה חשיב סמוך, וכמ"ש רשב"ם (פסחים קז ע"ב), אבל יותר מזה חשיב כמופלג, ולכן ה"נ יש להקל בתוך חצי שעה הסמוכה לשש שעות... ועכ"פ בבשר עוף יש להקל בזה, וביחוד כשיש צורך קצת... ומיהו למעשה יש להחמיר בזה... ומיהו המיקל בזה בשעת הדחק יש לו על מה שייסמוך".

מבואר, שאף שהביא את שיטות הראשונים והאחרונים שמשמע מהם להקל, לא סמך להקל אלא בשעת הדחק.

בשו"ת דברי שלום^ל כתב שבמקום צורך אפשר להקל אחר חמש שעות וארבעים דקות, וכן הורו הרבה פוסקים^{לא} לבחורי הישיבות, שאינם צריכים להקפיד בכך בדקדוק, כאשר הדבר עלול לשבש מעט את סדרי הלימוד. כמו כן, בשו"ת דברי יציב^{לב} כתב שבכמה מחצרות

מקורות והערות

[כד] שם הלכה כח, ודייק בלשונו בעל ערך השלחן (סימן פט דין א אות ב). [כה] תורת הבית הקצר (ב"ג ש"ד). [כו] חולין קה ע"א ד"ה והדר. [כז] ענין ט. [כח] סימן פט סעיף ב. [כט] ח"א יו"ד סימן ד ס"ק יג. [ל] יו"ד סימן כא. [לא] פתחי מגדים (פרק ג סעיף ד בהערה) בשם הגר"א קוטלר, וכן הורה הגרי"ש אלישיב מעיקר הדין (ספר הכשרות פרק י הערה עו). [לב] ליקוטים והשמטות סימן סט.

המתנה בין אכילת בשר לאכילת חלב ♦ תשובה א

החסידים נהגו להקל במקום צורך מתחילת שעה חמישית. הגרנ"א רבינוביץ^י הקל אף לכתחילה להסתפק בהמתנה של מעט יותר מחמש שעות, ובמקום הצורך אף בפחות מכך. מאידך, בספר מקדש מעט^י השיג על דברי הדעת קדושים, וכתב שמדברי האחרונים לא משמע כדבריו, וכן משמע מדברי כמה ראשונים שהדגישו שההרחקה בין סעודה לסעודה צריכה להיות לא פחות משש שעות, שכן רבנו ירוחם^י כתב:

"אכל בשר בהמה אסור לאכל גבינה או חלב אחריו ואפי' שיטול ידיו ויקנח הפה עד שישאח בין אכילת הבשר והגבינה כדי סעודה אחר' שהוא לכל הפחות שש שעות".

כך היא גם משמעות סתימת לשון השו"ע^י שכתב שש שעות ולא העתיק את לשון הרמב"ם, וכן החמיר בדבר הגר"מ אליהו^י.

למעשה נראה, שאף שאין להקל בדבר לכתחילה, מכל מקום במקום צורך, אין צורך להמתין שש שעות מלאות, אלא די בהמתנה של מעט יותר מחמש שעות וחצי, והמחמיר שלא במקום דוחק תבוא עליו ברכה.

כאשר מסתפק אם עברו שש שעות, נחלקו הפוסקים^י אם רשאי להקל מחמת הספק, או שמכיוון שיכול להמתין ולאכול בהיתר עליו להמתין, ולמעשה ניתן להקל בכך במקום צורך קצת.

ה. שש שעות זמניות או קבועות

בשיעור שש שעות נחלקו האחרונים, האם הכוונה לשש שעות קבועות או זמניות. הפר"ח^י כתב:

"ומיהו לא דווקא שש שעות, כגון בחורף שהימים קצרים, כל שאכל בשר בשחר מותר לאכול גבינה בסעודת הצהרים, וכן אם אכל בשר בחצי היום מותר לאכול בערבית, אף על גב דליכא בין אכילה לאכילה אלא כמו ד' שעות בקירוב, וזה דבר מוסכם לכולי עלמא. דהא לשון הגמרא הוי, בהא סעודתא הוא דלא אכילנא לסעודתא אחרינא אכילנא, משמע דמסעודה לסעודה שפיר דמי, ולא קמפליג בין ימים קצרים לימים ארוכים, אלא משמע כדכתיבנא".

כעין זה כתב היד אפרים^י בשם גן המלך, שדי להמתין רבע היום, הן בקיץ והן בחורף, אך כתב שאין המנהג כדבריו, ואין להקל אלא לחולה.

בטעמו של דבר כתב בשו"ת שיח יצחק^י, ששיעור העיכול משתנה בין הקיץ לחורף.

מקורות והערות

- [לג] מלומדי מלחמה (סימן קד). [לד] על הדעת קדושים (שם). [לה] תולדות אדם וחווה נתיב טו אות כח. [לו] יו"ד סימן פט סעיף א. [לז] שו"ת מאמר מרדכי (ח"ב יו"ד סימן ג). [לח] ראה הוראה ברורה (סימן פט ס"ק ד) וספר פתחי מגדים (פרק ג סעיף ו). [לט] יו"ד סימן פט ס"ק ו, הו"ד בגליון מהרש"א (ס"ק ג). [מ] שם סעיף א. [מא] סימן שצט, וע"ע בשו"ת משנה הלכות (חלק טז סימן ט).

אולם הפלתי^{מב} חלק על הפר"ח והצריך שש שעות קבועות, וכן נקט הפמ"ג^{מב} בשם כנסת הגדולה, וכן מבואר מסתימת כל הפוסקים.

למעשה, אף שאין להקל לכתחילה כשיטת הפר"ח, ודאי שיש לצרף שיטה זו להקל בשעת הדחק, ולהסתפק בשש שעות זמניות, שהן כארבע שעות ומחצה בימים הקצרים של החורף. אגב, בספר דעת קדושים^{מב} כתב, שיש מקום להקל למי שישן לאחר אכילת הבשר, להמתין שעה או שעתיים פחות מהנדרש, וכיוצא בזה כתב בשו"ת שיח יצחק^{מב} שהחת"ס סבר תחילה להקל בדבר, מחמת שהשינה מזרזת את העיכול, אלא שלבסוף החמיר.

1. הסתמכות על שיטות המקלים במקום צורך

כאמור לעיל, נקטינו להלכה ולמעשה כשיטת הרמב"ם ורבים מהראשונים, שיש להמתין שש שעות בין אכילת בשר לאכילת חלב, ואין מקלים להסתפק בהמתנת שעה ובקינח והדחה. אף על פי כן כתב החכמת אדם^{מב}, שיש להקל בכך לצורך חולה:

"ומ"מ לצורך חולה קצת נ"ל פשוט דיש להתיר אפי' אכל בשר בהמה לאחר שימתין שעה ויחטט שיניו ולאחר ברהמ"ז".

אף בין הפוסקים הספרדים, מצינו שהקלו בחולה, למרות שהשו"ע החמיר בהמתנת שש שעות מן הדיון, וכן פסק הבן איש חי^{מב}.

בספר דעת קדושים^{מב} חילק בדבר:

"גם לחולה שאין בו סכנה קיל לאכול חלב אחר בשר על ידי ניקוי הפה, כ"ה מסברא, ע"י שאומר הרופא לרפואה, וביותר מבושר עוף וביותר במרק (לבד), ומ"מ אם אין הצלה ברורה בכך מצער גדול, יש להיזהר. ובמימי חלב (לשתות אחר הבשר) קיל יותר גם על ידי מאמר רופא שלא בסגנון דוקא (ר"ל שאומר רק עצה טובה)".

ובמקדש מעט^{מב} הוסיף שעכ"פ ימתין שעה. מבואר שלא הקל לחולה בשופי, אלא דווקא במקום צער גדול, וכשיש הוראה ברורה של רופא שבאכילת החלב ינצל מצער זה. אולם מדברי שאר הפוסקים הנ"ל משמע שלא חילקו בזה, והקלו באופן גורף לחולה הנצרך לכך. יש לעיין, האם ניתן להשוות בין חייל המבקש לשמור על עירנות לצורך תפקידו המבצעי ולאכול מאכל חלבי, לבין חולה. למעשה נראה, שאין להקל בדבר, שכן בדרך כלל ניתן לשמור על עירנות גם בדרכים אחרות, ובעזרת מאכלים שאינם חלביים.

סיכום

א. יש להמתין שש שעות מלאות לאחר שאכל בשר (ואף לאחר שאכל מרק של בשר), קודם שיאכל מאכל חלבי.

מקורות והערות

[מב] סימן פט ס"ק ג. [מג] שם מש"ז א. [מד] שם. [מה] שם. [מו] כלל מ סעיף יג, וכן כתב בספר ערוך השלחן (סימן פט אות ז). [מז] שנה ב פרשת שלח לך סעיף יא. [מח] סימן פא ס"ק א. [מט] שם.

המתנה בין אכילת בשר לאכילת חלב ♦ תשובה א

ב. במקום צורך מועט, כגון שיוצא לאימון לפני שעברו שש שעות מארוחתו הברית, והמזון העיקרי שמוגש לפניו הוא חלבי, רשאי להקל ולאוכלו לאחר שעברו חמש שעות ומחצה מאכילת הבשר (ויש המקלים מיד אחר שעברו חמש שעות).

ג. במקום צורך גדול, ניתן להקל בימות החורף לאכול מאכל חלבי לאחר ארבע וחצי שעות משעה שסיים לאכול בשר, וכן אם ישן מעט לאחר שאכל בשר. על כן, חייל שאכל בשר בארוחת ערב, וקם משנתו בלילה לפעילות ממושכת, אזי אם המאכל היחיד שלפניו הינו חלבי, והוא זקוק לו לצורך שמירת עירנותו, רשאי לאוכלו אף שעברו רק ארבע וחצי שעות מתום אכילת הבשר.

ד. בשעת דחק גדולה, ניתן להקל (בעיקר לבני אשכנז) בהמתנת שעה בין אכילת בשר לחלב, ובלבד שיקנח פיו היטב.

ה. בצד כל האמור, ככלל זמני הארוחות בצה"ל יתוכננו בהתאם לפקודות ולהוראות הכשרות בנושא.

ו. האוכל מאכל פרווה שהתבשל בסיר בשרי (אף שהסיר לא היה נקי), או שהתבשל בתנור עם בשר, רשאי לאכול לאחריו מאכל חלבי בלא המתנה, ובלבד שינקה את פיו.

תשובה ב

בישול מאכל פרווה בכלי בשרי לצורך ארוחה חלבית

שאלה:

האם חיילים שמצויים במוצב מבודד וברשותם מעט כלים, רשאים לבשל מאכל סתמי בכלי בשרי נקי לצורך ארוחה חלבית? מה הדין כשבישלו בדיעבד, ומה הדין כשהכלי אינו בן יומו?

תשובה:

א. נותן טעם בר נותן טעם

במסכת חולין נאמר:

"איתמר, דגים שעלו בקערה, רב אמר: אסור לאוכלן בכותח, ושמואל אמר: מותר לאוכלן בכותח; רב אמר אסור – נותן טעם הוא, ושמואל אמר מותר – נותן טעם בר נותן טעם הוא".

בהמשך הגמרא מבואר שהלכה כדעת שמואל:

"אמר חזקיה משום אביי, הלכתא: דגים שעלו בקערה – מותר לאוכלן בכותח".

מבואר, שלהלכה מאכל פרווה, כגון דגים, שניתנו בכלי בשרי – ניתן לאוכלו עם חלב.

הראשונים נחלקו באיזה אופן מדובר, ונאמרו בכך שלוש דעות:

שיטת הריב"ן בשם רש"י^{נא}, שדווקא אם המאכל הסתמי עלה בקערה (בעודו רותח), מותר לאוכלו עם חלב, כיוון שבאופן זה הקדירה נותנת טעם מועט בלבד במאכל הסתמי (כדי קליפה). אך אם התבשל בה, אין לאוכלו בחלב.

שיטת ספר התרומה^{נב}, שדווקא אם המאכל הסתמי התבשל בקדירה, מותר לאוכלו בחלב, מכיוון שבאופן זה אין מעבר ישיר של טעם בין הקדירה למאכל הסתמי, אלא דרך מי הבישול. אך אם נצלה המאכל ישירות בתוך הקדירה הפשרית, אין לאוכלו בחלב.

לעומת שיטות אלו, המחלקות בין בישול וצלייה, לדעת רבים מהראשונים^{נג}, אין הבדל ביניהם, ובכל אופן שהמאכל הסתמי התבשל בלא בשר ממש, מותר לאוכלו עם חלב.

מקורות והערות

[ג] קיא ע"ב. [נא] תוספות (שם ד"ה הלכתא). [נב] סימן סא. [נג] ראה ב"י (יו"ד סימן צה).

בישול מאכל פרווה בכלי בשרי לצורך ארוחה חלבית ♦ תשובה ב

להלכה פסק השו"ע^י כשיטה השלישית:

"דגים שנתבשלו או שנצלו בקדירה של בשר רחוצה יפה, שאין שום שומן דבוק בה, מותר לאוכלם בכותח, משום דהוי נותן טעם בר נותן טעם דהיתרא".

ואילו הרמ"א^ה כתב:

"ויש מחמירין בצלייה ובישול לאסור נותן טעם בר נותן טעם. והמנהג לאסור לכתחלה, ובדיעבד מותר בכל ענין".

הרי שלכתחילה חשש הרמ"א לשיטת בעל התרומה ולשיטת הריב"ן, ורק בדיעבד התיר את התבשיל.

ב. נ"ט בר נ"ט לכתחילה

הבית יוסף^י כתב:

"כתב סמ"ק, אפילו נצלו או נתבשלו דוקא בדיעבד, אבל לכתחלה אסור להעלותם או לבשלם בכלי של בשר, כדי לאוכלם בכותח, וכן כתב גם בסימן קצ"ח. ודייק לה מדקאמר דגים שעלו בקערה בלשון דיעבד, וכ"כ הגהות מיימוניות בפ"ט מהלכות מאכלות אסורות, וכ"כ ג"כ רבינו ירוחם. אבל בעל התרומה כתב במפתחות, דקטניות שבשל בקדרה חולבת, מותר לכתחלה לערותן בקדרה של בשר, ואפילו הקדרה בת יומא כמו דגים שעלו בקערה".

מלשון הב"י משמע, שרבים מהראשונים (הסמ"ק, הגהות מיימוניות ורובנו ירוחם) אסרו לצלות לכתחילה מאכל סתמי בכלי בשרי בכדי לאוכלו עם חלב, ואילו בעל התרומה חולק ומתיר זאת. אולם האחרונים^י הקשו על הב"י, שבדברי בעל התרומה לא מבואר כן, ואדרבה כל שהתיר לכתחילה הוא לערב את התבשיל שנעשה בכלי הבשרי, ומשמע שאסור לבשל לכתחילה על דעת כ"י^י.

בבדק הבית, הוסיף הב"י בשם רבנו ירוחם:

"וכתב עוד ירקות וקטניות שנתבשלו בקדרה חולבת, אפילו היא בת יומא, מותר לאוכלו בתבשיל של בשר, ונראה דוקא בדיעבד, אבל לכתחלה אין לו לבשל בכלי של חלב דבר שרוצה לאכול עם בשר, עכ"ל. ואין דבריו נראים, אלא לכתחלה נמי מותר לבשל בכלי של חלב דבר שרוצה לאכול עם בשר כנ"ל".

משמע שדעת הב"י להלכה לחלוק על רבנו ירוחם, ולהתיר לכתחילה לבשל בכלי בשרי לצורך אכילה עם חלב.

מקורות והערות

[נד] יו"ד סימן צה סעיף א. [נה] שם סעיף ב. [נו] שם. [נז] דרכי משה (שם), כנסת הגדולה (הגהות ב"י אות נ). [נח] וראה דרישה, שביאר שלב"י היתה גירסא שונה בספר התרומה.

אלא שגם דבריו אלו קשים, כפי שכתב הכנסת הגדולה^י:

"ולמה בנה דייק על רי"ו ולא על הסמ"ג והגמ"י. ותו קשה מה ראה לתפוס כסה"ת שהוא יחיד בדבר הזה ולא כחולקים עליו שהם רבים. ותו, דאף סה"ת לא כתב כן בגוף הספר אלא במפתחות. ועוד, שאפילו במפתחות לא מצאנו היתר אלא לערותם בכלי בשר אבל לא לבשלם כדי לאוכלם".

בלשון השו"ע לא הוזכר היתר לבשל נ"ט בר נ"ט לכתחילה, ומשמע שרק בדיעבד אחר שבישלם מותר לאוכלם בכותח, וכן הבינו בדבריו הט"ז^י, הש"ך^י, הפר"ח^י, הזבחי צדק^י, כף החיים^י ועוד, וכן הורו למעשה הגר"ש משאש^י והגר"מ מאזוז^י.

מאידך, מהר"א אבן טאוה^י, נקט בבירור שמותר לכתחילה לבשל בכלי בשרי לצורך ארוחה חלבית, והביא ראיות לדבריו^י, וכן נקטו כמה אחרונים^י, וסמכו על דבריהם הגר"ע יוסף^י והגרש"מ עמאר^י.

למעשה נראה שאין להורות גם לספרדים להקל בדבר, אלא אם נמשכים הם בכל דבריהם אחר פסקי הגר"ע יוסף.

מלבד זאת, נחלקו האחרונים מה דינו של מאכל סתמי שהתבשל בכלי בשרי על דעת לאוכלו בחלב. לדעת המנחת כהן^י קנסו אותו שלא יאכלנו אף בדיעבד, כפי שקנסו את המבטל איסור לכתחילה, ואילו לדעת הפר"ח^י לא קנסוהו בדיעבד, מכיוון שכל איסור זה הוא חומרא לכתחילה. למעשה נראה שמאחר ויש שהקלו בדבר אף לכתחילה, ניתן לסמוך על דברי הפר"ח ולא לקנוס על כל פנים בדיעבד.

כל זאת לשיטת השו"ע, אולם הרמ"א החמיר בכל נ"ט בר נ"ט לכתחילה, מחשש לשיטות הראשונים המחמירות, והקל בדיעבד כדעת הראשונים המקלים. וביאר הש"ך^י, שלפי הרמ"א מאכל שהתבשל בכלי בשרי אסור לערבבו עם חלב, ורק בדיעבד אם התערב אין לאסור את התבשיל.

ג. בישול נ"ט בר נ"ט לכתחילה עבור המחמיר בדבר

יש לעיין, האם מותר לטבח הנוקט בשיטת הגר"ע יוסף הנ"ל, לבשל באופן זה עבור חיילים המחמירים בדבר. כמו כן, יש להסתפק אם מותר לטבח מבני ספרד לערב במאכל חלבי תבשיל שהתבשל בכלי בשרי בן יומו, עבור חיילים יוצאי עדות אשכנז.

מקורות והערות

[נט] שם. [ס] בדף האחרון לסימן צד סעיף ה. [סא] סימן צה ס"ק ג, וראה דבריו בקונטרס אחרון לסימן צד. [סב] שם ס"ק א. [סג] ח"ב סימן צה ס"ק ב. [סד] ס"ק א. [סה] מזרח שמ"ש (סימן צה אות ה). [סו] הסכמה לספר טעמו וראו. [סז] הובא בשו"ת התשב"ץ (ח"ד טור ג סימן לג). [סח] בעניין ראייתו מפסחים (דף ל ע"א), ראה ב"ח (יו"ד סימן צה אות ד) שהוכיח משם להיפך, וראה גם ערך השלחן (סימן צה ס"ק ה), ובעניין ראייתו השנייה ראה בט"ז (דף האחרון הנ"ל). [סט] שו"ת בית יהודה (ח"ב סימן צב) בשם שו"ת בית דוד. [ע] שו"ת יביע אומר (ח"ט יו"ד ד). [עא] שו"ת שמע שלמה (ח"א יו"ד סימן ב). [עב] ח"א סימן יב. [עג] סימן צה ס"ק א. [עד] ס"ק ג. יתירה מזאת, יש מהפוסקים האשכנזים שהחמירו בדבר אף

בישול מאכל פרווה בכלי בשרי לצורך ארוחה חלבית ♦ תשובה ב

בהקשר דומה כתב הש"ך^ה:

"מי שנוהג איסור באיזו דבר מחמת שסובר שהדין כן ואוכל בבית מי שמתירו, אז אם האיסור ניכר להאוסר מותר להמאכיל להאכילו, דאי לא ס"ל לא ליכול, אבל כשאינו ניכר האיסור אסור. ואסור לבשל לו בכליו אפילו אינן בני יומן, ואצ"ל שאסור להאוסר לומר להמתיר לבשל לו בכליו שאינן בני יומן. אבל כשהמתיר מבשל לכתחלה לו ולצורך אחרים ג"כ, מותר דהוי כדעבד".

מבואר, שאסור לבשל עבור מי שמחמיר בדבר, אף כאשר המאכל לא יאסר בדיעבד, מכיוון שהכלי אינו בן יומן^ו. נראה לכאורה שהוא הדין בעניין זה, אף שבדיעבד המאכל אינו נאסר, אין לבשל באופן האסור לכתחילה^ז.

אולם נראה שיש להבחין בדבר בין שיטת השו"ע לשיטת הרמ"א, שכן הרמ"א חשש מעיקר הדין לשיטת האוסרים, וממילא לשיטתו כל שעבר ובישל באופן זה עבר על איסור, ודומה הדבר לדברי הש"ך הנ"ל, שאין לו לבשל עבורו אף בכלי שאינו בן יומן. אולם לשיטת השו"ע נראה, שמעיקר הדין אין מקום לאסור כלל את התבשיל לאחר שהתבשל, על פי דרכו של הפר"ח הנ"ל, ועל כן למקל בדבר מותר יהיה אף לבשל כך לכתחילה, אף שעושה זאת עבור המחמירים בדבר, אלא שאסור למחמיר בכך לבקש ממנו שיבשל עבורו.

עם זאת, כפי שמבואר בש"ך, כל זה כאשר מבשל רק עבור הנוהג בכך איסור, אך אם מבשל גם עבור עצמו, רשאי לבשל אגב כך גם עבור המחמיר בדבר, היות שעבורו הוי כדעבד. על כן נראה שאם הטבח נוהג היתר בדבר, רשאי הוא לבשל כך עבור כלל החיילים, כל שבין הסועדים יש גם מי שנוהג בדבר היתר.

כל זאת בקרב קבוצת חיילים מצומצמת, או בתבשיל שבושל בסיר בשרי וערבבוהו כבר בתבשיל חלבי. אולם במטבח צבאי, נראה שאין להורות למעשה להגיש בארוחה חלבית מאכל שהתבשל בסיר בשרי, כיוון שלבני אשכנז אסור לערב כעת את המאכל בחלב. כמו כן, לפי נהלי הכשרות הדבר אסור מחשש שלא יקפידו על נקיון הכלים ומחשש ערבוב כלי בשר וחלב.

ד. נ"ט בר נ"ט בכלי שאינו בן יומן

השו"ע לא חילק בין שימוש בכלי בשרי בן יומן לכלי בשרי שאינו בן יומן. אולם, כמה מגדולי האחרונים^ח חידשו בדעתו, שגם על פי דרכם של המחמירים, שלא לבשל לכתחילה בכלי בשרי עבור ארוחה חלבית, ניתן להקל בכך בכלי שאינו בן יומן, שכן אחר שעצם האיסור

מקורות והערות

בדיעבד, מחשש לשיטות הראשונים המחמירות הנ"ל. [עה] יו"ד סימן קיט ס"ק כ. [עו] ראה דרכי תשובה (שם ס"ק נב), שבדיעבד אם בישל עבורו רשאי לאכול, אולם נראה שאין להתיר זאת בקביעות, כיוון שבאופן זה דמי לעושה לכתחילה, כמבואר בשו"ת הרא"ש (כלל כג סימן ז). [עז] אולם הפר"ח (או"ח סימן תצו סעיף כג), התיר לבשל לכתחילה עבור המחמיר בדבר, כל שאינו מבקש ממנו זאת בפירוש. [עח] שו"ת בית דוד (יו"ד סימן מב),

קלוש, לא אסרו לכתחילה את השימוש בכלי שאינו בן יומו. על כן נראה שלבני ספרד, ניתן להקל לכתחילה לבשל מאכל סתמי בכלי בשרי שאינו בן יומו לצורך ארוחה חלבית. הרמ"א^ט, שהחמיר כנ"ל בעניין נ"ט בר נ"ט, הקל בפירוש לגבי שימוש בכלי שאינו בן יומו: "וכן אם היה הכלי שנתבשלו או נצלו בו לפגם, שלא היה בן יומו, נוהגין היתר לכתחלה לאוכלו עם המין השני".

ונחלקו האחרונים בכוונתו. הגר"א^פ כתב:

"בכה"ג אף בשל איסור מותר כמ"ש בתוס' ע"ז ע"ו א' ד"ה מכאן וכמ"ש שם ל"ח ב' ואף בקדירה אין אסור לכתחלה שאינה ב"י אלא משום גזירה אטו ב"י משא"כ כאן דאף ב"י מותר מדינא כנ"ל".

היינו, שכיוון שכל האיסור באינו בן יומו אינו אלא מטעם גזירה אטו בן יומו, על כן בעניין זה שאף בבן יומו אין איסור ברור מדינא, לא גזרו. משמע מדבריו שהותר לבשל בכלי שאינו בן יומו אף לכתחילה.

מאידך, החכמת אדם^ק כתב, שכל שהתיר הרמ"א הוא לגבי מי שכבר בישל בכלי בשרי שאינו בן יומו, שרשאי לערבבו בחלב, אך העלה להקל כשאין לו כלי אחר, וכן הורו למעשה להחמיר המנחת יצחק^ק והגרי"ש אלישיב^ק.

על כן נראה שלבני אשכנז אין להורות היתר גם בכלי שאינו בן יומו אלא במקום הצורך, אמנם המקל יש לו על מי שיסמוך.

סיכום

- א. אין לבשל מאכל סתמי בכלי בשרי בן יומו כדי לאוכלו עם חלב, מלבד הנמשכים אחר פסקי הגר"ע יוסף.
- ב. בדיעבד, אם בישל במזיד כדי לאוכלו בחלב, מותר למנהג הספרדים לאוכלו עם חלב, ואילו למנהג האשכנזים אסור לאוכלו עם חלב.
- ג. אם נתערב בחלב מאכל סתמי שבושל בכלי בשרי, מותר לאכול את התבשיל כולו (ויש מן האשכנזים המחמירים אף בדיעבד).
- ד. במטבח שסועדים בו חיילים ספרדים ואשכנזים, אסור לבשל מאכל סתמי בכלי בשרי על מנת לאוכלו בארוחה חלבית, מכיוון שלבני אשכנז אסור לערב ולאכול את המאכל עם חלב.
- ה. טבח הנוהג היתר בדבר, רשאי מעיקר הדין לקחת מאכל סתמי שהתבשל בכלי בשרי לערבבו עם חלב ולהגישו כך, כאשר מבשל באופן זה עבור כלל החיילים שביניהם יש גם מי שנוהג היתר בדבר.

מקורות והערות

ערך השלחן (יו"ד סימן צה אות ה). [עט] שם. [פ] ס"ק י. [פא] כלל מח סעיף ב. [פב] ח"י סימן עז אות ג. [פג] שבות יצחק (ח"ב עמוד רה).

בישול מאכל פרווה בכלי בשרי לצורך ארוחה חלבית ♦ **תשובה ב**

- ו. למנהג הספרדים מותר לבשל לכתחילה מאכל סתמי בסיר בשרי שאינו בן יומו לצורך ארוחה חלבית, ואילו בקרב הפוסקים האשכנזים הדבר שנוי במחלוקת, והמקל יש לו על מה שיסמוך. לכל השיטות, אם בישל באופן זה, רשאי לערב את המאכל בחלב.
- ז. כל האמור לעיל הוא מעיקר הדין, אולם בשל החשש מפריצת גדרות הכשרות, ועירוב בין כלי בשר וכלי חלב, אין להורות היתר בכל הנ"ל במטבחי הצבא, אלא במקרים חריגים, ובאישור רב הפיקוד בתיאום עם ענף כשרות.

תשובה א

דיני סכין בשרית או חלבית וסכין שבלעה איסור

שאלה:

האם מותר להגיש סלט ירקות שנחתך בסכין בשרית בת יומה או שאינה בת יומה בארוחה חלבית? מה דינו של מאכל שנחתך בסכין שהביא טבח שאינו מקפיד על הלכות כשרות מביתו? מה מעמדו של בצל שנחתך בסכין פרווה על גבי קרש חיתוך בשרי?

תשובה:

א. הפלטה כתוך הסכין או מהשפנונית שעל גביו

במסכת חולין^{פא} נאמר:

"אמר חזקיה משום אביו, הלכתא: דגים שעלו בקערה – מותר לאוכלן בכותח, צנון שחתכו בסכין שחתך בה בשר – אסור לאוכלו בכותח. והני מילי צנון – דאגב חורפיה בלע, אבל קישות – גריר לבי פסקיה ואכיל, קילחי דליפתא – שרי, דסילקא – אסירי, ואי פתך בהו דליפתא – שפיר דמי".

מבואר, שבשונה מדגים שעלו בקערה בשרית נקיה, שמותר לאוכלם בחלב, ואין חוששים שנכנס בהם טעם בשר מהקדירה, צנון שנחתך בסכין בשרית, אסור לאוכלו בחלב.

בטעמו של דבר פירש רש"י^{פה}:

"דסתם קערה מקנחין אותה משומן הקרוש עליה משום מיאוס, אבל לסכין, פעמים שהשפנונית קרוש עליו ואינו ניכר, וכשחותך בצנון הוי נותן טעם הבא מן הממש. ועוד, דמשום חורפיה בלע טפי מדגים הרותחים, ואגב דוחקא דסכינא פליט סכינא ובלע צנון".

עפ"י הסברו הראשון של רש"י, החשש הוא לשפנונית של בשר שנשארה על הסכין, ואילו לפי הסברו השני של רש"י, אף כאשר הסכין נקיה, הטעם שבלוע בה נפלט מחמת חריפות הצנון ודוחקו של הסכין.

להלכה, פסק השו"ע^{פו} שהצנון מפליט מתוכו של הסכין:

"צנון או סילקא שחתכם בסכין של בשר בן יומו, או שאינו מקונח, אסור לאוכלם בחלב".

מקורות והערות

[פא] קיא ע"ב. [פה] קיב ע"א ד"ה קישות. [פו] יו"ד סימן צו סעיף א.

דיני סכין בשרית או חלבית וסכין שבלעה איסור ♦ תשובה ג

ודייק הש"ך^פ, שסכין בן יומו אוסר אף כשהוא מקונח:

"אף על פי שהוא מקונח ונקי, בודאי דאגב חורפיה דצנון וסילקא ודוחקא דסכינא, פלט סכין גוף הטעם שבו והוי כמו איסור בעין, הלכך לא דמי לשאר נ"ט בר נ"ט דלעיל סימן צה דמותר".

מאידך, רבים מהראשונים^{פז} נקטו כפירושו הראשון של רש"י, והב"י^{פח} נטה לומר שכן היא דעת הרי"ף והרמב"ם, אך לבסוף דחה שאין בכך הכרח.

כדעת המקלים נקט להלכה הפר"ח^{פז}, על פי מנהג הספרדים שמתירים בדגים שהתבשלו בקערה בשרית לאוכלם בכותח חלבי, כל שכן לגבי סכין. מאידך, הפמ"ג^{פז} דחה את דבריו, והעלה שחריף ודוחקא דסכינא מפליט יותר מדגים שעלו בקערה^{פז}. למעשה, כמה אחרונים^{פז} כתבו שניתן לצרף את דעת המקלים לספק נוסף.

ב. סכין שאינה בת יומה

הלכה נוספת לגבי דבר חריף, מתבארת במסכת עבודה זרה^{פז}:

"והקורט של חילתית. מאי טעמא, משום דמפסקי ליה בסכינא, אף על גב דאמר מר: נותן טעם לפגם מותר, אגב חורפיה דחילתיתא – מחליא ליה שמנוניתא, והוה ליה כנותן טעם לשבח ואסור".

מבואר שחילתית שנחתכה בסכין של נכרים אסורה באכילה, אף שהסכין אינה בת יומה, משום שחריפות החילתית משביחה את טעם האיסור הבלוע בסכין.

הראשונים^{פז} נחלקו אם הלכה זו נאמרה דווקא בחילתית, או שהוא הדין בכל דבר חריף. למעשה הביא השו"ע^{פז} בסתם את דעת הראשונים המקלים, ואילו את דעת המחמירים נקט כשיטת יש אומרים, הרי שפסק למעשה להקל. לעומת זאת כתב הש"ך^{פז} שהמנהג להחמיר בכל חריף אף שאינו בן יומו.

אם כן, החותך בצל בסכין בשרית נקיה שאינה בת יומה, רשאי לאכול את הבצל בחלב למנהג הספרדים, ולמנהג האשכנזים אסור לאכול את כולו בחלב.

עם זאת, כמה מפוסקי האשכנזים^{פז} כתבו, שאין להחמיר בדיעבד בסכין שאינה בת יומה שחתך בה בצל, היות שיש בכך שני ספקות להקל, ובמקום הצורך ניתן לסמוך על דבריהם ולהקל גם למנהג האשכנזים.

מקורות והערות

[פז] ס"ק ב. [פח] ביניהם הרשב"א (שו"ת ח"א סימן תצז), וכן הר"ן (חולין מא ע"א בדפי הרי"ף) נקט רק טעם זה, וכן נראה דעת הריטב"א (שם קיא ע"ב). [פט] יו"ד סוף סימן צו. [צ] ס"ק ב, והוכיח כסברתו מהתוספות (חולין קיא ע"ב ד"ה הלכתא). [צא] שפ"ד ב. [צב] הפמ"ג הוכיח כסברתו מכמה ראשונים שהקלו לעניין נ"ט בר נ"ט בבישול, והחמירו בסכין מקונח. [צג] פלתי (ס"ק א), הוראה ברורה (סימן צו סעיף א בביאור הלכה). אולם דעת הפמ"ג (הנ"ל) שאין להקל בכך כלל. [צד] לט ע"א. [צה] הובאו דבריהם בב"י (שם). [צו] שם. [צז] ס"ק ו. [צח] בית מאיר (יו"ד סימן צו סעיף ג), שו"ת מהר"ש ענגיל (ח"ח סימן לא).

במקום אחר כתב השו"ע^ט:

"יש מי שאומר שאם שמו פלפלין בקדרה של איסור שאינה בת יומא, הכל אסור, דחורפיה משויא ליה לשבח".

מבואר, שאף בכלי שאינו בן יומו נאסר המאכל החריף, והדבר עומד בסתירה לפסיקתו הנ"ל, ואכן הסיק מכך הש"ך^ק שלמעשה יש לאסור כל מאכל חריף שנחתך בסכין הבלועה מאיסור (או בשר באינו בן יומו).

אולם רבים מהאחרונים כתבו, שהעיקר בשיטת השו"ע הוא להקל בזה, ושתי דרכים נאמרו ליישב את הסתירה בפסקיו. יש אומרים^א, שהשו"ע לגבי פלפלים כתב את דבריו בשם יש מי שאומר, להורות שאין זו ההלכה, אלא כפי שסתם לגבי סכין, ויש שפירשו^ב, שהשו"ע החמיר בכלי של איסור אף שאינו בן יומו. לדרך זו, אף לנוהגים כפסקי השו"ע, אם חתך דבר חריף בסכין של איסור שאינו בן יומו, יש להחמיר לאסור את המאכל בכדי נטילה, ויש להחמיר בכך למעשה.

ג. חלק המאכל החריף שנאסר

בדברי הגמרא מבואר, שצנן שנחתך בסכין בשרי, אסור לאוכלו בחלב, אך לא התבאר איזה חלק מהצנן נעשה 'בשרי'.

נחלקו בדבר הראשונים^ג, לדעת הרא"ש בכוחה של הסכין לאסור את הצנן כדי קליפה בלבד, לדעת הראב"ד בכדי נטילה, ואילו לדעת הרשב"א הצנן כולו נאסר מחמת הסכין. למעשה השו"ע^ד פסק כדעת הראב"ד, ואילו הרמ"א כתב:

"וי"א שאם חתך צנן בסכין של איסור, כולו אסור, וכן אם חתכו בסכין של בשר, אסור כולו בחלב, וכן נוהגין לכתחלה, אבל בדיעבד אין לאסור רק כדי נטילה".

השו"ע הוסיף שאם טעם את הצנן ולא הרגיש בו טעם בשר, והדיח, רשאי לאוכלו בחלב, והש"ך^ה כתב שאין לסמוך על כך לכתחילה, אך בדיעבד אם בישל את הצנן לאחר שטעם אותו, אינו אוסר כלל.

לאור דברי הרמ"א, אם בישל את המאכל החריף (בצל וכדומה) שנחתך בסכין בשרית, די בשישים כנגד כדי נטילה של המאכל החריף, והוא הדין שדי בשישים כנגד חלק הסכין שחדר לירק (ואם אין ידוע כמה הוא, ישער כנגד כל להב הסכין)^ו.

מקורות והערות

[צט] יו"ד סימן קג סעיף ו. [ק] יו"ד סימן צו ס"ק יט. [קא] שלחן גבוה (יו"ד סימן קג ס"ק יח), וכעין זה כתב הגר"ש משאש בספר מזרח שמ"ש (סימן צו סעיף ג). [קב] אליה רבה (או"ח סימן תמוז ס"ק כד), שו"ת יביע אומר (ח"ח או"ח סימן מג אות ה). [קג] הובאו דבריהם בטור ובב"י (בתחילת סימן צו). [קד] שם סעיף א. [קה] ס"ק ה, אף שבט"ז (ס"ק ב) משמע שהחמיר בזה, כתב הפמ"ג (מש"ז שם) שיתכן וכוונתו כהש"ך להקל בדיעבד. [קו] מכיוון שהבצל בלע היתר, ואין שייך לאסור את כולו משום חנ"ג (ש"ך ס"ק ט).

דיני סכין בשרית או חלבית וסכין שבלעה איסור ♦ תשובה ג

יתירה מזאת כתב הט"ז^ק, שאם חתך בצל בסכין בשרית ובישלו בחלב, ויש בחלב שישים כנגד חלק הבצל 'הבשרי', מותר אף לאכול את הבצלים עצמם ואין צריך להשליכם, לפי שבטל טעם הבשר שבהם בתבשיל.

עוד כתב השו"ע^ה:

"מי לימוני"ש שמביאים העובדי גילולים, וכן חתיכות דג מליח שמביאים העובדי גילולים בחביות, מותרים".

ביאר הרמ"א:

"מפני שמביאים הרבה ביחד, ואף אם נאסרו מקצתן שנחתכו בראשונה עם סכין של עובד כוכבים, נתבטלו באחרים הנחתכים אחר כן, שאינן נאסרין, כי כבר נתבטל טעם הסכין בראשונים ולכן כולם מותרים. וכל כיוצא בזה".

העירו האחרונים, שהיתר זה מתבאר היטב לדעת השו"ע, שאסר חריף בסכין שאינה בת יומא רק מפני השמנונית שעל הסכין, ויש להניח ששמנונית זו התקנחה היטב בלימונים הראשונים שנחתכו. אולם לשיטת הרמ"א^{קט} שאסר חריף גם בסכין מקונחת שאינה בת יומא, מפני הטעם הבלוע בסכין שמשיב מחמת החריפות, קשה מדוע התיר את הלימונים, מאחר שיש לחשוש, שכל חתיכת לימון בלעה את טעם האיסור הבלוע בסכין, ואכן מטעם הזה השיגו הב"ח^ק והפר"ח^ק על היתר זה, וכתבו שאינו אלא לראשונים המקלים בסכין שאינה בת יומא, והש"ך^{קכ} כתב בהסברו השני, שהרמ"א לא כתב את דבריו אלא כלימוד זכות על הנוהגים בכך היתר.

לעומת זאת, בהסברו הראשון כתב הש"ך, שהרמ"א הקל לגבי לימונים, כיוון שהם אינם חריפים כל כך כמו צנון ובצל ואין בכוחם להפליט אלא מעט, על כן אחר שחתך בה כמה לימונים, שוב אין בכוחה להפליט עוד.

רבים מהאחרונים כתבו שתירוצי הש"ך דחוקים, וביארו^{קכ} שדברי השו"ע והרמ"א, מוסבים על מקרה שחותך כמות מרובה ביותר של לימונים, שיש בה קכ"א פעמים כנגד להב הסכין. שאחר שישים התבטל הטעם הבלוע בסכין, וחתיכות אלו בטלות ברוב בשאר החתיכות.

לאור זאת, החותך בצל שיש בו קכ"א כנגד להב הסכין, אף שהסכין בשרית ניתן בדיעבד לאכול אותו בחלב, והוא הדין אם חתכו בסכין הבלועה מאיסור. למעשה, גודל להב של סכין הוא בין 12-3 סמ"ק, ועל כן אם חתך אפילו בסכין גדולה ארבעה בצלים גדולים, יש בהם קכ"א כנגד הלהב.

לעומת זאת, כאשר חתך בצלים בסכין הבלועה מאיסור, נאסר כל בצל בכדי נטילה לשיטת השו"ע, ולרמ"א לכתחילה נאסר כולו, כנ"ל. אם בישלו, לדעת השו"ע די בשישים כנגד להב

מקורות והערות

[קז] ס"ק ה. [קח] סעיף ד. [קט] שם סעיף ג. [קי] שם אות ד. [קיא] ס"ק יח. [קיב] ס"ק כ. [קיג] חזו"א (או"ח סימן קיט ס"ק יז).

הסכין, אף אם אין שישים כנגד כדי נטילה, כיוון שלדרכו אין חנ"נ בשאר איסורים^{ק"י}. אולם למנהג האשכנזים^{קט"ו}, אף כשיש שישים כנגד להב הסכין אין להקל, אלא אם כן יש שישים כנגד כדי נטילה של כל חתיכה, כיוון שכל כדי נטילה בכל חתיכה נעשה כאיסור עצמו. בין לשו"ע ובין לרמ"א, אף כשיש שישים כנגד חלק הבצל הבלוע מאיסור, אין לאכול את הבצלים עצמם, וצריך להוציאם מהתבשיל, כיוון שבלעו איסור.

ד. הגדרת מאכל חריף

בכלל דבר חריף, נזכרו בגמרא חילתית וצנון בלבד, ולעיל התבאר שנחלקו הראשונים האם רק מאכלים אלו נחשבים למאכל חריף. בדברי הראשונים והשו"ע נזכרו דוגמאות רבות למאכלים חריפים: שום, בצל, חזרת, פלפל חריף, ואף מאכלים חמוצים ביותר^{קט"ז} כלימונים^{ק"י}. הפוסקים דנו בתבשיל שמעורב בו דבר חריף, כגון שתבלו אותו בפלפל שחור, או סלט טונה שמעורב בו בצל. כתב הרמ"א^{ק"י}:

"ומכל מקום לא מקרי מאכל דבר חריף משום מעט תבלין שבו, רק אם כולו הוא דבר חריף. ורובו ככולו".

וביאר האחרונים^{ק"י}, שכאשר רוב המאכל איננו חריף אין צריך לשער אף כנגד התבלין החריף, כיוון שרוב התבשיל או התערובת מבטלים את החריפות.

מדברי הרמ"א משמע שדווקא אם רוב המאכל חריף לא בטלה החריפות, אולם היד יהודה^{קכ} דייק מדברי הט"ז^{קכ"א}, שהוא הדין כאשר חריפותו ניכרת ביותר אף שאינו רוב, והכל לפי העניין.

בספרי אחרוני זמננו^{קכב} נכתב, שכל שהתבשיל נאכל בפני עצמו (לרוב בני אדם) איננו בכלל חריף.

כתבו האחרונים^{קכב} שמאכל חריף שהתבשל או טוגן או התערב במאכל אחר, לעיתים פוקעת חריפותו, כל מאכל כפי טבעו. על כן, המטגן בצל במחבת סתמית, וחתכו אחר כך בסכין בשרית, דינו ככל מאכל שאיננו חריף שנחתך בסכין זו.

מקורות והערות

[קיד] ראה שו"ע סימן צב סעיף ד. [קטו] רמ"א (שם). [קטז] בספר פתחי מגדים (פרק ח סעיף ה) סיכם את שיטות הפוסקים בזה, ותו"ד שמאכלים חמוצים ביותר, שאינם נאכלים לרוב בני אדם בפני עצמם כלל, נידונים כחריפים. מאכלים שרוב בני אדם יכולים לאוכלם בנפרד, אך בדרך כלל מעדיפים שלא לאוכלם באופן זה, יש הסוברים שנידונים כדבר חריף לכתחילה, ויש הסוברים שהם בכלל ספק דבר חריף, ומחמירים בהם (למנהג האשכנזים) אף באינו בן יומו (מלבד במקום הפסד). אולם מאכלים חמוצים שרוב בני אדם אוכלים אותם בפני עצמם בלא קושי, אינם נידונים כלל כדבר חריף, ורק לרווחא דמילתא ראוי לכתחילה לקלוף את מקום החיתוך. [ק"ז] ראה בספר פתחי מגדים (שם הערה 2), שביאר ש'חריף' משמעו טעם ניכר ובולט, ועיין באורך בספר דבר חריף (פרק ב). [ק"ח] יו"ד סימן צה סעיף ב. [ק"ט] חוות דעת (שם ביאורים ס"ק ה), דרכי תשובה (שם ס"ק מ). [קכ] סימן צה פירוש הארוך ס"ק יט. [קכ"א] יו"ד סימן קג ס"ק ט. [קכ"ב] ראה ספר פתחי מגדים (פרק ח סעיף ו) בשם כמה אחרונים. [קכ"ג] באר היטב (יו"ד סימן צו סעיף א ס"ק ד), דרכי תשובה (שם ס"ק כ).

דיני סכין בשרית או חלבית וסכין שבלעה איסור ♦ תשובה ג

ה. קרש חיתוך

האחרונים דנו לגבי קרש החיתוך או משטח העבודה שחותכים עליו את הדבר החריף.

בספר חכמת אדם^{קכד} הביא שיש שהקלו בזה, אך דעתו להחמיר:

"ונראה לי דאם חתך עליו (על כלי הבלוע באיסור) הערינג ואוגרקעס חמוצים אפילו דיעבד אסור דדוחקא דסכינא וחורפא דמליח מפליט מן הכלי על כל פנים במקום החתך ואף ששמעתי שמקילין בזה שאומרים דזה לא הוי דוחקא לא נראה לי כלל".

מאידך כמה אחרונים הקלו בזה, והביא דבריהם הדרכי תשובה^{קכה}.

בספר דבר חריף^{קכו} הורה למעשה בשם הגרי"ש אלישיב, שיש להחמיר לכתחילה ולהקל בדיעבד, הן לעניין הכלים והן לעניין המאכל החריף עצמו.

1. חיתוך מאכלים שאינם חריפים

לגבי חיתוך מאכל שאיננו חריף, כתב השו"ע^{קכז}:

"חתך קישואים (הכוונה למלפפון) בסכין של בשר, מותר לאוכלם בחלב בגרידה בלבד, שיגרוד ממקום החתך".

ובבית יוסף^{קכח} הביא את הסבר הר"ן:

"וכתב הר"ן, דהא דלא סגי להו בהדחה מפני שמתוך לחותן אי אפשר להדיח אותם, דאדרבה ע"י הדחה היה נסרך יותר, ולפיכך גורר אותם ודיו".

מבואר שהחשש הוא לשמנונית הסכין שנמרחת על מקום החיתוך, ועל כן מעיקר הדין היה מועיל להדיח את המאכל, מלבד במאכלים רכים שלא ניתן להדיחם.

אולם הפמ"ג^{קכט} העיר, שעל פי דרכו של השו"ע בביאור הסוגיא, בהכרח הקישות אסורה אף כשהסכין היה נקי מבחוץ, ועל כן ביאר שהקישות חריפה מעט ומפליטה טעם מועט מהסכין, אך בסכין נקי שאינו בן יומו כתב שאין להחמיר. לטעמו של הפמ"ג, מחד יש להחמיר גם בסכין נקי וכן במאכלים שאינם רכים כמלפפון, ומאידך יש מקום להקל במאכלים שאינם חריפים כלל (כגון לחם), ולא להצריך כלל גרידה.

למעשה נכון להחמיר בכל מאכל^{קל}, מלבד אם היה ידוע שהסכין נקי והמאכל אינו חריף כלל, אולם במקום צורך ניתן להקל שלא להצריך כלל גרידה או הדחה, כאשר הסכין נקי^{קלא}.

האחרונים^{קלב} נחלקו האם במקום שלא ניתן לגרוד, ניתן להסתפק בהדחה ושפשוף מקום החתך, ולמעשה נכון להחמיר לכתחילה, אך במקום הפסד או שעת הדחק יש להקל.

מקורות והערות

[קכד] כלל נו סעיף ב, וכן דעת המהרש"ק (טוב טעם ודעת תליתיאי סימן רטו). [קכה] סימן צו ס"ק לז.
[קכו] פ"א סעיף יג הערה נז. [קכז] יו"ד סימן צו סעיף ה. [קכח] שם. [קכט] שפ"ד כא.
[קל] הוראה ברורה (ס"ק מז). [קלא] על פי ספר יד יהודה (הארוך, שם ס"ק ד וס"ק לד), וראה באורך בשרית תפילה למשה (ח"ג סימן יג). [קלב] ראה פת"ש (ס"ק ה) בשם החוות יאיר שהקל, וביד יהודה (הארוך, ס"ק לד) שהחמיר.

ז. המתנה ו' שעות בין מאכל חריף 'בשרי' או קודם אכילת מאכל חריף 'חלב'

הרמ"א^{קל} כתב, שנהגו שלא לאכול חלב תוך ו' שעות לאכילת תבשיל בשרי, והוסיף הרמ"א: "מיהו אם אין בשר בתבשיל, רק שנתבשל בקדירה של בשר, מותר לאכול אחריו גבינה, ואין בו מנהג להחמיר".

תמה על כך הש"ך^{קל}, שבאופן זה מותר לאכול את התבשיל עם חלב ממש ולא רק לאחריו. יישבו זאת רעק"א והבית מאיר^{קל}, שכוונת הרמ"א לחדש, שאף מאכל חריף שבושל בקדירה בשרית, מותר לאכול אחריו חלב מבלי להמתין ו' שעות. עם זאת, הפמ"ג^{קל} כתב:

"ולאכול צנון שחתך בסכין חולב אחר בשר תוך ששה שעות, י"ל דאסור".

בספר יד יהודה^{קל} כתב שישנם שני נימוקים להחמיר בנידון של הפמ"ג יותר מאשר במקרה של הרמ"א. ראשית, דברי הפמ"ג מוסבים על סכין, שלרוב קרושה עליה מעט שמנוניות, ויש לחשוש שהצנון בלע מן הממש, ולא רק מהטעם הבלוע. שנית, אכילת בצל 'בשרי' אינה מחייבת המתנה אחריה, כיוון שאין בבצל ממשות של בשר, אולם אחר שאכל בשר ממש, צריך להימנע אף מאכילת בצל 'חלבי', כיוון שמורגש בו טעם של חלב. כיוון שאכל בשר גמור, יש לומר שאסור לאכול אחריו בצל עם טעם חלב. למעשה העלה היד יהודה, להקל במאכל חריף שבושל בקדירה שאינה בת יומה. אולם בדרכי תשובה^{קל} האריך בכל זה, ועולה מדבריו למעשה, שרוב הפוסקים הקלו בכל זה, שלא להמתין כלל ו' שעות בכל האופנים הנ"ל, ושכן הוא מנהג העולם^{קלט}.

בשולי הדברים, נציין שלא רק לגבי חיתוך ובישול ישנו מעמד מיוחד למאכלים החריפים, אלא גם בעניין אופן שמירתם. מאכל חריף לח שמונח בכלי בשרי מקבל את טעמו (מדין 'כבוש'), וכן מאכל בשרי חריף הנתון בכלי פרווה נותן טעם בכלי. על כן יש להקפיד לשמור את המאכלים הנ"ל בכלי המתאים להם.

ח. עיבוד בצל 'בשרי' במיבון סתמי או חלבי

המג"א^{קמ} כתב:

"ומהאי טעמא עושים שלא כדון, שלפעמים חותכין זנגביל בסכין של בשר ודכין אותו במדוכה, ונמצא המדוכה בלוע מבשר, ואחר כך דכין בתוכו בשמים ואוכלין בחלב. לכן יש לזהר שלא לחתוך הזנגביל רק בסכין חדש".

מקורות והערות

[קלג] סימן פט סעיף ג. [קלד] ס"ק יט. [קלה] על השו"ע שם. [קלז] או"ח סימן תצד א"א ו. [קלז] פירוש הארוך סימן פט ס"ק ה. [קלח] סימן פט ס"ק מב. [קלט] וכן כתבו מעיקר הדין בספר פתחי מגדים (פרק ג סעיף יב) ובספר הכשרות (פרק י סעיף קכב) בשם הגר"ש אלישיב, והמחמיר שלא לאכול בצל שנחתך בסכין חלבית קודם שעברו ו' שעות מעת שאכל בשר תע"ב. [קמ] סימן תנא ס"ק לא.

דיני סכין בשרית או חלבית וסכין שבלעה איסור ♦ תשובה ג

מבואר בדברי המגן אברהם, שבצל שנחתך בסכין בשרית, נותן טעם בשר למכתשת והופכה לבשרית, והעתיק את דבריו המשנה ברורה^{קמא}.

אולם בדברי האחרונים נאמרו ג' טעמים לחלוק על דבריו.

אבן העזר^{קמב} כתב, שאין אומרים בדבר חריף נ"ט בר נ"ט, אלא לגבי הבליעה בדבר החריף עצמו, אולם לגבי ההפלטה מהדבר החריף לכלים אחרים, דנים נ"ט בר נ"ט:

"הא דאמרו נ"ט בר נ"ט רוצה לומר דטעם הראשון נכנס קצת ממנו אל הכלי וחוזר ויוצא קצת מהטעם שבכלי אל המאכל, על כן נקלש הטעם ונתמעט, אבל דבר חריף בולע כל מה שבתוך הכלי. נמצא דעל כל פנים אף בדבר חריף ליכא נ"ט בר נ"ט, דטעם השני יצא כולו אל הדבר החריף, רק חד נותן טעם איכא, דהא מתחלה לא נכנס רק קצת טעם אל הכלי. ולפי זה בנידון דידן יש כאן נ"ט בר נ"ט, מן הבשר לסכין טעם אחד שנכנס קצת לסכין, ומן הסכין יצא כל מה שהיה בתוכו אל הזנגביל, וזה נותן טעם אחד, וחזר ויצא מהזנגביל אל המדוכה טעם שני ודהתירא, דודאי לא יצא כל הטעם מהזנגביל אל המכתשת, דדוקא להיפך אמרינן דדבר חריף מוציא כל הטעם מן הכלי, אבל מכל מקום אינו מבליע בכלי רק קצת טעם, דבזה שוה דבר חריף לשאר דברים".

החוות דעת^{קמג} הביא את דברי אבן העזר, והוסיף:

"והנה בגוף הדין יפה כתב, אבל לא היה צריך לכל זה, דבלאו הכי דברי המגן אברהם תמוהין, דודאי אין המדוכה יכול לבלוע הטעם הבלוע בבשרים, דאין טעם הבלוע יוצא בלא רוטב. ואפשר דמיירי בבלוע שמן דיוצא בלא רוטב".

בשו"ת מהרש"ג^{קמד} כתב כדברי האחרונים הנ"ל, והוסיף שמכיוון שהמאכל החריף אינו אסור בעצמו, ורק בלוע בו איסור, אין בכוחו של החריף לאסור מעבר לכוחו של הדבר האסור הבלוע בו. ממילא, כיוון שהבלוע אינו חריף, אינו אסור בנ"ט בר נ"ט את המכתשת.

ביסוד המחלוקת בין האחרונים נראה לבאר, שלדעת המגן אברהם המאכל החריף שבלע איסור נהפך לאיסור בעצמו, כיוון שאין דנים בו נ"ט בר נ"ט, ואילו לדעת החוות דעת והמהרש"ג, אף שהמאכל החריף נאסר, אין הוא נעשה איסור בעצמו, אלא רק נושא את האיסור בתוכו.

למעשה, אם ריסקו בצל שנחתך בסכין בשרית בבלנדר פרווה (המשמש לסעודות חלביות), נכון להכשירו לכתחילה בהגעלה, ובמקום צורך ניתן לסמוך על האחרונים המקלים ולהימנע מהכשרה.

מאכל חריף שנחתך בסכין בשרית, וטוגן במחבת חלבית שאינה בת יומה, אסור באכילה. לדעת המג"א והמשנה ברורה (הנ"ל), נדרש להכשיר את המחבת (אולם מכיוון שאיסור

מקורות והערות

[קמא] שם ס"ק צ. [קמב] יו"ד סימן צו סעיף ג. [קמג] שם ביאורים ס"ק ו. [קמד] ח"ג סימן לט.

המחבת בזה שנוי במחלוקת, די להכשירה בליבון קל או בהגעלה^{קמה}), ולדעת אבן העזר אינה צריכה הכשר. יסודות ההיתר שכתבו החוות דעת והמהרש"ג אינם מתקיימים בנידון זה, מכיוון שהשמן שמטגנים על ידו, גורם לפליטת טעם הבשר הבלוע במאכל החרף. למעשה, יש להחמיר ולהכשיר את המחבת, ורק בשעת הדחק, אם לא ניתן להכשירה, ניתן לסמוך על דעת אבן העזר ולהימנע מהכשרתה.

סיכום

- א. חובה להקפיד על נהלי הכשרות שקבעה הרבנות הצבאית, ועל כן חיתוך ירקות יעשה בחדר פרווה ובכלים המיועדים לכך. אם אירעה תקלה, וירקות נחתכו בסכין בשרית או חלבית, אין להשתמש בהם בארוחה המיועדת למין השני. הכללים שלהלן נוהגים במקום צורך בלבד, בהתאם להוראת רב היחידה, לאחר שנועץ ברמה הממונה.
- ב. סכין בשרית בת יומה או שאינה נקיה, שחתכו בה מאכל חרף (בצל וכדומה), למנהג הספרדים ניתן לחתוך מהמאכל החרף כדי נטילה (2 ס"מ) ממקום חיתוך המאכל, ולאכול אותו בחלב. לעומת זאת, למנהג האשכנזים הבצל כולו נעשה 'בשרי' ואין לאכול אותו עם חלב (אך מותר לאכול לאחריו מאכלים חלביים).
- ג. אם בישל את הבצלים שנחתכו בסכין בשרית בת יומה, או אינה בת יומה אך אינה נקיה, די לשער שישים כנגד כדי נטילה (2 ס"מ) בכל חתיכת בצל, ואין צריך לשער כנגד כולו, אף למנהג האשכנזים. אם יש שישים בתבשיל כנגד הבצל 'הבשרי', מותרים אף הבצלים באכילה, ואין צריך להוציאם מהתבשיל.
- ד. כאשר הסכין נקיה ואינה בת יומה, למנהג הספרדים הבצל איננו 'בשרי', ואילו למנהג האשכנזים הדין הוא כפי שמבואר בסכין בת יומה כנ"ל, ובשעת הדחק רשאים גם האשכנזים להקל כמנהג הספרדים.
- ה. סכין הבלועה מאיסור אף שאינה בת יומה, שחתכו בה בצל וכדומה, למנהג הספרדים די להוריד מהבצל כדי נטילה (2 ס"מ) כדי להתירו באכילה, ואילו למנהג האשכנזים הבצל כולו אסור באכילה.
- ו. אם בישל את הבצל, אם יש שישים בתבשיל פי שישים כנגד כדי נטילה (2 ס"מ) מהבצל, התבשיל מותר אך צריך להוציא ממנו את הבצלים (לכל השיטות).
- ז. חתך כמות גדולה של בצלים (כעשרה) בסכין בשרי או חלבי – הבצלים מותרים באכילה הן עם בשר והן עם חלב, אולם בסכין הבלועה מאיסור אין להקל כלל למנהג האשכנזים.
- ח. יש להקפיד לחתוך את המאכלים החרפים על גבי קרש חיתוך מאותו המין, או על גבי קרש חיתוך פרווה, אולם בדיעבד אם חתך את המאכל החרף בסכין פרווה על גבי קרש בשרי או חלבי – המאכל והסכין נותרו פרווה.

מקורות והערות

[קמה] ראה פרק ה תשובה ג סעיף ד.

דיני סכין בשרית או חלבית וסכין שבלעה איסור ♦ תשובה ג

ט. מאכל שאיננו חריף שנחתך בסכין בשרי או חלבי (אף אם היא בת יומה), די לגרוד מעט במקום החיתוך וניתן לאוכלו עם המין השני, והמקל שלא לגרוד כלל כאשר הסכין נקייה, יש לו על מי שיסמוך. בשעת הדחק, כשלא ניתן לגרוד את המאכל ניתן להסתפק בהדחתו במים.

י. מאכל חריף שנחתך בסכין בשרית, אין לרסקו בבלנדר סתמי. בדיעבד, יש להכשיר את הבלנדר בהגעלה קודם שישתמשו בו לארוחה חלבית, ובמקום צורך ניתן להשתמש בו בלא הכשרה, באישור רב היחידה.

יא. אם טיגנו את המאכל החריף במחבת חלבית שאינה בת יומה, יש להכשירה בהגעלה או בליבון קל. בשעת הדחק ניתן להשתמש במחבת בלא הכשר, באישור רב היחידה לאחר שנועץ ברמה ממונה.

יב. במטבח הצבאי יש להתנהל עפ"י הוראות רבצ"ר בנושא כשרות, ורק באירוע פרטי או בדירת הגנ"ש, ניתן להקל כמנהג החיילים הנמצאים במקום.

תשובה ד

כלי בשרי שבושל בו חלב, וכלי חלבי שבושל בו בשר

שאלה:

מה דין תבשיל בשרי שהתבשל בכלי המסומן כחלבי, במטבח שבו אין אישור לבישול חלבי? מה דין מאכל חלבי שבושל בכלי בשרי (במקום שמאפשר לבשל בו מאכלים חלביים), שאין ידוע אם בישלו בו בשר באותו היום?

תשובה:

א. סתם כלים אינם בני יומם

בשולחן ערוך^{קמ} נפסק:

"קדירה שאינה בת יומא, דהיינו ששהתה מעת לעת משנתבשל בה האיסור, הויא נותן טעם לפגם".

לא רק בקדירה שידוע שאינה בת יומה הדין כן, אלא הוא הדין בקדירה שאין ידוע אם בישלו בה ביממה האחרונה, כפי שנפסק בשולחן ערוך^{קמז}:

"סתם כלי עובד גילולים הם בחזקת שאינם בני יומן, לפיכך אם עבר ונשתמש בהם קודם הכשר, התבשיל מותר".

כן הדין לא רק בכליו של נכרי, אלא אף לגבי כליו של ישראל פסק בשולחן ערוך^{קמח}:

"כשם שסתם כליהם של עובדי כוכבים אינם בני יומן, כך סתם כלים שלנו בחזקת שאינם בני יומן".

אם כן, מאכל בשרי שבושל בכלי שאין ידוע שהשתמשו בו לחלב באותו היום, וכל שכן במטבח צבאי שעל פי פקודות הצבא אין מבשלים בו מאכלי חלב, המאכל מותר באכילה, ויש להכשיר את הכלי בהגעלה או בליבון קל, אף אם בלע ישירות על ידי האור^{קמט}. כמו כן, אף במקום שבו מידת ההשגחה אינה מספקת, ויש לחוש שבישלו בכלי פעם ופעמיים חלב, אין צריך לחשוש שבישלו בו כך באותו היום ממש, ודינו כנ"ל.

מקורות והערות

[קמו] יו"ד סימן קכב סעיף ב. [קמז] שם סעיף ו. [קמח] שם סעיף ז. [קמט] כיוון שכלי בשרי שאינם בני יומם שבלע חלב נחשב הדבר ל'היתרא בלע', וכפי שהתבאר לעיל פרק ג תשובה ז סעיף א. אף שלדעת חלק מהפוסקים אין להכשיר כלי שלא בלע איסור, מכל מקום כשמכשירו להיות כלי 'פרוה' שרי, וכל שכן בזה שהכלי מכונה 'חלבי', מותר להכשיר, וכפי שיתבאר להלן פרק ה תשובה ב סעיפים ב-ד.

כלי בשרי שבושל בו חלב, וכלי חלבי שבושל בו בשר ♦ תשובה ד

אולם, אם בישלו מאכל חלבי בכלי בשרי שאין ידוע אם בישלו בו בשר באותו היום, יש לעיין האם התבשיל מותר, או שמא כיוון שרגילים להשתמש בכלים רבים מידי יום, יש להניח שהכלי הינו בן יומי^{קנ}, כדלהלן.

ב. הטעם שמקילים בכל כלי שאין ידוע שהשתמשו בו באותו היום

בעיקר הטעם לכך שסתם כלים אינם בני יומם, כתבו התוספות^{קנא}:

"והיינו טעמא לפי שהוא ספק ספיקא, ספק נשתמשו בו היום או אתמול, ואפילו נשתמשו בו היום שמא נשתמשו בו דבר שהוא פוגם בעין, או דבר שאין נותן טעם".

כך כתבו גם הרא"ש^{קנב} וראשונים נוספים, והביא זאת הש"ך^{קנג} להלכה.

עולה מכך, שאם ישנה סבירות גבוהה שהשתמשו בכלי באותו היום, אין להתיר את התבשיל, דאינו אלא ספק אחד.

על דרך זו כתב הפרי חדש^{קנד} לגבי כלי חמץ:

"אף על גב דסתם כלים אינן בני יומן ונותן טעם לפגם שנתבטל קודם פסח אינו חוזר ונעור, שאני מחבת שדרכה בכך כל השנה, וסתמו כפירושו דהוי בן יומו עד שיוודע לך שאינו בן יומו, וכן כתב מוהרי"ט בח"ב חלק או"ח סימן א' וכן כתב בספר ב"ח, שמבואר כן בדברי ספר התרומה סימן נ"ה, וכן כתב הר"ן בפרק אין מעמידין, בדבר שתשמישו תדיר דחיישינן לבן יומו, וכן דעת הרמב"ן".

כך כתבו אחרונים נוספים^{קנה}, שכלים שדרך להשתמש בהם תדיר, אין לדונם בכלל 'סתם כלים אינם בני יומם', והגדיר זאת ערוך השלח^{קנו}:

"באמת אין כלל בזה, והכל לפי העניין, ואם הוא מבין שבשלו בו כהיום או שלפי האומדנא הבעל הבית הזה אינו עשיר להחליף כליו או שהוא לעת ערב דבודאי קרוב הדבר שבישלו בו ביום, הוי איסור גמור".

לאור זאת, לכאורה צריך להחמיר במטבח צבאי, שדרך לבשל בו בכלים רבים מידי יום, שלא להתיר כשבישלו חלב בכלי בשרי שאין ידוע אם נעשה בו שימוש באותו היום. אף על פי כן, נראה שאין להחמיר בדבר, משום שלרוב אין דרך לבשל בשר ברוב הכלים, וממילא ביחס לכל כלי בשרי, קיים ספק שמא לא השתמשו בו כלל, או שהשתמשו בו לתבשיל שאינו מכיל בשר (אחר שהייתה לינת לילה בין בישול הבשר לתבשיל הסתמי^{קנז}), וכן ספק שמא בושל בו דבר הפוגם את טעם החלב.

מקורות והערות

[קנ] בתשובה זו לא נדון על מקרה שבו השימוש בכלי הבשרי לחלב נעשה במזיד, שדינו יתבאר להלן תשובה ה סעיף ב, אלא במקרה שהדבר אירע בשגגה. [קנא] ע"ז לח ע"ב ד"ה אי. [קנב] ע"ז פ"ב סימן לה. [קנג] יו"ד סימן קכב ס"ק ד. [קנד] או"ח סימן תמז סעיף ה. [קנה] שו"ת נודע ביהודה (קמא יו"ד סימן לו). [קנו] יו"ד סימן קכב אות טז. [קנז] ראה רמ"א (יו"ד סימן קג סעיף ז).

ג. ידוע שבישולו בשר במטבח אך אין ידוע בבירור שבישולו בכלי זה בספר חידושי הגרשוני^{קנ"ב} צמצם מאוד את היקף ההיתר לכלים שאין ידוע אם נעשה בהם שימוש באותו היום:

"פשוט בעיני בדין הנ"ל, דקיימא לן דסתם כלים שלנו גם כן אינם בני יומן, הוא דווקא כגון שלקח כף בשר לחלב ולא ידע כלל אם השתמש מעת לעת כלל בשום כף לבשר, דהיינו אם אינו יודע כלל אם אכל בשר מעת לעת, או יודע דאכיל אבל אינו יודע אם השתמש בשום כף של בשר כלל, וכן בקערה של בשר, וכן שאר כלים על דרך זה, וק"ל. אבל אם יודע בוודאי שבישול היום בשר, והשתמש בכלי ראשון בכפות של בשר, אבל לא השתמש בכולן, ואחר כך לקח כף ותחב בקדירה של בשר וכהאי גוונא, ואינו יודע אם אותו הכף הוא מאותן שהשתמש בהן בבשר אם לאו, זה אינו מקרי סתם כלים. רק ספיקא חדא, ולחומרא באיסור דאורייתא, היכא דלא אמרינן תולין בחד ספיקא. או אם יודע דאותן שלא השתמש בהן הם מרובין יותר והרבה עד דבטלין חד בתרי באותן שנשתמשו, בזה יש מקום להתיר, וצ"ע לפי הענין. והם דברים ברורים לפי ענ"ד".

לדברי חידושי הגרשוני, אם ידוע שהשתמשו ברבים מהכלים בו ביום, אין לדון כל אחד מהכלים בכלל סתם כלים אינם בני יומם, אלא אם כן הכלים שהשתמשו בהם בטלים ברוב כלים שלא השתמשו בהם^{קנ"ט}. דבריו הובאו להלכה בשו"ת בית שלמה^{קס}, בשו"ת מהרש"ם^{קס"א} ובאחרונים נוספים.

בספר שערי דעה^{קס"ב} הביא את דברי חידושי הגרשוני, והעלה להקל כשעברה על הכלי לינת לילה, בצירוף דעות הראשונים דבזה הוי כבר נותן טעם לפגם לספק נוסף, וציין לאחרונים נוספים שכתבו כן^{קס"ג}.

למעשה הורה לנו הגר"א וייס, שאין לחוש לדברי חידושי הגרשוני הנ"ל, ומעשים שבכל יום, שמתירים על פי הכלל 'סתם כלים אינם בני יומם', אף כשידוע שהשתמשו בכלים רבים, כל שלא נודע בוודאות שהשתמשו ברוב הכלים לבישול בשר ממש. כך נראה גם ממשמעות דברי ערוך השלחן שהובא לעיל, שלא הוציאו מכלל סתם כלים אלא כאשר קיימת סבירות גדולה שנעשה שימוש בכלי זה.

אם כן, נראה שהלכה למעשה, יש להקל בדיעבד, הן בבשולו בשר בכלי המסומן כחלבי (שעל כל פנים נדיר הדבר שיבשלו בו חלב), והן בבשולו חלב בכלי בשרי, כל שאין ידוע שבישולו בשר בכלי זה באותו היום, אף שאין ידוע בוודאות שלא בישלו בשר ברוב הכלים. אולם, במקום שרגילים לבשל בשר ברוב הכלים, נידון הכלי כבן יומו בוודאי.

מקורות והערות

[קנח] על שו"ע יו"ד סימן קכב סעיף ז. [קנט] ראה בשו"ת פני לוי (סימן מד), שפלפל בזה באורך, ומסקנתו כחידושי הגרשוני. [קס] יו"ד ח"א סימן קעה. [קס"א] ח"ב סימן קפ. [קס"ב] סימן קכב ס"ק ג. [קס"ג] ראה בשו"ת יביע אומר (ח"ז יו"ד סימן ו).

כלי בשרי שבושל בו חלב, וכלי חלבי שבושל בו בשר ♦ תשובה ד

ד. האם חובה לברר באיזה כלים בישלו

יש לעיין האם קיימת חובה לברר באלו כלים בישלו בשר, במקום שבו אפשר לברר זאת, או שניתן להניח שהכלי אינו בן יומו ככל סתם כלים, בלי לברר את הדבר לאשורו.

הרא"ש^{קס"ד} דן מדוע לא הצריכו חכמים להטעים את התבשיל לקפילא, שיחוש אם יש בו טעם מושבח של איסור:

"וי"ל כיון דספק ספיקא הוא לא הטריחו חכמים להטעימו לקפילא".

כמו כן, לגבי כליו של נכרי, כתב הש"ך^{קס"ה} בשם המהרש"ל, שאין חובה לשאול את הגוי אם בישל בכליו בו ביום, וציין למחלוקת האחרונים האם הנכרי נאמן לאסור כאשר נשאל על הכלים:

"אם אחר ששאל נודע לו שהוא בן יומו ישאל מה שבשלו בו היום, ואם הוא דבר שאינו פוגם בודאי, או שאינו יכול לידע, אין ראוי להתיר, מאחר שאין כאן ספק ספיקא. ואף על פי שאין אנו חוששים לדבריו של עובד כוכבים לא לאסור ולא להתיר, היינו לאותו דבר שהיה כבר בחזקת כשרות, אבל הכא שכבר הורע חזקה, שסתם כלי עובד כוכבים בלועים באיסור, רק מכח ספק ספיקא באת להתיר, הלכך סמכינן אדבורו... אבל מתשו' ר"ל ו' חביב ס"ס קכ"א נראה מבואר, דאפילו אומר שהוא בן יומו לא סמכינן אדבורו".

הט"ז^{קס"ו} נקט להלכה כדעת המקילים, אך נטה לאסור אם הגוי מסיח לפי תומו, או כאשר מאמין לגוי, ויש מהאחרונים^{קס"ז} שכתבו שהגוי אינו נאמן אפילו במסיח לפי תומו, כאשר המאכל נמצא כבר ברשות ישראל.

כל זאת לגבי כלי של נכרי, אולם לגבי כלי של ישראל נחלקו הראשונים האם אומרים בו סתם כלים אינם בני יומם, או שמא חובה לשאול על כך את בעל הכלי.

הדרכי משה^{קס"ח} כתב בשם הגהות שערי דורא, שחובה לשאול את היהודי בעל הכלי, ואם אינו יודע יש לקנוס אותו ולאסור את המאכל. עם זאת, הלכה למעשה מסקנת הרמ"א להקל.

בדברי הטור^{קס"ט} מבואר שגם בכלי של יהודי דנים סתם כלים אינם בני יומם, ולא התפרש האם מדובר באופן ששאל את הישראל ואינו יודע, או שאין צורך לברר כלל. לדעת הפרישה^{ק"ע}, הפר"ח^{קע"א} ואחרונים נוספים^{קע"ב}, יש לשאול אותו אם הוא נמצא בפנינו, אלא שלא קנסוהו כשאינו יודע, ואילו לדעת הגר"א^{קע"ג} אין צריך לשאול כלל, כיוון שהוא ספק ספיקא,

מקורות והערות

- [קסד] ע"ז פ"ב סימן לה. [קסה] שם ס"ק ד. [קסו] שם ס"ק ד. [קסז] מנחת יעקב (כלל נט ס"ק ז), וראה דרכי תשובה (שם ס"ק כ) ובספר הוראה ברורה (שם סעיף ו בביאור הלכה). [קסח] שם ס"ק ב. [קסט] יו"ד סימן קכב. [קע] ס"ק יא. [קעא] ס"ק ו. [קעב] ראה שו"ת שיבת ציון (סימן ל), ערוך השלחן (סימן קכב אות יג) ודרכי תשובה (שם ס"ק לב). [קעג] ס"ק כא.

ואין חובה לברר אף כשהדבר אינו כרוך בטורח, וכן היא הכרעת הגר"ע יוסף בשו"ת יביע אומר^{קע}. למעשה נראה שהמקל כשיטה זו במקום צורך גדול, יש לו על מי שיסמוך^{קעה}.

ה. כלי שאינו בן יומו שיש בו שאריות מעטות

נחלקו הראשונים^{קעו} לגבי כלי שאיננו נקי, שעברו עליו כ"ד שעות, אם אוסר את המתבשל בו. לדעת הרמב"ם נחשב נותן טעם לפגם, ואילו לדעת התוספות והראב"ד וראשונים נוספים אינו נחשב נטל"פ. להלכה פסק השו"ע^{קעז} כדעת המחמירים, וכן נקטו האחרונים למעשה^{קעח}, וכתב כף החיים^{קעט} שמשמע מדברי הפוסקים, שאפילו במקום הפסד מרובה אין להקל כהרמב"ם. אולם, בספר ערוך השולחן^{קפ} צירף את שיטת הרמב"ם כסניף להקל.

כל זאת כאשר ידוע בוודאות שהכלי לא היה נקי בזמן הבישול, אך בסתמא כתב השו"ת^{קפא} שאין לחשוש שהכלי אינו מודח כראוי, וכן כתבו רבים מהאחרונים^{קפב}.

למרות זאת, כתב הדרכי תשובה^{קפג} שכאשר ידוע שאין מקפידים לנקות את הכלי כראוי, אין להניח בסתמא שלא נותרה שמנונית על הכלי. כיוצא בזה כתבו הגר"א^{קפד} והדרכי תשובה^{קפה} בדעת רש"י וראשונים נוספים, שבסכין יש להניח בסתמא שיש שמנונית על פניו, וכן כתב הדרכי תשובה^{קפו} להחמיר בכלים שפיהם צר ולא ניתן לנקותם כראוי. הרי שיש לדון באופן מציאותי האם הסירים במטבח בחזקת נקיים.

בעניין מידת הניקיון הנדרשת, יש ללמוד מדברי השולחן ערוך^{קפי}:

"הלוקח כלים ישנים מן העובדי כוכבים, כדרך שנשתמש בהן העובד כוכבים כך הוא הכשרן. לפיכך הלוקח כלי תשמיש ישנים שנשתמש בהם בצונן, כגון כוסות וצלוחיות וכיוצא בהן, מדיחן, וצריך לשפשפן היטב במים בשעת הדחה כדי להסיר ולמק האיסור שעל גביהן, ואחר כך שוטפן במים וכו".

מבואר, שלא די בשטיפה גרידא, אלא צריך גם לשפשף היטב, וראה בספר יד יהודה^{קפח} שהביא לכך ראיה.

גם אם נניח שהכלי איננו נקי לגמרי, למעשה נראה שניתן להקל בדבר מכמה טעמים. ראשית, משום שלדעת ערוך השולחן^{קפט}, כל שאסרו הוא בשמנונית של בשר ממש, אך כאשר בישלו את הבשר עם תבשילים שונים ומים, אין לשמנונית דין בשר ממש. ממילא, כל שלא צלו בכלי זה את הבשר, יש להקל לדון את הטיחה כנטל"פ לאחר מעת לעת.

מקורות והערות

[קעד] ח"ה יו"ד סימן ג אות ב. [קעה] ראה כללי ס"ס לש"ד (אות לה). אולם, אם הטבח איננו נאמן על הכשרות, אין צורך לשאול אותו לכולי עלמא, ואף אם שאלוהו, יש לסמוך על הפוסקים המקלים שלא לחשוש לדבריו לחומרא. [קעו] הובא בב"י סימן קכב. [קעז] יו"ד סימן קג סעיף ה, סימן קכב סעיף ג. [קעח] ש"ד (סימן קג ס"ק טו), ט"ז (שם ס"ק ח). [קעט] שם ס"ק מג. [קפ] סימן קכב סעיף ח. [קפא] סימן צה ס"ק א וסימן קג ס"ק טו. [קפב] הביאם כף החיים (סימן קג ס"ק מב). [קפג] סימן צה ס"ק ב. [קפד] סימן קכב ס"ק ז. [קפה] שם ס"ק י. [קפו] סימן צה ס"ק א. [קפז] יו"ד סימן קכא סעיף א. [קפח] סימן צא ס"ק א. [קפט] יו"ד סימן קכב סעיף ח.

כלי בשרי שבושל בו חלב, וכלי חלבי שבושל בו בשר ♦ תשובה ד

מלבד זאת, יש להניח ששטפו את הקדירה במים וסבון, ועל כן אף אם נותרה עליה שמנונית, הרי שהיא קלושה ביותר ואף פגומה, כך שאיננה ראויה למאכל כלל. כעין זה מצאנו בחידושי הריטב"א^{קב}, שאם ניקה את הקדירה במים אף שלא שפשף, יש לדון אותה בדיון נטל"פ אחר מעת לעת, וציין שכן היא גם דעת הרשב"א^{קצא}.

מעבר לכך, אף אם נניח שהשמנונית שעל הכלי ראויה למאכל, ודינה כבשר גמור, הרי שהיא בטלה בשישים בתבשיל, וכפי שכתב הרמ"א^{קכב}:

"ואם יש שישים כנגד מה שדבוק עליו, לכולי עלמא שרי, מאחר דהקדירה אינה בת יומא".

אמנם המהרש"ל^{קכג} החמיר אף בכלי שאינו בן יומו ודבוקה בו שמנונית, שיש לחשב גם כנגד הבלוע אף שאינו בן יומו, אך האחרונים^{קכד} דחו את דבריו. יתירה מזאת, כתב האו"ה^{קכה}, וכן הובא באחרונים רבים^{קכו}, שבסתמא יש להניח שהיה בתבשיל שישים כנגד השמנונית, וכן יש להורות בנידון שאלתנו.

סיכום

א. ככלל, בישול מאכל חלבי בסיר בשרי ולהיפך, מהווה תקלת כשרות חמורה, ונדרש להתייחס אליה במלוא החומרה, ופעמים רבות בהתאם לשיקול דעתו של נציג הרבנות הצבאית, המזון יושלך לאשפה. עם זאת, במקום דוחק גדול, ובאישור רב הפיקוד לאחר שנועץ בענף כשרות, יש לנקוט כעיקר הדיון, כדלהלן:

ב. סיר המסומן כחלבי, שבישלו בו בשר (במקום שאין מאושר בו בישול חלבי), המאכל מותר באכילה והסיר טעון הכשרה.

ג. סיר בשרי, שבישלו בו חלב, ואין ידוע אם בישלו בו בשר באותו היום – יש להקל לדון אותו כאינו בן יומו, והתבשיל מותר באכילה.

ד. כשניתן לברר (אצל חיילים הנאמנים על הכשרות) האם בישלו בסיר בשר באותו יום, נדרש לעשות זאת, ובמקום צורך גדול, כגון שזהו המזון החם היחיד המצוי להם, ניתן להימנע מכך.

ה. אם בישלו תבשיל חלבי בסיר בשרי שאינו בן יומו (או שאין ידוע שהוא בן יומו) אך היו בו שאריות של בשר, התבשיל אסור אלא אם כן יש פי שישים בתבשיל כנגד השאריות, והסיר טעון הכשרה.

מקורות והערות

[קצ] ע"ז עה ע"ב ד"ה וכולן שנשתמש בהן. [קצא] בספר יד יהודה (סימן קג ס"ק כד) נקט שזוהי גם דעת הרשב"א בתשובה (ח"א סימן תצז), וראה בספר הוראה ברורה (ביאור הלכה לסימן קכב סעיף ג) שהאריכו בזה. [קצב] יו"ד סימן קג סעיף ה. [קצג] ים של שלמה (חולין פ"ח סימן סד). [קצד] ש"ך (שם ס"ק טז), פר"ח (ס"ק טז), כרתי (ס"ק י). [קצה] שער לג סימן ב. [קצו] דרכי תשובה (סימן צה ס"ק י), פמ"ג (סימן קג שפ"ד טז).

פרק ג ♦ בשר בחלב

ו. אם אין ידוע מה היה מצב הניקיון של הסיר, אין לאסור את התבשיל מספק, אף במקום שבו אין רגילים להדיח את הכלים היטב.

תשובה ז

תבשיל שבושל בכלי שאינו בן יומו במזיד

שאלה:

האם מאכל כשר שבושל בכלים לא כשרים (כגון שבישלו בהם בשר בחלב, או בשר לא כשר) שאינם בני יומם, מותר באכילה, או שיש לאוסרו כיוון שבישלו במזיד? מה הדין בחייל שאינו שומר מצוות שבישל באופן זה?

תשובה:

א. תבשיל שהתבשל בכלי שאינו בן יומו

במסכת עבודה זרה^{קצו} נאמר:

"אמר רב חייא בריה דרב הונא, לא אסרה תורה אלא קדירא בת יומא, דלאו נותן טעם לפגם הוא. מכאן ואילך לישתרי, גזירה קדירה שאינה בת יומא משום קדירא בת יומא".

פירש רש"י^{קצח}:

"אבל בישל בה אתמול, כבר הפיג בה טעמו... ושוב כשפולטו בתבשיל אחר אינו אלא לפגם".

התוספות הוסיפו לבאר^{קצט}:

"הלכך דבר המבושל בכלי שאינו בן יומא מותר. ויש לתת טעם מה ראו להתיר המאכל ולאסור הקדרה, לפי שהקדרה היה בה איסור גמור תחלה, אבל המאכל לא נבלע בו איסור מעולם".

מבואר, שמאכל שהתבשל בכלי איסור שאינו בן יומו מותר בדיעבד, כיוון שלא נאסר מעולם, אך אסור לכתחילה לבשל בכלי זה (בלא להכשירו) כיוון שבלע טעם איסור.

כך פסק השולחן ערוך^י:

"כל קדרה שאינה בת יומא חשיבה טעמה לפגם, ואינה אוסרת... ואם בישל בה כשאינה בת יומא, התבשיל מותר דהוי נותן טעם לפגם".

מקורות והערות

[קצז] עה ע"ב. [קצח] ד"ה בת יומא. [קצט] שם עו ע"א ד"ה מכאן. [ר] יו"ד סימן קג סעיף ה.

ב. תבשיל שהתבשל במזיד בכלי שאינו בן יומו

בדברי הגמרא ובשולחן ערוך לא נזכר איסור במאכל שבושל בכלי שאינו בן יומו במזיד. אולם כמה מהראשונים כתבו שיש איסור בדבר.

כך כתב הרשב"א^א, ונימק זאת בכך שקנסו את המבטל איסור לכתחילה:

"אעפ"י שלא אסרו פליטת כלי שאינו בן יומו בדיעבד, כיון דלכתחילה אסור, כל שאמר לו לגוי עשה לי כמאן דמבשל ומבטל הגיעול לכתחילה דמי ואסור, ואפילו בדיעבד למי שאמר כן ולמי שנעשה בשבילו".

בדומה לו כתב המאירי^ב בעבודה זרה:

"שאיין מבטלין לכתחלה שום איסור, אפילו איסור בלוע ואפילו פגום... ואם עשה כן במזיד אסור לו מתורת קנס ומותר לאחרים".

איסור זה הוזכר גם בריטב"א^ג, אולם בדבריו לא נזכר טעם הדין.

דברי הרשב"א עולים היטב בקנה אחד עם שיטתו בתורת הבית^ד, שבליעת איסור שאינה בת יומה אינה היתר מצד עצמה, אלא שכיוון שטעמה פגום מעט אין בכוחה לאסור את התבשיל. ממילא, בישול בכלי שאינו בן יומו, יפליט טעם פגום זה ויתבטל בתבשיל, והרי זה דומה ממש לביטול איסור לכתחילה. אולם לפי שיטת הרא"ה בבדק הבית^ה והר"ן במסכת עבודה זרה^ו, שבליעת איסור שאינה בת יומה אינה אסורה כלל, כיוון שאינה ראויה עוד למאכל אדם, ולא אסרו חכמים קדירה שאינה בת יומה אלא משום גזירה אטו קדירה בת יומה, יתכן שאין לדון בישול בכלי שאינו בן יומו כביטול איסור לכתחילה. מאידך, יתכן שיש לאסור זאת גם לשיטתם, אף שאין בכך ביטול איסור לכתחילה, כדי שלא יבוא לבשל באופן זה שנית. יתכן שמשום כך כתב הריטב"א שהתבשיל אסור מטעם קנס, ולא כתב שיש בכך משום מבטל איסור לכתחילה.

להלכה יש מהאחרונים^ז שכתבו מדעתם לאסור אף בדיעבד אם בישלו במזיד בכלי שאינו בן יומו. לעומת זאת, כמה אחרונים^ח כתבו להקל בזה, וכן דייק בשו"ת אגרות משה^ט, מסתימת רוב הראשונים והשולחן ערוך, שלא הזכירו איסור זה.

הלכה למעשה, קשה להקל בדבר, מאחר שהאיסור מפורש בדברי הרשב"א ובעוד כמה מרבתינו הראשונים, ולא מצינו לאחד מהראשונים שגילה דעתו בפירוש להקל בדבר, וכן הכריע למעשה בשו"ת יביע אומר^י.

מקורות והערות

[רא] תורת הבית (הארוך, ב"ד ש"ד). [רב] ע"ז עו ע"ב ד"ה כל כלי, וכעין זה כתב גם בספרו מגן אבות (עניין יג, נח), וראה בשו"ת רדב"ז (ח"ג סימן תריז) שכתב כן בתוספת ביאור. [רג] ע"ז לד ע"א ד"ה והוי יודע. [רד] ב"ד ש"א. [רה] על תורת הבית (שם). [רו] לב ע"א בדפי הרי"ף. [רז] פרי מגדים (יו"ד סימן צט שפ"ד ז), וכנסת הגדולה (הגה"ט יו"ד סימן קכב אות כו). [רח] כך מבואר בשו"ת בנימין זאב (סימן שיט), בספר תפארת למשה (יו"ד סימן צד), ש"ך (ס"ק כד), ובספר ערוגת הבושם (יו"ד סימן צט ס"ק ד. וראה דבריו בשו"ת שם אריה סימן כג). [רט] יו"ד ח"ב סימן מא. [רי] ח"ח יו"ד סימן יד.

תבשיל שבושל בכלי שאינו בן יומו במזיד ♦ תשובה ה

ג. תבשיל שהתבשל בכלי שאינו בן יומו על ידי מי שאינו מקפיד על

הלכות כשרות

כל האמור עד כה נוגע למי שמכיר באיסור לבשל בכלי שאינו בן יומו, ובכל זאת בישל בו במזיד ובפשיעה. אולם, לגבי חייל שאיננו שומר תורה ומצוות, או שאיננו מקפיד על הלכות כשרות, שבישל בכלי שאינו בן יומו, יש לדון האם נחשב מזיד.

לגבי 'אומר מותר' כתבו הט"ז^{יא} והמגן אברהם^{יב} שנידון כשווג. יתירה מזאת, כתב הפר"ח^{יג} שכל שלדעתו אין בכך איסור, אף שהאיסור ידוע לרבים, אינו נידון כמזיד אלא כשווג, ובדומה לכך כתב בספר פתח הדביר^{יד}, לגבי המדברים בעת התפילה, שאף שהרב דורש על כך בבית הכנסת ומודיע את חומרת האיסור, אינם בגדר מזידים, כיוון שסוברים בעקשנותם שהדבר מותר.

לאור זאת, נראה שמי שאינו שומר תורה ומצוות מתוך שאינו מכיר במחויבותו לכך, אינו בכלל מזיד גמור, אף אם הוא מודע לאיסור שבדבר, וכגון שמכיר את הוראות הכשרות, וכן כתב לנו בעל ארחתיך למדני^{טו}.

עוד נראה שיש מקום להקל בדבר בצה"ל, כיוון שלעיתים המבשל סבור שאינו אלא עובר על הפקודה והנהול, ואינו מודע לכך שיש בדבר איסור הלכתי מובהק.

נוסף על כך, חידש החזון איש^{טז} שלא קנסו חכמים אלא את העושה במזיד, ולא את מי שאין האיסור חשוב בעיניו, שאינו 'מבטל איסור' אלא מתעלם ממנו. ואף שהדברים מחודשים^{יז}, חזי לאיצטרופי להקל בזה.

ד. תבשיל שהתבשל בכלי שאינו בן יומו עבור אחרים

איסור זה תקף הן למבשל עצמו והן למי שהתבשל נתבשל עבורו, כמבואר ברשב"א שהובא לעיל, וכן פסק השו"ע^{יח} לגבי המבטל איסור לכתחילה (שהוא המקור לאיסור זה):

"עבר וביטלו או שריבה עליו, אם בשוגג מותר, ואם במזיד אסור למבטל עצמו אם הוא שלו, וכן למי שנתבטל עבורו".

אולם, נחלקו האחרונים האם קנסו את מי שנתבשל עבורו, כאשר לא ידע מכך שמבשלים עבורו באיסור ולא רצה בכך. דעת הט"ז^{יט}, הפרי תואר^כ, החוות דעת^{כא}, החכמת אדם^{כב} ועוד, שלא גזרו חכמים באופן זה, ורשאי לאכול מהתבשיל שבישלו עבורו, כיוון שאין סיבה לקנוס את מי שהתבשל עבורו על דבר שלא רצה בו. לעומת זאת, לדעת הפרי חדש^{כג}

מקורות והערות

- [ריא] יו"ד סימן צט ס"ק ט. [ריב] סימן קד ס"ק ו. [ריג] יו"ד שם ס"ק יב. [ריד] או"ח שם. [רטו] וראה תורת המהנה (ח"ב פרק מט תשובה ג), לגבי מעשה שבת של מי שאינו שומר תורה ומצוות. [רטז] יו"ד סימן לז ס"ק ג. [ריז] ראה בשו"ת מנחת שלמה (ח"ג סימן קנו), שנראה שאינו מקבל סברא זו. [ריח] יו"ד סימן צט סעיף ה. [ריט] שם ס"ק י, בשם המהרש"ל. [רכ] שם ס"ק ט. [רכא] שם חידושים ס"ק י. [רכב] כלל נב סעיף ז. [רכג] שם ס"ק כו.

ורעק"א^י, גם באופן זה אסרו את התבשיל, כדי שלא תהיה למבשל תועלת ממעשיו הרעים, ויבוא לעשות כן פעם נוספת.

בנוסף, כאשר בישל באופן כזה במטבח הצבאי, נראה שמעיקר הדין אין לאסור את התבשיל על כלל החיילים, אף לדעת הפר"ח, שכן אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, ואין בכוחו של הטבח לאסור מחמת קנס מאכלים שמיועדים לכלל חיילי היחידה. כיוצא בזה כתב בשו"ת אבני נזר^י לגבי פועלים שפשעו וביטלו איסור עבור בעל הבית כנגד רצונו, וכעין זה כתב גם בשו"ת מנחת יצחק^י.

ה. הנאה מבישול המבוסס על בליע שאינם בני יומם

חייל שאיננו שומר תורה ומצוות, שבישל מאכל כשר בכליו הפרטיים הבלועים מאיסור, אסור לאכול מהתבשיל, מכיוון שחייל זה עושה כן באופן תדיר, ועל כן דנים זאת כלכתחילה ולא כדיעבד. כך מבואר בשו"ע בהלכות יום טוב^י:

"ישראל שאמר לנכרי בערב יום טוב, תקנה לי יונים למחר, לא יפה עושה. אבל אם עשה כבר, מותר לאכול מהם ביום טוב. אבל אם רגיל בכך, אסור לאכול מהם, דאין זה חשוב דיעבד, כיון שרגיל בכך".

וכן מבואר בספר יד מלאכי^י:

"דיעבד לא מקרי אלא כשעושה הדבר באקראי. אבל אם רגיל לעשות כן, לא מקרי תו דיעבד אלא לכתחילה, כיון שרגיל בכך. והוא הדין בענין אין מבטלין איסור לכתחילה דדיעבד מותר, היכא שהוא דבר רגיל לא אמרינן, וכן בנותן טעם לפגם. והוא שורש גדול".

כעין זה מבואר בשו"ת הריב"ש^י לגבי מקום שהעמידו שוחט שאינו יודע לבדוק סרכות הריאה:

"לא היא, דהיינו אם פעם אחת אירע כן באונס או בשוגג אבל שיעמוד מי שידוע לנו שאינו יודע לבדוק, ושנאכל על סמך בדיקתו, ודאי אסור לדברי הכל. ואעפ"י שאין בדיקה זו אלא מדבריהם, הוי כהיא דאין מבטלין איסור לכתחילה, דאם בטלוהו בשוגג לכתחילה מותר, במזיד אסור".

אולם טעמו של הריב"ש אינו משום שהנעשה בקביעות נידון כלכתחילה, אלא שעשיית המעשה בקביעות משמעותה חוסר התחשבות באיסור ודינה כמזיד.

אף על פי כן, נראה שכאשר חייל שאינו מקפיד על הלכות כשרות בישל עבורו בכליו באופן אקראי, רשאי מעיקר הדין להקל לאכול את התבשיל, כיוון שהוא אינו רגיל בכך, וממילא

מקורות והערות

[רכד] בהגהות לשו"ע שם. [רכה] או"ח סימן שנד אות ה. [רכו] ח"ז סימן צו. [רכז] או"ח סימן תקיז
סעיף ב. [רכח] כלל קלט. [רכט] סימן תצח.

תבשיל שבושל בכלי שאינו בן יומו במזיד ♦ תשובה ה

לא שייך לקנוס אותו, והמחמיר תבוא עליו ברכה, בשביל שלא תהיה למבשל תועלת ממעשיו.

כאן המקום להדגיש, שחייל שאינו מקפיד על הלכות כשרות שבישל חלב בכלי בשרי שאינו בן יומו במטבח הצבאי, אף אם הוא עצמו מזיד, הרי שמציאות זו נידונה כמציאות של 'בדיעבד' – שהקלו בה. הסיבה לכך היא שבמטבחי הצבא מקפידים על הלכות ונהלי כשרות, ובישול חלב בכלי בשרי הוא תקלת כשרות חמורה, שבוודאי אין לראותה כאירוע 'רגיל' שדנו אותו כאילו היה בכוונה לכתחילה.

סיכום

א. בישול חלבי בכלי בשרי או בשרי בכלי חלבי במזיד, מהווה תקלת כשרות חמורה. על כן, אף כשנעשה הדבר בכלי שאינו בן יומו, פעמים רבות נכון שיוורה נציג הרבנות הצבאית להשליך את המאכל, ואין בכך משום 'בל תשחית'.

ב. בשעת הדחק, רשאי רב הפיקוד לאחר שנועץ בענף כשרות, להורות על פי עיקר הדין שהמאכל אסור לטבח לבדו ולא לשאר החיילים.

ג. אין לאכול מאכל (כשר) שהתבשל על ידי חייל שאיננו שומר מצוות בכליו הפרטיים הבלועים מאיסור, אף כאשר הכלים אינם בני יומם, אלא שאם בישל באופן מזדמן שלא ברצון מי שהתבשל עבורו, מן הדין יש להקל בכך (והמחמיר תבוא עליו ברכה).

תשובה 1

צ"פס שטוגן בשמן שטיגנו בו בשר

שאלה:

צ"פס שטוגן בשמן שטוגן בו קודם לכן בשר (בניגוד לפקודות), האם נדרש מעיקר הדין להמתין שש שעות לאחר אכילתו, לפני אכילת מאכל חלבי?

תשובה:

א. נ"ט בר נ"ט באוכלים

לעיל¹ התבארו דיני מאכל פרווה שהתבשל בכלי בשרי. בתשובה זו נדון במעמדם של מאכלים שהתבשלו עם בשר, ונתנו טעם במאכל אחר, ומתוך כך נבוא לדון בדין שמן שטיגנו בו בשר.

כתב בעל התרומה²:

"ועוד צריך ליזהר שלא יאפו עוגה (סתמית) קטנה בצד פשטיד"א (בשרית) פן יאכל העוגה בחלב, כדאמרינן אין טשין את התנור באליה ולא בצד פלדון, פן יאכל העוגה עם בשר, ואם אפה אסורה אותה עוגה לאכול אפילו במלח, וכן תחת כלי ברזל או כלי חרס אסור לאפותן יחד אפילו לא יגעו זה עם זה, דאזיל האי ומפטם להאי. ואין להתיר מטעם דהוי נ"ט בר נ"ט, חד בעיסה של פשטיד"א או של פלדון ומשם בעוגה, דשמא היינו דוקא פליטת טעם של כלי, אבל מאוכל לאוכל הכל חשוב טעם אחד, ועוד דרוב פעמים השמנונית יוצא חוץ לפשטיד"א ונוגע בעיסה של עוגה".

מבואר, שבעל התרומה אסר להניח עוגה בצד פשטידה של בשר, כיוון שאסור לאוכלה עם חלב. את האיסור לאוכלה בחלב הסביר בעל התרומה בשני אופנים: הראשון, משום שיתכן שהבצק המכסה את הפשטידה אינו בכלל נ"ט בר נ"ט, כיוון שאיננו כלי אלא מאכל, ושמא אין לדון את מעבר הטעם מהבשר אל הבצק המכסה אותו, ומשם אל העוגה שלצדו, כשני טעמים, אלא הכל נחשב לטעם אחד. השני, משום שקיים חשש ממשי שיצא שומן של בשר אל העוגה באופן ישיר, ונמצא שהעוגה לא קבלה טעם שני (דרך הבצק) אלא טעם ראשון. הרי שבעל התרומה הסתפק האם היתר נ"ט בר נ"ט אמור במקרה שהטעם עובר דרך מאכל ולא דרך כלי, ומשמע שהחמיר בדבר למעשה.

מקורות והערות

[רל] פרק ג תשובה ב. [רלא] סימן סא.

צ'יפס שטוגן בשמן שטיגנו בו בשר ♦ תשובה ו

בספר שערי דורא^{יב} הביא את דברי בעל התרומה, אך השמיט מהם את הספק, ומבואר שאסור זאת בדרך ודאי, וכן פסקו רבים מהאחרונים, וביניהם הפמ"ג^{יג}, כנסת הגדולה^{יד}, חוות דעת^{יה}, זבחי צדק^{יו} וכף החיים^{יא}.

מאידך, בשו"ת פני אריה^{יב}, התיר נ"ט בר נ"ט באוכלים, וכן צידד בשו"ת עין יצחק^{יג}, והגר"ע יוסף^{יד} סמך על דבריהם.

אם כן, לכאורה, מעמדו של הצ'יפס שטוגן בשמן שטוגן בו קודם לכן בשר, תלוי במחלוקת זו. לדעת הפמ"ג^{יג} וסיעתו, אסור יהיה לאוכלו בחלב, ואילו לדעת הפני אריה והעין יצחק הרי הוא בכלל נ"ט בר נ"ט, ולשיטת השו"ע יהיה מותר לאוכלו בחלב^{ימ}.

ב. תבשיל שיש בו שומן בשר איננו נ"ט בר נ"ט

מעיון בגוף תשובת הפני אריה עולה בבירור, שגם לשיטתו אין לדון באוכל דיני נ"ט בר נ"ט, אלא כאשר מאכל מוצק בלע נוזל, ולא נותרה עליו כל שארית מבחוץ. אולם לגבי חמאה שהתבשלה במים, כתב שאינה בכלל נ"ט בר נ"ט, אלא תערובת של ממשות.

כמו כן, בספר יד יהודה^{יב} דן בעניין זה בהרחבה, ונטה לומר מסברא, שבדבר לח לא שייך נ"ט בר נ"ט, כיוון שנמצאת בו ממשות של שומן, והוכיח כסברתו מדברי כמה מהראשונים, ושכן כתב המהרש"ל. לאור זאת נראה, שאם טיגן בשר בשמן, הרי שהשמן נידון כבשר ממש ואינו בכלל נותן טעם בלבד, ופשוט שאין לאוכלו בחלב.

עוד נראה, שגם אם יש מקום להקל להחשיב משקה שבלע מאוכל כדין נ"ט בר נ"ט, אין זאת אלא כאשר המשקה בלע טעם בלבד, אולם בשמן הבולע מבשר, ודאי שהשמן בלע לא רק מטעם הבשר אלא התערב בו משומן הבשר עצמו^{יב}. בנוסף, לרוב השמן איננו נקי ומצויות בו שאריות בשר בעין, וממילא בליעת הצ'יפס אינה רק מהשמן, אלא גם ישירות מהבשר עצמו. מה גם, שלרוב השמן ניכר על גבי הצ'יפס, ונמצא אוכל את השמן הבשרי עצמו, ולא רק את הצ'יפס שבלע ממנו את טעם הבשר.

ג. צ'יפס שטוגן בשמן בשרי בכדי לתת בו מטעם הבשר

כאשר מטגן את הצ'יפס בשמן בשרי בשביל לתת בו טעם בשר, יתכן שיש לאסור את אכילתו בחלב, אף אם נדון בו משום נ"ט בר נ"ט, משום שבאופן זה לטעם הבשר ישנו מעמד חשוב יותר בתבשיל.

מקורות והערות

- [רלב] סימן ס. [רלג] יו"ד סימן צה מש"ז א, וראה באורך בספרו גינת ורדים (סימן סז). [רלד] שם הגהות ב"י אות כו. [רלה] שם חידושים ס"ק ב. [רלו] שם אות ח. [רלז] שם ס"ק י. [רלח] סימנים מח-מט. [רלט] או"ח סימן כח, וראה גם דבריו בשו"ת באר יצחק (יו"ד סימן ט). [רמ] הליכות עולם (ח"ז עמוד פ). [רמא] ראה לעיל תשובה ב סעיף ב, מנהגי האשכנזים והספרדים בעניין נ"ט בר נ"ט לכתחילה ובדיעבד. [רמב] פירוש הארוך סימן צד ס"ק יט. [רמג] ממילא אין זה בכלל בליעה, אלא תערובת הבאה מן הממש (ועל

בדומה לכך כתב הרשב"א בתשובה^{רמ"ב}, לגבי מאכלים שדרך להכניסם עם סתם יינם, שאסורים אף אם אין בהם נותן טעם:

"לא ידעתי להם מקום שיסמכו בו, שאם מפני שנתערב החומץ בתוך הדבש ובטל במיעוטו, זה אינו, שהרי עקרו כך, וכל שעקרו כך אינו בטל במיעוטו".

דברי הרשב"א הובאו במגן אברהם^{רמ"ה}, שהקשה על דבריו, וביאר שכוונת הרשב"א לאסור מדרבנן בלבד. בשו"ת נודע ביהודה^{רמ"ו} כתב, שכמה מהראשונים חולקים על תשובת הרשב"א, ולדעתם אף באיסורי יין נסך וכדומה, לא אסרו אלא בנותן טעם. על כן הסיק הנוב"י, שמאחר ואף לרשב"א אין איסורו אלא מדרבנן, יש להקל כדעת החולקים.

לעומת הנודע ביהודה, בשו"ע הרב^{רמ"ז} העתיק את דברי הרשב"א להלכה, וכן נקט בשו"ת מהר"ם שיק^{רמ"ח}, ומבואר שעיקר דין זה שנוי במחלוקת ראשונים ואחרונים.

יש לעיין האם מחלוקת זו נוגעת גם לדין נ"ט בר נ"ט. מחד, יש מקום להקל יותר, שכן אם בתערובת שנמצא האיסור עצמו נחלקו הפוסקים, כל שכן שאין להחמיר בטעם שני. מאידך, יש מקום להחמיר יותר, שלא הקלו אלא בטעם שאינו ניכר כלל, אבל בנ"ט בר נ"ט, שיש בו טעם אלא שטעמו קלוש, יתכן שיש לאסור, וצ"ע.

ד. המתנה אחר אכילת הצ'יפס קודם שיאכל חלב

כל זאת לגבי אכילת הצ'יפס הנ"ל בחלב, ויש לדון האם הוא נידון כבשר גם לעניין המתנת שש שעות אחר אכילתו.

הרמ"א^{רמ"ט} כתב:

"ונהגו עכשיו להחמיר שלא לאכול גבינה אחר תבשיל בשר, כמו אחר בשר עצמו, ואין לשנות ולפרוץ גדר. מיהו אם אין בשר בתבשיל, רק שנתבשל בקדירה של בשר, מותר לאכול אחריו גבינה".

ותמה הש"ך^י מדוע נצרך הרמ"א לחדש שאין חובת המתנה אחר אכילת מאכל סתמי שהתבשל בקדרה בשרית, הלא מאכל זה מותר אף לאוכלו בחלב מדין נ"ט בר נ"ט (בתנאים מסוימים), ותירץ הש"ך:

"ונראה דהא דאשמועינן הכא דמותר לאכול גבינה אחר כך, היינו אפילו נתבשל בקדרה שלא הודחה יפה, דהוי קצת ממשות של איסור, דבכה"ג אסור לאוכלו עם גבינה כמבואר לשם ושרי הכא".

מקורות והערות

פי זה מתורצת קושיית היד יהודה על סברתו מדברי רבנו אפרים עיי"ש). [רמד] ח"ג סימן ריד, הו"ד בבית יוסף (יו"ד סימן קלד). [רמה] סימן תמב ס"ק א. [רמו] תניינא יו"ד סימן נו (הו"ד בגליון מהרש"א ביו"ד סימן קלד סעיף יג ובפ"ת שם ס"ק ח) וכן מבואר בחידושי הראב"ד (ע"ז לח ע"ב). [רמז] או"ח תמב אות ו. [רמח] או"ח סימן ט. [רמט] סימן פט סעיף ג. [רג] ס"ק יט.

צ'יפס שטוגן בשמן שטיגנו בו בשר ♦ תשובה ו

מבואר שאין צריך להמתין מלאכול חלב אחר אכילת תבשיל שהתבשל בכלי בשרי, אף שהיו בכלי שאריות מעטות של בשר.

כתב על כך היד אברהם^{ינא}:

"וצ"ל דאירי אפילו בדידעינן שלא היה ס' נגד השומן, דאי מסתמא הא אמרינן שהיה ס', כמו שכתב המנחת יעקב, ואם כן מאי למימרא וכו' ועיין בספר בית לחם יהודה שכתב, דאם נותן הממשות טעם בתבשיל אסור".

כדברי הבית לחם יהודה נקטו כמה אחרונים להחמיר^{יב}.

אולם נראה, שגם על פי הש"ך אין מקום להקל אלא בשאריות מועטות שנותרו בסיר בלא כוונת מכוון, אלא רק שלא התאמצו להדיח את הכלי יפה, או אם נותרו שאריות מועטות של בשר בשמן באופן אקראי^{יג}. אולם, אם בכוונת מכוון טוגן הצ'יפס בשמן הבשרי, בשביל שיהיה בו טעם משומן הבשר, יש להמתין אחריו שש שעות ככל תבשיל בשרי. כל שכן כאשר השמן רב, ונמצא על הצ'יפס ולא רק בתוכו, שבאופן זה נמצא שאוכל את השמן עצמו, ודינו כאוכל מרק של בשר שממתין אחריו שש שעות^{יד}.

סיכום

- א. צ'יפס שטיגנוהו בשמן שקודם לכן טיגנו בו בשר, אסור לאוכלו בחלב.
- ב. לדעת רבים יש להמתין שש שעות אחר אכילתו קודם שיאכל מאכל חלבי, אך המקל בכך אחר שיקנח פיו וימתין מעט, כאשר הצ'יפס איננו שומני ביותר, יש לו על מה שיסמוך, ובלבד שלא טיגנו את הצ'יפס בשמן זה כדי לתת בו טעם בשר וכן שאין טעם הבשר ניכר בו ביותר.

מקורות והערות

[רנא] שם. [רנב] ראה אליה רבה (או"ח סימן קעג ס"ק ד), יד יהודה (סימן פט ס"ק ה). [רנג] ראה בשו"ת ברכת יהודה (יו"ד סימן ב), שהביא דעת רבים מרבני דורנו שהצריכו להמתין שש שעות, ואילו הוא הכריע להקל בכך, על פי טעם זה. [רנד] ראה שו"ת הרשב"א (ח"א סימן שז), רמ"א (יו"ד סימן פט סעיף ג).

תשובה ז

שימוש בכפפות חום 'בשריות' להחזקת תבנית חלבית או סתמית

שאלה:

האם מותר מן הדין להשתמש בכפפות חום שבלעו מאכל בשרי להחזקת תבנית סתמית, שמוגשים בה מאכלים לצורך ארוחה סתמית? בדיעבד, מה דין התבנית והמאכל שבתוכה? כיצד מכשירים את הכפפות לשימוש סתמי?

תשובה:

א. העברת טעם מכלי לכלי ומבד לכלי

כלי שנגע בכלי, אף ששני הכלים חמים, אינם מפליטים זה לזה, אלא אם כן ישנה רטיבות במקום הנגיעה. עם זאת, לכתחילה יש להימנע מנגיעת כלי חלב ובשר חמים זה בזה^{י"ה}.

המהרש"ק בהגהות חכמת שלמה^{י"ז}, הסיק שהוא הדין לבד שנוגע בכלי:

"והנה בדין אם נבלע איזה איסור בבגד, ואח"כ כרכו בו קדרה מה דינו. עיין בחיבורי לחו"מ מהדורא ז בהלכות מקח וממכר סימן רז, ובחיבורי סימן קצח, מה שכתבתי בזה לקהילת קאנטשיקע דרך אגב, יעו"ש, דדינו כשתי קדרות שנגעו זה בזה וכשר הוא, ודו"ק".

וכעין זה כתב גם בשו"ת האלף לך שלמה^{י"ט}:

"מה ששאל באם נבלע איסור בבגד ואין בו לחלוחית מלמעלה, רק נבלע בו וכרך בו קדרה, אם דינו כמו בנבלע בקדרה. הנה ודאי דדינו כמו בנבלע בקדרה, והוי כמו ב' קדרות שנגע זה בזה, וזה כמה שנים שהבאתי ראי' מסדר טהרות^{י"ח} וקשה עלי לחפש, רק בלי ראי' הדין פשוט כן".

לעומת זאת, בספר עצי לבונה^{י"ט} נטה לומר, שהבליעה שבתוך הבד אוסרת כלי חם שמונח על גבה, אף בלא רוטב:

"אבל בזה דנשפך חלב רותח על המפה והעמידו עליה קדירה חמה, אף דהדיח המפה בצונן אסורה הקדירה אף דיעבד, כיון דלא עשה ההכשר הראוי היינו חמין ואפר, ונשאר הבליעה עדיין בתוכו ונאסר הקדירה, כן נראה לי, וצ"ע בזה לדינא".

מקורות והערות

[רנה] רמ"א (יו"ד סימן צב סעיף ח). מקצת האחרונים פקפקו בזה, והחמירו כאשר בלוע בכלי מאכל שמן, אך העיקר להלכה להקל בכל אופן, שכן היא הסכמת רוב הפוסקים (ראה דרכי תשובה שם ס"ק קפ). [רנו] על השו"ע שם. [רנז] יו"ד סימן קנ. [רנח] ראה מסכת כלים פרק ט משניות ד-ה, ויתכן שלזה כיוון המהרש"ק. [רנט] סימן

שימוש בכפפות חום 'בשריות' להחזקת תבנית חלבית או סתמית ♦ תשובה ז

משמע, שדעת בעל עצי לבונה נוטה להגדיר את הבלוע בבד כעומד בעין.

הדרכי תשובה^ז הביא את דברי העצי לבונה, וסייג:

"ופשוט הוא דהיינו בתוך מעל"ע דוקא, דלאחר מעל"ע בודאי אינו אוסר הקדירה שהעמיד עליה, כדן שאר כלי שאינו בן יומו".

ויש לעיין: אם נידון הבלוע בבד כבעין, מדוע הקל באינו בן יומו, הלא מאכל שעומד בעין אינו נעשה נותן טעם לפגם^{זא}?! נראה לבאר, שאף שהבליעה נחשבת כבעין לעניין יכולתה לצאת מהבד, אחר שהיא רק כנוסה בתוכו, ואינה בלועה כבתוך כלי, עצם היות הבליעה מכוסה גורמת לכך שיהפוך טעמה לפגום אחר מעת לעת^{זב}.

בשו"ת מהרש"ם^{זג} כתב, שחלק מהבליעה שבבד דינה כעומדת בעין:

"בדבר הסמרטוט שהדיחו עמה כלי חלב, ואחר מעל"ע היתה עוד לחה קצת והדיחו עמה כלי בשר בכלי ראשון... בודאי לענין הבליעה שבתוכה בודאי אחר מעל"ע נעשה נוטל"פ, אבל מה שבנקבים בודאי אינו נפגם כמו כל דבר שהוא בעין... ולכן קשה להקל דצריך ס' נגד מה שבנקבים ובדאיכא ס' נגד חצי הסמרטוט יש להקל".

מבואר שישנם שני גדרים לגבי הבלוע בבד: המצוי בין הנקבים דינו כבעין ואוסר אף כשאינו בן יומו, ואילו הבלוע בתוך הבד נידון כבלוע בכלי, ואינו אוסר כאשר הוא נותן טעם לפגם. נראה שדעתו היא כדעת המהרש"ק, ועל כן לא אסר אלא את הכנוס בנקבים וניכר דרכם, אולם מאכל יבש הבלוע בבד, לא נידון כבעין.

כיוצא בזה כתב בשו"ת שבט הקהתי^{זד} בדעת המהרש"ם:

"ומסתבר דזה רק כשעדין המפה לח כמו לשון השאלה שם, ואז יש הוכחה דנשאר קצת בהנקבים, אבל כשהמפה נתייבש לגמרי, דאז לא נשארו בהנקבים כלום אלא הבליעות והבליעות נפגמו, בכהאי גוונא אין חשש".

מקור להבנה זו ניתן ללמוד מלשון הרשב"א^{זה}:

"דכל דאית בהו קיטרי, היין כנוס בין הקשרים ויין כנוס אינו כלה ביישון וכל שכן בהדחת פנים חיצונים".

מבואר שהיין שנמצא בקשרים חשוב כבעין.

נמצא, שאסור לכתחילה להשתמש בכפפה שבלעה טעם של מאכלים בשריים לתבנית חלבית או סתמית, אולם בדיעבד אם השתמש בה, כאשר אין עליה שאריות ממשיות של בשר שניתן להרגיש בהן במישוש היד^{זי}, נראה שיש לסמוך על דעת המהרש"ק ולהתיר את התבנית.

מקורות והערות

- קלה. [רס] סימן קכא ס"ק סו. [רסא] שו"ע (יו"ד סימן קג סעיף ה, סימן קכב סעיף ג). [רסב] עוד יתכן, שהדרכי תשובה צירף לקולא את דעת הראשונים שאף העומד בעין נעשה נטל"פ (כפי שנקטו כמה פוסקים, ראה לעיל תשובה ד סעיף ה), אך אין זו משמעות לשונו. [רסג] ח"ג סימן רה. [רסד] ח"ו סימן רסח. [רסה] משמרת הבית ב"ה ש"ו. [רסו] ראה שו"ע הרב (או"ח סימן תנא סעיף יח).

אם היו על הכפפה שאריות ממשיות של בשר, יש להכשיר את התבנית, אולם המאכל שבתוכה אינו נאסר (או נעשה בשרי) אלא כדי קליפה, ואם הייתה הכפפה רטובה, יש לשער כנגד כל הבלוע בכפפה.

ג. הכשרת בדים מבליעת איסור

בדין הכשר בדים שבלעו יין נסך, כתבו התוספות במסכת ע"ז¹:

"אור"ת דמפות וסדינין שלנו ששרו ביין נסך אין צריך ליישן, מדלא קאמר כל כלי פשתן סתם, אלא הני כלים שמנו חכמים שהיו בקיאים דוקא בבליעתן. ואין לחלק בין יין נסך שהוא צונן ובין שאר איסור רותח שנפל על המפות, הכל יש להתיר בכבוס כלי שני, כי ודאי ידוע שע"י כבוס גדול שחובטין כמה וכמה פעמים אי אפשר שלא יצא האיסור, ושמא יש לחלק בין איסור שנדבק לשאינו נדבק."

מבואר, שמפה שבלעה איסור, בין צונן ובין חמין, די לה בכיבוס בכלי שני, כיוון שהכיבוס נעשה באמצעות חבטות רבות, כך שבוודאי יצא האיסור.

כיוצא בזה כתב הרא"ש²:

"אמנם תימה על המפות שלפעמים שנופל עליהן איסור רותח ומתירין אותן ע"י כבוס של כלי שני... ו"ל לפי שרגילין לכבסן בכמה כבוסין באפר וכבוס בחמין ובצונן, ומביא עליהן (פלפולא חריפתא: מכין עליהן), קים להו שמפליטים כל מה שבלעו כאילו הרתיחם בכלי ראשון."

בדבריו נוסף שהכיבוס נעשה באפר, מלבד המים החמים והצוננים.

על דברי הרא"ש העיר ההגהות אשר"י³:

"וגם אפילו בלא כיבוס חמין ואפר אפשר שיועיל, אפילו נפל ביין רותח או בשאר איסור רותח, כיון שבליעת צונן מתכבסות, אפשר דה"ה רותח."

כיוצא בזה כתב המרדכי⁴:

"אומר ר"ת... מפות וסדינין של פשתן השרויין ביין נסך אין צריך ליישן... ואפילו נופל עליהן י"נ רותח או שאר איסורין רותח, סגי להו בהדחה דצונן, דכיון דבליעתו ע"י צונן גם הכשירו ע"י צונן, וכ"ש בכיבוס שלנו דהוי כמו אפר וחובטים אותו כמה פעמים."

מבואר שלדעת כל הראשונים בד שבלע טעם ברותח, די להכשירו באמצעות כיבוס במים חמים בכלי שני, אף שההכשרה נעשית בחום נמוך מהחום שנבלע בבד, אלא שנחלקו אם מועיל לכך גם כיבוס בצונן ובלא אפר. בטעם הדבר שהקלו להכשיר את המפה באופנים

מקורות והערות

[רסז] עה ע"ב ד"ה דכיתנא. [רסח] שם פ"ה סימן לג. [רסט] שם. [ער] שם רמז תתנח.

שימוש בכפפות חום 'בשריות' להחזקת תבנית חלבית או סתמית ♦ תשובה ז

אלו, משמע מדברי הראשונים שכיבוס מועיל ממש כמו הגעלה, משום שהוא מנקה ומפליט את הבלוע בבד באופן מיטבי.

בדברי השו"ע לא הובא דין הכשרת בדים באמצעות כיבוס, אולם בבדק הבית בהלכות הכשרת כלים^{י"א}, הביא הבית יוסף דין זה בשם רבנו ירוחם:

"כתב רבינו ירוחם, מפות שנפל עליהם רותח של איסור, כשמגעילן מכניסן בכלי שני ודי, כי כמה פעמים מגעילין אותן ומדיחין אותן ומכין אותן כמה הכאות וכל זה יועילם כמו הגעלה אחת בכלי ראשון".

הרי שהביא את דעת הסוברים שיש לכבס במים חמים בכלי שני ובאמצעות הכאת הבד כמה פעמים, אך לא ציין אם יש צורך גם לכבס באפר.

הרמ"א^{י"ב} הביא דין זה להלכה בלשונם של הראשונים המקלים:

"מפות שלנו שנפל עליהם יינם, סגי להו בהדחה, אפילו נפל עליהם יין רותח".

הש"ך^{י"ג} העיר, שאמנם דברי הרמ"א מתאימים לשיטת ההגהות אשר"י והמרדכי, אולם בתוספות וברא"ש משמע שצריך כיבוס איכותי יותר, על כן ביאר שיש להתאים בין סוג הבליעה לאופן הכיבוס:

"ונראה דלא פליגי, משום דהתוס' ומרדכי והג"א מסיימים, וצ"ע אם יש לחלק באיסורים בין דבר הנדבק לשאינו נדבק... והרא"ש שם מיישב מה שמתירים כל המפות שנפל עליהם איסור רותח אפי' איסור הנדבק, דבכה"ג בעי דווקא כבוס חמין ואפר".

אם כן, לדברי הש"ך, אין מחלוקת בין הראשונים, ולדברי כולם באיסור נדבק יהיה צורך לכבס בחמין בכלי שני עם אפר, תוך הכאות רבות של הבד, ואילו באיסור שאינו נדבק, די בהדחה בסיסית בצונן.

גם הפוסקים הספרדים^{י"ד} העתיקו את דברי הש"ך להלכה, אף שהשו"ע סתם ולא פירש את דעתו בסוגיא זו.

בהלכות פסח כתב הרמ"א^{י"ה}:

"ומפה שהיתה מונחת על שק קמח, לא מהני לה נייעור, וצריכה כיבוס כדי להשתמש עליה בפסח".

וכתב עליו המגן אברהם^{י"ז}:

"נראה לי דלא מהני הדחה בעלמא דאדרבא הבצק נדבק בו, וצריך כיבוס בחמין ואפר וחביטה".

מקורות והערות

[רעא] יו"ד סימן קכא. [ערב] יו"ד סימן קלח סעיף ח. [רעג] ס"ק י. [עדר] כנסת הגדולה (יו"ד סימן קלח הגהות הטור ס"ק יד) ועוד. [ערה] או"ח סימן תמב סעיף יא. [רעז] ס"ק יט.

מבואר שדעת המג"א כדעת הש"ך, שדווקא כשנבלע איסור שאינו נדבק די בהדחה בצונן, ואילו כשנבלע איסור נדבק כגון בצק יש צורך בכיבוס משמעותי יותר בחמין ואפר והכאה, בכדי להכשיר את הבד. אולם מדבריו במקום אחר^{י"ח} למדו כמה אחרונים^{י"ח}, שלדעתו יש להחמיר למעשה, אף בבלע איסור שאינו נדבק, כגון חמץ. לעומת כל זאת, כתב הפר"ח^{י"ט}:

"ואיברא שהרא"ש כתב כן בסוף מסכת עבודה זרה (שדי בהכשרה בכלי שני), אך למעשה ראוי להורות שיגעילים על ידי ערוי רותחין בכלי ראשון, דזה מהני לכולי עלמא משום דכבולעו כך פולטו, ואין צורך להגעלה בכלי ראשון".

מבואר שהחמיר להכשיר את המפות בעירו רותחין בכלי ראשון מדין כבולעו כך פולטו. אולם, נראה פשוט שדבריו אינם מן הדין אלא ממידת חסידות, מאחר ששיטה כזאת לא הובאה כלל בדברי הראשונים, וכן ביאר בדעתו השולחן גבוה^פ.

נמצא, שכפפות ושאר בדים, אף אם בלעו בחמין, הכשרתם בהדחה בצונן והסרת הלכלוך. אם בלעו דבר נדבק שאינו סר באמצעות הדחה, יש לכבסו במכונת כביסה (אף בלא הרתחה, שכן הכיבוס הנהוג כיום מנקה היטב את כל הלכלוך, ועוד שמשתמשים בחומרים הפוגמים באופן מוחלט את כל הבלוע), ודי בכך.

סיכום

- א. אין להשתמש בכפפות חום בשריות להחזקת תבנית חלבית או סתמית.
- ב. בדיעבד, אם השתמש בהן, אין לאסור את התבנית, אלא אם כן היתה הכפפה מלוכלכת מבחוץ בשאריות בשר הניתנות למישוש, שבאופן זה התבנית חייבת בהכשרה, והמאכל שבתוכה בולע בשכבה החיצונית שלו בלבד.
- ג. אם הכפפה הייתה רטובה, יש לשער האם במאכל המצוי בתבנית יש פי שישים כנגד כל חלק הכפפה הרטוב שנגע בתבנית.
- ד. כפפה, מגבת וכל בד שרוצים להעבירו משימוש בשרי לחלבי וכדומה, אם מלוכלך מעט דבר שאינו נדבק לבד, די להדיחו בצונן ולהסיר את הלכלוך, אך אם התלכלך בדבר הנדבק, יש לכבסו במכונת כביסה (אף בלא הרתחה).

מקורות והערות

[רעז] סימן תנא ס"ק לו. [רעח] ביאור הגר"א (שם סימן תמב ד"ה ומפה שהייתה), הובאו דבריו במשנה ברורה (סימן תנא שער הציון קל). לעומת זאת, בערוך השלחן (או"ח סימן תנא אות לז) נקט, שכוונת המג"א להקל בדיעבד בהדחה בלבד כאשר בלע הבד בצונן, ולגבי מפות שלחן רגילות, שאין עומדות ללישת בצק או לקמח, כתב (או"ח סימן תמב אות לג) שדי להן בהדחה בצונן אף לכתחילה, כיוון שהשימוש בהן אינו לדבר הנדבק. [רעט] יו"ד סימן קכא ס"ק יג. [רפ] שם ס"ק טו.

תשובה ח דיני תנור ומיקרוגל

שאלה:

האם מותר לאכול עם חלב מאכל סתמי שנאפה בתנור בשרי, מוסדי או ביתי, בתוך עשרים וארבע שעות לאפיית בשר? מה הדין אם היו בתנור שאריות בשר בזמן האפייה, וכיצד יש לנהוג כשנאפה בתנור בשר באותה העת (בניגוד לפקודות)?
האם מותר (באישור גורמי הכשרות המוסמכים לכך) לאכול את המאכל הסתמי הנ"ל בארוחה חלבית? והאם חובה להמתין אחרי אכילתו שש שעות לפני אכילת מאכל חלבי?

מה דינו של מאכל חלבי שנאפה בתנור בשרי, בתוך עשרים וארבע שעות לאפיית בשר, או בתנור שאינו מוחזק בכשרות, והאם יש דרך להשתמש בתנור או במיקרוגל שאינו מוחזק בכשרות?

תשובה:

א. ריחא

אפייה וצלייה של מאכלים זה לצד זה, עשויה לגרום למעבר של ריח מאחד לשני.

כך נפסק בשו"ע^{רפא}:

"אין צולין בשר כשרה עם בשר נבלה או של בהמה טמאה בתנור אחד, ואף על פי שאין נוגעים זה בזה. ואם צלאן, הרי זה מותר, ואפילו היתה האסורה שמינה הרבה והמותרת רזה.

ואם התנור גדול שמחזיק י"ב עשרונים, ופיו פתוח, מותר לצלותם בו ובלבד שלא יגעו זה בזה. ואם אחד מהם מכוסה בקערה או בבצק וכיוצא בו, מותר לצלותם אפילו בתנור קטן ופיו סתום".

וכתב על כך הרמ"א:

"וה"ה לבשר עם חלב נמי דינא הכי. ונוהגין להחמיר לכתחלה, אפילו בתנור גדול; ובדיעבד, להקל אפילו בתנור קטן".

פקודות והערות

[רפא] יו"ד סימן קח סעיף א.

פרק ג ♦ בשר בחלב

מבואר, שלדעת השו"ע מותר לאפות בתנור גדול בשר בהמה כשרה עם בשר נבלה, ואילו לדעת הרמ"א, אין לעשות כן לכתחילה אף בתנור גדול, משום שריח בשר הנבלה עובר לבשר הכשרה, אולם בדיעבד הבשר איננו נאסר, אפילו כשהללו נאפו בתנור קטן. כל זאת לגבי צלייה, אבל לגבי תבשילים המצויים בקדרות נפרדות, באותו תנור, פסק השו"ע^{רפב}:

"במה דברים אמורים בצלי, אבל אם בא לבשלם בקדירה זה לעצמו וזה לעצמו, אפילו בתנור קטן ופיו סתום מותר, ואף על פי שפי הקדרות מגולה".

מבואר, שמצד איסור ריחא, אין איסור לתת קדירה של בשר וקדירה של חלב באותו התנור, ועל כל פנים בדיעבד אם נתנום באופן זה, בוודאי שאינם נאסרים, כל שהתנור איננו סתום לגמרי^{רפג}.

אם כן, פשוט שמאכל סתמי שנאפה בתנור בזמן שנאפה בו בשר בתבנית נפרדת, אינו נעשה "בשרי" מטעם ריחא.

ב. זיעה - מקור הדין

יש לדון אם המאכל הסתמי שנאפה בתנור עם הבשר נעשה בשרי, מצד זיעת המאכל המתפשטת בתנור.

מקור דין זה בתשובת הרא"ש^{רפד}:

"בני שיחיה. ששאלת על אלפס חולבת אם יכולין לתת למטה בכירה תחת קדרה של בשר. נראה לי שאסור, ואפילו בדיעבד אם נעשה הייתי אוסר הקדרה, כי הזיע העולה מן האלפס הוא כמו חלב. כדתנן בפ"ב דמכשירין, מרחץ טמאה (של מים שאובין), זיעתה טמאה וטהורה (כגון של מי מעין) בכי יותן, בריכה שבבית והבית מזיע מחמתה, אם טמאה זיעת כל הבית שמחמתה טמאה. ועוד שנינו התם זיעת האדם טהורה, שתה מים טמאים והזיע זיעתו טהורה, בא במים שאובין והזיע זיעתו טמאה. מכל הלין שמעינן דזיעה היוצאת מן הדבר חשובה כאותו דבר. נמצאת זיעת האלפס חולבת היא כחלב, והוה ליה כטיפת חלב שנפלה על קדרה מבחוץ שאוסר הקדרה". הרי שהרא"ש למד ממשניות במסכת מכשירין, שזיעת המאכל כמותו, וכן פסק השו"ע^{רפה}: "מחבת של חלב שנתנו בכירה תחת קדירה של בשר, הזיעה עולה ונבלע בקדירה ואוסרתה".

מקורות והערות

[רפב] שם סעיף ב. [רפג] ראה רמ"א (שם), ש"ך (שם ס"ק יז-יח), ופמ"ג (שפ"ד יז). [רפד] כלל כ סימן כו. [רפה] יו"ד סימן צב סעיף ח.

דיני תנור ומיקרוגל ♦ תשובה ח

יתירה מזאת, אף כאשר לא נמצא בתנור בשר בשעת אפיית המאכל הסתמי, יתכן שהמאכל הסתמי שנאפה בו ייעשה בשרי, כפי שכתב הרמ"א¹:

"אם אפו או צלאו איסור והיתר תחת מחבת אחת, מגולין, אסור אפילו בדיעבד... אבל בזה אחר זה אין לחוש אלא אם כן הזיע המחבת משניהם, דאז אסור אפילו בזה אחר זה, אם היו שניהם מגולין, דהוי ככיסוי של קדרה".

מבואר, שאף בשעה שלא נמצא בשר בתנור, אם זיעת הבשר עלתה אל דופני התנור, ועתה נותן בו מאכל אחר המעלה זיעה, מקבל מאכל זה את טעם הבשר.

א. זיעה במאכלים יבשים

מדברי הדרכי משה² עולה, שבמאכלים יבשים יש לחשוש פחות להימצאות זיעה, כיוון שלרוב אין יוצאת מהם זיעה מרובה.

כיוצא בזה כתב הבית מאיר³:

"כל זה לענ"ד אינו אלא בכסוי שהוא סמוך ודבוק ממש על החררה, עד שברוב פעמים נוגעת בו דבזה י"ל דאף באפיה יש זיעה קצת. אבל בתנור שרחוק צד המעלה מן הפת הרבה, לא מסתביר לענ"ד שיהא שייך בדבר יבש כמו פת דצד העליון בולע מן הזיעה".

מבואר, שזיעת המאכלים היבשים אינה רבה, ועל כן אין לחוש לה אלא כאשר הכיסוי קרוב אל המאכלים.

אף כשעלתה זיעה מהמאכלים (היבשים), נחלקו האחרונים האם היא אוסרת.

הפתחי תשובה⁴, הביא מהפמ"ג⁵, שדייק בדעת הרמב"ם שזיעת המאכלים אינה חשובה זיעה, אולם רוב האחרונים נקטו שאין לחלק בזה, והביא את דבריהם הדרכי תשובה⁶:

"עי' בשו"ת בית שלמה שהאריך בזה, והביא ראיה דגם באוכלין הזיעה כמותו ושכן הוא דעת הטור באו"ח סימן תנא, וכ"כ הפרמ"ג בעצמו באו"ח סי' תנא בא"א סק"ל עיין שם, וכ"כ בשו"ת שואל ומשיב חמישה סימן ד ודחה ראיות הפרמ"ג, וכתב להוכיח מכמה פוסקים דגם זיעת אוכלין אוסר עיין שם... ועיין בספר גנזי יוסף על הפתיחה הכוללת חלק ג אות יח ס"ק מב מה שהאריך טובא בענין זה בכמה דפין, ולבסוף העלה להלכה דמדאורייתא זיע של כל מיני אוכלין אפילו של בשר לא הוי כמותן רק ממשקין, אבל מדרבנן גם זיעה של אוכלין אסור עיין שם".

הרי שלדעת רבים מהפוסקים אין להקל כלל בזיעת המאכלים, אולם יש מהם שנקטו שדין זה אינו אלא מדרבנן.

מקורות והערות

[רפז] שם. [רפז] סימן קח ס"ק ג. [רפח] או"ח סימן תסא סעיף א, הו"ד גם בשו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן נא). [רפט] שם ס"ק ו. [רצ] סדר הנהגת השואל עם הנשאל, סדר שני אות לו. [רצא] סימן צב ס"ק

למעשה נראה שאין להקל בזיעת המאכלים מצד עצמה, אולם במקום שישנם צדדי היתר נוספים, ניתן לצרף גם שיטה זו, וכיוצ"ב נקט בשו"ת מהרש"ם^{צב}.

ד. זיעה העולה דרך בלי

יש להבחין בין דברי השו"ע לגבי קדירה של בשר שמעלה אדים לקדירה שיש בה חלב, לבין מאכל סתמי שנמצא בכלי המקבל אדים מן הבשר. במקרה המדובר בשו"ע אדי הבשר ואדי החלב מתערבבים בו זמנית בכלי, והרי זה בכלל נ"ט בר נ"ט דאיסורא, שאין לו כל היתר. לעומת זאת, קליטת המאכל הסתמי את אדי הבשר דרך הכלי, היא בכלל נ"ט בר נ"ט דהיתרא, שאין בו איסור לפחות בדיעבד.

על כן, אף שלדעת רבים מהפוסקים אין לאכול את המאכל הסתמי הנ"ל עם חלב לכתחילה, בדיעבד אם עירבוהו בחלב, מותר לאוכלו^{צב}, ובוודאי שאין להמתין אחר אכילתו שש שעות כפי שמבואר בפירוש ברמ"א^{צד}.

ה. זיעה הבאה מהצדדים

כל זאת לגבי מרבית הזיעה, העולה דרך המגש שהמזון הסתמי נמצא בתוכו. יש לדון האם בכוח זיעה הבאה מן הצדדים ישירות אל המאכל להופכו לבשרי.

בשו"ת הב"ח^{צה} דן בכעין זה לגבי בשר וחלב:

"ונראה דמיירי בכירה שלהם שעשוין כקדירה ושופתין על פיה קדירה, דהתם ודאי כיון דהמחבת היא למטה בחלל הכירה וקדירה של בשר על פי הכירה, אין מקום לזיעה להתפשט לצדדים... אלא שמהרא"י בכתביו... נראה שמפרש תשובת הרא"ש דאיירי בכירה שלנו, ואפילו הכי אוסר הקדירה של בשר, ולכן פירש דאיירי שהיד סולדת בו. וצריך ליישב לפ"ז הא דקיימא לן בתנורים שלנו כשהן פתוחין אין הנבילה אוסרת השחוטה, היינו דוקא כשנצלו בתנור זה אצל זה, אבל היכי שהשחוטה תלוי למעלה והנבילה למטה וחום זיעה של נבילה עולה ונוגע בשחוטה שהיא תלויה עליו למעלה חמיר טפי, ואוסר כשהיד סולדת בו".

ממסקנת דבריו עולה, שדווקא בשר התלוי מעל קדירה חלבית נאסר, ואילו בשר התלוי בצד הקדירה, אף שהוא נמצא באותו התנור אינו נאסר מחמת הזיעה.

מקורות והערות

קסד. [רצב] ח"ד סימן פה, שצרף את המקלים בזיעת המאכלים לשיטת הסוברים שזיעה אינה אוסרת מאכלים המעלים רתיחות. [רצג] ואף שנחלקו הפוסקים אם אומרים נ"ט בר נ"ט בשעת בישול, בנידון זיעה שמקורה במאכלים יבשים יש לסמוך להקל. יתירה מזאת נראה, שאף בזיעת מאכלים שיש בהם רוטב ניתן להקל, שכן לדעת הט"ז (יו"ד סימן צב ס"ק יט) טיפה שנתזה על הכלי מבחוץ ספק אם חודרת לתוך התבשיל וכל שכן בזיעה, וכתב הבינת אדם (סימן מא) שיש להקל בכך לעניין נ"ט בר נ"ט, ועוד שיש לצרף דעת הפוסקים (ראה להלן סעיפים ז-ח, ועיין גם שו"ת אבן שתיא סימן מז) שמאכלים רותחים אינם קולטים זיעה. [רצד] יו"ד סימן פט סעיף ג. [רצה] החדשות סימן כד.

בדומה לכך כתב ערוך השלחן^{יז}:

"והנה בדין זיעה מתברר לנו ממשנה דמכשירין דלא שייך זיעה אלא במקום המוקף ולא במקום גלוי, כמו בכירה שהקדירה התחתונה נתונה בה ועליה עומד העליונה, ועולה הזיעה סביב סביב שאין לה מקום לצאת, אבל במקום גלוי כבתנורים שלנו שיש אויר, הזיעה עולה באויר, ואינו אוסר הקדרה הסמוך לו".

לדבריהם, מסתבר^{יח} שרק זיעה העולה ישירות מהתבנית התחתונה, יש בכוחה לאסור את המאכל שבתבנית העליונה, אולם אדים הבאים מן הצד, כפי שאין בכוחם לאסור את המאכל שבצידם, כך אין בכוחם לאסור את המאכל שמעליהם.

עוד נראה, שגם אם נחמיר שלא כדבריהם^{יח} ונאסור גם זיעה הבאה מן הצד, מסתבר שזיעה מועטת זו בטילה בשישים במאכל שמעליה. שכן, אף שהרמ"א^{יט} הצריך לשער כנגד כל החלב שבמחבת, ולא הסתפק בשיעור שישים כנגד האדים עצמם, אין זה אלא משום שאין ידוע כמה חלב עלה עם האדים". אולם כאן, שמרבית האדים עלו דרך הכלי, מסתבר שאין לחשוש לכך שעלתה כמות משמעותית של חלב דווקא עם האדים שבאו מהצד.

1. זיעה בתנורים שמופעלת בהם מערכת אידי

למרות האמור לעיל, נראה שבתנורים שמופעלת בהם מערכת אידי המזרימה אדים רבים מבחוץ בשביל לחזק את עוצמת הבישול, אין להקל למעשה לאכול בחלב את המאכל הסתמי שנאפה בתנור אחד עם בשר, כיוון שהזיעה בתנורים אלו ממשיכה ורבה מכל הצדדים, ואף יורדת כלפי מטה.

אולם, אם בשעת אפיית המאכל הסתמי, לא מתבשל בתנור מאכל בשרי, ניתן להקל במקום צורך, אף למנהג האשכנזים, לאכול את התבשיל הסתמי עם חלב, כיוון שלדעת הש"ך^{סא} אין חוששים לנ"ט בר נ"ט כאשר ישנו גורם נוסף המחבר בין הכלי למאכל, ואם כן, בנידון זה, שהאדים הם שמחברים בין הכלי למאכל הסתמי, אינו בכלל האיסור.

2. המתנה אחר אכילת מאכל סתמי שקלט זיעת בשר

כל זאת לגבי אכילת המאכל הסתמי עם חלב, אולם לגבי חובת המתנת שש שעות אחר אכילתו, נראה שיש להקל, אפילו כאשר נאפה בכפיפה אחת עם בשר בתנור מלא באדים.

מקורות והערות

[רצז] יו"ד סימן צב סעיף נה, וראה גם שו"ת טוב טעם ודעת (תליתאי ח"א סימן קעו), שכתב שרק זיעה בריכוז גבוה אוסרת. [רצז] ראה שו"ת ישכיל עבדי (ח"ז יו"ד סימן ד) שהאריך בסברה זו, והקל מאוד בעניין זיעה בתנורים המצויים היום. [רחצ] אלא ננקוט כדעת הבית שלמה (סימנים קסא-קסב), וראה בספר הלכות בשר בחלב (פרק יב סעיף ל בהערה) שהביא את שיטות המחמירים והמקלים בזה. [רצט] יו"ד סימן צב סעיף ח. [ש] שו"ת בית שלמה (יו"ד סימן קס). [שא] סימן צד ס"ק טו, אולם דעת הרמ"א (סימן צד סעיף ה) והט"ז (שם ס"ק ו)

בשׁו"ת פרי הארץ^ב בירר בהרחבה, שחובת ההמתנה בין אכילת בשר לאכילת חלב, נאמרה מעיקר הדין דווקא לגבי האוכל מאכל מוצק שיש בו בשר, אולם לגבי האוכל מרק בשרי, לדעת רבים מהראשונים אין כלל חובת המתנה. למעשה נוהגים אנו כדעת המחמירים להמתין אחר אכילת מרק בשרי, כפי שמתבאר ברמ"א^ג, אולם לגבי זיעה העלה בשׁו"ת פרי הארץ שיש להקל:

"דכיוצא דנידון דידן הכל מודים להתיר בלי שהיה, חדא דאין להחמיר אלא במרק דבשר עצמו, דהשומן הוא שם וניכר טעמו ממש וחיך אוכל יטעם לו... אבל בנידון דידן דאינו אלא זיעה בעלמא, ועינינו הרואות כי אין בזיעה ההיא לא טעם בשר ולא תרנגולת כלל, דבטיל בטעמו על ידי התערובת, כל כי הא אין להחמיר".

אולם לבסוף לא מלאו ליבו להקל בזה אלא בעוף שעיקר איסורו מדרבנן, וכן נפסק להלכה בספר אשל אברהם^ד ובספר שיורי ברכה^ה, וכן הורו למעשה הגר"ע אויערבך והגרש"ק גרוס^ו.

בנידון שאלתנו נראה, שכפי שהתבאר לדעת הב"ח וערוך השלחן, אין בכח האדים הבאים מן הצד לאסור, מסתבר שיש להקל גם בבשר ממש ולא רק בעוף, שלא להמתין אחריו שש שעות, כל שאין מורגש בו טעם הבשר.

בדומה לכך, נשאל בשׁו"ת רב פעלים^ז לגבי ביצים שהונחו על מכסה סיר שמבשלים בו בשר, באופן שהמכסה אינו מכסה את כל הסיר ואדים עולים ממנו לביצים. אחר שהעלה שאין צריך להמתין שש שעות מחמת הזיעה כל שאין מורגש בביצים טעם בשר, התייחס בפירוש לדברי בעל פרי הארץ:

"התם שאני דהזיעה יוצאה מן הבשר בעין, דאע"ג דהזיעה זו יוצאה גם משאר דברים המתערבים עם הבשר, הנה בודאי יש בה חלק גדול מן הבשר עצמו, ולכך כתב דיש להחמיר להצריכו שהייה. אבל בנידון דידן, אין יוצא מן הקדרה זיעה ממשית בעין אלא רק הבל בעלמא, שאין נרגש בביצים שום טעם של בשר, ולהכי יודה הרב בזה, דאין להחמיר להצריכו שהייה".

הרי שהעלה בפירוש בכעין נידון שאלתנו, שאין להחמיר ולהצריך המתנת שש שעות אפילו בזיעת בשר בהמה ממש.

מקורות והערות

להחמיר, שגם בזה יש משום נ"ט בר נ"ט ואין לאוכלו לכתחילה בחלב. [שב] ח"ב סימן יד. [שג] יו"ד סימן פט סעיף ג. [דש] אופנהיים. יו"ד סימן פט סעיף ג. [שה] שם אות לב, וראה גם בספר מכתם לדוד (פארו). יו"ד סימן טו, ומה שכתב עליו בספר עיקרי הד"ט (יו"ד סימן י אות ד). [שו] ספר הלכות בשר בחלב (פרק ב סעיף מא בהערה). [שז] ח"ג או"ח סימן יג.

דיני תנור ומיקרוגל ♦ תשובה ח

מלבד כל זאת, יש לצרף את סברתו של הרא"ש, שהזיעה אינה נכנסת למאכלים חמים המעלים זיעה בעצמם, וסמכו על כך ערוך השלח^ש ושו"ת ישכיל עבדי^ט, ואף פוסקים אחרים^י צירפוה לצדדי היתר נוספים.

ח. זיעה בתנורים ללא מערכת אידוי

בנוגע לתנורים ביתיים, כגון אלו המצויים בדירות הגנ"ש, דנו בכמה מספרי ההלכה בשאלה, האם מצויה בהם זיעה היוצאת מהמאכלים בשיעור האוסר. מחד, אין רואים בזמן הבישול זיעה רבה בתנור, וכן לא נראית רטיבות בגג התנור, גם לא בזמן בישול מאכלים לחים. מאידך, בתחילת חימום המאכלים ובעת פתיחת דלת התנור, נראים אדים רבים שיש בהם ממש, בפרט בתנורים שפועלת בהם מערכת 'טורבו', כך שהאדים מתערבבים בכל המאכלים.

מבחינה פיזיקאלית, אדי מים אינם מתכלים גם בעת שהתנור חם ביותר, אלא נהפכים לגז, ועל כן אינם נראים. אדים אלו יכולים להעלות עימם גם רסיסי שומן זעירים, שבאמצעות האדים מתפזרים בתנור כולו. אולם, לעיני מי שאינו בקי בכך, נראה שאין אדים בתנור במשך רוב זמן הבישול, והאדים שנוצרים בעת פתיחת הדלת נראים כאדי אוויר התנור. על כן נקטו רבים, שיש להתייחס לזיעה שבתנור כספק.

למעשה נראה, שאם אפו מאכל סתמי בתנור ביתי עם בשר, בשתי תבניות האחת מעל השניה, יש לסמוך להקל במקום צורך אף לאוכלו בחלב, על סמך הסברות שהתבארו לעיל, מכיוון שרוב בליעת המאכל היא דרך התבנית, ואינה אלא נ"ט בר נ"ט (ובכגון זה יש להקל גם למנהג האשכנזים, כפי שהתבאר לעיל), ועוד שכאמור ספק אם יש בתנורים אלו זיעה בשיעור שראוי לאסור. כל שכן שאין להחמיר בכך כשאופה מאכל סתמי בתנור בשרי בן יומו, בלא בשר בתוכו^{י"א}.

עם זאת, במסגרת הצבאית אין להקל בכל הנ"ל אלא במקום צורך מיוחד ועל פי הוראת רב היחידה, בכדי להקפיד על נהלי והוראות הכשרות.

ט. תנור שאיננו מוחזק בכשרות

תנור מוסדי לרוב מוחזק בכשרות, ונדיר שתיעשה בו תקלת כשרות חמורה של בישול חלב בתנור בשרי או להיפך. אם התרחשה תקלה כזאת, מצד הנהלים יש לאסור את המאכלים אף בדיעבד. אולם במקום צורך גדול, ניתן להורות כעיקר הדין, ולהקל בתנור שאינו בן יומו (אם אין בו שאריות מאכל) או במאכלים יבשים.

מקורות והערות

[שח] יו"ד סימן צב סעיף נה. [שט] ח"ז יו"ד סימן ד. [שי] ראה בספר הלכות בשר בחלב (פרק יב סעיף ה בהערה), שהביא דברי האחרונים בעניין זה. [שיא] אולם ראה בספר הלכות בשר בחלב (פרק יב סעיף מד ובהערות), שיש שהחמירו בזה במאכל לח, למנהג האשכנזים המחמירים בנ"ט בר נ"ט.

מאכלים כשרים שהוכנו בתנור ביתי המוחזק באיסור (וכן מאכל חלבי שהוכן בתנור בשרי ביתי), כגון בבית שאין מקפידים בו על הלכות כשרות, אם קיימת ודאות שהתנור היה בן יומו (או לחילופין שהיו בו שאריות רבות ממאכלי איסור, כך שאינן בטלות בשישים במאכלי ההיתר), והמאכלים שהוכנו בתנור היו עם רוטב, אסור לאוכלם אף בדיעבד, ואין להקל בדבר אלא בשעת הדחק, כגון בחייל שזהו המזון המבושל היחיד שיש לו לסעודת השבת, תוך הסתמכות על כך שאין בהכרח זיעה בתנורים של ימינו.

אולם, כל שלא נודע שהוכנו מאכלי איסור בתנור בתוך מעת לעת להכנת המאכל הכשר (ואין בתנור שאריות רבות של מאכלי איסור, כנ"ל), אין לאסור את המאכל מספק^י.

אם המאכל הכשר הינו יבש, יש מקום להקל בדיעבד, אפילו אם נעשה עם מאכל איסור בו זמנית בתנור, אם שני המאכלים יבשים, כיוון שיש לתלות שזיעת המאכלים היבשים מעטה ואין בכוחה לאסור.

1. הכשרת תנור

כשנצרך להשתמש בתנור בשרי למאכל חלבי, ניתן להכשירו בליבון קל^י, היינו שינקה את התנור היטב (באמצעות מסיר שומנים) משאריות השומן הדבוק בו, ולאחר מכן יפעילו על חום מירבי.

לגבי תנור הבלוע מאיסור, נראה מדברי הגר"ע יוסף^י שהכשרתו בליבון חמור, ועל כן ככלל אין להכשירו (אולם מכשירים את התנורים לשימוש בפסח, בצירוף סברות היתר נוספות, כפי שפורט בתורת המחנה ח"ג נספח ז). לעומת זאת, בשו"ת מנחת שלמה^י כתב, שבליעה על ידי זיעה דינה כבליעה בלח, ועל כן די להכשיר את התנור בהגעלה או בליבון קל. אף על פי כן, למעשה, יש שהחמירו להימנע מהכשרת התנור, מחשש שלא ינקוהו כנדרש, או משום שלמנהג האשכנזים לדלת הזכוכית אין מועילה ההכשרה, כיוון שהיא כחרס.

למעשה נראה, שניתן לצרף את הספק שמא אין כלל זיעה בתנורים בשיעור האוסר^י, וכן שמא המתכת כיום אינו בולעת ומפליטה כלל, ולהקל במקום צורך להכשיר תנור ביתי בליבון קל, אחר שינקוהו היטב. עם זאת, אין להקל בהכשרת התבניות שבלעו ישירות ממאכלים יבשים, ודינן בליבון חמור מעיקר הדין^י.

תנור שיש בו מערכת אידוי, שאפו בו דבר איסור, יש לנקותו היטב ולאחר מכן להכשירו בשני שלבים, ראשית באמצעות הפעלתו בלא אדים, ובכך ללבנו ליבון קל. שנית, באמצעות

מקורות והערות

[שיב] ראה לעיל בפרק זה תשובה ד סעיף ה. [שיג] כיוון ש'היתרא בלע'. ראה להלן פרק ה תשובה א. [שיד] יחזה דעת (ח"ז סימן עה), שהתיר להכשיר תנור לפסח, רק בצירוף דברי הראשונים שהחמק' היתרא בלע'. [שטז] כפי שהתבאר בתשובה זו, וראה גם בשו"ת אבן יקרה (ח"ג סימן יח), תפילה למשה (ח"ה סימן כג) והוראה ברורה (סימן קח סעיף א ביאור הלכה ד"ה אלא אם כן), שיתכן לומר שהזיעה נשרפת בחום התנור. [שיז] וכן כתב הגר"ע יוסף (שם), שבזה אין להקל אף בפסח.

הפעלת מערכת האדים, בכדי להכשיר את הארובה ושאר המקומות שלא יוכשרו בהפעלת התנור בלא אדים.

יא. דרכי היתר לשימוש בתנור שאיננו כשר

תנור שאיננו כשר, שמופעלת בו מערכת אידוי המפזרת אדים רבים, אין לחמם בו אפילו מאכל מכוסה, אף אם התנור נקי, שכן האדים שמוזרמים מבחוץ, מפליטים את הזיעה הבלועה בתנור וחוזרים ופוגעים בכלי. אולם, בתנור שאין מופעלת בו מערכת אידוי, די לנקות את התנור משאריות האיסור (אך אין חובה לנקותו באופן יסודי עם מסיר שומנים), ובאופן זה ניתן להשתמש בו באקראי באמצעות כיסוי המאכל (בכיסוי שאין בו חורים או חשש לנזילה), כך שלא יצאו ממנו אדים, וכן העלה למעשה בשו"ת תשובות והנהגות^{שיח}, לגבי חימום מזון בטיסות וכדומה.

כשישנו הכרח להשתמש בתנור טרף שאיננו נקי כלל, ניתן לכסות את המאכל בשני כיסויים אטומים, שבאופן זה אין הזיעה עוברת מכיסוי אחד למשנהו, וכפי שכתב הרמ"א^{שיט}:

"וכן אם המחבת מכוסה, הכל שרי מידי דהוי אשתי קדירות נוגעות זו בזו דאין אוסרין זו את זו בנגיעה, כל שכן בזיעה. מיהו לכתחלה יש לזוהר בכל זה".

היינו, שכאשר הקדירה התחתונה מכוסה, אין לחשוש שהטעם יעבור מהמכסה אל הכלי שמעליו, כיוון שאין הבלוע יוצא מכלי לכלי בלא רוטב. ואף שכתב הרמ"א שיש להחמיר בכך לכתחילה, במקום שאין אפשרות אחרת הוי כדיעבד^{שי}.

למעשה נראה, שהדרך הטובה ביותר להשתמש בתנור שנאפה בו דבר אסור היא, באמצעות כיסוי המאכל בשני כיסויים באופן הרמטי, שכן פעמים רבות כיסוי אחד עלול להיפתח, כך שיצאו אדים שיתפשטו בחלל התנור.

בדיעבד כשכיסה בכיסוי אחד ונפתח הכיסוי מעט, אם ניכר שלא יצאו והתפשטו בתנור אדים רבים, עד כדי שיש לחשוש שחדרו לתוך המאכל, וכל שכן במאכלים יבשים, שאינם מוציאים אדים רבים, אין לאסור.

יב. שימוש במיקרוגל שאינו מוחזק בבשרות

כל זאת לגבי תנור, אולם לגבי מיקרוגל שאין דפנותיו מתחממות כל כך, קשה לסמוך על הסברא הראשונה, שהזיעה נשרפת, וממילא יש לחשוש לזיעה, גם בשימוש בזה אחר זה. ברם מאידך גיסא, קיימת מחלוקת במציאות, האם אדי המיקרוגל מגיעים לחום שהיד

מקורות והערות

[שיח] ח"ב סימן שפ. [שיט] יו"ד סימן צב סעיף ח. [שכ] וכן כתב הגר"מ ברנדסדורפר בספר היכל הוראה (ח"א סימן קג).

סולדת בהם^{שכא} (ויש שכתבו^{שכב} שהיום השתנתה המציאות, ולרוב האדים מתחממים בשיעור יד סולדת).

לדעת הסוברים שהאדים אינם חמים, אין כל איסור זיעה במיקרוגל, וזאת על פי המבואר ברמ"א^{שכב}, שדווקא כשיד סולדת בזיעה היא אוסרת. אולם לדעת הסוברים שהאדים שבמיקרוגל מגיעים לחום זה, הרי שדפנות המיקרוגל בלעו זיעה, שעלולה לצאת ולאסור בשעת החימום הבא. בנוסף יש לחשוש לניצוצות מאכל חמות שניתזות על הדפנות בעת החימום.

למעשה נראה שיש להתיר להשתמש במיקרוגל אחר ניקוי דפנותיו והצלחת היטב, ובלבד שיכסה את המאכל היטב, כפי שהתבאר לעיל. בדיעבד, אם נפתח מעט הכיסוי, אין לאסור את המאכל, כיוון שהזיעה באה מן הצד ומתפשטת בחלל המיקרוגל^{שכד}. אם אי אפשר לנקותו כנדרש, יכסוהו בשני כיסויים הרמטיים, כנ"ל.

סיכום

- א. מאכל סתמי שהתבשל עם בשר בתנור שמופעלת בו מערכת אידוי, אין לאוכלו בחלב, אך אין צריך להמתין שש שעות אחר אכילתו קודם שיאכל מאכלי חלב.
- ב. התבשל המאכל הסתמי לבדו בתנור כזה, תוך מעת לעת לכך שבישלו בשר בתוכו, במקום צורך ניתן להקל לאוכלו בחלב גם למנהג האשכנזים (בכפוף לאישור גורמי הכשרות המוסמכים לכך).
- ג. תנור ביתי (שאין בו מערכת אידוי, כפי שמצוי בדירת הגנ"ש) וכן תנור מוסדי שלא הופעלה בו מערכת האידוי, שנאפה בו מאכל סתמי עם בשר, בשתי תבניות זו מעל זו, ניתן להקל במקום צורך לאוכלו בחלב.
- ד. תנור מוסדי בשרי (שמופעלת בו מערכת אידוי), שבישלו בו מאכל חלבי, המאכל אסור אף בדיעבד, כל שהתנור היה בן יומו, אפילו אם התנור נקי. כמו כן, תנור מוסדי (כנ"ל) הבלוע ממאכל אסור, אוסר באופן זה מאכלי היתר שהתבשלו בו.
- ה. תנור ביתי בשרי בן יומו (או תנור שפעל שלא במצב אידוי), שאפו בו מאכל חלבי יבש (כגון בורקס גבינה), יש מקום להקל באכילתו במקום צורך.
- ו. אם אפו בו מאכל חלבי שיש בו רוטב, אין להקל באכילתו אלא בשעת הדחק, כגון כשזהו המזון המבושל היחיד המצוי לצורך סעודת שבת (ובלבד שהקפידו שלא להניח את התבנית על שיירי המזון שבתנור).

מקורות והערות

[שכא] ראה בית אהרן וישראל (כרך כא מאמר הרב לוי יצחק הלפרין, ושם כב תגובת הרב ישראל רוזן), וכן בספר מערכי לב (עמוד תכט). [שכב] ראה משנה ברורה איש מצליח (חלק ה עמוד 407), ספר הכשרות למעשה (עמוד קכח). [שכג] שם. [שכד] בהסתמך על שיטת הב"ח וערוך השלחן (שהובאו לעיל), ועוד שזיעה מועטת זו אינה חמה ביותר, ומסתבר שאינה מגיעה לשיעור יד סולדת, בוודאי אחר שכבר עלתה אל הדופן והפליטה ממנה את זיעת האיסור שבה.

דיני תנור ומיקרוגל ♦ תשובה ח

ז. מאכל יבש שנאפה בתנור המוחזק באיסור, כגון בביתו של חייל שבני ביתו אינם מקפידים על הלכות כשרות, ניתן להתירו בדיעבד.

ח. אם הכינו בתנור זה מאכל שיש בו רוטב, אין להקל אלא בשעת הדחק או לצורך סעודת שבת.

ט. אם אין ידוע שהתנור היה בן יומו, יש להקל בדיעבד בכל אופן (אלא אם כן התנור מלוכלך ביותר, כך שאין שישים במאכל ההיתר כנגד שאריות האיסור שבו).

י. לצורך הכשרת תנור ביתי, יש לנקותו היטב, ולאחר מכן להפעילו על חום מירבי (ליבון קל) במשך שעה. בתנור שיש בו מערכת אידוי, יש לבצע הפעלה בלא אדים, ולאחר מכן לבצע הפעלה במצב של אידוי.

יא. כשלא ניתן להכשיר את התנור, יש להשתמש בו באמצעות עטיפת המאכל בשני כיסויים הרמטיים.

יב. אם אין בידו אלא כיסוי אחד, ינקה את התנור מהשאריות שבעין, ויכסה היטב את המאכל, כך שלא יצאו אדים מהמאכל אל התנור. בדיעבד, אם יצאו אדים מועטים אין לאסור את המאכל.

יג. בתנור שמופעלת בו מערכת אידוי, אין להסתפק בכיסוי אחד.

יד. מיקרוגל שאינו מוחזק בכשרות, ניתן להשתמש בו באמצעות כיסוי המאכל אחר ניקוי המיקרוגל היטב, ואם נפתח הכיסוי מעט, המאכל אינו נאסר בדיעבד.

טו. אם אינו מעוניין לנקות את המיקרוגל, יכסה את המאכל היטב בשני כיסויים באופן הרמטי.

תשובה ט

אכילת בשר על שולחן שאוכלים בו חלב ואכילה לצד אדם שאוכל מאכל אסור

שאלה:

האם חיילים הנמצאים יחדיו בדירת הגנ"ש רשאים לאכול על שולחן אחד, זה בשר וזה חלב?

האם חייל שחברו לפילבוקס אוכל מאכלים שאינם כשרים, רשאי לאכול לצידו?
האם חייל האוכל לבדו מאכלי בשר, צריך להקפיד להסיר מהשולחן את מאכלי החלב?

תשובה:

א. איסור העלאת בשר וחלב על שולחן אחד

במשנה במסכת חולין^{שכ} נאמר:

"כל הבשר אסור לבשל בחלב – חוץ מבשר דגים וחגבים. ואסור להעלות עם הגבינה על השולחן – חוץ מבשר דגים וחגבים".

מבואר, שאסור להעלות בשר וגבינה על שולחן אחד, ואפילו בשר עוף האסור מדרבנן. בטעם האיסור פירש רש"י^{שכ}, שחכמים חששו לכך שהבשר והחלב יגעו זה בזה:
"דילמא אתי למיכלינהו כי הדדי דקא נגעי ובלעי מהדדי".

כעין זה כתב גם המאירי^{שכ}:

"שמתוך ששולחנות שלהם קטנות, היה הדבר מצוי ביותר ליגע זו בזו ובולע אחד מחברו".

לעומת זאת, מלשון הרמב"ם^{שכ} משמע, שחכמים חששו לכך שיאכל את הבשר עם החלב באופן מכוון:

"אסור להעלות העוף עם הגבינה על השולחן שהוא אוכל עליו גזירה משום הרגל עבירה, שמא יאכל זה עם זה, אף על פי שהעוף בחלב אסור מדברי סופרים".

מקורות והערות

[שכ] קג ע"ב. [שכו] שם ד"ה ואסור. [שכז] קד ע"ב ד"ה אמר המאירי. [שכח] מאכלות אסורות פ"ט הלכה כ. יתכן לבאר, שכוונת הרמב"ם אינה למזיד, אלא שיבוא לאכול בשר עם חלב בשוגג מתוך הרגל.

אכילת בשר על שולחן שאוכלים בו חלב ואכילה לצד אדם שאוכל מאכל אסור ♦ תשובה ט

וכן מבואר בלשון השו"ע^ט:

"אפילו בשר חיה ועוף, אסור להעלותו על שולחן שאוכל עליו גבינה, שלא יבא לאוכלם יחד".

הרש"ש^י חידש^ט, שאם החלב והבשר נתונים בכלי, מותר להעלותם על שולחן אחד, כיוון שאין חשש שיגעו זה בזה. לדבריו, המשנה נקטה בלשונה גבינה ולא חלב, כיוון שאת החלב נותנים בכלי סגור, ואילו הגבינה מונחת ישירות על גבי השולחן, ויש לחשוש שהיא תיגע בבשר, שלעיתים מונח גם הוא על השולחן ולא בתוך כלי. עוד משמע מדברי כמה פוסקים^{לא}, שיש מקום להקל באיסור העלאה על שולחן אחד בזמן הזה, כיוון שהשולחנות גדולים יותר, והחשש לנגיעת המאכלים זה בזה מועט. אולם, מסתימת הפוסקים נראה שלא הקלו בכל זה^{לב}, וכן נראה על פי דרכם של הרמב"ם והשו"ע^ט, שחכמים חששו לכך שיאכל להדיא מהבשר והחלב המונחים לפניו.

אף על פי כן, כתבו רבים מהאחרונים^{לב}, שאם יושב רחוק מהמאכל מהמין השני, כך שאינו יכול להגיע אליו כשפושט ידו, לא אסרו חכמים. בטעם הדבר נראה, שאף שחששו שיאכל מהמצוי לפניו מתוך הרגל, לא חששו שיקום בתוך הסעודה בכדי להביא מהמין השני. מלבד זאת, בחידושי ההפלאה^{לד} דייק, שמותר לאכול מאכל סתמי על שולחן שמונחים עליו בו זמנית בשר וחלב, ולא חששו שיבוא לאכול משני המינים יחדיו.

ב. אכילה על שולחן שנמצאים עליו מאכלי איסור

כתב הר"ן^{לה}:

"ועוד שאפשר שחומרא הוא שהחמירו בבשר בחלב יותר משאר איסורין, דמשום דלא בדילי אינשי מיניה, מפני שכל אחד היתר בפני עצמו, החמירו בו יותר משאר איסורין, כמו שהחמירו בו (חולין קג ע"ב) שלא להעלותו עם בשר על השולחן משא"כ בשאר איסורים שאם אוכל עם העובד כוכבים על השולחן מעלה עליו יין נסך ושאר איסורים".

מקורות והערות

[שכט] יו"ד סימן פח סעיף א. [של] חולין קג ע"ב, וכן כתב ערוך השלחן (שם אות ו). [שלא] במשנה (קד ע"ב) מבואר, שמותר להניח בשר וחלב על השולחן שמסדרים עליו את התבשילים לקראת הגשתם. בטעמו של דבר נראה מלשון המאירי, ששולחן זה גדול יותר, ולכן לא חששו לנגיעת המאכלים זה בזה. כיוצא בזה כתב למעשה כנסת הגדולה (יו"ד שם הגה"ט אות ד) על פי רבנו ירוחם, שבשולחנות שלנו אין הבדל בין שולחן שאוכל עליו לשולחן שסודר עליו את התבשיל, וראה גם דרכי תשובה (שם ס"ק ט). [שלב] וכן כתבו בהוראה ברורה (יו"ד שם ס"ק א), וכן הוא בילקוט יוסף (איסור והיתר סימן פח סעיף יז). [שלג] כך כתב הב"ח (אות ב בשם המהרש"ל), והעתיקוהו הפמ"ג (סימן פח שפ"ד ג), כנסת הגדולה (הגה"ט כג), פת"ש (ס"ק ג), ערוך השלחן (אות ח), כף החיים (ס"ק י) וילקוט יוסף (שם סעיף יח). [שלד] יו"ד סימן פח ס"ק ב. [שלח] חולין לב ע"ב בדפי הרי"ף.

למד מכך הש"ך ש"י:

"ונראה דוקא בשר אסור להעלות על השולחן שאוכל חלב או איפכא משום דלא בדילי אינשי מיניה מפני שכל אחד היתר בפני עצמו, אבל מותר להעלות בשר נבילה על השולחן שאוכל עליו בשר כשירה".

מדברי הש"ך עולה, שאין חובה להימנע מלאכול מאכלי היתר הנמצאים לצד מאכלי איסור, אף אם האיסור אינו ניכר, כמו בשר נבלה. לדבריו, מותר לאכול פירות היתר הנמצאים על שולחן שמונחים עליו גם פירות האסורים משום ערלה וכדומה. לעומת זאת, דעת הפרי תואר^ש שאם האיסור אינו ניכר, אסור לאכול לצידו מאכלי היתר, שמא יאכל ממנו בשוגגה. למעשה, דעת רוב הפוסקים^ש להקל כשיטת הש"ך.

אולם לגבי חמץ בפסח, מבואר בשו"ע^ש שאסור לאכול לצידו כלל^ש.

"אינו יהודי שנכנס לבית ישראל וחמצו בידו, אינו זקוק להוציאו אעפ"י שהישראל רואה חמץ של א"י אין בכך כלום. אבל אסור להעלותו עמו על השולחן ואפילו בהפסק מפה".

אף על פי כן, הלכה למעשה יש להימנע מאכילה לצד חבירו בזמן שאוכל מאכלות אסורות.

ג. שני סועדים על שולחן אחד

בהמשך המשנה נאמר^ש:

"רבן שמעון בן גמליאל אומר: שני אכסנאין אוכלין על שולחן אחד זה בשר וזה גבינה ואין חוששין".

ובגמרא שם התבאר:

"אמר רב חנן בר אמי אמר שמואל: לא שנו – אלא שאין מכירין זה את זה, אבל מכירין זה את זה – אסור. תניא נמי הכי, רבן שמעון בן גמליאל אומר: ב' אכסנאים שנתארחו לפונדק אחד, זה בא מן הצפון וזה בא מן הדרום, זה בא בחתיכתו, וזה בא בגבינתו – אוכלין על שולחן אחד זה בשר וזה גבינה ואין חוששין, ולא אסרו אלא בתפיסה אחת; תפיסה אחת סלקא דעתך? אלא: כעין תפיסה אחת. א"ל רב יימר בר שלמיא לאביי: שני אחין ומקפידין זה על זה, מהו? אמר ליה: יאמרו כל הסריקין אסורין וסריקי בייתוס מותרין".

מקורות והערות

[שלן] יו"ד שם ס"ק ב. [שלן] שם ס"ק א. אגב, כאשר אינו יהודי מביא מביתו מאכלים שקרוב לוודאי שאינם כשרים, מודה הפרי תואר שהם ניכרים בפני עצמם, ועל כן אין בהם איסור אכילה על שולחן אחד. [שלן] ראה סיכום השיטות בדרכי תשובה (שם ס"ק יב). [שלן] או"ח סימן תמ סעיף ג. [שמ] וביאר הש"ך הנ"ל, שהחמירו ביותר לגבי חמץ משום שאיסורו במשהו, ומשום שרגיל בו כל השנה. [שמא] קז ע"ב.

אכילת בשר על שולחן שאוכלים בו חלב ואכילה לצד אדם שאוכל מאכל אסור ♦ תשובה ט

מכאן, ששני אנשים^{שמב} שאינם מכירים זה את זה, רשאים לאכול על אותו השולחן זה בשר וזה גבינה, כיוון שאין דרכם לאכול אחד ממאכלו של השני, מלבד אחים, שאף אם הם מקפידים זה על זה לא יאכלו יחדיו באופן זה.

השו"ע^{שמג} הרחיב את החומרא שנאמרה לגבי אחים גם ביחס למכירים זה את זה:

"הא דאסור להעלותו על השולחן, דווקא בשני בני אדם המכירים זה את זה, אפילו הם מקפידים זה על זה; אבל אכסנאים, שאין מכירין זה את זה, מותר".

האחרונים ציינו שדעת המהרש"ל להקל במכירים ומקפידים, אך למעשה דעת רוב הפוסקים^{שמד} להחמיר בזה כדברי השו"ע.

במידת ההיכרות בה אסרו חכמים לאכול זה עם זה, כתב השו"ע^{שמד}:

"שאינם מתביישים זה מזה ויאכל כל אחד מחבירו".

נראה אם כן, שחברים ליחידה, לעולם נכללים בגדר מכירים זה את זה, ואינם רשאים לאכול יחדיו זה בשר וזה חלב, אלא אם יעשו היכר, כפי שיתבאר להלן סעיף ד. אולם חיילים המשתייכים ליחידה גדולה ואין ביניהם קשר קרוב, כך שכל אחד מתבייש ליטול מהצלחת של חברו, רשאים לאכול על שולחן אחד זה בשר וזה חלב.

יתירה מזאת, אף כאשר המזון איננו שייך לחיילים באופן פרטי, אלא ניתן להם על ידי צה"ל^{שמז}, כל שהבשר או החלב נתונים בצלחת של אחד מהם, והשני אינו רגיל ליטול מהצלחת של חברו, מותר להם לאכול זה בשר וזה חלב על אותו השולחן (במסגרת פרטית, שכן הוראות הכשרות בחדרי האוכל הצבאיים אוסרות להגיש בשר וחלב באותה ארוחה ובאותו זמן). אולם, פשוט שאין להתיר לאכול בשר על גבי השולחן שיש עליו גם מאכלי חלב שרשאי לקחת מהם (אלא אם כן עושים היכר, וראה להלן).

ד. היכר

בגמרא שהובאה לעיל התבאר, שאכילת בשר לצד אדם האוכל חלב, נאסרה דווקא 'כעין תפיסה אחת'. בביאור הלכה זו, כתבו התוספות^{שמז}:

"ואם יש דבר מפסיק לא הוי כעין תפיסה אחת, כההיא דמסכת ע"ז בפרק רבי ישמעאל גבי אבני מרקוליס דאמר כאן בתפיסה אחת כאן בשתי תפיסות, והיכי דמי כגון דאיכא גובה ביני וביני. ולפיכך נוהגין עכשיו כשזה אוכל בשר וזה אוכל גבינה

מקורות והערות

[שמב] הפוסקים נחלקו לגבי אכילת בשר בצד אינו יהודי האוכל מאכלי חלב, אף שמכירים זה את זה, ולמעשה כל שישנה קרבה ביניהם אין להקל (ראה סיכום השיטות בדרכי תשובה ס"ק טו). וראה להלן. [שמג] שם סעיף ב. [שמד] כף החיים (שם ס"ק יד) בשם פוסקים רבים. [שמה] שם ס"ק ג, וכעין זה בפר"ח (שם ס"ק ב). [שמז] תוספות (קז ע"ב ד"ה כעין, הו"ד בטור שם) כתבו שאסור להם לאכול יחדיו במאכלים שהם שותפים בהם. אולם מסתימת השו"ע משמע שלא חילק בדבר, וכן העלו האחרונים למעשה (ראה ט"ז ס"ק ג וש"ך ס"ק ה). [שמז] שם.

על שולחן אחד, מניחין לחם או קנקן או שאר כלים להפסיק בינתיים או אוכל על מפה אחרת, דהוי כעין שתי תפיסות".

וכן פסקו השו"ע והרמ"א^{שמח}:

"ואפילו המכירים, אם עשו שום היכר, כגון שכל אחד אוכל על מפה שלו, או אפילו אוכלים על מפה אחת ונותנים ביניהם פת להיכר, מותר.

הגה: ודוקא שאין אוכלין מן הפת המונח ביניהם להיכר, אבל אם אוכלין ממנו, לא הוי היכר, דבלאו הכי הפת שאוכלין ממנו מונח על השולחן. אבל אם נתנו ביניהם כלי ששותין ממנו, ובלאו הכי אין דרכו להיות על השולחן, הוי היכר אעפ"י ששותין מן הכלי. וכל שכן אם נתנו שם מנורה, או שאר דברים שעל השולחן, דהוי היכר".

בדברי הרמ"א מבואר, שדברים שלרוב נמצאים על השולחן, יכולים להוות היכר אם אין משתמשים בהם. לעומת זאת, דברים שאין רגילות שיהיו על השולחן, מהווים היכר אף אם משתמש בהם^{שמט}. לכן, היות שכיום רגילים להניח על השולחן בקבוקי שתיה וכדומה, הם אינם מהווים היכר^{שי}.

הפלתי^{שנא} חידש, שגם הנחת החפץ במקום שונה באופן בולט על השולחן, כגון הנחת המנורה בין מאכלי הבשר ומאכלי החלב ולא במקומה הרגיל בצד השולחן, מהווה היכר. מלבד זאת, כנסת הגדולה^{שנב} כתב, שאין להשתמש בכלים המשמשים בדרך כלל לחלב או לבשר כהיכר, כיוון שיש לחשוש שמא יבוא להשתמש בהם בעת אכילתו. גם לגבי מפה שונה המהווה היכר, ביארו האחרונים, שבמקומות שרגיל כל אחד להשתמש במפה נפרדת בכל אכילה, הדבר אינו מהווה היכר. לפי זה נראה, שבמקום שרגילים להשתמש במגשים בדרך קבע, אין די בכך שישתמשו במגשים נפרדים, אלא צריך היכר נוסף (כגון שיניח את הארנק על השולחן אם איננו רגיל בכך, וכדומה). תנאי נוסף כתב הרמ"א בדרכי משה^{שנז}, שהכלי שמשמש להיכר צריך להיות גבוה מעט^{שי}.

ד. האוכל לבדו או בצד מי שאינו מקפיד על הלכות בשרות

מסתיימת לשון המשנה הנ"ל דייקו האחרונים^{שנח}, שנאסרה העלאת בשר וחלב על השולחן שאוכל עליו, אף כאשר אוכל לבדו. יתירה מזאת, רבים מהאחרונים^{שנז} כתבו, שלא מועיל

מקורות והערות

[שמח] יו"ד סימן פח סעיף ב. [שמט] המהרש"ל החמיר כשמשמש בהם, אך האחרונים הכריעו להקל כדברי השו"ע והרמ"א. [שנ] ילקוט יוסף (איסור והיתר סימן פח סעיף יג). [שנא] כרתי שם, ס"ק ד. [שנב] הגהות טור, ס"ק יז. [שנג] ס"ק א, בשם האיסור והיתר. [שנד] אף שבהרחקות הנוהגות בנידה נהגו להסתפק בהיכר שאיננו גבוה, בכדי שלא יהיה ניכר אלא לבני הזוג עצמם, לעניין בשר וחלב נהגו כעיקר הדין, ראה המקורות לכך בספר ילקוט יוסף (שם סעיף יד בהערה). [שנה] באר היטב (ס"ק א), פר"ח (קו"א לסימן פח). [שנו] חידושי ההפלאה (שם), שפת אמת (שבת יג ע"א ד"ה התם דעות), דרכי תשובה (ס"ק יח) וכף החיים (אות טז).

אכילת בשר על שולחן שאוכלים בו חלב ואכילה לצד אדם שאוכל מאכל אסור ♦ תשובה ט

היכר אלא דווקא כאשר אוכל עם אדם נוסף שעשוי להזכיר לו, ואילו כשאוכל לבדו אין מועיל היכר, ויש שהקלו בכך^{שנ}.

לאור זאת, חידש בספר ההפלאה^{שנח}, שאסור לאכול בשר לצד חברו שאינו מקפיד על הלכות כשרות האוכל מאכלי חלב^{שט}, אף אם יש ביניהם היכר, כיוון שחברו לא יזכירנו להימנע מאכילת החלב. אולם אם אינם מכירים זה את זה, צידדו הפוסקים^{שס} להקל, כיוון שאין לחשוש שייקח משלו בלא שמכירו. למעשה נראה שיש לסמוך על דברי המקלים אפילו במכירים זה את זה, שכן כיום לא מקובל ליטול מצלחת של סועד אחר אף כששוררים ביניהם יחסי ידידות^{שסא}.

ה. הרחקות נוספות ב שאוכלים משני המינים על שולחן אחד

אף כשסועדים באופן המותר (כגון כשעושים היכר), סייג הרמ"א^{שסב}:

"ויהיו זהירים שלא לשתות מכלי אחד, משום שהמאכל נדבק בכלי. וכל שכן שלא יאכלו מפת אחת. וכן נוהגין ליחד כלי של מלח לכל אחד בפני עצמו, כי לפעמים טובלים במלח ונשארו שיורי מאכל במלח".

מדברי הרמ"א עולה, שצריך להיזהר מאכילה בכלים משותפים או מפה משותפת, בכדי שלא יבוא לאכול מפירורי המאכל שנדבקים בכלי. טעם נוסף להחמיר בדבר מבואר באיסור והיתר^{שסג}, שהאכילה מאותם הכלים או מאותה הפת עלולה לגרום לקרבה יתירה, ולהביא למצב שיאכל דבר אסור. לאור זאת, נראה שיש להיזהר מאכילת סלטים משותפים, אף אם רגילים שכל אחד נוטל מהם לעצמו באמצעות כף וכדומה, כיוון שדרך שיכנסו שם פירורים. אולם, לגבי שימוש בקנקן אחד, באופן שכל אחד מוזג לכוס שלו ושותה, כתב הפמ"ג^{שסד} שאין צריך לחשוש, כיוון שאין דרך שיכנסו הפירורים לקנקן.

מלבד זאת, כתב השו"ע^{שסה}:

"מי שאכל גבינה ורוצה לאכול בשר, צריך לבער מעל השולחן שיורי פת שאכלו עם הגבינה. ואסור לאכול גבינה על מפה שאכלו בה בשר".

מבואר, שאסור לאכול בשר וגבינה על אותו השולחן. כתב על כך היד אברהם^{שסו}:

"נראה דעל מפה ארוכה מותר לאכול מצד אחד בשר ומצד השני גבינה, וראיה ממה שכתב המחבר לעיל סימן פ"ח גבי שני אנשים שאוכלין זה בשר וזה גבינה על מפה אחת דאם יש היכר ביניהם שרי".

מקורות והערות

[שנז] חכמת אדם (כלל מ סעיף יא). בספר זבחי צדק (סימן פח אות יא) חידש שמועיל למנות שומר שישגיח על כך שאינו נוטל מהחלב או הבשר. [שנח] שם. [שנט] כשרים, אולם אם המאכלים אינם כשרים, אין לחשוש שיבוא לאכול מהם, כפי שהתבאר לעיל. [שס] ילקוט יוסף (שם סעיף כא בהערה), אולם למעשה כתב להחמיר בזה במקום שהדבר מתאפשר. [שסא] ראה בספר הוראה ברורה (ביאור הלכה סימן פח סעיף ב) שדנו באפשרות לבקש מחברו אף שאינו מקפיד על הלכות כשרות, שיזהירו שלא לאכול ממאכלי הבשר או החלב. [שסב] שם. [שסג] שער מ סעיף יד. [שסד] שפ"ד ו. [שסה] יו"ד סימן פט סעיף ד. [שסו] שם.

לפי זה, כשאוכלים בשר וגבינה על אותו השולחן יש להקפיד שישבו רחוק זה מזה, בכדי שלא יכנסו פירורים לתוך המאכל. אולם, בשו"ת הרדב"ז^{ש"ס} סייג הלכה זו:

"שאין דברי הרב אלא כשהיו מניחין הבשר והגבינה על המפה ואז יש לחוש שמא ידבקו זה בזה אבל מנהגנו להביא כל מאכל על השולחן בקערות, אפי' יש שם לכלוכי בשר במפה מעולם לא יגעו זה בזה וכ"ת דחיישינן שמא תפול מידו הגבינה על לכלוכי הבשר אשר במפה או להפך, זו חששא רחוקה ואין לחוש לה כלל".

אם כן, כאשר אוכלים עם צלחות, מותר לאכול בשר וגבינה על אותה המפה (כשאינם מכירים או כשיש ביניהם היכר)^{ש"ח}, ואילו כאשר אוכלים בלא צלחת, יש להיזהר על כל פנים לשבת רחוקים זה מזה. כל זאת מעיקר הדין וכשאוכל שם באופן עראי, אולם כשאוכל באופן קבוע חלב ובשר לחילופין על אותו השולחן, נהגו לייחד מפה לאחד המינים, או על כל פנים להשתמש במגשים שונים למאכלי הבשר והחלב^{ש"ט}.

סיכום

א. אין לאכול בשר על שולחן שמונחים עליו חלב ומוצריו, וכן להיפך, אפילו כשאינם סמוכים זה לזה. אולם אם יושב רחוק מהמין השני, כך שאינו יכול להגיע אליו בהושטת היד, מותר.

ב. אין לאכול בשר לצד חייל אחר מאותה היחידה האוכל מאכלי חלב, אף אם אין שוררים ביניהם יחסי קרבה וידידות. אולם מותר לאכול באופן זה לצד חייל מיחידה אחרת שאין ביניהם היכרות קרובה, ובוש לקחת מהמאכלים שאוכל חברו.

ד. בכל מקרה, אין להגיש מאכלי בשר ומאכלי חלב עבור הסועדים על אותו שולחן.

ה. חיילים המכירים זה את זה, יכולים לאכול זה בצד זה מאכלי בשר ומאכלי חלב על ידי שיניחו ביניהם דבר היכר (כגון כלי גבוה ובולט שאין רגילים להניחו על שולחן האוכל).

ו. יש להימנע מלאכול לצד חייל בזמן שאוכל מאכלים שאינם כשרים.

ז. כשאוכלים מאכלי חלב ומאכלי בשר על אותו השולחן (על ידי היכר, או בשני סועדים) שאינם מכירים זה את זה, יש להקפיד שישבו רחוק מעט זה מזה, כך שלא יפלו פירורים מאחד לשני. כמו כן, יש להימנע משימוש במאכלים פתוחים משותפים, כגון סלטים וכדומה, שלעיתים מתערבבים בהם פירורים. אין מניעה להשתמש בבקבוק שתיה משותף, ובלבד שאין שותים ממנו ישירות אלא באמצעות כוסות נפרדות.

מקורות והערות

[שסז] ח"ב סימן תשכא. [שסח] ראה גם מג"א (פתיחה לסימן קעג). [שסט] דרכי תשובה (שם ס"ק מח), ערוך השולחן (סימן פח אות י), ספר הכשרות (פרק ב סעיפים ג-נב).

תשובה 1

איסור כראית העין בשימוש בתחליפי בשר או חלב

שאלה:

האם מותר להגיש חלב סויה או גלידה צמחית בארוחה בשרית? האם מותר להגיש נקניקיות סויה בארוחה חלבית?

תשובה:

א. כקור הדיון

במסכת כריתות^ט נאמר ביחס לדם דגים:

"אמר רב: דם דגים שכינסו - אסור. מיתיבי: דם דגים, דם חגבים - מותר ואפילו לכתחלה? ההיא בשלא כינסו, כי קא אמר רב בשכינסו. דכוותה גבי מהלכי שתיים בשלא כינסו מי אסור? והא תניא: דם שעל גבי ככר - גוררו ואוכלו, של בין השיניים - מוצצו ובולעו ואינו חושש! אלא כי תניא ההיא מתניתא - דאית ביה קשקשים, כי קאמר רב אסור - דלית ביה קשקשים".

למדנו, שעל אף שדם דגים מותר באכילה, אף מדרבנן, בכל זאת בשל הדמיון בינו לדם האסור, אין לאכול אותו כאשר אין מונחים בו קשקשים, משום שנראה הדבר כמי שאוכל דם אסור. כך נפסק גם בשו"ע^י:

"דם דגים, אף על פי שהוא מותר, אם קבצו בכלי אסור משום מראית עין. לפיכך, אם ניכר שהוא מדגים, כגון שיש בו קשקשים, מותר".

לאור סוגיא זו כתב הרשב"א^{יב}:

"בשר בחלב אשה מהו... תשובה מסתברא שאסור לבשלו כל שכן לאוכלו כל שנכר בו, מאותה דם דגים ומדם שעל גבי הככר שאמרו שגירדו".

כיוצא בזה כתב המהרש"ל^{יג}:

"ומשום הכי נראה, בפורים, שרגילין לאכול תרנגולות בחלב שקדים, שאסור, אם לא שיניח שקדים קלופין בתוכן, ובצידן, להיכרא, ובפרט גבי בשר עוף, דאיכא למיחש טפי, שלא ידמו לומר בשר עוף שרי בחלב, כר"י הגלילי".

מקורות והערות

[שע] כא ע"ב. [שעא] יו"ד סימן סו סעיף ט. [שעב] שו"ת הרשב"א (ח"ג סימן רנז). [שעג] ים של שלמה (חולין פ"ח סימן נב).

ב. באיסור דרבנן

לעומת האמור עד כה, במשנה במסכת חולין^{ע"ד} נאמר:

"בשר בהמה טהורה בחלב בהמה טהורה – אסור לבשל ואסור בהנאה, בשר בהמה טהורה בחלב בהמה טמאה, בשר בהמה טמאה בחלב בהמה טהורה – מותר לבשל ומותר בהנאה".

מבואר שאין איסור כלל לבשל בשר בחלב כשאחד המינים איננו טהור, ומשמע שאף משום מראית העין אין בזה, וכן נפסק בשו"ע^{ע"ה} ללא כל סייג.

בשו"ת הרשב"א התייחס לסתירה זו, וכתב שהמשנה דנה לעניין איסור בשר בחלב בלבד, ולא התייחסה להיבט של מראית העין. אולם הרמ"א^{ע"ה}, שככל הנראה לא ראה את לשונו של הרשב"א^{ע"ה} אלא רק את תמצית דבריו שהובאו בבית יוסף, הקשה:

"צ"ע דהרי אפילו בחלב בהמה טמאה מותר לבשל ואפילו בשר חיה ועוף בחלב טהורה הואיל ואינו אלא מדרבנן כל שכן בחלב אשה ולית ביה משום מראית עין בבישול מידי דהוה אחלב בהמה טמאה וצ"ע".

ובמקום אחר^{ע"ה} ביאר, שיש להבחין בין מראית העין בדבר הנוגע לאיסור תורה, לבין דברים שאינם אסורים אלא מדרבנן בלבד:

"ויש רוצים ללמוד מכאן ואוסרין לאכול בשר עוף בחלב שעושין משקדים אלא אם כן הניחו מן השקדים בקערה שניכר שחלב שקדים הוא משום מראית עין, ולא ראיתי נוהגין כן. ואין ראיה מדם שהוא בכרת ויש לחוש למראית העין, מה שאין כן בבשר עוף בחלב שהוא דרבנן ואפילו בבשר בהמה אינו אסור אלא דרך בישול דוקא ולכן לא חששו למראית עין. וראיה לדברי דהא מותר לבשל בחלב בהמה טמאה ולא חששו למראית עין ואפילו לדברי הרשב"א דכתב בתשובה דאסור לבשל בשר בחלב אשה משום מראית העין יש לומר היינו דוקא בבישול אבל בלא בישול רק באכילה דאינו רק דרבנן פשיטא דאין לחוש וגם דברי הרשב"א תמוהים דהא לא חששו גבי חלב בהמה טמאה".

מדברי הרמ"א נראה, שלולי דברי הרשב"א לא היה איסור מראית העין אף במקום חשש לאיסור תורה, כפי שהותר לבשל בשר בהמה בחלב בהמה טמאה, ורק במקום חשש לאיסור כרת החמירו. אמנם הלכה למעשה, ומכוח דבריו של הרשב"א, העלה להחמיר בכל חשש לאיסור תורה^{ע"ה}. בטעמו של דבר נראה, שאיסור מראית העין נועד להרחיק מאיסור, ועל כן כשהחשש אינו אלא מפני איסור דרבנן הרי זה כעין גזירה לגזירה.

מקורות והערות

[שע"ד] ק"ג ע"א. [שעה] יו"ד סימן פז סעיף ג. [שע"ז] דרכי משה (יו"ד סימן פז ס"ק ב). [שע"ז] וכן העיר בשו"ת יביע אומר (ח"ו יו"ד סימן ח). [שעה] תורת חטאת (כלל סב סעיף ח). [שע"ז] יתכן שאף המהרש"ל לא החמיר בדבר אלא לשיטתו שסבר שעוף בחלב אסור מן התורה, ראה ש"ך (יו"ד סימן פז ס"ק ד) ובשו"ת יביע

איסור מראית העין בשימוש בתחליפי בשר או חלב ♦ תשובה י

מבואר, שלדעת הרמ"א מותר לאכול עוף בחלב שקדים, אף בלי להניח היכר. מדברי הש"ך^פ נראה, שלדעת הרמ"א אכן יש להתיר זאת בכל איסור דרבנן. אולם, הפמ"ג^{פא} כתב שאין להקל לדעת הרמ"א אלא רק בתרי דרבנן, דהיינו לאכול (בלא בישול) עוף בחלב שקדים. אך כאשר מדובר על בישול בחלב שקדים, יש לאסור הן בבישול בשר בהמה (מראית עין באיסור תורה), והן בבישול בשר עוף (מראית עין באיסור דרבנן). מלבד זאת, הט"ז^{פב} כתב שגם לדעת הרמ"א ראוי להחמיר לעשות היכר, וכל שהקל הרמ"א הוא באופן שלא ניתן לעשות היכר.

עוד כתבו חלק מהאחרונים^{פג}, שאף הרמ"א לא הקל באיסור דרבנן אלא כשאנו נראה כאיסור תורה, ועל כן כתבו שאין להקל אלא בבשר עוף, השונה בצורתו מבשר בהמה, ולא בבשר חיה.

רבים מהאחרונים^{פד} הכריעו למעשה כדעת המהרש"ל, מכוח כמה סוגיות בהן מצינו שחששו למראית העין אף באיסור דרבנן, ויישבו את קושיית הרמ"א מבשר או חלב בהמה טמאה בכמה אופנים. מלבד זאת, הפתחי תשובה כתב^{פה}, שכל שמצינו שחששו למראית העין באיסור דרבנן, הוא כשנעשה הדבר בפני רבים, אבל כשעושה כן בביתו עם בני ביתו, אין חשש למראית העין^{פו}. לדבריו, כל שהקל הרמ"א בעניין מראית העין בנוגע לאיסור דרבנן, אינו אלא כשעושה זאת בצנעא. על כן נראה למעשה, שאין להקל בצה"ל בכל איסורי מראית העין, אף כשאין חשש אלא לאיסור דרבנן בלבד, ואפילו כשאנו אלא 'תרי דרבנן', מלבד במקום צורך^{פיז}.

א. אופן ההיכר

אף שלמדנו שלמעשה אין להקל באיסורי מראית העין, אפילו כשהדבר נוגע לאיסור דרבנן בלבד, אין זאת אלא כאשר ניכר הדבר כאיסור. אולם, כפי שהתבאר בגמרא במסכת כריתות, כאשר ישנו היכר שנעשה הדבר בהיתר, אין לחשוש למראית העין, אפילו בדבר הנוגע לאיסור כרת.

ההיכר המבואר בגמרא הוא הנחת קשקשים בדם הדגים, ולגבי עוף בחלב שקדים כתב הרמ"א שיניח שקדים "אצל החלב", והמהרש"ל כתב שיניח שקדים קלופים "בתוכן ובצידן".

מקורות והערות

אומר (שם). [שפ] יו"ד סימן פז ס"ק ו. [שפא] מש"ז ד. [שפב] שם ס"ק ד. [שפג] יד אברהם (סימן פז סעיף ג), אולם רעק"א (על השו"ע שם סימן סו סעיף ט) כתב שלדעת הרמ"א אין צריך לשים קשקשים בדם דגים שבישלו, ומבואר שלא חשש למראית העין אף כשאין ניכר כלל שאין בכך איסור תורה, וראה דרכ"ת (שם ס"ק ג). [שפד] ש"ך (ס"ק ו), חכמת אדם (כלל מ אות ג), וכן הורו אחרונים נוספים (ט"ז ס"ק ד, ערוה"ש אות טז, כף החיים אותיות כה-כו) להחמיר כשאפשר לעשות היכר, אולם בילקוט יוסף (איסור והיתר ח"ג סימן פז סעיף נח) הכריע כדעת המקלים, ורק לכתחילה הורה שנכון להחמיר בכך. [שפה] נחלת צבי (יו"ד סימן פז, ובקיצור בפת"ש ס"ק י), והביא דבריו להלכה בכף החיים (שם אות כח), וציין שכן כתב גם הזבחי צדק. [שפז] מקור דין זה בתוספות (כתובות ס ע"א ד"ה ממעכן), שבדרבנן אין איסור מראית העין בחדרי חדרים. [שפז] ים של שלמה,

רעק"א^{שפ} עמד על ההבדל שבין הלשונות:

"לשון הש"ס דאית בי' קשקשים, וכתב רש"י דאית ביה בדם קשקשים, משמע לכאורה דבדם מעורב קשקשים, אבל להניח אצל הדם קשקשים לא שריא, ואפשר גם ליקח קשקשים וליתן בתוך דם לא (לא מותר), אלא דמעצמו נשאר בו קשקשים... ואולם מלשון הרמ"א לקמן (סימן פז ס"ג) משמע דהכא שרי להניח אצלו קשקשים".

יתכן לומר, שהרמ"א לשיטתו, שמעיקר הדין איסור מראית העין נוהג רק כשהדבר נוגע לאיסור כרת, הסתפק בהיכר מועט לגבי איסורים קלים יותר.

יסוד נוסף לעניין היכר הנחת השקדים כתב החיד"א^{שפ}, כשדן במנהג לאכול בשר עם חלב שקדים בשמחות:

"בקושטנדינא נהגו לאכול אורז שנתבשל בחלב שקדים ובשמחות נהגו להניח על השולחן עם פירות ומגדנות אחר אכילת תבשילי הבשר גם נהגו לאכול עלי הגפן והכרוב ממולאים בשר עם חלב שקדים וזה מנהג פשוט לפני כמה רבנים ולא ערערו בזה... ואפשר לתת עוד טעם להתר דכיון דעל הרוב בסעודות גדולות ועידן חדותא ממיל"ה רווחא ומצהלות חתנים נהגו לעשות אורז בחלב שקדים ומביאין אותם בקערות פורצולאנ"ה או לפחות קערות מיוחדות ויפות שאין אוכלים בהם תבשיל וגם החלו עולין עם פירות ומגדנות ניכר מאד שהוא חלב שקדים וכמעט הוא ניכר הטב במקומו ושעתו יותר מהנחת שקדים שם".

מבואר, שכאשר צורת ההגשה ייחודית, ועל פי הנהגה המקובל יש בה כדי להורות על כך שהמאכל אינו מכיל חלב, הדבר מהווה סיבה שלא לחשוש לאיסור מראית העין. על דרך זו, נראה שאם תקבע דרך מוסכמת ומפורסמת להגשת מוצרים דמויי חלב, יהיה בכך משום היכר, ולא תהיה סיבה לחשוש למראית העין.

יש לעיין לגבי תחליפי החלב המצויים כיום, האם די בכך שיניח את האריזה שעליה הכיתוב המעיד על כך שאינם מכילים חלב מן החי בצד המשקה. בספר דעת תורה כתב שמותר לשתות חלב קוקוס עם בשר, כיוון שהשימוש בו מפורסם ויש כיתוב על האריזה, וצריך בירור האם לדבריו ניתן לסמוך על הכיתוב מצד עצמו, ולמעשה כמה פוסקים^ש הורו להקל בכך, ויש שכתבו שאף ניתן להסתפק בפתק המציין שזהו חלב צמחי^{שצא}.

אף על פי כן, נראה שבמקום ציבורי, שבו ההגשה אינה מתקיימת בצמוד למקום האכילה, אין להסתפק בכיתוב או בהנחת האריזה בסמיכות למקום ההגשה, אלא נוסף על כך יש

מקורות והערות

ש"ך וט"ז (הנ"ל). [שפח] על השו"ע יו"ד סימן סו סעיף ט. [שפט] מחזיק ברכה (יו"ד סימן פז ס"ק ו). [שצ] שו"ת יגל יעקב (סימן כג, לגבי עטיפה של חמאת העשויה מקוקוס), הגר"מ מאזוז (מקור נאמן סימן תקצג), וכן כתב בספר פתחי מגדים (פרק ב סעיף ה) בשם כמה אחרונים. [שצא] מעדני השלחן (ס"ק יט) וכן הכריע בספר פתחי מגדים (שם), אולם בספר בדי השלחן החמיר בזה, וראה בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ה סימן פה) שהתיר לערב חמאה העשויה מחלב קוקוס בתבשיל של בשר, על ידי שיפרסמו בכתבי עת מידי פעם שמאכלים אלו אינם מכילים חלב מן החי.

איסור מראית העין בשימוש בתחליפי בשר או חלב ♦ תשובה י

להקפיד לעשות היכר גם במקום האכילה. כל זאת מעיקר הדין, אולם למעשה בשל המורכבות להקפיד על כך, והחשש מפני טעות, נקבע בפקודות הכשרות שלא להגיש כלל מאכלים דמויי חלב בארוחה בשרית.

ד. בזה אחר זה

בספר כנסת הגדולה^{שצב}, דן בהרחבה במנהג העיר קושטא שנזכר לעיל, להגיש אורז העשוי בחלב שקדים לאחר מאכלי הבשר. הוא מסיק שטעמם הוא שמאכלי החלב אינם מוגשים ונאכלים עם הבשר אלא לאחריו, ובזה לא גזרו משום מראית העין, אף לפי דרכם של המהרש"ל וסיעתו. בדומה לכך כתב בספר ערך השולחן^{שצג}, שאף שהחמיר הרשב"א במראית העין, אף באופן שאינו נוגע לאיסור תורה, כאכילת בשר בחלב אשה שלא בדרך בישול, לא אסר לשתות חלב צמחי בעוד הבשר בין שיניו.

הכנסת הגדולה וערך השולחן לא ביארו את טעמם בפירוש, אולם בשו"ת יביע אומר^{שצד} התיר שתיית חלב צמחי לאחר ארוחה בשרית, וביאר את טעמו:

"אף לדברי מהרש"ל וסיעתו שאוסרים בשר עוף בחלב שקדים משום דאף בדרבנן גזרין משום מראית העין, י"ל שלא אסרו אלא בשר עוף בחלב שקדים ביחד, שניכר הדבר שאוכל בשר וחלב, ואין הכל יודעים שהוא חלב שקדים ויחשדוהו שאוכל בשר בחלב, אבל בג"ד ששותה חלב צמחוני אחר שגמר לאכול ארוחת בשר, בכה"ג לא גזרין משום מראית העין, שבעת שתיית החלב אין האיסור ניכר^{שצה}".

ואף שסיים הגר"ע יוסף שם בלשון המורה שראוי להחמיר בדבר, בשו"ת יחוה דעת^{שצו} כתב להקל בכך באופן נחרץ^{שצז}:

"מותר לשתות חלב סינטטי אחר ארוחה בשרית. וכן גלידה מחלב סינטטי לאחר ארוחה בשרית. ואין לחוש בזה משום מראית העין".

וכן הורה הגרי"ש אלישיב כפי שנמסר בשמו בשו"ת ישא יוסף^{שצח}, אלא שהוסיף שצריך להראות את עטיפת המוצר שכתוב עליה שמדובר בחלב סינטטי. בדומה לכך מבואר בשו"ת יגל יעקב^{שצט}, שגם במוצרים שידועים לכל שאינם מכילים בשר או חלב, ראוי במקום ציבורי להקפיד להגיש אותם בעטיפה עם כיתוב המעיד על כך, וכך שכתב:

"אמנם כל זה ליחיד בביתו, אבל לאכל לחם ממורח עם קויקוס ביחד עם בשר בפרהסיא במקום רבים כגון במסילת הברזל ושאר מקום כיו"ב, לא נראה לי להתיר בלי הכירא, כגון לאוכלו מתוך הנייר המיוחד לו הניכר לכל שהיא נייר מקויקוס אע"ג

פקודות והערות

[שצב] יו"ד סימן פז הגהות בית יוסף אות ח. [שצג] יו"ד סימן פז ס"ק יד. [שצד] שם. [שצה] בדומה לכך כתב החיד"א (מחזיק ברכה יו"ד סימן פז ס"ק ו) לגבי אכילת עלי גפנים ממולאים בבשר עם חלב שקדים, שאין בכך חשש מראית העין, מכיוון שאיננו נראה מבחוץ כאכילת בשר עם חלב. [שצז] ח"ג סימן נט. [שצז] וראה ילקוט יוסף (שם סעיף ס בהערה) שזוהי משנתו האחרונה. [שצח] יו"ד סימן ג. [שצט] יו"ד סימן כג.

דהוי רק מראית עין בדרבנן צונן בצונן, מכל מקום איכא למיחש לתקלה שיצמח מזה עין, כי רבים היום בעוה"ר רשעי ישראל המתפרצים לאכול חמאת בקר וחלב צאן עם בשר בפרהסיא ואיכא חשדא רבא בדבר ויוכל לצמוח תקלה שילמדו קולא בדבר. ובשו"ת ערוה"ב למורי זל"ה בחאו"ח סימן פ"ז לא רצה להתיר מסחר קמח של תפוחי אדמה לפסח למכור לרבים אע"ג שכל יחיד עושה כן בביתו, מחשש תקלות שתוכלנה לצמוח מזה".

על דרך זו נראה, שבמקום ציבורי כמו בצה"ל, שמשותפים בו חיילים המקפידים על הכשרות בביתם לצד חיילים שאינם מקפידים על כך, יש להקפיד הקפדה יתירה למנוע כל חשד. על כן נקבע בהוראות הכשרות שמותר להגיש חלב צמחי לאחר ארוחה, רק בעודו בתוך הקרטון המקורי, ולא בקנקן.

ה. תחליפים מפורסמים

הפלת"י דן בשאלה מדוע במקומו של רבי יוסי הגלילי, שהתיר לבשל ולאכול עוף בחלב, לא חששו לאסור זאת משום מראית העין, וביאר:

"לכן היה נראה דם דגים לכנוס בכלי אין שכיח, וא"כ] הרואה דם כנוס לא יתלה בדם דגים, רק [ב]דם בהמה ועוף, ולכך חששו. וכן חלב אשה לא שכיח שיכנוס כל כך חלב אשה לבשל בו, וא"כ שפיר יתלהו בחלב בהמה. משא"כ במקומו של רבי יוסי הגלילי שכיח היה לבשל עוף בחלב, ומהיכי תיתי יתלהו בבשר בהמה, ומה מראית עין איכא בזה, וזה נכון. וא"כ בחלב שקדים, דכיון דשכיח לבשל בחלב שקדים, ומוטעם למאוד, לא חששו למראית עין כלל, דמהיכי תיתי נתלה באיסור ולא בהיתר, ולא קשה מידי בשום אופן".

על דרך זו כתב בשו"ת חשב האפוד^ה, שכיום גם לדעת המחמירים בחלב שקדים, אין מקום להחמיר במרגרינה עם בשר, כיוון שהשימוש במרגרינה נפוץ ביותר:

"הנה לדעתי זה מותר בלי ספק כי עד כאן לא הקפידו חכמים אלא בחלב שקדים עם בשר בלי היכר שקדים כי סתמא דמילתא חלב אינו עשוי משקדים אבל מרגרינה כיום שכיחא כמו חמאה והרואה אוכל לחם ממורח נופל תכף ספק בלבו אם זאת חמאה או מרגרינה ואם כן אין בזה שום צד מראית עין".

וכן האריך בשו"ת יגל יעקב^ה, שאין איסור מראית העין באכילת בשר בחלב קוקוס, כיוון שהוא שכיח ביותר. הוא הוכיח יסוד זה מדברי הש"ך^ה, שהתיר לתפור פשתן בבגד קנבוס, ולא חשש למראית העין, משום שבגדי קנבוס היו מצויים אצלם לרוב.

מקורות והערות

[ת] סימן פז ס"ק ה, וראה שם (ס"ק ז) שכתב טעם נוסף להקל בחלב שקדים (והוא הדין בחלב סויה וכדומה), שאיננו חלב כלל אלא מיץ פירות, ולא חששו למראית העין בדבר שדומה רק מבחינה חיצונית או בשיתוף השם, אלא כאשר יש קשר מהותי ביניהם. כמה פוסקים הביאו סברא זו, אולם נראה שלא נקטו כך, אלא בצירוף צדדי היתר מרכזיים אחרים. [תא] ח"א סימן כ. [תב] שם. [תג] יו"ד סימן רצח ס"ק ב.

איסור מראית העין בשימוש בתחליפי בשר או חלב ♦ תשובה י

וכן כתב בשו"ת משנה הלכות^{טז}:

"ומה"ט אמרתי זה זמן רב שנוהגין כעת ברוב סעודות גדולות שנותנין ג"כ על השולחן תפוחי אדמה עם מיאנעז בלע"ז והוא נראה ממש כמו שמנת עם תפוחי אדמה ונותנים אותו על השולחן יחד עם הבשר וגם נותנים עוגות שיש עליהם לובן ביצה כמו שלג ונראה כמו שמנת וגם קוראים אותו על שם שמנת, ולא חששו משום מ"ע והטעם לפי הנ"ל כיון דכן המנהג ברוב הסעודות והדבר ידוע לכל שאין זה שמנת אין בזה משום מ"ע".

למעשה, נראה שיש להבחין בין תחליפי בשר או חלב מפורסמים ביותר, שהשימוש בהם שכיח וניכר היטב, לבין תחליפים שהשימוש בהם פחות שכיח, ועשוי לגרור חשד ומראית העין במקום ציבורי כזה"ל. לדוגמא, שניצלים ונקניקיות צמחיים, וכן גלידה צמחית, אין לחשוש בהם כלל למראית העין, ומותר להגישם בארוחה בשרית או חלבית. לעומת זאת, חלב סויה ומוצרים שונים המבוססים עליו, בדגש על תחליף גבינה צהובה העשוי מסויה, אינם שכיחים ורגילים כל כך, ועל כן יש להימנע מהגשתם בארוחה בשרית, באופנים שהתבארו לעיל.

סיכום

- א. אין להגיש תחליפי חלב, כגון חלב סויה וכדומה, במהלך ארוחה בשרית המוגשת בחדר האוכל, וכל שכן שאין לבשל במטבח צבאי בשר או עוף עם תחליפי חלב. כמו כן, אין לאפשר לבשל או לטגן תחליפי חלב כאלה במיכון בשרי.
- ב. במסגרת ארוחה פרטית, ניתן לשתות חלב סויה עם בשר, ואף להגיש בשר שבושל בחלב כזה, ובלבד שיעמיד על השולחן את אריזת החלב, כדי שהנוכחים במקום יבינו שמדובר במאכל פרווה.
- ג. כשסועד בביתו עם משפחתו היודעים על כך שמשתמש בתחליפי חלב, רשאי להקל בכך בבשר עוף גם בלא היכר.
- ד. מותר להגיש מאכלים דמויי חלב (כגון חלב סויה) בסופה של ארוחה בשרית, ובלבד שיקפידו לפנות את כל מוצרי הבשר מהשולחנות, וכן שמשקה הסויה יוגש בתוך הקרטונים המקוריים (עם כיתוב המעיד על היותם עשויים מסויה).
- ה. תחליפים צמחיים מצויים, כגון שניצל או נקניקיות צמחיים, שידוע לכל שאינם מכילים בשר, והם אף ניכרים במראם ובטעמם, מותר להגישם בארוחה חלבית, ואין לחשוש בכך משום מראית העין, והוא הדין שניתן להגיש גלידה צמחית בסופה של ארוחה בשרית מבלי לפנות את מאכלי הבשר.

מקורות והערות

[תד] ח"ה סימן צו, וראה גם שו"ת שבט הלוי (ח"ט סימן קנז), ובשו"ת ישא יוסף (שם) בשם הגר"ש אלישיב.

פרק ד
טבילת כלים

תשובה א

חובת טבילת כלים השייכים לצה"ל

שאלה:

האם כלי המטבח המצויים בבעלות צה"ל חייבים טבילה בברכה?

תשובה:

א. תוקף מצוות טבילת כלים

בספר במדבר^א, מתארת התורה את אופן ההכשרה של כלי השלל שנלקחו ממדין: "כל דבר אשר יבוא באש תעבירו באש וטהר אך במי נדה יתחטא וכל אשר לא יבוא באש תעבירו במים".^ב ודרשו חז"ל בגמרא^ג:

"אמר רבא, דאמר קרא: כל דבר אשר יבוא באש תעבירו באש וטהר, הוסיף לך הכתוב טהרה אחרת. תני בר קפרא: מתוך שנאמר במי נדה – שומע אני שצריך הזאה שלישי ושביעי, ת"ל: אך, חלק; א"כ, מה ת"ל במי נדה? מים שנדה טובלת בהן, הוי אומר: ארבעים סאה".

משמע מדברי הגמרא, שחובה מן התורה לטבול כלים שנקנו מן הנכרים כדי להכניסם לקדושת ישראל, וכן דעת כמעט כל הראשונים^ד. אולם מדברי הרמב"ם^ה משמע, שחוב טבילת כלים מדרבנן בלבד, ונחלקו בדעתו הראשונים^ו.

השו"ע^ז פסק שאין מאמינים קטן על טבילת כלים, וטעמו מבואר בב"י בשם תרומת הדשן, משום שטבילת כלים דאורייתא, ומשמע שכך דעתו להלכה, וכן נקטו בדעתו כמה אחרונים^ח. אולם בהלכות שבת, פסק השו"ע^ט בסתם, שמותר להטביל כלים חדשים בשבת, וביאר הט"ז^י בטעמו, שהוא משום שטבילת כלים מדרבנן, והלכך אינו תיקון חשוב כל כך לאסור לעשותו בשבת, ואם כן נמצאו פסקי השו"ע סותרים זה את זה.

ביישוב הסתירה כתב הביאור הלכה^{יא}, שאף שטבילת כלים מן התורה, התיר השו"ע להטבילם בשבת, מכיוון שגם בלא טבילה המאכל שנתבשל בכלי מותר בדיעבד, וממילא

מקורות והערות

- [א] פרק לא פסוק כג. [ב] ע"ז עה ע"ב. [ג] ראה אנציקלופדיה תלמודית (ערך טבילת כלים, הערה 21).
[ד] הלכות מאכלות אסורות פי"ז הלכה ה. [ה] ראה כס"מ (על הרמב"ם שם) וב"י (יו"ד סוף סימן קכ).
[ו] יו"ד סימן קכ סעיף יד. [ז] יו"ד סימן קכ. [ח] פר"ח (יו"ד שם ס"ק ו), שלחן גבוה (יו"ד שם ס"ק מג), פמ"ג או"ח (סימן רסא א"א ס"ק ג) ועוד. [ט] או"ח סימן שכג סעיף ז. [י] שם ס"ק ה. [יא] שם ד"ה

אין בהטבלת הכלי תיקון משמעותי, וראה באורך בשו"ת יביע אומר² שפלפל בסתירת פסקי השו"ע באופנים שונים, והראה פנים גם לדעת הסוברים שטבילת כלים מדרבנן.

ב. החומר ממנו עשויים הכלים

מבואר בגמרא³, שחייב הטבילה נאמר בכלי מתכות, כפי שמתואר בפרשת כלי מדין, בה פירטה התורה מיני מתכות שונים. בהמשך מחדשת הגמרא שאף כלי זכוכית בכלל החיוב: "אמר רב אשי, הני כלי זכוכית, הואיל וכי נשתברו יש להן תקנה, ככלי מתכות דמו".

האחרונים⁴ ביארו שטבילת כלי זכוכית מדרבנן, ובשו"ת יביע אומר⁵ ביסס שיטה זו מדברי הראשונים, ודחה את דברי המפקקים בדבר.

כלים העשויים ממתכות חדישות, שלא היו בשימוש בימי קדם (כאלומיניום, נירוסטה וכדו'), לדעת פוסקים רבים⁶ חייבים בטבילה מן התורה, אולם בשו"ת אגרות משה⁷ נקט שאין בהם חובת טבילה מן התורה אלא מדרבנן, ובשו"ת שיח נחום⁸ כתב, שהם אינם חייבים בטבילה כלל.

כלים העשויים מפלסטיק, ניילון או בקליט, פטורים מטבילה לדעת רוב הפוסקים⁹, מכיוון שלא נכללו בגזירת חז"ל לטבול כלי זכוכית, ויש שהחמירו לטבול אותם בלא ברכה.

בשו"ת דעת כהן¹⁰ כתב הראי"ה קוק, שחובת טבילת כלים שלא היו בשימוש אצל הנכרי, ואינם חייבים בהגעלה או בליבון, אינה מן התורה. אולם, נראה שלמעשה אין לצרף סברא זו להקל, מאחר שבדברי הרשב"א¹¹ מפורש שכלים חדשים חייבים טבילה, וכן מבואר בדברי ראשונים נוספים.

הגאון הרוגוצ'ובי בספרו צפנת פענח¹² חידש, שכלים שעמדו אצל נכרי לסחורה, אינם חייבים בטבילה מהתורה. לפי זה, כל הכלים שנקנים ממפעלים של נכרים אינם חייבים בטבילה מדאורייתא, אולם נראה שאין לסמוך על סברא זו למעשה, מכיוון שלא מצאנו כדבריו בפירוש בדברי הראשונים¹³, וכן נקטו בפירוש כמה מהאחרונים¹⁴, שכלים אלו חייבים בטבילה מן התורה.

מקורות והערות

מותר להטביל. [יב] ח"ב יו"ד סימן ט. [יג] שם. [יד] פר"ח (שם ס"ק ג). [טו] הנ"ל. [טז] חוט שני (טבילת כלים ס"ק ד), ספר טבילת כלים (פרק יא הערה קיג), משמרת הבית (קארפ. פרק ד סעיף ה) ועוד. [יז] יו"ד ח"ג סימן כב. [יח] סימן מט, וראה גם מה שכתב בספר הוראה ברורה (ביאור הלכה הארוך לסימן קכ עמ' רכז-רכח). [יט] ראה באריכות בספר טבילת כלים (פרק יא סעיף קמז ובהערות שם). [כ] סימן רכו. [כא] תוה"ב (ב"ד ש"ד). [כב] הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה ג. [כג] אף שקצת משמע כדבריו בריטב"א (ע"ז עה ע"ב). [כד] שו"ת אבני נזר (יו"ד סימן קו אות ב), וכן עולה מדברי הפמ"ג (או"ח סימן תנא

ג. כלי סעודה וכלי סחורה

בסוגיית הגמרא מבואר^כ, שמצות טבילת כלים נוהגת רק ב"כלי סעודה":

"אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוח, אפי' כלים חדשים במשמע, דהא ישנים וליבן
כחדשים דמו, ואפילו הכי בעי טבילה. מתקיף לה רב ששת, אי הכי, אפי' זוזא
דסרבלא נמי, א"ל: כלי סעודה אמורין בפרשה".

מהדוגמאות שמובאות בגמרא^כ ובראשונים^כ עולה, שבכלל "כלי סעודה" כלולים הן הכלים
העומדים להכנת המאכל כגון הסירים והמחבתות, והן הכלים העומדים לאכילתו כגון כלי
ההגשה והסכו"ס^כ. בכלל זאת גם המכסים של הסירים^כ וכן הידיות^כ אפילו כשהן עשויות
מחומר שאינו חייב בטבילה (כגון פלסטיק)^כ.

נחלקו הפוסקים^כ האם כלים המיועדים לאחסון חייבים בטבילה, ועל כן יטבילם בלא ברכה.
אמנם אם מביאים את הכלי לשולחן, כגון מלחיה או קנקני שתייה, הסכימו הפוסקים שיש
להטבילם בברכה^כ.

כלים שאינם באים במגע ישיר עם המאכלים אינם חייבים בטבילה^כ. כמו כן, הורו האחרונים,
שכלים שנועדו לתיקון הכלי שבתוכו נמצא האוכל, אינם חייבים בטבילה, אפילו אם באופן
אקראי עשוי להיווצר מגע בינם לבין האוכל^כ. על כן הורו פוסקי דורנו שפותחן קופסאות
שימורים אינו חייב בטבילה^כ.

הגדרת הכלי ככלי סעודה, תלויה באופן שבו משתמש בו בעליו, ולא באופן שבו רוב העולם
נוהג להשתמש בכלי זה^כ.

כלי שרוב השימוש בו אינו לצרכי הסעודה, אך לעיתים משתמשים בו גם למטרה זו, כגון
אולר, שבעליו רגילים להשתמש בו מידי פעם לחיתוך ירקות, יש לטבול אותו ללא ברכה^כ.
אולם אם הכלי אינו מיועד כלל לשימוש כזה, ובאופן מקרי הזדמן לו צורך להשתמש בו
לצורך האכילה או תיקון המאכל, מותר להשתמש בו בלא טבילה^כ.

מקורות והערות

מש"ז ו. [כה] ע"ז עה ע"ב. [כו] שם. [כז] רמב"ם (מאכלות אסורות פרק יז הלכה ג). [כח] וכן
נכתב במפורש בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג סימן כד). [כט] רמ"א (יו"ד סימן קכ סעיף ה). [ל] שו"ע (שם
סעיף יב). [לא] דרכי תשובה (שם ס"ק צו). [לב] בשו"ת בית יהודה (יו"ד סימן נב) וביד אפרים (יו"ד סימן
קכ סעיף א) הביאו שנחלקו בכך האחרונים, ולמעשה נטו להקל, אך בחידושי רעק"א (יו"ד סימן קכ סעיף א) נטה
לחשוש לדעת האוסרים לפחות בכלי מתכות שחייב הטבילה בהם מן התורה. [לג] שו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן
סו אות ז), שמירת שבת כהלכתה (פרק ט הערה מד). [לד] שו"ע (שם סעיף ד). [לה] ש"ך (שם ס"ק יא),
שבילי דוד (סימן קכ סעיף ב). [לו] הגר"ש וואזנר (קובץ מבית לוי טו עמ' פ, טבילת כלים פרק יא הערה קלג),
הגרי"ש אלישיב (אשרי האיש יו"ד ח"א סימן ט סעיף יז), הגר"נ קרליץ (חוט שני טבילת כלים עמ' מ), שו"ת אבני
ישפה (סימן קמז אות ב), שו"ת רבבות אפרים (ח"ד סימן קפז אות ב) וכן דעת הגר"א נבנצל (מציון תצא תורה א
אות שסה). [לז] ש"ך (ס"ק יז), וראה ספר טבילת כלים (פרק א הערה ב). [לח] אבני ישפה (שם), ספר
הכשרות כהלכה (ח"ב עמוד תיא). יש להקפיד לפתוח את חלקי האולר קודם הטבילה, משום חציצה. [לט] על
פי ערוך השלחן (יו"ד סימן קכ אותיות מ-מא).

דינם של כלים נוספים, כגון כלים המסייעים לתיקון המאכל בשלבים הקודמים לבישול, יתבאר להלן תשובה ג².

בהמשך הסוגיה שם מבחינה הגמרא בין מי שקנה כלים ובין מי שרק שאל אותם:
"אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוב: לא שנו אלא בלקוחין וכמעשה שהיה, אבל שאולין לא".

כתבו על כך התוספות^{מא}:

"אומר רבינו שמואל, ישראל ששאל כלי מישראל חבירו שקנה מעובד כוכבים, צריך טבילה, כיון שבא לידי חיוב טבילה בידי ישראל ראשון".

ובהגהות אשרי^{מב} כתב על דרך זו, שאם קנאו הראשון בשביל שימוש שאינו לסעודה אין השני חייב לטבול את הכלי, כיוון שלא בא לידי חיוב ביד הראשון, וכן פסק השו"ע^{מג}. אולם הש"ך^{מד} והט"ז^{מה} כתבו, שלדעת האיסור והיתר חובה על השואל את הכלי לאכילה לטבול אותו, ועל כן הסיקו שיטבול את הכלי בלא ברכה.

למעשה, רוב האחרונים^{מו} נקטו כדעת השו"ע, שאין חובה לטבול את הכלי כלל באופן זה. יתירה מכך, כתב הדרכי תשובה^{מו}:

"ודע שנתפשט המנהג בכל העולם, כשנוסעין במסילת הברזל, ששותין בחצר המסולה, שכר ומים בצנצנת של בעל המיזג אשר שם, ואין מקפידין אם הוא ישראל או לאו, דלכאורה אם הוא ישראל יש למנוע מלשתות בכליו, כיון שרובן ככולם הם ריקים וקלי הדעת, גם אם כליו צריכין טבילה, ובודאי לא טבל הכלים, והטעם פשוט לפענ"ד לפי הנ"ל, כיון שהכלי הוא רק בשאלה אצל השותה וכו"ל, ובפרט בכלי זכוכית דהוי הטבילה רק מדרבנן, וכמ"ש מזה גם להלן שם, ובפרט לפענ"ד ברור כי גם בעל המיזג א"צ להטביל הכלים כלל, כיון שהם אצלו רק לצורך סחורה, דהא הוא וב"ב אינם שותים מכלים אלו רק לפרקים דרך ארעי, וכמו חנווני שאין הכלים שבחנותו נחשבים אצלו לכלי שתי', כיון שלא קנה הכלים בשבילו ובשביל ב"ב לשתיה רק לצורך העסק, וכן המיזג הרי לא קנה הכלים לצורך ביתו כלל רק לצורך מסחרו שאחרים ישתו בהם".

מבואר בדבריו חידוש מופלג, שאף כלי אכילה שעומדים לסחור בהם, אינם חייבים בטבילה. לדבריו, בתי מלון ומסעדות, וכן חברות השכרת כלים לאירועים, שמחזיקים כלי סעודה רבים בשביל שיאכלו בהם אחרים תמורת תשלום, פטורים מטבילת כלים.

מאידך, רבים מהאחרונים^{מו} חלקו על סברא זו, וחייבו טבילה לכלים המיועדים לאכילת אחרים.

מקורות והערות

[מג] סעיף ד וסעיף ז. [מא] ד"ה אבל שאולין. [מב] שם פרק ה סימן לה. [מג] יו"ד שם סעיף ח. [מד] ס"ק טז. [מה] ס"ק י. [מו] דרכי תשובה (שם ס"ק סז) עפ"י הפר"ח וערוך השלחן. [מז] ס"ק ע. [מח] שו"ת לבושי מרדכי (מהדו"ק יו"ד סימן פג), וכן פקפק בזה בשו"ת מהרי"ל דסקין (קו"א סימן ה אות קלו), ובספר

חובת טבילת כלים השייכים לצה"ל ♦ תשובה א

בשו"ת מנחת יצחק^ט וכעין זה בשו"ת מנחת שלמה^י מבואר, שאין להקל על בעל המלון או המסעדה להימנע מטבילת הכלים, אך הקלו למתארח שם לאכול בכלים אלו, משום שאינו יכול לטבול אותם בפועל, ועיקר איסור השימוש בכלים שאינם טבולים מדרבנן^י. אולם יש שפקפקו בהיתר זה^י, מאחר שנמצא בחידושי החת"ס ליו"ד^י, שאסור לשתות מכלי של מומר כשמתארח בביתו אפילו באקראי, וכן נראה ברור בדברי מהר"ש ענגיל^י. בשו"ת יחוה דעת^י ובשו"ת יביע אומר^י נקט הגר"ע יוסף למעשה שיש להטביל כלים אלו בלא ברכה.

כל זאת לגבי כלים השייכים לבית מלון או למסעדה וכדומה, שעיקר ייעודם עבור הבעלים הוא לסחורה, ויש לדון האם נכון לומר כך ביחס לכלים של צה"ל, או שיש להבחין בין כלי סעודה שהאכילה בהם נועדה לסחורה, לבין כלי סעודה המשמשים לאכילה של אחרים, אך אינם עומדים לסחור בהם, כפי שהוא בכלים המצויים בצה"ל ובשאר המוסדות^י.

בשו"ת משיב מלחמה^י ובשו"ת מנחת שלמה^י נקטו, שחובה לטבול כלים בצה"ל ובבתי חולים, יתר על כן, בשו"ת מנחת שלמה^י חולק על עיקר ההיתר של הדרכי תשובה הנ"ל, ורק לסועדים במסעדה או בבית מלון, הקל להימנע מטבילה במקום צורך, מכיוון שאין להם אפשרות לעשות זאת בעצמם, וכן שמענו מהגר"ד ליאור ומהגר"א וייס. כיוצא בזה הובא בספר הכשרות למעשה^י בשם הגר"מ אליהו והגר"ש משאש, אך לא נתבאר שם טעמים. מאידך, בשו"ת באהלה של תורה^י כתב:

"ואפשר היה לומר בעקבות סברתו של השבט סופר (המובא בדרכי תשובה הנ"ל), שמכיון ששלטונות צה"ל, שהם בעלי הכלים... אינם משתמשים בכלים אלו לעצמם, ורק מאפשרים לחיילים להשתמש בהם – דמי ממש לחנוונים או למוכרי סודה, שאין עליהם חיוב טבילה".

ד. חיוב אורח בטבילת כלים

טעם נוסף לצדד לפטור את הכלים בצה"ל מטבילה, הובא בשם הגר"א ליכטנשטיין^י, שרק על שואל מיהודי הוטלה חובת טבילת כלים, מכיוון שיש לו זכויות קניין מסוימות בחפץ, אך המתארח במסעדה, מלון וכיוצ"ב, וה"ה חייל האוכל בחדר אוכל צבאי, אינו שואל החיוב באחריות הכלי, אלא משתמש בעלמא, ויתכן שלא הוטלה עליו החובה לטבול אותו. כסברא

מקורות והערות

חוט שני (טבילת כלים ס"ק ח), וכן מבואר בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג סימן כב), וכן פקפק בסברא זו בשו"ת מנחת אשר (ח"ג סימן נה). בשו"ת טוב טעם ודעת (תליתאי ח"ב סימן כב) דן בתחילת דבריו בדרכי תשובה, אך לבסוף סייג את דבריו, וכתב שלא לפטור מטבילה, אלא כשרוב המשתמשים בכלים אינם יהודים. [מט] ח"א סימן מד. [ג] ח"ב סימן סו. [נא] ראה להלן תשובה ד סעיף ד. [נב] שו"ת תשובות והנהגות (ח"ה סימן רנט). [נג] מכת"י, סימן קכ. [נד] ח"ו סימן נ, וכן נקט הגרי"ש אלישיב, כפי שהובא בשמו בספר חשוקי חמד (ע"ז עה ע"ב), וכן כתב בשו"ת רבבות אפרים (ח"ה סימן תפ). [נה] ח"ד סימן מד. [נו] ח"ז יו"ד סימן ט. [נז] ראה הבחנה כזו בשו"ת מגיד מתשובה (ח"ג סימן כב). [נח] סימן קמז. [נט] ח"ב סימן סו אות יז. [ס] שם אות יד. [סא] עמוד רי הערה נה. [סב] ח"א סימן כ. [סג] עלון שבות (גליון מס' 45), אולם לדעת בנו של הרב ליכטנשטיין (הרב משה), דברי אביו נאמרו במסגרת שיעור ולא התכוון להורות הלכה למעשה.

זו כתבו פוסקים נוספים^{טז}, וצירפוה לצדדי היתר אחרים. למעשה, נראה שאין לסמוך על סברא זו מצד עצמה אלא רק כצירוף לצדדי היתר נוספים, לאור דברי החתם סופר ומהר"ש ענגיל הנ"ל, שאסרו לאורח להשתמש בכלים שלא הוטבלו^{טז}.

ה. הגדרת הבעלות על כמון המדינה

בנוגע לעצם חיוב טבילת כלים בצה"ל, כתבו חלק מפוסקי הזמן שהדבר תלוי בעצם ההגדרה העקרונית של הבעלות על ממון המדינה. יש שראו את ממון המדינה כממון השותפים השייך לכלל אזרחי המדינה, שהרי כולם שווי זכויות. אם כך, יש סברה לומר שהכלים פטורים מטבילה, כדין כלי ששותפים בו יהודים ואינם יהודים^{טז}. לעומתם, יש שראו את ממון המדינה כישות ישראלית עצמאית^{טז}, שלא שייך להגדירה כממון השותפים הפטור מטבילת כלים. גם על פי סברה זו, היה מי שטען שבאופן כללי ממון הציבור אינו מחוייב במצוות שונות, כפי שיתבאר להלן סעיף ו.

בהקשר קרוב כתבו חלק מהפוסקים^{טז} לגבי כלים המיוצרים במפעלים בבעלות ישראל, שאינם חייבים בטבילת כלים, אף אם יש גם אינם יהודים בין בעלי המניות, מכיוון שהמפעל בכללו שייך לישראל.

הלכה למעשה, בשו"ת באהלה של תורה^{טז} הורה לטבול את כלי המדינה בברכה, משום שהבעלות על ממון המדינה נחשבת בעלות ישראל^{טז}. לעומתו, בשו"ת תשובות והנהגות^{טז} כתב, שהקונה כלים מבית חרושת בבעלות מדינת ישראל לא יברך על טבילת כלים, וניכר בדבריו שאכן הסתפק בדבר. פוסקים אחרים^{טז} נקטו באופן נחרץ יותר כי כלים השייכים למדינה אכן פטורים מטבילת כלים, וברור שמכלל ספק לא יצאנו.

מקורות והערות

[סד] שו"ת בית אבי (ח"א סימן קטז), שו"ת באהלה של תורה (ח"א יו"ד סימן יט), וראה בשו"ת אבני נזר (יו"ד סימן שפ) שכתב שזכות שימוש בממון ציבור אינה בעלות בגוף החפץ. [סה] וראה להלן תשובה ד סעיף ד לגבי כלים שספק אם הוטבלו. [סז] כדעת הרמ"א (יו"ד סימן קכ סעיף יא). אמנם, יש מהאחרונים (ראה בית מאיר שם) שפקפקו על פסק הרמ"א, אך רוב האחרונים הכריעו כך למעשה (ראה דרכי תשובה שם ס"ק צב, זבחי צדק ס"ק עח). [סז] אלא שגם בזה יש שסברו שהבעלים הם הציבור כציבור (ראה שו"ת שבט הלוי ח"ה סימן קעב), ויש שסברו שהבעלות היא של המדינה (ראה שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סימן לט, משיב מלחמה סימן קנג). כמו כן, נחלקו הפוסקים האם כל יחיד נחשב בעל חלק עצמאי בממון הציבור או שהממון שייך לכלל, ואין ליחיד כל חלק מצד עצמו בו. ראה על כך רש"י (במדבר פרק טז פסוק טו), רמב"ם (הלכות תמורה פ"א ה"א), שו"ת תורה לשמה (סימן שלא), שקל הקודש (ח"ב סימן ט), שו"ת באר יצחק (סימן א), אבני מילואים (סימן כח ס"ק ג), שנות חיים (סימן רצז), אגרות ראיה (אגרת קעט), דרכי משה עמיאל (ח"ח סימן יד). [סח] חוט שני (הלכות טבילת כלים ס"ק ב). [סט] הנ"ל. [ע] ראה נחל יצחק (חז"מ סימן כב), חזו"א (ערלה סימן א ס"ק טו) – בעניין ההגדרה העקרונית של בעלות על ממון הציבור. [עא] ח"ב סימן תד. [עב] כך אמר לנו הגר"א נבנצל, וכן נכתב בספר מתיר אסורים (סימן ח) בשם הגאון רבי יעקב יוסף.

1. חיוב טבילת כלים בבעלות ציבורית

הכלים בצה"ל – אין עליהם בעלות פרטית, אלא עומדים הם בבעלות כלל הציבור, ויש להסתפק האם חיוב טבילת כלים חל על ממון כזה. בשו"ת מנחת אשר¹ כתב בקצרה, שיש מקום לצדד לפטור כלים של בית מלון שאינו בבעלות פרטית, אלא תחת חברה בע"מ, מכיוון שאין לו בעלים פרטי ומוגדר שמוטל עליו החיוב להטביל את הכלים. בעל פה הסתפק הגר"א וייס האם הוא הדין שיש לפטור את כלי הצבא מחובת טבילת כלים, או שיש להבחין בין בעלות של חברה בע"מ לבעלות ציבורית². כמו כן, הובא בשם הגר"א ליכטנשטיין³, שפקפק על חובת טבילת כלים בצה"ל מטעם זה.

נראה להוסיף ולבאר, שחובת טבילת כלים של ציבור, תלויה ביסוד וגדר חיוב הטבילה⁴, האם הוא כעין 'מתיר' לאפשר את השימוש בכלי, וחובת הטבילה רובצת על 'החפצא' – הכלי עצמו, או שחובת הטבילה היא מצווה בעלמא המוטלת על 'הגברא' – הבעלים של הכלי. לפי האפשרות הראשונה, יש לחייב טבילה גם בהעדר בעלים פרטי המחויב בדבר, מכיוון שהכלי עומד ברשות ישראל, ולא ניתן להשתמש בו בלא שיוטבל, אך לפי האפשרות השנייה, תלוי הדבר בשאלה האם הציבור בכללו מחויב במצוות המוטלות על היחיד כפרט.

סיכום

א. חובה לטבול את כלי הצבא העשויים מתכת או זכוכית, ואף רשאי לברך על טבילתם, בהסתמך על דעת פוסקים רבים. עם זאת, בהצטרף ספקות נוספים (כפי שיתבאר בתשובות הבאות) ניתן להקל בטבילתם.

ב. אין צורך להחמיר להטביל כלי פלסטיק, ניילון ובקליט שבבעלות צה"ל.

מקורות והערות

[עג] ח"ג סימן ס. [עד] ראה שו"ת אגרות משה (י"ד ח"ב סימן לט) שהחשיב בעלות ממשלתית כבעלות גמורה לעניין טבילת כלים. [עה] עלון שבות הנ"ל. [עו] ראה בשו"ת מנחת אשר (ח"ג סימן נה ובסימן נז) שדן בהרחבה בספק זה.

תשובה ב חציצה בטבילת כלים

שאלה:

האם חובה להסיר מדבקות מכלים לפני טבילתם? מה הדין בדיעבד כשלא הסירו אותן? האם מותר לטבול כלי שצבוע בסימון כשרות? כיצד ניתן לטבול כלי מפוחם ביותר?

תשובה:

א. חובת הסרת חציצה מהכלים קודם טבילתם

במשנה במסכת מקוואות^א מבואר, שישנם דברים החוצצים בטבילת כלים:

"אלו חוצצין בכלים הזפת והמור בכלי זכוכית בין מבפנים בין מבחוץ".

וכתב הש"ך^ב, שכוונת המשנה לרבות שאפילו זפת שרגילים למרוח על שאר כלים, חוצץ בכלי זכוכית, וכל שכן לשאר דברים שחוצצים בכל הכלים:

"כתב הסמ"ג בשם ר"י דהכי קאמר: אפילו זפת ומור שאין חוצצין בשאר כלים שדרך לזפתן, בכלי זכוכית חוצצין וכ"ש שאר דברים דחוצצין בכל הכלים דפשיטא דחוצצין בכלי זכוכית".

ואף שעיקר דין זה הוזכר במשנה במקוואות ביחס לטבילת כלים משום טומאה, כתבו הראשונים^ג שיש להקפיד על הלכות חציצה גם בטבילת כלים שיצאו מרשות הגוי, שהוקשה לטבילת נידה, שנוהגים בה כל דיני חציצה. האור זרוע^ד כתב, שהחובה להימנע מחציצה בטבילת כלים, נלמדת מפסוק האמור בטבילת כלי מדין, אך לא ידע את מקומה המדויק של הדרשה:

"כתבתי בליקוטי, תניא בספרי, המטביל סכין צריך להעביר חלודה. ועיינתי בסיפרי בפרשת מדין ולא מצאתיו. ושם בסיפרי זוטא הוא. מיהו אפילו לא מיתניא סברא גדולה היא".

וכן הזכירו ראשונים נוספים^ה, ונזכרת דרשה זו גם בילקוט שמעוני^ו.

מקורות והערות

[עז] פ"ט מ"ה, וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סימן רב סעיף א). [עח] שם ס"ק א. [עט] רשב"א וריטב"א (ע"ז עה ע"ב) בשם הראב"ד. [פ] ח"ד סימן רצא. [פא] סמג (לאוין קמח) ועוד. [פב] פרשת מטות סוף רמז תשפה.

חציצה בטבילת כלים ♦ תשובה ב

על כל פנים, למדנו מדברי כל הראשונים, שחובה גמורה להסיר את החציצה מהכלים קודם הטבילה, וכן פסק השו"ע^פ:

"צריך להעביר החלודה קודם טבילה".

ב. עיקרי הלכות חציצה בטבילת כלים

בכמה מקומות בשו"ס^פ הובאו כללי הלכות חציצה ביחס לטבילת אדם:

"דאמר רבי יצחק, דבר תורה, רובו ומקפיד עליו – חוצץ, ושאינו מקפיד עליו – אינו חוצץ. וגזרו על רובו שאינו מקפיד משום רובו המקפיד, ועל מיעוטו המקפיד משום רובו המקפיד. וליגזור נמי על מיעוטו שאינו מקפיד משום מיעוטו המקפיד, אי נמי משום רובו שאינו מקפיד, היא גופה גזירה, ואנן ניקום וניגזור גזירה לגזירה".

וכן בשו"ע^פ התבאר הלכות חציצה בהקשר לטבילת נידה, אולם בדברי הראשונים מפורש, שעקרונות אלו נוהגים גם בטבילת כלים (שכאמור לעיל, השוותה לטבילת נידה), וכן מבואר במדכ"י^פ שדווקא חציצה שנכנסת בגדר 'מיעוטו שאינו מקפיד' אינה חוצצת בטבילת כלים, וכן כתב השו"ע^פ בפירוש לגבי טבילת כלים:

"כל דבר שדרך להקפיד עליו חוצץ, ואם לאו אינו חוצץ, אלא אם כן היה חופה את רובו".

וכתב ערוך השולחן^פ שאם בעל הכלי מקפיד על החציצה, אף שכל העולם אינם נוהגים להקפיד על כך, הרי שהיא חוצצת, וכן הדין גם אם בעל הכלי אינו מקפיד אך דרך העולם להקפיד על חציצה זו.

בספר דרכי תשובה^פ התייחס לאיכות הניקיון הנדרשת לכלים:

"עיין בקונטרס טבילת טהרה (מהגאון הקדוש בעל דעת קדושים) בסוף הקונטרס ב' שכתב, דמה שנשאר שינוי מראה בהברזל במקום העברת החלודה אין להחמיר, רק שצריך לזהר לנקות הכלי מכל טיט ועפרירות ורוב ושמיניות מבפנים ובחוץ, עיין שם. ועיין בספר דברי יוסף חלק ג' סי' תתל"ו, ומבואר מדבריו דכל זה בכלים שאפשר לנקות מכל שמץ, אבל בכלים שאי אפשר לנקות היטב כגון כלים שיש להם קנים דינם כמועט שאינו מקפיד, וזה דוקא אם הוא רק במיעוט ואינו מקפיד אבל אם מקפיד אפי' הוא מיעוט או שרובו של הכלי הוא כן אפי' אינו מקפיד לא עלתה לו הטבילה אפילו בדיעבד".

מקורות והערות

[פג] יו"ד סימן קכ סעיף יג. [פד] עירובין ד ע"ב, סוכה ו ע"ב, יבמות עח ע"א. [פה] יו"ד סימן קצח. [פז] ע"ז סימן תתנט, והובאו דבריו להלכה בשו"ע (יו"ד סימן קכ סעיף יג). [פז] שם סימן רב סעיף ב, וראה שם בט"ז (ס"ק א) שביאר שחציצות של רובו ואינו מקפיד, או מיעוטו המקפיד, אינן אלא מדרבנן. [פח] שם אות ג. [פט] סימן קכ ס"ק ק.

מבואר, שבכלים שאינם נקיים בדרך כלל ואין מקפידים על כך, כגון סירים מפויחים העומדים לבישול בחלק מהמטבחים הציבוריים, הלכלוך אינו מעכב את הטבילה, כל עוד אינו אלא במיעוט הכלי, אך משמע שלכתחילה צריך להתאמץ לנקות את הכלי ככל שניתן.

ג. הסרת מדבקות מהכלים

עלה בידנו, שהלכות חציצה נוהגות דווקא ברוב הכלי או אף במיעוטו אם מקפיד על כך. אולם חציצה שהיא בגדר מיעוט שאינו מקפיד, נראה שאין חובה להסירה אף לכתחילה. על פי זה נראה, שהואיל ובמרבית מטבחי צה"ל אין מקפידים אלא על מדבקות הנמצאות בתוך הכלי, ולא על מדבקות חיצוניות, וכל שכן שאין מקפידים על מדבקות שנמצאות בתחתית הכלי מבחוץ, ממילא אין חובה להסיר מדבקות אלו אף לכתחילה, קודם הטבילה. אולם, בכמה מספרי פוסקי זמננו^{צא}, הביאו ראיה להחמיר, מדברי האיסור והיתר^{צב}:

"הבא להטביל כלי, צריך לנקותו תחילה מכל טנוף ולכלוך וחלודה שעליו שלא יחזיק בפני הטבילה, כדאיתא לעיל מ'אך את הזהב', אך חלק, וכתב במרדכי פ"ב דעבודה זרה שאם אין עליו כי אם מעט הוה ליה מיעוט שאינו מקפיד ואינו חוצץ, עכ"ל. והיינו אפילו לכתחילה היכא דאי אפשר להעבירו, אבל היכא דאפשר יזהר אפילו במיעוט".

משמע שחובה להסיר כל חציצה מהכלי, אפילו במיעוט שאינו מקפיד, מלבד כאשר אין אפשרות להסירה.

אולם נראה לבאר שאין זו כוונת האיסור והיתר, וכל דבריו אינם אמורים אלא בחלודה, שוודאי מקפיד עליה ואינו רוצה בקיומה, אלא שאחר שניסה להסירה ובכל זאת נותר ממנה מעט, הרי שעל מיעוט זה אינו מקפיד, כיוון שכבר נואש מהאפשרות להסירה. וכן נראה בלשון המרדכי, המצוטט באיסור והיתר: "שאם אין יכול להעביר החלודה שלא ישאר שם כי אם מעט הוה ליה מיעוט שאינו מקפיד", משמע שרק אחר שנואש מלנקותו, נכנס לגדר 'מיעוט שאינו מקפיד'. אולם בחציצות על מיעוט הכלי שאין מקפיד עליהם מעיקרא (כמדבקות), אין חובה להתאמץ להסירן.

גם מלשון החכמת אדם^{צא} משמע שהחמיר בדבר לכתחילה:

"ונראה לי דהוא הדין הכלים שיש להם קנים, אף על גב שאינו יכול לנקרו הוה כמיעוט ואינו מקפיד, וכל מיעוט שאינו מקפיד ואינו יכול להעבירו מותר לטבול כך, אף על פי שהוא מבפנים".

מקורות והערות

[צ] ויש לשער על פי המקובל במטבחים הדומים באפיונם למטבח זה (בדומה למבואר לגבי חציצה בטבילה, שבני אומנות שאינם רגילים להקפיד על חציצה מסוימת, אינה חוצצת לגביהם, כל שהוא במיעוט גופם, ראה יו"ד סימן קצח סעיף יז ובנו"כ שם). [צא] ספר טבילת כלים (פרק ה סעיף ד). [צב] כלל נח סימן צג. [צג] כלל

חציצה בטבילת כלים ♦ תשובה ב

אולם גם בדבריו נראה שמדובר היה על לכלוך, שבוודאי רוצה היה לנקותו, אלא שהואיל והדבר כרוך בטרחה וקושי, אינו מקפיד עליו, ואין להסיק מדבריו להחמיר במדבקות.

עוד נראה, שעיקר חומרא זו, להסיר מיעוט שאינו מקפיד מעל הכלים, יסודה בדברי הרמ"א לגבי טבילת נידה^{טז}:

"ולכתחלה לא תטבול אפילו בדברים שאינם חוצצין, גזרה אטו דברים החוצצים".

אולם כבר העירו כמה אחרונים^{טז} שהלכה זו היא 'חומרת האחרונים', שאין לה מקור בש"ס ובראשונים, וממילא יש לומר שאין לך בו אלא במקום שנהגו, גבי טבילת נידה שיש בה כרת, ואין לחדש כך לגבי טבילת כלים, שעיקר חיובה מן התורה שנוי במחלוקת בין רבותינו הראשונים^{טז}.

נוסף על כך, מדברי האחרונים^{טז} נראה, שדברי הרמ"א לגבי טבילת נידה, מוסבים על דבר החוצץ בעצמו, אלא שמונח על הגוף באופן רפוי, וגזר הרמ"א שמא יניחנו באופן מהודק ויחצוץ, ואילו כאשר מדובר על דבר מה שאינו חוצץ כלל, אין טעם לחייב להסירו קודם הטבילה.

על כן נראה, שאף שקיימת חובה גמורה להסיר מהכלים את המדבקות שמקפיד עליהם, ואף בדיעבד לא עלתה טבילה לכלי אם לא הסירו, מכל מקום, אין חובה לטרוח להסיר מדבקות שנמצאות בתחתית הכלי וכדומה, שאין דרך להקפיד עליהן כלל, וכן הורו רבים מגדולי פוסקי דורנו^{טז}, וכל שכן שאין צורך להסיר מדבקות וסימון שרוצה בקיומן, כסימוני כשרות וכדומה^{טז}. אמנם, הגר"ע יוסף בספר הליכות עולם^{טז} כתב בגוף ההלכה שצריך להסיר את המדבקות מהכלים לפני הטבילה, אך בהערה הרחיב וביאר שרבים המקלים בדבר:

"ולענין התוית הדבוקה לכלי, הנה לאו מילתא פסיקתא היא, שאפשר דהוי בכלל מיעוטו שאינו מקפיד עליו, שאינו חוצץ, וכן צידד בזה הגרשז"א בשו"ת מנחת שלמה ח"ב סימן סו אות יט, ע"ש. ובשו"ת חיים הלוי ח"א סימן נז אות ה, הביא לענין כלי קריסטל שיש עליהם תוית, שכתוב עליה 'קריסטל', שהגר"י וייס בעל מנחת יצחק אמר שאינו חוצץ לטבילה, כיון שזה מוסיף לחשיבות הכלי, ואין דרך להקפיד עליו להוציאו, ושכן אמר גם הגר"ש וואזנר בעל שבט הלוי. אבל גדול אחר החמיר בזה לכתחילה. וטוב להחמיר. ע"ש".

הרי שרבים הפוסקים שהקלו בדבר, ונראה שאף הגר"ע יוסף לא החמיר בדבר אלא לרווחא דמלתא, אולם במקום טורח נראה להקל.

מקורות והערות

- עג סעיף יד. [צד] יו"ד סימן קצח סעיף א. [צה] שיורי טהרה (שם ס"ק ו), ערוך השלחן (שם אות ט).
[צו] כפי שהתבאר לעיל תשובה א סעיף א-ב. [צז] ראה פתחי תשובה (שם ס"ק טו) בשם שו"ת שיבת ציון.
[צח] דינים והנהגות לחזו"א (מהדו"ח, ח"ב יו"ד פרק א סעיף כה אות טו), וראה להלן דברי הפוסקים שהביא הגר"ע יוסף. [צט] ראה ערוך השלחן (הנ"ל) לגבי טבילת נידה, וכל שכן בזה. [ק] ח"ז עמוד רעד הערה יד.

יש לציין, שאם התחילו להוריד את המדבקה, יש להקפיד להסיר היטב את כל הדבק, מכיוון שעל שאריות הדבק רגילים להקפיד.

ד. כלים מפויחים^{קא}

כתב הרמ"א^ב:

"שחרורית הדבוק ביורה מבחוץ הוי כדופן הכלי ודרכו בכך ואינו חוצץ".

מקור הדין בפירוש הרא"ש על המשניות^כ:

"קומקמוס, פירש הרמב"ם הוא כלי שמחממין בו חמין ופעמים כשיש בו מים מכבים בו פחמין, וקאמר שצריך שישפשף הפחמים שבתוכו ויסקלם ממקום למקום שלא ידבקו זה בזה ויחוצו. וכן מסתברא דלא קאי אשחרורית הנדבק בקומקום מבחוץ, שאין אדם מקפיד עליו ודרכו בכך וחשיב כדופן הכלי, ואפילו בכולו אינו חוצץ".

מבואר, ששחרורית שעל הכלי מבחוץ אינה חוצצת, ואפילו אם היא מכסה את כל הכלי, כיוון שהיא נעשית כדופן הכלי^כ.

אולם בביאור הגר"א^ה חלק על הרמ"א וכתב:

"ופשטא דמתניתין לא משמע כפי' הרמב"ם, וכן דברי התוספתא, והביאה הר"ש פ"י, מתני' ד' היו רגליו מלאים אבק כו' קומקום כו', ואין להקל".

בשו"ת שבט הלוי^י הכריע שיש להחמיר בדבר בזמננו, כיוון שלרוב הסירים אינם משחירים כל כך:

"מכל מקום מסופק אני בזמנינו שמבשלים על גז ואלקטרי, ששם בדרך כלל אין על הקדרות רושם שחרחורית, וא"כ אם לפעמים יהיה רושם כזה אולי לכו"ע הוי קפידא, ואינו דומה לזמנם... ושוב הראו לי שהגר"א בסימן ר"ב בלאו הכי חולק על הרמ"א, ואם כן בזמן הזה עכ"פ עלינו להחמיר".

אולם בסירים המשמשים לבישול ציבורי, שרגילים להשחיר ביותר, ואין נוהגים להקפיד על כך, נראה שמן הדין ניתן לסמוך על הרמ"א להקל. אך כיוון שהגר"א החמיר בדבר, יש לדקדק לנקות ככל האפשר, ואם לאחר מכן נשארת מעט שחרחורית, וכל שכן אם אין לה ממשות, אינה חוצצת בטבילה. לגבי אבנית שבתוך הקומקום, כתבו האחרונים, שכל שאין דרך להקפיד עליה אינה חוצצת, ואין חובה להסירה לפני הטבילה^כ.

מקורות והערות

[קא] מציאות זו אינה שכיחה כיום, שכן לרוב מטבילים את הכלים בעודם חדישים ונקיים. הפוסקים דברו לרוב על כלים משומשים שנקנו כך מנכרי. עם זאת, הדבר עשוי להיות מעשי כאשר מוצאים כלי שנעשה בו שימוש לאורך זמן, אך הוא מעולם לא הוטבל. [קב] יו"ד סימן רב סעיף ב. [קג] מקוואות פ"ט מ"ב. [קד] אולם ראה בערוך השלחן (שם אות ה) שהסתפק שמא הרמ"א לא התיר אלא בשחרורית על מיעוטו של הכלי. [קה] שם ס"ק ג. [קו] ח"ד סימן צא. [קז] שו"ת שבט הלוי (ח"ד סימן קכג).

סיכום

- א. חובה להסיר מהכלים מדבקות שמקפידים שלא להשאירן על הכלי, ואף בדיעבד לא עלתה טבילה לכלי כשלא הסירן.
- ב. כשהדבר כרוך בטרחה מרובה, אין חובה להסיר מדבקות וסימונים שאינו מקפיד עליהם, וכל שכן אם רוצה בקיומם, כגון סימוני כשרות.
- ג. אם התחיל להסיר את המדבקה, עליו לדקדק להסיר את כל הדבק, כיוון שמקפידים על כך.
- ד. לכתחילה יש לנקות היטב כלי מפויח לפני טבילתו, אולם אין להקפיד אם נשאר מעט רושם על הכלי, ובמקום צורך יש להקל גם אם כל דפנות הכלי מכוסות בפיח, במקום שאין רגילים להקפיד על כך.
- ה. אין חובה להסיר אבנית מקומקום לפני טבילתו.

תשובה א

טבילת כלים חשמליים וכלים גדולים המחוברים לקרקע

שאלה:

האם חובה לטבול כלים חשמליים? האם יש לברך על טבילתם? האם חובה לטבול סירים גדולים המחוברים לקרקע? כיצד יש לנהוג בכלי חשמלי שלא ניתן להטבילו מחמת הוראות הבטיחות או מחשש שיתקלקל?

תשובה:

א. כלים המחוברים לקרקע

במשנה במסכת כלים^{קא} נאמר:

"כל כלי מתכות שיש לו שם בפני עצמו טמא, חוץ מן הדלת ומן הנגר ומן המנעול והפותה שתחת הציר והציר והקורה והצינור שנעשו לקרקע".

מבואר, שכלים שנעשו לשם חיבורם לקרקע, כגון דלת וכדומה, אינם מקבלים טומאה.

לעומת זאת, בהמשך המסכת^{קב} נאמר:

"דף של נחתומין שקבעו בכותל, ר"א מטהר וחכמים מטמאים".

הרי שאף שהדף מחובר לקרקע, הוא לא הופקע מאפשרות קבלת טומאה.

בשו"ת שב יעקב^{קג} דן בסתירה זו, וביאר שרק כלים שנועדו מתחילת עשייתן לשימוש דווקא במחובר לקרקע, כגון דלת, אינם מקבלים טומאה. אולם, כלים שעיקר תשמישם יכול להיות גם בלא קרקע, כמו דף של נחתומין, אף אם קבעו בקרקע, אין בכך כדי למנוע אותו מלקבל טומאה.

על פי זה הסיק השב יעקב, שאין צורך לטבול כלים שעיקר תשמישם במחובר, שיש להשוות דיני טומאה וטהרה לדיני טבילת כלים^{קד}.

לעומת זאת, החכמת אדם^{קה} ואחרונים נוספים^{קי} נקטו, שגם כלי שעיקר תשמישו במחובר מקבל טומאה וחייב טבילה, אלא אם כן אינו נעשה כלי אלא בעת חיבורו לקרקע. בשו"ת

מקורות והערות

[קח] פרק יא משנה ב. [קט] פרק טו משנה ב. [קי] סימן לא, הו"ד בפת"ש (יו"ד סימן קכ ס"ק ו) וביד אפרים (שם סעיף ה). [קיב] הכרעה זו מבוססת על ההשוואה שערך הטור בין טבילה במעיין שאין בו ארבעים סאה לטהר מטומאה, לטבילה באופן זה לעניין כלים שנקנים מנכרי. להלן יתבארו דעות החולקים, הסוברים שאין להשוות בין ההלכות. [קיג] כלל עג דין יג, הו"ד גם בפת"ש (סימן סו ס"ק א). [קיג] מהר"י אסאד בשו"ת יהודה

טבילת כלים חשמליים וכלים גדולים המחוברים לקרקע ♦ תשובה ג

מנחת יצחק^{קט} הוסיף, שגם לשיטות אלו, כלים שאין אפשרות להשתמש בהם אלא במחובה, אינם מקבלים טומאה.

מאידך, רבים מהאחרונים^{קטו} נקטו שאין תלות בין הגדרת כלי לעניין קבלת טומאה, לבין הגדרת כלי לעניין טבילת כלים שנקנו מנכרי, ולדעתם כלי סעודה חייב בטבילה אף אם איננו מקבל טומאה.

נראה שניתן לתמוך שיטה זו מדברי הראשונים^{קטז}, שקשרו בין טבילת כלים לבין טבילת גרים. משמע, שהטבילה לא נועדה להעלות את הכלי מטומאה לטהרה, אלא להכניסו לקדושת ישראל.

ב. האם כלים חשמליים נחשבים מחוברים לקרקע

מדברי האחרונים שנקטו שכלים שתשישם במחובר לקרקע פטורים מטבילה, הסיק בשו"ת חלקת יעקב^{קכ} שיש לפטור כלי חשמלי מטבילה, אף שניתן להשתמש בו גם בלי חיבור לשקע, כיוון שכך הוא עיקר תשמישו, וכן כתבו אחרונים נוספים^{קכא}. אולם בשו"ת מנחת יצחק^{קכב}, בשו"ת שבט הלוי^{קכג}, בשו"ת משנה הלכות^{קכד} ובשו"ת תשובות ונהגות^{קכה} כתבו, שהחיבור לחשמל אינו מחשיב את הכלי למחובר לקרקע, וכן דעת הגרי"ש אלישיב^{קכז} והחמיר בכך לכתחילה אף הגר"ע יוסף^{קכח}.

למעשה, כיוון שרבים מחמירים בדבר, וטבילת כלים חיובה מהתורה לדעת רוב הפוסקים, אין להקל להימנע מהטבלת כלים חשמליים רק מפני שעיקר תשישם במחובר לשקע, וכן הורה לנו הגר"ד ליאור. אולם, מחמת הספק, ובייחוד בצה"ל שעצם החיוב מוטל בספק^{קכט}, אין לברך על טבילת כלים אלה.

ג. כלי שלא ניתן להטבילו מטעמי בטיחות

למעשה, לא ניתן להטביל כלים חשמליים בצה"ל, בשל הוראות הבטיחות. בשו"ת מנחת אשר^{קכו} נטה לומר, שכלי שלא ניתן להטבילו מחשש שיתקלקל, פטור מטבילה, שכן על פי שיטתו טבילת כלים אינה 'מתיר' אלא מצווה על הגברא, ובהעדר אפשרות לקיים את המצווה, הרי שהוא אנוס ורשאי להשתמש בכלי בלא טבילה. אולם למעשה הורה שלא לסמוך על סברא זו לבדה.

מקורות והערות

יעלה (ח"א יו"ד סימן רטז), ערוך השלחן (שם אות לט). [קיד] ח"ח סימן ע. [קטו] חידושי החתם סופר (הנדפסים מחדש, יו"ד סימן קכ), שו"ת מהר"י אסאד (שם), וראה בספר טבילת כלים כהלכתה (בירורי הלכות ועיונים סימן ד) שהביא דעות הפוסקים בזה, ועיין ביאור הגר"א (שם ס"ק יח), וביאור כוונתו ראה בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן רמה) ובספר הוראה ברורה (יו"ד סימן קכ ביאור הלכה הארוך). [קטז] ראה ריטב"א (יבמות מז ע"ב) ועוד. [קצז] יו"ד סימן מא ומג. [קיד] שו"ת בית אבי (ח"א סימן קיד), תפילה למשה (ח"ה סימן כה) בשם הגר"צ אבא שאול, וראה שיה נחום (סימן מט). [קטט] ח"ב סימן עב. [קכ] ח"ב סימן נז. [קכא] ח"ט סימן קסב. [קכב] ח"א סימן תנ. [קכג] קובץ תשובות (ח"א סימן ג). [קכד] הליכות עולם (ח"ז פרשת מטות סעיף ט). [קכה] כפי שהתבאר לעיל תשובה א. [קכו] ח"ג סימן נז.

בנידון דידן, יתכן שיש להחמיר יותר, כיוון שניתן באופן מעשי להטביל רבים מהכלים החשמליים בלי שיגרם להם נזק, ורק מחמת תוספת זהירות הנהוגה בצה"ל הדבר נמנע.

ד. צדדי היתר לפטור כלים חשמליים שונים מטבילה

בנוגע לכלי חשמל שונים דנו הפוסקים בצדדי היתר נוספים.

א. ערוך השולחן^{קכ} כתב שכלי שנוהגים לקבוע לו מקום ולא להזיזו ממקומו, אינו בכלל כלי סעודה ופטור מטבילה. לטעם זה, מיחם חשמלי, וכדומה, שדרך להשתמש בהם דווקא במחובר, ואין מעבירים אותם ממקומם אל שולחן האוכל, אינם חייבים בטבילה, והסתמך על סברא זו הגר"ש אלישיב^{קכב} בשעת הדחק. לעומת זאת קומקום, שאינו קבוע במקום, אלא מעבירים אותו למקום האכילה, חייב בטבילה לטעם זה.

ב. בשו"ת אגרות משה^{קכג} כתב, שטוסטר פטור מטבילה, מכיוון שאינו משמש להכנת המאכל אלא להשבחתו. על דרך זו יש שכתבו^{קכד}, שקומקום פטור מטבילה, מכיוון שאינו משמש אלא לבישול מים, הראויים לשתיה גם בלא חימום.

ג. טעם נוסף לפטור קומקום מטבילה, כתב בשו"ת מנחת אשר^{קכה}, בהתבסס על דברי החכמת אדם. לשיטתו, כיוון שלרוב אין דרך להשתמש במים החמים בפני עצמם, אלא רק אחר תיקון נוסף, כהוספת תה או קפה, הקומקום פטור מטבילה, משום שהוא אינו כלי סעודה. אולם במנחת אשר שם העיר בעצמו שסברא זו דחוקה.

מאידך, בשו"ת משנה הלכות^{קכז} ובשו"ת תשובות והנהגות^{קכח} כתבו, שחובה לטבול כלים אלו, כיוון שכך היא דרך הבישול והשימוש הנהוגה כיום, ורבים המעוניינים דווקא במאכלים שנעשים בדרך זו.

ד. טעם נוסף לפטור קומקום פלסטיק מטבילה, כתב בספר טבילת כלים כהלכתה^{קכט} בשם הגרש"ז אויערבך, מפני שכלי הקיבול עשוי מפלסטיק, וטס המתכת שנועד לחימום אינו כלי סעודה.

ה. כלים שאינם משמשים לאכילה או לבישול המאכל, אלא לתיקונו בשלבים שונים, כגון בלנדר חשמלי, נפה וכדו', פטורים לדעת המרדכי^{קכו} מטבילה, מחמת שאינם מסיימים את הכנת המאכל, ואינם מסייעים בעצם האכילה (כדוגמת סכו"ם), וכן פסק השו"ע^{קכא}, וכ"פ הגר"ע יוסף בספר הליכות עולם^{קכב}. אולם הרמ"א^{קכג} פסק בעקבות ראשונים אחרים, שיש לטבול כלים אלו בלא ברכה, ונחלקו הט"ז^{קכד} והש"ך^{קכה}, אם הרמ"א החמיר גם בכלים שכל השימוש בהם אינו אלא בשלבים שאינם השלמת האכילה.

מקורות והערות

[קכז] שם. [קכח] משמרת הבית (קארפ). פרק ג סעיף ט ובהערה) בשמו. [קכט] יו"ד ח"ג סימן כד. [קל] הרב ראובן גנזל, במאמר 'הטבלת כלים חשמליים' (תחומין כז עמודים 457-463). [קלא] שם. [קלב] ח"ט סימן קסב. [קלג] ח"א סימן תנ. [קלד] פרק י סעיף ט הערה טז. [קלה] חולין סימן תקעז. [קלו] יו"ד סימן קכ סעיף ה. [קלז] שם סעיף י. [קלח] על השו"ע שם. [קלט] שם ס"ק ז. [קמ] שם

טבילת כלים חשמליים וכלים גדולים המחוברים לקרקע ♦ תשובה ג

בנוגע לכלים שתשמישם הרגיל אינו במגע עם אוכל, ורק לעיתים רחוקות תשמישם במגע צמוד עם האוכל, כגון פלטה חשמלית, עגלות חימום, חצובות גז וכדו', נחלקו האחרונים. לדעת רבים מהפוסקים^{קמא}, הולכים אחר רוב תשמישן ופטורים מטבילה. אולם מדברי פוסקים אחרים^{קמב} נראה שחייבים בטבילה. למעשה הורו כמה פוסקים^{קמג} שיש להקל שלא לטבול אותם, וכל שכן שיש להקל בכך בצה"ל, משום שעצם חובת טבילת הכלים איננה מוחלטת.

ז. פירוק והרכבת הכלי על ידי יהודי

כלים חשמליים שחייבים בטבילה להלכה, ולא ניתן לטבול אותם למעשה, דנו הפוסקים באפשרות לתת אותם לאומן יהודי שיפרקם וירכיבם מחדש, וכך יקראו על שם ישראל. מקור דין זה בדברי הב"י^{קמד} בשם המהר"ם מרוטנבורג, לגבי כלי של ישראל שניקב ותוקן על ידי אינו יהודי, שחייב בטבילה.

על דרך זו, כתב החכמת אדם^{קמה}:

"היורות הגדולות שמבשלין בו שכר נראה לי דצריכין טבילה ואף על פי שקובעין אותן ומחברין אותן לקרקע מכל מקום דינו ככלי ונראה לי דאין להם תקנה אלא שיטבילם או שינקוב בהם נקב גדול כדי שיתבטל מתורת כלי ואז יתקן אומן ישראל".

וביאר בבינת אדם, שדבריו מבוססים על דברי המהר"ם מרוטנבורג הנ"ל, שדבריו נכונים הן לחומרא והן לקולא.

אולם בשו"ת שבט הלוי^{קמו} פקפק על היתר זה, ולדעתו אין לקבל את דברי המהר"ם מרוטנבורג אלא לחומרא, ואין להסתפק בתיקון הכלי על ידי ישראל, בשביל להוציאו מטומאת הנכרים. כמו כן, הפר"ח^{קמז} כתב, שאם אומן ישראלי יתיך את המתכת ויעשה ממנה כלי מחדש, פקע ממנה חיוב הטבילה, כיוון שבטל ממנה שם הבעלים הראשון, ומשמע שרק באופן זה פטור מטבילה, ואינו מועיל לכך נקב כל שהוא.

למעשה, רוב הפוסקים נקטו להלכה כדברי החכמת אדם, ודנו באיזה אופן יש לפגום את הכלי ולתקנו על ידי ישראל.

מדברי החכמת אדם נראה שצריך דווקא לפגום פגימה משמעותית בגוף הכלי, באופן שיפקע ממנו שם כלי, וכן דעת הגרש"ז אויערבך. אף על פי כן, לגבי כלים חשמליים, שעיקר חיוב טבילתם מוטל בספק כנ"ל, כתבו כמה פוסקים^{קמח} שניתן להסתפק בפירוק מנגנון החשמל

מקורות והערות

ס"ק יא ובנקוה"ב (על הט"ז הנ"ל). [קמא] פר"ח (סימן קב אות יב), שלחן גבוה (יו"ד סימן קב ס"ק טז), בן איש חי (שנה ב מטות הלכה יא). [קמב] פרי תואר (סימן קב ס"ק יא). [קמג] שו"ת אבני ישפה (ח"א סימן קמז ענף ג) בשם הגרש"ז אויערבך, וצירף טעם נוסף להקל. [קמד] יו"ד סימן קב. [קמה] כלל עג סעיף יג. [קמו] ח"י סימן קכח. [קמז] יו"ד סימן קב ס"ק לג. [קמח] הגרש"ז אויערבך (שו"ת מנחת שלמה ח"ב סימן

של הכלי על ידי אומן ישראל והרכבתו מחדש. מהגר"ש עמאר שמענו, שניתן להסתפק בפירוק הכלי באמצעות כלי עבודה, אף על ידי מי שאיננו אומן.

יש להעיר^{קמט}, שבכל מקרה אין להסתפק בפירוק התקע על ידי אומן, כיוון שהוא דבר חיצוני לכלי. אם אין אפשרות מעשית לתיקון זה, ניתן לתת את הכלי במתנה לנכרי, ולחזור ולשאול אותו ממנו לעולם^{קי}.

1. כלים הגדולים מארבעים סאה

במסכת כלים^{קנא} מבואר, שכלי העשוי מעץ הגדול מארבעים סאה אינו נחשב לכלי, ועל כן באופנים מסוימים אינו מקבל טומאה. על דרך זו, כתבו הראשונים^{קכ}, שאף שאין בניין וסתירה בכלים בשבת, אסור מהתורה לסתור כלי הגדול מארבעים סאה, מכיוון שבאופן זה איננו כלי אלא אוהל, וכן פסק להלכה המגן אברהם^{קכ}. לאור זאת, חידש המהרש"ק^{קכ}, שאין חובה לטבול כלי הגדול מארבעים סאה, כיוון שאיננו כלי, ואיננו דומה למעשה שהיה בכלי מדין.

יתירה מזאת, כפי שהובא לעיל, דעת ערוך השולחן לפטור כלים גדולים מטבילה, אף שאין בהם שיעור ארבעים סאה, כל שעומדים במקום קבוע ואין משתמשים בהם על ידי טלטול, היות שאינם בכלל כלי סעודה. ואף שהשיג על דבריהם בשו"ת חלקת יעקב^{קכ} וכן מבואר בחכמת אדם^{קכ}, שאין לפטור מטבילה כלי העשוי ממתכת המכיל ארבעים סאה, מכיוון שאינו בטל מתורת קבלת טומאה, נראה שלמעשה יש לסמוך ולהקל בצה"ל להימנע מטבילת כלים גדולים כאלה, בהסתמך על טעמים של המקלים, ולחומרא ראוי למוכרם לנכרי.

מלבד זאת, נחלקו הפוסקים^{קכ} בהלכות מקוואות, האם כלי שעיקר תשמישו וייעודו על ידי חיבורו לקרקע, בטל מתורת כלי, וניתן למלא על ידו את המקווה, בלא שיעשו המים שאובים.

על דרך זו, העלו כמה פוסקים^{קכ} שמכשיר 'מיני בר' וכדומה, שאין דרך כלל להשתמש בו אלא על ידי חיבורו לקרקע, פטור מטבילת כלים, כיוון שאיננו בכלל כלי, אף אם עודנו מקבל טומאה.

כמו כן, נראה שסירי הקיטור, המחבת החשמלית ושאר הכלים הגדולים, שעיקר ייעודם ושימושם במחבר, פטורים מטבילה לדעת הפוסקים המקלים הנ"ל, ונראה שניתן להקל בכך

מקורות והערות

(סו), והגר"ש אלישיב (קובץ תשובות ח"א סימן ג). [קמט] ספר טבילת כלים (פרק יא סעיף נא ובהערות שם) בשם הגרש"א. [קנ] ראה לקמן תשובה ה סעיפים א-ד בעניין מכירת כלים בצה"ל. [קנא] פרק טו משנה א. [קנב] רש"י (עירובין לה ע"א), שו"ת מהר"ח או"ז (סימן קל). [קנג] סימן שיד ס"ק א. [קנד] שו"ת טוב טעם ודעת (תליתאי ח"ב סימן כב). [קנה] יו"ד סי' מא ומג. [קנו] הנ"ל. [קנז] ראה ש"ך (יו"ד סימן רא ס"ק כא), שו"ת נודע ביהודה (יו"ד סימן קמב), שו"ת מהרש"ם (ח"ג סימן ק), שו"ת דעת כהן (סימן קא). [קנח] שו"ת מנחת יצחק (ח"ח סימן ע), וראה באריכות בספר טבילת כלים כהלכתה (פרק י סעיף טו) שהביא רבים המחמירים בדבר, וכן החמיר בזה בשו"ת מנחת פרי (ח"ו סימן פב).

טבילת כלים חשמליים וכלים גדולים המחוברים לקרקע ♦ תשובה ג

למעשה בצה"ל, בצירוף סברות המקלים בכך, משום שאיננו מקבל טומאה, או משום שאיננו מטלטל, ולחומרא ראוי למוכרם לנכרי.

אם חיבור הכלי לקרקע נעשה על ידי יהודי, פטור הוא מטבילה, כיוון שגמר עשייתו אינו על ידי נכרי, ונראה שיש להקל בכך גם כאשר אין ידוע בוודאות מי ביצע את החיבור.

ז. משטחי עבודה

שולחנות נירוסטה המשמשים כמשטחי עבודה במטבח הצבאי, לעיתים מחוברים לקרקע ולעיתים אינם מחוברים, ועל כן גם בעודם מחוברים הינם מקבלים טומאה, ואין לפטור אותם מטבילה מטעם זה. אף על פי כן, לטעמו של ערוך השולחן, כיוון ששולחנות אלו קבועים במקומם (אף אם אינם מחוברים לקרקע), ואינם משמשים ככלי סעודה, הרי שהם פטורים מטבילה.

עוד נראה לפקפק על עיקר חובת הטבילה של השולחנות, כיוון שהשימוש בהם איננו מהותי לתיקון המאכל, כפי שכתב הפרי תואר^{קט} לבאר את דעת הפרישה הפטור מטבילה מספריים המיועדים לחיתוך ירקות חיים, משום שאין זה תיקון חשוב. על דרך זו צידד בשו"ת מנחת אשר^{קס}, לפטור קרש חיתוך של חלות מטבילה, כיוון שניתן לחתוך את החלות גם בלעדיו, וסיועו לחיתוך אינו מחשיבו לכלי סעודה, וראה גם בשו"ת אגרות משה^{קסא}.

ונראה, שאף שאין היתרים אלו מרווחים, מכל מקום, מאחר שלדעת כמה פוסקים חיוב טבילת כלי נירוסטה איננו מן התורה (ויש מי שכתב שפטורים הם כלל מטבילה^{קסב}), ניתן לסמוך על סברות אלו ולהימנע מטבילת הכלים בצה"ל, וטוב להחמיר למוכרם לגוי כנ"ל. אם השולחנות אינם משמשים באופן ישיר למאכל, אלא רגילים להניח את המאכלים על גבי כלים אחרים, כקרש חיתוך, צלחות וכדומה, פטורים הם מטבילה ואין צורך למוכרם.

סיכום

- א. חובה לטבול כלי חשמל שנקנו מנכרי, ובצה"ל אין לברך על טבילתם מחמת הספק.
- ב. כלים גדולים המחוברים לקרקע, וכל שכן כלים שעיקר ייעודם ושימושם על ידי חיבורם לקרקע (כגון סירי קיטור, מחבת חשמלית, מיני-בר), כלים המכילים ארבעים סאה, וכן שולחנות נירוסטה המיועדים לשימוש כללי במטבח הצבאי, ניתן להקל ולהימנע מטבילתם בצה"ל, אך ראוי להחמיר למוכרם לנכרי.
- ג. כלים המחוברים לקרקע, שגמר חיבורם למטבח נעשה על ידי ישראל, או שקיים ספק בדבר, מותר להשתמש בהם בלא למוכרם לנכרי.
- ד. לדעת כמה פוסקים ניתן להימנע מטבילת מיחם חשמלי (שמשמשים בו במחבר ולא מעבירים אותו למקום האכילה), ויש שהקלו אף בקומקום נשלף, ולמעשה ראוי למוכרם, אך ניתן להשתמש בהם באופן עראי בשעת הדחק.

מקורות והערות

[קנט] סימן קכ"ז. [קס] ח"ג סימן נח. [קסא] יו"ד ח"ג סימן כב. [קסב] ראה לעיל תשובה א.

- ה. נחלקו הפוסקים לגבי כלים המסייעים בהכנת המאכל בשלבים שונים, אך אינם גומרים את הכנתו, כדוגמת בלנדר וכדומה, ובשעת הדחק ניתן להימנע מטבילתם.
- ו. כלים שתשמישם הרגיל אינו בא במגע עם אוכל, ורק לעיתים רחוקות תשמישם במגע צמוד עם האוכל, כגון פלטה חשמלית, עגלות חימום או חצובות גז – פטורים מטבילה.
- ז. כלים החייבים בטבילה שלא ניתן לטבול אותם מפני גודלם, כובדם, או מחשש לבעיות בטיחות או לקלקול הכלי, ייתנם לאומן יהודי שיפרק את הכלי באופן שיבטל ממנו שם כלי, ויתקנהו מחדש. אם הדבר אינו אפשרי, יש למכור את הכלי לגוי ולחזור לשאול אותו ממנו (ראה להלן תשובה ד סעיף ה, שם פורטו דרכי ביצוע המכירה למעשה).

תשובה ד

שימוש בכלי שספק אם הוטבל וחובת טבילתו

שאלה:

האם יש לחשוש שכלי שהובא למטבח ממחסן הכלים אינו טבול? האם חובה לטבול כלי זה? האם מותר להשתמש בו לפני שהוטבל? האם יש לחשוש לכך שכלים הנמצאים בחדר האוכל לא הוטבלו? כיצד יש לנהוג כאשר התערבב בין כלי המטבח כלי שאינו טבול ואין אפשרות לזהותו?

תשובה:

א. כלים שנמצאים במטבח צבאי ואין ידוע אם הטיבילו אותם בעניינים שונים בהלכה מצינו את הכלל 'אחזוקי ריעותא לא מחזקינן'. לאור כלל זה יש לדון מה דינו של סתם כלי הנמצא במטבח הצבאי, האם ניתן להחזיקו בחזקת כשרות או שיש לחשוש מספק שאינו טבול. מבואר במסכת עבודה זרה^{קס"י}:

"לא הלכת לצור מימך, וראית ישראל ועובד כוכבים ששפתו שתי קדירות על גבי כירה אחת, ולא חשו להם חכמים".

מסבירה הגמרא, שלא חששו לכך שיכניס הגוי בשר נבילה לקדירה של ישראל, או לכך שהגוי יבשל את הקדירה ותיאסר משום בישולי עכו"ם, או שהתיז מהתבשיל של הגוי לתוך הקדירה של ישראל, ופירש רש"י^{קס"ד}:

"ואף על גב דאיכא למיחש לאיסור דאורייתא, לא חשו לאחזוקי איסור בקדירות מן הספיקא".

הרי שאין לחשוש שהתערב איסור, כל עוד שאין ריעותא ברורה המורה על כך. כמו כן פסק הרמ"א^{קס"ה}, שמותר לקנות דגים טהורים בלי לבדוק אם מעורב בציר שלהם ציר של דג טמא, וביאר זאת הש"ך^{קס"ו}:

"דאחזוקי איסורא לא מחזקינן ואפילו היכא דאיכא לברורי".

מקורות אלו עוסקים במאכלים העומדים בחזקת היתר וספק אם נעשה מעשה לאוסרם. אמנם, הפוסקים הקלו בכמה מקומות גם לגבי דברים המוחזקים באיסור כאשר חזקה שנעשה מעשה לתקנם.

מקורות והערות

[קסג] יא ע"ב. [קסד] שם יב ע"א. [קסה] יו"ד סימן פג סעיף ה. [קסו] ס"ק יא.

בדומה לכך נאמר במסכת פסחים^{קסז}:

"חבר שמת והניח מגורה מליאה פירות, ואפילו הן בני יומן – הרי הן בחזקת מתוקנן וכו', דאמר רבי חנינא חוזה: חזקה על חבר שאין מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן".

לאור זאת נראה, שבמקום שמצוי בו אחראי הממונה על הכשרות (המעורב בנעשה במטבח וביכולתו לפקח על הטבלת הכלים), יש להניח שעשה את שליחותו נאמנה להטביל את הכלים בכדי שלא להכשיל את הסומכים עליו^{קסח}, כפי הכלל הרווח שרוב המצויים אצל מצוות מומחים הם^{קסט}.

אולם, אם ישנה ריעותא המורה על כך שהכלי אינו טבול, כגון במקום שכלל הכלים מסומנים וכלי זה אינו מסומן, או אם נותרו על הכלי מדבקות היצר^{קע}, חובה לטבול את הכלים.

ב. כלי שאין סיבה להניח שהוטבל

כלי שאין ידוע אם הוטבל, ואין סיבה לחשוב שנעשה מעשה לטבול אותו, הרי הוא בחזקת שאינו טבול, וחובה מן הדין לטבול אותו. יתירה מזאת, אפילו כשיש ספק נוסף לגבי עצם החובה לטבול אותו (כגון עצם הסברא שהכלי בבעלות צה"ל^{קעא}), אין אומרים ספק ספיקא לקולא במקום חזקת איסור^{קעב}, וחובה להטביל את הכלי.

לגבי כלי זכוכית או אלומיניום, שחובת טבילתם מדרבנן, תלוי הדבר לכאורה במחלוקת אחרונים, לדעת הש"ך^{קעג} אין מקלים בספקם כנגד חזקת איסור, וכן כתבו בפירוש הפמ"ג^{קעד}, הבן איש חי^{קעה} ושו"ת מהרש"ם^{קעו}, ולעומתם, רבים מפוסקי הספרדים^{קעז} הקלו בכך. אף על פי כן, מודים רבים מהפוסקים^{קעח}, שאין להקל בדבר אלא כשהתעורר ספק לגבי המעשה המתיר עצמו (כגון האם הכניס את כל הכלי למקווה), אולם כאשר קיים ספק האם כלל נעשה מעשה להוציא מחזקת האיסור, יש לאסור (ואף שמדברי הגר"ע יוסף^{קעט} משמע שהקל אף בספק האם נעשה מעשה מתיר, נראה שכאשר אין סיבה משמעותית לחשוב שנעשה מעשה להתיר, אין להקל אף לשיטתו^{קפ}).

מקורות והערות

- [קסז] ט ע"א. [קסח] ראה שו"ע (או"ח סימן תט סעיף ח). [קסט] ראה שו"ע (יו"ד סימן סה סעיף יג).
[קע] ראה לעיל תשובה ב סעיף ג, לגבי עיקר החובה להסיר את המדבקות. [קעא] ראה לעיל תשובה א.
[קעב] כללי ספק ספיקא לש"ך (אות כז), אולם ראה פר"ח (יו"ד סימן קי ס"ק מט) שהקל בזה. [קעג] שם אות ב.
[קעד] או"ח סימן תנא מש"ז לא. [קעה] שנה ב פרשת מטות. [קעו] ח"ד סימן מח. [קעז] פר"ח (שם ס"ק טו), וראה סיכום השיטות בשו"ת יוסף דעת (סימן ד) ובספר הוראה ברורה (ע"ד הש"ך). [קעח] ראה פתחי תשובה (סימן קי ס"ק כ), בשו"ת יוסף דעת (סימן ה) ובספר הוראה ברורה (על הש"ך שם). [קעט] בשו"ת יביע אומר (ח"ב יו"ד סימן ט). [קפ] ראה רמ"א (יו"ד סימן סט סעיף י) ובשו"ת יביע אומר (ח"ח יו"ד סימן ה).

שימוש בכלי שספק אם הוטבל וחובת טבילתו ♦ תשובה ד

ג. כלים ממחסן כלים שאין ידוע אם הוטבלו

יש לדון בכלים שהובאו ממחסן הכלים, שמצויים בו כלים טבולים וכלים שאינם טבולים, ואין ידוע מהיכן הובא הכלי. במקרה כזה, אין לדון את הכלי כמוחזק באיסור, מכיוון שעיקר הספק לגביו אינו אם נעשה מעשה לטבול אותו, אלא אם הגיע ממערום הכלים הטבולים^{קפא}. אם מרבית הכלים במחסן הינם טבולים, הכלי פטור מטבילה, שכן כל דפריש מרובא פריש. יתר על כן, אף אם מרבית הכלים אינם טבולים, נראה שאין לדון את הכלי כוודאי לא טבול, אלא כספק, כיוון שהנחיות הכשרות מחייבות להשתמש דווקא בכלים טבולים, ועוד, שלרוב הכלים שאינם טבולים נתונים בתוך אריזות וכדומה, ואילו הכלים הטבולים מוכנים לשימוש מידי, ועל כן ישנה סבירות שמי שהביא את הכלי, לקחו דווקא מהכלים הטבולים^{קפב}. משום כך, נראה למעשה שבכלים שחייב טבילתם מדרבנן (ככלי זכוכית) אין להחמיר לחייבם טבילה.

לגבי כלים שחייב טבילתם מן התורה, נראה לכאורה שיש לחייבם טבילה מחמת הספק, כדין ספיקא דאורייתא לחומרא, אולם יש לפקפק בכך, שכן עיקר תוקף החיוב של טבילת כלים שנוי במחלוקת בין הראשונים, ואף בשיטת השו"ע יש שציידו שאין חיוב זה מן התורה^{קפג}, ועל כן כתב השולחן גבוה^{קפד}:

"וכיון דדעת רבינו (ר"ל מרן הש"ע) כן דטבילה זו מן התורה וספקא לחומרא הכי נקטינן, ומכל מקום מידי פלוגתא לא יצא ונפקא מינה היכא דנפל ספק אחד לעשותו ספק ספיקא ולהתירה בלא טבילה^{קפה}".

מבואר, שבמקום ספק נוסף, יש להקל להימנע מטבילת כלים, וכן כתב בשו"ת מהר"ש ענגיל^{קפו}, בנידון כלי שספק אם חייב בטבילה. אולם, בשו"ת יביע אומר^{קפז} דחה את דברי השולחן גבוה, וכן משמע בשו"ת אגרות משה^{קפח}. אף על פי כן נראה שבצה"ל שישנם ספקות נוספים על עיקר חובת הטבילה^{קפט}, יש לצרף את כל הספקות לכלל ספק ספיקא להקל.

ד. שימוש בכלי שספק אם הוטבל

כל זאת לגבי עצם החובה לטבול כלי מסופק, ויש לדון האם לגבי שימוש זמני בכלי זה יש להקל יותר.

הפוסקים דנו בעקבות הראשונים, האם שימוש בכלי שאינו טבול אסור מהתורה. לדעת הישועות יעקב^ק איסורו מדרבנן בלבד, וכן נקט הביאור הלכה^{קצא} בדעת הרמב"ם, לעומת

מקורות והערות

[קפא] ראה נודע ביהודה (מהדו"ק אבן העזר סימן לא ד"ה והנה הב"ש). [קפב] ראה מעין זה במרדכי (ע"ז סימן תתמז). [קפג] ראה לעיל תשובה א סעיף א. [קפד] או"ח סימן תנא אות ב. [קפה] ויסוד דבריו בש"ך בכללי ס"ס (אות טז). [קפז] ח"ו סימן ג. [קפח] ח"ב יו"ד סימן ט. [קפט] ח"ב סימן מ, וראה גם בשדי חמד (ח"ה עמוד 383), שהעלה להחמיר בספק ספיקא כעין זה. [קפא] כפי שהתבאר בהרחבה לעיל תשובה א סעיפים ד-ו. [קצ] סימן קכ ס"ק א. [קצא] סימן שכג סעיף ז.

זאת לדעת הפמ"ג^{קצב} ושו"ת חתם סופר^{קצג} אסור מהתורה להשתמש בכלי מתכות בלא טבילה. בשו"ת יחוה דעת^{קצד} צירף דעות אלו לספק ספיקא: שמא חיוב טבילת כלים בכללו הוא מדרבנן, ושמא איסור השימוש על כל פנים מדרבנן בלבד, ועל כן במקום ספק יש להתיר זמנית שימוש בכלי בלא טבילה, אף שחובה להטבילו לאחר זמן^{קצה}.

אולם, בכמה מקומות^{קצו} מצינו, שכאשר עיקר הספק נוגע לאיסור תורה, אף שהתגלגל לנידון דרבנן, אין מקלים בו כספק דרבנן, אלא מחמירים בו כספק תורה^{קצי}. כיוצא בזה כתב המשנה ברורה^{קצח}, שאסור בשבת לומר לנכרי לעשות ספק איסור תורה, מכיוון שעיקר הדבר אסור לישראל מחמת הספק, אין לו לומר לנכרי לעשותו.

מטעם זה כתב בשו"ת מנחת פרי^{קצט}, לאסור שימוש בכלי שספק אם הוטבל. מאידך בעל שו"ת אורחותיך למדני כתב לנו, שהדבר תלוי במחלוקת האם ספק איסור תורה לחומרא מן התורה או מדרבנן, ולסוברים שאין בכך איסור תורה, אין להחמיר אלא בדבר שאיסורו וודאי ולא בדבר המסופק.

למעשה, נראה שבמקום צורך ניתן להתיר את השימוש בכלי מסופק, כאשר אין אפשרות זמינה להטביל את הכלי. זאת משום שכאשר עיקר החיוב הבסיסי מן התורה מוטל בספק, אין מחמירים לדון את גלגוליו כספק דאורייתא שהתגלגל לדרבנן^{קצכ}, וכל שכן בצה"ל שיש ספק אם הכלים חייבים בטבילה מסיבות נוספות, וכל שכן בחייל שאינו בעל הכלי ואינו יכול לטבול את הכלים בעצמו, שלדעת כמה פוסקים יכול להשתמש בכלי בלא טבילה^{קצ}. אם לאחר מכן יתערב הכלי בין כלים אחרים (שלא בכוונה לבטלו), כגון שהוכנס לחדר האוכל וכעת לא ניתן להכירו, ניתן להשתמש בכל הכלים, ואי מניעת התערובת אינה בכלל ביטול איסור לכתחילה, אלא רק הפקעת חיוב המצווה.

ד. באיזה אופנים חובה לטבול את הכלים מדין דבר שיש לו מתירים

אלא שיש מקום לאסור כלים אלו מטעם אחר, שכן כתב השו"ע^{קצ}:

"כל דבר שיש לו מתירין, כגון ביצה שנולדה ביום טוב, שראויה למחר, אם נתערבה באחרות, בין שלימה בין טרופה, אינה בטלה אפילו באלף. ואפילו ספק נולדה ביום טוב, ונתערבה באחרות, אסורות".

הרי שדבר שיש לו מתירים אינו בטל בתערובת וכן ספקו אסור, וביאר הט"ז^{קצא}:

"בדבר זה חמור דבר שיש לו מתירין משאר דברים שאינם בטלים, דשם מותר בספיקן אם הודאי איסור הוא דרבנן... ולא יזיק לו אם הוא דבר חשוב, אבל כאן אפילו בספק

מקורות והערות

[קצב] סימן תפו מש"ז א. [קצג] יו"ד סימן קיד. [קצד] ח"ד סימן מד. [קצה] ראה מעין זה במשנה ברורה (סימן תרמח ס"ק יא). [קצו] ראה שו"ע (יו"ד סימן קי סעיף ט, ושם סימן שיד סעיף י). [קצז] וראה בשו"ת רעק"א (מהדו"ק סימן סד), שביאר אימתי החמירו בכך ואימתי דנו זאת כספק דרבנן. [קצח] סימן שיש ס"ק כז. [קצט] ח"ו סימן פ. [ר] ראה רמ"א (יו"ד סימן סו סעיף ג) ובנו"כ (שם), ובמשנ"ב (סימן יח ס"ק י), ובספר משפט שלום (חו"מ סימן קצח סעיף ט). [רא] ראה לעיל תשובה א סעיף ד. [רב] יו"ד סימן קב סעיף א. [רג] שם ס"ק ג.

שימוש בכלי שספק אם הוטבל וחובת טבילתו ♦ תשובה ד

איסור דרבנן אסור כיוון שיש לו מתירין".

ממילא, אין להתיר כלים אלו מספק שמא אין איסורם אלא מדרבנן, שכן אף אם אין חובת טבילתם מן התורה, יש לאסור את השימוש בהם בלא טבילה, משום דבר שיש לו מתירים, מכיוון שאפשר לטבול אותם ולהתירם בשימוש באופן וודאי¹⁷. לדעת פוסקים רבים יש להתיר ספק ספיקא בדבר שיש לו מתירים¹⁸, ויש שהקלו על כל פנים במקום צורך¹⁹, אולם נראה שבנידון זה, שצד ההיתר אינו אלא משום ספק דרבנן לקולא, אין להקל (מלבד באופנים המתבארים להלן).

בשיטה זו, שכלי שספק אם הטבילוהו נכלל בגדר דבר שיש לו מתירים, צעדו פוסקים רבים. אולם מאידך, מצאנו בדברי הפוסקים כמה סברות להקל בכך. דעת הצ"ח²⁰ שאין לאסור משום דבר שיש לו מתירים אלא בדברי מאכל, שניתן יהיה לאוכלם לאחר זמן, אולם כלים, שמפסיד כעת את השימוש בהם עד שיבואו לכלל היתר, אינם נאסרים מטעם דבר שיש לו מתירים, ורבים השיגו על דבריו, כמבואר בדרכי תשובה²¹.

מטעם אחר כתב הגרש"ז²² אויערבך בשו"ת מנחת שלמה²³, שהיכולת להטביל את הכלי אינה מחשיבה אותו לדבר שיש לו מתירים:

"גם נלענ"ד פשוט דדוקא בכה"ג שאפשר ע"י עצה מן הצד, כגון לפדות את המעשר או בספק ביצה שנולדה ביום טוב להמתין עד למחר, אבל אם הדיון הוא אם חייב לטבול את הכלי או לא, רק אומרים לו "מהיות טוב אל תקרא רע", אבל אין זה שייך להכלל של דבר שיש לו מתירין".

כשיטה זו, שאין חובה גמורה לטבול כלים מסופקים, עולה בבירור אף מדברי החזו"א²⁴ ומשו"ת שלמת חיים לגר"ח זוננפלד²⁵, ויתכן שזוהי גם דעת המהר"ש ענגיל²⁶. להלן יתבאר, כיצד יש לנהוג הלכה למעשה בעניין זה בצה"ל.

מקורות והערות

[רד] וכ"כ בשו"ת מהרש"ם (ח"ד סימן מח). [רה] כן כתב הש"ך (סימן קי ס"ק נו) בדעת השו"ע. [רו] רמ"א (שם סעיף ח), בשונה מהש"ך (שם) שלא התיר אלא במקום הפסד מרובה. [רי] ביצה ג ע"ב. [רח] סימן קב ס"ק לו. [רט] תניינא סימן סח, וראה גם בספר הליכות שלמה (פסח עמוד קסו). [ריז] ידיים סימן ו ס"ק ב. [ריא] יו"ד סימן כה (מהדו"ח), וראה שם בהערה. [ריב] בשו"ת מהר"ש ענגיל (ח"ו סימן ג), דן אם אורח יכול להשתמש בכלי שספק אם נעשה בבית חרושת של יהודים או של נכרים, והתיר משום ספק ספיקא (כנ"ל), וצ"ע מדוע לא אסר משום דבר שיש לו מתירים. ושמא יש לומר, שמי שאינו יכול לטבול את הכלי בעצמו (כגון אורח בנידון המהר"ש ענגיל), רשאי להסתמך ולהקל מספק (וכל שכן שלדעת כמה פוסקים, אורח רשאי להשתמש בכליו של בעל הבית בלא טבילה, וחובת הטבילה אינה מוטלת עליו, ראה לעיל תשובה א סעיף ד) ולא לחשוש לאיסור זה.

ה. כלי שאינו טבול שהתערב במטבח

על דרך זו, יש לדון במקרה שהוכנס למטבח כלי שאינו טבול, ולא ניתן להבחין בו כעת בין שאר הכלים שנתערב בהם, שאינו בטל בכלל הכלים במטבח, מכיוון שדבר שיש לו מתירים אינו בטל. אולם במקרה כעין זה כתב השו"ע^י:

"כלי שנאסר בבליעת איסור, שנתערב באחרים ואינו ניכר, בטל ברוב ואין דנין אותו כדבר שיש לו מתירין".

והוסיף הרמ"א:

"לפי שצריך להוציא עליו הוצאות להגעילו, וכל כיוצא בזה".

וכתב השו"ע^י:

"ומהרי"ל בתשובה סימן קצ"ד חולק גם כן אהרשב"א דההוצאה להגעילו הפסד מועט הוא וכדחשבינן בפרק הזהב ובפ"ז דנדרים מעשר שני יש לו מתירין ע"י העלאה לירושלים כו' ע"ש, ויש לחוש לדבריו במקום שאין הפסד מרובה".

הרי, שכל שניתן להכשיר את הכלי, אין להתיר להשתמש בו על סמך שהתבטל ברוב, אלא אם כן הכשרתו כרוכה בהוצאות מרובות, והוא הדין לגבי טבילת כלים, וכן הורו למעשה בספר רוח חיים^{יט} ובשו"ת תשורת שייט^י, וכן נקט למעשה בשו"ת ציץ אליעזר^{יז} אף שהביא סברות רבות להקל, ובשו"ת יביע אומר^{יח} העלה להקל למעשה מטעמים אלו בכלים שחיוב טבילתם מדרבנן ככלי זכוכית או אלומיניום.

כל זאת, כאשר אין אפשרות להכיר את הכלים שאינם טבולים. ויש לעיין כאשר הכלים שאינם טבולים שונים בצורתם משאר הכלים, אולם נדרשת טרחה מרובה בשביל להכירם. בעניין זה הארכנו לעיל פרק ב"ט, ולמעשה נראה שיש להחמיר בדבר, אם כי המקל שלא לדקדק בכך במקום שהשעה דחוקה יש לו על מה שיסמוך.

במקרה שחייבים לטבול את הכלים משום שאינם בטלים כנ"ל, אין לברך על הטבילה, כיוון שמדין תורה הכלי בטל בין הכלים ונהפך להיות, וכן כתבו בשו"ת הר צבי^{יב} ובשו"ת ציץ אליעזר^{יבא}, ואף שבספר רוח חיים פלאג'יב^{יב}, כתב שיש לברך על הטבילה כאשר מטביל את כל הכלים יחדיו, וכיוצא בזה כתב גם בספר טבילת כלים^{יב}, נראה שיש להורות ספק ברכות להקל, וכל שכן בכלים השייכים לצה"ל שעצם חיובם בטבילת כלים אינו מוחלט.

כאשר טבילת כל הכלים כרוכה בטרחה מרובה (מעבר לטרחה המקובלת עבור כמות זו של כלים), יש להתיר את כל הכלים שבמטבח, משום שבאופן שכזה לא אסרו דבר שיש לו

מקורות והערות

- [ריג] יו"ד סימן קב סעיף ג. [ריד] ס"ק ח. [רטו] פלאג'י, סימן קכב. [רטז] תניינא סימן קד.
[ריז] חלק יא סימן נח. [ריח] ח"י יו"ד סימן י. [ריט] תשובה ב סעיף ב-ד. [רכ] יו"ד סימן צג.
[רכא] שם. [רכב] שם. [רכג] עמוד כד.

שימוש בכלי שספק אם הוטבל וחובת טבילתו ♦ תשובה ד

מתירים, וכפי שהותר במקום הפסד כנ"ל, וכן הורה בשו"ת ציץ אליעזר^{יד} בבית מלון שהתערבו בו מקצת כלים שאינם טבולים, וכ"כ בספר הוראה ברורה^{יב}.

על כן למעשה, בין בכלים המסופקים ובין בכלים שהתערבו, אם קיימת מורכבות לוגיסטית גדולה לטובלם, כגון שאין מצוי בבסיס מקווה כלים ונדרש להסיעם למרחק רב כדי לטובלם, אין חובה לטבול כלים אלה.

ז. כלי שאינו טבול שהתערב במטבח - דבר שבמניין

עוד יש לדון אם הכלים אינם בטלים, כדין דבר שבמניין שאינו בטל מחמת חשיבותו^{יג}. בספר לבושי מרדכי^{יד} כתב, שכלים רגילים אינם בכלל דבר שבמניין, וכן שמענו מהגרש"ק גרוס שאף כוסות וכדומה, שנמכרות ביחידות ממוספרות, אינן בכלל דבר שבמניין, מכיוון שמכירתן באופן זה אינה נובעת מחשיבות יתירה שרוחשים להן, אלא מחמת דרכי המסחר הנהוגות.

מלבד זאת, האיסור והיתר^{יח} כתב, שחתיכה שלא נמלחה שהתערבה - בטלה, ואינה בכלל דבר שבמניין, משום שאין איסורה מחמת עצמה אלא מחמת הבלוע בה, וכן יש לומר לגבי הכלי, שאיסור השימוש בו נובע רק מחמת המצווה לטבולו, ואינו איסור בגוף הכלי, ועל כן הוא בטל ואינו בכלל דבר שבמניין^{יט}.

סיכום

א. ככלל, אין לחשוש שהוכנס למטבח המפוקח כראוי על ידי הרבנות הצבאית, כלי שאינו טבול, אלא אם כן ישנה סיבה לחשוב שכלי מסוים אינו טבול, כגון שמודבקות עליו מדבקות היצרן.

ב. כלי שיש ספק אם הטבילוהו, כגון שאינו זוכר מה עשה בו, אסור להשתמש בו לפני שיטבילוהו (בלא ברכה). כלי שנלקח ממחסן הכלים, או שהובא למטבח וקיים ספק מהיכן הובא, אם אין ידוע אם הכלי נלקח מהכלים הטבולים או מהכלים שאינם טבולים, אזי אם רוב הכלים במחסן טבולים, אין חובה להטביל את הכלי.

ג. אם מרבית הכלים שבמחסן אינם טבולים, אך ההערכה היא שהביאו כלי זה מהכלים הטבולים, כגון שהכלים שאינם טבולים נתונים באריזות, ופחות נח להשתמש בהם, מותר להשתמש בכלים ללא טבילה, אך אם ניתן בקלות לטובלם, ראוי לטובלם (בלא ברכה).

ד. אם מרבית הכלים אינם טבולים או שאין ידוע אם רוב הכלים אכן טבולים, נידון הכלי כספק טבול, ולמעשה יש להחמיר ולטבול אותו, כל שהדבר אינו כרוך בטרחה יתירה

מקורות והערות

[רכז] שם. [רכה] סימן קכ"ק לד. [רכו] רמ"א (יו"ד סימן קי סעיף א) וראה תוספות (יבמות פא ע"ב ד"ה רבי יוחנן). [רכז] יו"ד קמא סימן פב. [רכח] כלל ז. [רכט] וראה גם בפירוש הרא"ש לנגעים (פרק יא משנה יב).

(אך במקום צורך מותר להשתמש בו, ואף אין חובה למנוע את התערבבותו בין רוב הכלים הטבולים שבמטבח).

ה. כלי זכוכית או אלומיניום שהובאו מהמחסן ואין ידוע אם הובאו מהכלים הטבולים, אין חובה לטבולם. אם ניתן לזהות את הכלים שאינם טבולים בין כלי ההיתר, יש להחמיר לחפש אחריהם (ואפילו בטורח רב) ולהטבילם, והמקל שלא לדקדק ולחפש אחריהם במקום שהשעה דחוקה, יש לו על מה שיסמוך, ובלבד שניתן לכך אישור של רב היחידה, לאחר שנועץ ברמה הממונה.

תשובה ז

מכירת כלים לנכרי בכדי להימנע מטבילתם

שאלה:

האם ניתן למכור לנכרי כלים השייכים לצה"ל, בכדי להימנע מהצורך להטבילים? מי המוסמך לבצע את המכירה? מהן דרכי הקניין בהן ניתן לבצע את המכירה, וכיצד ניתן למכור כלים כשאינן במקום נכרי?

תשובה:

א. מכירת כלים בכדי להפקיע חיוב טבילה באופן קבוע

השו"ע¹ דן במי שלא הטביל כלים, וזקוק להשתמש בהם בשבת:

"אם שכח ולא הטביל כלי מערב שבת או מערב יום טוב, יתנו לעובד כוכבים במתנה, ואחר כך ישאלנו ממנו ומותר להשתמש בו".

הוסיף על כך הרמ"א:

"וכן יעשה אפילו בחול במקום שאין לו מקוה".

הרי שבמקום בו יש קושי לטבול את הכלי, מותר לתת לנכרי את הכלי במתנה ולשאול אותו ממנו, בכדי להשתמש בו ללא טבילה.

אמנם, הט"ז² סייג את דבריהם:

"נראה לי דהאי תיקונא אינו אלא לפי שעה, דהיינו לאותו שבת או בחול כל זמן שאין לו מקוה, אבל לאחר השבת או שיזדמן לו מקוה, כיוון שישתקע עולמית ביד ישראל ודאי הוי כלקוח בידו, ולא עדיף ממשכון עובד כוכבים ביד ישראל ודעתו לשקוע דצריך טבילה, ותו דגבי טלית שאולה מצינו גם כן שפטורה מציצית כל שלושים יום ואח"כ חייב, דנראה כשלו ע"כ, הכא נמי נראה דצריך טבילה אחר שאפשר לו, אפילו בברכה, אבל כיוון שאין זה מפורש בפוסקים יש להיזהר שיטביל כלי אחר עמו, משום חשש ספק ברכה".

הרי שלדעת הט"ז אין לסמוך על היתר זה באופן קבוע, מכיוון שאחר שהכלי משתקע לחלוטין ביד ישראל מתחייב הוא בטבילה, והביאו דבריו המשנה ברורה³ ואחרונים רבים נוספים. כיוצא בזה כתב גם הפר"ח⁴, אלא שבשונה מהט"ז שכתב להשתדל לברך יחד עם כלי אחר, לדעת הפר"ח יכול אף לברך על הטבילה בלא חשש.

מקורות והערות

[רל] יו"ד סימן קכ סעיף טז. [רלא] ס"ק יח. [רלב] סימן שכג ס"ק לה. [רלג] שם ס"ק מב.

לעומת זאת, בספר כנסת הגדולה^{יד} ובספר שולחן גבוה^{יה} חלקו על הט"ז, והורו שמותר לתת את הכלי לנכרי ולחזור ולשאול אותו ממנו ללא הגבלת זמן, על כל פנים במקום צורך. למעשה כתב בשו"ת שבט הלוי^{יב} שלא להסתמך על דברי המקלים להימנע מטבילה באופן זה, וכן כתב בשו"ת מלמד להועיל^{יז}, שהמקל בכך בקביעות אין רוח חכמים נוחה הימנו. אולם לגבי כלים שחיובם בטבילה מסופק, כגון כלי חשמל, הורו בשו"ת מנחת יצחק^{יח}, בספר הליכות עולם לגר"ע יוסף^{יט} ובשו"ת מנחת אשר^י, שניתן לסמוך לכתחילה על עצה זו אף באופן קבוע.

על דרך זו נראה שבצה"ל, שעיקר חיוב טבילת כלים מסופק, ניתן להקל בכל הכלים למכור אותם לנכרי באופן זה. טעם נוסף להקל למכור כלים בצה"ל שמענו מהגר"ז^נ גולדברג והגר"א וייס, הואיל והרב הצבאי אינו הבעלים על הכלים, אינו נראה כמערס לפטור עצמו מהמצווה^{ימא}.

אף על פי כן, אין לעשות כן בדרך קבע להפקיע את המצווה, אלא דווקא כאשר מתעורר צורך מיוחד, כגון במקומות שישנו קושי לוגיסטי רב לקחת את הכלים לטבילה, או במקומות שבהם קיים חשש לערבוב כלים שאינם טבולים עם כלי המטבח, באופן שלא ניתן לפקח על כך כראוי.

ב. שיתוף נכרי בבעלות על הכלי

כתב הרמ"א^{ימב}:

"ישראל ועובד כוכבים שקנאו כלי בשותפות, אין צריך טבילה".

מבואר, שכלי המשותף לישראל ולגוי פטור מטבילה.

על יסוד זה, הובאה בשו"ת מנחת אשר^{ימג} דרך נוספת להימנע מטבילת כלים, שיתכן ומועילה גם לדעת הט"ז:

"ולכאורה נראה דעדיף טפי להקנות לנכרי רק חלק בכלי ולעשותו שותף. ואפשר דכה"ג מהני אף לשיטת הט"ז. דכל טענת הט"ז אינה אלא משום דלא גרע ממשכון עובד כוכבים, דאם נשתקע ביד ישראל צריך טבילה וכו', ואפשר דאם אין הגוי אלא שותף והישראל משתמש בכלי מחמת קניינו בו, עדיף טפי ואינו כלקוח בידו, וצ"ע בזה".

מקורות והערות

[רלד] שם הגהות ב"י אות סב. [רלה] או"ח סימן תנב ח"ב אות ז, הו"ד בדרכי תשובה (סימן קכ ס"ק קיב), וראה חידושי רעק"א (על השו"ע יו"ד סימן קכ סעיף א), וכן בבן איש חי (שנה שניה מטות הלכה ח והלכה יא). [רלז] ח"ט סימן קסז. [רלז] ח"ב סימן מז. [רלח] ח"ה סימן קכו ובח"ט סימן פג. [רלט] ח"ז עמוד רסו. [רמ] ח"ג סימן נז. [רמא] וראה בספר ילקוט יוסף (סימן רמד סעיף ז), שאין מניעה למכור כלים בבעלות ציבורית, כך שאין ניכר חלקו של כל אחד מהבעלים שלהם. [רמב] יו"ד סימן קכ סעיף יא. [רמג] הנ"ל, וכן שמענו

מכירת כלים לנכרי בכדי להימנע מטבילתם ♦ תשובה ה

לעומת זאת, בשו"ת בנין אבי^מ דן באפשרות לשתף נכרי בכדי לפטור מטבילת כלים, והסתייג מכך, הואיל ואין בכוחו של הגוי לממש את שותפותו באופן מעשי, ואם כך בפועל הכלי השתקע ביד ישראל ושמו של ישראל בלבד עליו. אולם, נראה שהערה זו זהה לקושיית הט"ז, לגבי מכירת הכלי והשאלתו לישראל למעלה משלשים יום, וכפי שהתבאר הקלו בכך הפוסקים בכלים שחיובם בטבילה מסופק.

בשו"ת חלקת יעקב^מ דן באפשרות לשתף נכרי במניה במפעל, ועל ידי כך לפטור את הכלים מטבילה. החלקת יעקב שלל אפשרות זו, מפני שחלק מועט שאינו ניכר אין בכוחו לפטור מטבילה. אמנם יש להעיר, שמדברי כמה אחרונים^מ משמע, שדי בחלק כל שהוא של הנכרי בכדי לפטור מטבילה.

בנידון דידן, נראה שניתן לצאת גם ידי המחמירים, כך שישתפו את הנכרי בחלק משמעותי מהכלי. בנוגע לשיעור השותפות שצריך להיות לגוי בכלי, השיב הגר"ד ליאור שיש לשתף את הגוי במחצית מהכלי, ואילו הגר"א נבצל השיב שדי בעשירית^מ.

אלא, שעיקר דברי הרמ"א שנויים במחלוקת, כפי שכתב הבית מאיר^מ:

"הטעם (שאין טובלים כלי המשותף עם נכרי) באיסור והיתר, משום דבודאי אינו יוצא מידי שם טומאה בטבילה זו, דהרי עדיין שם שותפות עליו דהכותים עכ"ל. הנה, אף כי נתקבל דין זה בעיני הרמ"א ז"ל וכל האחרונים, בעיני יפלא, דמה בכך דאינו יוצא וכו', אכתי מי התיר להשתמש בו בלי טבילה, אדרבה נימא לחומרא דמשום זה באמת אסור".

הרי שלדברי הבית מאיר, שותפות הנכרי אין בכוחה לפטור את הכלי מחיוב הטבילה שרובץ עליו, וממילא אין להשתמש בכלי עד שיקנה כולו על ידי יהודי ויטבילהו.

באופן דומה כתב בשו"ת מלמד להועיל^מ שהשו"ע לא כתב אפשרות זו של שיתוף נכרי, מכיוון ששותפות הנכרי אינה מפקיעה את חיוב הטבילה, אלא רק מונעת את האפשרות להטביל, ואסור לבטל את מצוות הטבילה:

"ונ"ל הא דלא התיר בש"ע ע"י שותפות נכרי, משום דבשלמא במתנה פטור לגמרי מטבילה שאינו שלו כלל, אבל בשותפות חלק ישראל חייב בטבילה אלא שא"א לו לטבול מפני שאינו יוצא מידי טומאה בטבילה זו דהא עדיין שם שותפות נכרי עליו כמ"ש הש"ך סי' ק"ך ס"ק כ"ד, וכיון שכן איך נתיר לו לבטל מצות טבילת חלקו ע"י שיגרום שיקרא שם הנכרי על חלק האחר".

יתכן, שאף הרמ"א שהתיר להשתמש בכלי שאינו טבול המשותף עם הנכרי, לא התיר זאת אלא כאשר קנה את הכלי בשותפות עם הגוי, שהואיל ומעיקרא היה משותף עם הגוי, לא

מקורות והערות

- מהגרז"נ גולדברג. [רמז] ח"ד סימן נ, וכן העיר כיצא בזה בספר טבילת כלים (פרק ג סעיף ב בהערה).
[רמז] יו"ד סימן לו אות ב. [רמז] ראה שו"ת עמודי אור (סימן כג) ובספר מנחת פתים (יו"ד סימן קס).
[רמז] תשובות הרבנים למכון צומ"ת. [רמז] על הרמ"א שם. [רמז] ח"ב סימן מז.

חל על הכלי חיוב טבילה כלל. אולם, כאשר הכלי כבר היה בבעלות ישראל, חל עליו חיוב טבילה, ולא ניתן לפטור אותו מחמת שותפות הגוי, ועל כן נותר הכלי אסור בשימוש. אמנם לעומת זאת ניתן לומר, שאיסור השימוש בכלים מתפרט ממצוות הטבילה, וממילא כאשר לא ניתן לקיים את מצוות הטבילה, פקע איסור השימוש.

להלכה, כיוון שהיתר שיתוף הכלים שנוי במחלוקת ומסופק, וכמה פוסקים¹ לא ראו יתרון משמעותי בכך ביחס למכירה, נראה שיש להעדיף למכור את הכלי כולו לנכרי, וכן כתב בעל ארחותיך למדני². אולם, מכיוון שביצוע מכירה גמורה בעייתי מבחינה מערכתית, היות שבאופן זה הנכרי הקונה יוכל לקחת את הכלים לגמרי, על כן במכירת הכלים שהונהגה בצה"ל, שולבו שותפות ומכירה גם יחד, כך שיוצאים בה ידי שתי השיטות.

ג. מכירה לאינו יהודי חמשה בצה"ל

כתב הדרכי תשובה³:

"עי' בס' ערך השולחן הספרדי אות טו"ב שכ' מתשו' הרשב"ש סי' תס"ח דדוקא לעכו"ם דעלמא אבל לעבדו ושפחתו או משרתת הבית לא מהני עיין שם".

ויש לעיין האם כוונתו שאין לתת לנכרי שהוא עבדו, משום שידו כיד בעל הבית, והכלי לא יצא מרשותו, או שכוונתו לאסור מכירת הכלי אף לעובד שכיר הקבוע בביתו, הואיל ובאופן זה אין ניכר שיצא הכלי מרשות ישראל לרשות הנכרי.

בלשון הרשב"ש⁴ מבואר בפירוש, שאף שכיר העובד בבית ישראל לא יקנה את הכלים:

"ובנדון הזה, דבין שגויה זו היתה שפחתו או משרתת בבית, שאם היא שפחתו ואפילו טבלה הרי אין לה יד, דהא קימא לן דאין קנין לעבד בלא רבו, ואף על גב דרבו עצמו נתנם לה, לא קנאם דהא גבי הקנאה דערוב לא מצי מזכה על ידי עבדו ושפחתו הכנענים. ואם היא משרתת, בעיא היא ולא אפשריטא במסכת שבועות בפרק כל הנשבעים, דבעי רב פפא התם שכירו ולקיטו מאי תיקו, וכיון דבעיא היא ולא אפשריטא, ומשמע דמר משמע דסבירא ליה דטבילת כלים היא מדאורייתא, הוה ליה למנקט לחומרא בהקנאת שכירו ולקיטו לשוויי ידו כיד בעל הבית, דבאיסורא מנקט לחומרא עדיף דספיקא דאורייתא לחומרא".

טעם הדין המבואר ברשב"ש הוא, שחשש לכך שיד שכיר כיד בעל הבית, ונראה שטעם זה שייך גם בחייל צה"ל. על כן נראה היה להעדיף למכור את הכלי לנכרי שאינו משרת בצה"ל. אף על פי כן, מכיוון שהגישה לבסיסי צה"ל מוגבלת ביחס לאזרחים, מכירת הכלים בצה"ל תתבצע לקצין שאיננו יהודי, בכדי שתתאפשר לקונה גישה מעשית לכלים.

מקורות והערות

[רג] כן כתב הגר"י אריאל (בתשובה למכון צומ"ת), וכן אמר לנו הגר"ד ליאור. [רגא] במכתב למכון צומ"ת. [רגב] סימן קכ ס"ק קח, וראה גם בשו"ת זכר שמחה (סימן קה). [רגג] סימן תסח ד"ה ותו אפילו.

מכירת כלים לנכרי בכדי להימנע מטבילתם ♦ תשובה ה

ד. בעל הסמכות למכור כלים בצה"ל

מכירת כלים בבעלות צה"ל תיעשה על ידי מי שהוסמך לכך מטעם הרב הראשי לצה"ל, לאחר שקיבל את הסכמתם של הגורמים הממונים על הצבא. המכירה תתבצע באמצעות שטר מכירה, כדי שלא תראה כהערמה, ובאמצעות שני מעשי קניין שונים – כסף וחליפין. הנכרי יקבל את הכסף (מן הדין די בפרוטה, אך בכדי שלא יראה כהערמה, טוב לתת סכום גדול יותר) במתנה מהרב הצבאי, והנכרי יתן לו את הכסף בשביל לקנות את הכלי. לאחר מכן, יתן לו הרב הצבאי חפץ משלו, הנכרי יגביה את החפץ בשביל לקנות את הכלי, וישיב את החפץ לרב הצבאי. כסף זה שייך לצה"ל, וההחלטה לגבי כל שימוש בו תקבע על ידי הרב הראשי לצה"ל.

בשם הגר"מ אליהו שמענו, שהתיר במקום צורך לכל חייל לבצע מכירה לכלי שאינו טבול, ונראה בדעתו שלכל חייל צה"ל ניתנה הסמכות לעשות פעולות לתועלת המערכת הצבאית, כאשר אין חשש שיגרם לה בשל כך נזק כל שהוא, ועל כן רשאי הוא למכור את הכלים, באופן שהמוכר איננו עשוי לממש את קניינו, אולם יש להימנע ככל האפשר מלהסתמך על היתר זה למעשה.

בכדי להקל על האפשרות המעשית לבצע את הקניין באופן הראוי, נעשה הסדר מיוחד בין הרבנות הצבאית לקצין שאיננו יהודי, לאפשר ביצוע מכירה לכלים בכל עת שנציג הרבנות הראשית יחפץ בכך.

עוד שמענו בשם הגר"מ אליהו^{יב}, שניתן למכור את הכלי באמצעות קניין 'אודיתא', על ידי שבעל הכלי יודה שהכלי שייך לנכרי, אולם דעת הגר"ד ליאורי^{יג} שאין כלל אפשרות למכור כלים באופן זה.

כמו כן, יש שהורו^{יד} בדלית ברירה להפקיר את הכלי. אולם למעשה אין לסמוך על כך במסגרת הצבאית, הואיל ואין הפקר מועיל על ידי בעל הכלי ולא על ידי שליח^{יז}, וממילא חייל פרטי אינו יכול להפקיר. בנוסף, קיים חשש שההפקר יהיה ללא גמירות דעת, ועוד שהדבר עלול לגרום לחוכא ואיטלולא.

ה. כלים המיועדים לשימוש קבוצת חיילים

כלים שנקנו בכרטיס מג"ד, מ"פ או בכרטיס יחידתי אחר לשימוש חד פעמי של קבוצת חיילים, הרי הם בבעלותם. אם קבוצת החיילים מורכבת מחיילים יהודים בלבד, יטבלו את הכלי בברכה. אם יש ביניהם חייל שאינו יהודי, ספק אם נקנה לו חלקו בכלי בלא שיעשה

מקורות והערות

[רנד] וכן נכתב ספר הוראה ברורה (סימן קכ"ק עז). [רנה] דבר חבון (ח"ב סימן לט), וראה בספר משפט הקניין (ח"ב עמ' תמז) שהביא מכמה אחרונים ששליח אינו יכול להקנות באודיתא. [רנז] ראה באריכות בספר הוראה ברורה (ביאור הלכה הארוך לסימן קכ, ד"ה ישאלנו). [רנז] משנה ברורה (סימן תלד ס"ק טו).

בו מעשה קניין^{יח}, ועל כן יבקשו ממנו להגביה את הכלי ולזכות בחלקו, ואינם צריכים לטבול את הכלי.

כלים שנקנו בוואוצ'ר צבאי ומיועדים לשימוש קבוע ביחידה, הם רכוש צה"ל, ודינם ככל כלים השייכים לצה"ל הן לעניין חיוב טבילתם, והן לעניין בעלי הסמכות על מכירתם.

כלים שנקנו בכרטיס מג"ד לשימוש קבוע של היחידה, ספק אם הם בכלל רכוש צה"ל (מטעם שהוא המממן את הרכישה או מטעם שגדוד אינו יישות ממונית פרטית), או שהם בבעלות הגדוד באופן פרטי (מטעם שהעיסקה נעשית בין המוכרים לחיילים הקונים או שגידון כשכר פועל השייך לו^{יט}). למעשה, אם בגדוד משרת חייל נכרי, יגביה את הכלי ויזכה בו, ואינם צריכים לטבול את הכלי. אם אין חייל נכרי בגדוד, במידת האפשר יטבילוהו בלא ברכה. אם אין באפשרותם לטבול את הכלי, יסמך המג"ד את נציג הרבנות או את אחד החיילים למכור את הכלי לנכרי, באופנים שהתבארו לעיל.

סיכום

א. ככלל, אין להערים לפטור את הכלים בצה"ל מטבילה באמצעות מכירתם. אולם, כלים שלא ניתן לטבול אותם, ככלי חשמל, או כלים שקיים קושי לוגיסטי רב בטבילתם, וכן במקום שקיים חשש לזליגת כלים שאינם טבולים למטבח, יש להקל למכור את הכלים לנכרי.

ב. מכירת הכלים תתבצע על ידי מי שהוסמך לכך על ידי הרב הראשי לצה"ל (שקיבל על כך הרשאה משר הביטחון), באמצעות קניין כסף וקניין חליפין, ובמכירה של כלים רבים, נוסף על כך יכתבו שטר קניין.

ג. בכדי להקל על ביצוע המכירה במקום הצורך, נעשה הסדר בין הרבנות הצבאית לקצין שאיננו יהודי, המאפשר למכור את הכלים בכל עת שמתעורר צורך כזה (יש לפנות לענף ההלכה ברבנות הצבאית בכדי לבצע את המכירה).

ד. כלי (כגון מגנל) שנקנה בכרטיס מג"ד, מ"פ או כרטיס יחידתי אחר לצורך שימוש חד פעמי, ניתן לחיילים במתנה והוא בבעלותם. על כן, אם יש ביניהם חייל נכרי, יקנה את חלקו בכלי באמצעות הגבהה, ובכך יימנעו מטבילת הכלי. אם אין ביניהם חייל נכרי, יטבלו את הכלי בברכה, ואם אין באפשרותם לטבולו ימכרוהו לגוי.

ה. כלי שנקנה בוואוצ'ר צבאי המיועד לשימוש קבוע ביחידה, הוא רכוש צה"ל, ודינו ככל הכלים שבבעלות הצבא^{יז}.

ו. כלי שנקנה בכרטיס מג"ד לצורך שימוש קבוע ביחידה, אם יש ביחידה חייל שאינו יהודי, יגביה חייל זה את הכלי ויזכה בחלקו, ובכך יימנעו מטבילת הכלי. אם אין ביניהם חייל

מקורות והערות

[רנח] ראה שו"ת בית שלמה (או"ח סימן לו) ובספר מנחת פתים (יו"ד סימן קס). [רנט] ראה שו"ע (יו"ד סימן קלב סעיף ד, ושם סימן קפג סעיפים ד-ה). [רס] התבאר דינם לעיל תשובה ה סעיף ה.

מכירת כלים לנכרי בכדי להימנע מטבילתם ♦ תשובה ה

שאינו יהודי, במידת האפשר יטבילו את הכלי בלא ברכה, ובאם אין באפשרותם להטבילו, ימנה המג"ד את נציג הרבנות או את אחד החיילים למכור את הכלי לנכרי.

פרק ה
הכשרת כלים

תשובה א

יסודות דיני הכשרת כלים שבלעו איסור או בשר בחלב^א

א. 'איסורא בלע' ו'היתרא בלע'

הגמרא במסכת עבודה זרה^ב עומדת על סתירה בין שתי משניות:

"רמי ליה רב עמרם לרב ששת, תנן: השפודין והאסכלא – מלבנן באור, והתנן גבי קדשים: השפוד והאסכלא – מגעילן בחמין. א"ל, עמרם ברי, מה ענין קדשים אצל גיעולי עובדי כוכבים, הכא היתירא בלע, התם 'איסורא בלע'. אמר רבא, סוף סוף כי קא פליט – איסורא קא פליט וכו', רב אשי אמר, לעולם כדאמרן מעיקרא: הכא היתירא בלע, הכא 'איסורא בלע', ודקא קשיא לך דבעידנא דקא פליט – איסורא קא פליט! בעידנא דקא פליט לא איתיה לאיסורא בעיניה".

מבואר, ששיפודים וכדו' שצלו עליהם בשר של איסור, יש להכשירם בליבון, בהתאם להלכה 'כבולעו כך פולטו'. לעומת זאת, שיפודים שצלו עליהם בשר קודשים שנעשה לאחר מכן נותר, די להכשירם בהגעלה, כיוון שבעת הצלייה היה הבשר היתר.

הרמב"ן^ג וראשונים נוספים כתבו בשם הראב"ד, שכלים שבלעו חמץ קודם הפסח באמצעות צלייה או אפייה, די להכשירם בהגעלה, מכיוון שבעת בליעת החמץ, הוא היה נחשב להיתר. לעומת זאת, דעת הרמב"ן שחמץ שנבלע קודם פסח נידון כ'איסורא בלע', וביאר את גדר 'היתרא בלע' על פי שיטתו:

"הכי קאמר כשבלע האיסור עדיין לא היה שמו עליו, שלא היה נקרא נותר, ולאחר שהוא בלוע הוא שחל עליו שם זה, ואין איסור נותר חל על בלוע, אלא במה שהוא ראוי לפלוט על ידי הגעלה, שהיא בליעה גדולה שיהא בה נותן טעם, וכשהגעיל אף על פי שנשאב בה מעט שאינה פולטת אלא על ידי האור, אינה אוסרת, אבל חמץ בפסח כיון שהיה שמו עליו, וממשו של חמץ בלע, מהשתא נמי 'איסורא בלע' ליאסר בפסח".

ביתר ביאור כתב המאירי^ד:

"שזה שאמור בנותר 'היתרא בלע', מפני שבשעה שנבלע האיסור בדפני הקדרה, לא היה נותר, אבל אחר שנבלע היה נותר, ומתוך כך דיו בהגעלה, שאין שם נותר חל לגמרי על הבלוע, אבל חמץ אף בשנבלע חמץ גמור הוא, ואיסור של פסח בלע, וכן שהנותר אחר שנבלע נתחדש בו שם נותר, דמעיקרא קדש והשתא נותר, ואין שם מתחדש יפה על הבלוע, אבל חמץ מעיקרא חמץ והשתא חמץ, אלא שנתחדש בו איסור".

מקורות והערות

[א] בנספח לספר תורת המחנה ח"ג הובאו עיקרי הלכות הכשרת כלים לפסח. בפרק זה נדון במאפיינים המיוחדים של הכשרת כלים שבלעו איסור או בשר בחלב. [ב] עו ע"א. [ג] שם ד"ה רב אשי. [ד] פסחים ל ע"ב

מבואר, שלדעת הראב"ד אין צורך ללבן אלא כלי שבלע איסור בעין, ואילו כלי שבלע היתר דינו לעולם בהגעלה^ה. לעומת זאת לדעת הרמב"ן, כוונת רב אשי היא, שאין האיסור חל ומתחדש על הבלוע בכלי, שאינו יוצא בהגעלה אלא בליבון לרוב קלישותו, ועל כן הבליעה של בשר הקודש אינה נעשית נותר כלל. מה שאין כן בליעת חמץ, שאין צריך להתחדש בה דבר כדי שתיאסר בפסח.

ב. כלי בשר שבשלו בו חלב - 'היתרא בלע'?

על פי דרכו של הראב"ד וההולכים בשיטתו, הסוברים שחמץ שנבלע קודם הפסח נחשב 'היתרא בלע', ודי להכשירו בהגעלה, נראה פשוט שהוא הדין שכלי שבלע בשר או חלב של היתר, די להכשירו בהגעלה על מנת להשתמש בו באופן ההפוך. אולם, לשיטת הראשונים הסוברים שבכלי חמץ נחשב 'איסורא בלע', יש לדון האם די להכשיר את הכלי הבשרי באמצעות הגעלה כדי להשתמש בו לחלב. בדעת הרשב"א נראה שהקל בכך, שכן אף שנקט בבירור^ו שכלי חמץ 'איסורא בלע', לגבי כלי שבישל בו בשר כתב^ז, שאם בישל בו ירקות ניתן לבשל בו אחר כך חלב, הואיל ו'היתרא בלע'.

לעומת זאת, מדברי המאירי^ח נראה שנטה לאסור בזה:

"מכל מקום יראה מזו שאם צלו בו בבשר מאתמול, דיו בהגעלה לצלות בו גבינה היום, שהרי התר בלע, וכשאיסור בשר בחלב ראוי לחול עליו אינו בעין ודיו בהגעלה. אלא שאני חוזר ודן לאיסור, הואיל ואלו בלעה היום היה בו טעם לשבח בשעה שצולה בה הגבינה, והוא אסור גמור".

משמע ממסקנת דבריו, שכלי שצלו בו בשר צריך להכשירו בליבון כדי להשתמש בו לגבינה. לגבי חמץ בפסח, משמע בדברי השו"ע^ט שחשש לדעת הסוברים שהוא בכלל 'איסורא בלע', ועל כן הצריך ללבן שיפודים ואסכלאות שבלעו חמץ. אף על פי כן, כתב השו"ע בהלכות יום טוב:

"מותר ללבן ביום טוב כלי ברזל שאפו בו פלאדון^י של גבינה, ואחר הליבון יאפו בו פשטיד^י של בשר, והוא שכשיתלבן יתנו אותו על המאכל מיד, אבל אם הוא בלוע מנבילה וכיוצא בה, אסור ללבנו אפילו לאפות בו דבר היתר".

נמצא שכלי שבלוע מבשר על ידי אפייה, אין דינו בליבון חמור, אלא די לו בליבון קל, ועל כן ניתן להכשירו ביום טוב, הואיל ואין ניכר שעושה מעשה לתיקון הכלי^י. משמע שבליעת בשר או חלב נחשבת 'היתרא בלע', ועל כן די לה בליבון קל המקביל להגעלה.

מקורות והערות

ד"ה הסכינים. [ה] ראה בשו"ת אגרות משה (י"ד ח"ג סימן כה), בביאור יסוד הקולא שב'היתרא בלע' על פי דרכו של הראב"ד. [ו] תורת הבית (ב"ד ש"ד), ובתשובה (ח"א סימן רסב). [ז] תורת הבית (שם). [ח] ע"ז עו ע"ב ד"ה גדולי הדורות. [ט] אור"ח סימן תנא סעיף ד. [י] שם סימן תקט סעיף ה. [יא] ראה משנה

יסודות דיני הכשרת כלים שבלעו איסור או בשר בחלב ♦ תשובה א

אולם הש"ך^י הסתפק כיצד יש לדון בעניין הכשרת מחבת בשרית שרוצה להשתמש בה לחלב (או להיפך)^י, וכתב שאם הטעם שמקלים להסתפק בהגעלה במחבת שבלעה חמץ הוא משום שבליעת החמץ אינה נעשית באופן ישיר אלא באמצעות מים, אם כן מחבת שבלעה חלב ישירות צריכה ליבון. מבואר לדעתו, שאם חמץ נחשב 'איסורא בלע', הוא הדין גם שכלי בשרי נחשב 'איסורא בלע' לעניין הכשרתו לשימוש חלבי, ועל כן חובה ללבנו אם בלע ישירות על ידי האור.

בדרך זו של הש"ך נקט גם הפר"ח^י, והסביר את החילוק שבין נותר לבין בליעת בשר או חלב באופן זה:

"דשאני נותר דמעיקרא בשר והשתא נותר, אבל בחמץ שמו עליו, מעיקרא חמץ והשתא חמץ, ואף שהיה היתר בשעת בליעתו, כיון דחמץ הוה מקרי, כי השתא 'איסורא בלע' מקרי, וא"כ הכי נמי בקדרה של בשר או של חלב, אף שהוא היתר בשעת בליעתו, מכל מקום איסור בלע מקרי, כיון דשמו עליו, דמעיקרא בשר הוה והשתא בשר מקרי".

לעומת זאת, הפמ"ג^י ורעק"א^י, העירו על דברי הש"ך מדברי השו"ע בהלכות יום טוב, והסיקו שבליעת בשר או חלב לחוד נחשבת 'היתרא בלע', אף למחמירים לגבי חמץ, וכן מבואר בשו"ת חת"ס^י.

ביישוב הערתם על הש"ך, כתב בספר יד יהודה^י, שהשו"ע הקל דווקא בליבון קל, בצירוף שיטת רבנו אביגדור^י, שהכשרה כזו דינה כליבון חמור, ואילו הש"ך הסתפק ונטה להחמיר ביחס להגעלה. בדומה לכך מצינו ברמ"א^י לגבי מחבת בפסח, שצרף את שיטת רבנו אביגדור להתיר בליבון קל, לצדדי ההיתר הנוספים שם.

עלה בידינו, שכלי שצלו בו בשר ורוצים להשתמש בו לחלב, או להיפך, לדעת רבים מהפוסקים די להגעילו, וכן פסק הגר"ע יוסף^י, אך כיוון שיש שהחמירו בדבר, נכון לכתחילה להכשירו דווקא בליבון קל.

א. כלי שבישלו בו בשר וחלב באותו היום

כל האמור עד כה מתייחס לכלי שצלו בו בשר שרוצים להשתמש בו חלב או להיפך, ובתשובה הבאה יתבררו המצבים שבהם מותר או אסור לעשות זאת. אולם כלי שצלו בו בשר וחלב ביחד, פשוט לכל הדעות שהכשירו בליבון חמור, שכן כלי כזה בוודאי בלע איסור.

מקורות והערות

- ברורה (שם ס"ק כד). [יב] יו"ד סימן קכא ס"ק ח. [יג] יתבאר בהרחבה להלן תשובה ג סעיף ג. [יד] סימן צג ס"ק א, וכן נראה דעת ערוך השלחן (יו"ד סימן קכא אות יא). [טו] או"ח סימן תנא מש"ז טז. [טז] על הש"ך (הנ"ל), ובשו"ת מהדו"ק סימן מט. [יז] יו"ד סימן קיא. [יח] סימן צג פירוש הארוך ס"ק א. [יט] הגהות מימוניות (מאכלות אסורות פרק יז אות ה). [כ] או"ח סימן תנא סעיף ד. [כא] שו"ת יביע אומר

עם זאת, כתב שו"ע הרב²²:

"וכן הדין בכלים שנבלע בהן שאר איסורי תורה או איסורי דברי סופרים על ידי האור בלבד, שצריך ללבנם יפה יפה כשיעור שנתבאר, אלא שבשאר איסורין אין צריך ליבון אלא כשנבלע בהם דבר איסור, אבל אם נבלע בהם על ידי האור דבר היתר, ואחר כך נעשה איסור, כגון שנצלה עליהם בשר לבדו שהוא היתר, ואחר כך נבלע בהן חלב, הרי הן נכשרין על ידי הגעלה. ואף על פי שטעם בשר הנבלע בהן על ידי האור אינו נפלט מהם לגמרי על ידי הגעלה, מכל מקום אותו מועט טעם בשר הבלוע מאד בתוכם, עד שאינו נפלט מהם רק על ידי האור, קלוש הוא מאד, ואינו כדאי שיחול עליו שם חדש, דהיינו שם בשר בחלב. לפיכך די להם בהגעלה כדי להפליט מהם עיקר טעם הבשר עם עיקר טעם החלב, שהן איסורין מחמת שהן כדאי להקרא עליהם שם בשר בחלב, והן נפלטין על ידי הגעלה, לפי שאינן בלועין מאד, ומותר טעם הבשר עם מותר טעם החלב שהן בלועין מאד, הרי הן קלושין מאד, ואינן כדאי להיות נקרא עליהן שם בשר בחלב, כיון שטעם הבשר היה קלוש מאד קודם שנבלע בו החלב, אין שם חדש יכול לחול על טעם קלוש הזה".

נמצא, לדעת שו"ע הרב, שאם נבלע בשר בכלי על ידי צלייה, ולאחר מכן בישלו בו חלב, די להגעיל את הכלי, ואין לחשוש לטעם תערובת בשר בחלב שנותר בכלי אחר ההגעלה.

יתירה מזאת כתב שו"ע הרב בהמשך דבריו²³, שאף אם בלע הכלי את הבשר ואת החלב ישירות על ידי האור בזה אחר זה, די להגעיל את הכלי ואין צריך ללבנו:

"ואין צריך לומר כשמגעיל כלי הבלוע מבשר וחלב, שלדברי הכל יכול להגעילו בכלי ראשון לאחר שהעבירוהו מן האש, אף על פי שטעם הבשר והחלב נבלעו בו על ידי האור, אם לא נבלעו בו בבת אחת אלא בזה אחר זה, מטעם שנתבאר למעלה".

דברי שו"ע הרב מחודשים ביותר, שכן בכלי בן יומו שנצלה בו בשר, בישול או צליית החלב מהווה בליעת איסור גמורה, וכן דחה את דבריו בספר שדי חמד²⁴, וכתב שלא ניתן לסמוך על הוראה זו. מאידך, הובא בשדי חמד²⁵ מכתב רבי נחום גלאנטי, שסמך על דברי שו"ע הרב וחיזקם, ובשו"ת מהרש"ם²⁶ כתב שאין לדחות את דברי שו"ע הרב (אף כי לא הקל למעשה, אלא כאשר בליעת החלב נעשתה על ידי משקה, היינו על ידי חלב ניגר), וכן כתב בספר יורו משפטי²⁷ בשם הגר"צ אבא שאול שהקל בזה.

הלכה למעשה נראה שאין להקל בדבר, שכן בספר כנסת הגדולה²⁸, בשו"ת חתם סופר²⁹ ובשו"ת רב פעלים³⁰ מבואר, שדווקא אם צלה גבינה בכלי בשרי שאינו בן יומו די לו בהגעלה,

מקורות והערות

- (ח"ה יו"ד סימן ז אות ז). [כב] או"ח סימן תנא סעיף יג. [כג] שם סעיף כה. [כד] אסופת דינים מערכת הה"א סוף אות ז. [כה] שם. [כו] ח"ב סימן מב. [כז] ח"א סימן טו. [כח] יו"ד סימן קכא הגה"ט אות צא. [כט] יו"ד סימן קיא. [ל] ח"א סימן יט.

יסודות דיני הכשרת כלים שבלעו איסור או בשר בחלב ♦ **תשובה א**

מכיוון שבאופן זה חשיב 'היתרא בלע', ומשמע בבירור שאם הכלי היה בן יומו, דינו כ'איסורא בלע'. מה גם, שלדעת המאירי, אפילו באינו בן יומו דינו כ'איסורא בלע'.

על כן גריל בשרי שאינו בן יומו שצלו עליו גבינה, די להכשירו בהגעלה או בליבון קל. לעומת זאת גריל בשרי בן יומו שצלו עליו גבינה, יש להכשירו בליבון חמור.

סיכום

א. הכשרת כלים במטבח הצבאי מכל סיבה שהיא ובעקבות תקלה מכל סוג, תתבצע אך ורק לאחר הנחייה מפורשת של רב היחידה, לאחר היוועצות ברמה הממונה.

ב. כלי שצלו בו בשר שאסור באכילה, או בשר וחלב ביחד, או אף בזה אחר זה תוך מעת לעת (24 שעות), חובה ללבנו ליבון חמור בכדי להשתמש בו להיתר. אם מדובר בבישול ולא בצלייה – חובה להגעיל את הכלי.

ג. כלי שצלו בו בשר בלבד, אף שמעיקר הדין די להגעילו לפני שישתמשו בו לחלב^א, לכתחילה ראוי ללבנו ליבון קל, וכן הדין בגריל ששימש לבשר ולאחר מעת לעת השתמשו בו לחלב.

מקורות והערות

[לא] באופנים שמותר להכשיר כלי בשרי לשימוש חלבי, כפי שיתבאר בתשובה ג סעיף ג.

תשובה ב

הכשרת כלי חלבי לשימוש בשרי ולהיפך

שאלה:

האם מותר להגעיל או ללבן כלי חלבי לשימוש בשרי ולהיפך? האם מותר להכשיר כלי פרווה שנעשה בשרי? האם מותר להכשיר כלי חדש שסומן כבשרי, אחר שנעשה בו שימוש חלבי?

תשובה:

א. מנהג האשכנזים להימנע מהכשרת כלי חלב לשימוש בשרי

בשו"ע^א נפסק:

"מותר ללבן בי"ט כלי ברזל שאפו בו פלאדון של גבינה, ואחר הליבון יאפו בו פשטיד"ה של בשר".

העיר על כך המג"א^ב:

"ומכאן משמע שמותר בחול להגעיל כלי חלב לאכול בו בשר או איפכא, והעולם נוהגין איסור בדבר. ומצאתי כתוב בשם הגאון מהור"ר בנימין מפוזנא, ששמע ממחר"מ יפה הטעם למנהג, שאם יעשה כן לעולם לא יהי' לו רק כלי א' ויגעילנו כל פעם שישתמש בו, וזה אסור, דלמא אתי למטעי כדאיתא בחולין דף ט' ע"ב. והא דשרינן הכא, י"ל כיון שלעולם אין משתמשין בו אלא ע"י ליבון ליכא למיגזר כנ"ל".

אם כן, נהגו שלא להכשיר כלי בשרי לשימוש חלבי ולהיפך, כדי שלא יוצר מצב שבו משתמשים בדרך קבע באותו הכלי לחלב ולבשר, היות שבאופן זה קיים חשש סביר שישכחו להכשירו קודם החלפת השימוש. אולם, מדברי השו"ע שהתיר להכשיר מחבת ביו"ט מחלב לבשר באמצעות ליבון קל, עולה באופן פשוט שאין מניעה לבצע הכשרה שכזו, על כן מיישב המג"א, הואיל ודרך השימוש היא על ידי ליבון אין מקום לחשש.

בביאור דברי המגן אברהם כתב מחצית השקל:

"ר"ל כיון דבכל פעם שרוצה לאפות צריך להרתיחו לצורך האפייה כשיעור ליבון קל. אם כן אפי' ישכח להכשיר, מכל מקום בלא"ה יוכשר ממילא ע"י שירתיחו לאפות בו".

מקורות והערות

[לב] או"ח סימן תקט סעיף ה. [לג] ס"ק יא.

הכשרת כלי חלבי לשימוש בשרי ולהיפך ♦ תשובה ב

ב. מנהג הספרדים להכשיר כלי חלבי לשימוש בשרי

מכך שהמג"א הקשה על דברי השו"ע מהמנהג שלא להכשיר כלי חלבי לשימוש בשרי ולהיפך, נראה שמנהג זה הוא מנהג קדום. אולם מדברי הפוסקים הספרדים עולה, שבמקומותיהם לא נהגו להימנע מכך.

כך עולה בבירור מדברי הפר"ח¹, שהתיר להשתמש במדוכה שהיו רגילים לכתוש בה תבלינים, לשימוש הן עם בשר והן חלב, ונעשתה בשרית:

"אבל דברים אחרים כגון מדוכה וכיוצא, שיש מהם מיוחדין לבשר ומהם מיוחדין לחלב, וכן כשדכין התבלין דכין התבלין שרוצין לאכול עם בשר במדוכה של בשר, והתבלין שרוצין לאכול עם חלב דכין במדוכה של חלב לבדו, אף על פי שהוא מתחילה לא ייחדה לא לבשר ולא לחלב, אלא היתה מיוחדת לבשמים לבד, מכל מקום כשחוזר ומיחדה לבשר לבד, מיזהר זהיר בה. ואם באנו לחוש לבשמים, אף אנו נחוש לכלים, ונאסור להגעיל כלי מיוחד לבשר לעשותו של חלב, שהרי בכלי נמי ליכא היכר וישכח ויבשל בו בשר כמו עד עכשיו, אלא איני רואה לדברים אלו עיקר, ואין לנו לגזור גזרות מדעתינו בדבר שלא נזכר בתלמוד".

מבואר שהיה פשוט לפר"ח שאין כל איסור בהכשרת כלי בשרי לשימוש חלבי, וכן כתב החיד"א² על דברי המג"א:

"ובמקומותנו נוהגין להגעיל כלי חלב שאינן בני יומן להשתמש בהם בשר וכן איכפא, ולא חשו לחומרות אלו".

א. ליבון כלי חלבי לשימוש בשרי

בספר שער המלך³ השיג על דברי המג"א, וביאר את מנהג האשכנזים באופן אחר:

"ולי נראה טעם למנהג שהחמירו על עצמן, שלא להגעיל כלי של בשר שאינו בן יומן להשתמש בו חלב, פן יבא להגעיל אותו כשהוא בן יומו, דאז מדינא אסור כמ"ש הסמ"ג. ודוקא בכלי של איסור לא חששו, משום דאי אפשר בלאו הכי (להשתמש בכלי), מה שאין כן בכלי של בשר, כיון שיכול להשתמש ממנו, גזרו דילמא אתי להגעיל כשהוא בן יומו. ומה שהתירו ללבן הטרפא (כעין חצובה) כדי לאפות בו פשטידה, התם שאני דאפי' בבן יומו מותר ללבנו, כמ"ש הסמ"ק כנ"ל נכון טעם למנהג".

הרי שלדעת שער המלך, טעם המנהג שלא להכשיר כלי חלבי לשימוש בשרי ולהיפך, הוא מחשש שמא יבוא להכשיר כלי בן יומו. חשש זה אינו מתקיים בליבון, כיוון שאין איסור

מקורות והערות

[לד] סימן צז ס"ק א. [לה] מחזיק ברכה (סימן תקט אות ב), וכן כתב בשו"ת יביע אומר (ח"ג יו"ד סימן ד) למנהג הספרדים, וראה גם בערוך השלחן (שם אות י) שתמה על דברי המג"א. [לו] הלכות יום טוב פ"ד ה"ח.

ללבן כלי בן יומו. אולם מדברי המג"א משמע שאף בליבון אסור להעביר כלי משימוש חלבי לשימוש בשרי, וכן כתב הפמ"ג^ל.

ד. אופני היתר לפנהג האשכנזים

בדברי הפוסקים האשכנזים נאמרו אופנים שונים בהם התירו הכשרת כלים מבשר לחלב ולהיפך, גם למנהג שכתבו המג"א ושער המלך.

א. הפמ"ג על אתר^ל כתב:

"ולהגעיל מבשר לחלב נוהגין להטריף (על ידי בישול מאכל אסור בכלי) מקודם^ל."

ב. בהלכות פסח כתב הפמ"ג^ל:

"ומכל מקום בפסח י"ל דמגעילין מבשר לחלב, כי לא שייד חששא פעם אחת בשנה ונזהר הוא".

ג. בשו"ת מהרש"ם^מ כתב בשם הרב מבוטשאטש (בעל האשל אברהם והדעת קדושים):

"ובהיותי בקהילת בוטשאטש באו לידי כתבי הגה"צ אב"ד דשם, בעהמ"ח דעת קדושים ז"ל, ומצאתי שכתב דלהגעיל מבשר לשימוש שאינו לא בשר ולא חלב מותר, ואין בזה מנהג לאסור, ואם אחר זמן ירצה לייחדו לתשמיש חלב ג"כ מותר, וגם מבשר לחלב אם עברו יב"ח שלא שימש בו כלל ג"כ יש להקל".

ד. כתב הדרכי תשובה^נ:

"ושמעתי מרב מורה מובהק א', שהורה תמיד בענין קדירה של ברזל גדולה שאינה של בשר ולא של חלב, שדרך להיות לכל בעה"ב כלי כזו (שקורין פרווה), שעומד תמיד על הכירה מלאה מים חמין, ונוטלין תמיד ממנה מים רותחין בין לבשר ובין לחלב, שאם נשפך מעט רוטב או מעט חלב תחת הקדירה כזו הוא מורה להגעילה. דלא שייד הטעם שכתב המ"א שם, שאם נתיר להגעיל מבשר לחלב, לעולם לא יהיה לאדם רק כלי א', ויגעילה בכל פעם, ויש לחוש שמא ישכח להגעילה, דזה לא שייד רק אם השתמש בה מתחלה לחלב או לבשר מרצונו, משא"כ בכה"ג שנשפך תחתיה בשר או חלב שלא לרצונו, דהו"ל לדעתו כמו נטרפה שלא לרצונו... ודבריו מסתברים. שוב ראיתי בשו"ת דברי יעקב סי' מ' שנשאל ג"כ בזה, והעלה כן לדינא, וסיים שכן הוא נוהג להורות היתר בכה"ג עיין שם באריכות".

הרי שכל כלי העומד לשימוש פרווה, שבלע בשר או חלב, רשאי להכשירו בשביל להחזירו לשימושו המקורי, מכיוון שדומה הדבר לכלי שנטרף מבחינת השימוש שהוגדר לכלי. נראה

מקורות והערות

[לז] סימן תנא א"א ל. [לח] בדרכי תשובה (סימן קכא ס"ק נט) הביא אחרונים נוספים שהתירו להכשיר באופן זה. [לט] אולם אסור לבשל למטרה זו בשר בחלב, שכן מלבד האיסור שבאכילתם יחדיו, אסור מהתורה לבשלם כך. מלבד זאת, למעשה יש להימנע מעצה זו, בכדי שלא לבוא לכלל תקלה, שהכלי יישאר טרף מבלי שיכשירוהו כהלכה. [מ] סימן תנא א"א ל, וכן כתב בשו"ת חת"ס (יו"ד סימן קי), וכן פסק המשנה ברורה (שם, ס"ק יט). [מא] ח"ב סימן רמא. [מב] סימן קכא ס"ק נט.

הכשרת כלי חלבי לשימוש בשרי ולהיפך ♦ תשובה ב

שהוא הדין לעניין כלי המסומן כחלבי או בשרי, אף אם לא נעשה בו מעולם שימוש כזה, שיש להתיר להכשירו בכדי להחזירו לייעודו המקורי.

ה. בשו"ת באר משה²³ כתב, שהקונה מחברו כלי בשרי, רשאי להכשירו ולהשתמש בו לחלב, כיוון שלא הורגל להשתמש בכלי זה לשימוש בשרי ואין חשש שיבוא לטעות בכך. על דרך זו, מסתבר שכאשר כלי עובר ליחידה אחרת, מותר להכשירו ולהשתמש בו לבשר או לחלב אף אם ביחידה הקודמת השתמשו בו באופן הפוך.

סיכום

- א. למנהג האשכנזים, לכתחילה אין להכשיר כלי חלבי לשימוש בשרי ולהיפך, ואילו הספרדים לא נהגו בכך איסור כאשר הכלי אינו בן יומו.
- ב. גם למנהג האשכנזים, יש שהתירו להכשיר באופן זה באמצעות ליבון חמור (ראה סעיף ג) או ליבון קל, ובשעת הדחק ניתן להקל בדבר.
- ג. מותר להכשיר כלים לפסח, ואגב זה להעבירם מבשרי לחלבי ולהיפך.
- ד. כלי המיוחד לשימוש סתמי (פרווה), שנעשה בשרי או חלבי, מותר להכשירו לשימוש פרווה.
- ה. כלי שסומן כבשרי או חלבי, שנעשה בו שימוש באופן הפוך קודם שהשתמשו בו באופן שיועד לו, ניתן להכשירו ולשוב ולהשתמש בו כפי הסימון.

תשובה א הכשרת מחבת

שאלה:

כיצד יש להכשיר מחבת חלבית שרוצים להשתמש בה לבשר, או מחבת שבלעה מאכל אסור? כיצד מכשירים מחבת שנמצאת בדירת הגנ"ש וכדומה, שאין פיקוח לגבי כשרותה? כיצד מכשירים מחבת המצופה בטפלון?

תשובה:

א. שיטות הראשונים לגבי אופן הכשרת המחבת

המשנה במסכת עבודה זרה^מ דנה בהכשרם של כלים שבלעו איסור:

"הלוקח כלי תשמיש מן העובדי כוכבים, את שדרכו להטביל יטביל, להגעיל יגעיל, ללבן באור ילבן באור. השפוד והאסכלה מלבנן באור".

הראשונים ביארו שהטעם שמלבנים את השפוד והאסכלה, הוא משום שתשמישם על ידי האור בלא רוטב. אולם בספר תורת הבית^{מב} העיר הרשב"א, שנוהגים למשוך את האסכלה במעט שמן:

"ואף על פי שהאסכלא כשצולין על גבה טשין אותה באליה או מושחין פניה בשמן, אין רטיבות זה מצילה מהיות האש שולט בה לגמרי, ואינו דומה לקומקמוסין ומחמי חמין ולירות דמשקין מרובין".

לאור זאת, הסיק הרשב"א שמחבת שטיגנו בה איסור, חובה ללבנה באש:

"ולפיכך מסתברא לי שאותה מחבת של מתכת שמטגנין בה בשר ודגים בשמן על גבי האש, אין לה הכשר אלא בליבון, כאסכלא ולא בהגעלה כיוורה. שפעמים מטגנין בה בשמן מועט, ורוב הפעמים שמן שבה כלה וחוזרין ומוסיפין, ופעמים שהשמן אינו מהלך על פני כולה, והיא בולעת האיסור ממקום שאין השמן צף עליו, והוא לה כתשמישה על ידי האש, ולפיכך צריכה ליבון כאסכלא".

מבואר בדברי הרשב"א שהכשרת מחבת בליבון, מכיוון שהשימוש בשמן מועט אינו גורע מהגדרת תשמישה על ידי האור, ועוד שפעמים שהשמן נגמר או שאינו מגיע לכל המאכל, כך שהמחבת בולעת ישירות על ידי האור. שיטת הרשב"א הובאה גם בריטב"א בפסחים^{מו} וכן נקט המהר"ם חלאווה^{מז}.

מקורות והערות

[מז] פרק ה משנה יב. [מה] ב"ד ש"ד, דף לה ע"א. [מו] ל ע"ב ד"ה הני סכיני. [מז] שם ד"ה והלכתא.

הרא"ש במסכת פסחים^מ הביא מחלוקת ראשונים בעניין זה:

"ומחבת שמטגנין בה, כתב אבי העזרי, הוגד לי בשם אבא מורי אחר פטירתו שהיה מצריכה ליבון. דמדמי לה לתנור שאופין בו דבעי היסק. ולא זכיתי לדון לפניו. דנראה לי דסגי לה בהגעלה והכי נהוג עלמא".

הרא"ש עצמו מקבל את דעתו של הראב"ה להסתפק בהגעלת המחבת, והוא מאריך לדחות את יסודו של הרשב"א:

"וי"א דפעמים שמטגנין בה ונתייבש השמן ונאפה מה שבתוכה בלא שמן, וה"ל כמאפה תנור ונבלע בתוכה ע"י האור בלא משקה, ולכך צריכה ליבון כמו שפודין ואסכלאות. ולא נהירא לי דאם באנו לחוש לזה, אם כן כל קדירות של מתכת, פעמים מחסרים המרק ומקדיח, והתבשיל נשרף ונדבק לדופני הקדירה וצריך ליבון, ולא מצינו מי שחשש לזה. אלא היינו טעמא דאע"פ שנשרף ונדבק לדופן הקדירה, לחלוחית משקה יש בתבשיל, אלא שהוא יבש אצל דופני הקדירה ולא מיקרי תשמישו ע"י האור להצריכו ליבון".

הרי שלדעת הרא"ש כל שבולעת המחבת על ידי שמן, נידון כבליעה שאינה ישירה ועל כן דינו בהגעלה. ואף שלעיתים מתייבש השמן, אין חוששים לכך, מכיוון שנותרה לחלוחית של משקה בתבשיל, וכפי שלא מצינו מי שהחמיר ללבן סיר בישול, אף שלעיתים מי הבישול כלים.

בביאור כוונתו, כתב החזון איש^מ:

"והרא"ש כתב כיון דמקום היבש מקושר עם כל הבשר שהוא לח ומבליע לחותו בהיבש בתמידות, לא חשיב ע"י האור, ואם אי אתה אומר כן, גם בקדירה לפעמים הקדירה מקדיחה ומתיבש".

ביישוב ראיית הרשב"א מאסכלה כתב הפמ"ג^ג, שבאסכלה ישנה רטיבות מועטה ביותר, ואילו במחבת נהגו לתת יותר שמן.

באופן פשוט, מלשון הראשונים משמע שנחלקו גם כאשר בוודאי היה שמן במחבת, כמו באסכלה, ויסוד מחלוקתם הוא האם שמן או מים מועטים הופכים את הטיגון להיות כעין בישול, וכן נראה ברור בדברי הפמ"ג הנ"ל. אולם החזו"א^א כתב שמחלוקתם נוגעת דווקא למקרה שהשמן כלה, ואילו כאשר נותר שמן לאורך כל משך הטיגון, גם לרשב"א די בהגעלה.

דרך שלישית במעמדה של מחבת לעניין הכשרת כלים עולה מדברי המרדכי^ב:

"כתב ראב"ה מחבת אף על גב דמטגנין בה חלבים סגי בהגעלה, שלא חילקו חכמים בין יורה ליורה, אף על פי שיש יורה שמטגנין בה חלבים".

מקורות והערות

[מח] פ"ב סימן ז. [מט] או"ח סימן קיט ס"ק יט. [ג] או"ח סימן תנא מש"ז טז. [נא] שם. [נב] פסחים סימן תקעז.

מבואר בדבריו, שאין לדייק באופן השימוש בכלי אם נעשה דווקא על ידי שמן או מים, אלא כל הסירים והמחבתות דינם זהה, ודי להם בהגעלה.

בדומה לכך מבואר בבדק הבית לרא"ה^נ, שהעיר על דברי הרשב"א הנ"ל:

"עוד כתב החכם (הרשב"א), שהמחבת דינו כאסכלא שתשמישה על ידי האור, דפעמים שהשמן כלה והויא תשמישה על ידי האור. ואינו נכון, שאין הדבר תלוי במשתמש בו על ידי משקין שאלו בא להשתמש דבר האסור ביורה בלא משקה אינה צריכה ליבון בכך, אלא הדבר תלוי בראיית פני האור, כל שרואה פני האור צריך ליבון וכל שאינו רואה פני האור דינו בהגעלה, ולא שנינו ליבון אלא בשפוד ואסכלא".

הרי שלדעת הרא"ה, לעולם דינה של מחבת בהגעלה, כיוון שאין משתמשים בה באופן ישיר על ידי האור, אלא דרך המחבת עצמה.

ב. פסיקת השולחן ערוך

להלכה כתב הבית יוסף בהלכות פסח^נ:

"ואף על פי שהרשב"א כתב בתורת הבית דמחבת צריכה ליבון, נהגו העולם להכשירה בהגעלה כדברי אבי העזרי והרא"ש דמסתבר טעמייהו".

מבואר שנקט להלכה שדי להגעיל את המחבת, שכן המנהג, וכפי שכבר ציינו זאת הראשונים. כך אכן פסק השו"ע בהלכות פסח^נ:

"מחבת שמטגנין (פי' שיוצקין בה שמן לאפותו) בה, מותרת בהגעלה".

והרמ"א כתב:

"ויש מחמירין ללבן המחבת, אך בלבון כל דהו דהיינו שישרוף עליו קש מבחוץ סגי. ונוהגין ללבנו לכתחלה".

וביאר הפמ"ג^נ שהרמ"א צירף את שיטת רבנו אביגדור, שגם ליבון קל נחשב ליבון.

אולם בהלכות הכשרת כלים^נ, כתב הב"י:

"כבר נתבאר בטור אורח חיים סימן תנא, דנהוג עלמא בפסח כאבי העזרי, ומיהו במחבת של איסור יש להחמיר כדברי ה"ר יואל".

מבואר, שדווקא בפסח נהגו להקל להכשיר את המחבת בהגעלה, ומשמע שלגבי שאר איסורים אין מנהג להקל. ונחלקו בכוונתו האחרונים: הפרי תואר^נ הבין שנהגו להתיר בפסח ולאסור בשאר איסורים, ואילו השדי חמד^נ כתב, שלגבי פסח המנהג ברור להקל, ואילו לגבי שאר איסורים אין מנהג ברור אם להקל או להחמיר.

מקורות והערות

[גג] ב"ד ש"ד דף לו ע"ב. [נד] או"ח סימן תנא. [נה] שם סעיף יא. [נו] סימן תנב מש"ז ס"ק יא.
[נז] יו"ד סימן קכא. [נח] סימן קכא ס"ק ו. [נט] אסופת דינים מערכת ה ס"ק יז.

למעשה, בהלכות הכשרת כלים פסק השו"ע^א:

"מחבת שמטגנים בה, אף על פי שלענין חמץ בפסח די לה בהגעלה, לענין שאר איסורים צריכה ליבון".

ג. ביאור ההבדל שבין הכשרת מחבת לפסח להכשרתה כשאר איסורים

את ההבדל שבין חמץ לבין שאר איסורים, הסביר השו"ע^ב בשני אופנים:

"כיון דהתירא בלע, וכן משמע הטעם בב"י וכן נראה מלשון המחבר כאן וכ"כ העט"ז, ולפ"ז גם במחבת של חלב או בשר סגי בהגעלה כיון ד'היתרא בלע'.

אבל בתשובת מנחם עזריה סי' צ"ו כתב הטעם, מפני שמחבת של עובד כוכבים רוב תשמישן בלי מים אלא ע"י שאר משקין כגון שמן וכדומה לו כו', משא"כ במחבת של חמץ כו' עכ"ל, ולפ"ז גם במחבת של חלב או בשר צריך ליבון כיון דבלע בלי שום אמצעי".

על פי טעמו הראשון של השו"ע^ב, מחבת צריכה ליבון מעיקר הדין, אלא שחמץ דינו כ'היתרא בלע'^ג ועל כן דינו בהגעלה. בדרך זו ביארו גם הט"ז^ד והמג"א^ה.

אולם כמה אחרונים^ו תמהו על כך, שכן השו"ע פסק בכל מקום שחמץ 'איסורא בלע' והזיק ליבון לכלים שבלעו חמץ באופן ישיר על ידי האור, ועל כן נטו להסבר השני של השו"ע^ב.

ביישוב קושייתם כתבו הגר"א^ז, החק יעקב^ח והחזו"א^ט, שאף שהשו"ע החמיר באופן עקרוני כראשונים הסוברים שהחמץ נידון כ'איסורא בלע', בכל זאת צרף את דעת המקלים להחשיב את החמץ כ'היתרא בלע' לדעת המקלים במחבת, שהכשרה בהגעלה ולא בליבון. הסברו השני של השו"ע^ב מבוסס על דברי תשובת הרמ"ע מפאנו^י:

"ידוע שכל דיני הכשר כלים מפרשת מדין ילפינן להו, וכתוב כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהרו... וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים. הרי לא הקפידה תורה אלא על האמצעי המבליע שהוא יהא מפליט. וביותר בין של עכו"ם בין של ישראל, רוב תשמישה ע"י מים והם והאש יחד אמצעים לאסור ולהתיר, שבליעתה ופליטתה היא ע"י רותחין. אבל מחבת רוב תשמישה בלי מים, אלא ע"י שאר משקין כגון שמן והדומים לו, ויש להם לעכו"ם חלב מהותך וקרבי דגים טמאים ודם וחלב בהמה טמאה ושאר מינים כאלה שמטגנים בהם במחבת, והיא בולעת אסור כל הטגונים הללו, מלבד בליעת הנבלה וכיוצא בה המתבשלת מהם, ומבשלים בכל יום בשר בחלב, ואין כאן אמצעי מבליע שאין אסור בגופו אלא האור בלבד, מה שאין כן

מקורות והערות

- [ס] יו"ד סימן קכא סעיף ד. [סא] שם ס"ק ח. [סב] ראה לעיל תשובה א סעיף א. [סג] יו"ד סימן קכא ס"ק ג. [סד] סימן תנא ס"ק יא. [סה] פר"ח (יו"ד סימן קכא ס"ק ח) ופמ"ג (סימן תנא א"א יא). [סו] יו"ד סימן קכא אות ט. [סז] או"ח סימן תנא ס"ק לח. [סח] יו"ד סימן מד אות ד. [סט] סימן צו.

במחבת שבשלנו בה חמץ שכל הטגונים שלנו מותרים בפסח, וכשהם מרותחים מבליעים החמץ בתוכה והחמץ הבלוע על ידי רותחין נפלט ע"י רותחין".

מבואר בדבריו, שהחמירו דווקא במחבת הנקנית מן הגוי, כיוון ששימש בה הגוי באיסור באופן ישיר, כגון חֶלֶב מהותך וכדומה, שמטגנים אותו בלא מים או שמן, וממילא המחבת בולעת ישירות על ידי האור ודינה ליבון. לעומת זאת, דרך השימוש הרגילה של חמץ במחבת היא על ידי שמן או מים, כך שאין המחבת בולעת ישירות על ידי האור, ועל כן דינה בהגעלה, וכן נקט בשו"ת חת"ס בדעת הרמ"ע מפאנו.

אולם מלשוננו של הש"ך בשם הרמ"ע מפאנו משמע, שמבחינן בין בליעת איסור על ידי שמן לבליעת איסור על ידי מים. הפמ"ג מבאר^ד, שהשמן דרכו להישרף ולכלות ואילו המים נותרים, ועל כן כשמבשלים או מטגנים עם מים, נמצא שהמחבת אינה בולעת באופן ישיר. מדברי הרמ"ע מפאנו עולה שמחבת שבלעה חמץ, אין להתירה בהגעלה אלא כאשר בלעה על ידי משקה. מאידך מדבריו עולה קולא לגבי מחבת שבלעה איסור, שדי להכשירה בהגעלה אם בלעה את האיסור על ידי משקה.

בשו"ת חת"ס^ה סייג, שדברי הרמ"ע מפאנו אינם אלא לגבי מאכלים מוצקים במקצת (כגון חֶלֶב מהותך), אולם כשבישל חלב ניגר בכלי, די לו בהגעלה, כיוון שבליעתו בדרך בישול, אף שאין אמצעי אחר בין החלב לבין הכלי.

ד. הכשרת מחבת שאינה בת יוכה

בספר ערך שי"י חידש, שכלים שקיימת מחלוקת לגביהם אם להכשירם בהגעלה או בליבון, ניתן להקל למעשה להכשירם בהגעלה, כיוון שהמנהג כיום להגעיל דווקא כלים שאינם בני יומם, ממילא המחלוקת היא בדרבנן, ויש ללכת אחר המקל. ואף שככלל לדעת פוסקים רבים אין להקל בספק דרבנן שהתגלגל מאיסור תורה, מאחר שאין מכשירים כלל כלי בן יומו, ספקו להקל. כיוצא בזה כתב האגרות משה^ו, שיש להקל בדיעבד להכשיר מחבת בהגעלה אפילו כשבלעה שאר איסורים, מכיוון שאנו מכשירים רק כלים שאינם בני יומם. אולם נראה שעיקר היתר זה מחודש ביותר, כי הגעלת כלי שאינו בן יומו דינה זהה להגעלה של כלי בן יומו, ועל כן אין לסמוך להקל בזה, אלא בשעת הדחק^ז או בצירופים נוספים^ח.

ה. הכשרת מחבת שבלעה בשר וחלב

לאור המתבאר, מחבת שבלעה בשר וחלב ביחד, או בשר לא כשר – יש ללבנה בליבון חמור, אף אם בלעה על ידי מים או שמן, וכן יש להורות לכתחילה גם לגבי מחבת שבלעה בשר

מקורות והערות

[ע] יו"ד סימן קיא. [עא] או"ח סימן תנא מש"ז ס"ק טז, אולם בהגהות רעק"א לשו"ע (יו"ד סימן קכא סעיף ד) חלק על הבנה זו בחריפות. [עב] שם. [עג] הו"ד בדרכי תשובה (סימן קכא ס"ק נו). [עד] יו"ד ח"ג סימן יד. [עה] כפי שהקל בכך החכמת אדם (כלל עד סעיף ו) בדיעבד במקום הפסד. [עו] ראה שו"ת תפילה

ובתוך מעת לעת בלעה חלב. אמנם במקום צורך יש להקל אם היתה לינת לילה בין בליעת הבשר ובליעת החלב (בצירוף הסוברים שנידון כאינו בן יומי²¹, ובצירוף שיטת שו"ע הרב²²). בשעת דחק גדולה יש מקום להקל באופן גורף ולהכשיר את המחבת בליבון קל, אף כשהשתמשו בה לבשר וחלב יחדיו²³. אולם מחבת בשרית שרוצים להשתמש בה לחלב או להיפך, או אף שבלעה בשר ולאחר מעת לעת בלעה חלב, כיוון ש'היתרא בלע', די לה בהגעלה (ולכתחילה ילבנוה ליבון קל).

1. הכשרות מחבת שאין ידוע אם בלועה מאיסור

כאשר אין ידוע בבירור שבושל דבר איסור במחבת, אף אם קיימת סבירות גדולה לכך (כגון מחבת המצויה בדירת הגנ"ש, ללא כל השגחה), יש להקל להכשירה בליבון קל, מאחר שעצם איסורה מסופק, ואף אם נאסרה, שמא היה זה על ידי משקה, ובצירוף שיטת הסוברים שליבון קל עדיף מהגעלה, ועוד שאין מכשירים אלא כלים שאינם בני יומם.

2. מחבת מצופה בטפלון

נחלקו הפוסקים מהי כמות השמן במחבת שלגביה כתבו הראשונים הנ"ל שניתן להכשיר בהגעלה. שו"ע הרב²⁴ כתב, שנדרשת כמות שמן שהעיסה רוחשת בה, ובכף החיים²⁵ כתב, שדי בשיעור משקה הטופח על מנת להטפח. לפיכך, לשיטת כף החיים כל טיגון שיש בו אפילו מעט שמן (ולא רק טיפות בודדות), תלוי במחלוקת הפוסקים הנ"ל, ואם כך דין מחבת מצופה טפלון כדין כל מחבת אחרת. אולם אם ידוע שלא השתמשו בה אלא בטיפות בודדות של שמן, או בלא שמן כלל, אין אפשרות להכשיר את המחבת, משום שדינה בליבון חמור – עד שיהיו ניצוצות ניתזים, והדבר אינו מעשי.

למעשה, ככלל אין להכשיר מחבת טפלון מטעם אחר, כיוון שרבים מהפוסקים²⁶ חששו שציפוי זה הוא כחרס שלא ניתן להכשירו כלל. עם זאת, בשעת הדחק יש להקל להכשיר את המחבת בהגעלה ג' פעמים, בצירוף שיטת הראשונים המקלים להכשיר כלי חרס באופן זה²⁷.

סיכום

א. מחבת שבלעה דבר איסור, כגון בשר וחלב ביחד או בשר שאסור באכילה, מן הדין יש ללבנה בליבון חמור, אף אם בלעה על ידי מים או שמן. אולם למעשה, במרבית המחבתות קיים חשש שהמחבת תיהרס אם ילבנה באופן זה, ועל כן אין להכשירה כלל.

מקורות והערות

למשה (ח"ג סימן יד) שצידד להקל כשהבשר שנבלע במחבת היה בשר עוף. [עז] חכמת אדם (כלל נה סעיף ד), פמ"ג (שפ"ד סימן קג ס"ק יט) ועוד. [עח] לעיל תשובה א סעיף ג. [עט] ואף שבשו"ת בית שלמה (או"ח סימן פז) כתב שלא מועיל ליבון קל אלא כאשר מניח הגחלים על כל מקום הבליעה, רוב הפוסקים כתבו שאין בכך צורך, ראה דרכי תשובה (סימן קכא ס"ק מו). [פ] או"ח סימן תנא סעיף לו. [פא] שם ס"ק ע. [פב] ראה הערות 'דרשו' על המשנה ברורה (סימן תנא הערה 131), ובספר ירושלים במועדיה (פסח עמוד כט). [פג] ראה בית יוסף (יו"ד סימן קכא) בשם בעל העיטור. בשו"ת אגרות משה (אבן העזר ח"ד סימן ז בסופו) הקל בהגעלה כאשר

- ב. מחבת שבלעה בשר ובתוך מעת לעת בלעה חלב, דינה בליבון חמור⁷⁰, ובמקום צורך אם עבר לילה ללא שימוש ביניהם ניתן להסתפק בליבון קל. בשעת דחק גדולה יש מקום להקל להכשיר מחבת בליבון קל, אף כשהשתמשו בה לבשר וחלב ביחד, או למאכל האסור באכילה.
- ג. מחבת בשרית שרוצים להשתמש בה לחלב או להיפך, או אף שבלעה בשר ולאחר מעת לעת בלעה חלב, כיוון ש'היתרא בלע' די לה בהגעלה ולכתחילה ילבנוה ליבון קל.
- ד. כאשר אין ידוע בבירור שנעשה איסור במחבת, אף אם קיימת סבירות גדולה לכך (כגון מחבת המצויה בדירת הגנ"ש, ללא כל השגחה, ראה סעיף ו), יש להקל להכשירה בליבון קל.
- ה. ככלל אין להכשיר מחבת המצופה בטפלו, אולם בשעת הדחק יש להקל להכשירה בהגעלה ג' פעמים.

מקורות והערות

מכשיר אחר מעת לעת, כשיטתו הנ"ל, וכן הקל בספר הכשרות למעשה (עמ' קעג הערה קנג). [פד] ראה תשובה א סעיף ג.

תשובה ד

הכשרת רשת מנגל וסיר פויקה שהשתמשו בהם לאיסור

שאלה:

כיצד יש להכשיר רשת של מנגל או סיר פויקה שידוע שהשתמשו בהם בבשר לא כשר? כיצד יש לנהוג ברשת מנגל או סיר פויקה המצויים בדירת הגנ"ש וכדומה, בלא פיקוח על כך שהשתמשו בהם באופן מותר?

תשובה:

א. שיעור ליבון חמור

כפי שהתבאר בתשובות הקודמות, כלים שבלעו דבר איסור ישירות על ידי האש ללא נזלים, כשיפוד ואסכלה וכדומה, הכשרם בליבון חמור.

הגמרא במסכת עבודה זרה^ה מגדירה מהו ליבון חמור:

"ועד כמה מלבנן, א"ר מני: עד שתשיר קליפתן".

וכן פסק הרמב"ם^ו:

"ודברים שנשתמש בהן על ידי האור כגון שפודין ואסכלאות מלבנן באור עד שתנשר קליפתן ומטבילין והן מותרין".

בירושלמי^ז הוזכר שיעור אחר, והביאו אותו רבים מהראשונים^ח:

"והליבון צריך שיהיו ניצוצות מנתזין ממנה".

השו"ע^ט נקט אף הוא כלשון הירושלמי:

"כלים שמשתמשים בהם על ידי האור כגון שפודים ואסכלאות וכיוצא בהם, צריכים ליבון; והליבון הוא עד שיהיו ניצוצות ניתזין מהם".

מסתימת דברי הראשונים והפוסקים שנקטו את שני השיעורים, משמע שאין הבדל מהותי ביניהם, ושניהם בכלל ליבון, וכן כתב בפירוש הרשב"ץ^י:

"ולבון אמרינן בגמרא בפרק בתרא דע"ז, מלבנן עד שתשיר קליפתן. ובירושלמי בשלהי ע"ז, הלבון ניצוצות מנתזין ממנו. וקרובין אלו השיעורין להיות שוין".

מקורות והערות

[פה] עו ע"א. [פז] מאכלות אסורות פרק יז הלכה ג. [פז] ע"ז פרק ה הלכה טו. [פח] רשב"א, ריטב"א (ע"ז שם). [פט] או"ח סימן תנא סעיף ד. [צ] מאמר חמץ אות סג.

כמו כן כתב האיסור והיתר³²:

"והליבון מבליעת איסור היא עד שתסיר קליפתו, או עד שיהו הנצוצין מנתזין הימנו".

יש לעיין האם דווקא בשני אופנים אלו נחשב לליבון, או ששיעור הליבון תלוי בדרגת חום מסוימת, המשותפת או קרובה לשני אופנים אלו. השאלה מעשית מאוד בזמננו, משום שהכלים מיוצרים ממתכות מיוחדות, שלא "תישור קליפתן" ולא יצאו מהן ניצוצות גם בחום גבוה ביותר³³. על כן, יש לעיין האם ניתן להסתפק בליבון בחום גבוה מאוד, או שמא כל עוד לא ניתזים ניצוצות בפועל – הדבר אינו נחשב ליבון.

בחידושי הנימוקי יוסף³⁴ משמע, שנשירת הקליפה היא סימן לכך שהכלי התלבן כראוי: "עד שתשיר קליפתן – שכך דרך המתכת כשהוא מלובן היטב, ואחר כך ישימו אותו במים צוננים תשיר הקליפה העליונה ממנו".

לאור זאת, מסתבר שניתן להסתפק מעיקר הדין בחימום הכלי לטמפרטורה גבוהה, אף אם לא יצאו ניצוצות. ואף שיש לדחות ולומר שפעולת החום משתנה ממתכת למתכת, וכל שלא יצאו ניצוצות יתכן שפעולת האש אינה חזקה דיה ביחס לכלי זה, נראה שעל דרך זו יש לומר לאידך גיסא, שכלי המתכת כיום בולעים פחות מבעבר.

על כן, רשת מנגל שבלעה איסור, יש ללבנה עד שיצאו ממנה ניצוצות, או עד שתשיר קליפתה העליונה. אולם גם אם לא התרחשו סימנים אלה בפועל, כל שהגיעה המתכת לטמפרטורה של 450 מעלות³⁵, די בכך מן הדין. מובן מאליה שאפשרות זו אינה מעשית לרוב, ועל כן יש לדון בצדדי היתר ללבן את הרשת בחום נמוך מזה, כדלהלן.

ב. ליבון קל ופעמדר

לעומת דברי הרמב"ם והשו"ע הנ"ל, כתב ההגהות מימוניות³⁶:

"מצאתי בשם ה"ר אביגדור כ"ץ ז"ל, שאם מלבנו עד שאם ישים עליו קש יהו ניצוצות ניתזין ממנו, סגי בהכי, דאל"כ אותו טרפ"א שאופין תחתיו פשטיד"א ומלבנין אותה לאפות אח"כ פלדון, ואם היה צריך ללבנה עד שיהו ניצוצות ניתזין היה מתקלקל לגמרי".

לדעת רבנו אביגדור, הליבון האמור הוא בחום מועט בהרבה מהמתבאר לעיל, ודי בכך שהכלי יתחמם לדרגת חום שהקש נשרף עליו.

מקורות והערות

[צא] שער נח סימן כ, והביא דבריו החק יעקב (סימן תנא ס"ק כד), וראה פילפולא חריפתא על הרא"ש (ע"ז פרק ה סימן לו ס"ק ד). [צב] אולם בחלק מהכלים, כאשר מחממים אותם זמן רב, הם מתאדמים, והרי הם כמי שהוציאו ניצוצות. [צג] ע"ז עו ע"א, וכן הוא בר"י מלוניל (שם), וראה ספר הכשרת כלים (עמוד תמה) בשם בעל האגרות משה. [צד] על פי שו"ת מעשה חושב (ח"ו סימן ט) בשם מומחים. [צה] מאכלות אסורות פרק יז אות ה.

הכשרת רשת מנגל וסיר פויקה שהשתמשו בהם לאיסור ♦ תשובה ד

הרמ"א^א הביא שיטה זו וכתב:

"ויש מקילין אם נתלבן כל כך שקש נשרף עליו מבחוץ. ונוהגין כסברא ראשונה (היינו כדעת השו"ע, שצריך שיהיו ניצוצות ניתזין מהמתכת עצמה) בכל דבר שדינו בליבון, אבל דבר שדינו בהגעלה, רק שיש בו סדקים או שמחמירין ללבנו, סגי בליבון קל כזה".

מבואר, שהלכה למעשה יש לפסוק כדעת כל הראשונים, הסוברים שהליבון הוא בחום רב ביותר, כך שיצאו ניצוצות מהכלי או שתנשור קליפתו, ורק במקום שבו נדרשת הגעלה בלבד, ניתן להסתפק בליבון שכתב רבנו אביגדור.

עם זאת, מצינו לרמ"א שצירף את שיטת רבנו אביגדור בהקשרים שונים, כמו לגבי מחבת^ב. על כן אף שלא נוכל לסמוך על שיטת רבנו אביגדור מצד עצמה, נוכל לצרפה לצדדי היתר נוספים, שיפורטו להלן.

ג. הטימנה בגחלים

הגמרא במסכת פסחים^ג דנה באפשרות להכשיר קדירה של חרס, ומבארת שלא ניתן להכשירה כיוון שבליעתה מבפנים ואין אפשרות ללבנה מבפנים משום שחושש שמא תשבר. הגמרא מסיימת ומסבירה:

"הלכך, האי בוכיא (כלי מרעפים שמשמש לאפייה^ד) – הסיקו מבחוץ הוא, ואסור. ואי מלייה גומרי – שפיר דמי".

מבואר שניתן ללבן את תוך הבוכיא באמצעות גחלים. ויש לעיין האם ניתן ללמוד מכאן שהטימנה בגחלים שקולה כליבון חמור. עיקר הלכה זו הובאה למעשה בטור ובשו"ע^ה, ובב"י דן האם הרשב"א שהשמיט אפשרות זו מודה לה.

בדברי הגמרא לא מבואר האם ההכשרה באמצעות גחלים מועילה דווקא כאשר התחמם הכלי עד כדי שיצאו ממנו ניצוצות. אולם, בתרומת הדשן^ו הסתמך על הכשרה זו גם בלי ניצוצות, והחשיבה כליבון:

"ונהגו באושרי"ך להכשיר המדוכה בפסח על ידי מילוי גומרים גחלים לוחשות, ומדבקין חוט של פשתן בחוץ סביב המדוכה, ומפיחין בגחלים עד שישרוף החוט שעל גופו מבחוץ, וכדרך זה חשיב כמו ליבון. ואחד מהגדולים קורא תגר גם על זה, ואמר דהכשר זה היינו אותו הכשר דכתב ספר מצות קטן, במצות יום טוב גבי ליבון הטרפא שרגילין העולם לנסות ע"י קש, ומשמע התם דדווקא מהגעלה לא גרע אותו ליבון אבל למחשביה כליבון לא וכו'. אמנם נראה דאין לדמות הכשר דמילוי גומרי לההיא הכשר דרגילין לנסות ע"י קש. דהא קמן דמילוי גומרי קאמר תלמודא דהוה

מקורות והערות

[צו] על השו"ע שם. [צז] ראה לעיל תשובה ג סעיף ב. [צח] ל ע"ב. [צט] ע"פ רש"י שם. [ק] סימן תנא סעיף ב. [קא] סימן קל.

מועיל אפילו לכלי חרס דאינו יוצא מידי דופיו לעולם ע"י הגעלה, אי לאו טעם דחייס עלה דילמא פקעי. ותו דאין להחמיר כי הא מההיא דסמ"ק, דהא בהגה"ה במיימון בשם ה"ר אביגדור כ"ץ כתב, דאותו הכשר שרגיל לנסות ע"י קש, חשיב כמו ליבון".

הרי שבצירוף שיטות רבנו אביגדור, נקט תרומת הדשן שניתן להכשיר את הכלי באמצעות מילוי בגחלים, ולא חשש לדעת המפקקים שאין זה אלא ליבון קל. כמו כן, המג"א²⁷ הוכיח מהאפשרות להכשיר על ידי גחלים, שאין צריך להבעיר את הכלי בכבשן זמן רב בשביל ללבנו, אלא די בזמן מועט, ומשמע שהבין ששיעור החום שנוצר על ידי הגחלים נמוך יותר מזה הנוצר בליבון על ידי אש ישירה. מאידך המהרי"ט²⁸ נקט שהגחלים אינן מועילות כליבון, אלא דווקא כאשר יצאו ניצוצות, ובדומה לכך משמע מכמה פוסקים²⁹, שמילוי בגחלים אינו מועיל אלא כליבון קל.

למעשה נראה שקשה לסמוך על היתר זה מצד עצמו, ולהכשיר את רשת המנגל באמצעות הטמנתה בגחלים, משום שרוב הראשונים והפוסקים לא הסכימו להיתר. עם זאת, אפשר שיש לצרף את ההיתר לשיקולים נוספים.

ד. כבולעו כך פולטו בליבון

בשו"ת מנחת יצחק³⁰ דן בהרחבה בהכשרת תנור, ובתוך דבריו ציין למחלוקת הראשונים והפוסקים, שדנו בשאלה אם הכשרה על ידי ליבון פועלת באמצעות הפלטת האיסור מהכלי (בדומה להגעלה), או באמצעות שריפת האיסור הבלוע בו. לאור זאת הסיק המנחת יצחק שכאשר יש צירופים נוספים לקולא, ניתן להקל ולהסתפק בהכשרת כלי הצריך ליבון בדרך תשמישו, על פי הכלל כבולעו כך פולטו, ובשו"ת יחווה דעת³¹ האריך להביא דעות הפוסקים בזה³².

ה. רשת מנגל במקום שאיננו מפוקח

מנגל שבלע איסור באופן ודאי, לא ניתן להכשירו אלא אם יחממו את הרשת עד שיצאו ממנה ניצוצות או שתאדים. אולם מנגל המצוי במקום שאיננו מפוקח, אף שקרוב הדבר שנעשה בו גם איסור, די להטמין את הרשת בגחלים הבוהקות למשך זמן מה עד שתתחמם היטב. טעם הדבר: עיקר איסורו של המנגל אינו ברור, ויש לצרף את צדדי ההיתר הנ"ל לספק נוסף, כל שכן כאשר הרשת אינה בת יומה³³.

מקורות והערות

[קב] שם ס"ק ד. [קג] שו"ת ופסקי המהרי"ט (החדשים סימן א). [קד] ראה אגור (סימן תשמב) ושו"ע הרב (או"ח סימן תנא סעיף י), וכן נקט בשו"ת אמרי יוסף (ח"ב סימן קמד) שלא די במילוי גחלים לחום שקש נשרף מבחוץ, כנגד תשובת החתם סופר (יו"ד סימן קיג). [קה] ח"ג סימן סו. [קו] ח"ז סימן עה. [קז] וראה בתורת המחנה (חלק ג נספח ט - הכשרת תבניות חימום (גסטרונומים) לפסח באמצעות ליבון קל). [קח] ראה משנ"ב

הכשרת רשת מנגל וסיר פויקה שהשתמשו בהם לאיסור ♦ תשובה ד

1. הכשרת סיר פויקה

לגבי סיר פויקה, שמשתמשים בו בתחילת הבישול בנוזלים, ולאחר מכן הם פְּלִים, יש לדון האם הכשרתו בהגעלה או בליבון (כאשר בלע איסור).

לעיל תשובה ג^ט התבאר, שנחלקו הראשונים האם הכשרה של מחבת בהגעלה או בליבון, מאחר שאופן השימוש בה הוא באמצעות שמן או משקה מועט. לדעת הרא"ש הכשרה של המחבת בהגעלה, אף כאשר לעיתים בסופו של הטיגון נגמר השמן והמאכל נדבק ונשרף על המחבת, ואלו דבריו:

"וי"א דפעמים שמטגנין בה ונתייבש השמן ונאפה מה שבתוכה בלא שמן, והוי ליה כמאפה תנור ונבלע בתוכה ע"י האור בלא משקה, ולכך צריכה ליבון כמו שפודין ואסכלאות. ולא נהירא לי, דאם באנו לחוש לזה, אם כן כל קדירות של מתכת, פעמים מחסרים המרק ומקדיח והתבשיל נשרף ונדבק לדופני הקדירה וצריך ליבון, ולא מצינו מי שחשש לזה, אלא היינו טעמא, דאע"פ שנשרף ונדבק לדופן הקדירה לחלוטית משקה יש בתבשיל אלא שהוא יבש אצל דופני הקדירה ולא מיקרי תשמישו ע"י האור להצריכו ליבון".

בביאור טעמו כתב החזון איש^ט:

"והרא"ש כתב כיון דמקום היבש מקושר עם כל הבשר שהוא לח ומבליע לחותו בהיבש בתמידות, לא חשיב ע"י האור. ואם אי אתה אומר כן, גם בקדירה לפעמים הקדירה מקדיחה ומתייבש".

מבואר, שלדעת הרא"ש אף אם התבשיל התייבש ונשרף מעט, אינו מחייב ליבון, כיוון שנותרה רטיבות בתוך התבשיל, המקושרת גם אל הקצוות הנוגעים בדפנות המחבת או הסיר.

כל זאת בתבשיל שבעיקרו אינו עומד להתייבש, והסתפק הפמ"ג^א כיצד יש להכשיר כלי שמבשלים בו אורז וכדומה, שבדרך בישול המים לבסוף כלים, ולא הכריע בדבר.

כעין זה דנו פוסקי דורנו לגבי סיר קוגל או סיר עוגה. בשו"ת יחוה דעת^ב כתב, שסיר עוגה שנותנים בו עיסה נוזלית שלבסוף מתייבשת ומתקשה, יש להכשירו בליבון חמור, אולם בספרו חזון עובדיה^ג חזר בו וכתב שהמקל להכשירו בהגעלה יש לו על מי שיסמוך.

בספר חוט שני^ד כתב, שאם רגילים להשתמש בכלי תמיד באופן שהמאכל מתייבש, יש להכשירו בליבון קל, ואם דרך השימוש בו לרוב במאכלים שאינם מתייבשים ורק לעיתים מתייבשים – די בהגעלה, וכעין זה הורה גם הגרי"ש אלישיב^ה. אולם כל דבריהם אמורים

מקורות והערות

- (סימן תנא ס"ק עו). [קט] סעיפים א-ב. [קי] או"ח סימן קיט ס"ק יט. [קיא] או"ח סימן תנא א"א ט. [קיב] ח"ד סימן צ. [קיג] פסח הלכות הגעלה והכשרת כלים א, הערה ז. [קיד] פסח פרק י, סימן תנא אות יא ס"ק יב. [קטו] סדור פסח כהלכתו (פרק ח סעיף י, עמ' קלח).

פרק ה ♦ הכשרת כלים

לגבי חמץ, בצירוף הסוברים שדינו כ'היתרא בלע', ואילו בבליעת איסור אחר נראה שלא היו מקלים.

אף על פי כן, בצירוף דעת הראשונים שהחשיבו את ההכשרה באמצעות הגחלים כליבון חמור, יש לצרף סברא זו להקל, ולהכשיר סיר פויקה באמצעות מילוי בגחלים, אף כאשר ידוע שהשתמשו בו לאיסור.

סיכום

- א. רשת מנגל שהשתמשו בה לבשר טרף, הכשרתה בליבון חמור באש עד שתתאדמ, או עד שתגיע לחום של 450 מעלות, מה שבדרך כלל איננו מעשי.
- ב. ניתן לצפות את רשת המנגל במספר שכבות של נייר אלומיניום, ולהשתמש בה גם בלי הכשרה.
- ג. מנגל שכשרותו נתונה בספק, אף שסביר להניח שהשתמשו בו לאיסור, די להטמינו בגחלים הלוהטות כדי להכשירו.
- ד. כלי שבישלו בו מאכל אסור שהתייבש לקראת גמר הבישול, ניתן להקל להכשירו בליבון קל אם ישנם צדדי היתר נוספים (כגון שאין וודאות גמורה שנעשה בו איסור).
- ה. סיר פויקה, אף אם ידוע שבישלו בו בשר שאסור באכילה, ניתן להכשירו באמצעות מילוי בגחלים לוהטות למשך כרבע שעה.

תשובה ז

כלים שבישלו בהם בשר שאינו 'חלק'

שאלה:

האם בני עדות המזרח המקפידים לאכול רק בשר 'חלק', רשאים לאכול מזון שהתבשל בכלים שבושלו בהם בשר כשר שאינו 'חלק' (בוודאי)?

תשובה:

א. האם הכחזירים אוסרים את כליהם של המקלים מחלוקת גדולה שררה בין קהילות ישראל לגבי אכילת חלב מסוים, אם נכלל באיסור חלב הכתוב בתורה. רבים נהגו בו איסור גמור, ואילו בני ריינוס נהגו בו היתר. הרמ"א^{טז} התייחס לשימוש בכלים של הנוהגים היתר בחלב זה, עבור הנוהגים בו איסור: "ובכל מקום שנוהגין בו איסור דינו כשאר חלב לבטל בששים, אבל אין אוסרין כלים של בני ריינוס, הואיל ונוהגין בו היתר". וביאר את דבריו הלבוש^{יז}:

"דהואיל והם נוהגין בו היתר אנן לא ניקום ונאסור כליהם". משמע מדברי הלבוש, שההיתר נוהג אף בכלים בני יומם. יתירה מזאת, כתב הש"ך^{יח} שיש להתיר אפילו תבשיל שהתערב בו מחלב זה ואין בו שישים כנגדו. מאידך הפר"ח^{יט} כתב, שהואיל ולדידן הוא חלב גמור, אין מקום להקל. כך עולה גם מדברי הט"ז^כ בשם המהרש"ל, שהתיר את הכלים דווקא במקום שיש מסתמא שישים כנגד טעם החלב האסור, ומבואר שלדעתו אין היתר מהותי לכלי בני ריינוס. ע"פ דברי הרמ"א, כתב הגר"מ מאזוז^{כא}, שכלים שבושלו בהם בשר שאינו 'חלק', מותרים גם לנוהגים בכך איסור. כך כתבו גם רבים מפוסקי הזמן ביחס לכלים שבישלו בהם ירקות של 'היתר מכירה' בשביעית, אף לאלה שאינם סומכים על ההיתר ומחזיקים אותו כאיסור ספיחין^{כב}, וכן נקט בשו"ת אגרות משה^{כג} ביחס לנידון שאנו עוסקים בו, לגבי כלים שהשתמשו בהם לבשר שאינו 'חלק'.

מקורות והערות

[קטז] יו"ד סימן סד סעיף ט, ע"פ האגודה (חולין פ"ז סימן פט, דף צג ע"א). [קז] שם סעיף ט. [קיח] שם ס"ק יב. [קיט] שם ס"ק יד. [קכ] שם ס"ק ט. [קכא] הקדמה לקונטרס דבר השמיטה (טייטלבוים). [קכב] שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן מד), אור לציון (שביעית עמוד כו), מאמר מרדכי (לגר"מ אליהו. שמיטה, פרק יח סעיף ח), בית נאמן (לגר"מ מאזוז. יו"ד סימן כט), וכך מסקנת שו"ת יביע אומר (ח"ט יו"ד סימן כח). [קכג] יו"ד ח"ד סימן ו.

אולם, עיקר טעמם של הלבוש והש"ך לא התבאר בדבריהם בפירוש, ונראה לומר כפי שכתב הפלתיק^{כד}, שלדעת אחרונים אלו מן הדין הלכה כדברי המקלים בחלב זה, אלא שנקטו כדברי האוסרים בתורת חומרא, ועל כן לא החמירו כשאינו אוכל חלב זה באופן ישיר, אלא באמצעות טעם העובר בכלי, או בבישול כשלא ניכר כל כך טעמו. ממילא, מאחר שלדעת האוסרים בשר שאיננו 'חלק' יש בכך איסור גמור, אין להביא ראיה להקל מדברי האחרונים הנ"ל לגבי חלב בני ריינוס.

ב. כלים שאינם בני יומם במקום שיש מקלים

טעם נוסף להיתר כתב בשו"ת מהרשד"ם^{קה} ביחס לכלים שאינם בני יומם, שאיסורם מדרבנן בלבד^{קכז}, ולא גזרו חכמים לאוסרם במקום ספק, כעין דין ספיקא דרבנן לקולא^{קכז}.

בדומה לכך מצינו באגור^{קכח} בשם מהר"י מולין:

"גדול הדור מהר"י מולין ז"ל התיר הכלים שמשתמשים בהם בקיבה עם החלב שעליה, אשר בקצת מקומות מתירים החלב ההוא שתחת הקרום וכו', ורוב העולם עוונשים עליו כרת, מכל מקום אותם הנזהרים ממנו, יכולים לאכול בכלי של אוכלי חלב ההוא, והטעם דאמרין סתם כלי גויים אינם בני יומן, וה"ה כלי ישראל כדאיתא בספר האגודה".

וביאר המהריב^ל את כוונתו:

"ואפשר לומר דס"ל לאותו גדול הדור (מהר"י מולין), דמאי דאסרינן לכתחילה כלי שאינו בן יומן, היינו היכא דבלוע מאיסור שהוא אסור אליבא דכולי רבוותא, אבל אותם הכלים דאיכא מאן דסבירא ליה (ד)שרי, כדאים הם לסמוך עליהם כשאין בני יומן דליכא אלא גזירה דרבנן אטו בני יומן".

הרשד"ם הביא כעין ראיה לדבריו מדברי האורחות חיים^{קל} בשם הרא"ה שכתב:

"קדירה של יהודי ששהתה בבית הגוי בלא סימן, ואינו יודע אם השתמש בה הגוי לבישול איסור אם לאו, משהה אותם מעת לעת ויכול להשתמש בהם. ולכאורה קשה שהרי אין להשתמש לכתחילה בכלי שאינו ב"י, אלא מוכח מכאן שכל שאינו וודאי איסור אלא ספק איסור, לא אסרו את הכלי כשאינו ב"י".

מבואר מדברי המהריב^ל, שבמקום שיש המתירים אף לכתחילה, אין לאסור כלים שאינם בני יומם, וכן נראה גם מדברי כנה"ג^{קלא}, וכ"פ בשו"ת אוהל יוסף^{קלב}, בשו"ת בעי חייקל^{קלג}, בשו"ת יביע אומר^{קלד}, בספר הכשרות^{קלה}, ובשו"ת תפילה למשה^{קלי}.

מקורות והערות

[קכד] שם ס"ק ד. [קכה] יו"ד סימן לח. [קכו] כמבואר בע"ז דף עו ע"א. [קכז] ראה כנסת הגדולה (יו"ד הגהות ב"י סימן א אות מ). [קכח] הלכות איסור והיתר סימן א. [קכט] ח"ג סימן קג. [קל] הלכות איסורי מאכלות סימן כה. [קלא] יו"ד סימן א אות מא. [קלב] יו"ד סימן ט. [קלג] יו"ד סימן ח. [קלד] ח"ה יו"ד סימן ג. [קלה] פרק ט סעיף ה. [קלו] ח ג יו"ד סימן יז, ובשעת הצורך התיר גם בכלים בני

כלים שבישלו בהם בשר שאינו 'חלק' ♦ תשובה ה

ג. צדדים להקל בכלים בני יומם

לעומת זאת, דעת המהרש"ק^{לז} להקל אפילו בעוד הכלים בני יומם, ובטעמו של דבר ביאר בשני אופנים:

א. נחלקו הראשונים בדין טעם הבלוע בכלים (טעם כעיקר), אם הוא אסור מן התורה או מדברי חכמים. לדעת רש"י וסיעתו איסורו מדרבנן, ואילו לדעת ר"ת וסיעתו איסורו מדברי תורה. אפילו לר"ת אינו אסור מהתורה, אלא מין בשאינו מינו, אבל מין במינו, מודה הוא שאסור רק מדברי חכמים. לפי זה, כאשר מבשלים בשר בכלי, לכו"ע הטעם הבלוע בכלים אינו אסור אלא מדרבנן, וכשיש ספק אם הבשר היה טרף או לא, יש להקל מדין ספיקא דרבנן לקולא^{קלח}.

ב. יש להתיר את הכלים מטעם ספק ספיקא, שמא הבהמה אינה טריפה, ואת"ל שהיא טריפה, שמא הכלי לא ייתן טעם בתבשיל הכשר. אע"פ שמבואר בחידושי הרשב"א^{קלט}, שבאיסור תורה מחמירים לשער כנגד כל האיסור ולא רק כנגד הטעם שנפלט ממנו, חידש המהרש"ך שבספק איסור משערים בטעם היוצא ממנו ולא כנגד כולו^{קמ}.

בשו"ת תפילה למשה^{קמא} הקל בשעת הצורך לסמוך על סברות אלו, להתיר שימוש בכלי שבישלו בו בשר שאינו 'חלק' אף בעודו בן יומו, וכן נראה מסתימת דברי הגר"מ אליהו בשו"ת הרב הראשי^{קמב}.

בשו"ת מהריב"ל^{קמג} הקשה על דברי המהרש"ך מהמבואר בגמרא^{קמד} שגם באיסור דרבנן, כגון כחל, משערים כנגד כולו מחמת הספק, ואין משערים כמה פלט. הרשב"א מבאר, שאין אומרים ספיקא דרבנן לקולא, כדי שלא לחלק בין בליעת איסור מהתורה, שספקה אסור מדאורייתא למ"ד טעם כעיקר מה"ת, לבליעת איסור מדרבנן:

"ולא אמרו להקל בספק דרבנן, אלא כשאין ההיתר או האסור לפנינו, כגון שנאבד או נשפך קודם שבא לפנינו, משום דאמרין אלו היה לפנינו היה בו ששים לבטלו, אבל כשהאיסור וההיתר הכל לפנינו, ואין הספק אלא שאין אנו יכולין לעמוד על פליטתו של איסור, בהא ודאי לא אמרין להקל, ואם באיסור דרבנן דנים כך, כל שכן בספק איסור תורה".

ביישוב הערה זו כתב בכנסת הגדולה^{קמה}, שיש להבחין בין ודאי איסור מדרבנן, שעלול להתחלף בודאי איסור מן התורה, לבין ספק איסור תורה שלא גזרו לגביו כלל, משום ספק ספיקא, אפילו למ"ד טעם כעיקר אסור מהתורה, וכן מבואר בשו"ת הרדב"ז^{קמו}.

מקורות והערות

יומן, כדלהלן. [קלז] ח"א סימן עז. [קלח] פשוט שסברא זו אינה מועילה אלא לגבי בישול בשר בכלי, ולא לגבי מאכלים אחרים, שהינם מין בשאינו מינו. [קלט] חולין צז ע"ב ד"ה אמר. [קמ] אולם ראה בספר זבחי צדק (סימן קכא אות טז) שהחמיר בזה. [קמא] ח"ג יו"ד סימן יז. [קמב] או"ח ח"א עמוד 287. [קמג] ח"ג סימן קג. [קמד] חולין צז ע"ב. [קמה] הגהות בית יוסף יו"ד סימן מד אות יט. [קמו] ח"א

למעשה, כפי שהתבאר לעיל^{קמז}, גם בשר המשווק בכשרות רגילה, אין ודאות שאיננו 'חלק', ועל כן ניתן להקל גם בכלים שהשתמש בהם מתוך מעת לעת לבשר שאינו ידוע כבשר 'חלק', ובלבד שינקו אותם היטב משאריות הבשר. אולם לכתחילה ראוי שכאשר צולים בשר 'חלק' ובשר שאינו 'חלק' על מנגל, יקדימו לצלות את הבשר ה'חלק' עבור המקפידים בכך, ואם לא עשו כן, ראוי שינקו את הרשת ויחממו אותה (כדין ליבון קל) קודם שיצלו את הבשר ה'חלק'.

סיכום

- א. כאשר צולים בשר 'חלק' ובשר שאינו 'חלק' על מנגל, ראוי להקפיד להקדים את צליית הבשר ה'חלק' עבור המקפידים בכך, לצליית הבשר שאינו 'חלק' עבור שאר החיילים. אם לא עשו כן, יחממו את המנגל כדין ליבון קל, קודם שיצלו את הבשר ה'חלק'.
- ב. בדיעבד אם צלו בשר 'חלק' על רשת שצלו עליה בשר מכשרות רגילה, בלא שהכשירוה בינתיים, מותר לאכול את הבשר, ובלבד שלא נותרו על גבי הרשת שאריות של בשר זה בעת צליית הבשר ה'חלק'.
- ג. תבשיל שבושל בסיר נקי שבישלו בו בשר בכשרות רגילה (שאיננו 'חלק'), מותר באכילה בדיעבד, ולכתחילה יש להמתין מעת לעת או להכשירו בליבון קל קודם שיבשלו בו.

תשובה 1 הכשרת סכינים

שאלה:

האם ניתן להכשיר סכין טרפה לשימוש בחם או בצונן? כיצד תתבצע הכשרת סכין שהביא מביתו טבח שאינו נאמן על הכשרות?

תשובה:

א. הכשרת סכין בהשחזה

במשנה במסכת עבודה זרה^{קמ"ח} נאמר:

"הסכין – שפה והיא טהורה".

בגמרא^{קמ"ט} הובאה דרך הכשרה נוספת:

"אמר רב עוקבא בר חמא: ונועצה עשרה פעמים בקרקע. אמר רב הונא בריה דרב

יהושע: ובקרקע שאינה עבודה. א"ר כהנא: ובסכין יפה שאין בה גומות. תניא נמי

הכי: סכין יפה שאין בה גומות, נועצה עשרה פעמים בקרקע".

מסייגת הגמרא, שהכשרה זו מועילה רק לשימוש צונן בסכין:

"אמר רב הונא בריה דרב יהושע: לאכול בה צונן".

הראשונים כתבו שלוש דרכים מרכזיות בביאור הסוגיא:

לדעת רש"י^{ק"י}, הסוגיא עוסקת רק בהכשרת הסכין לשימוש צונן, וכוונתה להצריך גם שיפה באמצעות אבן משחזת (וי"א באמצעות ניקוי במטלית) וגם נעיצת הסכין עשר פעמים בקרקע.

לדעת הרא"ש^{קנ"א}, הרשב"א^{קנ"ב} וראשונים רבים נוספים, כוונת הסוגיא להסתפק באחת מדרכי ההכשר, או שיפה או נעיצה בקרקע, וכל זה אינו מועיל אלא לחתוך בסכין צונן.

לדעת הרמב"ם^{קנ"ג}, שיפה מועילה כהכשרה גמורה אף לשימוש בחם, ואילו הנעיצה בקרקע אינה מועילה אלא לשימוש צונן.

מקורות והערות

[קמח] עה ע"ב. [קמט] עו ע"ב. [קנ] שם ד"ה ונועצה וד"ה לאכול בה צונן. [קנא] שם פ"ה סימן לו. [קנב] שם עה ע"ב במשנה. [קנג] מאכלות אסורות פרק יז הלכה ז.

להלכה, פסק השו"ע^{קט} כדעת הרמב"ם, שניתן להכשיר את הסכינים באמצעות שיופם באבן משחזת אף לעניין שימוש בחם:

"ואם יש בה גומות או שרוצה לחתוך בה חמין או לשחוט בה מלבנה או משחזת במשחזת של נפחים היטב על פני כולה".

ואילו הרמ"א פסק שלכתחילה דינה של שיפה כנעיצה, ואינה מועילה אלא לחתוך בו צונן. אלא שהרמ"א הוסיף וכתב:

"ואם לא יוכל ללבן הסכין היטב משום הקתא, ילבנו ויגעילנו אח"כ וכו', ואם השחז במשחזת היטב בכל מקום והגעילו אחר כך מהני אפילו לכתחילה כמו ליבון, אם יוכל לנקות הגומות שבו".

אם כן, לדעת הרמ"א ההשחזה מועילה אף לחם אם בנוסף אליה מתבצעת גם הגעלה.

ב. הכשרת הסכין בנעיצה בקרקע ובאמצעות סקוטש

לעומת ההשחזה, נעיצת הסכין בקרקע אינה מועילה אלא לשימוש צונן, וכפי שפסק השו"ע^{קט}:

"סכין ישן בין גדול בין קטן, הניקח מהעובד כוכבים, אם בא להשתמש בצונן, אם אין בה גומות נועצה עשרה פעמים בקרקע קשה, וצריך שכל נעיצה ונעיצה תהיה בקרקע קשה לפיכך לא ינעוץ במקום שנעץ נעיצה אחרת".

מבואר שאם הסכין חלקה, ניתן לנעוץ אותה עשר פעמים בקרקע ולהשתמש בה צונן. יש לעיין האם ניתן להכשיר את הסכין גם בדרך אחרת מלבד נעיצה, כגון על ידי ניקויה באמצעות סקוטש או צמר פלדה.

מדברי התוספות^{קט} נראה, שאופן ההכשרה שבגמרא הוא בדווקא, ואין אפשרות להכשיר בדרך אחרת:

"ואומר מורי, דהא דקאמר הכא נועצה עשר פעמים בקרקע, היינו דוקא בקרקע קשה שהיא מעברת השומן ושפה, אבל לא רכה שאינה מעברת השומן, וגם לא קרקע קשה יותר מדאי, ודוקא נקט קרקע ולא אבן ולא אפר ולא קרקע רכה".

לעומת זאת, כמה ראשונים הזכירו דרכים נוספות של הכשרה במקום נעיצה בקרקע. כך כתב הראב"ה^{קט}:

"ונ"ל אם משפשפ(ת)ו בקרקע יותר מ' פעמים כל כך עד שנראה שעבר השומן ממנה יפה יפה ואפילו בלא נעיצה דיו בכך, ואפילו אם יש בסכין גומות".

מקורות והערות

[קנד] יו"ד סימן קכא סעיף ז. [קנה] יו"ד סימן קכא סעיף ז. [קנו] שם ד"ה אמר רב הונא בריה דרב יהושע. [קנז] תשובות וביאורי סוגיות סימן אלף פ.

וכן כתבו תלמידי רבנו יונה^{קנ"ח}:

"נועצה י' פעמים בקרקע. אומר רבינו יעקב ז"ל שה"ה אם ישפשף הסכין יפה באפר ומים".

על פי ראשונים אלו כתב לנו מחבר הספר ארחותיך למדני, שניתן להסתפק בניקוי יסודי של הסכין באמצעות סקוטש או צמר פלדה, ולהשתמש בסכין בצונן.

אולם נראה שאין לסמוך על כך לכתחילה, שכן מסתימת דברי רוב הראשונים, הרמב"ם והשו"ע, אין להכשיר את הסכין אלא באמצעות נעיצה, ולא הזכירו אופנים אחרים לניקוי הסכין^{קנ"ט}, וכפי שמשמע מלשון התוספות. יתירה מזאת, דעת השו"ע^{קס} שנעיצה בקרקע מועילה גם לחתוך בה דבר חריף, ומשמע שהכשרה זו אינה ניקיון השומן בעלמא, ועל כן קשה להסתפק בשפשוף על ידי סקוטש, שאינו מפליט אלא מנקה, וכן הורו למעשה רבים מפוסקי דורנו^{קס"א}. אולם נראה שבשעת הדחק ניתן לסמוך על שיטות הראשונים המקלים^{קס"ב}, ולהסתפק בניקיון יסודי של הגומות על ידי סקוטש, ולאחר מכן לנעוץ את הסכין י' פעמים בקרקע קשה.

ג. הכשרת סכין בהגעלה או בליבון

לגבי דרך ההכשרה של הסכין לשימוש חם, נאמר במסכת פסחים^{קס"ג}:

"אמר ליה רבינא לרב אשי: הני סכיני בפסחא היכי עבדינן להו? אמר ליה: לדידי חדתא קא עבדינן. - אמר ליה: תינח מר דאפשר ליה, דלא אפשר ליה מאי? - אמר ליה: אנא כעין חדתא קאמינא; קתייהו בטינא, ופרזליהו בנורא, והדר מעיילנא לקתייהו ברותחין. והלכתא: אידי ואידי ברותחין, ובכלי ראשון".

הרי שהכשרת הסכינים בהגעלה.

לעומת זאת, במסכת חולין^{קס"ד} מבואר, שהכשרה של סכין בליבון, וכן מפורש בתוספתא^{קס"ה}:

"הסכינין והשפודין והאסכלאות מלבנן באור והן טהורין".

הראשונים נחלקו בביאור היחס שבין הסוגיות ובפסיקת ההלכה למעשה.

מקורות והערות

[קנח] ע"ז שם. [קנט] ואף לגבי סכין שיש בה גומות, לא הציע השו"ע לנקות את השומן שבגומות קודם הנעיצה באמצעות שפשוף, ומשמע שצריך דווקא ללבן (או להשחזר, ראה פרי תואר ס"ק יב ולעומת זאת דרכי תשובה ס"ק פב בשם ספר בית דוד). [קס] שם. [קסא] הגרש"ז אויערבך (הליכות שלמה פסח פ"ג הע' יד), הגר"נ קרליץ (חוט שני פסח פרק י, סימן תנא אות יט ס"ק יח) והגר"ש אלישיב (ברכת שלמה תערובות עמוד קעב). [קסב] ראה גם כנסת הגדולה (הגהות הטור אות צו) שציין לדברי הראשונים שהתירו לנקות את השומן שבגומות באמצעות שפשוף בפחם. [קסג] ל ע"ב. [קסד] ח ע"א. [קסה] ע"ז פ"ח ה"ב.

לדעת רש"י^{קס}, הכשרם של סכינים בהגעלה, כמבואר במסכת פסחים, ואילו לדעת התוספות^{קס} צריך ללבן סכינים שבלעו איסור, ורק לגבי חמץ נקטה הגמרא שדי בהגעלה, כיוון שחמץ 'היתרא בלע'.

עוד כתבו התוספות^{קס}, שנחלקו ר"ת וריב"א בהכשרם של סכינים קטנים:

"ואומר ר"ת דהא דקי"ל דסכין בעי ליבון היכא ד'איסורא בלע', היינו דוקא באיסור דסכין גדולה שדרך לצלות בה בשר, דיקא נמי דקתני בתוספתא, הסכינין והשפודין כו', סכינין דומיא דשפודין ואסכלא, אבל סכינים קטנים שאין דרך לצלות בהם בשר ודאי סגי להו בהגעלה, אף בשל עובדי כוכבים. וריב"א מצריך ליבון גם בסכינין קטנים, לפי שפעמים דרך להפוך בהם בשר על גבי גחלים. ור"ת אומר דזה אינו קרוי תשמישו על יד האור, כיון דאין תשמיש קבוע ע"י האור סגי בהגעלה".

מבואר שנחלקו ר"ת וריב"א כיצד יש להכשיר סכינים קטנים שלרוב אין משתמשים בהם ישירות על האש, אך לעיתים נעשה בהם שימוש כזה.

לעומת זאת, הרא"ש^{קס} הביא את מחלוקת הראשונים באופן שונה:

"סכינין ישנים הנקחים מן עובדי כוכבים, היה אומר ה"ר יצחק בר"מ דבעי ליבון, דרך עובדי כוכבים לתקן בהן הפתילה בפי הנר של חלב בשעה שדולק, והופכין בהן בשר על גבי גחלים, ואמר ר"ת כיון דאין תשמישו לכך לא חיישי דלמא מיתרמי ועביד הכי, ואפילו איתרמי דעביד כל מה דאין הישראל משתמש בו על ידי האור סגי ליה בהגעלה ברותחין".

לדבריו, מחלוקת הראשונים היא האם הגעלה מועילה לסכין שאין ודאות שנאסרה על ידי האור, וכן האם ניתן להשתמש בדרך בישול בכלי שצריך ליבון.

ד. פסיקת השולחן ערוך והרמ"א

למעשה, פסק השו"ע^ק שסכין שבלעה איסור יש להכשירה בליבון חמור, ואילו הרמ"א הוסיף:

"ומיהו וכו' אם הגעילו ולא לבנו ואין בו גומות וחתך בו מאכל חם לא נאסר, אפילו הסכין בן יומו".

וביאר הגר"א^{קא}:

"דלדינא העיקר דהגעלה מהני ואין צריך ליבון, אלא אותן שתשמישן על ידי האור, כגון גדולים יותר מדאי שצולין עליה ודוקא בקבע".

מקורות והערות

[קסו] ע"ז עו ע"ב ד"ה ולאכול בה צונן.	[קסז] ע"ז שם ד"ה אמר רב הונא בריה דרב יהושע.	[קסח] שם.
[קסט] שם פ"ה סימן לד.	[קע] שם.	[קעא] ס"ק לא.

ואילו ערוך השולחן^{קעב} כתב שאף בסכינים גדולות די בהגעלה מן הדין: "ולכן נראה דסבירא ליה דגם בגדול מהני הגעלה וכו' ורק לכתחילה יש להחמיר כדעת האוסרים ולהצריך ליבון".

כעין זה כתב החק יעקב^{קעג}:

"ועיין בפר"ח שם סוף סימן קכא שהכריע דאף בסכינים של איסור סגי בהגעלה אפילו לכתחילה, ובאמת נראה לי עיקר לכתחילה כפסק השו"ע שם וכ"כ באיסור והיתר כלל נח דין כא בשם או"ז, אכן בדיעבד אין לאסור אם יגעילו והשתמש בו בחמין".

וכן פסק למעשה המשנה ברורה^{קעד}, אף שבשער הציון^{קעה} ציין שהגר"א החמיר בסכין גדולה. לאור זאת, נראה ברור שלמנהג האשכנזים, סכין שאין ודאות שבלעה איסור, כסכין המצויה בדירת הגנ"ש, די לנקותה היטב שלא יהיה עליה שומן בעין ולהגעילה (ולרווחא דמילתא ילבן להב הסכין בליבון קל ואח"כ יגעילנה). אולם לנוהגים כפסקי השו"ע, לכאורה חובה ללבן את הסכין בליבון חמור.

לגבי הכשרת סכין לשימוש בפסח, כתב השו"ע^{קעו}:

"סכינים מגעילן בכלי ראשון ומותרין".

מבואר שלגבי הכשרת סכין שבלעה חמץ, פסק השו"ע שהגעלה מועילה להכשרת הסכין לפסח, אף שלגבי סכין שבלעה איסור הצריך ליבון.

בדברי האחרונים נאמרו שתי דרכים מרכזיות להסברת החילוק שבין פסיקת השו"ע בהלכות הכשרת כלים, לפסיקתו בהלכות פסח: יש שכתבו^{קעז}, שהשו"ע הקל בפסח משום שצרף את דעת הסוברים שחמץ 'היתרא בלע', ויש שכתבו^{קעח} שאין דרך להשתמש בסכין לחמץ על ידי האור, ואף אם השתמש באקראי, אין זה אלא מיעוטא דמיעוטא, ואפילו בסכין גדולה.

מחלוקת האחרונים בביאור דעת השו"ע נובעת מכך, שככלל השו"ע החמיר להחשיב את החמץ כ'איסורא בלע'. אולם לכל השיטות, סכין שבלעה חלב או בשר, וכן סכין שבלעה בשר וחלב בזה אחר זה כשעברו ביניהם עשרים וארבע שעות, הכשרתם בהגעלה, שכן באופן זה הסכין מוגדרת 'היתרא בלע', וכן כתב המשנה ברורה^{קעט}, וכפי שהתבאר לעיל תשובה א"פ.

מקורות והערות

- [קעב] אות לב. [קעג] או"ח סימן תנא ס"ק יד. [קעד] סימן תנא ס"ק יט. [קעה] ס"ק כב. [קעו] או"ח סימן תנא סעיף ג. [קעז] חק יעקב (ס"ק יד) ומשנה ברורה (שם ס"ק יט), וראה מג"א (ס"ק ו) והגהות רעק"א (שם, על המג"א) בדעת הרמ"א. [קעח] ביאור הגר"א (שם), חידושי החת"ס (שם). [קעט] שם. [קפ] סעיף ה.

מדברי האחרונים הנ"ל יש ללמוד, שסכין שאין משתמשים בה על ידי האור אלא מיעוטא דמיעוטא, די להכשירה בהגעלה, וכן כתב ערוך השולחן^{קפא}:

"ונ"ל דבמדינתנו שאין צולין בשר על האש, א"צ לסכין שנטרף ליבון ודי בהגעלה, ורק בסכינים פשוטים של בתי הממשלות, שלפרקים חותכים בהם כבר בעודנו על האש, יש להחמיר בליבון או בהשחזה והגעלה כמ"ש, וסכינים קטנים רחוק לגמרי בזמנינו שישתמשו בהם ברותח, וע"פ רוב הם של חלב שחותכין בהן גבינה ומושחין בהן חמאה, ובודאי די בהגעלה".

ה. הכשרת סכין שיש בה חורים וסדקים

השו"ע^{קפב} הגביל את האפשרות להכשיר באמצעות הגעלה, לכך שהסכין תהיה נקיה כראוי:

"וקודם ההגעלה צריך לשופן יפה במשחזת או בריחיים (והוא הדין בדבר אחר שמסיר החלודה סגי^{קפג}) להעביר כל חלודה שבהם קודם הכשרם. הלכך אם יש בו גומות ואינו יכול לנקותו יפה, אינו מועיל לו הגעלה לבד, וצריך ליבון במקום הגומות".

על פי זה כתב המשנה ברורה^{קפד}:

"מטעם זה הסכימו האחרונים, דהסכין שהקתא שלו מחובר במסמרים קטנים, אין מועיל לו הגעלה, כי יש גומות הרבה במקום המסמרים. ואצ"ל אם גוף הבית יד נעשה משני חלקים מדובקין ויש ריוח מעט ביניהם להכניס לשם הסכין, שע"פ הרוב א"א לנקר שם היטב. וכן לפעמים יש פגם בין להב לקתא, וא"א לנקות היטב זה המקום, אם לא שיסיר הקתא מהלהב. וכן אם יד הסכין דבוקה בבית יד ע"י דבק, אין מועיל הגעלה דכיון שהדבק מתקלקל במים רותחין, יש לחוש שמא יחוס על הדבק ולא ירתיח המים יפה. וכן אם הבית יד עשויה מקרן, ג"כ אין הגעלה מועלת, שהקרן מתקלקל במים רותחין ויש לחוש שמא יחוס עליו".

הרי שלמעשה אין להגעיל סכינים שיש בהן חורים וסדקים, כגון בין הקת לסכין, כיוון שלא ניתן לנקותם כראוי.

אמנם, פשוט שבאופן זה אין צריך ללבן את החורים והסדקים בליבון חמור, אלא די בליבון קל, כפי שכתב הרמ"א^{קפה} בפירוש:

"דבר שדינו בהגעלה רק שיש בו סדקים וכו' סגי בליבון קל כזה".

מקורות והערות

[קפא] יו"ד שם, וכן נקט הזבחי צדק (שם אות לג), ואף שכתב הדרכי תשובה (ס"ק פא) בשם ספר יד יצחק, שיש להצריך ליבון לכל הסכינים משום 'לא פלוג', נראה מדברי האחרונים הנ"ל עיקר, ואין לחדש גזירה מדעתנו בלא שהזכרה בדברי הקדמונים, וכל שכן שיש לצרף את דברי האגרות משה (יו"ד ח"ג סימן יד אות ג) להסתפק בהגעלה, מאחר שנוהגים להכשיר את הכלים דווקא כשאינם בני יומם. [קפב] או"ח שם. [קפג] משנה ברורה (ס"ק כא). [קפד] ס"ק כג. [קפה] שם סעיף ד.

וכתב המשנה ברורה^{קפז}:

"דהינו שישים שם גחלים בוערות, די שישהה אותם עד שקש נשרף עליו מבחוץ, שבזה השיעור ודאי נשרף כל ממשות האיסור שימצא בעומק הסדקים והגומות".
אולם כאשר יש סדקים בין הסכין לבין הקת, אין אפשרות מעשית להכשיר באופן זה, מכיוון שחושש ללבן שם כראוי שלא תתקלקל הקת.

בספר חוט שני^{קפ"ו} דן באפשרות להכשיר סכין כזו על ידי שפיכת נפט וכדומה לתוך הקת, והעלה להחמיר מחשש שהשפעת הנפט תתפוגג והפירורים שבתוך הקת ישובו להיות מושבחים. אולם נראה שחשש זה אינו מצוי, ועל כן במקום צורך, כשאין אפשרות לרכוש סכין אחרת, וביחוד כשמשתמש בסכין זמן קצר כמספר ימים, יש להקל לשפוך חומר פוגם לסדק שבין הקת ללהב הסכין, ללבן בליבון קל את הסדקים שבלהב, ולאחר מכן להגעיל את הסכין כולה עם הקת.

סיכום

א. סכין פרווה שבלעה בשר או חלב, וכן סכין בשרית שבלעה חלב בעוד היא אינה בת יומה, די להכשירה בהגעלה, אחר שינקו את הסכין באופן יסודי מכל שאריות השמנונית שעליה.

אם יש בסכין פגימות וכדומה, ילבן במקום הסדקים בליבון קל, ולאחר מכן יגעיל.
אם יש סדק בין הקת לבין הלהב, לכתחילה טוב שלא להכשיר את הסכין, ובמקום צורך ישפוך סבון לתוך הנקב.

ב. סכין שבלעה איסור יש ללבנה ליבון חמור כדי להשתמש בה בחם, ועל כן למעשה לא ניתן להכשירה (ראה סעיף ד).

בדיעבד אם הגעילה וחתך בה בחם, המאכל מותר באכילה.
כאשר קיים ספק אם הסכין בלעה איסור, אף שקרוב להניח שכן, די להגעילה, אך ראוי ללבנה ליבון קל.

ג. נעיצת הסכין בקרקע עשר פעמים מועילה כדי להכשירה לחיתוך צונן, והמחמיר להימנע מחיתוך מאכלים חריפים תבוא עליו ברכה.
שפשוף הסכין בסקוטש אינו מועיל כנעיצה בקרקע, אך המקל בזה בשעת הדחק לצורך שימוש בצונן – יש לו על מי שיסמוך.

מקורות והערות

[קפז] ס"ק לג. [קפז] פסח סימן תנא סעיף ג ס"ק ד.

תשובה ז

אכילת מאכל צונן בכלי טרף

שאלה:

האם חיילים שמצויים במטבח שאינו עומד בחזקת כשרות, ואין באפשרותם להכשיר את הכלים, רשאים להשתמש בהם בצונן? האם מותר לשתות משקה קר בכוס של מי שאינו מקפיד על הלכות כשרות?

תשובה:

א. מקור האיסור להשתמש בכלי טרף

במסכת חולין^{קפח} נאמר:

"דההיא פינכא דהוה בי ר' אמי דמלח ביה בשרא - ותבריה".

ופירש רש"י^{קפט}:

"קערה של חרס (שבלעה דם במליחה) שאין לה תקנה בהגעלה".

דייק מכך הרמב"ן^{קפ}, שאסור להשתמש בכלי זה אף בצונן, שאם לא כן מדוע שבר רבי אמי את הכלי?! בסיבת האיסור כתב הרמב"ן שני טעמים:

"וההיא פנכא דתבר ר' אמי, של חרס היה ותברה משום שמא ישתמשו בה בחמין, אבל יכולין היו להשתמש בה בצונן בהדחה. ואפשר שכלי חרס שנשתמש בהן איסור בחמין אפילו לצונן אין לו תקנה, דכל כך הוא בלוע עד שהוא חשוב כאיסור בעינו... הלכך קערה של חרס שמלח בה בשר אין לה תקנה אלא שבירה".

לטעמו הראשון של הרמב"ן, אסור להשהות את הכלי, שמא יבוא להשתמש בו חמין, ואילו לטעמו השני של הרמב"ן, כלי חרס נחשב כאיסור בעין ועל כן אסור להניח בו היתר אפילו צונן.

כיוצא בזה הוכיחו ראשונים נוספים מהמבואר במסכת פסחים^{קצא}:

"אמר רבא בר אבא אמר רב חייא בר אשי אמר שמואל: כל הכלים שנשתמשו בהן חמץ בצונן, משתמש בהן מצה, חוץ מן בית שאור, הואיל שחימוצו קשה".

והרי"ף^{קצב} גרס:

"אמר רב חנן בר רב יצחק אמר רב חייא בר אשי אמר שמואל, כל כלי חרס שנשתמש בהן חמץ בצונן, מותר להשתמש בהן מצה בצונן".

מקורות והערות

[קפח] קיא ע"ב. [קפט] ד"ה דההיא. [קצ] ד"ה וההיא פנכא. [קצא] ל ע"ב. [קצב] ט ע"א בדפי

כתב על כך הר"ק^{קצ}:

"ומאי דאמרינן חוץ מבית שאור שחמוצו קשה, דמשמע דאפילו בצונן אסור להשתמש בהן מצה, היינו דוקא נמי בכלי חרס, שכל כלי חרס שנשתמש בו חמץ בחמין כיון שאין לו תקנה אלא שבירה אסור להשתמש בו אפי' בצונן, דחיישינן שאם ישהה אותן להשתמש בו צונן שיבא להשתמש בו חמין. ועוד, שכיון שהוא בולע הרבה ואינו יוצא מידי דפיו הרי הוא כגוף האיסור, הילכך כל היתר שנגע בו צריך הדחה כאילו נגע [באיסור] עצמו".

כיוצא בזה כתבו גם הרשב"א^{קצ} והמאירי^{קצה}.

ב. שיטת הרא"ש

לעומת זאת, הרא"ש^{קצ} דחה את גירסת הר"ף:

"יש ספרים דגרסינן בצונן. ונראה דלא גרסינן בצונן, אלא אפי' בחמין מותר להשתמש בהן במצה, כיון שכל השנה לא נשתמש בהן חמץ כי אם בצונן לא בלע, ומותר להשתמש בהן מצה אפי' בחמין. חוץ מבית שאור, דאע"פ שלא נשתמש בו אלא צונן, הואיל וחמוצו קשה אסור להשתמש מצה בחמין. אבל בצונן מותר להניח במצה אפויה. אבל ללוש בו מצה אסור אף על גב דצונן הוא דממהר להחמיץ".

הרי שהרא"ש דחה את גירסת הר"ף, ולדעתו גם בבית שאור שחמוצו קשה (ודינו כאילו בלע בחם) מותר להשתמש בו מצה בצונן.

על דרך זו פסק הטור^{קצ}:

"כל הכלים אפילו של חרס, שנשתמש בהן חמץ בצונן, מותר להשתמש בהן מצה אפילו בחמין, חוץ מבית שאור ובית חרוסת, שאף על פי שלא נשתמש בהן אלא חמץ בצונן, אסור להשתמש בהן מצה בחמין, אבל בצונן להניח בהן מצה אפויה מותר. אבל אסור ללוש בהן אף ע"ג דצונן הוא, שממהר להחמיץ וכו'".

בדברי הרא"ש והטור מוזכר רק דין 'בית שאור', אך הש"ך^{קצ} כתב, שמדבריהם משמע שאף כלי חרס שהשתמש בו חמין מותר להשתמש בו צונן, וכעין זה כתב הדרכי משה^{קצ} בדעת הטור.

מבואר, שאף שרוב הראשונים נקטו כגירסת הר"ף, והעלו בבירור שאסור להשתמש בצונן בכלי חרס שבלע בחם, לדעת הרא"ש והטור שימוש כזה מותר, וכן היא דעת הרא"ם^י.

מקורות והערות

הר"ף. [קצג] על הר"ף שם. [קצד] חולין שם ד"ה וההיא. [קצה] פסחים שם. [קצו] פסחים פ"ב סימן ט. [קצז] או"ח סימן תנא. [קצח] יו"ד סימן צא ס"ק ג, ועיי"ש ביד אפרים שדן בדבריו. [קצט] יו"ד סימן קכא ס"ק ד. [ר] בביאורו לסמ"ג לאוין עז-עח, וראה שם שביאר מעשה דפינכא דר' אמי לדרך זו, ובפר"ח (יו"ד סימן צא ס"ק ג) שהשיג על דבריו, וראה ביאור נוסף בשו"ת מהרלב"ח (סימן קכא).

אולם הקרבן נתנאל^א והמאמר מרדכי^ב דייקו מסוף דברי הרא"ש^ג, שהביא שוב את גרסת הרי"ף וציין שכן היא גם גרסת הר"ח, מבלי להעיר על דבריהם, שאין כוונתו לחלוק לדינא על הרי"ף, אלא ראשית דבריו אמורים בשאר כלים, ובזה התיר להשתמש בצונן, ואילו בסוף דיבר על כלי חרס, ובזה אסר שימוש בצונן. לדרך זו, דעת הרא"ש ככל הראשונים הנ"ל בהסבר דברי הרי"ף, ואינה תואמת את דרכו של הטור.

א. שיטת הרמב"ם

בהלכות מאכלות אסורות כתב הרמב"ם^ד:

"קערה שמלח בה בשר אפילו היתה שועה באבר, אסור לאכול בה רותח לעולם, שכבר נבלע הדם בחרסיה".

משמע שדווקא רותח אין לאכול בה, אבל צונן מותר, ואם כן נראה שדעתו כהטור הנ"ל.

אולם מדברי המגיד משנה על אתר, נראה שלא דקדק כך בדברי הרמב"ם, שכן כתב:

"עוד כתב (הרשב"א) שיראה לו דלצונן כל שנתקנחה יפה אפילו לכתחלה מותר להשתמש בה ע"כ. ויש מן המפרשים שכתבו שכלי של חרס שאסור להשתמש בו בחמין לעולם, אף בצונן אסור להשתמש בו לכתחלה, דילמא אתי לאישתמושי בחמין, והיינו דתברה ר' אמי לההיא פינכא, וכבר כתבתי כן פ' ה' מהלכות חמץ ומצה ועיקר, ודינו של הרשב"א ז"ל אפשר בכלים שיש להם הכשריה".

משמע מדברי המגיד משנה, שהרמב"ם לא התיר שימוש צונן בכלי חרס שבלע בחמין, שאם כן היה לו להעיר שדברי הרמב"ם אינם מתאימים לשתי הדרכים שהביא בדבריו.

כך נראה גם מדברי הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה^ה שכתב:

"כל כלי חרס שנשתמש בהן חמץ בצונן מותר להשתמש בהן מצה בצונן, חוץ מכלי שמניחין בו את השאור וכלי שמניחין בו חרוסת מפני שחימוצן קשה".

הרי שגרס כגירסת הרי"ף, ואם כן יש לדייק בדבריו כמו שדייקו הראשונים הנ"ל, שאסור להשתמש אפילו בצונן בכלי חרס שבלע בהם.

יתכן לומר, שדברי הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות אמורים דווקא בקדירה השועה באבר, ועל כן אף שאסרו כל שימוש בכלי חרס משום שהוא מפליט גם בצונן, כאשר הכלי מחופה באבר אין מקום לחשוש, הואיל והאבר איננו מפליט בצונן^ו.

מקורות והערות

[רא] על הרא"ש שם ס"ק ח. [רב] סימן תנא ס"ק כט. [רג] שם. [רד] פ"ו הלכה כא. [רה] יש לציין, שדברי המ"מ בדעת הרשב"א לחלק בין כלי חרס לשאר כלים מוכרחים, שכן כאמור לעיל, דעת הרשב"א לאסור שימוש צונן בכלי חרס שבלוע באיסור. [רו] פ"ה הלכה כא. [רי] לדרך זו, יש לפרש שלשון הרמב"ם 'אפילו' – כוונתה

אכילת מאכל צונן בכלי טרף ♦ תשובה ז

אולם בשו"ת מהרלב"ח^י נקט שדעת הרמב"ם כהטור, וביאר שדווקא לגבי חמץ החמיר, משום חומרא דחמץ, או משום שאין בכך הפסד גדול, כיוון שלאחר שבוע חוזר הדבר להיתרו, מה שאין כן בכלי חרס הבלוע מאיסור.

עוד כתב הרמב"ם^{יט}:

"ולא אסרה תורה אלא קדרה בת יומה בלבד הואיל ועדיין לא נפגם השומן שנבלע בקדרה ומדברי סופרים לא יבשל בה לעולם, לפיכך אין לוקחין כלי חרס ישנים מן העכו"ם שנשתמשו בהן בחמין כגון קדרות וקערות לעולם, ואפילו היו שועין באבר, ואם לקח ובישל בהן מיום שני והלאה התבטל מותר".

נראה שכוונת הרמב"ם אינה לאסור את עצם השימוש בכלי ואפילו בקביעות, אלא שלכתחילה אין לקנות כלי חרס הבלוע מאיסור, כדי שלא להיכנס למציאות שבה קיים חשש שיבוא לכלל איסור, וכעין זה ביאר בדבריו המהרלב"ח^י.

ד. פסיקת השולחן ערוך

בדברי השו"ע לא נתבאר בפירוש כיצד יש להורות בדין זה, אם כרוב הראשונים המחמירים שלא להשתמש בכלי חרס, או כהטור שמיקל, ונחלקו האחרונים בדעתו, כפי שיתבאר.

לגבי כלי שאינו מנוקב שמלחו בו בשר (ונאסר בכך) פסק השו"ע^י שאסור להשתמש בו רותח. משמע שמותר להשתמש בו צונן, כדעת הטור. אולם יתכן שדבריו אמורים בכלי שאינו מחרס, ואילו בכלי חרס יורה שאין להשתמש אף בצונן.

עוד כתב השו"ע^י לגבי הכשרת כלים לפסח:

"כל הכלים, אפילו של חרס, שנשתמש בהם חמץ בצונן, מותר להשתמש בהם מצה אפילו בחמין, חוץ מבית שאור ובית חרוסת שאף ע"פ שלא נשתמש בהם חמץ אלא בצונן, אסור להשתמש בהם מצה בחמין, אבל בצונן להניח בהם מצה אפויה, מותר, אבל אסור ללוש בהם. וכל זה בלא הגעלה, אבל על ידי הגעלה, אפילו בית שאור וחרוסת מותרים אם אינם של חרס, אבל לשל חרס לא מהני הגעלה, ואפילו לא נשתמש בהם חמץ אלא בצונן, לא ישתמש בהם מצה אפילו בצונן".

על פי גירסא זו בדברי השו"ע, מבואר שנקט להלכה כדעת הרי"ף, ולא התיר שימוש צונן בכלי חרס שבלע בחם. כך צידדו בדבריו העולת שבת^י, באר הגולה והגר"א על אתר, וכן כתב בדעתו שו"ע הרב^י והבינת אדם^{יט}.

מקורות והערות

שאף באופן זה שהקערה שועה באבר, לא מועילה הגעלה לעניין לאכול בה רותח. [רח] סימן קכא. [רט] מאכלות אסורות פרק יז הלכה ב. [רי] שם. [ריא] יו"ד סימן סט סעיף טז. [ריב] או"ח סימן תנא סעיף כב. [ריג] או"ח סימן תנא ס"ק כ. [ריד] סעיף מב, אך ציין שהמנהג למעשה להחמיר. [רטו] סימן נז אות עה.

אולם הפר"ח^{יט} והמאמר מרדכי^{יז} הגיהו את לשון השו"ע בסופו, גבי בית שאור וחרוסת העשויים חרס:

"לא ישתמש בהם מצה אלא בצונן".

לדעת המאמר מרדכי דעת השו"ע להקל כהרא"ש, וכן מבואר בש"ך^{יח}. לעומתו, הפר"ח^{יט} נקט, שדעת השו"ע להחמיר כרוב הראשונים הנ"ל, ומה שהיקל בצונן הוא דווקא בבית שאור^{יכ}. המשנה ברורה^{יבא} הביא את שתי הדעות.

למעשה נראה, שמאחר שבדברי האחרונים קיים ספק מהי דעת השו"ע, נכון להחמיר כדעת רוב הראשונים, ולאסור שימוש בצונן בכלי חרס שבלע איסור.

יש לציין, שבדברי הריטב"א^{יכב} מבואר, שבבית נכרי אין איסור בשימוש בכלי חרס בצונן, אפילו לדעת המחמירים, והביאוהו להלכה כמה אחרונים^{יכג}.

ה. שימוש בכלים טרפיים שניתן להכשירם

כל זאת לגבי כלי חרס שאינו יוצא מידי דופיו לעולם, ואין אפשרות כלל להכשירו.

אולם לגבי שאר כלים מבואר להדיא מדברי הראשונים הנ"ל, שלא אסרו כלל את השימוש בצונן, וכן הוא ביתר ביאור במ"מ הנ"ל בביאור שיטת הרשב"א, וכן כתב בחידושי רבנו דוד^{יכד}, וכן היא פסיקת השו"ע לדעת המפרשים את דבריו לחומרא, כפי שהתבאר בפרק הקודם.

פסיקה זו מתיישבת היטב עם הטעם השני שכתבו הראשונים, להחמיר בכלי חרס שבליעתו מרובה ואינו יוצא מידי דופיו. אולם לטעם הראשון שכתבו הראשונים, לחשוש לכך שיבוא להשתמש בכלי אף בחם, צריך להבין מדוע לא החמירו בשאר כלים שאינם מחרס. ביאר זאת הפרי חדש^{יכה}:

"ותמה הרא"ם דמאי נפקא מינה בין כלי חרס שאין לו תקנה ובין כלי מתכת שיש לו תקנה בהגעלה, סוף סוף לענין תשמיש בחמין שניהם שוין באיסור והיה ראוי לגזור גם בכלי מתכות ע"כ. ואין כאן תימה כלל, דבשלמא בכלי חרס כיון שאין לו תקנה, ישהינו בבית להשתמש בו צונן ואתי ביה לידי תקלה להשתמש בו חמין, אבל בכלי מתכת כיון שיש לו תקנה בהגעלה, מסתמא מגעיל אותו להשתמש בו כל צרכו, ולזמן מועט משתמש בו קודם שיגעילנו לא חיישינן, ואף אם משתמש בו זמן מרובה בלא הגעלה, שפיר דמי דלא פלוג רבנן, וכיון דלא הוא מילתא דשכיחא להשהותו זמן מרובה בלא הגעלה, לא גזרו ביה רבנן".

מקורות והערות

[רטז] או"ח תנא סעיף כב. [ריז] שם ס"ק כט. [ריח] יו"ד סימן צא ס"ק ג. [ריט] שם. [רכ] בדומה לכך כתב גם האבני צדק (שם סעיף ב), אם כי מטעם אחר. [רכא] או"ח סימן תנא ס"ק קלב, ובשער הציון ס"ק קע. [רכב] ע"ז לד ע"א. [רכג] כף החיים (יו"ד סימן צא ס"ק ו), יד יהודה (סימן ט). [רכד] פסחים ל ע"ב. [רכה] יו"ד סימן צא ס"ק ג, וראה בספר בינת אדם (שם) שתמה על דבריו.

אכילת מאכל צונן בכלי טרף ♦ תשובה ז

ראיה להבחנה זו בין כלי חרס לשאר כלים, יש להביא מדברי הגמרא במסכת עבודה זרה^{יב}, המתירה להשתמש בסכינים הבלועים מאיסור, אחר שנעצו בקרקע בכדי לנקותם משמנונית האיסור, ולא חששו לכך שישתמש בהם בחם.

אף שבדברי הראשונים לא נזכר אלא חרס, שלא ניתן להכשירו כלל, הפמ"ג^{יג} חידש שדין זה אמור גם בכלי עצם או בכלי עץ שצריכים ליבון, ולא ניתן ללבנם כיוון שחם עליהם שלא יתקלקלו. על דרך זו נראה, שהוא הדין לכלים שצריכים ליבון, אך הדבר אינו אפשרי באופן מעשי מחמת הקושי להביא את כלי המתכת המצויים כיום למצב שיתלבנו אם לא באופן שיגרום לקלקולם.

לגבי כלי זכוכית, אף לנוהגים בהם איסור ככלי חרס, אין זה אלא מחמת הספק, ועל כן נראה שאין להחמיר בהם לעניין גזירה זאת, כיוון שאף אם ישתמש בהם בחם, יהיה איסורו מסופק (כל שכן אחר שיוכשרו בהגעלה).

1. פסיקת הרמ"א

לעומת דעת רבים מהראשונים שהתירו שימוש צונן בכלי איסור שאיננו מחרס, כתב הרמ"א^{יד}:

"אבל מותר להשתמש בו (בכלי שצריך ליבון שהגעילו) צונן, אפילו לכתחלה, ע"י הדחה ושפשוף היטב. וכ"ש בכלי שצריך הגעלה. ודוקא בדרך עראי, כגון שהוא בבית העובד כוכבים או בדיעבד, אבל אם רוצה להשתמש בו בקבע, יש מחמירים ואומרים דאפילו להשתמש בו צונן צריך הגעלה או ליבון, גזירה שמא ישתמש בו חמין. והכי נוהגין".

נמצא שהרמ"א אסר להשתמש בצונן בדרך קבע בכלים שתשמישם לאיסור, אף בכאלו שמועילה להם הגעלה או ליבון.

מקור דברי הרמ"א בלשון המרדכי^ט:

"וה"ה לכל דבר שתשמישו בחמין, לא סגי ליה בהדחה אפילו להשתמש בהן בצונן, דילמא אתי לאשתמושי בהו חמין [ומילתא דפסיקא תני בברייתא כל דבר שנשתמש בהן צונן מדיחן והן טהורין משמע אפילו להשתמש בחמין כל דבר שנשתמש בהן חמין מגעילן אפילו להשתמש בהן צונן דגזרינן דילמא אתי לאשתמושי בהן חמין. מרדכי ישן]".

דברי המרדכי נובעים מכך שגרס בסוגיא הנ"ל בפסחים, כל הכלים שנשתמש בהם חמץ בצונן משתמש בהם מצה בצונן, ומשמע שאין מדובר רק בחרס.

פקורות והערות

[רכז] עה ע"ב. [רכז] יו"ד סימן צא שפ"ד ג. [רכח] יו"ד סימן קכא סעיף ה. [רכט] פסחים סימן תקסה.

אף על פי שלא נתפרש בדברי המרדכי שישנה הבחנה בין שימוש קבוע לשימוש עראי, ביארו האחרונים^{רל}, שהרמ"א הסיק שחילוק זה מוכרח על פי דרכו, שכן כאמור לעיל, מותר להשתמש בסכין הבלועה באיסור (אחר נעיצתה בקרקע), ולדבריו שאין חילוק בין חרס לשאר כלים, בהכרח שהתירו זאת כיוון שנעשה באופן עראי.

יש להסתפק כיצד יפסוק הרמ"א לגבי שימוש בכלי חרס בדרך עראי, ונראה שיש להחמיר בדבר, מאחר שכל הראשונים סתמו ולא חילקו בין שימוש ארעי לקבע, וכן כתב בפירוש המנחת יעקב^{רלא}, וביאר שכיוון שאינו יוצא מידי דופיו לעולם, גזרו בו אפילו על שימוש עראי, וכן נקט גם הפמ"ג^{רלב}. אולם הפר"ח הנ"ל הסתפק האם על פי השו"ע יש מקום להקל בכלי חרס בדרך עראי, וכן דעת שו"ע הרב^{רלג} להקל מן הדין. אולם למעשה מודים כולם שנהגו להחמיר, כמבואר ברמ"א^{רלד} ובשו"ע הרב^{רלה}.

הבחנתו של הרמ"א בין שימוש עראי לשימוש קבוע, לא הוזכרה בראשונים ובשו"ע, ועל כן נראה שההולכים אחר פסקי השו"ע רשאים מן הדין להקל ולהשתמש בצונן בכלי מתכת הבלועים מאיסור, אף בדרך קבע, וכ"כ בשו"ת חיים וחסד^{רלו} ובספר הוראה ברורה^{רלז}. אף על פי כן, רבים מהספרדים^{רלח} נהגו להחמיר בזה כדברי הרמ"א.

ז. כלים שבלעו בשר או חלב

כל זאת לגבי כלי שבלע איסור, אולם לגבי כלי שבלע בשר או חלב לחוד, התיר הפלתי^{רלט} להשתמש בצונן לצורך המין השני:

"בסימן זה דמיירי להניח בשר בכלי חלב, או איפכא... בזה לכ"ע מותר, דכי לא משהי כלים של בשר או חלב, וא"כ למה נאסור לתת לתוכו צונן, וא"כ ודאי מותר צונן מאי שנא מכלי שטף, דהא כאן משהי ליה ומשהי ליה, ולמה נאסר צונן, ובכלי איסור אסרהו שלא ישהה, וזהו לא שייך בכלי בשר או חלב, והכל דינו ככלי שטף ומותר".

לעומת זאת, דעת הפמ"ג^{רל} שיש לחשוש בכלי שבלע בשר או חלב עוד יותר מכלי שבלע איסור, שמא יטעה וישכח לנקות את הכלי כראוי אחר השימוש במין השני, ועל כן אסרו אפילו באקראי, וכן דעת ערוך השולחן^{רמא}, ונטה לשיטה זו בספר יד יהודה^{רמב}.

לגבי סכין שלפעמים נותרת עליו שמנונית, ואין רגילים להקפיד לנקותו באופן מיטבי, מבואר בשו"ת הרשב"א^{רמב}, שאם הוא בשרי אסור להשתמש בו לחתוך מאכל חלבי, ונראה שכן הדין גם בשאר כלים, כשנמצאים בשטח ואין רגילים להקפיד על נקיון מלא.

מקורות והערות

[רל] ביאור הגר"א (או"ח סימן תנא סעיף א), יד יהודה (סימן סט ס"ק כג). [רלא] על התורת חטאת כלל יא סעיף ו. [רלב] יו"ד סימן צא שפ"ד ג. [רלג] סימן תנא סעיף ב. [רלד] יו"ד סימן צא סעיף ד. [רלה] שם. [רלו] חורי. סימן עד. [רלז] סימן קכא ס"ק לד. [רלח] כף החיים (או"ח סימן תנא אות כז ויו"ד סימן צד אות מ), זבחי צדק (יו"ד סימן קכא ס"ק כד). [רלט] סימן צא ס"ק א. [רמ] יו"ד סימן פט שפ"ד כב. [רמא] שם אות טז. [רמב] סימן צא ס"ק ד. [רמג] ח"א סימן עו.

אכילת מאכל צונן בכלי טרף ♦ תשובה ז

למעשה, יש להקפיד שלא להשתמש בכלים בשריים למאכלים חלביים צוננים (או להפך), אך בשעת דחק ניתן להקל בכך ובלבד שיהיו הכלים נקיים. לגבי סכינים, ראה לעיל פרק ג תשובה ג סעיף א.

ח. שימוש בכלים במקום שאיננו כפוף

בדברי הרמ"א מפורש שאין לאסור את השימוש בכלים בדיעבד, וביאר הש"ך^{רמ"ד}:

"כלומר שקנאו שאין לו כלי אחר מותר להשתמש בו אבל אם נשתמש בו בדיעבד שלא יאסר המאכל הא לא צריכא למימר".

מבואר בדבריו, שלכתחילה אין לקנות כלי שצריך הכשר על מנת להשתמש בו בצונן בלא הכשר, אבל בדיעבד אם קנה כלי כזה, רשאי להשתמש בו בצונן בלא הכשר, אם אין לו כלי אחר.

לאור זאת נראה, שחייל שנמצא במקום שאין אפשרות לפקח בו על הכשרות כלל, רשאי להשתמש בכלים טרפים בצונן בלא הכשר, אף לדעת הרמ"א, מלבד בכלי חרס, וכן משמע בפר"ח^{רמ"ה}.

אם יכול להכשיר את הכלים, לא ישתמש בהם בקביעות בלא הכשרה, אך כתבו רבים מהאחרונים^{רמ"ו} שרשאי להשתמש בהם באופן עראי עד שיכשירם. כמו כן חייל המתארח אצל חברו שאינו מקפיד על הכשרות, רשאי לאכול באקראי מאכל צונן המוגש לו בצלחת הבלועה מאיסור, כפי שהתבאר לעיל^{רמ"ז} בשם הריטב"א (וכמובן, עליו להקפיד ולוודא שהמאכל עצמו כשר).

לרוב, כלים המצויים במקומות שאינם תחת השגחה (כגון בדירת הגנ"ש) שאנו חוששים ומחמירים לדונם ככלי טרף, אינם טרפים בוודאי, ונראה שמותר להשתמש בהם באופן אקראי בצונן, אפילו אם הם עשויים מחרס.

בייחוד נראה שיש להקל בכגון זה בכלים שאינם עומדים לשימוש בכלי ראשון, כצלחות, כוסות וכדומה, שיתכן ובהם לא גזרו, מכיוון שאין לחשוש שישתמש בהם בחמין, וכן משמע מדברי הריטב"א^{רמ"ח}, וכן כתבו כמה אחרונים^{רמ"ט}.

מקורות והערות

[רמ"ד] ס"ק יא. [רמ"ה] יו"ד סימן צא ס"ק ג. [רמ"ו] בינת אדם (כלל נו ס"ק עה), אולם מדברי הב"ח (יו"ד סימן פט אות ד) משמע שהיתר זה תקף רק בבית נכרי, וראה בש"ך (שם ס"ק כב) שחלק עליו, ועיין ביד יהודה (סימן צד פירוש הקצר ס"ק כא). [רמ"ז] סעיף ד. [רמ"ח] חולין קיא ע"ב. [רמ"ט] ספר חוקת הפסח (טי"ב. סימן תנא סעיף ב), וכן העלו למעשה בספר הוראה ברורה (סימן צא ס"ק ח). אולם החכמת אדם (כלל נו סעיף ב) החמיר בכלים שתשימשם בכלי שני.

סיכום

- א. כלי חרס (כגון חרסינה) הבלוע מאיסור, והוא הדין בכל כלי שלא ניתן להכשירו באופן מעשי, כגון שעלול להתקלקל בעת ההכשרה (לדוגמה תבניות טוסטר אובן), אין להשתמש בו אפילו צונן ואף בדרך עראי. במקום צורך גדול, המקל להשתמש בו בצונן בדרך עראי, יש לו על מי שיסמוך.
- ב. כלי מתכת וכדומה, שניתן להכשירו, מותר מן הדין לפוסקים כדברי השולחן ערוך להשתמש בו בצונן, לאחר שינקוהו היטב, ואילו למנהג האשכנזים ורבים מהספרדים, אין להתיר זאת אלא בדרך עראי או בשעת הדחק, כגון שאין לו כלים אחרים, ואין בידו אפשרות מעשית להכשיר את הכלי.
- ג. כלים המצויים במקום שאין בו פיקוח על הכשרות, אך אין וודאות שהשתמשו בהם באיסור, מותר להשתמש בהם בצונן, בייחוד בצלחות, כוסות וכדומה, שאין דרך להשתמש בהן בכלי ראשון.
- ד. אין להשתמש בכלים חלביים למאכל בשרי צונן, ובמקום צורך גדול ניתן להקל בכך, ובלבד שיהיו הכלים נקיים מכל שמנונית, וכן שיקפידו לנקותם היטב לאחר השימוש. בנוגע סכינים, ראה לעיל פרק ג תשובה ג סעיף א.
- ה. במטבח הצבאי אין להשתמש כלל בכלים שאינם כשרים, ואינם עומדים בפקודות ובהוראות הכשרות.

פרק 1
בישולי עכו"ם

תשובה א

היתר מאכל שאינו עולה על שולחן מלכים

שאלה:

האם מותר לאכול חטיפים, מעדנים או דגני בוקר שהוכנו על ידי אינם יהודים?

תשובה:

א. הקדמה

במשנה בעבודה זרה^א מבואר, ששלקות של עובדי כוכבים אסורים באכילה (ומותרים בהנאה). בגמרא^ב מבואר שדין זה מדרבנן. בטעם האיסור נחלקו הראשונים, האם חששו חכמים לכך שיכשילנו הנכרי במאכלות אסורות, או מחשש שהאכילה תוביל גם לנישואים אסורים, כפי שיפורט להלן. בדברי חז"ל נזכרו שני מיני מאכלים שאין נוהג בהם איסור זה, ובכך ידונו התשובה הזאת והתשובה שלאחריה.

ב. מקור הדיון

במסכת עבודה זרה^ג נאמר:

"אמר רב שמואל בר רב יצחק אמר רב: כל הנאכל כמות שהוא חי – אין בו משום בישולי עובדי כוכבים. בסורא מתנו הכי. בפומבדיתא מתנו הכי, אמר רב שמואל בר רב יצחק אמר רב: כל שאינו נאכל על שולחן מלכים ללפת בו את הפת – אין בו משום בישולי עובדי כוכבים. מאי בינייהו, איכא בינייהו דגים קטנים וארדי ודייסא".

מדברי הגמרא משמע לכאורה, שנחלקו האמוראים האם יש להתיר דבר שאינו עולה על שולחן מלכים, או דבר שנאכל כמות שהוא חי.

אולם התוספות^ד כתבו:

"ואור"ת דמדנקט הני (דגים קטנים וארדי ודייסא), ולא נקט דבש וגבינה שעולין על שולחן מלכים ונאכלים חיים, ש"מ דבעי למנקט דברים שנעשה בהם לשון אחרון מוסף על הראשון, ולהקל עליו דאפילו אינו נאכל חי, כיון שאינו עולה לית ביה משום בישולי עובדי כוכבים, ולכן פסק ר"ת דהלכתא כהני תרי לישני, ואי איכא חד מינייהו, או נאכל חי או אינו עולה, אין בו משום בישולי עובדי כוכבים, דבשל סופרים הלך אחר המיקל".

מקורות והערות

[א] לה ע"ב. [ב] לה ע"א. [ג] תשובה ה. [ד] לח ע"א. [ה] שם ד"ה איכא.

כך כתבו ראשונים רבים נוספים, וסיכם את דבריהם הבית יוסף:¹
 "וכתבו התוספות והרא"ש והרשב"א והר"ן, שפסק רבינו תם כתרי לישני להקל... וכן
 דעת ר"ח וכן פסק הרמב"ם ז"ל בפ"ז מהלכות מאכלות אסורות, ודלא כהרמב"ן
 דפסק כלישנא דסוראי לחוד, וכבר דחה הר"ן ראייתו".
 מתבאר, שלדעת רובם הגדול של הראשונים, כל שנאכל כמות שהוא חי או אינו עולה שולחן
 מלכים, אין בו משום בישולי עכו"ם, וכן פסק השו"ע להלכה.
 בטעם הדין שלא גזרו על מאכלים שאינם עולים על שולחן מלכים כתב הרמב"ם:²
 "שעיקר הגזרה משום חתנות, שלא יזמינו העכו"ם אצלו בסעודה, ודבר שאינו עולה
 על שולחן מלכים לאכול בו את הפת, אין אדם מזמן את חברו עליו".
 בדומה לכך כתב הר"י מלוניל בפירושו על הרי"ף:³
 "כל דבר שאינו עולה על שולחן מלכים ללפות בו את הפת, אף על פי שדרך
 ההדיוטים ללפת בו את הפת, אם בא גוי ובשלו אין בו משום בישולי גוים, דכיון דלא
 חשיב כוליה האי, לא אתי למגרר בתר הגוי שיבשלהו לו שיבוא לידי חתנות".
 כיוצא בזה כתבו גם הדרכי משה,⁴ ה"ז"א ואחרונים נוספים.

א. הגדרת 'עולה על שולחן מלכים'

האחרונים נחלקו מה נכלל בגדר עולה על שולחן מלכים.
 לפי דרך אחת בפוסקים, הכוונה היא למאכלים שנוהגים לאכול בסעודה חשובה. הגדיר זאת
 הגר"א וייס:⁵

"אין הכוונה דווקא למלכים ממש, דהלא כל האיסור בישולי נכרים הוא מטעם
 בנותיהם, ובנות הדיוטות אסורות כמו בנות מלכים, אלא כוונתם לסעודה חשובה
 שדרך להזמין בה אורחים. ויש בהבנה זו להקל ולהחמיר: דמחד, אנו אומרים דלא
 בעינן דווקא עולה על שולחנם של מלכים כדי לאסור, אבל מאידך, יש בזה להקל,
 דמאכלים קלים שדרך האדם לאכול בארוחות קלות כמו דגנים שונים ופתיתי אורז
 וכדו', אף שנאכלים גם על ידי מלכים, אין בהם איסור משום בישולי נכרים".
 בדומה לכך כתב בשו"ת שבט הקהתי:⁶

"אבל יש לקבוע הגדר של עולה על שולחן מלכים, כגון מה שמחלקים במסעדה למי
 שנכנס לאכול שם ארוחה, או מה שמחלקים בסעודות ברית, או שאר סעודות מצוה,

מקורות והערות

[1] יו"ד סימן קיג. [2] יו"ד סימן קיד סעיף א. [ח] מאכלות אסורות פרק יז הלכה טו. [ט] יד ע"ב בדפי
 הרי"ף, ד"ה כל הנאכל כמות שהוא חי. [י] יו"ד קיג ס"ק ג. [יא] שם ס"ק א. [יב] שלחן מלכים (ח"א
 שער ג פרק א) בשמו, וכעין זה במנחת אשר (דברים סימן ה אות ח, ובמהדורה החדשה סימן ז אות ח). [יג] ח"ו

היתר מאכל שאינו עולה על שולחן מלכים ♦ תשובה א

שמזמנים אנשים חשובים, מה שמחלקים שם זה קובע מה נקרא עולה על שולחן מלכים [וכן מצאתי באחרונים].

כיוצא בזה כתבו גם הגרי"א הענקין" ושו"ת רבבות אפרים".

בדרך זו נקט הגר"א רובין", אלא שהחמיר יותר לאסור גם מאכלים המוגשים ככיבוד קל, כפי שנהוג להגיש לאנשים חשובים:

"אמנם בזמנינו מצוי, שאנשים מכובדים עושים ביניהם סעודות עבודה בזמן פגישותיהם, ואם זה בשעות הצהרים או הערב הם קובעים את הפגישה על סעודה וארוחה שלמה וגדולה, ואם זה בין זמני הסעודות הם קובעים את הפגישה על ארוחה של כיבוד קל יותר, אך מלא ומכובד הנקרא 'בר', ויש בו הרבה מתפנוקי המאכלים בצורה עשירה, ונכלל בזה גם מאכלים העשויים ללפת את הפת, אמנם לא ארוחה שלימה כארוחת אכילת מלכים ואנשים חשובים, אבל אין זה לגמרי מאכלים הנאכלים כחטיפים או ארוחה מזדמנת, אלא פעמים נמשכת סעודתן זו זמן רב, ובוודאי שהכיבוד העולה על שולחנם נחשב עולה על שולחן מלכים, ולכן הקליות והאגוזים ושאר מיני פיצוחים, וכן צ'יפס תפו"א וכדו' שבהם מכבדים באותם סעודות, ודאי נחשבים עולים על שולחן מלכים. ואף שאותם מיני פיצוחים וכן מיני צ'יפס, נאכלים בצורה של חטיף לקטנים ואף לגדולים, ועכ"פ כיוון שמצרפים אותם בזמני פגישות וכדו' הנ"ל לארוחות מזדמנות של סנדוויצ'ים שונים, הרי זה נחשב עולה על שולחן מלכים, ויש בהם משום בישולי עכו"ם".

מאידך, יש מהאחרונים הסוברים, שדווקא מאכל שעולה על שולחנם של מלכים אסור, אולם אין הכוונה לסעודה החשובה של המלכים, אלא לכל מאכל שאינו בזוי בעיני מלכים, ועולה באופן כלשהו על שולחנם. כך כתב הגר"ש וואזנר:

"שאין הכוונה למאכל מלכים בדווקא, אלא למאכל שהציבור אוכל, וגם המלכים אוכלים ואינם דוחים אותו מחמת פחיתותו וכו', וכהיום כמעט ואין בנמצא דבר שאינו עולה על שולחן מלכים, ויש העושים שקר בנפשם ומתירים האסור שלא כדין".

בדומה לכך הובא בשם הגרי"ש אלישיב":

"שדעתנו נוטה דגם דבר שהמלך או ילדי המלך, אוכלים שלא בשעת סעודה, חשיב עולה על שולחן מלכים, דכל מאכל שמשפחת המלך אוכלת בכל אופן שהוא, חשיב כמאכל חשוב ולא כמאכל פשוט".

מקורות והערות

- סימן רעד אות ד. [יד] תשובות איברא (סימן מב אות א). [טז] ח"ז, 'חסרון יוכל להימנות', עמ' תנ. [טז] נהרות איתן (ח"ג סימן מא אות א). [יז] קובץ מבית לוי (יו"ד א, מאכלי עכו"ם סעיף ג). [יח] צהר (ח"ד עמוד צ אות ג).

על דרך זו, נחלקו הפוסקים כיצד לדון בדגני בוקר, שאינם עולים על שולחן מלכים בסעודה חשובה, אולם דרך לאוכלם בארוחת בוקר או כחטיף בין הארוחות. שני הצדדים הובאו בשו"ת תשובות והנהגות לגר"מ שטרנבוך¹:

"קבלתי קונטרסו, שיש להתיר מיני דגני בוקר שנתבשלו ע"י עכו"ם, כיון שלא נאכל אצל מלכים לסעודה המשביעה, אלא נאכלים בדרך כלל בבוקר כסעודה קלה להשקט הרעבון. וכן זוכר אני שבחו"ל נהגו להקל. אמנם, בארץ ישראל בהכשר העדה החרדית מקפידים שישאל יסיק התנור. וטעם המחמירים הוא, דס"ל דכל שנאכל אצל מלכים לסעודה, אפי' אם אינו סעודה העיקרית נמי אסור, וא"כ כיון שדגני בוקר חשובים גם אצל מלכים לסעודת הבוקר יש לאסור. ומה עוד, דיש לצדד שאפילו אם נאכל למלכים אפילו שלא בסעודה כלל, אלא עראי בעלמא (כמעדנים וכדו') ג"כ נאסר בבישול עכו"ם".

למעשה הכריע הגר"מ שטרנבוך בזו הלשון:

"ומעיקר הדין נראה, שיש להתיר, ומ"מ יש מקום להדר, ולכן במקום שאפשר להשיג בבישול ישראל, ראוי להדר בכך".

לעומת זאת, בספר שולחן מלכים² כתב:

"והמציאות בזמנינו מורה שהקורנפלקס עולה על שולחן מלכים כמאכל בסעודה והם נאסרים משום בישולי גויים".

עם זאת, כאמור לעיל, דעת הגרי"א הענקין והגר"א וייס ופוסקים נוספים, שאין לכלול דגני בוקר באיסור בישולי עכו"ם. כיוצ"ב נקטו רבים מהפוסקים³ שחטיפים אינם נכללים בגדר עולה על שולחן מלכים, ואילו הגר"א רובין⁴ החמיר, וכן מובא בשמו של הגרי"ש אלישיב⁵. יש לציין, שגדר עולה על שולחן מלכים, נידון בכל דור כפי הדרך הנהוגה בו. משום כך, אף שכתב ערוך השולחן⁶ שתפוחי אדמה אינם עולים על שולחן מלכים, נקטו כל הפוסקים⁷ שבזמן הזה, שרגילים להגישם בסעודות חשובות ועל שלחנם של מלכים, יש לאוסרם משום בישולי עכו"ם.

ד. מאכל שמינו עולה על שולחן מלכים

דנו הפוסקים האם יש לבחון כל מאכל ומאכל אם עולה הוא על שולחן מלכים, או שאם מין מאכל זה עולה שולחן מלכים, אין להתיר גם מאכלים שאינם חשובים הנעשים ממנו.

מקורות והערות

[יט] ח"ה סימן רמט אות א. [כ] שער ג פרק ה עמוד שע. [כא] הגר"א נבנצל (ירחון אסיפת יצחק חלק כד ניסן תשס"ח), שו"ת שבט הקהתי (ח"ו סימן רעד), הגר"מ פיינשטיין (שו"ת אג"מ יו"ד ח"ד סימן מח אות ה), ופוסקים נוספים. [כב] הנ"ל. [כג] אשרי האיש (יו"ד פרק ח אות א). [כד] יו"ד סימן קיג אות טו. [כה] חכמת אדם (שער איסור והיתר כלל סו סעיף ד), שו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן תלח), שו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן קח), הגר"מ פיינשטיין (כפי שהובא בשמו בספר רשומי אהרון ח"א יו"ד סימן קיג אות ג), והגר"ע יוסף

היתר מאכל שאינו עולה על שולחן מלכים ♦ תשובה א

בספר איסור והיתר הארוך¹² כתב:

"ועולה על שולחן שרים, פי' הרמב"ם פרק טז דאיסורי מאכלות, אפילו שאינו עיקר הסעודה, כגון מיני קיטניות וקרבי דגים ודגים וחגבים וכן כל כיוצא בהן, מכל מקום עולה משום פרפרת ודרך אדם להזמין חבירו עליו, והוא הדין בני מעיים של בהמה וכה"ג, אף על פי שאין הדבר ראוי ליתן לפני אורחים נכבדים ואפי' כמהין ופטריות, דהם עולים משום פרפרות".

דברי האיסור והיתר הובאו בדרכי משה¹³, שהוסיף על דבריו:

"וכתב עוד בארוך, דכל שהוא נאכל כמות שהוא חי ע"י הדחק, לא מקרי נאכל כמות שהוא חי, וכל שעולה על שולחן מלכים לפרפרת, מקרי עולה על שולחן מלכים, דדרך אדם להזמין חבירו עליו, וקרביים אף על פי דאמרין אוכליהן לאו בר אינש, ולא הוי חתיכה הראוי להתכבד, מכל מקום אסור משום בישולי גוים, וכן כמהין ופטריות וכל כיוצא בו".

ביאור טעמים של האיסור והיתר והרמ"א, כתב הפר"ח¹⁴:

"וכן בדין, דאלא מעתה בשר כחוש שאינו עולה על ש"מ דכוותיה, ה"נ דשרי, אלא ודאי לא פלוג רבנן וכל מין בשר אסרו".

על דרך זו כתב התפארת ישראל¹⁵:

"ודוקא אם הוא ממין שעולה על שולחן מלכים, אפילו הוא עצמו אינו עולה, כגון שהבשר כחוש, או בני מעיים וכדומה".

וכן פסקו ערוך השולחן¹⁶ ושו"ת שבט הקהתי¹⁷.

אולם, ביאור זה שכתבו האחרונים לדברי האיסור והיתר והרמ"א, אינו מוכרח כלל ועיקר. אדרבה משמעות דבריהם, שבני מעיים אכן עולים על שולחן מלכים כפרפרת, וכן פירש האבני נזר¹⁸:

"בש"ך ס"ק ב מבואר הטעם באיסור והיתר, דאף שאין דרך ליתנו לפני אורחים נכבדים, מכל מקום עולה משום פרפרת, ודרך להזמין חבירו עליו וכו'".

על דרך זו ביאר בהרחבה בספר חלקת בנימין¹⁹:

"ובפר"ח... ובערה"ש נמשך אחריו בזה, מיהו לכאורה קשה לפרש כן, דמנליה להאו"ה לחדש כאן דין לא פלוג, דלכאורה כל כה"ג טעון מקור בגמרא וכו', ועוד קשה דבאיסור והיתר אינו במשמע שבא לחדש כהך כללא דלא פלוג רבנן במין אחד וכו'. אמנם כד מעיינת באיסור והיתר, נראה כוונה אחרת בדבריו, שמתחילה הזכיר דברי

מקורות והערות

(שו"ת יביע אומר ח"י יו"ד סימן ז). [כו] שער מג דין ב. [כז] יו"ד סימן קיג סעיף ג, וכן פסק הש"ך (יו"ד סימן קיג ס"ק ב). [כח] ס"ק ב. [כט] ע"ז פרק ב אות נב. [ל] יו"ד סימן קיג סעיף י. [לא] ח"ו סימן רעד. [לב] יו"ד סימן צו אות ב. [לג] יו"ד סימן קיג ס"ק א.

הרמב"ם דפרפרת אסור ואח"כ כתב וז"ל, אפילו שאינו עיקר הסעודה כגון כו' מ"מ עולה משום פרפרת, ודרך אדם להזמין חבירו עליו, וה"ה בני מעיים של בהמה וכה"ג, אע"פ שאין הדבר ראוי ליתן לפני אורחים נכבדים, ואפילו כמהין ופטירות שהם עולין משום פרפרות, עכ"ל. ומדנקט לדין בני מעיים בתוך דין הפרפרת, משמע דאינהו נמי עולים עש"מ לפרפרת. ולפ"ז נראה בכוונתו, דאע"ג דאין אדם מזמן חבירו לאכול בני מעיים בלבד, מ"מ עולים הם על השולחן לפרפרת בתוך סעודה חשובה".

הפוסקים העירו על סתירה לכאורה בדברי הפר"ח, שכתב¹:

"אפונים קלויים. דאינן עולין על שולחן מלכים וכו', אבל אפונים וקטניות מבושלים, אם עולים על שולחן מלכים משום לפתן אסורים. עי"ש".

על כן ביארו האחרונים, שאף לדעת הפר"ח, מאכלים שדרך הכנתם שונה מהמאכלים העולים על שולחן מלכים, אינם בכלל האיסור. כך כתב בשו"ת חשב האפוד²:

"היוצא מדברי הפר"ח, דאף על גב שאין מחלקים בין בשר שמן לבשר כחוש וכדומה, אבל מחלקים בין סדר בישול לסדר בישול, כלומר שמחלקים בין אפונים קלויים לאפונים מבושלים, ואוסרים אפונים מבושלים ומתירים אפונים קלויים".

וכן עולה בבירור בתשובת המהרש"ם³:

"בדין ערדעפיל (תפוחי אדמה), נראה דבבישול כיון שעולין בזמן הזה על שולחן מלכים, אסור משום בישולי עכו"ם. אבל בצלויים עי"ש עכו"ם, יש להקל כמו שכתב כהאי גוונא הפר"ח סק"ה, בדין אפונים ועדשים שבסעיף ב בהג"ה, דבקלויים מותרים ומכל מקום בבישול אסורים, והכי נמי בזה".

בדרך זו נקטו רבים מפוסקי דורנו⁴, ויש שהחמירו גם בזה, כפי שמובא בשם הגרי"ש אלישיב⁵:

"(הגרי"ש) נוטה להחמיר בזה, ושמאכל זה המכונה צ'יפס, יש לדון בו כעולה על שולחן מלכים, כיון שבאופן כללי תפוחי אדמה עולים על שולחן מלכים".

וכ"כ בשו"ת תשובות והנהגות⁶:

"ואם כן שפיר ראוי לאסור תפוחי אדמה הנ"ל, אף שמתקן באופן אחר משולחן מלכים, וכיון שתפוחי אדמה נאכל על שולחן מלכים, אף אם נעשה באופן שאינו ראוי לשולחן מלכים עובר עליו, ונראה פשוט דהוא הדין אף כשהוא עשוי באופן דנאכל עראי דוקא, כיון שביסודו הוא תפוחי אדמה ושייכים לסעודה גזרו עליו... ולמעשה ירא שמים יחמיר ולא יאכל".

מקורות והערות

[לד] שם ס"ק ה. [לה] ח"ג סימן כט אות ג. [לו] ח"ב סימן רסב. [לז] הגר"א נבנצל (אסיפת יצחק, כד ניסן תשס"ח), שו"ת שבט הקהתי (ח"ו סימן רעד), חלקת בנימין (י"ד סימן קיג ס"ק ח), הגר"א וויס (מנחת אשר דברים אות סימן ז אות ח), וכן נראה מדברי שו"ת שבט הלוי (ח"י סימן קכד). [לח] צהר (ח"ד עמ' צב אות ח). [לט] ח"א סימן תלח.

היתר מאכל שאינו עולה על שולחן מלכים ♦ תשובה א

ה. מאכלים שאין מלפתיים בהם את הפת

נוסף על כל המתבאר, לשון הגמרא שהובאה לעיל היא:

"העולה על שולחן מלכים ללפת בו את הפת".

משמע, שדווקא מאכלים שמלפתיים בהם את הפת נכללים באיסור, ושאר מאכלים אינם אסורים, אף אם הם חשובים ועולים על שולחן מלכים, וכן מורה גם פשט לשון הרמב"ם:

"ודבר שאינו עולה על שולחן מלכים לאכול בו את הפת, אין אדם מזמן את חבירו עליו".

אך הרשב"א בספר תורת הבית^{מא} כתב בפירושו, שיש לאסור אף מאכלים שאין מלפתיים בהם את הפת:

"ויש לי לומר דלא אמרו ללפת את הפת אלא דוקא במיני לפתן, כלומר שאין בכל מיני ליפתן משום בישולי נכרים, אלא במיני לפתן החשובים, שעולין מחמת חשיבותן על שולחן מלכים ללפת את הפת, לפי שאין קירוב הדעת אלא בהם, אבל מאכלין הנאכלין בתורת מאכל ולא בתורת לפתן, לא בעינן שעולים על שולחן מלכים ללפת, אלא כל שעולין על שולחן מלכים לאכול, יש בהם משום בישולי נכרים".

באופן דומה כתב גם המאירי^{מב}:

"או שמא לא נאמר ללפת אלא לרבותא כלומר אף ללפת, וכל שכן כשהיא עולה לאכילה לעצמה".

כשיטת הרשב"א והמאירי עולה בבירור בדברי השו"ע והרמ"א, שכללו באיסור בישולי עכו"ם גם תמרים, אגוזים, פטריות וכדומה, שאינם מלפתיים את הפת, וכן נקט בדעתם ערוך השולחן^{מג}:

"אבל הטור והשולחן ערוך סעיף א' כתבו... ונראה שדעתם כן הוא, דזה שאמרו חז"ל ללפת בו את הפת לאו דווקא הוא, ואורחא דמילתא קאמר, דדבר שאינו חשוב אין מעלין על שולחן מלכים ללפת בו את הפת, אבל העיקר תלוי בדבר של חשיבות העולה על שולחן מלכים, אף על פי שנאכל בפני עצמו ולא עם הפת".

בשו"ת מהריט"ק^{מד} כתב:

"וראיתי לבאר מה שטועין המון העם, במה שאומרים דבר זה עולה על שולחן מלכים ואסור, שאין הדבר תלוי בעלייתו על שולחן מלכים, אלא צריך כמו שדייק הרמב"ם ז"ל ללפת בו את הפת, שאם אין מלפפין בו את הפת כמו התבשיל, אפילו יעלה על שולחן מלכים אינו אסור".

מקורות והערות

- [מ] הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה טו. [מא] ב"ג ש"ז. [מב] ע"ז לח ע"א ד"ה כבר ביארנו. [מג] יו"ד סימן קיג אות ז. [מד] הישנות סימן ס.

יש להסתפק בכוונתו, האם כל מאכל שאין מלפתים בו את הפת אינו אסור, ונקט תבשיל כדוגמא למאכל שאינו מלפת בו את הפת באופן ישיר, או שכוונתו להתיר דווקא מאכלים שאינם מוגשים בסעודת פת, ונקט תבשיל כדוגמא למאכל שיש בו משום בישולי עכו"ם. כדרך השניה הנ"ל, מבואר בפירוש בפרי חדש^מ:

"שכל שאינו עשוי ללפת בו את הפת, אין בו משום בישולי גוים וכו', וא"כ אורז הוי דכוותיה דדייסא, ושניהם באים בתורת מאכל, ולפיכך אף שאינם עשויים ללפת בהם את הפת, אסירי משום בישולי גוים, כיון דחשיבי דאתו בתורת מאכל, אבל דברים הבאים בקנוח סעודה, שאינם עשויים ללפת בהם את הפת, וגם אינם באים בתורת מאכל, פשיטא דלית בהו משום בישולי גוים, שאין אדם מזמן חבירו עליהם".

וכן כתב התפארת ישראל^מ:

"ואם נאכל בתורת מאכל ממש כאורז ושאר תבשיל, אז אפילו אינו עשוי ללפת בו הפת, אסור, אבל דבר שבא לקינוח סעודה, צריך שיהיה ראוי גם ללפת בו הפת". הרי שלא הקלו האחרונים אלא בקינוח, ולא בתבשיל גמור אף שאיננו מלפת את הפת, ודלא כמו שהקל הגר"א הנקין בספרו תשובות איברא^מ. יתירה מזאת, רבים מגדולי האחרונים^מ, נקטו למעשה כשיטת השו"ע, שאין להקל כלל על סמך עיקרון זה של מאכל שאינו מלפת את הפת. סיכם זאת בשו"ת שבט הלוי^מ: "ידוע פלוגתת הטור ושו"ע עם הפר"ח, בענין פרפראות בכלל אם שייך בשול גוים, ודעת הפר"ח להקל דדוקא ללפת פת, ורוב הפוסקים פסקו להחמיר, וכן הלכה". עם זאת, יש שצירפו את דעת הפר"ח להיתרים נוספים. כך כתב הגר"ע יוסף בשו"ת יחווה דעת²:

"אולם נראה שבנידון דידן יש לצרף מה שאין מלפתים בהם את הפת, שדעת הפרי חדש שכל שאינו עולה על שולחן מלכים ללפת בו את הפת, אפילו עולה לקינוח סעודה, אין בו משום בישולי גוים. והסכים עמו הגאון רבי דוד פארדו במזמור לדוד דף קו ע"ב. וכן כתב בספר תורת חיים (עבודה זרה נט ע"א). ועיין עוד בחידושי הריטב"א (ע"ז לח ע"א). ע"ש. וכן דעת הגאון מהר"י זיין בשו"ת שערי ישועה, שהובא בשיורי ברכה סימן קיב ס"ק יא. ואף על פי שאין כן דעת הטור ומרן השולחן ערוך, מכל מקום יש כאן ספק ספקא להקל, שמא חיתוי בגחלים והיסק האש על ידי ישראל מועיל גם בבישולי גוים, ושמא הלכה כהפרי חדש וסיעתו, שכל שאינו עולה על שולחן מלכים ללפת בו את הפת, אין בו משום בישולי גוים וכו'. וכבר העירוני להלן שרבותינו האחרונים, חבל נביאים, הסכימו שגם כששני הספקות נגד מרן, יש להקל, כי אפשר שבהצטרפות שניהם אף מרן יודה להתיר".

מקורות והערות

[מה] סימן קיג ס"ק ג. [מז] ע"ז פרק ב אות נב. [מז] סימן מב. [מח] ביניהם שו"ת פנים מאירות (ח"ב סימן סב), חכמת אדם (כלל סו סעיף א), וערוך השולחן (שם אות ז). [מט] ח"י סימן קכד. [נ] ח"ה סימן נג.

היתר מאכל שאינו עולה על שולחן מלכים ♦ תשובה א

סיכום

- א. מאכל שאין רגילים להגישו בסעודות חשובות, ואין דרכם של אנשים חשובים לאכול ממנו, אין בו משום איסור בישולי עכו"ם.
- ב. חטיפים, דגני בוקר וכדומה, שנאכלים בביתם של אנשים חשובים, אך אינם מוגשים בסעודות חשובות, וכן מאכלים שאינם עולים על שולחן מלכים אך עשויים הם ממין העולה על שולחנם, לדעת רבים מהפוסקים אין בהם משום בישולי עכו"ם, והמחמיר תבוא עליו ברכה.
- ג. מאכלים שאינם משמשים ללפת בהם את הפת או כמאכל משביע בפני עצמם, לדעת רוב הפוסקים כלולים באיסור בישולי עכו"ם, ובמקום הצורך ניתן להקל בהם, בצירוף צדדי היתר נוספים.

תשובה ב

היתר מאכל שנאכל כמות שהוא חי

שאלה:

האם מותר לאכול לפתן תפוחים שבושל על ידי אינו יהודי? מה דין פיצוחים שנקלו על ידי אינו יהודי?

תשובה:

א. הגדרת 'נאכל כמות שהוא חי'

בתשובה הקודמת התבאר, שמאכל שנאכל כמות שהוא חי, אין בו משום בישולי עכו"ם.

בטעם היתר דבר הנאכל כמות שהוא חי, שהתבשל על ידי גוי, כתב רש"י בביצה^א:

"דכיון שנאכל כמו שהוא חי אינו בשול, דלא אהני מידי."

מבואר, שמאכל כזה לא נכלל בגזירה, הואיל ואין משמעות לבישול שעשה הגוי.

לדעת רוב הפוסקים, הגדרת מאכל הנאכל כמות שהוא חי, נקבעת על פי דרך רוב העולם, כפי שכתב הפר"ח^ב:

"ויש לדקדק בדין דבר נאכל כמות שהוא חי, שאם אדם אינו אוכלו אלא צלי או מבושל, והעולם אוכלים אותו כמות שהוא חי או איפכא, אי אזלינן בתר ידיה או בתר דעלמא וכו', והא ודאי ליתא, דבכל דוכתא אדרבה קיימא לן דדעת היחיד בטלה אצל דעת כל אדם, ואם כן הכא נמי משמע ודאי, אי רובא דעלמא אוכלין אותו כשהוא חי, מקרי דבר נאכל כמות שהוא חי, ולא משגחינן במיעוטא וכליתנהו דמו, ואף לדידהו לית ביה משום בישולי גוים".

וכן פסקו החכמת אדם^ג, הברכי יוסף^ד, ערוך השולחן^ה ואחרונים רבים נוספים^ו. מאידך, דעת ספר בני חיי^ז, שהולכים אחר מנהגו של כל אדם בפני עצמו.

למעשה, יש לנקוט^ח כדעת רוב הפוסקים ולדון כל מאכל על פי מנהג העולם, אולם במקום הצורך ניתן לצרף את שיטת הבני חיי לקולא^ט.

מקורות והערות

[נא] טז ע"א ד"ה אין. [נב] יו"ד סימן קיג סעיף ג. [נג] כלל סו אות ד. [נד] שו"ת ברכה (סימן קיג אות א). [נה] יו"ד סימן קיג אות יב. [נו] עיין דרכי תשובה (סימן קיג ס"ק ג). [נז] הו"ד בדרכי תשובה (שם). [נח] שו"ת שבט הלוי (ח"ה סו"ס צג). [נט] ראה שו"ת מנחת יצחק (ח"י סימן סז).

היתר מאכל שנאכל כמות שהוא חי ♦ תשובה ב

ב. מאכל שלא השתנה באמצעות הבישול

כתב הר"ן בביצה^פ:

"ונ"ל דמ"מ כיון דאסמכוה בעלמא אקרא, דומיא דקרא בעינן, וכל שלא נשתנה מברייתו על ידי האור כגון קליות, אפילו הוא דבר שאינו נאכל כמות שהוא חי, ועולה על שולחן מלכים ללפת בו את הפת, אין בו משום בשולי עובדי כוכבים וכו', אלא שלא ראיתי לראשונים מפורש דכל שלא נשתנה מברייתו ע"י האור יהא מותר".

כפי שמציין הר"ן, היתר זה לא נזכר ברוב הראשונים, וכן לא הובא בטור ובשו"ע, ואחרונים רבים^ס כתבו שאין לסמוך על כך למעשה.

עם זאת, הש"ך^פ כתב:

"אבל באמת נראה עיקר בש"ס כהר"ן ורש"י, דאין אסור משום בשולי עובדי כוכבים אלא כשנשתנה מברייתו ע"י האור, וכ"פ בהגהות אשר"י פרק אלו טרפות מאור זרוע, וכן נראה דעת הרי"ף וכמו שכתב הר"ן, וכן נראה דעת ראב"ן סי' ש"ג, מיהו דעת שאר הפוסקים נראה דאין לחלק בזה".

הרי שהש"ך נקט ששיטה זו אינה דעת יחיד, ויש לה מקום בהלכה.

כמו כן, בהגהות החת"ס^פ לשו"ע, כתב, שניתן לצרף שיטה זו לצדדי היתר אחרים:

"לכן כל שלא נשתנה, ולא שייך חששא דדברים אסורים, ליכא נמי משום חתנות ושרי', ויש לסמוך עליהם בצירוף סברא אחרת".

סיכום

א. מאכל שנאכל כמות שהוא חי, אין בו איסור בישולי עכו"ם.

ב. הגדרת מאכל הנאכל כמות שהוא חי נקבעת על פי מנהג רוב העולם. אולם במקום דוחק, ניתן להקל לאדם שאינו רגיל לבשל את המאכל, שלא לחשוש בו לבישולי עכו"ם, אף שרוב העולם נוהגים לבשלו.

ג. מאכל שלא השתנה מברייתו על ידי האור (כגון פיצוחים קלויים), יש בו איסור בישולי עכו"ם לדעת רוב הפוסקים, אולם בצירוף סברת היתר נוספת, ניתן להקל בכך.

מקורות והערות

- [ס] יד ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ונמצא. [סא] פר"ח (שם ס"ק א), פרי תואר (שם ס"ק א), ערוך השלחן (שם ס"ק י), שו"ת אבני נזר (יו"ד סימן צו) ועוד. [סב] ס"ק א. [סג] שם אות ג.

תשובה א בישול בקיטור ובמיקרוגל

שאלה:

האם ניתן להקל בבישול נכרי במטבח צבאי שמופעל על ידי מערכת קיטור? האם ניתן להקל לכתחילה, כאשר דוד הקיטור הופעל על ידי יהודי, והנכרי רק בישל במטבח?

האם מותר לכתחילה לאכול מזון שבושל או חומם במיקרוגל על ידי חייל שאינו יהודי?

תשובה:

א. בישולי עכו"ם באמצעות מליחה ועישון

במשנה בעבודה זרה^ט נאמר:

"ואלו דברים של עובדי כוכבים אסורין ואין איסורן איסור הנאה... והשלקות".

מבואר, שמאכלים שבושלו על ידי עכו"ם, אסורים באכילה.

בגמרא שם^י נאמר:

"דג מליח, חזקיה שרי ור' יוחנן אסר. ביצה צלויה, בר קפרא שרי ור' יוחנן אסר. כי אתא רב דימי אמר, אחד דג מליח ואחד ביצה צלויה, חזקיה ובר קפרא שרו ורבי יוחנן אסר".

נחלקו הראשונים בכוונת דברי הגמרא.

רש"י כתב:

"דג מליח – שמלחו העובד כוכבים, ובמליחתו הוא נאכל בלא בישול. חזקיה שרי – דלאו הוא בישול. ור' יוחנן אסר – דזהו בישול".

מבואר בדבריו, שהגוי מלח את הדג בלא בישול נוסף, ונחלקו האמוראים האם הכנת הדג למאכל על ידי מליחתו אוסרתו כדין שלקות.

לעומת זאת, הרמב"ן^י וראשונים נוספים^י חלקו על פירוש רש"י, ולדעתם לכו"ע אין איסור בישולי עכו"ם, אלא במאכל שנתבשל על ידי האור:

"והא דפליגי חזקיה ור' יוחנן בדג מליח, שפרש"י ז"ל אם הוא נאסר מחמת מלוחו אינו נראה, שלא גזרו חכמים אלא בתולדות האור, שהרי הכבוש הרי הוא כמבושל,

מקורות והערות

[סד] לה ע"ב. [סה] לח ע"ב. [סו] שם ד"ה והא. [סז] הרשב"א (בחידישויו שם ד"ה דג מליח, ובתורת

בישול בקיטור ובמיקרוגל ♦ תשובה ג

וכל שאין דרכן לתת לתוכן יין וחומץ מותר, וה"נ משמע כולה סוגיין. אלא בדג גדול מליח שצלאו גוי פליגי, ר' יוחנן אסר דעולה הוא על שולחן מלכים, ואינו נאכל נמי כמות שהוא מליח, וחזקיה שרי דנאכל הוא ע"י הדחק, וכן הטעם בביצה צלויה, לפי שראויה לגמוע אותה חיה".

מתבאר, שלדעת רש"י מאכל שהכין נכרי על ידי מליחה, שנוי במחלוקת בין האמוראים הנ"ל, ואילו לדעת הרמב"ן ודעימיה, לכולי עלמא אין כל איסור במאכל שהכין נכרי שלא על ידי האור.

להלכה, פסק הרמב"ם^ט שאין איסור לאכול דג שמלחו גוי:

"דג שמלחו גוי... הרי אלו מותרין. מליח אינו כרותח בגזירה זו".

ודייקו הראשונים^ט, שהרמב"ם פירש את הסוגיא כרש"י, והכריע להלכה כדעת חזקיה ובר קפרא, שהם רבים לעומת רבי יוחנן, וכן פסקו הרי"ף בשם גאון^י והרא"ש^{יא}. כמו כן, בירושלמי^{יב} נאמר:

"רבנן דקיסרין שאלון, מעושן מהו שיהא בו משום בישולי גוים. מהו שיהא בו משום תבשילי שבת. מהו שיהא בו משום בשר בחלב. מהו שיטבל למעשרות".

ספק זה לא נפשט בירושלמי, אך הראשונים למדו משם, שמאכל שעושן על ידי גוי מותר, וכן פסקו הרמב"ם^{יג} והרשב"א^{יד}. נראה, שאף שספק הירושלמי לא נפשט בפירוש, כיוון שאיסור בישולי עכו"ם אינו אלא מדרבנן, נקטינן ספיקא דרבנן לקולא, וכן מבואר בדברי הפני משה שם^{יה}.

כדברי כל הראשונים הנ"ל, שמאכל שנמלח או עושן על ידי נכרי מותר באכילה, פסקו למעשה הטור והשו"ע^{יז}, ואלו הם דברי הטור:

"ולא אסרו אלא בבישול שעל ידי האש, אבל שלא ע"י האש, אף על פי שמליח כרותח וכבוש כמבושל, שרי".

בדברי רוב הראשונים לא נמצא נימוק מדוע חז"ל לא אסרו מליח ומעושן על ידי נכרי. אולם הרשב"א^{יח} כתב:

"אבל הראב"ד ז"ל כתב, דלמליחה לא אשכחן שום איסור, דעיקר הגזרה משום בישולי נכרים הוא, ויוצאה מן המשנה דקתני השלקות, אלמא תולדות האור לבד אסרו אבל לא מליחה, והדעת מכרעת שאין קרוב הדעת במליחה".

מקורות והערות

הבית הארוך ב"ג ש"ז), והביא שכ"כ גם הראב"ד, והר"ן (טו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה דג מליח). [סח] מאכלות אסורות פי"ז הי"ז. [סט] הרשב"א והר"ן (שם). [ע] ע"ז דף טו ע"ב בדפיו. [עא] ע"ז פ"ב סימן לד. [עב] נדרים פ"ו ה"א. [עג] שם. [עד] תורת הבית שם. [עה] ד"ה מהו. אכן, ביחס לבישול בשבת, שאיסורו מן התורה, נפסק להלכה שהמעשן כמבשל (ירושלמי שבת ז, ב, ערוך השולחן אורח חיים שיח, ב, שו"ת יביע אומר יו"ד ה, ט). [עו] יו"ד סימן קיג סעיף יג. [עז] בחידושי (שם).

לדעת הרשב"א, לא גזרו על בישולי עכו"ם, אלא במאכלים שהוכנו על ידי האור, כיוון שדווקא בהם נוצרת קירבה. מסתבר, שמאכלים שעברו מליחה או עישון אינם חשובים דיים כדי לייצר קירבה כזאת. כפי שנראה להלן, נחלקו הפוסקים בדינם של מאכלים שאמנם לא נתבשלו באור, אך עברו תהליך בישול איכותי ומיטבי.

ב. האם בישולי בקיטור דומה לבישול באש עצמה

לגבי בישול בקיטור (הנפוץ בבסיסים רבים בצה"ל), יש להסתפק האם דינו כבישול או כעישון. קיטור מורכב מאדי מים בצפיפות רבה, שמגיעים לטמפרטורות גבוהות מאוד. כאשר הקיטור מוזרם סביב סיר, או סביב דוד גדול, שיש בתוכו מזון, המזון מתבשל ע"י חום הקיטור.

בשו"ת שם אריה"ה, דן בבישול סרדינים בקיטור ע"י עכו"ם. דעת השואל נטתה להתיר: "כי אינו נעשה ע"י האש, ורק מהיורה אשר על האח, יוצא ההבל אל היורה הראשונה, אשר שם המיץ והמוהל... כמו שאין במעושן משום בישולי נכרים, כן יש לומר בהבל, ומה לי החום מהעשן או מההבל".

ואילו השם אריה השיב:

"הנה זה ליתא. הלא מבואר ברמב"ם, דמעושן ומבושל בחמי טבריה, אין בו משום בישול בשר בחלב... ומעושן ומבושל בחמי טבריה שוים, ולעניין שבת פטור. ועיין ביו"ד סי' פ"ז, מבואר ברמב"ם והוא גמרא מפורשת בשבת, שהמבשל בתולדות האור חויב כמבשל באור עצמו... הרי דמעושן לא חשוב תולדת האור, ולא היו לוקין עליו בשבת ובשר בחלב משום בישול. אבל ההבל היוצא, לא גרע מהמיחם שקבל תולדת האור דחייבים, שקיבל חמימות ע"י האור, מכ"ש ההבל עצמו אשר חומו בא ע"י האור, דודאי מבשל יותר ממיחם שפנוהו כאשר עינינו רואות. ואין שום דמיון למעושן. וה"ה לענין בישולי נכרים, אע"ג דמעושן שרי אבל ההבל מבשל ודאי, ומה לי נתבשל ע"י מים או ע"י הבל, לכן גם זה הבל".

לדעת הרב השואל, יש להשוות בין תבשיל שבישל נכרי באמצעות קיטור, לתבשיל שהתבשל באמצעות עישון. להבנתו, בשניהם הבישול נעשה ע"י חום האש שלא באופן ישיר, אם באמצעות אדי האש (עישון), אם באמצעות אדי המים (קיטור). לעומת זאת, לדעת השם אריה, ישנו הבדל מהותי בין מעושן לבין קיטור, אולם לא נתבאר בדבריו מהו ההבדל.

נראה שצריך לבאר על פי דרכו, שהעישון פועל באופן עצמי על ידי העשן כפי שהוא, ולא על ידי חום האש, ולכן הוא נידון בנפרד מהאש עצמה, ואין חייבים עליו בשבת, ומותר לכתחילה בבישולי עכו"ם. זאת בשונה מקיטור, שאינו אלא חימום המאכל באמצעות חום

בישול בקיטור ובמיקרוגל ♦ תשובה ג

האש שנמצא במים, ודינו כבישול גמור. כך פסק גם בשו"ת אחיעזר, שבישול בקיטור הוא בישול גמור לעניין בישולי נכרים^ע.

לעומת השם אריה, דעת הבן איש חי^ה כשיטת השואל הנ"ל:

"הנה במחילת כבודו לא דק, דמ"ש בנתן ביצה בצד המיחם ונתגלגלה חייב, ומ"ש המבשל בכלי ראשון, אף על גב דהעבירו מעל האש חייב, היינו משום דזה חשיב מבשל באור ממש, כי המיחם והקדירה נעשו הן עצמן גחלת של אש, אבל ההבל אין בו ממשות ורק הוא חום אוירי, ואין הפרש בין הבל לבין העשן, דגם ההבל הוא עשן, אלא דההבל חומו יותר חזק וגדול מן העשן, מפני שכנוס בתוך הכלי ואינו מפושט, אך העשן הוא מפושט והם ענין אחד הם, ורק שזה חומו יותר חזק. ורז"ל נסתפקו בעשן בשביל שאין בו ממשות, אלא הוא חום אוירי, וכמו כן יפול הספק הזה בהבל דמאי שנא, ולכן כמו דקי"ל אין במעושן בישולי גויים, כן הדין בהמתבשל בהבל".

וכן כתב הדרכי תשובה^א בשם שו"ת אבן שתיה.

בדברי הבן איש חי מתבאר ההבדל, שבין בישול בכלי ראשון לבישול באדי הקיטור. לדבריו, הסיר עצמו שהיה על האש, נעשה כגחלת בפני עצמה, והוא "ממשות חום" המבשל את המאכל שמונח בתוכו. לעומת זאת, אדי הקיטור והעשן אינם יכולים לקבל שם אש מצד עצמם, שכן הם אינם גוף מוצק אלא אוויר חם בלבד.

לאור דבריו, יתכן להסביר בכוונת השם אריה, שאדי המים בשונה מאדי האש – יש בהם ממשות מסוימת, שכן אם יקררו אותם, ישובו להיות מים, וממילא יתכן שניתן להחיל עליהם שם אש, בדומה למיחם והקדירה בדברי הבא"ח, וזאת בשונה מעשן שאיננו אש כלל ואין בו ממשות.

ג. האם בישול בקיטור כלול בגזירה המקורית

כדברי המתירים כתב גם בעל הגהות זר זהב על האיסור והיתר^ב, והוסיף נימוק נוסף להיתר: "ובאמת דברים נכונים הם... דגם מעושן מיירי ע"י חמימות, ובפרט שבישול ע"י מכונת קיטור הוא דבר שנתחדש עתה מקרוב, אם כן יש לומר, דזה לא הוי בכלל הגזירה שגזרו על בישולי עכו"ם".

מבואר בדבריו, שיש להקל בבישולי עכו"ם בקיטור, כיוון שהוא דבר חדש שלא היה בזמן הגזירה, וממילא יתכן והגזירה לא חלה עליו.

מקורות והערות

[עט] ח"ד סימן לו, ותמוה שהגר"ע יוסף (הליכות עולם ח"ז פרשת חוקת אות יח) מנה אותו עם דעות המקילים. [פ] שנה שניה חוקת, כב. [פא] סימן קיג ס"ק טז. [פב] כלל מג הערה ז, הובא בדרכי תשובה (שם).

יש להעיר, שדברי הזר זהב מחודשים, שכן דרך הבישול על ידי חום המים היתה בעולם, ורק התחדש אופן אחר של חימום על ידי אדי המים, ואין זה דבר חדש לגמרי, ויש מקום לכלול זאת בכלל הגזירה, וכן העיר הגר"י הלפרין בספרו כשרות ושבת במטבח המודרני¹⁹.

מלבד זאת, כמה מפוסקי דורנו חלקו על עיקר דברי הזר זהב, ולדעתם כל שמתבשל באופן איכותי בשווה לבישול באש, הרי הוא בכלל גזירת חכמים, ואין משמעות למקור החום. לדעתם, מה שהתירו בעישון ומליחה, הוא באופן שאינו בישול כלל, אלא אופן אחר של תיקון המאכל. כך כתב הגר"ש וואזנר²⁰:

"לענין בשול עכו"ם בתולדת האור, כבר כתבתי... דדעתי להחמיר... לענ"ד כל שנקרא עליו שם בישול כדרכו, הוא בכלל גזרה דבישול עכו"ם, והוציאו רק עישון ומליחה וכבוש, דאינו בישול במציאות. ואין מתקבל כלל מש"כ שם בדרכי תשובה בשם א' המשיבים, דאינו אסור כיון דלא היה מעיקרא בכלל הגזרה, דפשוט דזה אינו, דלא פרטו אופני בישול, אלא כל פעולת בישול כדרכו בכלל גזרה דחיתון".

בדומה לכך כתב בספר שבות יצחק²¹, שכל שמתבשל באופן מיטבי, נכלל בגזירת חכמים:

"ומה שכתב בזר זהב דקיטור הוא דבר שנתחדש, צ"ב, דכיון שהגזירה היתה על התבשיל ולא על הדבר המבשל, אם כן מה נפק"מ אם האש מבשלת ע"י חומה, באופן ישיר או באמצעות מים או קיטור, סו"ס התבשיל מתבשל היטב... וכן שמעתי מהגר"ש אלישיב (שליט"א), דדימוי קיטור למעושן הוא מוקשה, שהרי תיקון המעושן שונה מהמבושל באור, משא"כ המבושל ע"י קיטור. וגם אם נימא, שטעם המתירים בישול בקיטור הוא משום דסבירא ליה דבעבר היה בגדר של כדרך, מסתבר שבזמנינו יודו דאסור, שהרי היום רגילים לבשל בקיטור".

לעומת זאת, פוסקים רבים הסתמכו על סברות המקלים הנ"ל, והכריעו להקל בכך. כן כתב בשו"ת שרידי אש²²:

"כבר ידוע מה שכתבו האחרונים, שבישול ע"י קיטור אינו אסור משום בישול עכו"ם".

וכן פסק בשו"ת משנה הלכות²³:

"נלפענ"ד דאין בידינו לאסור לפי מה שכתבו בירושלמי נדרים וכו', דהמעושן אינו כמבושל וכו', ובזר זהב שם אות ז' שהביא בשם תשובת שם ארי' סי' כב, שרב אחד רצה להתיר וכו', והבעל זר זהב הסכים עמו, והביא ראיה מס' האשכול הל' תערובות איסור סי' לה. וגם דכיון שהוא דבר חדש, אפשר דלא ה' בכלל גזירת חז"ל. וכן שמעתי מידיד נפשי הגאון מהר"מ פיינשטיין זצלה"ה שפסק להתירא, ובאיסור דרבנן אין להחמיר יותר מדאי כנלפענ"ד".

מקורות והערות

[פג] כשרות ח"ד, בישול עכו"ם, עמודים קעד-קעה. [פז] חלק ט סימן קסב אות יג).
[פה] איסור והיתר פ"ו אות ב. [פז] ח"ב סימן כב. [פז] חלק יב סימן יז.

בישול בקיטור ובמיקרוגל ♦ תשובה ג

כמו כן, הגר"ע יוסף^פ התיר לבשל סרדינים על פי דעות הפוסקים הנ"ל, ובשו"ת מנחת יצחק^{קט} צרף את השיטות המקילות בבישול בקיטור עם שיטות נוספות, כדי להקל בבישול במפעלים גדולים.

למעשה נראה, שבצה"ל, כיוון שישנם יסודות היתר נוספים להקל באיסור בישולי עכו"ם, כמבואר לקמן תשובה ד, ניתן לסמוך על שיטות הפוסקים הנ"ל ולהתיר בישול נכרי בקיטור במקום צורך.

ד. אופן הבישול בקיטור הנהוג היום

אופן הבישול בקיטור הנהוג היום, אינו בהזרמת אדי החום ישירות על התבשיל, אלא התבשיל מתבשל במים הרותחים שבסיר, אשר התחממו על ידי דפנות הסיר, שהתחממו באמצעות הקיטור.

בשו"ת תשובות והנהגות^ג התייחס למציאות זו, וכתב שאינה דומה כלל לדברי האחרונים המקילים הנ"ל:

"ויש באחרונים שציידו להקל בדיעבד בבישול בעשן הקיטור, דלא חשיב בישול וכמעושן דמי, אבל דבריהם תמוהין, דהתם מיירי במעושן שאיננו מבושל ולכן לא גזרו, אבל כאן שהקיטור מרתיח המים שמבשלים התבשיל, פשיטא שאין חילוק בין הבל היוצא מן האור, להבל היוצא מעשן הקיטור, שפעולת הבישול הנעשית בשניהם שוה, וודאי יש בזה איסור בישול עכו"ם".

והיינו שלדעתו, כיוון שהבישול לבסוף נעשה על ידי מים חמים, דינו כבישול רגיל, ואין משמעות למקור החום של המים.

אולם, ממשמעות כל הפוסקים שהובאו לעיל נראה שאין חילוק בדבר, אלא כל שמבשל באופן שאינו ישירות על גבי האש, אינו בכלל הגזירה, ואין חילוק אם הבישול נעשה ישירות על ידי הקיטור, או על ידי חום המים שהתחממו על ידו באופן עקיף. אף שיתכן לומר, שבאופן זה נעשות דפנות הסיר כעין גחלת של אש, וכפי שהסביר הבא"ח לגבי כלי ראשון שהוסר מהאש, נראה שכיוון שהאדים עצמם אינם חשובים כאש, גם דפנות הסיר שחוממו מכוחם אינן מקבלות שם של אש.

ה. הפעלת דוד הקיטור על ידי יהודי

לדעת האוסרים בישול נכרי באמצעות קיטור, יש לדון האם ניתן להקל במקרה שבו יהודי הדליק את דוד הקיטור כאשר הנכרי מבשל בפועל במטבח. להלן תשובה ה תובא בהרחבה מחלוקת הפוסקים מהי מידת ההשתתפות הנדרשת של יהודי בבישול, לדעת השו"ע^צ על

מקורות והערות

[פח] בספרו הליכות עולם (ח"ז פרשת חוקת אות יח), ובשו"ת יביע אומר (ח"ה יו"ד סימן ט). [פט] חלק י סימן סז. [צ] ח"ג סימן רמז. [צא] יו"ד סימן קיג סעיף ז.

היהודי להניח בעצמו את הסיר על גבי האש, ואילו לדעת הרמ"א, די בכך שיהודי ידליק את האש, אף אם הנכרי הניח את המאכל על גביה. יתירה מזאת, הרמ"א היקל כאשר היהודי הדליק אש, והגוי העביר אש מאש זו למקום אחר, ובישל על גבי האש החדשה.

לאור זאת נראה, שלדעת הרמ"א יש להקל, כשיהודי הפעיל סיר 'מחולל קיטור עצמאי', שדומה למציאות בה היהודי עצמו הדליק את האש. יתירה מזאת, נראה שלדעתו יש להתיר גם כאשר יהודי הדליק את דוד הקיטור המרכזי, אף שאת חימום הסיר עצמו, יעשה הגוי באמצעות פתיחת ברז הקיטור הסמוך לסיר, כיוון שבאופן זה לא גרע מגוי המדליק אש חדשה מאש שהדליק ישראל, וכל שכן בזה שאינו מדליק אש חדשה, אלא רק פותח פתח בפני החום שהבעיר היהודי, וכן העלה בשו"ת שבט הקהתי³².

לעומת זאת, בספר שולחן מלכים³³ הביא בשם הגרי"ש אלישיב והגר"מ שטרנבוך, שאין להתיר את פתיחת ברז הקיטור על ידי הגוי גם לשיטת הרמ"א, אף שדוד הקיטור המרכזי הופעל על ידי ישראל, כיוון שהיהודי לא הדליק אש ממשית. בדומה לסברא זו, הסתפק בשו"ת שבט הלוי³⁴, אם די שיהודי יכוון שעון שבת, שיגרום להדלקת האש לקראת הבישול. מטעם נוסף נראה שיש לפקפק בהיתר זה, שכן כמה אחרונים³⁵ כתבו, שאין לסמוך על הדלקת האש של היהודי למשך יותר משבוע, ואילו הדלקת דוד הקיטור המרכזי נעשית אחת לשנה, במסגרת הניקיונות לפסח, וממשיכה לפעול בכל השנה. אולם נראה שדברי המחמירים בזה אינם מוכרחים, וכל שכן שאין להחמיר בזה בבית ישראל, שעיקר האיסור בזה אינו אלא משום 'לא פלוג'.

1. האם ניתן להקל בכך לשיטת השו"ע

כפי שהתבאר, לשיטת השו"ע נדרש שיהודי יניח את הסיר על האש בכדי לדון זאת כבישול ישראל, ולכאורה הפעלת דוד הקיטור הראשי אינה דומה לזה. אולם נראה שיש מקום גדול להקל בדבר גם לשיטת מרן המחבר, משום שחום הקיטור הופעל על ידי ישראל, ואילו פתיחת הברז על ידי אינו יהודי אינה מחדשת דבר, אלא מאפשרת מעבר לכוח הבישול שפעל היהודי.

מציאות זו דומה למבואר בסנהדרין³⁶:

"אמר רב פפא, האי מאן דכפתיה לחבריה ואשקיל עליה בידקא דמיא, גירי ידיה הוא, ומיחייב. הני מילי בכח ראשון, אבל בכח שני, גרמא בעלמא הוא."

מקורות והערות

[צב] ח"ה יו"ד סימן קלו. [צג] שער ט פרק ה. [צד] ח"ט סימן קסד. [צה] תורת האשם (על התורת חטאת שם). [צו] עז ע"ב.

וביאר רש"י:

"בכח ראשון, כשפינה להם דרך לצד זה, מיד נפלו עליו דהוי כחו. אבל בכח שני, שהניחו רחוק קצת, ולא נפלו המים מיד בצאתו מגדרותיהן עליו, אלא לאחר מכאן הלכו על המקום שהוא שם, גרמא הוא ולא מכחו".

מבואר, שרק המים שבאים לאלתר מכוח פתיחת הברז נחשבים לכוחו, ואילו המים שבאים לאחר מכן, אינם אלא כוח כוחו ודינם כדין גרמא. כמו כן יש לדון בנידון זה, שאדי הקיטור היוצאים מייד עם פתיחת הברז, נידונים ככוח ראשון, ואילו המשך זרימת האדים, אינו אלא כוח שני. ממילא, עיקר תהליך הבישול לא נעשה מכוחו של הנכרי שפתח את הברז, אלא בכוח כוחו.

דין גרמא בבישולי עכו"ם לא נתבאר בפירוש בדברי הקדמונים, אולם מדברי שו"ת מהרי"ל¹³ משמע, שדנים בדין בישולי עכו"ם כבכל התורה:

"לענין שאילה קמייטא דשאינא מר קמיה, היועיל נפוח בפה בבישולי גויים... נראה לענ"ד דאין כאן ספק, דפרק כיצד הרגל פריך רבא חצי נזק [צרורות] האי כחו היכי דמי אי כגופו... ומסיק לעולם כגופו... וכיון דכגופו דמי... אמאי לא יועיל בפה כמו ביד, נהי דמיייתי בכל דוכתא חתוי גחלים או קיסם, אורחא דמלתא הוא, וסברא הוא דעיקר טעמא דמהני חתוי משום הכירא הוא, והכא הכירא טובא איכא שמבעיר האש".

למדנו מדברי המהרי"ל, שכדי להתיר מאכל שבושל על ידי יהודי ונכרי יחדיו, יש צורך בשותפות מעשית של היהודי, ואין די בגרמא.

מדברים אלה, הסיק הבן איש חי¹⁴ לאידך גיסא, שדווקא שותפות ישירה של הגוי בבישול אוסרת, ולא בדרך של כוח כוחו:

"והנה בודאי מפוח ושפופרת אין זה כח כחו, אלא חשיב דהרוח היוצא מן המפוח הוא כח ידו, וכן הרוח היוצא מן השפופרת הוא יוצא מפיו, ונמצינו למדין מכאן, דכחו כגופו לענין בישולי גויים, אבל כח כחו י"ל דאינו אוסר בבישולי גויים, וכ"ש בכח כחו, דאיכא שלושה כחות דודאי מותר".

הגר"צ אבא שאול¹⁵, נקט אף הוא בדרך זו, והתיר בשל כך בישולי נכרים בחשמל. מאידך, בספר שולחן מלכים¹⁶, כתב בשם הגרי"ש אלישיב, שגם פתיחת ברז הקיטור של הסיר תיעשה על ידי ישראל, וכן החמיר בדבר הגר"א בקשי-דורון¹⁷.

מקורות והערות

[צ2] סימן קצג. [צח] שנה שניה חוקת, אות כב. [צט] כפי שהובא בשמו בשו"ת עטרת פז (ח"א כרך ב, סימן ב הערה ו), וראה להלן אות ח בעניין בישולי עכו"ם במיקרוגל. [ק] שער ט פרק ה. [קא] שו"ת בניין אב (ח"ג סימן לט וח"ו סימן מו), וראה בהרחבה בדברי הגר"מ אליהו (שו"ת מאמר מרדכי ח"ג יו"ד סימן ד). בספר מנחת

לגבי יין נסך פסק השו"ע^ק:

"כח כחו ככחו דמי. ואם הוא כח כח כחו, כגון קורת הגת שגלגלה עובד כוכבים, שיש שם ג' כחות הדפין והגלגל והקורה, בדיעבד מותר אפילו בשתייה".

השו"ק^ק כתב שהיתר זה אינו אלא בדיעבד, ובספר יד יהודה^ק הוסיף, שדין זה הוא חידוש בהלכות יין נסך, שרצף הפעולות נידון כגרמא, ואילו בכל התורה אין דנים כך. אף על פי כן, בנידון דידן שאינו נוגע אלא לבישולי עכו"ם, שאיסורו קל, מסתבר שיש להקל אף לכתחילה, וכן כתב הבא"ח^ק:

"ומ"ש מר"ן ז"ל בדין יין נסך סי' קכ"ה סעיף ב', דכח כחו כגופו דמי, ורק אם הוא כח כח כחו שיש שלושה כחות, מותר בדיעבד אפילו בשתייה, וכתבו הפוסקים דלכתחילה אפילו בעשרה כחות אסור יע"ש, י"ל שאני יין שהוא משום סרך ע"ז החמירו ביה דגם כח כחו אסור".

ז. פתיחת ברז הקיטור על ידי יהודי

בשו"ת שבט הקהתי^ק, דן במקרה שבו אינו יהודי הפעיל את דוד הקיטור, ואילו פתיחת הברז נעשתה על ידי ישראל:

"איך הדין להיפך, אם הגוי הדליק את דוד הקיטור, והישראל פתח את הברז שהקיטור יגיע למאכלים. ונראה שלדעת הרמ"א ודאי מהני, שהרי הישראל קירב האש, ולא גרע מחיתוי גחלים. ואפשר דאף לדעת הבית יוסף מהני, דכמו אם הדליק עכו"ם אש, ובא ישראל ושם קדירה על האש דודאי מהני, דהא עיקר הבישול עשה הישראל במה ששם הקדירה על הגז, והכא נמי אע"ג דהגוי הדליק הקיטור, מכל מקום הישראל שפתח הברז, הוי כאילו קירב הישראל האש להמאכלים, דהקיטור מבשל ואין שום חשש. ודו"ק".

בספר שולחן מלכים^ק הוסיף על דבריו:

"ונראה להוסיף חיזוק על דבריו ממה שהבאנו... את הגמרא בביצה לד ע"א, שאם האחרון הביא את האש, כל הבישול נקרא על שמו, וא"כ הוא הדין כאן, שאף שהקיטור כבר דלוק, לולא פתיחת הברז לא יהיה בישול כלל, ולכן אם יפתח ישראל את הברזים המביאים את הקיטור אל הסירים, כל הבישול נקרא על שמו".

עוד נראה לחזק את ההיתר מטעם אחר, הואיל ומעשה הגוי בהדלקת הדוד אינו 'מעשה' לאסור התבשיל, אין כל טעם להצריך מעשה משמעותי יותר של ישראל.

לאור טעמים אלו, יש לעיין כיצד עלינו לדון, במקרה שבו גם הפעלת דוד הקיטור וגם פתיחת הברזים נעשו על ידי אינו יהודי. שכן, אם נאמר שההיתר בנידון דידן נובע משותפות

מקורות והערות

אשר (דברים, פרשת דברים פרק ה אות ז) הסתפק בדבר, ונטה לדעת המקילים. [קב] יו"ד סימן קכה סעיף ב. [קג] שם ס"ק ה. [קד] סימן ג ס"ק ב. [קה] שם. [קו] ח"ו סימן רעח. [קז] שם.

בישול בקיטור ובמיקרוגל ♦ תשובה ג

ישראל בבישול, הרי שכאן אין כל שותפות של ישראל, הן בדוד הקיטור הראשי, הן בהזרמת הקיטור אל הסיר. אולם אם נאמר שההיתר נובע מכך, שמעשה הגוי אינו מעשה כלל, כיוון שלא עשה אלא גרמא בעלמא, הן בהדלקת הדוד והן בפתיחת הברז, יהיה היתר גם בזה. יתירה מזאת, יש לדון באופן זה, כאשר אינו יהודי מגיס בקדירה. נפסק בשו"ע^ה:

"כל שבישלו ישראל מעט בישולו, בין בתחלה בין בסוף, מותר. לפיכך אם הניח עובד כוכבים בשר או קדרה על גבי האש, והפך ישראל בבשר והגיס בקדרה, או שהגיס ישראל וגמר העובד כוכבים, הרי זה מותר".

היינו, במקרה בו הישראל בישל חלק ולו קטן מהבישול, אין פגם בכך ששאר הבישול יבוצע על ידי גוי, וכן נפסק בשו"ע^ט:

"הניח ישראל על גבי גחלים עוממות, שלא היה ראוי להתבשל עליהם כמאכל בן דרוסאי, ובא עובד כוכבים והפך בו ונתבשל, אסור".

מדויק מדבריו, שכאשר המאכל היה מתבשל ללא הגסה של הגוי, תוספת הבישול שבהגסה אינה אוסרת, ויש לדון מה דין התבשיל במעשה דידן, שהבישול כולו אינו נעשה על ידי ישראל, אלא רובו בגרמא ומיעוטו בהגסת הגוי.

נראה שנחלקו בדבר רבותינו הראשונים.

הרמב"ן בעבודה זרה^י כתב:

"פי' דקרובי בישולא לאו מילתא היא גבי בישולי גוים, כיון דיד ישראל בקדירה".

משמע שדווקא המעורבות של הישראל היא שמתירה את התבשיל.

לעומת זאת, מלשון הרא"ש^{קא} משמע, שעיקר ההיתר הוא מחמת שפעולת הגוי אינה משמעותית. לשון הרא"ש היא:

"דקרובי בישולא דעובד כוכבים, לאו מילתא היא לאסור בהניח ישראל, וקרובי בישולא דישוראל מהני להתיר בהניח עובד כוכבים".

בדומה לכך, דן בספר שולחן מלכים^{קב}, בבישול שעיקרו נעשה על ידי קוף או כישוף, והגוי רק השתתף מעט, והביא שם שדעת הגר"ח גריינמן להתיר, ואילו הגר"ש וואזנר נטה לאסור.

למעשה נראה, כיוון שהדבר אינו מוכרע באופן ברור, אין להתיר לכתחילה שכל תהליך הבישול יעשה על ידי אינו יהודי, אולם אם פתיחת הברז נעשתה על ידי יהודי, נראה שאין להחמיר בהגסת הגוי, כיוון שסוף סוף יד ישראל בדבר, אף שאין לדון את הדלקת הדוד כמעשה הבישול.

מקורות והערות

[קח] יו"ד סימן קיג סעיף ו. [קט] שם סעיף י. [קי] לח ע"ב. [קיא] שם פ"ב סימן לב. [קיב] שער ד פרק א סעיף ה.

ח. בישול במיקרוגל

לדעת המקילים בבישולי עכו"ם בקיטור, נראה פשוט שיקילו גם במיקרוגל, הואיל ומתקיימים בו שני טעמי ההיתר, ויש לעיין האם טעם האוסרים מתקיים במיקרוגל, או שמא גם הם יודו שניתן להקל בזה.

טעמם הראשון של האוסרים, משום שבישול בקיטור הינו בישול בחום האש, אינו מתקיים במיקרוגל, שכן הבישול בו אינו באש או בחום האש כלל. נוסף על כך, כתב הגר"א וייסק"י שבישול במיקרוגל אף אינו דומה בצורתו לבישול באש:

"ולענ"ד וכו' דאין להתעלם מלשון הטור והרמ"א, דלא אסרו אלא בבישול של אש, ואף בבישול קיטור נחלקו האחרונים, ורבים הקילו וכמבואר בדרכי תשובה סי' קי"ג ס"ק ט"ז בשם השם אריה ועוד אחרונים, ובבישול בקיטור גרע טפי, דיש כאן חום שבא מן האש ממש ודומה קצת לצלי, משא"כ במיקרו גל שאין בו מקור חום חיצוני כלל, ואין כאן גחלת וכדומה שמוציא חום, אלא גלים אלקטרו מגנטיים, שגורמים לשינוי מולקולרי בחומר אורגני (דהיינו התבשיל), והחום נוצר בתוך האוכל ולא מבחוץ, ובודאי אין כאן בישול ע"י אש".

כמו כן, טעמם השני של האוסרים, שהבישול בקיטור הוא בכלל בישול במים וחלה עליו הגזירה, אינו מתקיים אף הוא במיקרוגל, שהבישול בו נעשה באמצעי מחודש, שלא השתמשו בו כלל בזמן הגזירה, וכן כתב בשו"ת להורות נתן^{קט}:

"ומעתה נראה, דגם הנך תנורי מיקרו – גל שהומצאו באחרונה, שאין שם אש כלל, לא עדיף מחמי טבריא ומבשל בחמה, דנראה דאין בו משום בישול עכו"ם, כיון דהוי בישול שלא כדרכו, ואף על גב דבזמן הזה נעשה כדרכו, מכל מקום מעולם לא חל על זה הגזרה של בישול עכו"ם".

אולם, לדעת האחרונים המחמירים בכל בישול שתוצאתו זהה לבישול באש, יש לעיין האם יש לאסור גם בישול במיקרוגל, ובעניין זה נחלקו הדעות^{קטו}.

בשו"ת שבט הלוי^{קטז} כתב:

"דפשוט דזה אינו, דלא פירטו אופני בישול, אלא כל פעולת בישול כדרכו בכלל גזרה דחיתון, וכן פשוט מאד, דבישול ע"י מה שקוראין מיקרוגל הוא בישול גמור לענין זה".

מקורות והערות

[קיג] מנחת אשר (דברים, סימן ה אות ו). [קיד] ח"ז סימן סד. [קטו] בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סימן נב), החמיר לעניין בישול בשבת במיקרוגל, משום שכך היא דרך הבישול בזמן הזה, אף שאינו בכלל אש. נראה שאין ללמוד מדבריו כל איסור לגבי בישולי עכו"ם, שאינו תלוי בדרך בישול, אלא דווקא בבישול באש, או על כל פנים בדבר הדומה לכך בתוצאה וכנ"ל. כך עולה בבירור גם בשיטת האגרות משה עצמו, שהורה להקל בבישולי עכו"ם בקיטור (כפי שכתב בשמו בשו"ת משנה הלכות חי"ב סימן יז), אף שדרך הבישול בכך. [קטז] ח"ט סימן קסב.

בישול בקיטור ובמיקרוגל ♦ תשובה ג

וכן כתבו בשו"ת תשובות והנהגות^{ק"י} ובספר שבות יצחק^{ק"ח} בשם הגרי"ש אלישיב, וכן הורה הגר"א נבנצל^{ק"ט}.

לעומת זאת, לדעת כמה פוסקים, גם בהקשר לתוצאת הבישול, אין דמיון בין מיקרוגל לאש, וכן כתב הגר"פ שיינברג^{ק"ב}:

"ובדין בישולי עכו"ם בתנור מיקרו גל, יעוין בספר בישולי נכרים פ"ג, שחקר האם דומה לעישון שפעולתו בגוף האוכל ולא מבחוץ ומותר, או דלמא דומה בתוצאה לבישול ואסור, ושם נוטה להחמיר, ומסתבר לכאורה לענ"ד, שאין דינו כחשמל, ושאינו דומה כ"כ לבישול אפילו בתוצאה וככל הנ"ל".

וביתר פירוט כתב הגר"א וייסקא^{כא} בהקשר אחר:

"וכל עיקר הנחת כת"ר, דבזמנינו דרך לבשל בתנורים אלו אינו פשוט, ובאמת עיקר שימוש תנור זה להפשרה ולחימום אוכל מבושל, אבל האפוי והמבושל בו טעמו טפל ואינו פריך, ואין טעמו כטעם האפוי והמבושל ע"י חום חיצוני, ואין בו עיקר דרך בישול כלל".

בדומה לדבריו כתב גם הרב פרופסור זאב לב^{קכב}:

"והמציאות מראה שגם המתבשלים בתנור מיקרוגל, שונים במקצת בטעמים ומראיהם, מתבשילים המתבשלים בתנורים רגילים. ובכל המסעדות הטובות עדיין לא מבשלים מאכלים בתנור מיקרוגל, אלא מחממים דבר מבושל, והרי אין איסור בישולי נוכרים על בישול אחר בישול".

נוסף על כל הנ"ל, כתב בשו"ת עטרת פז^{קכג} בשם הגר"צ אבא שאול:

"ועוד יש להוסיף ולומר, דאם אותם תנורים הם פועלים על ידי חשמל דהדבר קיל טפי, כי הנה עתה שמענו משמיה דהגאון מוה"ר ב"צ אבא שאול שליט"א (זצ"ל), חידושה רבא. דבאותם הדברים הנאפים ומתבשלים ע"י תנורי חשמל, ליכא בהו משום בשו"ג, ואפילו אם הגוי הוא אשר מפעיל את התנור. וטעמו ונימוקו עימו, כי הנה זרם החשמל פועל בתדירות גבוהה [של 300 ק"מ לשניה לערך], וא"כ נמצא שאותו כח חשמלי שמחמם את התנור, אשר בא מכח הרמת המתג שע"י הגוי, חלף הלך לו תיכף ומיד תוך שניות מועטות, והרי באותו כח חשמל שע"י מעשה הגוי, לא היה בו כדי לאפות ולבשל, וכח החשמל שיבוא אח"כ ומבשל את התבשיל הזה, אין בו כלל מידו של העכו"ם, שהרי זהו רק כח כוח".

מבואר, שלדעת הגר"צ אבא שאול כל שימוש בחשמל הינו כעין גרמא, ומשום כך אין האוכל נאסר משום בישולי גויים, כאשר גוי מדליק את המכשיר החשמלי.

מקורות והערות

[ק"י] ח"ה סימן רמט. [ק"ח] איסור והיתר פ"ו אות ב. [ק"ט] אסיפת יצחק (ב, אלול תשס"ז). [קכ] אורייתא (כרך יח). [קכא] אורייתא (שם). [קכב] מוריה (תשנ"א). [קכג] ח"א כרך ב, סימן ב הערה

פרק 1 ♦ בישולי עכו"ם

סברא זו מחודשת, ואינה מוסכמת כלל על רוב הפוסקים^{קכד}, אעפ"כ נראה שבנידון דידן, שישנם צדדים רבים להקל, יש לצרף גם סברא זו לקולא.

סיכום

- א. לכתחילה יש להחמיר שנכרי לא יבשל אף באמצעות מערכת קיטור. אולם בשעת הדחק, כגון שבשל כך יחסרו מאכלים משמעותיים מסעודת השבת, או אף מסעודה ביום חול, יש להקל בדבר, אם ניתן לכך אישור חריג על ידי הגורמים המוסמכים בענף כשרות.
- ב. מערכת שיש בה דוד קיטור מרכזי שהופעלה על ידי אינו יהודי, רשאי יהודי לבשל כדרכו במטבח, ואין בכך משום בישולי עכו"ם. אם אינו יהודי מבשל במטבח, יש להקפיד שיהודי יגיס בכל קדירה.
- ג. כאשר דוד הקיטור המרכזי הופעל על ידי יהודי, ניתן להקל במקום צורך, ובאישור חריג של ענף כשרות, שחייל נכרי יבשל במטבח כדרכו (באמצעות פתיחת ברזי הקיטור).
- ד. לכתחילה יש להימנע מבישולי עכו"ם גם במיקרוגל, אך במקום צורך ניתן להקל בדבר.
- ה. מיקרוגל שיש בו אפשרות להשחמה, באמצעות גוף חימום לוחט, שדינו כאש גמורה, אין להקל בו כלל.
- ו. מאכל מבושל שהתחמם במיקרוגל על ידי אינו יהודי, מותר לכתחילה.

מקורות והערות

1. [קכד] ראה תשובות והנהגות (ח"א סימן תלט), שבט הלוי (ח"ב סימן מה), קובץ הליכות שדה (עמ' 145) בשם הגרי"ש אלישיב.

תשובה ד בישולי עכו"ם בצה"ל בשעת הדחק

שאלה:

האם לחיילים שגילו סמוך לכניסת השבת, שאת סעודתם הכין טבח שאינו יהודי, מותר לאכול מזון זה, אם לא יספיקו לבשל את סעודתם עד כניסת השבת? האם יעדיפו להסתפק במזון שאינו מבושל, ומה הדין כאשר אין ברשותם מזון אחר? כיצד ינהגו חיילים ששבו מפעילות מבצעית או מאימונים כשהם עייפים ורעבים, וגילו שסעודתם בושלה על ידי טבח שאינו יהודי, ובישול סעודה חליפית יימשך זמן רב?

תשובה:

א. טעם איסור בישולי עכו"ם

בטעם איסור בישולי עכו"ם כתב רש"י^{קכב}:

"שלא יהא ישראל גליל אצלו במאכל ובמשתה, ויאכילנו דבר טמא".

ובתוספות^{קכו} כתבו על דברי רש"י:

"ויותר היה נראה לפרש הטעם משום חתנות^{קכז}".

כטעם זה נקטו הרמב"ם^{קכח}, הרשב"א^{קכט} ורוב הראשונים.

הר"ק^{קל} הביא את שני הפירושים, ומשמע מדבריו ששניהם מכוונים להלכה. נראה שכוונתו היא, כפי שכתב הב"ח^{קלא}, שיש לחשוש לחתנות אף במקום שאין חשש שמא יאכילנו דבר טמא, וכן לחשוש לכך שיאכילנו מאכלי איסור, אף כאשר אין חשש לחתנות.

יש מהראשונים^{קלב} שנקט בדעת רש"י, שאין איסור בישול עכו"ם, במקום שלא קיים חשש שיאכילנו דבר טמא, אולם לדעת רוב ככל הראשונים גם באופן זה המאכל אסור באכילה.

להלן נדון, האם במקומות בהם אין מקום לחששות אלה, הותרו בישולי עכו"ם, או שאיסור זה נוהג בכל אופן שהוא.

מקורות והערות

[קכב] ע"ז לח ע"א ד"ה מדרבנן. [קכו] שם ד"ה אלא. [קכז] התוספות ציינו שכן פירש רש"י עצמו במשנה (לה ע"ב ד"ה והשלקות). [קכח] מאכלות אסורות פרק יז הלכה ט. [קכט] תורת הבית (ב"ג ש"ז). [קל] דף יד ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה והשלקות. [קלא] יו"ד סימן קיב ס"ק א. [קלב] הגהות אשרי (ע"ז פ"ב סימן כח).

ב. בית ישראל

רבים מהראשונים מציינים, שבמקומותיהם נהגו להעסיק שפחות נוכריות בבישול, ונתנו טעמים שונים לדבר.

תוספות^{קל} הביאו בשם רבנו אברהם, שגזירת בישולי עכו"ם נוהגת דווקא בנכרי המארח את ישראל בביתו:

"דודאי שלקות אסרו חכמים כשהעובד כוכבים מבשלם בביתו, אבל כשהוא מבשל בביתו של ישראל, אין לחוש לא לחתנות ולא לשמא יאכילנו דברים טמאים".

אולם ר"ת השיג על דבריו:

"ולא הודה לו רבנו תם, דודאי כיון שהעובד כוכבים מבשל, לא חילקו חכמים בין רשות הישראל לרשות העובד כוכבים, כי לעולם יש לחוש, שמא לא יזהר גם בביתו של ישראל כמו בביתו של עובד כוכבים".

מדברי ר"ת כפי שהובאו בתוספות, נראה שלא נחלקו ר"ת ורבנו אברהם באופן מהותי, אלא שלדעת ר"ת קיים חשש לעירוב דבר טמא גם בבית ישראל.

אולם בתוספות הרא"ש^{קלד} ובמרדכי^{קלה}, הובאו דברי ר"ת בנוסח שונה:

"ולא הודה לו ר"ת, דלא פלוג חכמים בתקנתם, אלא בסתם אסרו כל בשולי גויים".

לדבריו, גם במקום שבו אין כל חשש לחתנות או לעירוב דבר אסור, אין להתיר, הואיל והגזירה נגזרה באופן גורף^{קלו}.

באופן אחר דחה הריטב"א^{קלי} את סברת רבנו אברהם:

"וכן נחלקו בענין בישול גויים, שהיא שפחה בבית ישראל ומבשלת לו בביתו, יש אומרים דכל שכן שצריך להתרחק משום חתנות".

מבואר, שלדעת הריטב"א, בבית ישראל מתקיים עוד יותר חשש לחתנות, ועל כן אין להקל בדבר.

ג. עבדו ושפחתו

בדומה לעיקרון העולה מדברי רבנו אברהם, כתב הרא"ה^{קלח} יסוד היתר נוסף:

"עוד אני בא לדון מזה הטעם, שלא השוו חכמים מדותיהם בענין זה, ולא אסרו בו אלא לפי מה שיראה שימשך בו טעם של חתנות, ואומר וכו', עוד שמעתי בשם הרב יצחק בר' מנוח ז"ל, שאין דין בישולי נכרים בעבדו ושפחתו הקנויים לו, כיוון

מקורות והערות

[קלג] שם. [קלד] שם ד"ה אלא, ועיין גם בשו"ת דברי יציב (יו"ד סימן ל אות י) בשם תוספות ר"י ברונא. [קלה] ע"ז סימן תתל. [קלו] ראה שו"ת ציץ אליעזר (חלק כב סימן מד). [קלז] ע"ז שם. [קלח] בדק הבית על תורת הבית שם.

בישולי עכו"ם בצה"ל בשעת הדחק ♦ תשובה ד

שמעשיהם דרך כפיה, לא שייך הכא איקרובי דעתא, ומורי רבינו משה ז"ל רואה דבריו, אע"פ שאין ראוי לעשות כן לכתחילה, דיעבד מותר".

מדברי הרא"ה עולה, שדווקא בעבדו ושפחתו הקנויים לו יש להתיר, משום שמעשיהם נעשים דרך כפיה, ואין מקום לחשוש לחתנות אלא כשמבשל מתוך חיבה וכבוד. בדומה לכך כתב הריטב"א^{קט} בשם יש אומרים (אם כי דעתו להחמיר בדבר):

"ויש אומרים שלא גזרו אלא בשל גוים ולא גוי שכבשתו, והבו דלא לוסף הוא, וכן נהגו רבים וגדולים בארץ צרפת, וראוי להחמיר".

טעם נוסף שלא לחשוש לחתנות בעבדו ושפחתו, כתב הלבוש^{קמ}:

"דלא חיישינן באלו משום חתנות, דמשום שפלותן בלאו הכי לא יתחתן עמהם".

בחידישו למסכת ע"ז הוסיף הרא"ה^{קמא}, שהיותם קנויים לישראל, עד כדי שישראל מצווה על שביתתם בשבת, מחשיבה את מעשיהם כמעשה ישראל עצמו, ואין ביכולתם נחשבים לבישולי נכרים. כמו כן כתב הרמב"ן בתשובות המיוחסות^{קמב}:

"וגם בענין בשולי נכרים, דעתי אני שאין אסורין בשפחות הללו הקנויות לנו. דמלאכה דעבד ערל מלאכה דישראל הוא, דקנוי לו למעשה ידיו ומוזהר עליו בשבת מן התורה וליתיה בכלל נכרים. והלכך ליתיה בכלל גזירות דידהו וכן נהגו".

הרחבה גדולה ליסוד זה, כתב בשו"ת יביע אומר^{קמג} על פי המחנה אפרים^{קמד}, שהוא הדין גם בנכרי השכור לו למלאכתו, שידו כיד בעל הבית לעניין בישולי עכו"ם.

אולם הרשב"א במשמרת הבית^{קמה}, חלק על שיטה זו:

"ולבשל על ידי עבדו ושפחתו של ישראל, אסור כנכרי דעלמא, שלא חילקו בגזרותיהם, ואין הפרש בין עבד ושפחה לנכרי בעלמא, שאם כן אפילו שכירו לשתרי ובן מלכים לשתרי, דמן הידוע שלא יתחתן בו, ואין הדבר אלא משום איקרובי דעת, ודברים אילו מביאים לידי קירוב דעת".

מדברי הרשב"א נראה, שאיסורים אלו אינם נוגעים במישרין לחשש חתנות, אלא עניינם להרחיק מכל דבר קירבה בין ישראל לעובדי כוכבים, ולכן הם הורחבו גם למצבים שבהם קיים חשש רחוק לחתנות.

ד. שיטת השו"ע והרמ"א להלכה

בבית יוסף^{קמו}, הביא את דעות הראשונים הנ"ל, וציין שמסתימת רוב הראשונים נראה שלא הקלו בשני יסודות ההיתר הנ"ל.

מקורות והערות

[קלט] שם. [קמ] יו"ד סימן קיג. [קמא] לח ע"ב ד"ה איבעיא להו. [קמב] סימן רפד. [קמג] ח"י יו"ד סימן ז. [קמד] הלכות שלוחין ושותפין סימן יא. [קמה] שם, וכן נקט בתשובותיו (ח"א סימן סח, תשובות המיוחסות לרמב"ן סימן קמט). [קמו] יו"ד סימן קיג.

בשו"ע^{קמז} הביא את שתי השיטות:

"יש מי שמתיר בשפחות שלנו, ויש מי שאוסר, ואפילו בדיעבד".

הש"ך^{קמח} והט"ז^{קמט} ביארו את דברי השו"ע, בשפחות הקנויות לישראל ולא בשכורות, ולהבנתם שיטת המקילים מבוססת על דעת הרמב"ן הנ"ל. מאחר שלפי כללי השולחן ערוך, בשני י"א המובאים בסמיכות נוקטים כ"א האחרון, נמצא שהעיקר להלכה לדעתו, שאין להקל אף בדיעבד בבישול על ידי שפחות הקנויות לישראל.

לעומת זאת, הרמ"א כתב:

"ובדיעבד יש לסמוך אדברי המתירים, ואפילו לכתחילה נוהגים להקל בבית ישראל, שהשפחות והעבדים מבשלים בבית ישראל, כי אי אפשר שלא יחתה אחד מבני הבית".

חלקם השני של דברי הרמ"א, מבוססים על חידושו של תרומת הדשן^{קי}, שמתיר לאכול מבישול השפחות בבית ישראל, הואיל ובוודאי אחד מבני הבית שותף בהכנת המאכל. שיטה זו מבוססת על פסק הרמ"א^{קנא}, שכל השתתפות של יהודי בתהליך הבישול, מועילה להוציא את התבשיל מאיסור בישול עכו"ם. אולם, לדעת השו"ע^{קנב}, שרק הנחת הסיר על האש על ידי הישראל מתירה את התבשיל, אין בכך היתר, כפי שיבואר להלן.

האחרונים הסתפקו על איזה היתר נשען הרמ"א בחלקו הראשון של דבריו. ניתן לומר שהרמ"א סמך בדיעבד על השיטות המקילות בשפחות. לפי זה, לא התיר הרמ"א אלא בשפחות הקנויות בקניין גמור לישראל, מכיוון שבאופן זה מעשיהן מיוחסים לישראל ואינם נידונים כבישול עכו"ם. אולם האחרונים נטו שלא לקבל הסבר זה, הואיל והשפחות שהיו מצויות בארצות אשכנז, לא היו קנויות ליהודים, אלא רק שכורות להם למלאכתם.

לכן ביארו האחרים בשתי דרכים מרכזיות. יש אומרים^{קנז}, שהרמ"א סמך בדיעבד על שיטת רבנו אברהם, המיקל בבישול נכרי בבית ישראל, משום שאין בו חשש חתנות ולא חשש שיאכילנו דבר טמא. ויש אומרים^{קנד}, שהרמ"א הרחיב את היתר שפחות אף לאלו השכורות לישראל, שהואיל ואינן עושות מרצונן אלא כפויות לכך, אין בכך משום חתנות.

ערוך השולחן^{קנה} כתב, שלמעשה אין לסמוך על היתרים אלו, אלא כאשר אין אפשרות להעסיק שפחה ישראלית, ובספר חכמת אדם^{קנו} פסק, שבמקום הפסד מרובה יש להקל בשפחה השכורה לישראל, ונראה שה"ה בשעת דחק גדולה.

מקורות והערות

[קמז] יו"ד סימן קיג סעיף ד. [קמח] ס"ק ז. [קמט] ס"ק ג. [קנ] הו"ד בדרכי משה (שם אות א).
[קנא] שם סעיף ז. [קנב] שם. [קנג] ש"ך (ס"ק ז), ט"ז (ס"ק ג). [קנד] ש"ך (שם) על פי המהרש"ל,
כנסת הגדולה (סימן קיג הגהות ב"י אות ח). [קנה] שם אות ד. [קנו] כלל סו אות ז.

בישולי עכו"ם בצה"ל בשעת הדחק ♦ תשובה ד

השדי חמד^{קנ} כתב שהמנהג להקל בכל נכרי שאינו פועל מרצונו, אף שאינו קנוי לישראל. דבריו הובאו בשו"ת מנחת יצחק^{קנח}, שהעיר על כך, שמנהג זה מוכר לנו, אך יש לסמוך על כך להקל רק בצירוף צדדי היתר נוספים.

לאור עקרונות אלו, יש לדון האם לשיטת הרמ"א ניתן להקל בבישולי עכו"ם בצה"ל. מצד אחד, הטבח הצבאי אינו עובד מיוזמתו, אלא משרת את כלל החיילים לפי ההוראות שמקבל ממפקדיו. מצד שני, החייל כמובן אינו "קנוי" למערכת הצבאית, והוא דומה יותר לשכיר. כמו כן, הבישול נעשה במטבח הצבאי, שנראה שיש לדונו כ'בית ישראל', הואיל וישראל מצויה שם ואין חשש מעירוב דבר טמא. מה גם שמאכלים אסורים אינם מצויים במטבח הצבאי כלל, ואפילו תערובת בשר בחלב אינה מצויה. אדרבא, פקודות הצבא אוסרות על הכנסת מזון שאינו כשר ועל בישול חלבי, והטבחים מודעים לכך שאם יעברו על הפקודות יענשו.

על כן, נראה שבהסתמך על כך שהבישול נעשה במטבח הצבאי, הנידון כ'בית ישראל', וכן בהסתמך על כך שהטבח הצבאי אינו פועל מיוזמתו, במקום צורך יש להתיר בדיעבד את המאכל לשיטת הרמ"א^{קנט}.

ח. בישולי נכרים במפעלים ובמטבחים גדולים

המשותף להיתרים אלו (נכרים העובדים בשכירות ובישול בבית ישראל) הוא, שבמצבים אלו יש פחות מקום לחשוש לחתנות. על דרך זו, כתב בשו"ת מהריט"ק^{קס}, שאין חשש בישולי נכרים במפעל המבשל אוכל לאנשים רבים, הואיל ואין קשר אישי ישיר בין עובדי המפעל לבין הלקוחות^{קסא}.

שיטה זו הובאה בכמה פוסקים, יש שצרפוה לנימוקים נוספים להקל^{קסב}, יש^{קסג} שכתבו שמנהג ההמון להקל בזה ואין למחות בידם, ויש^{קסד} אף שהתירו את הדבר לכתחילה. מאידך יש שדחו שיטה זו לחלוטין^{קסה}.

טעם זה, שייך במטבחים צבאיים גדולים, בהם אין לטבח קשר ישיר עם חיילי היחידה, ויש לצרפו לטעמי ההיתר שהובאו לעיל. אולם במטבחים קטנים, כגון במוצבים, פעמים רבות

פקודות והערות

[קנז] מערכת בישולי עכו"ם סימן א. [קנח] ח"ז סימן סב. [קנט] והסכימו עמנו הגר"א נבנצל והגר"ד כהן. אף שמשלשון הלבוש הנ"ל נראה שההיתר לאכול מבישולי נכרים העובדים בביתו, נובעים מחמת מעמדם הנחות הגורם לכך שלא ירצו להתחתן עמם, מה שאינו שייך כלל בחיילי צה"ל, טעם זה לא הוזכר בשאר האחרונים, ונראה שכל שאינו מתכבד בבישולו, ואינו אלא שירות הניתן מחמת ההכרח שבדבר, לא חששו חכמים לחתנות. [קס] הישנות, סימן קסא. [קסא] בדומה לכך, חידש הגר"ח פלאג'י (שו"ת חקקי לב סימן כג) שאדם שיודע שמאכל מסוים התבשל על ידי נוכרי, אינו צריך להודיע על כך לחברו. טעם הדבר, כיוון שעיקר האיסור משום קירוב דעת, ואם אינו יודע מי בישלו אין לו קירוב דעת בכך. [קסב] שו"ת מנחת יצחק (שם, ובח"ג סימן כו). [קסג] שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן מח). [קסד] שו"ת יסודי ישרון (ח"א יו"ד סימן כא), וראה מה שכתב עליו בשו"ת מענה לשון (חפוטא. ח"ב יו"ד סימן ג). [קסה] שו"ת שבט הלוי (ח"ב סוף סימן מה, ושם ח"ו סימן קח וח"ט סימן כג) בשם החזון איש, וכתב שיש להחמיר כדעתו.

ישנו קשר אישי שנוצר בין חיילי היחידה לטבח, שמתבטא גם במידת השתדלותו בהכנת מאכלים משובחים יותר.

1. צירוף דרכי ההיתר על פי שיטת השו"ע

אולם, להולכים בדרכו של מרן השו"ע, נראה לכאורה שאין לסמוך על היתרים אלו אפילו בדיעבד. שכן לשיטת השו"ע העיקר להלכה הוא כדעת הרשב"א, שלא הקל גם במקום בו חשש חתנות מצומצם ביותר.

מעבר לכך, לשיטת השו"ע ישנה חומרא עקרונית נוספת בבישולי עכו"ם, לגבי מידת השותפות הנדרשת של יהודי בהכנת המזון, בכדי להתירו באכילה.

בגמרא בעבודה זרה^{קס} נאמר:

"אמר רבינא, הלכתא, הא ריפתא דשגר (רש"י: הסיק בתנור) עובד כוכבים ואפה ישראל, א"נ שגר ישראל ואפה עובד כוכבים, א"נ שגר עובד כוכבים ואפה עובד כוכבים, ואתא ישראל וחתה בה חתויי, שפיר דמי".

הראשונים נחלקו האם דין זה של שגירת התנור, נאמר גם לגבי בישולי עכו"ם, או רק לגבי פת עכו"ם. לדעת הר"ן^{קס} והריב"ש^{קס} דין זה הוא דווקא בפת, ואילו האיסור והיתר^{קס} כתב, שדין זה נוגע אף לבישולי עכו"ם.

להלכה נחלקו בדבר השו"ע והרמ"א^ק:

"אין שגירת (פי' הבערה) התנור מועלת אלא בפת, אבל בשאר המתבשלים אין שגירת התנור, ולא הדלקת האש מעלה ומוריד, אלא ההנחה דווקא. לפיכך הרוצה לבשל במחבת בתנור של עובד כוכבים, צריך שיתן ישראל המחבת לתוך התנור, למקום הראוי להתבשל בו.

הגה: ויש חולקין וסבירא להו דהדלקת האש או חיתוי בגחלים מהני לענין בישול כמו לענין פת, וכן נוהגין. ואפילו חיתוי בלא כוונה מהני ומועיל. וי"א דאפילו לא חיתה ישראל ולא השליך שם קיסם, רק שהכותית הדליקה האש מאש של ישראל, שרי".

מבואר שלדעת הרמ"א, אין איסור בישולי עכו"ם כאשר היהודי הבעיר את האש והנכרי הניח עליה את התבשיל. יתירה מזאת, הרמ"א היקל כאשר היהודי הדליק אש, והנכרי העביר אש מאש זו למקום אחר, ובישל על גבי האש החדשה.

מקורות והערות

[קסו] לח ע"ב. [קסז] ע"ז טו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה פת. [קסח] סימן תקיד. [קסט] כלל מג דין ט. [קע] יו"ד סימן קיג סעיף ז.

בישולי עכו"ם בצה"ל בשעת הדחק ♦ תשובה ד

הרי שבשתי הסוגיות הנ"ל, נקט השו"ע לחומרא לגבי בישולי עכו"ם. אף על פי כן, בשו"ת רב פעלים^{קעא} נדרש לדון, האם ניתן להקל לשיטת השו"ע, במקרה בו קיימים שני יסודות ההיתר שנקט בהם הרמ"א:

"ואם השאלה שלך על משרת או משרתת גוים שאינם קנוים לך, אלא נשכרים אצלך לשרת בשכירות, דבזה הרמב"ן ז"ל לא התיר, הא ודאי דיש להחמיר בזה, וכמ"ש הר"פ ר"ח ז"ל. אך עכ"ז כיון דאיכא כמה גדולים דסמכו על המתירים, משום דהם מבשלים בבית ישראל, הנה אם אנשי עיר במבי נהגו בזה היתר, אין למחות בידם, ורק בתנאי שיהיה ישראל יוצא ובא שם בבית התבשיל, וגם שיהיה ישראל אחד מבני הבית מחתה באש בכל בישול ובישול. דאעפ"י דלדעת מרן ז"ל לא מהני חיתוי בתבשיל, וכמ"ש בסעי' ז' וכמ"ש הפר"ח ז"ל סק"י, מכל מקום, כיון דאמרינן דסומכים על המתירים, המקילים יש להם לפחות להזהר בזה. והנהדר שלא לסמוך על סברת המקילין בשום אופן תע"ב טוב. ומי שיש לו מח בקדקדו, יבין כמה תקלות יצא מזה^{קעב}, אעפ"י שהישראל יוצא ונכנס. ודי בהערה זאת".

מבואר מדברי הרב פעלים, שאף שאין לסמוך על היתרים אלו לכתחילה, הואיל והם כנגד דעת השו"ע, אך מכל מקום בשעת הדחק אין למחות ביד המקילים בדבר. כיוצא בזה הורה הגר"ע יוסף^{קעג}, שהסומך להקל לאכול מהתבשיל, כשישראל משתתף מעט בבישול, שנעשה בבית ישראל ועל ידי פועלים השכורים לישראל, יש לו על מי לסמוך, וכן נקט בשו"ת ציץ אליעזר^{קעד}, שיש להקל בכך אף לפוסקים כדעת מרן במקום צורך.

מן האמור לעיל עולה, שיש להתיר בשעת הדחק, הן לאשכנזים והן לספרדים, לאכול מבישולי טבח שאינו יהודי, כל עוד חייל יהודי השתתף מעט בבישול.

מפשט דברי הרב פעלים משמע, שלא התיר למעשה, אלא במקום שבו יש פיקוח של ישראל על הבישול, וכן הקפדה שישראל יהיה שותף במידת מה בהכנת המאכל, וכן נקטו רבים מהפוסקים^{קעה}. אף שלכאורה היה מקום לצרף כספק ספיקא את שיטת רבנו אברהם בנוגע לבישול בבית ישראל, ואת שיטת המהרש"ל שלא נאסר בישול של פועלים נכרים השכורים לישראל, נראה שלא ראו הפוסקים בכך אלא יסוד אחד להתיר, והיינו שאין חשש חתנות ומאכלות אסורות בהכי, הן משום שמדובר בבית ישראל והן משום שמדובר בשכירו, או משום שהטבח אינו מבשל עבור אדם מסוים באופן אישי, בדומה לבישול במפעלים.

אולם, בשו"ת יביע אומר^{קעו} הבין מדברי הרב פעלים, שעיקר סמיכתו אינה על כך שהישראל ישתתף מעט בבישול, אלא רק על היתר שפחות והיתר בית ישראל בפני עצמם^{קעז}, וכן נקט

מקורות והערות

[קעא] ח"ד או"ח סימן ו. [קעב] נראה שהבן איש חי חשש לתקלות כשרות שונות, כגון תערובת מאכלי איסור וכדומה. [קעג] בשו"ת יביע אומר (ח"ט יו"ד סימן ו), ובשו"ת יחיה דעת (ח"ה יו"ד סימן נד). [קעד] חלק כא סימן סא. [קעה] ראה שו"ת משנה הלכות (ח"ט סימן קנט), והגר"א וייס (שיעור לפרשת דברים). אף בדברי הגר"ע יוסף ובמה שכתב בשו"ת ציץ אליעזר (שם, שלשונו בעניין זה אינה ברורה כל הצורך) לא מצאנו שהתירו למעשה, אלא במקום שישראל השתתף מעט בבישול. [קעו] ח"ט יו"ד סימן ו אות ד. [קעז] נראה שדייק

למעשה הגר"י יוסף^{קע}, שיש לצרף נימוקים אלו במקום צורך, אפילו שלא השתתף כלל הישראל בבישול.

מעבר לכך, הגרנ"א רבינוביץ^{קעט}, סמך על שיטת רבנו אברהם מצד עצמה, והתיר לחולה שאין בו סכנה, בישול נכרי בבית ישראל, אף בלא כל השתתפות של ישראל בדבר, ונראה שיש מקום להישען על סברא זו במקום צורך גדול, אף לנמשכים אחר פסקי מרן בעל השו"ע^פ.

בשו"ת דבר חברון^{קפא}, חידש הגר"ד ליאור בנוגע למטבח הצבאי:

"נראה שבצבא מכיוון שהטבח פועל מדין סמכות המלכות, לא שייך לומר לדעת ר"ת 'לא פלוג', מפני שזה סוג שונה של עובדים. דעבד קנוי או שפחה קנויה מיחלף בנכרי רגיל, אך העסקת עובדים מכוח פקודה, לא אתי מיחלף באדם עצמאי. לכן לכתחילה יש להקפיד שחייל יהודי ידליק את האש, והדלקה זו תועיל גם לאחינו הספרדים, אולם במקומות נידחים בצבא, שאין יכולת לבצע את ההדלקה ע"י יהודי, יש לסמוך על שיטת הראב"ד ולענ"ד גם ר"ת יודה בכהאי גוונא".

מדבריו נראה, שמודה אף הוא לדברי הגרנ"א רבינוביץ הנ"ל, שבשעת הדחק יש לנקוט כדעת רבנו אברהם. אולם מעבר לכך, לדעת הגר"ד ליאור אף לדעת החולקים על רבנו אברהם, אין איסור בישול עכו"ם במאכל שנתבשל על ידי חיילים, הפועלים מכח פקודה, הואיל ומציאות זו שונה באופן מהותי מנכרי עצמאי^{קפב}.

יש להעיר, שמדברי הרשב"א שעליו מבוססים פסקי השו"ע משמע, שאיסור בישולי עכו"ם אינו תלוי בטעם הדין, אלא חכמים אסרו באופן גורף, משום 'לא פלוג'. אם כן, אף שאין מדובר באותו נכרי רגיל, לכאורה יש לאסור. ביישוב הערה זו, כתב לנו הגר"ד כהן, שאין אומרים 'לא פלוג' בכל גווני, אלא במקום שעלולים לבוא ולדמות למקרה האסור, אך במקרה השונה באופן מהותי כבנידון דידן, יתכן שאין אומרים 'לא פלוג'.

ז. נכרי שאינו עובד עבודה זרה

בפוסקים נזכר צד היתר נוסף להתיר בישול נכרים, והוא כאשר הנכרי המבשל אינו עובד עבודה זרה, אלא מוסלמי, דרוזי או חסר דת.

מקורות והערות

כן מלשוננו של הרב פעלים, ממה שתלה את התנאי, שישתתף הישראל בבישול, כעין הסתייגות בסוף דבריו, ולא בעיקר הסימוכין עליהם נשען בהיתרו. [קעח] במכתב לרבני בית המדרש להלכה. [קעט] כפי שהובא בשמו בשו"ת במראה הבזק (ח"ח תשובה לד). [קפ] העיר על כך הגר"ד כהן, שדבר זה תלוי אם בני ספרד קבלו את הוראות מרן בדרך ודאי כנגד כל החולקים עליו, או בדרך ספק, וממילא בשעת דחק ניתן להקל בדבר. על כל פנים בצירוף ספקות נוספים, נראה שלרובם המוחלט של פוסקי ספרד ניתן להקל בדבר. [קפא] יו"ד ח"ב סימן קג. [קפב] יש לציין שהסבר זה אפשרי בלשוננו של הריטב"א שהובא לעיל. מלשוננו משמע, שלא אסרו בישול נכרי בבית

במסכת עבודה זרה^{קפ} הוזכר הטעם לאיסור פת עכו"ם:

"וגניבא משמיה דרב אמר, כולן משום עבודת כוכבים גזרו בהן, דכי אתא רב אחא בר אדא א"ר יצחק, גזרו על פיתן משום שמנון, מאי אולמיה דשמן מפת, אלא, על פיתן ושמנון משום יינן, ועל יינן משום בנותיהן, ועל בנותיהן משום דבר אחר, ועל דבר אחר משום דבר אחר (עבודה זרה^{קפד})".

ר' יונתן אייבשיץ בספר מטה יונתן^{קפה} העלה שתי אפשרויות בכוונת הגמרא:

"דהא דקאמר על פיתן וכו' ועל יינן משום בנותיהן ועל בנותיהן משום דבר אחר, דלמסקנה דקאמר דעל בנותיהן הוא ייחוד בנותיהן קאי גם אהא דקאמר על יינן משום בנותיהן, דמשום בנותיהן דרישא וייחוד בנותיהן לא גזרו כי אם משום דבר אחר, ואם כן היכא דליכא חשש דבר אחר, לא גזרין כלל על פיתן ועל יינן.

אבל אית דמפרשי, דהא דקאמר למסקנא משום בנותיהם היינו ייחוד, לא קאי רק אהא דקאמר על בנותיהן משום דבר אחר, אבל ברישא דיינן משום בנותיהן, היינו הלאו דלא תתחתן בם, ודקאמר על בנותיהן משום דבר אחר, הוא מלתא באנפי נפשה, לפי זה גזירת פיתן לא תליא בעבודת כוכבים, אפילו שאינו עובד כוכבים, נמי אסור פיתן משום לא תתחתן וכו'".

נמצא, שלפי הסברו הראשון, גזירת פיתן ויינן היא משום בנותיהן, וכל הבסיס לגזירת בנותיהן הוא חשש שיתפתה לעבודה זרה. לעומת זאת לפי הסברו השני, גזירת פיתן משום בנותיהן עומדת בפני עצמה, ללא קשר לאיסור עבודה זרה, וממילא אין לחלק בגזירה בין נכרי עובד עבודה זרה לנכרי שאינו עובד עבודה זרה.

רבי יונתן אייבשיץ דייק, שמדברי השו"ע משמע כפירוש הראשון, והיינו שלא נאסרה אלא פת נכרי עובד עבודה זרה בלבד. כיוצ"ב למד בדעת השו"ע בעל תורות אמת^{קפז}, מתוך דיוק בדברי הש"ך.

מאידך, רבים חלקו על הבנת המטה יונתן והתורות אמת בדעת השו"ע והש"ך, הובאו דבריהם בשו"ת יחוה דעת^{קפח}, שהכריע כדעת האוסרים. פוסקים נוספים^{קפה} העירו, שדיוקם של האחרונים מבוסס על גרסה מצונזרת של השו"ע, שאינה תואמת את הדפוס הראשון של^{קפט}.

מקורות והערות

ישראל, כיוון ששונה הדבר מצורת הגזירה המקורית (ולא מצד שאין באופן זה חשש חתנות). [קפג] לו ע"ב. [קפד] רש"י ד"ה ועל דבר אחר. [קפה] על שו"ע יו"ד סימן קיב סעיף א. [קפו] על השו"ע שם. [קפז] ח"ה סימן נד. [קפח] שו"ת דברי בניהו (חלק יא סימן נג), וכן אמר לנו הגר"א נבנצל, אך צידד להקל מטעם אחר, שעל פי הבנת חלק מהאחרונים בדעת הרמב"ם (איסורי ביאה פרק יב הלכה כה) אין איסור חתנות מן התורה בנכר תושב. [קפט] ראה הערה בשו"ע מהדורת פרידמן.

פרק ו ♦ בישולי עכו"ם

אעפ"כ נראה שיש מקום לצרף שיטות אלו בשעת הדחק, וכן הורה הגר"ש עמאר בשו"ת שמע שלמה^{קצ}, ועל כן הקל במקום צורך גם לספרדים, בנכרי שאינו עובד ע"ז ובצירוף העובדה שיהודי השתתף מעט בבישול, וכן אמר לנו הגר"ד כהן.

ח. חולה שאין בו סכנה

כתב הרא"ה^{קצא}:

"אף אני אומר שהנכרי שבא לבשל לחולה, והוא בשבת בזמן האסור לנו לבשל, שלא אסרו משום בשולי נכרים כלל. דלא שייך הכא משום חתנות. ולא עוד אלא שמותר לבריא במוצאי שבת".

הרשב"א^{קצב} השיג על דבריו, וכתב שלא הותרו בישולי עכו"ם אלא עבור החולה בלבד, וגם זאת רק בשבת עצמה, משום שאין אפשרות ליהודי לבשל עבורו:

"וחלילה וחס שלא הותר אפילו לחולה עצמו אלא לעת הצורך בלבד, דהיינו בשבת, הא במוצאי שבת חזר לאסורו".

הרמ"א פסק^{קצי}:

"עובד כוכבים שבישל לחולה בשבת מותר, ואין בו משום בישולי עכו"ם, דכל כה"ג היכרא איכא".

בדומה לכך פסק השו"ע בהלכות שבת^{קצד}:

"חולה שאין בו סכנה מותר בבישולי אינו יהודי".

האחרונים נחלקו^{קצה}, האם להלכה התבטל מותר אף במוצאי שבת ואף לבריא, כדעת הרא"ה, או שמא ההיתר מוגבל לחולה עצמו בלבד, כדעת הרשב"א.

מתבאר, שלא התירו בישולי עכו"ם לחולה אלא בשבת בלבד, ולא עלה על דעתם של הראשונים הנ"ל, להתיר לבשל ע"י נכרי עבור חולה, במקום שהדבר אפשרי ע"י ישראל.

אמנם בשו"ת מנחת יצחק^{קצו} כתב שיש להתיר בישולי עכו"ם עבור תינוקות, והשווה זאת לבישול עבור חולה:

"ובלא"ה, צרכי קטן כחולה שאין בו סכנה, ומותר בבישולי עכו"ם, עי' או"ח סימן שכח סעיף יז ויט".

מקורות והערות

[קצ] ח"ב יו"ד סימן ז. [קצא] בדק הבית (ב"ג ש"ז). [קצב] משמרת הבית (שם). [קצג] יו"ד סימן קיג סעיף טז. [קצד] סימן שכח סעיף יט. [קצה] עיין בספר פסקי תשובות (סימן שכח אות מא) ובהערות למשנה ברורה 'דרשו' (הערה 30 שם), שהמשנה ברורה סתר את עצמו. [קצו] ח"ג סימן עב.

בישולי עכו"ם בצה"ל בשעת הדחק ♦ תשובה ד

וצ"ע מהיכן למד היתר לבישול נכרים במקום שניתן לבשל על ידי יהודי, ונראה שיש למצוא סמך לדבריו בחידושי הריטב"א למסכת פסחים קצ"ז.

למעשה, בשו"ת ציץ אליעזר^{קצ"ח}, נשאל אם ניתן להתיר בישולי עכו"ם לחולה, כשאין אפשרות שיהודי יבשל עבורו, והביא דברי השואל שנטה להיתר:

"וכשאלת חכם חצי תשובה, מציין להנפסק בשו"ע או"ח סי' שכ"ח סעי' י"ט, דחולה שאין בו סכנה מותר בבישולי עכו"ם... הרי מפורש דבמקום שאי אפשר לבשל ע"י ישראל, מותר חולה שאין בו סכנה בבישולי עכו"ם... ומסיק, דיש מקום להתיר בזה אפילו בחול, באי אפשר לבשל אז ע"י ישראל, אך נשאר בספק מה נקרא אי אפשר, דאם אפשר לקנות אוכל מוכן שעולה ביוקר נקרא אי אפשר, ואם אין בעיר הזאת אוכל מוכן, וצריך לנסוע לעיר אחרת כדי לקנות אותו, האם זה נקרא אפשר או אי אפשר".

ובסוף התשובה, לאחר שדן הגר"א ולדנברג להתיר מסיבות אחרות, כתב:

"מכל הלין נלענ"ד, דשפיר יש להתיר בנידון דשאלתו דמר, גם באם יש ספק אם זה נקרא אי אפשר לקנות אוכל מוכן, ומה גם שהמדובר באשה חולנית, שאינה יכולה לתפקד בעבודת הבית, הגם שהיא בגדר חולי שאין בו סכנה".

בקובץ מבית לוי^{קצ"ט} הובא בשם הגר"ש וואזנר, להקל הלכה למעשה לחולה שאינו בו סכנה לאכול מבישול נכרי, כאשר אין אפשרות לבשל על ידי ישראל.

למעשה, היתר זה אינו מתקיים בצבא, שכן תמיד יש בנמצא יהודי שיכול להניח את הסיר על האש או להשתתף מעט בבישול. אולם במקום שהחיילים עסוקים במשימותיהם, ואין באפשרותם כלל לבשל בעצמם, נראה שיש לצרף היתר זה לסניף להקל, בחייל תשוש ביותר אחר פעילות מאומצת.

סיכום

א. מאכל שנתבשל על ידי חייל שאינו יהודי, ללא שחייל יהודי הדליק את האש, אסור באכילה.

ב. לכתחילה יש להקפיד שהסיר יונח על גבי האש על ידי יהודי, בהתאם לפקודות ולהנחיות הכשרות בצה"ל.

ג. במצבי דחק שונים, וכאשר ניתן לכך אישור חריג של רב הפיקוד בתיאום עם ענף כשרות, ניתן להקל בדיעבד כל שיהודי הדליק את האש או השתתף מעט בבישול.

מקורות והערות

[קצ"ז] כה ע"ב ד"ה איכא דאמרי, וראה מקורות נוספים בספר שלחן מלכים (ח"ב שער טו פרק ז). [קצ"ח] חלק כא סימן סא. [קצ"ט] בענייני יו"ד עמ' מה.

פרק ו ♦ בישולי עכו"ם

- ד. אם סמוך לכניסת השבת התברר שאת סעודת השבת הכין טבח שאינו יהודי, ובזמן שנותר עד כניסת השבת לא ניתן לבשל, אלא להסתפק במנות קרב וכד', ניתן להקל באישור רב הפיקוד כנ"ל, ולאכול מהמזון שבושל על ידי מי שאינו יהודי (בלא השתתפות של יהודי כלל), אולם המחמיר בזה תבוא עליו ברכה.
- ה. חיילים ששבו מפעילות מבצעית או מאימונים, כשהם עייפים ורעבים, וגילו שסעודתם נתבשלה על ידי טבח שאינו יהודי, ואין באפשרותם לאכול מזון שאינו מבושל עד להכנת סעודתם החליפית, רשאים להקל לאכול ממזון זה.

תשובה ז

כלים שבישל בהם חייל שאינו יהודי

שאלה:

האם חובה להכשיר כלים שבישל בהם חייל שאינו יהודי עבור עצמו או עבור חבריו? האם ניתן להקל בכך כשיהודי הדליק את האש? כיצד יש להכשיר מחבת שבישל בה אינו יהודי, ומהו דין כלים שלא ניתן להכשירם?

תשובה:

א. שיטות הראשונים

לעיל התבארו הלכות המאכלים שהתבשלו על ידי חייל שאינו יהודי. בתשובה זו נדון לגבי הכלים שהתבשלו בהם מאכלים שנאסרו באכילה משום בישולי עכו"ם.

הלכה זו לא התבארה בפירוש בגמרא, אולם הרשב"א^א הסיק מסתימת הסוגיות, שכפי שהמאכלים נאסרו, כך יש לאסור את הכלים שבלוע בהם טעם המאכל האסור:

"ולענין כלים שבישל בו העבד גילולים לפנינו דבר שיש בו משום בישולי נכרים, מסתברא שצריכין הכשר, דכל שאסרוהו חכמים פליטתו אסורה כמוהו... ואף על פי שלא אסרו בישוליהן אלא משום גזרת בנותיהן, ליכא למימר שאין בגיעוליהן משום חתנות אלא בגופן ממש... וטעמא דכל שאסרו חכמים כעין דאורייתא אסרו".

הרשב"א אף מרחיב את דבריו לשפחות נוכריות העובדות בביתו של יהודי, שיש מהראשונים שהקלו אף במאכלים שהתבשלו על ידן^ב, ואף הצריך בדיעבד לשבור כלי חרס שבישל בו נכרי:

"והילכך צריך לזהר בשפחות שלנו שרגילותן לבשל לעצמן בקדרות שלנו, שיניחנו ישראל ע"ג האש או שיהפך קודם שהגיע למאכל בן דרוסאי, דאי לא הקדרה שנתבשל בה וקערה שנאכל בה אסורות, דכל שהמאכל אסור הכלים שבלעו ממנו אסורין. ואם של חרס ישברו, ואם של שטף יגעיל וילבן כדין כלים שבלעו מן האיסור".

מדברי הרשב"א עולה, שאף שטעם האיסור אינו שייך בכלים, כיוון שאין חשש שהטעם הבלוע בכלים יוביל לקשרי נישואים אסורים, בכל זאת חכמים אסרו באופן גורף את עצמו של המאכל וממילא אף את הטעם הבלוע בכלים. כיוצא בזה כתב השלטי גיבורים^ג בשם הקדוש מדרוש:

"שמעתי כי בבית הקדוש מדרוש אירע מעשה על שפחת עובדת כוכבים שבשלה

מקורות והערות

[ר] תשובה ד. [רא] תורת הבית (ב"ג ש"ז). [רב] כפי שהתבאר לעיל תשובה ד סעיף ג. [רג] על המרדכי ע"ז סימן תתלא.

בשבת, והצריך הקדוש להגעיל המחבת לפי שהיתה בלועה מבישולי עובדי כוכבים ... ואף כי בבית ישראל הוא דליכא חתנות, יש בו משום בישולי עובדי כוכבים, דלא פלוג רבנן".

מבואר בדברי הראשונים הנ"ל, שאף שיסוד איסור בישולי עכו"ם אינו שייך בטעם הבלוע בכלים אלא במאכלים עצמם שהתבשלו על ידי הגוי, ואף כשיש טעמים נוספים שלא לחשוש לחתנות, כגון שהבישול נעשה בביתו של יהודי, אסרו חכמים באופן כולל וגורף גם את הבלוע בכלי.

לעומת זאת, לדעת כמה מהראשונים איסור בישולי עכו"ם נאמר דווקא במאכלים עצמם, ולא בטעם הבלוע בכלים, כיוון שיסוד האיסור וטעמו אינו שייך בכך.

כך כתב הרא"ה¹:

"עוד אני בא לדון מזה הטעם, שלא השוו חכמים מדותיהם בענין זה, ולא אסרו בו אלא לפי מה שיראה שימשך בו טעם של חתנות. ואומר, שהנכרי שבא לבשל לעצמו בין בחול בין בשבת ובלבד דברים המותרין, שאע"פ שהתבשיל אסור משום בשולי נכרים אבל הכלים מותרין להשתמש בהן אחר הדחה, דלגבי גיעולי הכלים לא מסתבר למימר דגזרו ואסרו בהו משום בשולי נכרים דלית בהו משום חתנות ולאו משום איקרובי דעתא".

וכן כתב בתוספות הרא"ש²:

"ואני אומר דלכולי עלמא הכלים שבישל בהן הגוי מותרין ואין צריכין הגעלה דכולי האי לא החמירו חכמים לאסור פליטת בשולי גויים דלא שייך בית חתנות כלל".

והובאו הדברים בטור³, ברבנו ירוחם⁴ ובספר איסור והיתר⁵.

הר"ן בתשובה⁶ הביא את דעת המקלים וכתב שדבריהם מסתברים, אולם לבסוף חשב לדעת המחמירים:

"אבל למעשה אני אוסר, לפי שראיתי קצת מן הגדולים שחלקו על הרא"ה ז"ל, ואסרו פליטת הכלים הבלועים מבשולי גויים, אף על פי שהם דברים מותרים, והצריכו הכלים הגעלה ואם הם של חרס ישברו, והרב בעל התרומה מזה הדעת, ולפיכך ראוי להנהיג איסור וכו' ופורץ גדר ישכנו נחש".

הרשב"א הוכיח כשיטתו מדברי בעל התרומה:

"וכן כתב הרב בעל התרומה ז"ל, אותן פנאדיש (=כעין בורקס) של דגים שאפה נכרי, כיון שהדגים אסורין משום בישולי נכרים, כמו כן העיסה שמבחוץ אסורה. דאע"ג

מקורות והערות

[רד] בדק הבית (שם). [רה] ע"ז מ ע"א. [רו] יו"ד סו"ס קיג. [רז] נתיב יז חלק ז. [רח] כלל מג סעיף ח. [רט] סימן ה.

כלים שבישל בהם חייל שאינו יהודי ♦ תשובה ה

דפת התירו והשמנונית של דגים הבלוע בו אינו בעין, מכל מקום קודם שנבלע בעיסה היה אסור ונמצאת העיסה בלועה מאיסור דרבנן.

דברי בעל התרומה מוסבים על בליעת טעם של מאכל האסור משום בישולי עכו"ם בתוך מאכל של היתר, והרשב"א מסיק שהוא הדין לעניין טעם כזה הבלוע בתוך הכלי. אולם הרא"ש בהמשך דבריו, כתב שאין מדברי בעל התרומה ראיה לדעת המחמירים:

"ואף על פי שבעל התרומות כתב דפנדא של גויים של דגים שאף הלחם אסור מפני שומן הדגים, שאני התם שתבשיל אחד הוא ונתבשל ביחד וידוע ממשות הדגים בפת".

וכן דייק בשו"ת מהרשד"ם" בדברי הטור, וכן העיר הפרי חדש^י. יש לעיין האם החמירו משום שהבינו שכאשר מדובר במאכל אחד, הרי שבכל זאת קיים חשש רחוק לחתנות, או שמא אף לשיטתם אין חשש כזה אלא שהחמירו משום 'לא פלוג'. גם אם נקבל את האפשרות השנייה, הרי שהאיסור מוגבל, לשיטה זו, למאכלים בלבד, ולא לטעם הבלוע בכלים.

ב. שיטת השו"ע להלכה

בשו"ע^{יב} הובאו שתי השיטות:

"כלים שבישל בהם העובד כוכבים לפניו דברים שיש בהם משום בישולי עובדי כוכבים, צריכים הכשר. ויש אומרים שאינם צריכים. ואף לדברי המצריכים הכשר, אם הוא כלי חרס מגעילו שלוש פעמים, ודיו, מפני שאין לאיסור זה עיקר מדאורייתא".

ממה שהביא השו"ע את דעת האוסרים בסתם ואת דעת המקלים בשם 'יש אומרים', נמצא שהכריע למעשה כדעת האוסרים את הכלים, וכן נקטו רוב ככל האחרונים^{יג}.

אולם בספר מנחת כהן^{יד} כתב:

"כלים שבשל בהם הגוי לפניו, דברים שיש בהם משום בישולי גוים, הנה מהרי"ק (=רבי יוסף קארו, בעל השו"ע) כתב בסימן קיג שיש מצריכים אותה הכשר, ויש אומרים שאינם צריכים שום הכשר ולא הכריע. ונ"ל שכדאי הוא הרא"ש לסמוך עליו במידי דרבנן".

בכוונת דבריו נראה, שאף שהשו"ע נקט דעת המחמירים בסתם, השתמש בסוף דבריו בלשון "לדברי המצריכים הכשר", ומשמע מלשון זו שלא היה ברור לו שהלכה כדבריהם.

הלכה למעשה בוודאי שיש להחמיר כדברי כל האחרונים, אולם נראה שיש ללמוד מלשון השו"ע, להקל במקום שישנם ספקות נוספים, כפי שהקל בעניין כלי חרס שבישל בהם נכרי,

מקורות והערות

[רי"ד סימן מא. [ריא] יו"ד סימן קיג ס"ק כה. [ריב] יו"ד סימן קיג סעיף טז. [ריג] חכמת אדם (כלל סו סעיף יא), ערוך השלחן (יו"ד קיג אות נ), משנה ברורה (סימן שכח, שער הציון ס"ק מא) ועוד. [ריד] ספר

להכשירם בהגעלה ג' פעמים, אף שבדברי הרשב"א הנ"ל מפורש שלא ניתן להכשיר כלי חרס שבישל בו נכרי.

לאור זאת נראה, שכאשר יהודי השתתף מעט בבישול, כגון שהדליק את האש¹⁷, מותר להשתמש בכלים אף לכתחילה, אף לדעת השו"ע שהצריך שהנחת הקדירה על גבי האש תיעשה על ידי יהודי. כמו כן נראה, שכאשר חייל שאינו יהודי בישל בכלים שאופן הכשרם מסופק, כגון מחבת, שנחלקו הראשונים אם הכשרה בליבון חמור או בהגעלה¹⁸, די להכשירם בהגעלה או בליבון קל.

א. שיטת הרמ"א להלכה

הרמ"א¹⁹ לא השיג על דברי השו"ע, אך הוסיף עליו:

"עובד כוכבים שבשל לחולה בשבת, מותר למוצאי שבת, אפילו לבריא, ואין בו משום בשולי עובדי כוכבים, דכל כה"ג היכרא איכא".

מקור דין זה בדברי הרא"ה שהובאו לעיל (סעיף א), ויסוד טעמו כנ"ל, שלא גזרו על בישולי עכו"ם במקום שאין חשש חתנות. ויש לעיין מדוע פסק הרמ"א כדבריו, בעוד שלא השיג על הוראת השו"ע שסתם כהרשב"א, הסובר שגזירת בישולי עכו"ם נאמרה בכל אופן, ולא חילקו חכמים בגזרתם כנ"ל. אכן, הט"ז²⁰ תמה על הרמ"א, וכתב שאילו היה רואה את דברי הרשב"א במשמרת הבית שהשיג על הרא"ה גם לגבי בישול לחולה בשבת, לא היה כותב כן. אולם הש"ך בנקודות הכסף על אתר כתב, שהרמ"א הקל במילי דרבנן, בהסתמך על הרא"ה אף כנגד הרשב"א, וצ"ב לדבריו מדוע לא השיג הרמ"א גם לגבי הכשרת הכלים, שאף היא מדרבנן.

למעשה, רוב האחרונים חששו לדעת הט"ז והחמירו להכשיר את הכלים שבישל בהם גוי לצורך חולה, ויש שהקלו להימנע מהכשרת כלים שאינם בני יומם²¹.

נראה שביאור אחר בשיטת הרמ"א, ניתן ללמוד מדבריו בספר תורת חטאת²²:

"וכתב הרשב"א דהוא הדין הכלים שבשלה בהם עכו"ם נאסרין, אף על פי שאין לחוש משום נבילות וטריפות, ועל כן כתב דיש לזהר בשפחות עכו"ם המבשלות לעצמן בבית רבן, שלא יניחו על גבי האור, ואם קדמו והניחו צריך שיהפוך קודם שיגיע למאכל בן דרוסאי, והרא"ש כתב שאין לחוש לזה כלל שלא החמירו בבישולי עכו"ם לאסור פליטתו עכ"ל הטור יורה דעה. והר"ן כתב בפרק אין מעמידין בשם הרא"ה כדברי הרא"ש, מיהו כתב דיש להחמיר לענין מעשה מאחר שגדולים חולקים".

מקורות והערות

התערובות ח"א סוף פ"א. [רטו] ראה תשובה ד סעיף ו. [רטז] ראה פרק ה תשובה ג סעיף ד. [ריז] שם. [ריח] שם ס"ק טו. [ריט] ראה פתחי תשובה (ס"ק ו), ודרכי תשובה (ס"ק צג ס"ק צה). [רכ] כלל עה דין יד.

כלים שבישל בהם חייל שאינו יהודי ♦ תשובה ה

הרי שביחס לשפחה שבישלה לעצמה בבית ישראל, הזכיר הרמ"א את דברי הרשב"א כצורתם, ומשמע שחשש לדבריו. והקשה הש"ך^{יב}, שהרמ"א עצמו הקל (בדיעבד) במאכלים שהוכנו על ידי השפחה בבית ישראל, וכל שכן שהיה לו להקל בכלים שבישלה בהם. ותירץ הש"ך:

"דאע"פ שבישלה בבית ישראל אם בישלה לעצמה גרע טפי, ואף על גב דבפנים בתורת חטאת מתיר בבית ישראל מטעם דא"א שלא יחתה אחד מבני הבית, י"ל דאם מבשלה לעצמה אין רגילות כלל שא' מבני הבית יחתה".

אולם המנחת יעקב^{יג} כתב ליישב באופן נוסף:

"ועוד נ"ל לפע"ד דמעיקרא לא קשה מידי, דודאי הרשב"א שכתב דיש ליזהר בשפחות אזיל לשיטתו וכמ"ש הרב לקמן דין י"ז בשמו, דיש ליזהר בבישול שלהם, והרב אף שפסק לקמן דין י"ז להקל בדיעבד, מ"מ העתיק כאן דברי הרשב"א, היינו כדי ליזהר לכתחלה, אבל בדיעבד מותרין הכלים, והא דהצריך הרב הגעלה לכלים, לא קאי אשפחות שבבית ישראל, רק על סתם עכו"ם, וכן מבואר מלשון הרב בסימנים לקמן".

מבואר, שכל שהחמיר הרמ"א להכשיר את הכלים אינו אלא זהירות לכתחילה, ובשפחות העובדות בבית ישראל לא החמיר הרמ"א כלל להכשיר את הכלים. ונראה שלדבריו מיושב היטב מדוע היקל הרמ"א כדעת הרא"ה לגבי תבשיל שבישל אינו יהודי עבור חולה בשבת, מאחר שעיקר האיסור אינו ברור כלל לשיטתו.

נמצאנו למדים שעל פי המנחת יעקב לא הצריך הרמ"א להכשיר את הכלים אלא משום חומרא, ובמקום שיש צדדים נוספים להקל בוודאי שניתן יהיה לסמוך על דברי המקלים, וכל שכן שכאמור לעיל, גם השו"ע לא הכריע באופן נחרץ כדעת האוסרים, ורק חשש לדבריהם מספק.

ד. דין האוכל שבושל בכלי בדיעבד

הש"ך^{יד} כתב, שכל שאסרו את הכלים, אינו אלא לעניין שלא להשתמש בהם לכתחילה בלא הכשרה, אולם בדיעבד אם בישל בכלי, המאכל מותר, משום שטעם בישולי עכו"ם היוצא מדפנות הכלי בטל ברוב, וכן כתב החכמת אדם^{יז}. אולם כמה אחרונים הקלו בדבר מטעם אחר, וז"ל ערך השולחן^{יח}:

"וכן נראה עיקר דהכלי צריך הכשר לכתחילה, אבל בדיעבד נראה דהתבשיל מותר, דסמכין על הרא"ש והרא"ה ורבנו ירוחם והאיסור והיתר והרדב"ז שהתירו הכלי".

למדנו מדברי הפוסקים הנ"ל, שכל שהחמירו להלכה כהרשב"א אינו אלא לכתחילה, אבל בדיעבד אין לאסור את המאכל. מאידך, יש מהאחרונים^{יט} שנקטו, שבישולי עכו"ם אינם

מקורות והערות

- [רכא] שם ס"ק כ. [רכב] על התורת חטאת הנ"ל ס"ק כז. [רכג] שם ס"ק כא. [רכד] כלל סו סעיף יא.
[רכה] שם ס"ק כא. [רכו] הובאו דבריהם בדרכי תשובה (שם ס"ק צ).

בטלים ברוב אלא בשישים, וראה שם בשם החיד"א שאין להקל בכך אלא בשפחות העובדות בבית ישראל, שיש שהקלו בהם בכל אופן, אולם למעשה נראה שיש להקל כדעת רוב האחרונים, ולהתיר את המאכל בדיעבד.

ה. כלים שבישל בהם חייל שאינו יהודי במטבח צבאי

יש לעיין כיצד יש להורות בכלים שבישל בהם חייל שאינו יהודי במטבח צבאי, שכפי שהתבאר לעיל תשובה ד סעיף ב, נאמרו כמה צדדי היתר להקל בשעת הדחק במאכלים עצמם, מכיוון שמטבחי הצבא נידונים כ'בית ישראל' ואת החיילים העובדים במטבח יש לדון כשכורים למלאכתם, ואם כן יש לדון האם ניתן להקל שלא להכשיר את הכלים אף לכתחילה, מאחר שעיקר איסור הכלים שנוי במחלוקת, וכפי שהקל בכך המנחת יעקב הנ"ל לדעת הרמ"א.

למעשה נראה שאין להקל בכך לכתחילה, כיוון שהיתר השפחות והיתר הכלים מיסוד אחד הם נובעים, שלדעת הרא"ה וסיעתו לא אסרו בישולי עכו"ם אלא במקום שיש לחשוש לחתנות, ואילו לדעת הרשב"א וסיעתו, לא חילקו חכמים בגזרתם ואסרו בכל אופן, ואם כן אין לצרף שתי דרכי היתר שקרובות להיות ספק אחד בלבד, ועל כן ככלל יש להכשיר כלים שבישל בהם נכרי בצה"ל. אולם במקום צורך נראה שניתן להקל בדבר, ולדון את מחלוקת הראשונים לגבי הכלים כספק נוסף, מלבד המחלוקת לגבי בישול בבית ישראל, כיוון שיתכן שאף אם לא חילקו חכמים בגבולות האיסור, לא אסרו אלא את המאכלים עצמם ולא את הכלים¹²¹ בשו"ת דברי יציבי¹²² הקל בזה למעשה בשעת הדחק, וכן כתב לנו הגר"י יוסף ביחס לנכרי שאינו עובד עבודה זרה. מה גם שבצה"ל לרוב ישנם צדדי היתר נוספים וכפי שפורט בתשובה הנ"ל.

מטעם זה נראה להקל למעשה לצוות ספינה מצומצם, להשתמש בכלים שבישל בהם חייל שאינו יהודי עבור עצמו (בכפוף לכל שאר הלכות ונהלי הכשרות), אחר שינקו אותם היטב, כאשר אין אפשרות מעשית להקפיד על כך שיהודי ידליק את האש או יבשל עבורו. בכגון זה, יש לסמוך על צירוף כל צדדי ההיתר הנ"ל.

יתירה מזאת, כאשר נכרי בישל באקראי בכלי של ישראל בלא רשות, והכשרת הכלי כרוכה בטורח רב, נראה שמעיקר הדין ניתן להקל להסתפק בהשהיית הכלי כ"ד שעות, ולאחר מכן להשתמש בו בלא הכשר. מסתבר, שאין בכך ביטול איסור לכתחילה, על פי המבואר בשו"ע וברמ"א¹²³ שעצי מוקצה שנושרו לתוך תנור ועתידיים להישרף בתוכו, מותר להוסיף עליהם ביום טוב עצים נוספים ולהדליקם, כאשר אין לו הנאה וצורך בביטול האיסור, כיוון שביטול האיסור לא נעשה על ידי האדם אלא מעצמו, והאיסור עתיד לכלות בשעת ביטולו. על דרך

מקורות והערות

[רכז] וראה כיוצא בזה בדברי תוספות הרא"ש שהובאו לעיל סעיף א. [רכח] יו"ד סימן ל, וראה גם בספר לוית חן (סימן שיח סעיף א). [רכט] יו"ד סימן צט סעיף ה, או"ח סימן תקז סעיף ב, וראה שו"ע הרב (שם קו"א ג).

כלים שבישול בהם חייל שאינו יהודי ♦ תשובה ה

זו מבואר בראשונים^ר, שאיסור הבלוע בדופן כלי הרי הוא כעצים הנשרפים, כיוון שהטעם שיצא ממנו יכלה ויתבטל בתבשיל. לאור זאת נראה, שהואיל ובישול הנכרי נעשה שלא מדעת בעלי הכלי, נחשב הדבר שהאיסור החל להתערב ולהתבטל מעצמו^{רל}, ומותר מן הדין לבשל בו לכתחילה אף שמבטל בכך את האיסור. אף על פי כן, מכיוון שיש הסוברים שבישולי עכו"ם אינם בטלים ברוב אלא בשישים (כפי שהתבאר לעיל סעיף ד), ולדבריהם האיסור לא יתבטל ויכלה בעת הבישול, אין להקל בכך לכתחילה אלא בכלי שאינו בן יומן, שכיוון שטעמו פגום, השימוש בו אסור רק משום ביטול איסור לכתחילה^{רז}.

אמנם, יש שפקפקו בהיתר זה, מכיוון שקודם הבישול לא התערב ההיתר בבליעת האיסור, אלא רק נבלע בדופני הכלי, ובעת הבישול הרי זה כמבטל איסור שעוד לא התערב^ר, ועוד שיש אומרים^{רל} שאיסור שימוש בכלים שאינם בני יומן אינו תלוי בדיני ביטול איסור לכתחילה, אלא זו גזירה קבועה שלא יבוא להשתמש בכלי בעודו בן יומן, ולדבריהם אין צד להקל בדבר. למעשה, שמענו מהגרש"ק גרוס שניתן להקל בכך במקום צורך בצה"ל, מכיוון שבלאו הכי לדעת רבים מהפוסקים יש צדדי קולא שונים לגבי בישולי עכו"ם במציאות הצבאית, כנ"ל.

סיכום

- א. כלים שבישול בהם חייל שאיננו יהודי, אך יהודי השתתף מעט בבישול, מותרים בשימוש ללא הכשר.
- ב. כלים שבישול בהם חייל שאיננו יהודי לעצמו או ליהודי אחר באופן האסור (כגון שיהודי לא הדליק את האש), יש להכשירם, וככלל אין להקל בכך גם במטבח הצבאי.
- ג. במקום צורך, ואם ניתן לכך אישור על ידי רב הפיקוד בתיאום עם ענף כשרות, וכשאין אפשרות זמינה להכשיר את הכלים, ניתן להשהותם כ"ד שעות, ולהשתמש בהם בלא הכשרה, ובשעת הדחק יש להקל בכך גם בלא השהיה.
- ד. מחבת שבישול בה חייל שאיננו יהודי (מאכל כשר) די להכשירה בהגעלה או בליבון קל.
- ה. כלים שבישול בהם חייל שאיננו יהודי ולא ניתן להכשירם, כגון שיש בתוכם מנגנון חשמלי שעשוי להתקלקל בתהליך ההכשרה, מותרים בלא הכשר אחר מעת לעת.
- ו. כלי חרס שבישול בהם חייל שאיננו יהודי, הכשרם בהגעלה ג' פעמים.
- ז. כלים שבישול בהם חייל שאיננו יהודי, וחזרו ובישלו בהם מאכל אחר אף תוך מעת לעת, המאכל מותר באכילה בדיעבד.

מקורות והערות

[רל] ר' דוד (פסחים ל), מאירי (ביצה ה ע"ב), וראה שערי תשובה (או"ח סימן תקז ס"ק א). [רלא] בדומה לנכרי שהניח עצי מוקצה בתנורו של יהודי ביום טוב, ראה משנ"ב (סימן תקז ס"ק טז) ובספר טוב ראי (ביצה ד ע"ב). [רלב] ראה בית שלמה (יו"ד סימן קפו) עפ"י הש"ך (יו"ד סימן קטו ס"ק טו), וראה גם שו"ת מהר"ם שיק (יו"ד סימן שיב). [רלג] ראה כיוצא בזה בביאור הלכה (סימן תקז סעיף ב ד"ה שלא). [רלד] ראה פמ"ג (יו"ד סימן קג שפ"ד טז).

תשובה 1

שתיית קפה שהוכן על ידי אינו יהודי

שאלה:

האם מותר לשתות קפה שהוכן על ידי חייל שאינו יהודי, או כאשר מתארח במאהל בדואי?

תשובה:

א. בישולי עכו"ם במשקה

כפי שהתבאר לעיל¹, מאכל שבושל על ידי נכרי אסור באכילה מדרבנן, אלא אם כן אינו עולה על שולחן מלכים, או שהוא נאכל כמות שהוא חי. לפי זה, לכאורה יש לאסור שתיית קפה שהוכן על ידי נכרי, שכן קפה עולה על שולחן מלכים ואינו נאכל כמות שהוא חי. אף על פי כן, כתבו הפוסקים סברות שונות להתיר את שתייתו.

שיטת הפר"ח ואחרונים נוספים, שאיסור בישולי עכו"ם נאמר רק במאכלים שמלפתים בהם את הפת, וממילא לא גזרו גזירה זו בקפה. אולם, כפי שהתבאר לעיל תשובה ב, רוב האחרונים חלקו על הגדרה זו.

אף על פי כן, לגבי משקה הורו כמה מפוסקי דורנו, שאין בו כלל איסור בישולי עכו"ם. כך כתב הגרי"ש אלישיב²:

"ובקפה של נכרים כתבו להתיר, משום דבעינן בישול עכו"ם בדבר העולה על שולחן מלכים – במידי דבר אכילה לא במידי דבר שתיה".

בדומה לכך כתב בשו"ת משנה הלכות³:

"ועל דבר ששאל אי מותר לשתות קפה שחור אצל עכו"ם, לפענ"ד הנה מבואר באחרונים, דבקפה ליכא משום בישול עכו"ם, וגם הוא אינו מאכל אלא משקה".

ב. הקפה בטל למים

כתב השו"ע⁴:

"כל שכר של כותים, אחד שכר של תמרים או של תאנים או של שעורים או של תבואה או של דבש, אסור משום חתנות. ואינו אסור אלא במקום מכירתו, אבל אם הביא השכר לביתו ושותהו שם, מותר, שעיקר הגזרה שמא יסעוד אצלו. ולא אסרו

מקורות והערות

[רלה] תשובות א-ב. [רלו] אשרי האיש (יו"ד פרק ח הערה ג). [רלז] חלק יב סימן יט. [רלה] יו"ד סימן קיד סעיף א.

שתיית קפה שהוכן על ידי אינו יהודי ♦ תשובה ו

אלא כשקובע עצמו לשתות כדרך שאדם קובע בשתיה, אבל אם נכנס בבית העובד כוכבים ושתה דרך עראי באקראי, מותר".

מבואר בדברי השו"ע, ששיכר שהוכן על ידי נכרי אינו אסור אלא דווקא כאשר ההקשר בו שותים אותו, עלול לגרום לקשרי חיתון. זאת בשונה משאר בישולי עכו"ם, שנאסרו ליהודי גם בתוך ביתו שלו.

בטעם היתר השיכר, נחלקו האחרונים.

הט"ז^{רלט} כתב:

"ואין בזה איסור משום בישולי עובדי כוכבים, כי היכי דהתבואה בטילה לגבי המים לענין ברכה ד'שהכל', הכי נמי בטילה לענין איסור בישול עובדי כוכבים".

וכן נקטו אחרונים רבים^{יב}. מאידך, בשו"ת פנים מאירות^{ימא} השיג על דבריהם, ופירש את היתר השיכר באופן אחר:

"אלא עיקר הטעם משום דשיכר שלהם לא היה עולה על שולחן מלכים, או כמו שכתב הב"ח דלא שייך חתנות כולי האי, דלא מזמני עליהו, וליכא קריבא דעתיה כולי האי".

לאור פירושו של הט"ז לדברי השו"ע, פסקו אחרונים רבים^{ימב}, שאין איסור בקפה שהוכן על ידי נכרי, שכן גרגירי הקפה בטלים למים.

א. קפה שחוזר לעוצמת נס קפה

החתם סופר בחידושי לעבודה זרה^{ימג}, נקט גם הוא כדעת המקילים לגבי שתיית קפה, אלא שביסס את ההיתר על יסוד שונה:

"הקאפע שהתיר הפר"ח סימן קיד סק"ו, בודאי מותר מטעם זה, שגרעיני הקאפע אינם נימוחים במים רק קליטת טעם בעלמא, ולית ביה משום בשולי נכרים".

ודייק בדבריו בשו"ת שבט הלוי^{ימד}:

"ומכל מקום נולד לנו מדברי החתם סופר חומרא, לענין שתיית נס קפה של זמן הזה, דבזה מערבים גם גוף הקפה עצמו ואין כאן רק נדון של קליטת טעם כאשר היה בימי החתם סופר וכו', ואף על פי שיש לי ללמד זכות על אלה המקילים בזה, דלית להו חידושו של החתם סופר, שהוא עפ"י דעת הב"ח שדחה דברי התוס', רק נקטו להו פשטות דברי התוס', משום דבטל להמים וזה שייך גם בנס קפה, מכל מקום, הואיל והדבר יצא מפי החתם סופר, כל בעל נפש יחמיר עצמו בזה".

מקורות והערות

[רלט] שם ס"ק א. [רמ] פר"ח (שם ס"ק ו), שו"ת שאילת יעבץ (ח"ב סימן קמב) ועוד. [רמא] ח"ב סימן סב, וכן פסק בשו"ת בעי חיי (יו"ד סימן קנה). [רמב] כן פסק החכמת אדם (כלל סו אות יד), הבן איש חי (שנה שניה חוקת אות טז), הגר"ש גורן (שו"ת משיב מלחמה ח"ב סימן קמו), שו"ת משנה הלכות (חלק יב סימן יט), שו"ת שבט הקהתי (חלק ו סימן רעט), ושו"ת יחזה דעת (חלק ד סימן מב). ודלא כפנים מאירות (הנ"ל), שהחמיר בדבר. [רמג] לא ע"ב. [רמד] ח"ב סימן מד.

הרי שהחמיר לבעל נפש בשתיית קפה נמס, שגוף הקפה נמחה במים. אולם, נראה שרוב הפוסקים לא חשו לחילוק זה, אלא נקטו עיקר כדברי הט"ז בשם התוספות, שכל שעיקרו מים ובשל כך ברכתו 'שהכל' – אין בו משום בישולי עכו"ם.

כמו כן, לגבי קפה מרוכז, כגון אספרסו וכדומה, כתב הגר"א רובינ'ר¹:

"קפה מרוכז שהעיקר הוא שתיית הקפה עצמו, ורק כדי להקל את שתיתו מוהלים אותו בקצת מים כפי הנהוג בזמנינו, קפה אספרסו וקפה טורקי מרוכז שנוהגים להגישם לשותים בכוסיות קטנות, מחמת ריכוזם וכדו', יש בו משום בישול עכו"ם. קפה או נס שעיקר שתייתו הוא בריבוי מים, ומעט אבקת קפה או נס קפה וכדו' ובאבקת קפה בכה"ג ובסיום השתיה נשאר בוך הקפה בתחתית ספל או כוס השתיה, וכדו', יש להקל למעשה בשעת הצורך, דאין בו משום בישול עכו"ם".

אולם, לאור טעמים של רוב האחרונים הנ"ל, פשוט הדבר, שכל עוד מברכים על משקה הקפה 'שהכל' ולא 'בורא פרי העץ', הרי שנקטינן שהמים עיקר, והקפה בטל להם.

עם זאת, אף שמעיקר הדין נקטינן להיתר בזה, כתב בשו"ת תשובות והנהגות²:

"ומיהו אני מהדר שהיהודי יוסיף סוכר, ואם כן הגמר נעשה על ידו ועדיף, שבלי סוכר נראה דלא חשוב ואין אסור, והישראל מכשירו לשתייה, וכהאי גוונא אין לחשוש כלל, ולדעתי נאה הדבר להחמיר, כמ"ש לדקדק שהסוכר יניח היהודי דוקא... ונראה שאם שופך מכלי שני שאין לחשוש שעל בישול גזרו ולא על כלי שני שאינו מבשל, ומצוי ששופך מכלי שני דוקא ואתי שפיר".

ונראה שהנהגה זו נכונה, ולו מטעם היכר והרחקה שלא יבואו לקרבה אסורה.

סיכום

- א. מותר לשתות קפה (מכל סוג) שבישל אינו יהודי, וטוב להדר לשים את הסוכר בעצמו.
- ב. כל זאת לגבי עצם שתיית הקפה, אולם יש להשגיח היטב על כשרות הכלים, כמו גם על כשרות הקפה עצמו, שאין מערבים בו חומרים נוספים שכשרותם מסופקת.

תשובה ז רכיבי חלב נכרי

שאלה:

האם חייל שחש עייפות במהלך שמירה בשעות הלילה, רשאי לאכול שוקולד ושאר ממתקים המכילים רכיבי חלב נכרי, כדי לשמור על עירנותו? האם חייל שהוגש לפניו ממתק המכיל אבקת חלב נוכרי, רשאי להקל ולאכול, אם הימנעותו מאכילתו עשויה לגרום אי נעימות או אף פגיעה ממשית ברגשות חבריו? האם הנוהגים היתר באכילת אבקת חלב נכרי, רשאים להקל גם באכילת מעדנים וממתקים המכילים מי גבינה שיוצרו על ידי נכרי?

תשובה:

א. איסור חלב עכו"ם

במשנה במסכת עבודה זרה^{יז} מבואר, שחכמים גזרו איסור על חלב של נכרים שאין ישראל רואה את הנכרי בחליבתו. בטעם האיסור מפורש בגמרא^{יח} שחששו שמא יערב הגוי חלב של בעל חיים טמא בחלב.

עוד מבואר בגמרא, שאם ישראל מפקח על החליבה שנעשית על ידי הנכרי, ואפילו באופן שאיננו רציף, אלא שהגוי חושש שמא יראנו בשעת החליבה, החלב מותר.

ב. חלב עכו"ם כשאין חשש לעירוב חלב טמא

ראשונים ואחרונים נחלקו האם במקום שבו אין למעשה חשש לערבוב חלב טמא, יש להתיר את החלב.

בשו"ת התשב"ץ^{יט} כתב, שבמקום שאין מצויות בו בהמות טמאות, לא אסרו חז"ל חלב שחלבו גוי, אף בלא השגחת ישראל על החליבה. על דרך זו, כתב הפרי חדש^י שבמקום שבו חלב טמא יקר יותר מחלב טהור, אין לחשוש לערבוב, וכן כתבו אחרונים נוספים^{יא}.

מאידך, בשו"ת חתם סופר^{יב} הוכיח, שלדעת רוב הראשונים, גזרו על חלב שחלבו גוי בכל אופן, אפילו במקום שאין מצויות בו בהמות טמאות, וכן פסק גם בשו"ת דבר שמואל^{יג} וכן נקטו אחרונים נוספים^{יד}, וכן משמע מדברי הרמ"א^{יה}.

פקודות והערות

[רמז] לה ע"ב. [רמח] שם. [רמט] חוט המשולש טור א סימן לב. [רג] יו"ד סימן קטו ס"ק ו. [רנא] פרי תואר (סימן קטו ס"ק א). [רנב] יו"ד סימן קז. [רגג] אבוהב, סימן רעג. [רנד] ראה ערוך השלחן (יו"ד סימן קטו אות ו), שלגזירות חכמים יש טעמים נסתרים מעבר לטעם הנגלה שנכתב בגמרא. ראה באורך סיכום השיטות בספר דרכי תשובה (סימן קטו ס"ק ו) ובשו"ת דברי ישראל (וועלץ. ח"ב סימן טו). [רנה] יו"ד סימן קטו סעיף א.

החיד"א בספרו שיורי ברכה^י הביא את שתי הדעות, והכריע:
 "ולענין הלכה במקום שלא יש מנהג פשוט לכל להקל, יש להחמיר ודאי. וכן פשטה
 ההוראה בכל גלילות טורקיי"א וארץ הצבי".

ג. חלב עכו"ם כשיש פיקוח ממשלתי

גם לדעת המחמירים, חידש החזון איש^י שכיום שיש פיקוח ממשלתי שלא יערבו חלב
 שאינו משל פרה, הרי זה כמו שישראל עומד על גביו ורואהו בשעת החליבה, וכן כתבו
 בשו"ת אגרות משה^י ובשו"ת ציץ אליעזר^י. אולם בשו"ת תשובות והנהגות^י העיד,
 שהחזו"א לא סמך על סברתו להקל הלכה למעשה.

בשו"ת משנה הלכות^י פקפק בהיתר זה, הן משום שחשש לכך שהפיקוח הממשלתי אינו
 הדוק, וקיים חשש לערבוב, והן משום שלדעתו גזירת חז"ל נגזרה בכל אופן שבו ישראל
 אינו רואה את החליבה, וכן פסק בשו"ת באר משה^י.

למעשה, גופי כשרות רבים בחו"ל נותנים הכשר לחלב שנחלב בלא השגחה ישירה של
 ישראל, על סמך היתרם של החזו"א והגרמ"פ, אולם הרבנות הראשית לישראל אינה מעניקה
 כשרות למוצרים המכילים חלב כזה.

ד. גבינות של נכרים

במשנה במסכת עבודה זרה^י מבואר, שגזרו חכמים שלא לאכול גבינת עכו"ם, אף שאין
 חשש שהגבינה נעשתה מחלב טמא, כיון שהוא אינו מתגבן.

בגמרא^י נאמרו נימוקים רבים לגזירה זו, ומתוכם נקט הטור^י שלושה טעמים מרכזיים^י:

"גבינות העו"ג אסורות. ומפרש בגמרא כמה טעמים, מפני שמעמידין אותה בעור
 קיבת נבלה, ומפני שטחין פניה בשומן חזיר, ושמערבין בה חלב טמא, אף על פי שאין
 החלב הטמא נקפא חיישינן שמא ישאר ממנו מעט בין נקביה".

הראשונים נחלקו, האם גזירת גבינה דומה לגזירת חלב, ובמקום שאין הטעם לאסור לא
 נאסרה, או שאיסור גבינה נאמר באופן גורף.

דעת ר"ת^י, שבזמן הזה אין לגוי סיבה לערב בגבינה חלב טמא או להעמידה בקיבת נבילה,
 וכן אין נחשים מצויים כך שאין לחוש משום גילוי, ועל כן אין לאסור את הגבינה. לעומת

מקורות והערות

[רנז] יו"ד סימן קטו סעיף א. [רנז] יו"ד סימן מא אות ד. [רנח] יו"ד ח"ג סימן טז. [רנט] ח"ז
 סימן עו ובמצוין שם. [רס] ח"ב סימן שעג. [רסא] ח"ד סימן קג. [רסב] ח"ד סימן נב.
 [רסג] כט ע"ב. [רסד] שם לה ע"א. [רסה] יו"ד סימן קטו. [רסז] ראה בבית יוסף (שם), שביאר מדוע
 השמיט הטור טעמים נוספים שהוזכרו בגמרא. [רסז] תוספות (ע"ז לה ע"א ד"ה חדא).

רכיבי חלב נכרי ♦ תשובה ז

זאת, דעת הרמב"ם^{רס"ח} ורבים מהראשונים^{רס"ט}, שגם במקום שבו אין טעם לאסור, גזרו חכמים על גבינת גויים באופן גורף.

השו"ע^{י"ג} פסק כדעת רוב הראשונים:

"גבינות העובדי כוכבים, אסרום מפני שמעמידים אותם בעור קיבת שחיתתם שהיא נבלה. ואפילו העמידוהו בעשבים, אסורה".

יתירה מזאת, לדעת כמה מהאחרונים^{רע"א}, אף אם ישראל משגיח על תהליך החליבה והגיבון אין להתיר את הגבינה. עם זאת, מוסכם על כל הפוסקים^{רע"ב}, שאם הפרות נמצאות בבעלותו של ישראל, ואפילו אם הן שכורות או שאולות אצלו, הגבינה מותרת, אף שהחליבה נעשתה על ידי פועל נכרי שעובד אצלו.

ה. חמאה של נכרים

כל זאת לגבי גבינה שאיסורה נזכר במשנה ובגמרא בפירוש. אולם, נחלקו הראשונים כיצד יש לדון ביחס לחמאה, שלא הוזכרה בפירוש בכלל גזירות אלו.

הרמב"ם^{רע"ג} כתב:

"החמאה של עכו"ם, מקצת הגאונים התירוה, שהרי לא גזרו על החמאה, וחלב הטמאה אינו עומד, ומקצת הגאונים אסרוה מפני צחצוחי חלב שישאר בה, שהרי הקום (=החלק המוצק של החלב) שבחמאה אינו מעורב עם החמאה כדי שיבטל במיעוטו, וכל חלב שלהן חוששין לו שמא עירבו בו חלב בהמה טמאה.

יראה לי שאם לקח חמאה מן העכו"ם ובשלה, עד שהלכו להן צחצוחי חלב הרי זו מותרת, שאם תאמר נתערבו עמן ונתבשלו כולן בטלו במיעוטם, אבל החמאה שבשלו אותה עכו"ם, אסורה משום גיעולי עכו"ם כמו שיתבאר".

מבואר, שנחלקו הגאונים האם חמאה נאסרה, והכרעת הרמב"ם שיש לאסור את החמאה דווקא כשישנו חשש לתערובת חלב טמא. אולם, אם בישל את החמאה והוציא ממנה את טיפות החלב, היא מותרת באכילה.

על דברי הרמב"ם השיג הראב"ד^{ד"ע}:

"הכל הבל ורעות רוח שכל האיסורין שנוהגין בגבינה נוהגין בחמאה, ומה שכתב שהלך האיסור ונתמעט ונתבטל, כמה מכוער הדבר שנקנה מהם חשש איסור מפני בטולו ברוב".

מקורות והערות

- [רסח] מאכלות אסורות פ"ג הלכה יד. [רסט] ראה ב"י (שם). [רע] יו"ד סימן קטו סעיף ב. [רעא] ש"ך (שם ס"ק כ), ודלא כרמ"א (שם סעיף ב), וראה פתחי תשובה (שם ס"ק ו). [רעב] שך (שם). [רעג] מאכלות אסורות פרק ג הלכה טו-טז. [רעד] השגות הראב"ד (שם).

כיוצא בזה כתב הרשב"א^י, שכפי שאסרו חכמים את הגבינה בכל אופן, גם במקום שבו אין חשש כלל, ולא התירוה באמצעות בישול, כך אין להתיר את החמאה ואפילו על ידי בישול.

נמצא, שלדעת מקצת גאונים, כיוון שלא התפרש בדברי הגמרא שיש איסור בחמאה, הרי שהיא מותרת, ואף שחששו חכמים לחששות שונים בחלב ובגבינה, חששות אלו הינם חששות רחוקים, ואין צריך לחשוש להם אלא במקום שאסרו חכמים בפירוש.

לעומת זאת, לדעת הראב"ד והרשב"א גזירת גבינה חלה גם על חמאה, ואין להתיר גם במקום שבו אין טעם כלל. דעת הרמב"ם עצמו ממצעת בין השיטות, שכן לדבריו, יש לחשוש לתערובת חלב אסור גם בחמאה, אלא שבמקום שגם חשש זה אינו קיים, כגון אחר בישול החמאה, הרי שהיא מותרת, כיוון שלא גזרו עליה בפירוש.

למעשה, פסק השולחן ערוך^י שחמאת הגויים מותרת אחרי בישול, מלבד במקום שנוהגים בו איסור בדבר, ואילו הפרי חדש^י כתב, שבמקום שנוהגים היתר רשאים להקל אפילו בלא בישול, וכדעת הגאונים שברמב"ם. אם כן, מבואר מדברי הפוסקים, שמעיקר הדין אין להקיש בין גזירת חלב וגבינה שנאמרו בפירוש לחמאה.

בדברי האחרונים, מצאנו דרכים שונות להסביר כיצד גזירת חלב פקעה ביחס לחמאה, אף שהחמאה מופקת מחלב.

בספר כנסת הגדולה^י כתב:

"ומצאתי למהר"ר אברהם ן' יעיש בתשובה כ"י כתב דקאיימא"ק של גוים החלק שהוא קרוש ונקפה כמו חמאה מותר למאן דמתיר חמאה והצלול אסור, אבל היוגור"ט אסור, מפני שלא התירו חז"ל דבר הנקפה רק במקום שאינו נקפה רק שומן החלב לבד והשאר נשאר בלתי עומד, בכה"ג לא חיישינן לעירוב דבר טמא שהחלב הטמא אין בו שומן שנקפה, ואפשר דמה"ט התירו בחמאה, אבל במקום שהחלב כולו – השמן והבלתי שמן נקפה כמו היוגור"ט, שאפילו מי החלב שאין דרכם להקפות לא בגבינה ולא בחלב והם נקפים בחלב החמוץ מחמת המעמיד".

מבואר בדבריו, שהיתר החמאה נובע מכך שגזירת חלב אינה שייכת בחמאה, שלא ניתן להכין אותה מחלב טמא. משום כך הוא אוסר לאכול יוגורט שנעשה על ידי נכרי, כיוון שאופן הכנתו גורם גם לחומרים שאינם עומדים (כמו מי חלב) להפוך לקשים יותר.

לעומת זאת, בשו"ת חתם סופר^י ביאר, שגזירת חלב וגבינה אינה חלה אלא עליהם עצמם, וכל שהשתנתה צורתם אינם בכלל הגזירה.

מקורות והערות

[רעה] תורת הבית (ב"ג ש"ו). [רעז] יו"ד סימן קטו סעיף ג. [רעז] ס"ק כב. [רעה] יו"ד סימן קטו בהגהות הטור אות יד. [רעט] יו"ד סימן קז.

1. אבקת חלב עכו"ם

לפי דרכו של החתם סופר, כתב הגרצ"פ פראנק^פ לגבי אבקת חלב שנעשתה בידי נכרי (המיוצרת על ידי הרתחת החלב וייבושו לכדי אבקה), שכיוון שהשתנתה בצורתה מחלב, אין לאסור אותה אלא במקום שבו קיים חשש ממשי לתערובת חלב טמא. בדומה לכך כתבו בשו"ת לבושי מרדכי^{פא} ובשו"ת זקן אהרן^{פב}, וסמכו על דבריהם רבים מאחרוני הזמן. בשו"ת משנה הלכות^{פג} הוסיף, שבעוד החלב עשוי כאבקה, פקע ממנו שם מאכל ובטלה ממנו גזירת חלב עכו"ם.

מאידך, החזו"א^{פד} השיג על דברי המתירים באבקה, משום שלדעתו ייבוש החלב לכדי אבקה אינו מהותי כהפיכת החלב לחמאה, שכן החמאה היא מוצר חדש ושוונה, ואילו האבקה אינה אלא חלב מיובש. בשו"ת באר משה^{פה} חיזק סברא זאת, מכך שניתן להשיב את האבקה להיות חלב אם יתנו בה מים.

בשו"ת ציץ אליעזר^{פו} כתב, שאף לסברת המחמירים יש להתיר שוקולד שנעשה על ידי הנכרים מאבקה, כיוון שהוא מוצר חדש לגמרי. אולם, כאשר המפעל בישראל מקבל אבקת חלב מנוכרים ומכין בעצמו את השוקולד נוטה קצת להחמיר, כיוון שבאבקה אין שינוי מהותי מהחלב, כסברת המחמירים הנ"ל.

לעומת זאת, יש שהחמירו בכל זה בלא חילוק כלל, ואסרו כל מוצר המכיל אבקת חלב, וכן הורה הגר"מ אליהו^{פי} ובשו"ת תשובות והנהגות^{פז}, ואף שלא פירשו טעמם, ניתן לבארם היטב על פי דרכו של כנסת הגדולה הנ"ל, שכן ניתן להכין אבקת חלב אף מחלב טמא, וממילא לא פקעה מהאבקה גזירת חלב.

למעשה, הרבנות הראשית לישראל, אף שאינה נותנת הכשר למוצרים המכילים חלב נכרי, למוצרים המכילים אבקת חלב נכרי ניתנת כשרות שאינה 'מהדרי'.

רובם של פוסקי הדור^{פט}, נקטו שאין איסור בדבר מעיקר הדין, והתירו שימוש באבקות חלב נכרי לצורך מוצרי תינוקות וילדים קטנים, גם במקום שאינו נוגע לפיקוח נפש גמור^{פז}.

שיטה מקילה יותר נקט הגר"י אריאל^{פזא}, ולדעתו אף שראוי שלא לרכוש מוצרים המכילים אבקת חלב נכרי מלכתחילה, אם רכש בשגגה או קיבל במתנה, רשאי לאוכלם ואינו צריך להשליכם או למוסרם לאחר.

מקורות והערות

- [רפ] שו"ת הר צבי (יו"ד סימנים קג – קד). [רפא] סימן סא. [רפב] ח"ב סימן מב. [רפג] חלק יג סימן קיא. [רפד] יו"ד סימן מא ס"ק ד. [רפה] ח"ד סימן נא. [רפז] חלק טז סימן כה. [רפז] שו"ת מאמר מרדכי (ח"א יו"ד סימן ד). [רפח] ח"ב סימן שעג. [רפט] ראה ישכיל עבדי (ח"ה יו"ד סימן ח), מנחת יצחק (ח"ט סימן פא) ועוד. [רצ] בשונה מהגר"מ אליהו (שם), שהחמיר בדבר אם לא במקום פיקוח נפש ממש. [רצא] בתשובותיו באתר 'ישיבה'.

ז. אכילת מוצרים המכילים אבקת חלב עכו"ם במקום צורך

לאור זאת נראה, שהמחמיר שלא לאכול אבקת חלב כיוון שסבר בשגגה שאסורה היא מעיקר הדין, רשאי מעתה לסמוך על הפוסקים המקילים שרבים המה, ואינו צריך לערוך התרת נדרים^{רצב}. לעומת זאת, מי שהחמיר בדבר אף שהיה מודע לכך שרבים מקילים בזה, אינו רשאי להקל בכך בלא התרת נדרים^{רצג}.

אולם לגבי מקום צורך, כשרוצה לעבור על קבלתו, העירו הפוסקים שקיימת לכאורה סתירה בדברי הרמ"א, שכן ביו"ד^{רצד} כתב השו"ע שצריך לערוך התרת נדרים, ומשמע שהודה לו הרמ"א; ואילו באו"ח^{רצה} כתב הרמ"א, שהמתענה שני וחמישי ואירע ברית מילה בהם, רשאי לאכול בלא התרת נדרים.

ביישוב הסתירה כתב הש"ך^{רצו}, שלגבי תעניות שני וחמישי, נהגו שלא להתענות במקום ברית מילה וכדומה, וממילא ברור שכך היתה כוונתו בשעת נדרו. באופן אחר כתב הדגול מרבבה^{רצז}, שכל שעובר על קבלתו רק פעם אחת אינו צריך התרת נדרים, שכן מעוניין להמשיך בנדרו, ורק בפעם זו לעבור עליו. באופן נוסף תירץ ערוך השולחן^{רצח}, שלעבור על נדרו לצורך מועט אינו רשאי בלא התרה, אך לצורך חשוב כגון מחמת חולי – מותר, וסיים ערוה"ש שכל התירוצים עיקר להלכה.

עפ"י המתבאר, נראה שמי שמחמיר שלא לאכול אבקת חלב נכרי רק לכתחילה, אינו חייב להחמיר בכך במקום צורך מועט (כגון כשעלול להיגרם חשש לפגיעה משמעותית באחרים), או בדלית ברירה (כגון לצורך שמירת ערנותו בזמן השמירה), כיוון שלא התכוון להחמיר על עצמו כשיתעורר לו צורך כעין זה^{רצט}. לעומת זאת, מי שקיבל על עצמו באופן גורף, ולא העלה בדעתו שיהיו מצבים כעין אלו שיזדקק להקל, לדברי הש"ך וערוה"ש לא יקל בכך בלא התרת נדרים, ואילו לדעת הדגול מרבבה רשאי להקל בכך באופן חד פעמי. אולם במצבים שבהם הצורך מובהק, אינו צריך להחמיר, אף בלא התרת נדרים, משום שוודאי לא קיבל על עצמו באופן זה.

אמנם, בשו"ת מהרשד"ם^{רצ} מבואר, שבדבר השנוי במחלוקת בין חכמי ישראל, ונהגו במקום אחד כדברי האוסרים וקבלו כך עליהם, אין אפשרות להתיר להם, ואם כן, לכאורה אין להתיר כלל אבקת חלב נכרי למחמירים בדבר. אולם נראה שכל כוונת המהרשד"ם היא לגבי תלמידים שקבלו את הוראת רבותיהם המחמירים, שאין להתיר להם, כיוון שלדעת רבותיהם הדבר אסור לגמרי. אולם בנידון אבקת חלב נכרי, כל שלא קיבל עליו את האוסרים לרבותיו, יש לומר שאינו חושש לדבריהם אלא בתורת חומרא במידת האפשר, ולא בדרך ודאי ואיסור גמור. נוסף על כך, אף לדעת רבים מהפוסקים האוסרים, אין בדבר איסור גמור, והתירו

מקורות והערות

[רצב] כמבואר בשו"ע (יו"ד סימן ריד סעיף א) ובש"ך (שם ס"ק ה). [רצג] שם. [רצד] שם. [רצה] סימן תקסח סעיף ב. [רצז] יו"ד שם ס"ק ב. [רצז] שם. [רצח] יו"ד סימן ריד אות יג. [רצט] ראה כעין זה במג"א (סימן תקנא ס"ק ז) ובשו"ת תשורת שי (מהדו"ק סימן עא). [ש] יו"ד סימן מ.

רכיבי חלב נכרי ♦ תשובה ז

באופנים שונים אף שלא במקום פיקוח נפש. אולם, הנוהג על פי רבותיו להחמיר בדבר מדינא, כגון הנוהג בכל דרכיו כפסקי הגר"מ אליהו, אינו רשאי להקל בדבר אם לא במקום חשש פיקוח נפש.

ח. מ' גבינה

כאמור לעיל, גבינת הנכרים נאסרה באופן גורף עוד יותר מחלב. כהמשך לכך דנו הפוסקים בדין מי גבינה שהכין נכרי, שפעמים רבות מערבים אותם במוצרי חלב שונים בכשרות שאינה 'מהדרין'.

מי הגבינה מופרשים ממנה באמצעות בישול בתהליך ההכנה של הגבינה, ואחר כך מיבשים אותם לאבקה. לאור זאת, יש לדון האם הם אסורים כדין חלב, הואיל ולא התגבנו, וממילא לדעת המקילים באבקה חלב, יש להקל בזה אחר שנעשו לאבקה והשתנו מצורתם הראשונה; או שמא דינם כדין גבינה, הואיל והתבשלו עמה ובלעו את טעמה.

הפרי חדש^א כתב שני היתרים בנוגע למוצרי חלב שונים:

"ועל פי זה יש להתיר גם כן מין מקפא שעושים הגוים, דהיינו שמרתיחין החלב על האור ולוקחין הקפיאה שעל פני החלב ומשימים אותו בקערה וכן חוזרים ומרתיחין על דרך זה, ומוכרין קערות מזה, והוא יבש שאין בו אפילו טפת חלב... דכיון שהגוי רוצה להקפיא החלב או לעשות ממנו גבינה או לעשות זה הקיימא"ק, למה יערב חלב טמא בכדי כיון שאינו עומד ונקפא וכו'.

וכן יש להתיר מין מקפא אחר שעושים הגוים, דהיינו מה שנשאר אחר שעושים הגבינה שנקרא נסיובי דחלבא, מרתיחין אותו מעט מעט עד שנקפא, והוא כעין גבינה ונקרא ריקוט"א בלע"ז, והיינו מטעמא דכתיבנא שהרי בחלב שחלב הגוי לגבן בודאי שלא עירב חלב טמא וזו הריקוט"א לא נכנסה תחת גזירת גבינות של גוים, ואם כן למה נאסור מה שמותר מן הדין, ואיתא בירושלמי שאסור לאסור את המותר".

באופן פשוט נראה, שהיתרו השני של הפר"ח נוגע ישירות למי גבינה, שהם אותם נסיובי דחלבא, אותם הוא מתאר. אולם, בשו"ת שבט הלוי^ב דייק בדברי הפר"ח, שדבריו אמורים כאשר מבשלים את מי הגבינה בנפרד מהגבינה עצמה, ובאופן זה יוצרים גבינה נוספת, ולא במי גבינה שהופרשו מהגבינה כתוצאה מבישול הגבינה עצמה, שאותם יש לאסור, משום שבלעו מטעם הגבינה^ג.

מאידך, בשו"ת אגרות משה^ד, הוכיח להתיר גם באופן שבישל את מי הגבינה עם הגבינה, מהיתרו הראשון של הפר"ח, שהתיר את המקפא שצף על החלב בעת הרתיחה, ולא חשש

מקורות והערות

[שא] סימן קטו ס"ק כא. [שב] ח"ד סימן פז. [שג] ראה דרכי תשובה (שם ס"ק ל) שהביא את קושיית המזמור לדוד על הפר"ח, ומיושב על פי דברי שבט הלוי. [שד] יו"ד ח"ג סימן יז.

לכך שבלע מטעם החלב. בטעם הדבר ביאר האגר"מ, שכל שאסרו חכמים אינו אלא חלב וגבינה בצורתם, ואילו אם נשתנו בכל אופן שהוא, אינו בכלל הגזירה כלל.

אולם, אף שטעמו של האגר"מ מתיישב על הלב, נראה שניתן לדחות את ראייתו, שכן יסוד דברי הפר"ח הוא שאין לחשוש שהגוי השתמש בחלב טמא, כיוון שרוצה הוא להקפותו. ממילא, כל שרצונו של הגוי להשתמש בחלב לשם המקפה הצפה עליו בעת הבישול, אין זה בכלל חלב איסור כלל, ואין מקום לחשוש לטעמו הבלוע במקפא עצמה, מה שאין כן במים המתבשלים עם הגבינה, שאסורים לעולם אף במקום שאין כל חשש איסור.

עלה בידנו, שדין מי הגבינה שנוי במחלוקת בין פוסקי הדור, ולדעת האוסרים חמור איסורו יותר מחלב עכו"ם במקום שישנו פיקוח ממשלתי. אולם, המקל גם בזה יש לו על מי שייסמוך.

ט. לקטוז, קזאין

ברבים ממוצרי החלב, וכן בתרופות שונות, מעורב רכיב הנקרא לקטוז או קזאין, ויש לדון האם הוא מותר כשהופק על ידי נכרים מחלב שנחלב על ידם.

רכיב זה מופק ממי החלב ולא מהגבינה, וממילא כל שהתירו את החלב או את אבקת החלב יתירו גם בזה, שנשתנה ונעשה כעין אבקה, וכן הורה הציץ אליעזר^ה, וכן התיר למעשה בשו"ת חלקת יעקב^ה.

מטעם אחר התיר זאת הגרי"ש אלישיב^ה, שכן בהפיכת החלב לאבקה נפסל הוא מאכילת חלב, ואין בו גזירת חלב כלל. על כן נראה, שניתן להקל ברכיבים אלו ללא חשש, גם לדעת המחמירים באבקת חלב.

סיכום

- א. חלב שחלבו עכו"ם בלא השגחה אסור מדברי חכמים.
- ב. המנהג הנפוץ בארץ ישראל להימנע משתיית חלב עכו"ם, גם במקום שישנו פיקוח ממשלתי על כך שלא מעורב בו חלב שנחלב מבעל חיים אחר.
- ג. אבקת חלב, שהופקה על ידי נכרי מחלב שנחלב על ידו, מותרת לדעת רוב הפוסקים, ויש המחמירים גם בזה.
- ד. הנוהג להחמיר שלא לאכול מאכלים המכילים אבקת חלב נכרי, אם היה מודע לכך שדעת רוב הפוסקים להקל, והוא בחר להחמיר כדעת האוסרים, אינו רשאי להקל אלא במקום צורך גדול, שיש להניח שלא קיבל על עצמו לחשוש לדעת המחמירים באופן זה. אולם מי שלא היה מודע לכך שרוב הפוסקים מקילים בדבר, רשאי לסמוך על דעת המקלים מעתה, ואינו צריך לערוך התרת נדרים.

מקורות והערות

[שה] חלק יז סימן עו. [שו"י סימן לג. [שז] קובץ תשובות (ח"א סימן עג).

רכיבי חלב נכרי ♦ תשובה ז

ה. אם רק חושש הוא לדעת המחמירים לכתחילה, רשאי להקל באכילת אבקת חלב נכרי במקום דחק מועט (כגון כשחש עייפות בשמירה), כיוון שיש להניח שעל דעת כן לא קיבל על עצמו לחשוש לדבריהם.

ו. גם המקלים באכילת אבקת חלב נכרי, ראוי שימנעו מאכילת מוצרים המכילים מי גבינה של נכרים, ובמקום צורך (כגון כששוהה בחו"ל, במקום שאין מצויים מוצרים דומים שאינם מכילים רכיבים אלה) יש להקל בדבר.

ז. לקטוז (קזאין) של נכרים, מותר באכילה.

נספח

דגשי כשרות לשוהים בחו"ל

פקודות צה"ל מחייבות לשמור על הכשרות גם במהלך פעילות בחו"ל, ולהבטיח כי לכל מי שנמצא בחו"ל במסגרת תפקידו תהיה אפשרות לצרוך מזון כשר.

מבוא

השמירה על הכשרות בחו"ל שונה מאוד מן השמירה על הכשרות בארץ ישראל. בארץ ישראל ישנו פיקוח מרכזי של הרבנות הראשית לישראל, אשר מבטיח שכל מוצר המסומן ככשר הוא אכן כשר. לעומת זאת, בחו"ל ישנם מוצרים המסומנים ככשרים (בדרך כלל באות K), אף שלמעשה אין גוף כשרות מוסמך המפקח על כשרותם. כמו כן, ישנם מוצרים המשווקים בארץ ישראל כמוצרים כשרים, אך קיימים בהם גם פסי ייצור נוספים המיועדים לחו"ל, ואין עליהם פיקוח כשרות, וממילא לא ניתן לאכול מהם. לפיכך, תנאי ראשון לשמירה על הכשרות בחו"ל הוא לוודא שאכן כל מוצר חתום בחותמת מטעם גוף כשרות מוסמך וידוע. בעולם קיימים אלפי גופי כשרות, ועל כן חובה להיוועץ עם גורם מומחה ומוסמך בתחום, לפני שמחליטים לסמוך על כשרות מסוימת^{שח}.

מדיניות הכשרות של גופי הכשרות הידועים בחו"ל שונה מזו הנהוגה בארץ ישראל בתחומים שונים, וביניהם: בישולי עכו"ם ופת עכו"ם, איסור "חדש", חלב נכרי בפיקוח ממשלתי ועוד. כמובן, מדיניות גופי הכשרות בחו"ל נקבעת בכל מדינה בהתאם למספר היהודים האוכלים מזון כשר שמתגוררים בה, ובהתאם להיקף היכולת לפקח על הכשרות בכל מקום.

בצפון אמריקה ובמדינות רבות נוספות בחוץ לארץ, ישנם צרכני אוכל כשר שאינם יהודים, שצורכים מזון כשר מטעמי מטעמים שונים. על כן, בצפון אמריקה כמעט בכל סופר-מרקט יהיה גם אזור שיש בו אוכל כשר (Kosher Section). כמובן, גם שם נדרשת בדיקה של התווית המודבקת למוצר.

בדגשים המפורטים להלן ציינו כיצד נכון לנהוג בחו"ל לכתחילה ובשעת הדחק. השתדלנו להתייחס לנושאים ההלכתיים שבהם יש מקום להקל בחו"ל, גם למי שמחמיר בדבר בארץ (פת עכו"ם, חדש וכו'). כמובן, הצורך לשמור על כשרות המזון מצד אחד, ומצד שני למצוא פתרונות הסעדה מספקים לשוהים בחו"ל, מחייב בחינה והיוועצות עם פוסק הלכה המצוי בתחום, או עם הרבנות המקומית או בית חב"ד המקומי, שיוכלו להציע פתרונות מעשיים

פקודות והערות

[שח] חמשת גופי הכשרות הגדולים והמוסמכים בארצות הברית, שלעיתים ניתן למצוא אותם גם במדינות נוספות בעולם, הינם: OU, OK, KOF-K, Star-K, CRC. כאמור למעלה, קיימים עוד אלפי גופי כשרות נוספים, חלקם מהימנים יותר וחלקם פחות. בדרך כלל, ניתן למצוא במרשתת מידע עדכני, אך תמיד מומלץ להיוועץ במומחים בתחום.

דגשי כשרות לשוהים בחו"ל ♦ נספח

שונים בכל מקרה לגופו (כגון איתור של מוצרים כשרים, או אפשרויות שונות להזמנת מוצרים כאלה ממקומות אחרים).

י"ן

א. אסור לשתות^ט יין שנגע בו אינו יהודי. לפיכך, אין לצרוך יין ללא סמל כשרות (וזאת בנוסף על כך שנדרש פיקוח על כשרותם של כלל מרכיבי היין).

ב. טלטול בקבוק יין סגור בפקק (אף שאיננו מהודק) על ידי אינו יהודי איננו אוסר את היין^י. אם אינו יהודי פתח את הבקבוק – דינו כבסעיף הבא.

ג. נכרי שמזג יין לכוס, לכתחילה אסור לשתות את היין שבכוס ואף את היין שנותר בבקבוק. במקום צורך, למנהג האשכנזים מותר לשתות מהיין שנותר בבקבוק, ולמנהג הספרדים יש להקל בכך רק בנכרי שאינו עובד עבודה זרה^{יא}.

ד. יין מבושל אינו נאסר במגעו של אינו יהודי^{יב}. לרוב, על בקבוקי יין עם הכשר, מצוין האם עברו בישול.

ה. יין מפוסטר נאסר במגע של אינו יהודי, אולם במקום צורך המקל בכך יש לו על מה לסמוך^{יג}.

ו. אסור לאכול מאכלים או משקאות שרגילים לערב בהם יין^{יד}. משום כך^{טו} ככלל אין לצרוך כל משקה אלכוהולי בלא כשרות.

ז. דיני שתיית משקאות שונים בסעודה עם אינם יהודים – יתבארו להלן.

פת עכו"ם

א. אין לקנות פת ללא כשרות, כיון שבלחם ישנם חומרי גלם רבים העלולים להיות אסורים באכילה, וכן מחשש לתולעים בקמח ולאיסור חדש.

מקורות והערות

[שט] שו"ע (יו"ד סימן קכג סעיף א, וסימן קכד סעיף ו). [שי] שם סימן קכד סעיף כה, ובט"ז (שם ס"ק לד). [שיא] שם סימן קכד סעיף יד וסימן קכה סעיף א, ש"ך (שם ס"ק א), שו"ת יביע אומר (ח"א יו"ד סימן יא אות כב), משמרת הבית-יין נסך (קארפ. פרק ד סעיפים יא-יב). במקום צורך גדול, ניתן להקל אף ביין שמזג נכרי שאינו עובד ע"ז (ראה יין לנסך טהרני, סימן קכה ס"ק ו), ולמנהג האשכנזים אף בנכרי שעובד ע"ז ניתן להקל (ראה ש"ך שם ומשמרת הבית שם). [שיב] שו"ע (יו"ד קכג, ג). [שיג] אף שרבים מהפוסקים הקלו לגבי יין של מחללי שבת, לגבי נכרים נראה שככלל יש להחמיר, ובמקום צורך לסמוך על המקלים, בצירוף האמור לעיל סעיף ד. [שיד] שו"ע (שם סימן קיד סעיפים ו, י, וסימן קלד סעיף יג). אף אם טעם היין אינו מורגש כלל, אסור לאוכלו (שו"ת הרשב"א ח"ג סימן ריד, ראה משמרת הבית שם פרק ד סעיף יד). [שטו] וכן מחשש לאיסור חדש ולרכיבים נוספים שאינם כשרים.

פרק 1 ♦ בישולי עכו"ם

ב. חכמים אסרו^{טז} לאכול פת ושאר מיני מזונות^{טז} שנאפו על ידי אינו יהודי^{טז} באופן פרטי, כל שיהודי לא השתתף מעט באפייה.

ג. פת שנאפתה במאפייה של אינם יהודים, יש מקומות שנהגו בה היתר, ועל כן חלק מגופי הכשרות בחו"ל נותנים לה הכשר, אם אכן קיים פיקוח ממשלתי על כך שלא עירבו בה חומרי גלם אסורים. בארץ ישראל נהגו להימנע מאכילת פת זו במקום בו פת ישראל מצויה, ועל כן ראוי שחיילים לא יקלו בכך בהיותם בחו"ל, כל עוד יש להם אפשרויות אחרות, ובעיקר כאשר מזדמנים לחו"ל לתקופה קצרה^{טז}. בשעת הדחק, וכאשר שוהים בחו"ל תקופה ממושכת, ניתן להקל בכך, כדלהלן.

ד. יש לטרוח להגיע למאפייה יהודית (המוכרת לחם בכשרות מוסמכת ובמחיר מקובל) שהינה עד מרחק של כק"מ ממקומו, או להמתין מלאכול פת עכו"ם, כשנמצאת מאפייה כזאת בהמשך דרכו, עד מרחק של כ-4 ק"מ^{טז}, אף כשנוסע ברכב^{טז}. אולם, כאשר אין מאפייה בבעלות של יהודי בקרבת מקום, או כאשר ישנם מאפים מיוחדים שנאפים במאפייה של הנכרים^{טז}, מותר לאכול מפת הנכרי, ובוודאי שאין להחמיר בכך כאשר החלופה הינה לצרוך מזון שהספיקות בכשרותו מרובים.

ה. מאפייה של יהודי שעובד בה אופה שאיננו יהודי, אם יהודי השתתף מעט באפייה, כגון בהדלקת האש, מותר לאכול את הפת לכתחילה^{טז}.

חלב וגבינות עכו"ם

א. חלב שחלבו עכו"ם בלא השגחה אסור מדברי חכמים.
ב. המנהג הנפוץ בארץ ישראל להימנע משתיית חלב עכו"ם, אף כשישנו פיקוח ממשלתי

מקורות והערות

[שטז] ע"ז לה ע"ב, שו"ע (יו"ד סימן קיב סעיף א). [שיז] עם זאת, מיני מזונות שבלילתם עבה נכללים באיסור פת עכו"ם, ויש להם היתר כשיהודי השתתף מעט בהכנתם (כגון בהדלקת האש), ואילו מיני מזונות שבלילתם רכה וכן תבשילים ממיני מזונות, נכללים בגזרת בישולי עכו"ם, ולשיטת השו"ע אסורים כל שהנחת הקדירה על האש נעשתה על ידי אינו יהודי. שו"ע (שם), רמ"א (שם סעיף ו), ט"ז (ס"ק ו), פרי חדש (ס"ק יא ויז), ביאור הגר"א (ס"ק טו). [שיח] לדעת רוב הפוסקים איסור זה (בדומה לבישולי עכו"ם) נוהג גם בנכרי שאינו עובד ע"ז (ראה לעיל תשובה ד). [שיט] לדעת השו"ע (שם סעיף ב) 'פת פלטר' אסורה מלבד במקום דחק, ולדעת הרמ"א מותרת היא גם במקום שמצויה פת ישראל. האחרונים (ש"ך ס"ק ח) ביארו, שהרמ"א הקל דווקא במקום בו לא פשט המנהג לאסור. כיוון שבארץ ישראל נהגו בכך איסור (ראה במאמרו של הגר"א בקשי-דורון, תחומין כג עמוד 463), מסתבר שאין להקל בכך גם לאשכנזים בני ארץ ישראל, שלא במקום דוחק (ראה דרכי תשובה שם ס"ק יט שהחמיר במי שיוצא ממקום שמחמירים בו למקום שאין מחמירים בו, אף שדעתו שלא לחזור עוד למקומו הראשון, וכן נקט בספר יו"ט שני כהלכתו עמ' קו, ובספר אבני ברזל ח"א עמ' תעה בשם הגרי"ש אלישיב, שכן ארץ ישראל שיוצא לחו"ל אינו רשאי להקל באיסור חדש, כיוון שמנהג ארץ ישראל להחמיר בזה, ומסתבר שהוא הדין לגבי חלב ופת של נכרים), כפי שמפורט בסעיפים הבאים. אולם, כיוון שהתנאים בארץ ישראל מאפשרים להימנע בקלות מאכילת פת פלטר, יתכן שאין הכרח לומר שמנהג המקום בא"י להחמיר בכך, ועל כן המקל בדבר מבני אשכנז, יש לו על מה שישמוך. [שכ] שם סעיפים ב וטז, והוראה ברורה (שם ס"ק נח). [שכא] הוראה ברורה (שם סעיף טז בביאור הלכה). [שכב] שם סעיף ה. [שכג] שו"ע (שם סעיף ט) והוראה ברורה (שם ס"ק כח).

דגשי כשרות לשוהים בחו"ל ♦ נספח

על כך שלא מעורב בו חלב מבעל חיים אחר, אולם בחו"ל מרבית מערכות הכשרות מקלות בכך. חיילים המבקרים בחו"ל למשך מספר ימים, למנהג האשכנזים ראוי שימנעו משתיית חלב עכו"ם^{שכ}, מלבד במקום צורך גדול, ואילו למנהג הספרדים יכולים להקל בכך בכל מקום בו קשה למצוא חלב ישראלי^{שכ}. אולם השוהים בחו"ל למשך תקופה ממושכת, וההקפדה על שתיית חלב ישראל מכבידה עליהם, או שמגבילה באופן ניכר את האפשרות לרכוש תוצרת בכשרות מוסמכת, רשאים להקל בכך.

ג. אבקת חלב, שהופקה על ידי נכרי מחלב שנחלב על ידו, מותרת לדעת רוב הפוסקים, ויש מחמירים. החושש לכתחילה לדעת הפוסקים המחמירים, רשאי להקל בכך בחו"ל, אך מי שקיבל על עצמו לנהוג לעולם כדעת המחמירים, לא יקל בכך אלא במקום צורך גדול.

ד. אסור לאכול גבינה שהכין אינו יהודי^{שכ}, ולגבי חמאה הדבר תלוי במנהג^{שכ}, ועל כן החפץ להקל בכך בהיותו בחו"ל יש לו על מה שיסמוך.

ה. אין לצרוך מוצרי חלב המכילים רכיבים נוספים (כגון יוגורטים ומעדנים), בלי פיקוח על כשרותם. לגבי יוגורט ללא תוספות, המקל לאוכלו גם ללא כשרות, יש לו על מה שיסמוך.

ו. גם המקלים באכילת אבקת חלב נכרי, ראוי שימנעו מאכילת מוצרים המכילים מי גבינה (yehw) של נכרים, ובמקום צורך יש להקל.

חדש

א. כל מיני דגן (חיטה, שעורה, שיבולת שועל, שיפון, וכוסמין) אסורים באכילה, עד לתאריך י"ז בניסן בארץ ישראל וי"ח בניסן בחו"ל^{שכ}.

בארץ ישראל, התבואה משרישה קודם תאריך זה וקוצרים אותה לאחר תאריך זה, ועל כן לא מצויה תבואה האסורה משום 'חדש'. אולם במקומות שונים בחו"ל, התבואה משרישה רק לאחר י"ז בניסן, והיא נכללת בדין 'חדש' עד ל"ח בניסן בשנה שלאחר מכן.

ב. הספרדים^{שכ} נהגו לאסור תבואה זו, ואילו רבים מהאשכנזים נהגו להקל בכך בשעת

מקורות והערות

[שכד] בשו"ת חת"ס (יו"ד סימן קז) מבואר, שהחמיר להימנע מחלב שחלבו נכרי, אף באופנים שיש המקלים בשתייתו, אינו רשאי להקל בכך, כיוון שהנהגתו זו נחשבת כנדר, ונראה שכן דינם של בני ארץ ישראל, שנוהגים על פי הרבנות הראשית להימנע משתיית חלב עכו"ם. אולם במקום צורך גדול, מסתבר שלא קבלו זאת על עצמם מעיקרא, ועל כן רשאים להקל בדבר. טעם נוסף להחמיר בחלב בחו"ל, משום שלא מפקחים על כך שלעיתים נעשים לפרות ניתוחים המטריפים אותן, אולם מן הדין אין צריך לחשוש לכך (ראה על כך במאמרו של הרב זאב ויטמן, תחומין כב עמ' 455, ובמאמרו של הרב יצחק דביר 'חלב טרפות', באתר כושרות). [שכה] ראה לעיל תשובה ז בשם הפרי תואר, שנהגו להקל בכך. [שכו] לדעת רוב הפוסקים כן הדין בכל סוגי הגבינות. אולם בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן מח) כתב שאין למחות ביד המקלים בגבינה רכה, ובשו"ת שרידי אש (ח"א סימן כ) כתב שבמקום בו חסרים מוצרים כשרים ניתן להקל בזה. [שכז] אמנם יש מהפוסקים שהקלו בחמאה מבושלת אף במקום שנהגו איסור, ראה פתחי תשובה (סימן קטו ס"ק ח). [שכה] שו"ע (יו"ד סימן רצג סעיף א). [שכט] שו"ע (שם סעיף ב

הדחק^ש, בהסתמך על דעת הסוברים שאיסור חדש אינו נוהג בחו"ל בתבואתם של אינם יהודים, וכן נוהגים רבים מגופי הכשרות בחו"ל. בארץ ישראל נהגו רבים להחמיר בדבר, והרבנות הראשית אינה מאשרת ייבוא של תבואה כזאת.

ג. חיילים הנוהגים להחמיר באיסור חדש, השוהים בחו"ל במשך תקופה קצרה, יחמירו בדבר כמנהג ארץ ישראל, אך יצניעו זאת מבני חו"ל שנוהגים להקל בדבר. אולם, השוהים תקופה ממושכת בחו"ל ומתקשים להחמיר בדבר, למנהג האשכנזים רשאים להקל בכך^{שלא}.

ד. תבואה שספק אם חל עליה איסור חדש, ואין אפשרות לברר זאת, מותרת באכילה אף למנהג הספרדים^{שלב}.

ה. ברוב המקומות מצוי איסור חדש בקמח שתאריך הייצור שלו מא' באלול ועד פסח. תוצרת משאר ימות השנה מותרת ללא חשש^{שלב}. פעמים רבות ניתן לדעת את התאריך הייצור על פי הקוד שמודפס על האריזה^{שלב}. מוצרים שלא ניתן לדעת מהו תאריך הייצור של הקמח שבהם, כגון דגני בוקר וכדומה, מותרים באכילה.

פירות וירקות

א. אין צורך להפריש תרומות ומעשרות בחו"ל^{שלה}.

ב. פירות ערלה הגדלים בחו"ל אסורים, אולם בכל מקרה שהפרי אינו וודאי ערלה מותר לאוכלו^{שלי}.

ג. פירות שידוע בוודאות שיצאו מישראל, אם קיים בהם חשש ערלה יש להקפיד לבדוק את כשרותם, אולם אם מין זה לרוב איננו ערלה מותר לאכול את הפירות ללא הכשר, אך ראוי להפריש מהם תרומות ומעשרות בלא ברכה^{שלי}.

ג. ראוי לשטוף היטב פירות וירקות, משום שלעיתים מורחים עליהם חומרים שנועדו להוסיף ברק, והם אינם כשרים.

ד. פירות וירקות חתוכים – ככלל אסורים, אם אין עליהם פיקוח כשרות. במקום צורך, ניתן לגרד את אזור החיתוך, ולהשתמש בשאר הפרי.

מקורות והערות

ואו"ח סימן תפט סעיף י). [של] ט"ז (יו"ד שם ס"ק ד) וערוך השולחן (שם אות ו) פסקו כדעת האור זרוע שאיסור חדש בחו"ל רק מדרבנו, ויש להקל בספקו בשעת הדחק, והב"ח (שם ד"ה ומ"ש בין בשל ישראל) פסק שאין חדש בתבואת הגויים. [שלא] ראה שו"ת במראה הבזק (ח"ה סימן עג). [שלב] ילקוט יוסף (מצוות התלויות בארץ, סימן רצג סעיף יא). [שלג] איסור אכילת חדש, בתוך אתר 'כושרות'. [שלד] בדרך כלל, ניתן למצוא במרשתת מידע עדכני בנושאים אלה, אך תמיד מומלץ להיוועץ במומחים בתחום. [שלה] שו"ע (יו"ד סימן שלא סעיף א). [שלו] שו"ע (יו"ד סימן רצד סעיף ט). [שלז] פירות א"י שיצאו לחו"ל פטורים מהפרשת תרו"מ (רמב"ם הלכות תרומות פרק א הלכה כב, טור ושו"ע יו"ד סימן שלא סעיף יב). נחלקו האחרונים האם רק פירות שבשעת חיובם במעשר היו בחו"ל פטורים, או שגם פירות שחל עליהם חיוב במעשרות בעודם בארץ, נפטרים מכך עם צאתם לחו"ל (ראה דרך אמונה על הרמב"ם שם, שהכריע כדעת המחמירים, ולעומתו בשו"ת יביע אומר ח"י יו"ד

דגשי כשרות לשוהים בחו"ל ♦ נספח

ה. פירות יבשים – אסורים באכילה אם אין עליהם השגחת כשרות, משום שלעיתים מוסיפים להם חומרים שונים.

ו. פיצוחים טבעיים שאינם קלויים ונמכרים עם קליפתם – מותרים באכילה.

ז. מיץ טבעי – אסור בשתייה אם אין עליו חותמת כשרות^{שלח}.

דגים

א. ככלל, אין לצרוך דגים^{שלט}, שמן דגים או ביצי דגים^{שמ} בלא כשרות.

ב. כשקיים קושי למצוא דברי מאכל כשרים, מותר לרכוש דגים הידועים כמותרים באכילה, אחר שיבדוק שיש עליהם קשקשים. הקשקשים ניכרים מעל גבי העור, וניתן להפרידם ממנו מבלי להסיר את עור הדג עצמו. בכדי להימנע מתולעים, יש לקלוף אחר כך את עור הדג או לשוטפו היטב. מומלץ להיוועץ על אופן הבדיקה ועל מיני הדגים הכשרים עם יהודים מקומיים המקפידים על הלכות כשרות. מי שבקי כראוי בצבע הדג, רשאי לרכוש פילה דג סלומון או טונה, גם ללא עור.

בשר ועוף

אין לצרוך בשר או עוף שאין עליהם חותמת כשרות מטעם גוף כשרות מוסמך.

קיום פגישת עבודה במסעדה, ואכילה על שולחן אחד עם האוכל אוכל

שאינו בשר

א. אין לאכול כלל במסעדה או במלון ללא כשרות, הן מחשש לתקלות רבות במאכלים המוגשים בו, והן בכדי שלא יטעו אחרים לחשוב שמותר לאכול שם^{שמא}.

ב. מותר לאכול עם אינו יהודי על שולחן אחד, אף שהוא אוכל מזון שאיננו כשר, ובלבד שיזהר שלא לאכול ממאכליו או לשתות מיינו^{שמב}.

ג. מותר לאכול בביתו של אינו יהודי, מאכלים שכשרותם אינה מוטלת בספק, ולא התבשלו על ידי הגוי, אך יש להימנע משתיית משקאות חשובים, כיון, שכר^{שמג} ואף קפה ותה^{שמד} (אולם כשהדבר יגרור אי נעימות כלפי המארח, יש להקל בקפה ותה^{שמה}).

מקורות והערות

סימן מו הכריע כדעת המקלים). [שלח] ספר כושרות (שער שני פרק כא אות ג). [שלט] מעיקר הדין דג שניכרים בו סימני הכשרות מותר באכילה ללא פיקוח על הכשרות, שכן אין צריך לשחוט אותו או לבדוק אותו, אולם כיוון שאין כולם בקיאים בסימני הכשרות, וכן משום שפעמים רבות מצויים טפילים ותולעים בדגים, שנדרשת בקיאות בכדי לזהותם ולקלפם, כתבנו שלא לצרוך דגים ללא הכשר. [שמ] שו"ע (יו"ד סימן פג סעיף ח, לגבי ביצים). והכלל הוא (בבכורות ה, ב) "שהיוצא מן הטמא טמא והיוצא מן הטהור טהור". [שמא] ראה חשוקי חמד (ב"ק פג ע"א). [שמב] ראה לעיל פרק ג תשובה ט סעיפים ב-ג. [שמג] שו"ע (יו"ד סימן קיד סעיפים א-ג), אמנם הרמ"א הקל בשכר של דבש ותבואה. [שמד] ראה פת"ש (ס"ק א) ודרכי תשובה (ס"ק ב), שנחלקו בדבר האחרונים. משקאות קלים אינם בכלל האיסור (משמרת הבית ח"ב הערה 96). [שמה] על פי כף החיים (שם ס"ק יד) בשם זבחי צדק, וראה ש"ך (שם ס"ק ב).

ד. אין לאכול או לשתות בשולחן אחד עם אינם יהודים, במפגש חברתי (ובכלל זה אירוע הרמת כוסית) שרוב המשתתפים בו אינם יהודים^{שמ"ו}. אולם, אם סועדים היהודים על שולחן נפרד, או שרוב המשתתפים במפגש הינם יהודים, מותר לאכול. בסעודה חגיגית, כגון חתונה של אינם יהודים או סעודת חג שלהם^{שמ"ז}, אין להקל אף באופן זה^{שמ"ח}, ולעומת זאת, בפגישת עבודה עניינית, ניתן להקל כבסעיף ב'^{שמ"ט}, וכן יש להקל במפגש רשמי או ביקור נימוסים, אם ההימנעות מאכילה בהם עלולה לפגוע באינטרסים הלאומיים^{ש"י}.

אכילה במסעדה צמחונית וטבעונית ללא כשרות

א. אין לאכול במסעדה צמחונית או טבעונית שאינה כשרה, מחשש לתוספת מוצרים שאינם כשרים, כגון יין או חומץ, או אף מוצרים מן החי, וכן מחשש לבישולי נכרים וחרקים במזון.

ב. עם זאת, מותר לקנות במסעדה זו (או במרכולים שונים) ירקות או סלטים חיים שאינם בחזקת נגועים בחרקים, כאשר הירקות ללא שום תוספת ואינם מטובלים בחומץ.

מזון קר במטבח ובבליים שאינם כשרים

א. כלים שאינם כשרים העשויים מחרס או חרסינה, וכן כלים שעלולים להתקלקל בעת ההכשרה (כגון תבניות טוסטר אובן), אין להשתמש בהם אפילו במאכל צונן, ואף באופן זמני. במקום צורך גדול ובאופן זמני, ניתן להקל בצונן.

ב. כלי מתכת שניקוהו היטב, יש מהספרדים שמתירים להשתמש בו בצונן אף ללא הכשרה. אולם לאשכנזים ולרבים מהספרדים אין להשתמש בו אלא באופן זמני או בשעת הדחק (כגון שאין לו כלים אחרים, ואין בידו אפשרות מעשית להכשיר את הכלים).

ג. כלים שלא נאסרו בוודאות מותר להשתמש בהם בצונן.

מקורות והערות

[שמ"ו] הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה י) אסר לשתות במסיבה שרוב המשתתפים בה אינם יהודים, ובפרי תואר (סימן קיד ס"ק א) כתב שאיסור זה כולל גם את כל סוגי המשקאות. בשו"ת חסד לאברהם (אלקלעי. יו"ד סימן כו) הוכיח שבכלל האיסור כל אכילה ושתיה שהיא, וכן נקט בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן קיז). הגדרת מסיבה לא התפרשה בפוסקים, אולם בשו"ת חסד לאברהם (שם), כתב שבכלל זה גם סעודת מריעות ולא רק סעודת נישואים וכדומה (וכן נראה בשו"ת אגרות משה שם), ועל פי דרכו כתבנו את חילוקי הדינים בפנים. [שמ"ז] שו"ע (יו"ד סימן קנב סעיף א) וחסד לאברהם (שם). [שמ"ח] כשיש בדבר משום איבה, הדרישה (יו"ד סימן קנב ס"ק א) הסתפק אם להתיר והט"ז (שם ס"ק א) הכריע לאסור, ובנקודות הכסף דחה את ראייתו, ובשו"ת אגרות משה (שם) נראה שהקל בדבר כשאין אפשרות אחרת, ומאידך בספר הליכות עולם (ח"ז עמוד רפט) החמיר, אך בהערה הביא שיש מקום להקל בנכרי שאינו עובד ע"ז, כאשר עלול לגרום לנזק ליהודים רבים. למעשה יש להשתדל לחמוק מאכילה במקומות אלה ככל האפשר. [שמ"ט] שכן פגישות אלה אינן בכלל 'מסיבה', אולם בשו"ת משנה הלכות (ח"ז סימן קיח) כתב שאין לאכול עם אינו יהודי אלא כשיש בכך צורך מפני דרכי שלום. [שנ] יש להסתפק האם סעודות אלו כלולות באיסור זה, ולמעשה יש להתיר בק"ו משתיית קפה עם הגוי במסיבותיהם (כנ"ל הערה שלט). יש לציין שבשו"ת אגרות משה (שם) אסר לערוך סעודות כעין אלה לצורך מצווה, אולם נראה שאינטרסים לאומיים עדיפים על פני מצווה רגילה.

דגשי כשרות לשוהים בחו"ל ♦ נספח

ד. אין להשתמש בכלים חלביים למאכל בשרי צונן, ובמקום צורך גדול ניתן להקל בכך, ובלבד שיהיו הכלים נקיים מכל שמנונית, וכן שיקפידו לנקותם היטב לאחר השימוש.

ה. אם אין לו אלא כלי הבלוע מאיסור, או כלי חלב (כשנצרך לשימוש בשרי), יעדיף להשתמש (בצונן) בכלי החלבי.

ו. כשאין אפשרות אחרת, ניתן להקל להשתמש אף בחם, בכלי זכוכית נקיים של אינם יהודים, והמחמיר תבוא עליו ברכה^{שנא}.

ז. כמובן, במקום שבו הדבר מתאפשר, מומלץ לבקש שתיה קרה בכלי חד-פעמי, ובכך לצאת מכל חשש.

בישולי נכרים

א. אסור לאכול מאכל שבושל ע"י אינו יהודי, מלבד מאכלים שנאכלים בלא בישול, או מאכלים פשוטים שאין דרך להעלותם על שולחן מלכים, כפי שיתבאר.

ב. הגדרת מאכל הנאכל כמות שהוא חי נקבעת על פי מנהג רוב העולם (באותה המדינה). אולם במקום דוחק, ניתן להקל לאדם שאינו רגיל לבשל את המאכל, שלא לחשוש בו לבישולי עכו"ם, אף שרוב העולם נוהגים לבשלו.

ג. מאכל שלא השתנה מברייתו על ידי האור (כגון גרעיני חמנייה קלויים), יש בו איסור בישולי עכו"ם לדעת רוב הפוסקים, אולם בצירוף סברת היתר נוספת, ניתן להקל בכך.

ד. מאכל שאין רגילים להגישו בסעודות חשובות, ואין דרכם של אנשים חשובים לאכול ממנו, אין בו משום איסורי בישולי עכו"ם.

ה. חטיפים, דגני בוקר וכדומה, שנאכלים בביתם של אנשים חשובים, אך אינם מוגשים בסעודות חשובות, וכן מאכלים שאינם עולים על שולחן מלכים אך עשויים הם ממין העולה על שולחנם, לדעת רבים מהפוסקים אין בהם משום בישולי עכו"ם, והמחמיר תבוא עליו ברכה.

ו. מאכלים שאינם משמשים ללפת בהם את הפת או כמאכל משיביע בפני עצמם, לדעת רוב הפוסקים כלולים באיסור בישולי עכו"ם, ובמקום הצורך ניתן להקל בהם, בצירוף צדדי היתר נוספים.

מקורות והערות

[שנא] מנהג הספרדים להשתמש בכלי זכוכית לחלב ולבשר משום שהזכוכית אינה בולעת כלל, ואילו האשכנזים נהגו להחמיר, שכלי זכוכית הם ככלי חרס, שלא ניתן להכשירם כלל. האחרונים נחלקו האם האשכנזים נהגו בכך איסור רק לגבי פסח, שאיסורו בכל שהוא, או שכן נוהגים גם בזכוכית שהשתמשו בה לשאר איסורים. למעשה, כיוון שהלכה זו שנויה במחלוקת, המקל בכך כשאין לו אפשרות אחרת, יש לו על מה שישמוך (ראה שו"ת יביע אומר ח"ד יו"ד סימן ה, ושם או"ח סימן מא, שו"ת אגרות משה או"ח ח"ה סימן לב, תשובות והנהגות ח"א סימן תלב, ושו"ת מנחת יצחק ח"א סימן פו).

ז. מאכלים שהתבשלו על ידי נכרים ויהודי היה שותף בהכנתם, מותרים באכילה. למנהג הספרדים, יש להקפיד שיהודי יניח את הסיר על גבי האש, ואילו למנהג האשכנזים די בכך שהיהודי היה מעורב בהדלקת האש (כגון שיהודי הדליק אש, ואינו יהודי הבעיר ממנה אש במקום אחר). במפעל או מסעדה בבעלות יהודית, רשאים גם בני ספרד להקל כמנהג האשכנזים.

ח. כלים שבישל בהם אינו יהודי (בלא שותפות כל שהיא של יהודי בבישול או בהדלקת האש), אף כשאין חשש לגבי כשרות המזון, צריכים הכשרה.

ט. במקרה כזה, ניתן להסתפק בהכשרת כלי חרס בהגעלתו ג' פעמים, ובהכשרת מחבת בליבון קל.

י. בדיעבד אם בישלו בכלי בשוגג בלא הכשרה, המאכל מותר.

חימום מזון כשר באמצעי חימום שאינם כשרים

א. אין להשתמש לכתחילה ובקביעות בתנור שאינו מוחזק בכשרות, בלא להכשירו.

ב. לצורך הכשרת תנור ביתי, יש לנקותו היטב, ולאחר מכן להפעילו על חום מירבי (ליבון קל) במשך שעה. בתנור שיש בו מערכת אידוי, יש לבצע הפעלה ביבש, ולאחר מכן לבצע הפעלה במצב של אידוי. אין להכשיר את התבניות, אלא להשתמש בתבניות כשרות או חד פעמיות.

ג. כשלא ניתן להכשיר את התנור, יש להשתמש בו באמצעות עטיפת המאכל בשני כיסויים הרמטיים (כדי שגם אם יקרע אחד הכיסויים המזון לא יאסר). אם אין בידו אלא כיסוי אחד, ינקה את התנור מהשאריות שבעין, ויכסה היטב את המאכל, כך שלא יצאו אדים מהמאכל אל התנור. בדיעבד, אם יצאו אדים מועטים אין לאסור את המאכל. בתנור שמופעלת בו מערכת אידוי, אין להסתפק בכיסוי אחד.

ד. מיקרוגל שאינו מוחזק בכשרות, ניתן להשתמש בו באמצעות כיסוי המאכל אחר ניקוי המיקרוגל היטב, ואם נפתח הכיסוי מעט, המאכל אינו נאסר בדיעבד.

ה. אם אינו מעוניין לנקות את המיקרוגל, יכסה את המאכל היטב בשני כיסויים באופן הרמטי.

ו. בדיעבד, אם חימום בתנור שאיננו כשר מאכל יבש, ובתנור אין לכלוך לח או נוזלי, יש להקל. אולם אם הכין בתנור מאכל שיש בו רוטב, אין להקל אלא בשעת הדחק או לצורך סעודת שבת.

ז. אם אין ידוע שהתנור היה בן יומו, יש להקל בדיעבד בכל אופן (אלא אם כן התנור מלוכלך ביותר, כך שאין שישים במאכל ההיתר כנגד שאריות האיסור שבו).

ח. דיני מאכל שהתבשל במזיד בכלי איסור שאיננו בן יומו, ראה לעיל פרק ג תשובה ה.

הנחיות לכשרות המזון בטיסה

- א. יש לברר את כשרות המזון המוגש בטיסה, כיוון שלעיתים חברות התעופה אינן מקפידות על הגשת מזון כשר או ברמת הכשרות הנהוגה בארץ, בייחוד בחברות שאינן ישראליות. יש לתת את הדעת אף על המאכלים הנלווים למנה, כגון חטיפים וכדומה.
- ב. יש לוודא שלא חיממו את המנה הכשרה יחד עם מנות אסורות ללא עיטוף מתאים.
- ג. יש לוודא שהמאכל מוגש כשהוא עטוף בניילון שלו, והאריזה איננה פתוחה.

הוצאת פירות שביעית לחו"ל

- א. ככלל אין להוציא פירות הקדושים בקדושת שביעית לחו"ל.
- ב. פירות שגדלו ב'גבולות עולי מצרים', או בדרום הערבה, מותר להוציאם לחו"ל.
- ג. על אף האמור, מותר להוציא פירות שביעית לכל בסיסי צה"ל המצויים בשטחי מדינת ישראל, לרבות אילת ודרום הערבה, ובלבד שיקפידו שיהיו הפירות רחוקים ממועד הביעור.
- ד. במקום דוחק, ניתן להקל להוציא לחו"ל פירות בכמות מועטה לצריכה אישית תוך יום-יומיים, ובלבד שזו תאכל בוודאות קודם זמן הביעור.
- ה. מותר להוציא לחו"ל פירות 'היתר מכירה'.

פרק ז
מאכלים האסורים
בחמת הסכנה

תשובה א בשר ודגים

שאלה:

האם מותר להגיש בסעודה דגים ובשר בו זמנית, או שיש לחוש שיאכלו אותם כאחד? תנור שהכינו בו דגים ובשר כאחד, האם נאסרו הדגים או הבשר? מהו הכיסוי הנדרש בכדי להתיר את הכנתם כאחד? האם יש לחשוש ללא סיבה מיוחדת, שהכינו אותם כאחד, במטבח שאין בו משגיח צמוד? כיצד יש לנהוג במאכל שהתערבבו בו בשר ודגים זה עם זה?

תשובה:

א. **מקור הדיון ותוקפו**

במסכת פסחים^א נאמר:

"ההיא ביניתא דאיטווא בהדי בישרא, אסרה רבא מפרזיקא למיכליה בכותחא. מר בר רב אשי אמר, אפילו במילחא נמי אסורה, משום דקשיא לריחא ולדבר אחר".

מבואר, שרבא מפרזיקא הורה, שדג שנצלה בתנור ביחד עם בשר אסור לאוכלו בכותח (מאכל חלבי). הוסיף מר בר רב אשי, שאין לאוכלו כלל אפילו בפני עצמו, משום שקשה לריח ודבר אחר (צרעת^ב).

הראשונים נחלקו בהכרעת ההלכה. רבים מהראשונים^ג כתבו שהעיקר כדברי מר בר אשי, שאכילת בשר ודגים כאחד אסורה, וכן פסק השולחן ערוך^ד. אולם, הרי"ף והרמב"ם השמיטו סוגיא זו, והבינו כמה מגדולי האחרונים^ה, שלדעתם אין איסור הלכה למעשה לאכול דג ובשר יחדיו, ויש שדחקו בדבריהם^ו, שהשמיטו את הסוגיא מטעמים שונים, אף שכך היא ההלכה. לדגנא, נקטינן כהוראת השו"ע, לאסור אכילת בשר ודגים יחדיו, כדעת רבים מהראשונים, ומשום דחמירא סכנתא מאיסורא.

מקורות והערות

[א] עו ע"ב. [ב] רש"י (ד"ה לדבר אחר). [ג] מרדכי (חולין סימן תשמט-תשנ), כלבו (סימן כג), טור (או"ח סימן קעג, יו"ד סימן קטז) בשם הרא"ש, שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (סימן תקח) והגהות שיערי דורא (איסור והיתר סימן עז סעיף ב). [ד] או"ח סימן קעג, יו"ד סימן קטז סעיף ב. [ה] שו"ת דברי מלכיאל (ח"ב סימן נג), שם משמעון (יו"ד סימן יג), שו"ת חתם סופר (ח"ב סימן קא). [ו] איסור והיתר (להמהרש"ל. סימן לה), שו"ת באר שבע (סימן לה).

מלבד זאת, יש מהאחרונים שפקפקו בחומרת האיסור בזמן הזה, משום שעל פי דעת הרופאים, סכנה זו אינה מצויה כיום. כך כתב המג"א:

"ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ, דחזינן כמה דברים המוזכרים בגמ', שהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים, והאידנא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות, וגם הכל לפי טבע הארצות וכו', וכ"כ הב"ש בשם הרמב"ם".

וכן נקטו למעשה לכתחילה כמה מפוסקי דורנו^ז. אולם, לדעת רובם הגדול של הפוסקים אין להקל בדבר, ורק במקום ספק ניתן לצרף דעת הראשונים המקלים וכן את סברת המג"א הנ"ל.

ב. בשר עוף

דנו האחרונים האם אסור לאכול בשר עוף עם דגים. בשו"ת בית יהודה^ח כתב, שאין צריך להחמיר בדבר, מהטעמים הבאים: א. סתם בשר בכל מקום הוא בשר בהמה, ומסתמא בזה קאי הסוגיא. ב. עופות נבראו מן הרקק וקרובים הם בטעמם לדגים, ואין סכנה באכילתם יחד, בשונה מבשר בהמה השונה במהותו מדגים.

אולם בשו"ת שבות יעקב^ט כתב:

"על דבר שנסתפק אם יש בעופות ודגים חשש סכנה, לא ידעתי מאי קא מסתפקא ליה, הלא סתמא אמרי האי בניתא דאיטוו בהדי בשרא, דאסור למיכליה משום סכנה, גם בשר עוף בכלל וכי פרוקא לסכנתא, וכל הפוסקים ראשונים ואחרונים לא הזכירו אחד מהם חילוק זה וכו', אלא ודאי דעופות ובהמות שווים לענין איסור סכנה עם דגים".

והביא דבריו בפת"ש^י, וכן פסקו הערוך השולחן^י, זבחי צדק^י, כף החיים^י ובספר פרי האדמה על הרמב"ם^י, וכתב החיד"א^י בשו"ת ברכה^י שכן המנהג.

ג. הגשת בשר ודג על שולחן אחד

כתב השו"ע^י, שאין לשני אנשים המכירים זה את זה, לאכול זה בשר וזה גבינה על שולחן אחד, שמא יבוא לאכול משניהם יחד. יש לעיין, האם חוששים לכך גם לגבי העלאת בשר ודג על שולחן אחד.

מקורות והערות

- [ז] או"ח סימן קעג ס"ק א. [ח] דבר חבון (יו"ד סימן קטו). [ט] יו"ד סימן כד. [י] ח"ב סימן קד.
[יא] יו"ד סימן קטז ס"ק ב. [יב] שם סימן י. [יג] שם ס"ק ט. [יד] שם ס"ק יא. [טו] הלכות
מאכלות אסורות פ"ט ה"ה. [טז] יו"ד שם ס"ק ח. [יז] יו"ד סימן פח סעיף ב, וראה לעיל פרק ג תשובה ט.

בספר קהל יאודה" נטה לאסור:

"נראה דה"ה דאסור להעלות דגים על שולחן שאוכלין עליו בשר, דחמירא סכנתא מאיסורא, מיהו יש לדחות, וכן נקט למעשה כה"ח, וז"ל נראה שיש להחמיר ולעשות הפסק להיכרא, ואין הפסד בזה".

אולם בספר שם חדש" כתב, שכפי שלא החמירו חכמים בבשר ודגים כמו בבשר בחלב, והתירו לאכול פת שנאפתה עם בשר יחד עם דג, אף שאין לאוכלה בחלב, וכן התירו לאכול דג אחרי בשר, ע"י קינוח והדחה ביניהם, כך יש לומר שלא גזרו להעלותם יחד על השולחן.

בספר פתח הדביר², הביא את דברי השם חדש וכתב:

"לענ"ד כל ראיותיו (של השם חדש) מספיקות להתיר, ואיכא למימר דלרוב פשיטותו לא כתבוהו הפוסקים".

וכן פסק שו"ת משה האיש" והזבחי צדק³.

למעשה, נקטו פוסקי דורנו כשיטת המקילים, וכן כתב הגר"ע יוסף בשו"ת יביע אומר⁴:

"והכי נקטינן להלכה למעשה, להתיר העלאת בשר ודגים על שולחן אחד".

וכן נקט בשו"ת שבט הלוי⁵ מעיקר הדין, אך הורה להיזהר בכך בדרך חומרא:

"דבר פשוט שאין לחוש למש"כ בדרכי תשובה בשם ספר קהל יהודה, שאסור להעלות דגים עם בשר בשולחן אחד, וכן הקילו בזה כל הדורות, אבל נהוג הוא שלא מן הדין, להביאם זה אחר זה בדרך חומרא".

אף לדעת המחמירים האוסרים הגשת בשר ודגים על שולחן אחד, מותר להעמידם במגשים נפרדים על גבי עגלות חימום, וכפי שפסק השו"ע⁶ לגבי בשר וחלב, על פי המשנה בחולין⁷ שם נאמר:

"אפילו בשר חיה ועוף, אסור להעלותו על שולחן שאוכל עליו גבינה, שלא יבוא לאוכלם יחד. אבל בשולחן שסודר עליו התבשיל, מותר ליתן זה בצד זה".

ואע"פ שכתב היד אברהם⁸, שגם בשולחן שסודר עליו את התבשיל, לא הותר אלא כשהם מכוסים, אבל במגולים יש לאסור לכתחילה לדעת הרמ"א, כבר כתב הדרכי תשובה⁹, שבשולחנות גדולים, שהכלים עומדים זה בצד זה, ויש רווח גדול ביניהם, אפילו אינם מכוסים מותר.

מתבאר, שאין לאסור הגשת בשר ודגים, כשהם מונחים במגשים נפרדים על גבי עגלות החימום, ולדעת רוב הפוסקים, אין מניעה מעיקר הדין לאכול על גבי אותו שולחן בשר ודגים, ומסתבר שאין לנו להוסיף ולהחמיר, מעבר למה שאסרו חכמינו, בדבר שעיקר איסורו

מקורות והערות

[יח] על השו"ע שם. [יט] ח"ב סימן קמט. [כ] או"ח סימן קעג ס"ק א. [כא] יו"ד סימן י-יא.
[כב] יו"ד סימן קטז ס"ק כה. [כג] ח"ו יו"ד סימן ט. [כד] ח"ו סימן קיא. [כה] יו"ד סימן פח סעיף א.
[כו] קד ע"ב. [כז] יו"ד סימן פח. [כח] שם ס"ק ט.

סכנה שאינה מצויה בזמן הזה. עם זאת, על מנת למנוע טעויות, נכון לסמן באופן ברור את הכלים שבהם מוגשים הבשר והדגים, כדי שלא יחליפו ביניהם.

יש לעיין האם אסור להגיש בשר ודגים בו זמנית, בפני מי שאינו שומר תורה ומצוות, משום לפני עיוור. ונראה שאין אסור בדבר, שכן לדעת פוסקים רבים אין אסור לפני עיוור בדבר שעיקר איסורו מדרבנן, קודם זמן איסורו, כמבואר במג"א^ט, וה"ה כשמגיש את הבשר והדגים נפרדים זה מזה. מה גם שעיקר האיסור אינו ברור, ויש החולקים בדבר כנ"ל, וממילא אינו עובר על אסור לפני עיוור לפי פוסקים אלו^ז. ועוד, שעצם האיסור אינו אלא מחמת הסכנה, ויתכן שבכגון דא אין כלל משום לפני עיוור, על כל פנים במקום שבו הסכנה אינה מיידית^{לא}.

ד. הכנת דג ובשר בתנור אחד

בדברי הגמ' פסחים^{כב} שהובאו לעיל מבואר, שאסור לאכול דג שנצלה עם בשר, ויש לעיין באיזה אופן מדובר.

רש"י^{כג} כתב: "בתנור אחד", דהיינו, שהבשר והדג נצלו באותו התנור, ולפי זה האיסור הוא אפילו בדגים שקיבלו רק 'ריחא' של בשר, וכמ"ד ריחא מילתא היא. מאידך, הרמב"ם^{כד} כתב:

"פת שאפאה עם הצלי ודגים שצלאן עם הבשר, אסור לאוכלן בחלב".

משמע שדווקא עם החלב אין לאוכלם, אבל מותר לאוכלם בפני עצמם, אף שנכנס בהם 'ריחא' של בשר. וביאר המהרש"ל בחולין^{כה}:

"צריך לומר דהוא (הרמב"ם) סובר, דהאי עובדא לא איירי בצלאו בתנור אחד, דס"ל כהאי גוונא אין בו חשש סכנה, ולא היה אוסרו מר בר רב אשי, אלא צלאו עם בשר ממש".

והיינו, שאין לאסור בדיעבד, משום שאין בו חשש סכנה, במקום שאינו אלא ריחא. ונראה שכן היא דעת האיסור והיתר הארוך^{כו} שכתב:

"דווקא לעניין איסור אמרינן בב' מינים המפטמין 'ריחא מילתא היא' כדפרישית, אבל פשיטא לעניין סכנה, כגון שאפה פשטי"דא של בשר עם של דגים בתנור אחד ושניהן מגולין, אפילו בתנורין שלנו המכוסין למעלה, ואפילו בתנור קטן, ואפילו אם הוא סגור כולו ולא נגעו כלל יחד, מותר בדיעבד, ואף על פי שקיי"ל סכנתא חמירא

מקורות והערות

[כט] או"ח סימן קסט ס"ק ו. [ל] ראה תורת המחנה (פרק סא תשובה ג), עפ"י שו"ת כתב סופר (יו"ד סימן עז).
[לא] כעין זה, כתב בספר חשוקי חמד (פאה פ"ד מ"ב) שמותר לבן לקנות לאביו סגריה על פי בקשתו (אם אין אפשרות להתחמק), ודלא כשו"ת עשה לך רב (ח"ו סימן נח), שאסור בזה משום שלדעתו יש בזה איסור לפני עיוור מדרבנן.
[לב] שם. [לג] ד"ה דאיטוי. [לד] הלכות מאכלות אסורות פ"ט הלכה כג. [לה] פ"ז אות טו.
[לו] שער לט אות כה, והעתיקו הדרכי משה (יו"ד סימן קטז אות ג).

בשר ודגים ♦ תשובה א

מאיסורא, דבכה"ג לית ביה סכנה כלל, מדלא אוסר הרמב"ם דגים שנצלו עם בשר בתנור, כי אם לאוכלו בחלב, ואין מחלק כלל בתנורים בין שלהם בין שלנו". לעומת זאת, המנחת יעקב¹ האריך בדעת הרמב"ם, ומסקנתו שאין כוונתו להקל באופן מיוחד בבשר ודגים, אלא שככלל נקט הרמב"ם שריחא לאו מילתא היא. למעשה, פסק הרמ"א² כדעת האיסור והיתר:

"וכן אין לצלות בשר עם דג משום ריחא, מיהו בדיעבד אינו אוסר". והוסיף הט"ז³ עפ"י המהרש"ל הנ"ל, שבתנור גדול יש להתיר אף לכתחילה, וסיים: "וע"כ נראה לי פשוט, דאותן הלחמים שאופין בתנור אחד עם בשר, אין סכנה כלל לאוכלם עם דגים, אף על פי שהתנור היה סתום".

מאידך, בשו"ת באר שבע"ה השיג על דברי המהרש"ל, והעלה דהואיל וחמירא סכנתא מאיסורא, אין להתיר אפילו בדיעבד ובתנורים גדולים, והסכים לדבריו הש"ך⁴. שיטה אמצעית נקט הפר"ח⁵, שרק בתנורים גדולים יש להתיר בדיעבד.

על מנת להימנע ממעבר ריח בין הבשר לדגים כשנאפים ביחד, יש להקפיד לכסות אחד מהם⁶, ואז מותרת אפייתם זה עם זה לכתחילה ואפילו בתנור קטן⁷.

לדעת רוב הפוסקים⁸, התנורים המצויים כיום, הן במטבח הביתי והן בצה"ל, דינם כתנורים קטנים, וממילא היה נכון לאסור בשר ודגים שנאפו בהם ביחד משום ריחא. אולם, תנורים שמותקנת בהם מערכת לשאיבת האדים, יש לדונם כתנור פתוח, ולהתיר את הבשר והדגים בדיעבד. אולם לגבי ארון חימום, שאין בו מערכת לשאיבת האדים, אין להתיר מטעם זה, ובכל זאת נראה שיש מקום להקל (בצירוף המקילים המחשיבים אותם כתנור גדול), כיוון שהחום שם אינו רב כל כך, וממילא הריח מועט.

כמו כן, בתנורים קטנים שאינם נקיים משיירי בשר, אין לאפות דגים לכתחילה, אלא אחר שינקו את שיירי הבשר. אולם בדיעבד אין לאסור, כיוון שמן הסתם יש שישים בדגים כנגד הבשר.

ה. בשר ודגים שנאפו יחדיו ללא כיסוי

אולם, לגבי בשר ודגים שהתבשלו במגשים נפרדים בתנור בישול, נראה לכאורה שאין להקל בדבר, כיוון שיש מעבר של זיעה בין הבשר והדגים, ודין זיעה כגוף הדבר, כמבואר בשו"ע⁹.

מקורות והערות

- [לז] על התורת חטאת כלל עו אות כו. [לח] יו"ד סימן קטז סעיף ב. [לט] שם ס"ק ב. [מ] סימן לה. [מא] שם ס"ק א. [מב] שם ס"ק ד. [מג] שו"ע (יו"ד סימן צז סעיף ג), על פי הגהות אשרי (ע"ז פרק ה סימן ח). [מד] חכמת אדם (כלל ס"ח סעיף א), כה"ח (יו"ד סימן קטז ס"ק כג), ילקוט יוסף (איסור והיתר סימן ע סעיף יא). [מה] ראה בספר פתחי מגדים (פרק ו הערה 2). [מו] יו"ד סימן צב סעיף ח.

אף על פי כן, נראה שבדיעבד, במקום צורך גדול, יש מקום להקל בדבר, שכן עיקר דין מעבר טעמים דרך הקדירה בשעת הבישול שנוי במחלוקת בין האחרונים. דעת החוות דעת^מ להחמיר:

"ועוד נראה לי, דלא הוי נ"ט בר נ"ט בשעת בישול, כגון אם נפל חלב על הקדרה שמבשלין בה דגים כנגד הרוטב, ואח"כ בישלו הדגים עם בשר, אפילו בדיעבד אסור, אם לא היה ששים בבשר נגד החלב שנפל בראשונה על הקדרה, ולא אמרינן כיון שנפל על הקדרה ודרך הקדרה נכנס להדגים הוי נ"ט בר נ"ט, דהיינו לקדרה ומהקדרה להדגים, דכיון דנפל בשעת הבישול, ובישול מפעפע בכל הכלי לחומרא, והבלוע מקושר הוא עם התבשיל, וחשבינן כאלו נפל לתבשיל והוי טעם ראשון".

ובשו"ת דברי הלל^מ כתב, שה"ה לשומן שנפל על קדירה של דגים מבחוץ, שלא אומרים נ"ט בר נ"ט, אלא נחשב כאילו נפל לתוך הדגים, וצריך שישם כנגד האיסור. מאידך, בשו"ת בית אפרים^מ חלק על שיטה זו, והוכיח שאומרים נ"ט בר נ"ט גם בשעת בישול:

"ולענין דינא עכ"פ אין הכרח ממ"ש או"ה הנ"ל, לומר דכל שהוא בשעת הבישול לא הוי נ"ט בר נ"ט, ואדרבה משמע ממ"ש או"ה, וכן מבואר בכל הפוסקים בשם סה"ת והתו' ושאר פוסקים, לענין החמת חמין דהוי נ"ט בר נ"ט דהתירא, מן הבשר לקדרה ומקדרה להמים וממים חוזר לקדרה, אלמא דאע"ג דמקדרה למים וממים לקדירה בשעת הבישול הוא, אפ"ה חשבינן לכ"א לנ"ט בפ"ע".

כל זאת לגבי בשר בחלב, אולם לגבי בשר ודגים כתבו הרבה פוסקים, שאין לחוש לנ"ט בר נ"ט בשעת בישול, וכן כתב הפמ"ג:

"מזה למדתי אם בישלו דגים במחבת, ובחוץ נפל שומן חם וכדומה על המחבת, אין חשש לדגים דהוה בליעת כלי".

וכן כתב בספר עצי חיים^נ, שבנידון בשר ודגים, גם החו"ד יודה שאומרים נ"ט בר נ"ט בשעת בישול, וכן כתב בספר יד יהודה^נ בצירוף טעמים נוספים:

"גם נראה לי מזה, אם נפל רוטב מדגים על קדירה מתבשיל של בשר, אין להחמיר בזה לחושבו כאילו נפל לתוך התבשיל, כיון דאינו אלא ספק, ובלא"ה אין כעת כ"כ סכנה, כמש"כ המג"א".

לאור זאת, כאשר רובם המוחלט של האדום, העולים מהבשר אל הדגים או להיפך, עוברים דרך הכלי ואינם מגיעים ישירות אל המאכל, וכנגד מעט הזיעה שעולה ישירות בוודאי יש שישים, נראה שיש להתיר, בהסתמך על דעת החתם סופר^נ שבאיסור קל כבשר ודגים,

מקורות והערות

[מז] סימן צה ביאורים ס"ק א. [מח] ח"ב סימן לב. [מט] יו"ד סימן לו. [נ] יו"ד סימן קח שפתי דעת יח אות ח. [נא] יו"ד סימן ט. [נב] סימן צה ס"ק ז. [נג] כפי שהובא בשמו בפת"ש (יו"ד סימן קטז ס"ק

מספיק לחשב במאי דנפיק מיניה ולא כנגד כל הדבר^ג, ובצירוף דעת הראשונים שלא חששו כלל לסכנה בבשר ודגים.

אולם, בתנורים המצויים כיום, שמותקנת בהם מערכת לפיזור האדים והחום בשווה, ממילא קשה יותר להקל בדבר, שכן רבים מהאדים מגיעים אל המאכל באופן ישיר ולא רק דרך הכלי. אף על פי כן, נראה שיש להקל בדבר במקום צורך, הואיל ומסתבר שיש שישים כנגד האדים שמגיעים מהצד כנ"ל^ה. ועוד, דעיקר דין אדים במקום שיש להם אפשרות להתפזר, שנוי במחלוקת בין האחרונים, שכן בשו"ת הב"ח החדשות^ו, נטה לומר שזיעה אוסרת דווקא כשאין לה כל אפשרות להתפזר, ואף שהחמיר למעשה על פי הבנתו את פסק הרמ"א^ז, דעת ערוה"ש^ח להקל:

"והנה בדין זיעה מתברר לנו ממשנה דמכשירין, דלא שייך זיעה אלא במקום המוקף ולא במקום גלוי, כמו בכירה שהקדירה התחתונה נתונה בה, ועליה עומד העליונה, ועולה הזיעה סביב סביב שאין לה מקום לצאת. אבל במקום גלוי כבתנורים שלנו שיש אויר, הזיעה עולה באויר, ואינו אוסר הקדירה הסמוך לו".

ממילא, כאן שהזיעה מתפזרת לצדדים, יש מקום להקל לשיטתו.

מלבד זאת, בשו"ת טוב טעם ודעת^ט, נקט שאין לאסור אלא זיעה בריכוז גבוה, ואילו כאן שישנה מערכת לשאיבת האדים, יש להקל משום שאינם בריכוז גבוה כל כך. ואף שלמעשה החמירו פוסקי דורנו^י בתנורי חשמל מחמת שהזיעה בהם מרובה, אולם בנידו"ד שמנגנון ה'טורבו' מפזר את הזיעה, ועוד שישנה מערכת השואבת רבים מהאדים אל מחוץ לתנור, יש לומר שאין בכוח הזיעה לאסור. ואף שלגבי בשר בחלב שנאפו ביחד בתנור יש אוסרים אף בדיעבד, לגבי בשר ודגים יש לומר שלא חששו לסכנה, אלא כשיש ערבוב ממשי של בשר ודגים יחדיו, או בריח שנידון כממשות, אבל בזיעה, וכל שכן בזיעה שמתפזרת כנ"ל, יש לומר שלא נאסר כלל. בדומה לכך כתב כנסת הגדולה^{יא} שאין לאסור בשר ודגים שנאפו תחת מחבת אחת, אלא אם כן נוזל רוטב מאחד לשני, כיוון שחשש הסכנה אינו אלא בערבוב ממשי בין בשר ודגים, ומשמע שלא אסר משום הזיעה שעלולה לעבור ביניהם, והסכימו לדברינו מחבר הספר פתחי מגדים על הלכות בשר וחלב, מחבר ספר מנחת פרי על הלכות תערובות, והגר"א וייס. כמו כן, נראה שיש להקל בארון חימום, אף שאין בו מערכת לשאיבת האדים, כיוון שהחום בו אינו רב כל כך, וממילא האדים אינם רבים.

מקורות והערות

- ג. [נד] על יסוד שיטת הראב"ד (בספר תמים דעים סימן ז). [נה] ראה בשו"ת משיב דבר (ח"ב סימן כג), שכתב כעין זה. [נו] סימן כד. [נז] יו"ד סימן צב סעיף ח. [נח] יו"ד סימן צב סעיף נה. [נט] תליתאי ח"א סימן קעו. [ס] שו"ת מנחת יצחק (ח"ה סימן כ), שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א סימן מ), דלא כשו"ת ישכיל עבדי (ח"ז יו"ד סימן ד) שהיקל. [סא] יו"ד סימן קטז הגהות ב"י אות יח.

1. תערובת של בשר ודגים

נהלי הכשרות של הרבנות הצבאית מחייבים להפריד בין בשר לדגים המונחים בעגלות החימום, באמצעות גסטרונום שיש בו פחמימה או ירקות. במקרה ובו נפלו בשגגה חתיכות של בשר ושל דגים לתוך גסטרונום הפחמימה, יש לדון באיזה אופן מותר לאכול את הפחמימה, בלי לחשוש לתערובת הבשר והדגים שנוצרה בה.

נחלקו הראשונים האם תערובת בשר ודגים בטלה בשישים. לדעת הלקט יושר^א בשם רבו תרומת הדשן, אין להתיר זאת, כיוון שחמירא סכנתא מאיסורא, וכן נראה שסובר הדרכי משה^ב, וכן פסק הט"ז^ג והגר"ח פלאג'י בשו"ת נשמת כל חי^ד. מאידך, לדעת האיסור והיתר^ה, דבר האסור מחמת סכנה בטל בשישים, וכן פסקו הפר"ח^ו, הכנה"ג^ז, הפרי תואר^ח, שו"ת חת"ס^ט, שו"ת שבות יעקב^י ואחרונים רבים נוספים^{יב}, וכן הכריעו פוסקי זמננו^{יג}, וכן יש להורות למעשה.

כל זאת לגבי תערובת טעמים, אולם כאשר נפלה חתיכה של דגים והתערבה בחתיכות של בשר, ואינו מכירה כך שיוכל להוציאה, כתב על כך הזבחי צדק^{יד}, שאסור לאכול את התבשיל, כיוון שסוף סוף הוא פוגע בסכנה עצמה, ודייק זאת מדברי הפר"ח ולחם הפנים, וכן פסק התפארת ישראל בחולין^{טו}, ואחרונים רבים נוספים^{טז}, ואף שיש שהקילו בדבר באופנים שונים^{יז}, למעשה יש להחמיר בדבר.

נוסף על כל הנ"ל, כתב בשו"ת חלקת יעקב^{יח}, שמאכל פרווה שבושל עם דגים או עם בשר, אין לאוכלו עם המין השני. על כן לכתחילה יש להימנע מאפיית פחמימות עם דגים או עם בשר, כשעתידיים להיאכל עם המין השני, כדי שלא ייווצר ערבוב טעם הבשר או הדג בפחמימה. אולם בדיעבד אין לאסור לאוכלו עם בשר או דג, כל שלא נזל בבירור רוטב אל הפחמימה ואין שישים כנגדו.

סיכום

- א. אסור לאכול בשר ודגים ביחד, ונהגו לאסור אף אכילת דגים עם בשר עוף.
- ב. לדעת רוב הפוסקים אין איסור בהעלאת בשר ודג על שולחן אחד, אף במקום שסועדים חיילים שאינם שומרי תורה ומצוות, שלגביהם קיים חשש סביר שיאכלום ביחד. וכל שכן שמותר להניחם זה לצד זה בעגלות החימום.

מקורות והערות

[סב] ח"ב עמוד ו עניין ב. [סג] יו"ד סימן קטז אות ב. [סד] שם ס"ק ב. [סה] סימן לט. [סו] כלל כג אות ז. [סז] שם ס"ק ד. [סח] שם הגהות בית יוסף אות יח. [סט] שם ס"ק ד. [ע] יו"ד סימן קא. [עא] ח"ב סימן קד. [עב] שו"ת צפנת פענח (ח"ב סימן רסד), ספר תפארת למשה (יו"ד סימן קטז), פת"ש (שם ס"ק ג), זבחי צדק (שם ס"ק ג), כה"ח (שם ס"ק יב). [עג] שו"ת יביע אומר (ח"א יו"ד סימן ז), שו"ת שבט הלוי (ח"ג סימן קג, ח"ו סימן קיא). [עד] שם ס"ק ד. [עה] בועז פרק ג אות ג. [עו] ספר ויברך דוד (יו"ד סימן קטז ס"ק ב), שו"ת מאורות נתן (סימן ו), ספר שערי שמחה (רפיש. שער ג סימן ב). [עז] כף החיים (יו"ד סימן קטז ס"ק לד), ספר דברי שמואל (ראטה. סימן קטז ס"ק ב). [עח] יו"ד סימן כ.

בשר ודגים ♦ תשובה א

- ג. מותר לאפות דג ובשר בתנור אחד, או לחממם יחד בארון חימום, כאשר אחד מהם מכוסה באופן הרמטי (אולם ע"פ נהלי הכשרות בצה"ל אסור לאפותם או לחממם בתנור אחד, מחשש שלא יקפידו על כיסוי הרמטי).
- ד. בדיעבד כאשר לא כיסה אחד מהם, מותר במקום צורך לאוכלם.
- ה. אין לבשל פחמימה עם דגים באותה תבנית על מנת לאוכלה עם בשר, ולכתחילה יש להימנע מלאפות או לחמם אותם יחד בתנור או בארון חימום.
- ו. תערובת של בשר ודגים בלח, כגון שנזל מרוטב הדגים לתבשיל בשרי, דנים בה ביטול בשישים כבשאר איסורים. אולם בתערובת של יבש ביבש, כגון שחתיכת דג התערבה בחתיכות של בשר, ואינה ניכרת, כך שאינו יכול להוציאה, יש להחמיר ולאסור את התבשיל.

תשובה ב מאכלים ששהו תחת המיטה

שאלה:

האם מותר לאכול מאכלים ששהו זמן קצר תחת המיטה בתוך תיק? האם מותר לכתחילה לאחסן קופסאות שימורים מתחת למיטות בספינות קטנות בהן נפחי האחסון מצומצמים?

תשובה:

א. מקור הדין וטעמו

במסכת פסחים^ט נאמר:

"תנא: אוכלין ומשקין תחת המטה, אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן".

מבואר שרוח רעה שורה על מאכלים ששהו תחת המיטה, וכן פסקו ראשונים רבים^פ.

בירושלמי^{פא} הובאה הלכה זו בנוסח אחר:

"אמר רבי אמי צריכין למיחוש למה דברייתא חששין, אסור דלא למיתן בר נש פריטין (מעות) גו פומא ותבשילא תותי ערסא (מיטה), פיתא תחות שיחיא (בית השחי), מיצא סכינא גו פוגלא, סכינא גו אתרוגא (לתחוב סכין בתוך צנון או אתרוג)".

רבים מהראשונים^{פב} בארו, שכוונת הירושלמי גם היא לאסור מפני רוח רעה. אולם הרמב"ם^{פג} כתב:

"לא יתן התבשיל תחת המטה אף על פי שהוא עוסק בסעודה, שמא יפול בו דבר המזיק והוא אינו רואהו".

לדעת הרמב"ם, החשש הינו מפני דברים מזיקים, שעלולים להיכנס למאכל בלא תשומת לב, וכן כתב רבנו ירוחם^{פד}. הראב"ד השיג על הרמב"ם, שטעמו של הירושלמי הוא משום רוח רעה, וכתב על כך הכסף משנה שיש לחשוש לשני הפירושים. בשו"ע^{פה} כתב כלשון הגמרא בפסחים, וכן העתיקו רבים מהפוסקים, ומשמע שחששו לכך הלכה למעשה. עם זאת, יש מהאחרונים^{פו} שכתבו, שכיום לא נהגו לחשוש לזה, והרי זה בכלל 'שומר פתאים' ה'".

מקורות והערות

[עט] קיג ע"א. [פ] רבינו חננאל (שם), רבינו גרשום (בבא בתרא נח ע"א), ספר המנהיג (סימן רכו), אגודה (פסחים פרק י סימן צה), השגות הראב"ד (הלכות רוצח פרק יב ה"ה), חידושי הרא"ה (ע"ז ל ע"ב) ונימו"י (שם). [פא] תרומות פרק ח הלכה ג, וכן בע"ז פ"ג ה"ב. [פב] ראב"ד (שם), רא"ה (שם), נימוקי יוסף (שם), ר"ן (ע"ז י ע"ב מדפי הרי"ף). [פג] הלכות רוצח פרק יב הלכה ה. [פד] נתיב טו ח"ה אות ל, וכן כתב הסמ"ק (סימן קעא), וכן נראה ברא"ש (ע"ז פרק ב סימן יג). [פה] יו"ד סימן קטז סעיף ה. [פו] ערוך השלחן (יו"ד סימן קטז אות יא), בינת אדם (כלל סג). ואפשר שהדבר רמזו בלשון הירושלמי, שתלה את האיסור בכך שהבריות חוששות

ב. הדין בדיעבד

נחלקו האחרונים האם יש לחשוש לאסור בדיעבד מאכלים שהיו תחת המיטה. בשו"ת שבות יעקב^{פז} כתב:

"בדבר אוכלין ומשקין שנותן תחת המטה אם אסורין בדיעבד, נ"ל פשוט דאין כאן חשש איסור בדיעבד, רק דבכל אלו מבואר בש"ס ופוסקים דהוא רק אזהרה לכתחלה וכמשמעות בעל העיטור. אך כדי שלא להוציא חלק בלי ראייה כלל נ"ל להוכיח שכן הוא, דהא מצינו בסוגיא דש"ס כמה פעמים שהזהירו לחבר שלא יאכל אצל עם הארץ מפני דברים שאינם מתוקנים, ובפרק חזקת הבתים דף נ"ח ע"א מטה של ת"ח כיצד כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה ומנעלי' בימות הגשמים ושל עם הארץ דומה לאוצר בלום, ופרש"י וז"ל מטת עם הארץ כל דבר מניחין תחת מטתן אוכלים וכלים עכ"ל, וא"כ אמאי לא חששו חכמים איך יאכל עמו הלא חמירא סכנתא מאיסורא, אלא ודאי פשוט דכל הני הוא רק אזהרה לכתחלה אבל בדיעבד אין קפידא כלל. גם לא הוזכר בשום פוסק שום איסור בדיעבד בענינים אלו".

ראיה נוספת להקל בדיעבד בכל הנאסר מחמת סכנה, הובאה בחיי אדם^{פב}:

"נכדי האברך המופלג מוהר"ר אליה הביא ראייה שכל דבר שאמרו רוח רעה שורה עליו מותר בדיעבד, דבבית יוסף ביורה דעה סימן ו' כתב, הא דאין שוחטין בקנה, יש אומרים הטעם משום דקיסמין נפרשים ממנו, ולפי זה אפילו בדיעבד אסור. ויש אומרים הטעם משום רוח רעה, ולפי זה בדיעבד מותר, עד כאן לשון הבית יוסף".

לעומת זאת, החיד"א^{פז} דחה את ראיות האחרונים וכתב:

"ולי ההדיוט אין הנדון דומה לראיה, דהתם הרוח רעה שורה על הקנה, ולכן לכתחילה לא ישחוט בו ובדיעבד שרי, אבל הכא הרוח רעה שורה על האוכל, ולכן [יש לומר ד]אף בדיעבד אסור. וראיה לזה ממ"ש פרק כל היד (נדה יז ע"א) האוכל שום קלוף וכו' שעבר עליהן הלילה מתחייב בנפשו משום דרוח רעה שורה עליהן. הרי דמשום רוח רעה אסורים דיעבד. והכי מוכח ממ"ש פרק ערבי פסחים (ק"ב ע"א) אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בברזל רוח רעה שורה עליהן, ת"ר לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות וכו' ואם שתה דמו בראשו מפני הסכנה, מאי סכנה רוח רעה. הרי דאיכא סכנת רוח רעה. וגבי אוכלין וכו' לא קאמר לא יתן אוכלין, אלא קתני אוכלין ומשקין וכו', לומר דאפילו בדיעבד סכנה. והראיה אחרת שהביא הרב שבות יעקב אינה ראייה כלל, כמבואר למעייין".

מקורות והערות

ממאכלים אלה. [פז] ח"ב סימן קה. [פח] חלק א כלל ב סעיף ב. [פט] שו"ת ברכה (יו"ד סימן קטז

ובאופן נוסף דחה הגר"ח זוננפלד^ז את ראיית החיי אדם:

"ובענין מה שכתב החי"א בשם נכדו, הגם שבעל העיטור שהביאו הב"י כתב שהשחיטה כשרה בדיעבד, היינו מצד השחיטה שאין לחוש בה לנבלה כמו לאידך טעמא, והאיסור שם שאין ראוי להשתמש בדבר ששורה עליו רוח רעה, אבל אם השתמש בו – שיהיה לו רשות להתדבק בדבר שנשתמש בו – אין אתנו יודע. ועכ"פ השחיטה כשרה, ונ"מ אם שחט עוף שראוי לקיים אח"כ מצוות כיסוי בברכה שעכ"פ השחיטה כשרה, והגם דכתיב 'אשר יאכל' לא מיקרי עי"כ שחיטה שאינה ראויה לכיסוי".

וכן נקטו מקצת האחרונים^{זא} להחמיר בדבר אף בדיעבד, אולם מרבית האחרונים^{זב} הקלו בזה, ויש לצרף להם את שיטת הרמב"ם ורבנו ירוחם, שהקלו במאכלים מכוסים^{זב}. רבים מפוסקי דורנו^{זג} הקלו בדבר למעשה, אולם הגר"ע יוסף^{זח} כתב, שככלל יש לחשוש לדעת המחמירים, מלבד במקום הפסד מרובה, או כשיש צירוף נוסף להקל. להלן יובאו צדדי היתר מרכזיים שהוזכרו בפוסקים בעניין זה, הנוגעים הלכה למעשה למציאות הצבאית.

ג. צרור וחתום או כלי בתוך כלי

בדברי הגמרא במסכת פסחים מודגש, שאפילו כאשר המאכל שהיה תחת המיטה מונח בתוך כלי ברזל, אסור הוא באכילה. אולם יש מהאחרונים שדייקו ממה שנאמר בגמרא^{זא}: "אף על גב דמנחי בסילתא ומציירי וחתמי – רוח רעה שורה עליהן", שדווקא שום ובצל קלופים נאסרו גם בצרורים וחתומים, ואילו במאכלים שתחת המיטה, אין להחמיר באופן זה. על דרך זו, הובא בשם הגר"ש וואזנר^{זב}, שמותר להניח תחת המיטה מאכלים בכלי בתוך כלי, שמהווה הפרדה גמורה לגבי כתבי קודש במקום מטונף. אולם הבן איש חי^{זג} כתב, ש'צרור וחתום' אינו מועיל לעניין רוח רעה, ונראה שהוא הדין לעניין כלי בתוך כלי, וכן החמירו למעשה הגרש"ז אויערבך^{זח} והגר"ח קנייבסקי^{זט}. אף על פי כן, נראה שבדיעבד, ניתן לצרף סברות אלו להקל במקום הפסד.

מקורות והערות

ס"ק י. [צ] שו"ת תורת חיים (סימן כה). [צא] בינת אדם (כלל סג), שיורי ברכה (סימן קטז ס"ק י), בן איש חי (שנה א חנוכה אות יב), שדי חמד (מערכת הל' כלל קמא אות לא ד"ה ובעין יצחק), הליכות שלמה (תפילה פרק יג סעיף יז). [צב] שבות יעקב (שהובא לעיל), רע"א (על השו"ע יו"ד סימן קטז סעיף ה), הר צבי (או"ח ח"א סימן ג), יד אפרים (סימן קטז סעיף ה), חיי אדם (שהובא לעיל), עין יצחק (ח"א או"ח סוף סימן כד), שואל ונשאל (יו"ד ח"ב סימן מח). [צג] וכן הסיק בשו"ת שואל ונשאל (יו"ד ח"ב סימן מח) מטעם זה. [צד] שבת הלוי (ח"ו סימן קיא ענף ה אות ה), וכן הובא בשם האג"מ (דברי חכמים יו"ד פ"ב אות כה), הגר"א"ל שטיינמן (הבית בכשרותו עמ' צב) והגר"ש דבליצקי (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ו). [צה] שו"ת יביע אומר (יו"ד ח"א סימן ט אות כו). [צז] נדה יז ע"א. [צח] אבני ישפה (ח"א סימן קמא ענף א). [צח] שנה שניה פנחס אות יד. [צט] הליכות שלמה (תפילה פרק יג סעיף יז). [ק] דרך שיחה (ח"א עמ' תקכח).

ד. כזון שאיננו מבושל

בלשון הגמרא במסכת פסחים מבואר שאין לתת 'אוכלים ומשקים' תחת המיטה, אולם בירושלמי במסכת תרומות שהובא לעיל, הלשון היא 'תבשילא תותי ערסא', משמע שאין הקפדה אלא על מאכל מבושל בלבד. בלשון הרמב"ם והשו"ע הוזכר גם כן שהאיסור הוא בתבשיל, ודייק החכמת אדם^{קא} שאין להחמיר במאכלים חיים, אך ציין שהגר"א החמיר גם במאכלים חיים. בספר בניין עולם כתב, שגם לשון הירושלמי 'תבשיל' יש לבאר על כל דבר מאכל, אף שאיננו מבושל, וכן העלו למעשה אחרונים נוספים^{קב}. על כן נראה, שאין לסמוך ולהקל לכתחילה במאכלים חיים, אולם במקום צורך קצת יש להקל בדבר בדיעבד.

ה. כזון של אדם אחד

טעם מחודש להקל במאכלים ששהו תחת המיטה כתב הבן איש חי^{קב}:

"העליתי בס"ד על מ"ש רז"ל המניח אוכל תחת המטה ששורה עליו רוח רעה. ואמרתי אם הניח אדם אוכל של חבריו תחת המטה שלא בידעיתו וזה המניח הוא איש זר שאינו בנו ולא אשתו ולא עבדו של בעל האוכל כדי שנאמר ידם כידו אין שורה עליו רוח רעה האמור על אוכל המונח תחת המטה ע"ד שאמרו אין אדם אוסר דבר שאינו שלו ולכן פסקו הפוס' אם נכרי שכשך יינו של ישראל כדי להפסידו אינו נאסר ואמאי אינו נאסר והלא יין נסך עושה טומאה בנפש האדם כמ"ש בס' יין המשומר. אך בזה ניחא כיון דהנכרי רוצה לאסור היין ולטמאו בע"כ של בעלים אינו חל על היין כח טומאה בשכשוך זה ונשאר בטהרתו".

בדומה לזה כתב הגרי"ח זוננפלד^{קד}:

"אבל לענ"ד הוא [רק] בדבר שהוא שלו, ואם אחד יקח משל חבריו בלא דעתו ויתנם תחת המיטה מאחר שכנראה הב"ד לא יוכלו לחייבו לשלם דהוי כהיזק שאינו ניכר, שוב גם הרוח רעה אין לו רשות להתדבק בו. ונראה פשוט, אם אירע ח"ו שריפה ויש לחוש בו לפיקוח נפש, ואפשר אפילו לפיקוח ממון, ואין לו מים אחרים לכבות כי אם מי נטילה, דשפיר דמי לכבות בזה ואין רשות בכה"ג לרוח רעה להזיק".

לדעת הבא"ח אין שורה רוח רעה, משום ש'אין אדם אוסר דבר שאינו שלו', היינו שאין תוקף למעשיו. ואילו לדעת הגרי"ח זוננפלד לא פוגעת הרוח הרעה אלא על פי הכללים ההלכתיים המוגדרים, וכיוון שלא ניתן לחייב את הישן על גבי המאכלים, הואיל וזהו בכלל 'היזק שאינו ניכר', גם הרוח הרעה לא חלה עליהם.

מקורות והערות

- [קא] בינת אדם (כלל סג). [קב] שו"ע הרב (שמירת הנפש סעיף ז), שו"ת בנין עולם (או"ח סימן לג סעיף טז), קיצוש"ע (סימן לג סעיף ו), אגרות משה (יו"ד חלק ג סימן כ). [קג] שו"ת רב פעלים (סוד ישרים ח"ד סימן ו). [קד] שלמת חיים (או"ח סימן כג).

לעומת כל זאת, בשו"ת רבבות אפרים^ק כתב:

"ובאמת זה חידוש דבר רעה מה שייך להכנס בדיון זה אם אדם אוסר דבר של חברו או לא, כמו שהוא מדמה הא יש שם רוח רעה. וג"כ ידידי הגרבי זילבר שליט"א כתב לי בזה שאני צודק מאד".

וכן אמר גם הגרש"ז אויערבך^ק. מבואר בדבריהם שהרוח הרעה חלה על המאכלים מעצם היותם תחת המיטה באופן מציאותי, ועל כן אין שייכות לדון בזה משום 'אין אדם אוסר דבר שאינו שלו' וכדומה.

אף על פי כן, נראה שכדאי הוא הבא"ח, שידיו רב לו בחכמת הנסתר, לסמוך עליו בדיעבד, ולא לאסור מאכלים שאינם שייכים או אינם בסמכותו ובאחריותו של מי שישן על גבי המיטה. צ"ע האם ניתן ללמוד מכך היתר בדיעבד למזון שניתן לחייל או לקבוצת חיילים במסגרת תפקידם. ואמנם, מדברי הבא"ח משמע, שבני ביתו של אדם ובכלל זה גם עבדיו, יש בכוחם לאסור את המזון שבבעלותו של בעל הבית, אך יתכן שכוונתו דווקא למזון שניתן להם עבור מאכלם וכבר נקנה להם. למעשה נראה, שניתן לצרף בכגון זה את סברת הגר"ח זוננפלד, ועל כן חיילים שניתן להם מזון בשותפות, הואיל ואין יכולים לתבוע ממון ממי שישן על גבי המאכלים, אין לאסור המזון במקום צורך קצת^ק, בייחוד אם יש צד היתר נוסף (כגון שאיננו מבושל).

1. סוג הפיטה ודיון קרקע מרוצפת וכדומה

כתב הדרכי תשובה^ק:

"עי' בס' שערי רחמים (הנהגות הגר"א) אות קנ"ו בהג"ה שם אות ב' שהביא מתשו' בנין עולם שהגר"א אסר בדיעבד ציקע"ר שהי' מונח בתיבה שישן עליה אדם וצוה להשליכם לנהר וכ' שזה לא כדברי האומרים שלא נאסר רק תחת המטה המיוחדת לישן עיין שם אמנם יעוין בס' מילי דחסידותא שם שכ' די"ל שאין חשש רק (אלא) במטה שבה תשמיש המיטה משא"כ במטה שנעשית רק לשינה לבד".

סברא זו, שלא נאסרו אלא מאכלים ששהו תחת מיטתם של בעל ואישה, צירפה הלכה למעשה בשו"ת מנחת יצחק^ק, כשדן במאכלים ששהו מתחת לעגלת תינוק.

נוסף על כך, הגר"ח פלאג'י^ק חידש, שאין רוח רעה שורה אלא במאכלים המונחים ישירות על גבי קרקע עולם, אולם מאכלים העומדים על גבי רצפה מרוצפת, וכל שכן על גבי ספינה או מטוס וכדומה, אינם נאסרים. כמה אחרונים צירפו את דבריו למעשה לדברי האחרונים

מקורות והערות

[קה] חלק א סימן ח אות א. [קו] רשימות הגר"י שוב (בענייני סכנה אות א). [קז] ויש בכך גם משום 'שומר מצווה לא ידע דבר רע', כיוון שהמאכלים מיועדים לצורך צבאי, ראה רמ"א (או"ח סימן תנה סעיף א), ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"ה סימן רנו) בשם החזו"א. אולם בהליכות שלמה (שם, ארחות הלכה הערה 64) כתב שראוי להשתדל גם באופן כזה למכור לנכרי. [קח] סימן קטז ס"ק לח. [קט] ח"ד סימן קיז. [קי] יפה ללב (ח"ג קטז ו).

מאכלים ששהו תחת המיטה ♦ תשובה ב

שהקלו בדיעבד בכל אופן, ועל פי זה הכריע הגר"ע יוסף^{ק"י} שכיום אין לחשוש בדיעבד כלל לרוח רעה בבתים מרוצפים.

מאידך, יש מפוסקי דורנו^{ק"י} שדייקו בדברי הגר"א שהחמיר בזה, וכן נראה מסתימת רוב הפוסקים שהביאו דין זה למעשה גם כיום, אף שלרוב אין מצויה מיטה במקום שאיננו מרוצף, וכן נטה להחמיר בשו"ת ציץ אליעזר^{ק"י}, ובכל זאת הקל במקום המובדל מקרקע עולם באופן מהותי, כגון אוטובוס, ספינה או מטוס.

טעם נוסף להקל במאכל המצוי במקומות כעין אלה, הובא בשם הגרש"ז אויערבך^{ק"י} ופוסקים נוספים^{ק"י}, שלא נאסרו אלא מאכלים ששהו תחת מיטה קבועה, ולא תחת הכיסא באוטובוס ובמטוס. פשוט שטעם היתר זה אינו מתקיים לגבי מיטות שנועדו לשינה בספינה. עוד כתבו כמה פוסקים^{ק"י}, שאין להימנע אף לכתחילה מלהניח מאכלים בתוך תיק וכדומה, בבטן המטוס או בתא המטען של האוטובוס, אף שישנים מעליהם, כיוון שהם מצויים ברשות נפרדת, ובצירוף צדדי ההיתר שנאמרו לעיל.

סיכום

א. יש להימנע מלהניח מזון תחת המיטה, ואף בדיעבד אין להתירו באכילה אלא במקום צורך גדול, כגון לחיילים שאין מצויים להם מאכלים מספיקים וראויים אחרים (מלבד כשישנם צדדי היתר נוספים, כדלהלן).

ב. במקום צורך קצת, אין לאסור בדיעבד את המאכלים בצירוף צד היתר נוסף, כגון שהיו אלו מאכלים שאינם מבושלים, או ששהו על גבי מקום מרוצף, וכל שכן באוטובוס, ספינה או מטוס, וכן מאכלים שהיו מונחים בתוך כלי נוסף (כגון בתיק).

ג. אין לאסור בדיעבד מאכלים השייכים לצה"ל בכללו או אף לקבוצת חיילים מסוימת בשותפות.

ד. במקום דוחק גדול, מותר לחיילים המצויים בספינה קטנה או בצוללת, כשאין ברשותם די מקומות אחסון, להקל לאחסן מוצרי מזון בארונות שתחת המיטות. יש להקפיד שיהיו אלו קופסאות שימורים סגורות או מוצרי מזון שאינם מבושלים בלבד, וכן שיהיו מונחים בתוך ארון נפרד או על כל פנים בתוך כלי נוסף (כגון תיק).

מקורות והערות

[קיא] ח"ח סימן נא אות ד. [קיב] תשובות והנהגות (ח"א סימן ט). [קיג] ח"י סימן לה אות ג. [קיד] מנשים באהל (י, יח). [קטו] משנה הלכות (חלק יא סימן י), תשובות והנהגות (כרך א סימן ח), ילקוט יוסף (או"ח סימן ד סעיף לו), בלכתך בדרך (פ"ד הערה 30) בשם הגר"ש אלישיב והרב וואזנר. [קטז] משנת יוסף (ליברמן. חלק יג סימן רסג), ילקוט יוסף (שם).

תשובה א

מאכלים שהוכנסו לבית הכסא

שאלה:

האם מותר לאכול מזון שהוכנס לתא שירותים?

תשובה:

מבואר בגמרא^{ק"י} בכמה מקומות, שהכנס לבית הכסא נוטל ידיו, וכן פסק השו"ע^{ק"י} בשם כמה ראשונים.

בדברי הגמרא, הראשונים והשו"ע לא התפרש האם חובת נטילת הידיים נאמרה דווקא כאשר עשה צרכיו, או שהיא נובעת מעצם הכניסה לבית הכסא. בספר ארצות החיים^{ק"י} הביא בשם הזוהר הקדוש^{ק"י}, שרוח רעה שורה על הידיים גם בלא שעשה צרכיו, וכתב שכן הכריעו אחרונים רבים.

מאידך, המג"א^{קכ"א} כתב, שאם שהה בבית הכסא אך ידיו אינן מלוכלכות, רשאי לברך ברכת הברק או הרעם, אף שלא נטל ידיו, ולמד מדבריו ארצות החיים, שאין צריך ליטול ידיים בצאתו מבית הכסא אלא אם עשה צרכיו. אולם, הפמ"ג^{קכ"ב} ביאר, שלדעת המג"א אין מניעה לברך אף שרוח רעה שורה על ידיו כל שהן נקיות, אך אין מכך ראיה שאינו צריך ליטול ידיו, וכן הכריע למעשה המשנה ברורה^{קכ"ב}. הרי שלדעת רוב הפוסקים רוח רעה שורה על הידיים עם כניסתן לבית הכסא, אף שלא עשה צרכיו או לכלך את ידיו.

לאור זאת, היו שנקטו, שצריך להימנע מהכנסת מאכלים לבית הכסא, כדי שלא תחול עליהם רוח רעה.

אולם בספר שלמי ציבור^{קכ"ד}, כתב שאין לחשוש לכך, משום שרוח רעה חלה דווקא על גוף האדם שיש בו קדושה, ולא על מאכלים ומשקים. מאידך הגר"ח פלאג' בשו"ת לב חיים^{קכ"ה} הקשה, שמצינו שרוח רעה חלה גם על מאכלים ששהו מתחת למיטה, אך כתב שניתן לדחות ולומר, שרוח רעה של שינת הלילה חמורה יותר וחלה גם על מאכלים, בשונה מרוח רעה של בית הכסא. למעשה, בשו"ת לב חיים לא הכריע להחמיר בדבר, אך הבא"ח בספרו עוד יוסף חי^{קכ"ו} החמיר בכך.

מקורות והערות

[ק"י] סוכה מו ע"א, ב"ק יז ע"א. [ק"י] או"ח סימן ד סעיף יח, ובטעם שהביא כך מהראשונים ולא מהגמרא, ראה שו"ת הר צבי (או"ח ח"א סימן ג). [ק"י] סימן ד ס"ק עה. [קכ"ב] ראה זוהר (בראשית י ע"ב), אולם יתכן לפרש שכוונת הזוהר שאף מי שאין ידיו מלוכלכות צריך ליטול ידיו, אולם אם לא עשה צרכיו כלל לא התחייב בכך, וכך נראה שהבין בדבריו המהר"י אלגאזי בספרו שלמי ציבור (הלכות נטילת ידיים שחרית אות ג). [קכ"א] סימן רכז ס"ק ב. [קכ"ב] על המג"א (שם), ועיין גם בדבריו בסימן ז א"א א. [קכ"ג] סימן רכז ס"ק יא. [קכ"ד] שם. [קכ"ה] או"ח סימן סו. [קכ"ו] תולדות סעיף ו.

מאכלים שהוכנסו לבית הכסא ♦ תשובה ג

כמה אחרונים^{קכז} הוכיחו מהמבואר בגמרא, שמותר לשתות מים בבית המרחץ, אף שהנכנס לשם צריך ליטול ידיו, שאין רוח רעה זו שורה על אוכלים ומשקים, כסברת השלמי ציבור. אך העירו שאין מכך ראייה גמורה, שכן הלכלוך בבית הכסא רב יותר, ויתכן שרוח הטומאה השורה שם חמורה יותר.

טעם נוסף להקל בדבר כתב בשו"ת זקן אהרן^{קכח}, שלא החמירו אלא בבית הכסא שאין בו שימושים נוספים, אולם אם יש שם גם מקלחת או אף כיור לבד, ורגילים להשתמש בחדר זה לא רק לתשיש בית הכסא, אין שורה שם רוח טומאה. עוד כתב, שיש להקל יותר בבית הכסא המצוי כיום, שאין הצואה שוהה בו זמן רב, והסתפקו הפוסקים האם דינו כבית הכסא אפילו לעניין אמירת דברים שבקדושה^{קכט}.

למעשה, נראה שיש לנקוט כדעת רבים מהאחרונים להחמיר לכתחילה שלא להכניס מאכלים לבית הכסא, אם לא במקום שיש צורך מיוחד (וישתדל לכסות את המאכל), או בדברים שאינם עומדים לאכילה (כגון תרופות וכדומה)^{קל}. אך בדיעבד^{קלא} אין לאסור את המאכלים אלא רק לשטוף את המאכלים שניתן להרטיב, והמחמיר לעצמו להימנע מאכילת המאכלים תבוא עליו ברכה^{קלב}. במאכלים השייכים לצה"ל, יש טעם נוסף להקל על פי המתבאר לעיל, שכן אין אדם אוסר דבר שאינו שלו.

סיכום

א. לכתחילה יש להימנע מלהכניס מזון לשירותים, אם לא שיש בכך צורך מיוחד (כגון שאין לו היכן לשומרו) תוך הקפדה על כיסוי המאכל, או בדברים שאינם עומדים לאכילה (כגון תרופות).

ב. בדיעבד אין לאסור מאכלים שהוכנסו לבית הכסא, אלא רק לשטפם במקום שניתן להרטיבם, והמחמיר להימנע מאכילתם תבוא עליו ברכה, מלבד במאכלים השייכים לצה"ל.

מקורות והערות

[קכז] שו"ת הר צבי (שם), תשובות והנהגות (ח"א יא). [קכח] אור"ח ח"א סימן א, והביא דבריו התשובות והנהגות (שם), וראה גם תשובות והנהגות (ח"ב סימן ד), ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סימן סג). [קכט] בשו"ת אפרקסתא דעניא (ח"א סימן קלג) כתב עוד, שיתכן ולא החמירו אלא בבית הכסא שבשדה, ששם מצויות רוחות רעות, ולא בבית הכסא במקום יישוב. טעם נוסף להקל ראה בשו"ת אור לציון (ח"א אור"ח סימן א). [קל] ציץ אליעזר (חלק יד סימן ב), כעין המבואר לעיל לגבי מאכלים שאינם מבושלים ששהו תחת המיטה. [קלא] כפי שהתבאר לעיל, דעת רבים מהאחרונים שלא אסרו מאכלים ששהו תחת המיטה אלא לכתחילה, וכל שכן בעניין מאכלים שהוכנסו לבית הכסא, שלא הוזכר בכך איסור בגמרא בראשונים ובשו"ע. [קלב] מאמר מרדכי (אליהו. לימות החול פרק ג סעיף לג), ילקוט יוסף (סימן ג סעיף כג).

תשובה ד שום, בצל וביצה קלופים

שאלה:

כיצד יש לנהוג בשום ובצל קלופים, בכדי שניתן יהיה להשתמש בהם למחרת?

תשובה:

א. מקור הדין

נאמר בגמרא במסכת נידה^{קלג}:

"אמר ר"ש בן יוחי: ה' דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו: האוכל שום קלוף, ובצל קלוף, וביצה קלופה, והשותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה^{קלד}, והלן בבית הקברות, והנוטל צפרניו וזורקן לרה"ר, והמקזי דם ומשמש מטתו. האוכל שום קלוף כו': ואף על גב דמנחי בסילתא ומציירי וחתימי (שמונחים בכלי סגור) – רוח רעה שורה עליהן. ולא אמרן אלא דלא שייר בהן עיקרן או קליפתן, אבל שייר בהן עיקרן או קליפתן – לית לן בה".

ההגהות מרדכי^{קלה} הביא בשם המהר"ם מרוטנבורג, שכיום אין רגילים להימנע מלאכול ביצה קלופה:

"ומביצה קלופה ששאלת אמאי לא חיישינן לרוח רעה כדאיתא פרק כל היד, יפה כתבתם דדילמא^{קלי} לא שכיח בינינו".

לסברתו, נראה שהוא הדין שאין צריך להימנע מלאכול שום ובצל קלופים שעבר עליהם הלילה, שיסוד דינם שווה, וכן משמע מכך שהשמיטו הרמב"ם, הטור והשו"ע הלכות אלה, וכן ציין הזבחי צדק^{קלי}, שנהגו במקומו להקל בדבר מטעם זה.

לעומת זאת, תוספות במסכת שבת^{קלה} התירו לכתוש שום ביום טוב, וטעמם:

"ושומין הנדוכים בי"ט נראה לר"י דשרי אפי' ידע מאי קדרה בעי בשולי, לפי שמפיגין טעמן יותר מדאי ושרי, מידי דהוי אשוחט ומבשל דשרי לכ"ע אפילו יודע מאי קדרה בעי בשולי, דנראה הוא דהפגת טעם היינו שתש כח התבלין ואינם חדין כל כך ויכול

מקורות והערות

[קלג] יז ע"א. [קלד] הפוסקים נחלקו האם הרוח הרעה חלה בעלות השחר, דווקא אם עבר עליהם כל הלילה בעודם קלופים, או שאפילו בעבר עליהם מקצת הלילה. [קלה] שבת רמז תסא. [קלו] בשו"ת מהרש"ם (ח"ד סימן קמח) כתב שהמרדכי הסתפק בדבר ועל כן אין לסמוך להקל בכך, אולם בשו"ת יביע אומר (ח"ב יו"ד סימן ז אות א) כתב שהמרדכי כתב לשון ספק בדרך ענווה, אף שהדין היה ברור לו. [קלז] ס"ק סא. [קלח] קמא ע"א סוף ד"ה הני, וכן כתבו הרא"ש (ביצה פ"א סימן כא) והסמ"ק (סימן קעא), וכן פסקו הפר"ח (יו"ד סימן קטז),

שום, בצל וביצה קלופים ♦ תשובה ד

לתקן הדבר כשמרבה התבלין, אבל הפגת טעם שומין אין יכול לתקן, מידי דהוה אשוחט ואופה ומבשל, וגם רוח רעה שורה עליהן.

מבואר שחששו להלכה ולמעשה לרוח הרעה השורה על השום הכתוש מבעוד יום, ועל כן התירו לכתוש אותו ביום טוב^{קט}. אולם נראה שאין להוכיח מדבריהם לאסור את השום אף בדיעבד, וכפי שכתב על כך בספר קרן לדוד^{קמ}, שכוונתם לומר שיש בכך מעט פגם לכתחילה, ועל כן אין צריך להקפיד לעשות זאת קודם יום טוב, בדומה לתבשיל שיפוג טעמו מעט אם יבשלהו מבעוד יום.

יש מהאחרונים^{קמא} שכתבו שאין להקל בדבר למעשה ואפילו בדיעבד, אולם רבים כתבו^{קמב} שאין לאסור זאת מעיקר הדין, ואין למחות ביד המקלים בדבר. על כן נראה, שבמטבח הצבאי ככלל יש לנהוג איסור בדבר, ולא לאשר שימוש במאכלים שנאסרו מחמת סכנה, אולם במקום צורך, כשארעה תקלה נקודתית, יש להקל בדבר. להלן נדון בצדדי היתר שונים, גם על פי דרכם של המחמירים בדבר.

ב. צדדי היתר

מבואר בגמרא, שאם שייר במאכלים אלו מראשן או קליפתן, מותר. רבים מהפוסקים^{קמג} כתבו, שדי אם הותיר מעט מהקליפה או משערות השום והבצל. מלשון הסמ"ק המובא להלן נראה, שאף כאשר קילף את השום והבצל לגמרי, די לערבב בהם מעט מהקליפה בשנית.

עוד מבואר בגמרא, שאכילת השום, הבצל והביצה מסוכנת אפילו כאשר הם צרורים וחתומים. יש מפוסקי זמננו^{קמד} שכתבו, שבסגירה אטומה לגמרי, כגון בקופסת שימורים, או אף במקרר או מקפיא וכדומה, אין לאסור. מאידך, יש שכתבו^{קמה} שאין לחלק בזה, ונראה שלמעשה אין להקל מטעם זה אם לא בשעת הדחק.

כתב הסמ"ק^{קמו}:

"יש בני אדם שאינם אוכלים שומים קלופים שחוקים בשבת שחרית מטעם זה, ויש שאינם חוששים מאחר שלחם מעורב בתוכם, ויש ששימין קליפת השומין לתוכם".

מקורות והערות

שו"ע הרב (חו"מ הלכות שמירת הנפש) וערוך השלחן (יו"ד סימן קטז אות כב). [קלט] אולם ראה בטור (או"ח סימן שכא), שהעתיק דין זה, ולא כתב הטעם משום רוח רעה. [קמ] או"ח סימן א, וכעין זה כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ג סימן קסט). [קמא] ברכ"י (שיוירי ברכה סימן קטז ס"ק י), שו"ת בית שלמה (יו"ד ח"א סימן קפט), דברי יציב (יו"ד סימן לא אות ז). [קמב] שו"ת מנחת יצחק (ח"ו סימן עד אות א), צי"א (חלק יח סימן מו אות ב), שבט הלוי (חלק ו סימן קיא אות ה), יביע אומר (ח"ב יו"ד סימן ז). [קמג] יעב"ץ (נדה יז ע"א), בן איש חי (שנה ב פנחס אות יד), דברי יציב (או"ח סימן רכז), יביע אומר (ח"ב יו"ד סימן ז אות ט), קובץ מבית לוי (ח"ג עמ' מו אות א), פסקי תשובות (סימן קע אות יג). [קמד] שלחן הלוי (ח"א פרק כג אות ג ס"ק ד), קובץ מבית לוי (בענייני יו"ד עמ' צא אות א). [קמה] ציץ אליעזר (חלק יח סי' מו אות א). [קמו] סימן קעא.

וכן העתיקו אחרונים רבים^{קמז}, שאין לחשוש לאיסור זה כאשר מעורבים במאכלים אלו דברי מאכל נוספים, ורבים אף הקלו כאשר טוגנו בשמן או תובלו במלח וכדומה. מעבר לכך, יש שהקלו בכל אופן שהשתנה מעט מצורתו המקורית, כגון בשום הכתוש לאבקה^{קמח}, וכל שכן אבקת ביצים וכדומה שהתייבשה והשתנתה לגמרי מצורתה המקורית, וכן עיקר ההלכה.

ג. נוזל ביצים, אריזות של שום ובצל קלופים

הגאון האדר"ת^{קמט} נשאל, בעניין 'נוזל ביצים' שמכילים לצורך מאפיות וכן לבישול מוסדי, השוהה כמה לילות, והעלה להיתר:

"סמכנין ע"ד הגהות מרדכי שבת פ"ח דבזמן הזה לא חישינין להא, דהיא משום רוח רעה. ומזה השבתי לשואלי בדבר תערובות ביצים טרופות אם מותר לקנותם לאפייה והתרתי בפשיטות".

דברי האדר"ת מבוססים על המקילים באופן מוחלט במאכלים אלה. בשו"ת אגרות משה^ק חידש שאין מניעה להכין 'נוזל ביצים' וכדומה, אף לדרכם של המחמירים:

"שבדברים כאלו אין לך בו אלא חדושו שנאמר מפורש... דהמפורש היא בדבר שדרך העולם שקולפין ביצים ושומין ובצלים בשעת סעודתן וסמוך לסעודתן וכשנזדמן שקלפו בזמן קודם ונמלכו שלא לאכול או שכחו מלאכול משמיענו רשב"י שאיכא סכנה כשעבר עליהן הלילה, וכן הוא אף כשהכין מאיזה טעם הביצים והשומין ובצלים בכוונה לאוכלן למחר נמי הוא בכלל הסכנה, אבל בדבר שהדרך שצריך לקליפתם הוא בזמן מוקדם דימים כהא דקלוף לקבוץ חביות של חלבונים ושל חלמונים להקפיאם ולמוכרם לבתי אפייה, הוא ענין קלוף אחר, שאין זה בכלל עובדא דסתם מה שאמר רשב"י אין לנו למילף מזה שבדברים כאלו שאין להם טעם אלא שכן הוא המציאות דשריית הרוח רעה אין לנו אלא זה שנאמר מפורש ולא אף בשינוי קצת".

מקורות והערות

[קמז] כף החיים (סימן תקד ס"ק א), בן איש חי (שנה שניה פרשת פינחס סעיף יד), אורחות רבנו (ח"א עמ' רט אות טו), ישכיל עבדי (ח"ז או"ח סימן מד אות ד), מעדני שלמה (עמוד קמז), יביע אומר (ח"ב יו"ד סימן ז), דולה ומשקה (עמ' 413). [קמח] שבט הלוי (חלק ח סימן ב אות ה) בשם החזו"א. נראה שאף שהתוספות כתבו שרוח רעה חלה על שום כתוש, כוונתם לשום מרוסק ולא לשום שנעשה לאבקה ומשמש כתבלין. [קמט] קונטרס עובר אורח (סימן ד סעיף ב). [קנ] יו"ד ח"ג סימן כ.

שום, בצל וביצה קלופים ♦ תשובה ד

מאיך בשו"ת משנה הלכות^{קנא}, אסר את השימוש בנוזל זה, ודחה דברי האגרות משה מכל וכל:

"ולפענ"ד פשוט דאין נפ"מ דאטו הרוח רעה מפחד לשרות על הביצים הנמכרים ושורה על הביצים שאינם נמכרים והרי רוח רעה הוא מציאות ואין נפ"מ בזה וזה פשוט מאד".

למעשה, כמה מפוסקי דורנו^{קנב} כתבו, שיש להתיר להכין את הנוזל כאשר מערבבים בו (בשעת הכנתו, קודם שיעבור עליו הלילה) מלח או סוכר וכדומה, באופן שטעמם יורגש, ויש שהצריכו להוסיף דווקא תבלין הניכר גם במראהו^{קנג}.

כמו כן, נחלקו האחרונים האם יש להתיר במקום דוחק, כשצריך כמות גדולה מאוד של בצלים, להשתמש לכתחילה בבצלים קלופים. בשו"ת חלקת יעקב^{קנד} העלה לאסור, ואילו בשו"ת מנחת יצחק^{קנה} נטה להתיר, אם מקפידים להדיח אותם ג' פעמים, אך לא הכריע בדבר הלכה למעשה, ונראה שלסברת האגר"מ הנ"ל יש להקל בזה, שכן כאשר כוונתו מלכתחילה להכין בצל לימים רבים אין איסור כלל. למעשה נראה שקשה להקל בדבר לכתחילה, ומוטב להתבסס על פתרונות אחרים, כגון תיבול הבצלים או טיגונם מעט.

סיכום

א. יש להימנע במטבחי צה"ל משימוש בשום, בצל וביצה קלופים שעבר עליהם הלילה. במקום צורך, כשאיננה תקלה נקודתית בכמות גדולה, ניתן להקל בדיעבד באישור רב היחידה, לאחר שנועץ ברמה הממונה.

ב. אם עירב במאכלים אלה מעט שמן או מלח וכדומה, וכן אם שינה אותם באמצעות בישול או כתישה, וכן אם ייבשם לאבקה, קודם שעבר עליהם לילה, אינם נאסרים.

ג. מותר להכין 'נוזל ביצים', לצורך שימוש בבישול ואפייה ציבורית, אף שעובר עליו לילה, אולם יש להקפיד להוסיף בו תבלין, או אף מלח או סוכר הניכרים בטעמם. בדיעבד, אם לא הוסיף, אין להתירו באכילה אלא במקום צורך.

מקורות והערות

[קנא] חלק יב סימן כא. [קנב] הליכות שלמה (תפילה פ"ב ארחות הלכה 103), צי"א (חלק יח סימן מו אות ג), יבי"א (ח"ב סימן ז ס"ק ד). [קנג] כדלעיל, שאם מעורב בדבר אחר, מותר. [קנד] יו"ד סימן לט. [קנה] ח"ו סימן עד.

פרק ח
מטבח ציבורי

תשובה א

השחתת מזון לצורך חיזוק נהלי הכשרות

שאלה:

האם מותר לנציג הרבנות הצבאית לזרוק מזון שנקנה או הוכן, שלא על פי הנחיות הכשרות, כדי להרגיל את הממונים על כך לפעול בהתאם להנחיות הרבנות הצבאית בנושא כשרות?

תשובה:

א. חיף איסור בל תשחית

נאמר בתורה^[א], שאסור להשחית אילנות מאכל:

"כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרזן כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות כי האדם עץ השדה לבוא מפניך במצור".

ולמדו חז"ל בספרי^[ב], שהמשחית פירות עובר אף הוא בלאו זה, מק"ו:

"כי האדם עץ השדה... רבי ישמעאל אומר, מכאן, חס המקום על פירות האילן קל וחומר מאילן, ומה אילן שעושה פירות הזהירך הכתוב עליו, פירות עצמם על אחת כמה וכמה".

סוגיות שונות בש"ס קובעות, שאיסור בל תשחית אינו מוגבל לעצי פרי בלבד.

במסכת חולין^[ג] נאמר:

"כי אתא איתרמי על בהוא פיתחא, דהוו קיימין ביה כודנייתא חוורתא (פרדות לבנות שבועטות ומזיקות), אמר מלאך המות בביתו של זה ואני אסעוד אצלו, שמע רבי נפק לאפיה אמר... קטילנא להו, איכא בל תשחית".

מבואר, שהריגת בעלי חיים אסורה משום השחתה.

כמו כן, נאמר במסכת שבת^[ד]:

"אמר שמואל הקיז דם ונצטנן, עושין לו מדורה אפילו בתקופת תמוז, שמואל צלחו ליה תכתקא דשאגא, רב יהודה צלחו ליה פתורא דיונה, לרבה צלחו ליה שרשיפא, ואמר ליה אביי לרבה והא קעבר מר משום בל תשחית, אמר ליה בל תשחית דגופאי עדיף לי".

מבואר, שאיסור בל תשחית נאמר גם בכלים.

מקורות והערות

[א] דברים פרק כ פסוק יט. [ב] פרשת שופטים פסקה רג. [ג] ז ע"ב. [ד] קכט ע"א.

כיוצ"ב מצינו בקידושין^ה, שהקורע בגדים עובר באיסור זה:
 "דרב הונא קרע שיראי באנפי רבה בריה, אמר איזול איחזי אי רתח אי לא רתח וכו',
 והא קעבר משום בל תשחית".

ב. תוקף איסור השחתה במה שאיננו אילן מאכל
 מדברי רוב מוני המצוות משמע, שאיסור השחתה בכל דבר הוא מהתורה, כמו שכתב
 הסמ"ק^ו:

"שלא להשחית עץ מאכל, דכתיב לא תשחית את עצה, וכתיב רק עץ אשר תדע כי
 לא עץ מאכל הוא, אותו תשחית וכת, ובכלל זה שלא להשחית כל דבר".
 וכן מבואר בדברי רבים מהראשונים^ז. אולם הרמב"ם^ח כתב:

"ולא האילנות בלבד, אלא כל המשבר כלים, וקורע בגדים, והורס בנין, וסותם מעין,
 ומאבד מאכלות דרך השחתה, עובר בלא תשחית, ואינו לוקה אלא מכת מרדות
 מדבריהם".

משמע, שהשחתת כל דבר שאינו אילן מאכל אינה אסורה מהתורה, וכן הבינו בדעתו רבים
 מהאחרונים^ט. יתר על כן, מבואר בדברי הרמב"ם שאפילו אם מדובר על דברי מאכל –
 האיסור להשחיתם הוא מדרבנן בלבד, שכן כאמור עיקר האיסור הוא דווקא באילנות.
 מאידך, בספר המצוות^י כתב הרמב"ם:

"האזהרה שהוזהרנו מלכרות אילני מאכל... וכך כל השחתה, נכללת בכלל לאו זה,
 כגון שישרוף בגד לבטלה או ישבור כלי לבטלה, הרי זה עובר משום 'לא תשחית'
 וסופג מלקות, ובסוף מכות נתבאר שקוצץ אילנות טובות לוקה".

משמע מלשונו שכולל את השחתת אילנות עם השחתת שאר דברים בשווה, והיינו ששניהם
 אסורים מהתורה.

ביישוב הסתירה שבדבריו, יש שנקטו^{יא} שכל השחתה אסורה מהתורה, ורק אין לוקים עליה
 מדאורייתא, כיוון שהאיסור בשאר דברים אינו מפורש בכתוב, ויש שביארו^{יב} שגם בספר
 המצוות כוונתו לומר, שלוקה מכת מרדות מדבריהם.

מקורות והערות

[ה] לב ע"א. [ו] סימן קעה. [ז] סמ"ג (לאוין רכט), יראים (סימן שפב) וכן דייקו הנודע ביהודה (תניינא יו"ד
 סימן י) והרש"ש (בבא מציעא לב ע"ב) מדברי התוספות (ב"מ שם ד"ה מדברי). [ח] הלכות מלכים פ"ו ה"י.
 [ט] משנה למלך (שם הלכה ח), שו"ת נודע ביהודה (שם), תורת חיים (בבא קמא יא ע"א). [י] לא תעשה נז.
 [יא] מנחת חינוך (מצוה תקכט אות א) בדעת החינוך, וראה בהרחבה בפירוש מראה הנוגה על הרמב"ם (הלכות מלכים
 שם), שביאר בדרך זו את דברי הרמב"ם. וכן ביאר הגר"א וייס (מנחת אשר בראשית סימן סו אות ה), שלדעת הרמב"ם
 אין לוקים אלא על האיסור המפורש בכתוב, ואילו על שאר הפרטים הנכללים באיסור אין לוקים מן התורה, אף
 שעוברים בכך מדאורייתא, וראה באריכות בשדי חמד (ח"א מערכת הבי"ת ס"ק יז). [יב] מהר"צ חיות (ב"ק צא

ג. השחתת לצורך חשוב

לעיל הובאו דברי הגמרא במסכת שבת, שהתירה השחתת רהיטים לצורך חימום גופו אחר הקזת דם. בדומה לכך בשו"ת שבות יעקב^[יג], התיר לערוך ניסויים בבעלי חיים לצרכי רפואה, שכן התועלת עבור בני אדם, עולה על ההפסד וההשחתה של בעל החיים.

במסכת בבא קמא^[יד] דנה הגמרא בעיקר האיסור לקצוץ אילן מאכל, שהוא מקור איסור כל תשחית כנ"ל, וקובעת שמותר לקצוץ אילן "מעולה בדמים", והסביר רש"י^[טו], שכוונת הגמרא להתיר לקצוץ אילן פרי, שהשימוש בענפיו לקורות משתלם יותר מאכילת פירותיו. קציצת אילן זה, שקורותיו מעולות, קודמת אפילו לקציצת אילן סרק.

עוד מבואר שם בגמרא:

"שמואל אייתי ליה אריסיה תמרי, אכיל, טעים בהו טעמא דחמרא. א"ל: מאי האי, א"ל, ביני גופני קיימי. אמר, מכחשי בחמרא כולי האי, למחר אייתי לי מקורייהו. רב חסדא חזא תאלי בי גופני, אמר ליה לאריסיה, עקרינהו, גופני קני דקלי, דקלי לא קני גופני".

הרי שמותר לקצוץ אילנות שמפריעים לאילנות אחרים, החשובים ומשובחים מהם, או לצורך בניין וכדומה.

הרא"ש על אתר^[טז] פסק להלכה את האמור בסוגיא זו והוסיף:

"וכן אם היה צריך למקומו נראה דמותר".

והיינו אף שאינו צריך לעץ עצמו לשימוש. וכן הורה למעשה הט"ז^[יז]:

"ומזה התרתי לאחד שהיה לו קרקע עם אילנות, לקוץ האילנות אף על פי שיש בהם פירות, כדי לבנות בית דירה עליה".

בשו"ת חוות יאיר^[יח], הביא את דברי הגמרא והרא"ש הנ"ל, וסייג את ההיתר לצורך מובהק בלבד:

"ונ"ל גם מ"ש הרא"ש, להתיר לצורך מקום, ר"ל שרוצה לבנות שם או לתקן לו במקומו דבר הנצרך לו, משא"כ להרחיב חצירו ולצורך טיול ותוספת אור ורווח בעלמא, לא אמר".

וביאר החיד"א^[יט] את דבריו:

"ודבריו א"צ חיזוק, דודאי בעינן שיהא דבר נצרך יותר מהאילן, לדעת רובא דעלמא, שזה הענין שרוצה לעשות, שוה יותר מהאילן, וכמו שנראה מדברי הסמ"ג לאוין רכט".

מקורות והערות

[ע"ב], הגר"י קפאח (בפירושו לרמב"ם שם), ועוד. [יג] ח"ג סימן עא. [יד] צב ע"א. [טו] שם ד"ה יכול. [טז] ב"ק פ"ח סימן טו. [יז] יו"ד סימן קטז ס"ק ו. [יח] סימן קצה. [יט] שו"ת חיים שאל (ח"א סימן

וכן נטה לומר היעב"ץ, ודייק זאת מלשוננו של הרא"ש:

"ובאופן זה שאין לו ריוח כל כך בדבר, אפילו הוא שוה בשוה, לבי נוקפי להתירו להדיוט, ולשון הרא"ש הכי דייק, דב'צריך למקומו' משמע דלא סגי ליה בלא"ה, אלא דוקא כשהוא מוכרח לכך, שהמקום צר אצלו ודחיק ליה עלמא, אבל לבנות שלא מדוחק, צריך עכ"פ שיהא ריוח בדבר כנזכר".

הרי שאף שלא ברירא ליה לאיסור, נקט למעשה שאין להתיר את השחתת העץ, אלא כאשר ישיג מכך רווח גדול יותר.

בשו"ת חתם סופר^{כא} הוסיף, שאף במקום שקיים ספק האם הקציצה תביא תועלת גדולה יותר אסור לקצוץ, אולם מדבריו נראה, שחומרא זו נוהגת דווקא בקציצת אילנות.

למדנו מדברי הפוסקים, שאין להתיר השחתה, אף כשעושה זאת לצורך תועלת, כל עוד אין תועלת זו עולה על ערכה של ההשחתה. לעומת זאת, מדברי הרמב"ם בספר המצוות^{כב} משמע, שאין להשחית עצי פרי אפילו לתועלת חשובה ביותר:

"היא שהזהירנו מהשחית האילנות כשנצור על עיר, כדי להצר לאנשיה ולהכאיב לבבם, והוא אמרו יתעלה, לא תשחית את עצה, כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות".

מבואר בדברי הרמב"ם, שכריתת עצים לצורך פגיעה מוראלית באויב אסורה.

על דברי הרמב"ם חלק הרמב"ן^{כג} וכתב:

"בצאתנו אל ארץ אויב, נשחית ונחבל כל עץ טוב, וכן בימי המצור, להצר לאנשי העיר בהשחתת האילנות, שלא יחיו מהם, כל זה מותר. לא אסרה תורה אלא השחתה בחנם. ולשון ספרי לבוא מפניך במצור קצצהו. ולשון הרב במצוה הזו איננו מכוון".

ובאמת, עיקר דברי הרמב"ם צ"ע, הלא כפי שהתבאר לעיל, מפורש בגמרא שאין כל איסור בהשחתת עץ לצורך שימוש מעולה בדמים, ומדוע לא יכלל בזה גם הכרעת האויב במלחמה!?

בשו"ת באר משה^{כד} הרחיב ביישוב דברי הרמב"ם, ותורף דבריו שלא התירה התורה להשחית עץ אלא כשעושה שימוש בעצמו של העץ, כגון שקוצץ את ענפיו לבניין, שכן באופן זה אינו 'משחית', אלא עושה שימוש אחר באילן. לדבריו, הרמב"ם חולק על שיטת הרא"ש, שהתיר לקצוץ אילנות לצורך שימוש במקומם.

יש להעיר על הסבר זה, מדברי הגמרא במסכת ברכות^{כה}:

"מר בריה דרבינא עבד הלולא לבריה, חזנהו לרבנן דהוו קבדחי טובא, אייתי כסא דמוקרא בת ארבע מאה זוזי ותבר קמייהו ואעציבו. רב אשי עבד הלולא לבריה,

מקורות והערות

- (כב). [כ] ח"א סימן עו. [כא] יו"ד סימן קב. [כב] שם. [כג] שכחת העשין ו. [כד] ח"ה סימן קלג. [כה] ל ע"ב.

השחתת מזון לצורך חיזוק נהלי הכשרות ♦ תשובה א

חזנהו לרבנן דהוו קא בדחי טובא, אייתי כסא דזוגיתא חיותא, ותבר קמייהו ואעציבו".

וכתבו התוספות על אתר^כ, שמכאן נהגו לשבר זכוכית בנשואין, וכפי שהובא להלכה ברמ"א^כ:

"ויש מקומות שנהגו לשבר כוס בשעת חופה, או לשום מפה שחורה, או שאר דברי אבילות בראש החתן".

וביאר המשנה ברורה^כ:

"ויראה לשבור תחת החופה כוס שלם, ואין בו משום בל תשחית, כיון שעושין כן לרמז מוסר למען יתנו לב".

מבואר, שאף שאינו עושה שימוש אחר בכלי הנשבר, אלא הנאתו ותועלתו היא מעצם ההשחתה, אין בכך כל איסור, ואולי צריך לומר שהרמב"ם הבחין בין השחתת אילנות מאכל המפורשת בתורה לשאר מעשי השחתה^כ. עכ"פ נראה שלהלכה יש לפסוק כדברי הרמב"ן והרא"ש, כפי שנקטו כל האחרונים שהובאו לעיל.

ד. השחתה לתועלת שאיננה כלכלית

בדברי הפוסקים מצאנו דוגמאות להיתר להשחית גם לתועלת שאינה כלכלית. כך, למשל, בשו"ת נודע ביהודה^ל חידש, שמותר (מעיקר הדין) לצוד חיות לצורך הנאה, כיוון שיש בכך תועלת והנאה נפשית.

אמנם, בנוגע לשאלה שלפנינו בדבר השחתת מזון לצורך העמדת חומת הכשרות על תילה, נראה שיש ללמוד בעיקר מן הסוגיה של השחתה לצורך תועלת חינוכית. כך למדנו בגמרא במסכת שבת^{לא}:

"לא צריכא, דקא עביד למירמא אימתא אאינשי ביתיה. כי הא דרב יהודה שליף מצבייתא, רב אחא בר יעקב תבר מאני תבירי, רב ששת רמי לה לאמתיה מוניני ארישא, רבי אבא תבר נכתמא".

ובדומה לכך מסופר במסכת קידושין^{לב}:

"וכי הא דרבה בר רב הונא, דרב הונא קרע שיראי באנפי רבה בריה, אמר, איזול איחזי אי רתח אי לא רתח. ודלמא רתח, וקעבר אלפני עור לא תתן מכשול, דמחיל ליה ליקריה. והא קעבר משום בל תשחית, דעבד ליה בפומבייני (במקום התפר). ודילמא משום הכי לא רתח, דעבד ליה בשעת ריתחיה".

מקורות והערות

- [כז] לא ע"א ד"ה אייתי. [כז] או"ח סימן תקס סעיף ב. [כח] שם ס"ק ט. [כט] ראה לעיל סעיף א. [ל] תניינא יו"ד סימן י. [לא] קה ע"ב. [לב] לב ע"א.

ממקורות אלו עולה, שההיתר להשחית בגדים למטרות חינוכיות, מוגבל למצבים שבהם אינו מקלקל את הבגד קלוקל גמור, וכן כתב בספר החינוך^ז:

"ואמנם הביאו בגמרא מעשים בקצת החכמים, שמראים עצמן כעוסים כדי ליסר בני ביתם ולזרז, ומשליכין מידם שום מאכל או שום דבר, ומכל מקום, השגחתם היתה בהם לעולם, שלא ישליכו דבר שיהא נשחת בזה".

וכ"כ הסמ"ק^ח:

"וכן כדי להטיל מורא על בני ביתו מותר, וקאמר התם דוקא במנא תבירי".

מאידך, מדברי התוספות^ט לגבי המשליך את ארנקו של בנו בשביל להטיל מורא, שאינו עובר בבל תשחית, משמע שבכל אופן אין איסור בדבר:

"ואע"ג דאמרין בסמוך, כדי שיטול ארנקי ויטיל לים ואינו מכלימו, למ"ד משל בן התם מייירי באותו ענין שיש לאב קורת רוח בכך, כגון שזורקו לים, למירמא אימתא אינשי ביתיה, דאי לאו הכי, אם בחנם משליך רשע הוא, דעובר בבל תשחית".

נראה לומר, שאין זו מחלוקת גמורה בין הראשונים, אלא שאם התועלת המבוקשת ניתנת להשגה גם בלא השחתת גמורה, חובה לנהוג כך, כגון לקרוע את הבגד באופן שאינו משחיתו, וכן לשבור כלים שבורים וכדומה. אולם, בהעדר אפשרות אחרת להגיע אל התועלת הנדרשת, מותרת גם השחתת גמורה. כיוצ"ב כתבו היעב"ץ והחתם סופר^י, שגם במקום שבו נדרש לעקור אילן לתועלת מוצדקת, אם ניתן לשותלו במקום אחר, יש לעשות כן, ולא להשחיתו כליל.

מקור נוסף להיתר להשחית לצורך חינוכי, יש ללמוד ממשנה במסכת מידות^{יא}:

"איש הר הבית היה מחזר על כל משמר ומשמר, ואבוקות דולקין לפניו, וכל משמר שאינו עומד, אומר לו איש הר הבית שלום עליך, ניכר שהוא ישן חובטו במקלו, ורשות היה לו לשרוף את כסותו".

מבואר, שלצורך הרתעת שומרי המקדש, מותר היה לאיש הר הבית לשרוף את לבושו של שומר שנרדם על משמרתו, אף שהדבר כרוך בהשחתת הבגדים. למד מכך התפארת ישראל^{יב} כלל בדיני בל תשחית:

"ואין כאן משום בל תשחית, כמקרה על מת יותר מדאי, דנ"ל דכל שהוא משום קנסא, הו"ל כלצורך אדם, דאין בו משום בל תשחית. תדע דהרי גם ההורג בהמה שלא לצורך, עובר משום בל תשחית, ואפי' לגרום לה טריפות אסור מהאי טעמא, ואפילו הכי קאמר שאול המלך 'ככה יעשה לבקרו'. ואין להקשות אין למדין מן המלכות, ליתא, דזה רק בבני מלכים שהולכין בשרירות וכדקאמר התם, מה שאין כן

מקורות והערות

[לג] מצוה תקכט. [לד] מצוה קעה. [לה] קידושין לב ע"א ד"ה רב יהודה. [לו] בתשובותיהן שזכרו לעיל. [לז] פ"א מ"ב. [לח] על המשנה שם.

השחתת מזון לצורך חיזוק נהלי הכשרות ♦ תשובה א

שאול המלך צדיק גמור היה, דכתיב גביה בתר הכ מעשה, בן שנה שאול במלכו, ודרשינן כבן שנה בלי חטא".

לעומת זאת, בפירוש הרא"ש על אתר, דן אף הוא בשאלה זו, וייחס את הסמכות למעמדו של איש הר הבית כשליח בית דין:

"ורשות היה לו לשרוף כסותו, ואין כאן משום בל תשחית, משום דהפקר ב"ד היה הפקר".

ותמחו האחרונים: מהי השייכות שבין הפקר ב"ד לאיסור בל תשחית, ועוד, איזה איסור יש בהשחתה זו שנעשית לתועלת?

בביאור דברי הרא"ש, נאמרו הסברים שונים: יש שכרכו את דבריו בשאלה האם איסור בל תשחית נוהג בהפקר, והסיקו מכך^ט שלדעת הרא"ש אין בכך איסור. אולם יש שביארו^י שאף שנוהג האיסור בהפקר, קליש חומרתו, ויש להתירו לצורך כגון דא, אף בכלים שאינם שבורים.

באופן אחר ביארו כמה מהאחרונים^{יא}, שכוונת הרא"ש להתיר השחתה למגדר מלתא, בדומה לכוחו של בית הדין להפקיר ממון לצורך חשוב, ואין הכוונה לומר שאיש הר הבית נזקק להפקיר את בגדיו של השומר.

נראה שהעיקר להלכה כשיטה האחרונה, כפי שנקט התפארת ישראל הנ"ל, ומותר להשחית לצורך מגדר מלתא, ואף אם נצרך הרא"ש להסתמך על כך שהפקר בית דין הפקר, אין זאת אלא משום שניתן היה להגיע לתוצאה גם בלי השחתת הבגדים, כפי שמדויק בלשון המשנה^{יב}:

"ורשות היה לו לשרוף את כסותו".

למדנו מכל הנ"ל, שאיסור השחתת הותר לצורך חשוב, הן מבחינה ממונית והן מבחינה חינוכית, או למגדר מלתא, אם אין אפשרות להגיע לאותה התוצאה באופן אחר, תוך צמצום מירבי במידת ההשחתה.

לאור זאת נראה, שכל שעל פי אומדן דעתו של נציג הרבנות הצבאית, לא יעלה בידו להשיג את התועלת המבוקשת, להטיל מורא ולקבוע מסמרות לשמירת נהלי הכשרות ביחידה, אלא אם יורה על השחתת המזון, אינו עובר בכך על איסור בל תשחית. יתירה מזאת, נראה שאף במקום שמתעורר ספק האם ישנו צורך בהשחתת המזון דווקא, רשאי נציג הרבנות לסמוך על שיקול דעתו, שאם ינהג בהססנות במקום בתקיפות וביד חופשית, הדבר עלול לגרוע מיכולתו לשמור על נהלי הכשרות ביחידתו, וזו עצמה תועלת חשובה, שיש בה כדי להתיר את השחתת המזון.

מקורות והערות

[לט] שו"ת יהודה יעלה (אסאד. ח"א יו"ד סימן קסד). [מ] שו"ת דבר אברהם (ח"א סימן טז) באחד ההסברים. [מא] שו"ת דבר אברהם (שם), שו"ת הר צבי (או"ח ח"ב סימן קב), הגר"א וייס (בשיעור לפרשת שופטים תש"ף). [מב] מידות שם.

ה. ביזוי אוכלים בהשחתת מזון לצורך חשוב

עדיין יש לדון, האם יש לאסור את השחתת המזון משום ביזוי אוכלים. כתב הרמב"ם^מ:

"אין מניחין בשר חי על הפת, ואין מעבירין כוס מלא על הפת, ואין סומכין את הקערה בפת, ואין זורקין את הפת, ולא את החתיכות ולא את האוכלין שאין להן קליפין, כגון תותים וענבים ותאנים מפני שהן נמאסין, ומותר למשוך את היין בצינורות בבתי חתנים, וזורקין לפניהם קליות ואגוזים בימות החמה, אבל לא בימות הגשמים מפני שנמאסין, ואין נוטלין ידיהן ביין בין חי בין מזוג, וכן אין מפסידין שאר אוכלין ומשקין דרך בזוי ובעיטה".

מדברי הרמב"ם למד המגן אברהם^מ, שאין איסור השחתת אוכלים כשהדבר נעשה לצורך האדם. אולם הביאור הלכה^מ הסתפק בדבר, ודעתו נוטה שאין להתיר השחתת מאכלים אלא אם דרך העולם לעשות שימוש כזה במאכל, ורק בשעת הדחק התירו גם בלא זה.

על דרך זו, כתבו הגר"ד הלוי^מ והגר"ש אבינר^מ שמותר לעשות שימוש בדברי מאכל לצרכי אומנות וכדומה, כיוון שדרך העולם לעשות בהם שימושים אלו. אולם כאשר ניתן להימנע מכך, ולהשתמש בתחליפים אחרים, כתב הגר"ד הלוי שאין להתיר את השחתת המאכל.

השחתת מזון לצורך אכילת נהלי הכשרות, אינה השחתה כמנהג העולם, אף שהיא נעשית לצורך חשוב, ועל כן נראה שיש בה משום ביזוי אוכלים, ויש לדון האם הותר הדבר לצורך מצווה.

דעת הב"ח^מ שמותר להשחית מאכלים לצורך מצווה, אך נראה שאין זאת דעת רוב האחרונים, כפי שעולה מפשט הגמרא במסכת ברכות^מ שלא הותר לזרוק בפני חתן וכלה מאכלים שימאסו בשל כך.

כיוצ"ב מסופר על החזו"א^י, שהקפיד שלא להשחית מאכלים שאינם אסורים מן הדין, כמאכלים שהיו תחת המיטה וכדומה, אלא נתנם לעניים וכדומה. מאידך, בספר יפה ללב^י כתב, שאדם המתענה לשם חסידות, רשאי להשליך מאכל שנתנו לו, בשביל להסתיר את תעניתו.

יתכן להביא ראיה לדעת המקלים בדבר, מדברי הגמרא במסכת תענית^י לגבי הנהגתו של רב חמא:

"וכל פניא דמעלי שבתא הוה משדר שלוחא לשוקא, וכל ירקא דהוה פייש להו לגינאי, זבין ליה ושדי ליה לנהרא".

מקורות והערות

- [מג] הלכות ברכות פ"ז ה"ט. [מד] הקדמה לסימן קעא. [מה] שם ד"ה לא. [מו] עשה לך רב (ח"ד סימן כד). [מז] שאילת שלמה (ח"א סימן קכח). [מח] או"ח ריש סימן קעא. [מט] נ ע"ב. [נ] טעמא דקרא (הנהגות החזו"א, סעיפים כח, מו). [נא] סימן תקסה. [נב] כ ע"ב.

השחתת מזון לצורך חיזוק נהלי הכשרות ♦ תשובה א

ומבארת הגמרא שעשה כן, בשביל שהמוכרים לא ימנעו מלמכור לשבת הבאה. הרי שלא חשש לאיסור בל תשחית ולביזוי אוכלים, כשעושה לצורך חשוב ולצורך מצווה. ויש לדחות, שזריקה לנהר אינה ביזוי גמור ביחס לפירות שאינם עומדים למעשה למאכל. אם כן נראה, שאין בידנו היתר מרווח להשחית מזון בדרך ביזיון לצורך הרתעה, ואין להתיר אלא דווקא באופן שלא יגרום לקלקול המזון¹.

לכן נראה, שנציג הרבנות המבקש להשליך מזון שנקנה או הוכן שלא על פי פקודות הכשרות, ישליכנו בדרך כבוד ובאופן שלא ימאס, כגון שיארוז אותו בתוך שקיות ניילון טרם השלכתו לפח האשפה. אולם, אם בלא השחתה גמורה לא תיווצר הרתעה כנדרש, נראה שיש להתיר להשחית לגמרי, כיוון שהפגיעה בכבוד האוכלים, אינה עומדת בחשיבותה לנגד הצורך לשמור על כללי הכשרות².

1. חשש גזל בהשחתת מזון צבאי לצורך הרתעה

בנוסף על כל האמור עד כה, יש לדון האם מותר לנציג הרבנות הצבאית לפגוע בממון הציבור לצורך זה, או שמא יש בכך משום איסור גזל.

בשו"ת דבר אברהם ובשו"ת הר צבי³ כתבו, שלאיש הר הבית הותר לשרוף את כסות השומר, משום שהוא כשליח בית דין, והפקר בית דין הפקר, ועל כן אין בכך משום גזל. ויש לעיין האם ניתן לדון כל נציג רבנות כשליח בית דין לעניין שמירת הכשרות.

למעשה, כיוון שעל פי פקודות הצבא, אין להגיש מזון שאיננו עומד בנהלי הכשרות שנקבעו ע"י הרבנות הצבאית, הרי שרשותם של הממונים על הכשרות, הרבנים ונגדי הרבנות, לאכוף זאת ולהורות על השחתת המזון. אולם, חייל רבנות בשירות חובה, שאין הדבר בסמכותו, לא יורה על השחתת מזון, אלא אחר שקיבל את רשותו של הרב הצבאי לכך.

סיכום

א. מותר לנציג הרבנות הצבאית להשליך בדרך כבוד, מזון שנקנה או הוכן שלא על פי הנחיות הכשרות, כדי להרגיל את הממונים על כך, לפעול בהתאם להנחיות הרבנות הצבאית בנושא כשרות, אף שהמזון מצד עצמו מותר באכילה על פי ההלכה.

ב. חייל רבנות בשירות חובה, לא יורה על השחתת מזון אלא באישור רב היחידה בלבד.

מקורות והערות

[נג] ראה פסקי תשובות (הקדמה לסימן קעא). [נד] ראה כעין זה במסכת קידושין (לט ע"א) גבי פירותיהם של המקלים באיסור ערלה בחו"ל, וברש"י (שם) משמע שהורו לאבד הפירות משום מגדר מילתא (וראה גם כפות תמרים סוכה לד ע"ב, שמשום כך לא התיירו את הפירות בהנאה, אף שפירות ערלה בחו"ל אינם אסורים אלא באכילה). [נה] ראה לעיל הערה מא.

תשובה ב

הודעת טעמי הוראת היתר במקום הפסד מרובה או שעת הדחק

שאלה:

האם רב שפסק להתיר מאכל שאין רגילים להתירו (כגון מזון שהוסע בשבת, מזון שהתבשל בכלים אסורים, מזון שהתבשל על ידי נכרי) משום הפסד מרובה או משום שעת הדחק או לכבוד שבת ויום טוב, נדרש לפרסם שהיתרו נובע מסיבות אלו, כדי שהמעוניינים יוכלו להחמיר בכך ולהימנע מלאכול?

תשובה:

א. חובת הודעה על מאכל השנוי במחלוקת

במסכת חולין¹ נחלקו רב ושמואל לגבי דגים שעלו בקערה, רב אסר לאוכלם בחלב ואילו שמואל התיר. בהמשך לכך מביאה הגמרא מעשה:

"רבי אלעזר הוה קאים קמיה דמר שמואל, אייתו לקמיה דגים שעלו בקערה וקא אכיל בכותח, יהיב ליה ולא אכל, א"ל: לרבך יהיבי ליה – ואכל, ואת לא אכלת? אתא לקמיה דרב, א"ל: הדר ביה מר משמעתי? א"ל: חס ליה לזרעיה דאבא בר אבא דליספי לי מידי ולא סבירא לי".

יש לעיין האם שמואל אכן הגיש לפני רב מאכל שאסור באכילה לפי שיטתו של רב, והאם אין בכך משום "לפני עיוור".

בדומה לכך, מובא במסכת סוכה²:

"אתמר, נויי סוכה המופלגין ממנה ארבעה. רב נחמן אמר: כשרה, רב חסדא ורבה בר רב הונא אמרי: פסולה. רב חסדא ורבה בר רב הונא איקלעו לבי ריש גלותא, אגניניהו רב נחמן בסוכה שנוייה מופלגין ממנה ארבעה טפחים, אשתיקו ולא אמרו ליה ולא מידי. אמר להו: הדור בהו רבנן משמעתייהו? – אמרו ליה: אנן שלוחי מצוה אנן ופטורין מן הסוכה".

מבואר שרב נחמן הלן את רב חסדא ורבה בר רב הונא בסוכה הכשרה על פי שיטתו אך פסולה לשיטתם, ולא חשש שמכשילם בכך.

מקורות והערות

[גו] קיא ע"ב. [נז] י ע"ב.

הודעת טעמי הוראת היתר במקום הפסד מרובה או שעת הדחק ♦ תשובה ב

כתב על כך הריטב"א^י:

"יש אומרים דמהא שמעינן שהמאכיל לחבירו מה שהוא מותר לו לפי דעתו, אין בזה משום לפני עור לא תתן מכשול, ואף על פי שיודע בחברו שהוא אסור לו לפי דעתו וחבירו בעל הוראה, שהמאכיל היה גם כן ראוי להוראה וסומך על דעתו להאכיל לעצמו ולאחרים לפי דעתו. ונ"ל דהכא דוקא מפני שהאיסור ניכר לחברו ואי לא סבירא ליה לא ליכול, הא בשאינו ניכר לחבירו לא, ואמרין התם חס ליה לזרעיה דאבא בר אבא דליסופו ליה מידי דלא סבירא ליה, בפרק כל הבשר, וכן הורה לי מורי הרב נר"ו".

וכן מפורש באורחות חיים^י בשם הרא"ה:

"כתב הר' אהרן הלוי שני תלמידי חכמים בעלי הוראה שהאחד אוסר והאחד מתיר, המתיר אוכל לעצמו ומאכיל לחבירו האוסרו ואין בזה משום ולפני עור לא תתן מכשול, ואף על פי שיודע בחבירו שאסור לו לפי דעתו. ודוקא כשהאיסור ניכר לו לאוסר דאי לא סבירא ליה [לא] ליכול, אבל בשאינו ניכר לו לא, כדאמרין בפרק כל הבשר חס ליה לזרעיה דאבא [בר אבא] דליספי ליה מידי דלא סבירא לי".

מבואר שנחלקו בדבר הראשונים. לשיטה הראשונה שהביא הריטב"א, מותר לחכם שדעתו להקל לתת לחברו לאכול מדבר המותר לשיטתו, אף שהמקבל נוקט שדבר זה אסור ואילו היה יודע שמאכל זה אסור היה נמנע מכך. אולם לדעת הריטב"א עצמו ולדעת רבו הרא"ה, הדבר אסור משום "לפני עיוור", מלבד אם הדבר ניכר לחברו ויכול לפרוש מכך^פ.

בדומה לדברי הרא"ה כתב בהגהות מרדכי^{פא}:

"זה ספק לי, ראובן שפירש ממאכל לפי שנראה לו שאסור לאוכלו ושמעון נוהג בו היתר, ונראה לו שראובן טועה בדבר, וגם ראובן אם היה סובר שמותר היה אוכל, מי יש לחוש לראובן שמא יאכילנו שמעון... או דלמא לא ספי איניש לחבריה מידי דלא כשירה ליה. ויש לדקדק מההיא דאיפליגו רב ושמואל דרב אמר לא עשו בית שמאי כדבריהם [גבי צרת הבת שב"ש מתירין] ושמואל אמר עשו, ואסיקנא דעשו ומודעי להו, ופירש"י ומש"ה לא נמנעו, אלמא שיכול לסמוך עליו ולא חייש דלמא ספי ליה עכ"ל אז"ק".

הפר"ח^{פב} האריך לבאר, שלדעת המרדכי אין איסור תורה מטעם "לפני עיוור" לתת מאכל בפני הנוהג בו איסור, מאחר שלדעת הנותן המאכל מותר. לפיכך, כל האיסור בדבר אינו אלא משום דרך ארץ ומידת חסידות, והיות שנהגו ישראל במידת חסידות זו, הרי שהמקבל אינו צריך לחשוש בנותן שינהג בו באופן בלתי הגון. אמנם רבים מהאחרונים ביארו את דברי

מקורות והערות

[נח] סוכה שם, וראה דרך אמונה (הלכות מעשר פ"י הלכה יט). [נט] איסורי מאכלות אות ג. [ס] בביאור הסוגיא הנ"ל בחולין, ששמואל הגיש בפני רב מאכל האסור לשיטתו של רב, האריך בספר באר שבע (חולין שם). [סא] יבמות פ"א רמז צו. [סב] או"ח סימן תצו סעיף כג.

הראשונים כפשטם, שהדבר אסור מן התורה משום "לפני עיוור", כמבואר בספר דרכי תשובה^{טז}.

הרמ"א^{טז} פסק להלכה את דברי ההגהות מרדכי:

"מי שנוהג באיזה דבר איסור מכח שסובר שדינא הוא הכי, או מכח חומרא שהחמיר על עצמו, מותר לאכול עם אחרים שנוהגין בו היתר, דודאי לא יאכילוהו דבר שהוא נוהג בו איסור".

בדברי הרמ"א נוסף, שגם כאשר האיסור שאסר על עצמו אינו מן הדין, אין לחשוש שחבריו המקלים בדבר יאכילוהו את מה שנוהג בו איסור. יתכן שדברי הרמ"א אמורים במי שמחמיר בדבר שידוע לו שאין בו איסור מן הדין, שנאסר עליו כנדר, ובזה בוודאי אין לאחרים להאכיל אותו.

מן הנאמר לעיל עולה, שחובה להודיע לחברו שהמאכל המוגש לפניו אסור על פי דרכו או על פי דרכם של רבותיו, ואף אם מדובר במאכל שהוא נוהג להחמיר להימנע מאכילתו שלא מן הדין.

יש לציין, שמדברי הגמרא במסכת סוכה והריטב"א הנ"ל, משמע שאין חובה להודיע בפירוש את האיסור שבדבר, אלא די בכך שיוכל המקבל להבין את הדבר בעצמו. על פי זה כתב הגר"י זילברשטיין^{טז}:

"ונראה דהוא הדין במקום שהוא יודע שהוא לא ראה את ההכשר, אבל היה יכול לראות, אינו חייב להגיד לו, כיון שכל אדם קודם שהוא אוכל, חייב לבדוק את ההכשר, ואם הוא לא בדק, אז הוא סומך על המאכיל, ואי אינו רוצה לסמוך עליו שיבדוק, וצ"ע".

ממילא, במקום שנקבעו סטנדרטים לכשרות, וניתן לעמוד עליהם בקלות, אין חובה להודיע לכל סועד באופן פרטי מהם העקרונות שמסתמכים עליהם לקולא או לחומרא, וככל שהוא מעוניין לדעת – עליו לברר זאת בעצמו עם הממונים על הכשרות.

ב. חובת הודעה על מאכל שחותר משום שעת הדחק

מן האמור לעיל עולה, שכאשר חורגים מנהלי הכשרות הרגילים, חובה להודיע על כך שהמאכל המוגש אסור באכילה לחלק מהדעות. על דרך זו הורה הגר"ע יוסף^{טז}, שחובה לציין על המוצרים את מידת כשרותם לבני עדות אשכנז ולבני עדות המזרח.

מקורות והערות

[סג] סימן קיט ס"ק נב. [סד] יו"ד סימן קיט סעיף ז. [סה] חשוקי חמד (סוכה שם). [סז] חזון עובדיה (פסח ח"א עמוד פ).

הודעת טעמי הוראת היתר במקום הפסד מרובה או שעת הדחק ♦ תשובה ב

יש לעיין האם חובה להודיע שמאכל מסוים הותר משום שעת הדחק וכדומה, שכן הדין הדבר מותר לכל הנצרכים לכך, אלא שעשויים להיות בעלי נפש שימנעו מאכילתו. בשו"ת חתם סופר¹ דן במאכל שהותר מפני הפסד מרובה:

"ואשר אוותה נפשו היפה בשאלתו אודות יין שלא הותר אלא בהפסד מרובה, אם יש למנוע מלקדש ולברך עליו ברכת המזון, אלא טוב לקדש על הפת ולברך בלי כוס. כבר כתבתי בתשובה אחרת, דכל כיוצא בזה לא הותר אלא לבעל היין ובני ביתו משום הפסדו, אבל אחרים למה יקנו ממנו לכתחלה, וקרוב [לודאי] שמחוייב להודיעם, ואם לא הודיעם ומכר סתם, אפשר הוה מום במקח וחוזר. אך בנידון שאלתו שהוא מכת מדינה ולא נמצא שום אחר כי אם באופן הנ"ל, ואי אפשר לציבור בלי יין, על כן הותר לכל, רק לבעלי הנפש המחמירים על עצמם. מכל מקום נראה לי דלאו כל כמינייה להחמיר במקום מצוה, ואין לך הפסד מרובה גדול מזה".

למדנו מדברי החת"ס כמה הלכתא גבירתא. ראשית, לדעת החת"ס אין היתר הפסד מרובה אלא למי שיש לו עצמו הפסד בדבר ולא לאחרים. על כן, כאשר יש מאכל שהותר מפני הפסד מרובה לבעליו, אסור לאחרים לקנותו ממנו. שנית, במקרה כזה חובה על המוכר להודיע לקונים, שהמאכל שנמכר להם הותר רק משום הפסד מרובה, ואם לא הודיע להם, קרוב הדבר לומר שזהו בכלל מקח טעות שחוזר. שלישית, במקום שיש הפסד לרבים, מותר לכולם לקנות, אך בעלי נפש יחמירו על עצמם². רביעית, כאשר ההחמרה תגרוור הפסד מצווה, אסור גם לבעלי נפש להחמיר בדבר, ומשמע שבאופן זה אין צורך להודיע שהיין הותר מפני שעת הדחק.

בנוגע לדינו הראשון של החת"ס תמהו רבים מהאחרונים מה הועילו חכמים בתקנתם שהתירו למכור משום הפסדו, אך מנעו מהקונים לקנות, הלא בלא קונים יישאר המקח בידו ויפסד.

בספר דעת קדושים³ יישב זאת בשתי דרכים. האחת, שפעמים רבות הפסדו של המוכר הוא גם הפסדם של הקונים, כגון אם תיאסר הבהמה, לא יהיה לקונים מהיכן לקנות בשר, ועל כן אכן מדובר על מקום הפסד גם עבורם, וממילא הם רשאים להקל. השניה, שהמוכר הוא כשלוחם של הקונים לקנות את המוצרים שהם עתידים לקנות ממנו, וממילא הפסדו הוא הפסדם.

אולם המהרש"ם⁴ העיר שדבריו של הדעת קדושים אינם נוחים, שכן לרוב אין כל הפסד לרבים בכך שיאסר למוכר למכור, שכן הם יכולים לקנות את אותם המוצרים אצל מוכרים אחרים. ומה שכתב שהוא כשליחם של הקונים, אינו מסתבר אלא בקונים קבועים, ואילו

מקורות והערות

[סז] או"ח סימן סה. [סח] בהקשר לזה לא הוזכרה בחת"ס החובה להודיע, אך בפת"ש (יו"ד סימן לא ס"ק ב), מבואר שהבין בדבריו שגם באופן זה חייב להודיע בשביל בעלי הנפש המחמירים בדבר. [סט] כללי הפסד מרובה אות י. [ע] דעת תורה (פתיחה להלכות טריפות ס"ק לח).

לדרך זו אין להתיר לקונים שאינם קבועים לקנות אצלו. על כן דחה המהרש"ם את דברי החת"ס והדע"ק, וביאר שכל שהותר משום הפסד מרובה – מותר מעיקר הדין, ורק שמחמירים בדבר כל היכא דאפשר, וממילא במקום שיש דוחק למוכר מותר גם לקונה לקנות, וכן כתבו אחרונים נוספים.^א

יתירה מזאת, יש שכתבו^ב שגם החת"ס לא אסר על הקונה לקנות אלא מוצרים שלא עמדו למכירה, וכעת החליט בעל המוצרים למוכרם. אולם כאשר עיקר המוצר עומד למכירה, הרי שהפסדו של המוכר הוא בכך שאינו יכול למוכרו, ועל כן הותר גם לקונים לקנות.

כל זאת לגבי דינו הראשון של החת"ס. אולם ביחס לדינו השני של החת"ס הסכימו הפוסקים^ג, שחובה גמורה להודיע לקונה שמאכל זה הותר רק משום הפסד מרובה או שעת הדחק וכדומה. אף שכאמור התירו לקונה לקנות מפני הפסדו של מוכר, הרי שחובה להודיע עבור מי שיבקש להחמיר בדבר.

מקור לדברי האחרונים יש להביא מן הירושלמי^ד, שאף שהותר לעניים לאכול דמאי^ה צריך להודיעם שאלו פירות דמאי, כדי שהמעוניינים יוכלו להחמיר ולעשר^ו. הרי שאף שמעיקר הדין מותר לעניים לאכול מפירות הדמאי, יש להודיעם שמא ירצו להחמיר בדבר, והוא הדין בענייננו, אף שהותר משום שעת הדחק וכדומה, יש להודיע על כך, שמא יש שירצו להחמיר בדבר^ז.

בשו"ת דברי משה^ח דייק בלשונו של החת"ס, שהחובה להודיע נובעת מכך, שאם הקונה היה יודע על כך שכשרות המאכל איננה מהודרת, היה נמנע מלקנותו והרי זה מקח טעות. על פי דבריו נראה, שאין חובה כלל להודיע על רמת הכשרות של המאכלים המוגשים בחדר האוכל הצבאי, שכן החיילים אינם משלמים עליהם דבר.

אולם מדברי הירושלמי במסכת דמאי הנ"ל, עולה בבירור שאין הדבר כן, אלא אף לעניים שאינם משלמים על הפירות שהם מקבלים מכספי הצדקה, חובה להודיע על רמת כשרותם, כדי שיוכלו לעשר. ואף שיש לחלק בין דמאי, שאותו יכול המקבל לתקן, לבין מאכל שהותר מחמת שעת הדחק, שאין אפשרות לתקנו אלא רק להימנע מאכילתו, אף על פי כן נראה שעיקר הטעם הוא, שאין להאכיל אדם במה שאינו מעוניין בו, וכפי שביאר זאת הפר"ח שהובא לעיל. מעבר לכך, גם בלשונו של החת"ס נראה שאין עיקר טעמו משום מקח טעות,

מקורות והערות

[עא] פת"ש (סימן לא ס"ק ב) עפ"י תשובת רעק"א, שו"ת דברי מלכאל (ח"ג סימן צ). [עב] שו"ת ארץ טובה (סימן לד אות ה), שו"ת בצל החכמה (ח"ד סימן פט) וכן כתבו אחרונים נוספים. [עג] פת"ש, דעת תורה ודברי מלכאל (הנ"ל), שו"ת מענה אליהו (לאדר"ת. סימן קכז). [עד] דמאי פ"ג ה"א. [עה] כמבואר במשנה שם. [עו] ואף שמדברי הרמב"ם (בפירוש המשניות שם) משמע שחובת העני לעשר היא מעיקר הדין, מדבריו בהלכות מעשר (פ"י ה"א) משמע שחזר בו, וכן כתבו בדעתו התויו"ט (דמאי פ"ג מ"א) והחזו"א (דמאי סימן ז ס"ק א), וראה בספר דרך אמונה (על הרמב"ם, שם). [עז] ראה גם דרכי תשובה (סימן קטז ס"ק קיא-ק"ב). [עח] הלברשטאם, יו"ד סימן כב.

הודעת טעמי הוראת היתר במקום הפסד מרובה או שעת הדחק ♦ תשובה ב

אלא שהמאכל אסור לקונים, ועל כן חובה להודיעם, ורק הזכיר שקרוב הדבר לדון זאת כמקח טעות אם לא הודיעם.

א. למי נדרש להודיע

מי שאין דרכו להחמיר בדברים שהותרו משום הפסד מרובה, וכל שכן מי שאינו מדקדק כל כך בהלכות כשרות, אין צריך להודיע לו שהמאכל הותר מחמת היתר דחוק, כפי שכתב בשו"ת דברי מלכאל^ט:

"ולענין להודיע, נראה שאם יודע שהקונה הזה מחמיר על עצמו, שלא לאכול דבר אשר יקל בו החכם מפני הפ"מ, אזי מחויב להודיעו. ואם מיקל לעצמו בזה, א"צ להודיעו".

וכעין זה כתב גם בדעת תורה^פ, וכן כתב בשו"ת בצל החכמה^{פג}, שדווקא בהכשר מהודר יש להקפיד להודיע אם הסתמכו על היתר דחוק להתיר באכילה את המאכל.

באופן פשוט נראה שדין זה תלוי בהבנת דברי הירושלמי במסכת דמאי הנ"ל. בירושלמי מבואר שהחובה להודיע על כך שהפירות הם דמאי חלה גם כשנותן פירות אלו לעניים עמי הארץ, החשודים בעצמם על המעשרות, וקרוב לוודאי שלא יפרישו מעשר מפירות דמאי. כלומר, חובה להודיע גם למי שאינו מדקדק במצוות על רמת הכשרות של המאכל.

אולם, האחרונים נחלקו בפירוש דברי הירושלמי: לדעת הפני משה, כוונת הירושלמי שיש להודיע לעניים עמי הארץ, כדי שאחרים שיקבלו או יקנו מהם, לא יטעו לחשוב שאלו פירות המעושרים בוודאי (מאחר שידוע שחבר נתן פירות אלו לאותו עני). לעומת זאת, דעת המהר"א פולדא והגר"א, שהירושלמי מחייב להודיע לעמי הארץ, שמא יהיה מי מהם שירצה להחמיר בדבר. הרי שלדעת הפני משה^{פד}, אין מקור מדברי הירושלמי להודיע לעמי הארץ על דבר האסור מחמת חומרא, אך מדברי הגר"א והמהר"א פולדא, נראה שיש להחמיר בדבר.

אמנם בספר דברי משה^{פז} כתב שדווקא בדמאי החמירו להודיע, כיוון שאיסורו ברור מעיקר הדין מכוח גזירת חז"ל, ולא בדברים האסורים רק משום חומרא בעלמא, שהותרו במקום הפסד מרובה^{פח}. אך נראה שדבריו אינם מוכרחים, ואדרבה יש מקום לומר לאידך גיסא, שדמאי הותר לגמרי לעניים, ושחכמים לא גזרו בהם כלל, ואעפ"כ החמירו להודיע, ואם כך כל שכן בדברים שאסורים מן הדין לחלק מהפוסקים. אמנם הלכה למעשה, כיוון שכמה אחרונים הקלו בדבר, נראה שאין חובה להודיע למי שאינו מדקדק במצוות על כך שהמאכל הותר מכוח קולא שנהגו בה.

מקורות והערות

[עט] שם. [פ] שם. [פא] ח"ד סימן פט. [פב] וכן נראה בפירוש הר"ש סרילאו (על אתר). [פג] שם. [פד] וכעין סברא זו הזכיר בהקשר אחר המהרש"ם (פתיחה להלכות טריפות ס"ק מא, עיי"ש).

עלה בדינו, שכאשר מוגש מאכל שרב היתר שאיננו מרווח, כגון משום הפסד מרובה, שעת הדחק או כבוד שבת, יש להודיע על כך לחיילים המתעניינים בנושא, משום שייתכן שיבקשו להימנע מאכילתו.

כאן המקום לציין, שיש מקום לחלק בין סוגים שונים של פסיקות הלכתיות להיתר. ישנם מצבים שבהם התעורר ספק, אך תשובתו ההלכתית ברורה וחד משמעית, ומוסכמת על הכל. כך, למשל, אם נפלה טיפת חלב לסיר גדול של בשר, והיא בטלה בשישים – הדין פשוט ומוסכם להיתר. אמנם, בספר איסור והיתר^פ כתב שגם במקרה כזה – הרוצה להחמיר על עצמו רשאי, כדין "בהמה שהורה בה חכם"^פ. עם זאת, אחרונים רבים העירו על דבריו, שהיות וביטול בשישים הוא דין תורה והלכה פסוקה, הרי שגם בעל נפש לא ראוי לו להחמיר בזה, ויש שהפליגו וכתבו שחומרה כזאת היא "אפיקורסות", שכן יש בה משום פיקפוק בדברי חז"ל^פ. לפיכך, מסתבר שבמקרה כזה אם הרב פסק שהדבר מותר, לאור הלכה מפורשת וחד משמעית, אין כל חובה להודיע לסועדים שהתעורר ספק. לעומת זאת, כאשר הספק ההלכתי הינו ספק מורכב יותר, ונאמרו בו דעות שונות, ואף המתירים לא התירו אלא בשעת הדחק ובמקום הפסד מרובה, אכן קיימת חובה ליידע את מי שייתכן שירצה להחמיר בדבר, כמבואר לעיל.

ד. העלפת סיבת ההיתר כדי שלא יחמיר בדבר

אלא, שלמרות האמור עד כה, נראה לחדש שכאשר רב התיר מאכל תוך שהוא נסמך על קולא כלשהי, אם עשה זאת משום שבעיניו יש בדבר צורך חיוני ומשמעותי, בדגש על לכידות היחידה ועל אכילת מזון איכותי ומשביע (בעיקר לקראת פעילות מבצעית), הרי שאין עליו חובה להודיע על כך, אם הדבר עלול לגרום לחלק מן החיילים להימנע ולא לאכול.

יסוד לדבר ניתן ללמוד מדברי החת"ס הנ"ל, שכתב שאין לבעל נפש להחמיר בשתיית היין שהותר משום הפסד מרובה, כאשר בשל כך יחסר להם יין לקידוש, ומשמע שבמקרה כזה יכול למכור את היין בלי להודיע את טעמו. יתר על כן, כתב בשו"ת דברי משה הנ"ל, שאף לדברי החת"ס ודעימיה, כאשר מתירים מאכל לכבוד אורחים, אין חובה להודיע להם, מכיוון שבאופן זה לא תהיה כל משמעות להיתר, מאחר שהם ימנעו מאכילת המאכל, וכל שכן בזה^פ.

מקורות והערות

[פה] שער נז אות טו. [פו] ראה חולין מד, ובמאירי ובחתם סופר (שם), וראה גם הגהת הרמ"א (יו"ד סימן קטז סעיף ז), ובשו"ת להורות נתן ח"ב סימן סא. [פז] ראה ירושלמי (ע"ז פ"ב הלכה ח), ובשו"ת הרמ"א (סימן נד), ובהרחבה בפתחי תשובה (יו"ד סימן קטז ס"ק י). ועיין עוד בשו"ת מהר"ם מרוטנברג (ח"ד סימן תרטו), ובמה שהשיג עליו המהרש"ל (חולין פ"ח סימן ו), ובשו"ת (יו"ד סימן פט ס"ק יז), ובשו"ת יביע אומר (יו"ד ח"ו סימן ז אות ג). [פח] וראה גם בשו"ת אגרות משה (ח"מ ח"ב סימן עד), שכתב שמותר לתת תרופה לחולה, על פי רופא

הודעת טעמי הוראת היתר במקום הפסד מרובה או שעת הדחק ♦ תשובה ב

לפיכך, כאשר יש בדבר צורך צבאי חיוני, שלעיתים קרובות הוא בגדר צרכי רבים וצרכי מצווה, אין חובה להודיע על קולא שנהגו בה, ובלבד שהיא אכן מבוססת מבחינה הלכתית, וקיבלה את האישורים הרלוונטיים על ידי הגורמים המוסמכים לכך ברבנות הצבאית. הגורמים המוסמכים בוודאי ייקחו בחשבון מכלול רחב של שיקולים, תוך איזון מדויק בין הצורך לנהוג בשקיפות מלאה כלפי הסועדים בצה"ל, שידעו בדיוק מה רמת הכשרות המוגשת בפניהם; ובין שיקולים מערכתיים אחרים, הקשורים להיבטי שעת הדחק, צורך מצוה וכן הלאה^פ.

הכלל העקרוני בנושא זה הוא, שבכל מקום שבו היה שינוי מן הנהלים הקבועים של הרבנות הצבאית, כגון שבאופן חד פעמי הוגש בשר שאיננו 'חלק' במקום בשר 'חלק', או שהיה צורך לסמוך על דעת הרמ"א בבישולי נכרים, יש לעדכן על כך את הסועדים.

1. היתר התמוה לרבים

בשו"ע^ג נפסק:

"יש מי שכתב שאסור לחכם להתיר דבר התמוה, שנראה לרבים שהתיר את האסור".

מקור דין זה בהגהות מימוניות^א, שלמד כן מדברי הגמרא בסנהדרין^ב, שרבי לא הסמיך את רב להורות בהיתר בכורות, היות שלגודל בקיאותו בדבר זה, יהיה נראה לרבים שמתיר את האסור. וכתב הש"ך^ג, שכל זאת כשמורה בסתם, אך אם מבאר את טעמו יכול להורות היתר, אף שבמחשבה ראשונה יראה הדבר תמוה לרבים. כיוצא בזה כתב הט"ז^ד שכשמתיר לכבוד שבת, יסביר את סיבת ההיתר, שלא יתמהו מדוע לעיתים אסור ולעיתים התיר את אותו הדבר. בדרך זו צעד גם הגר"ע יוסף^ה, והדגיש שכל עוד פסק ההלכה מבוסס היטב, ואינו נוגד את הסברה, אין בו מגבלה של דבר התמוה לרבים.

אמנם, כתב החיד"א בשו"ת יוסף אומץ^ו, שבדבר שיראה תמוה לרבים גם לאחר שייסביר את טעם ההיתר, ויבואו מכך לפרוץ גדר, אין להתיר, אך בשו"ת שבט הלוי^ז סיכם וקבע, שאין כלל אחד בנושאים אלה, ויש לבחון כל מקרה לגופו "והכל לפי הסביבה ולפי הזמן".

יש לציין, שדיון זה הוא כאשר פוסק הלכה מפרסם פסק ברבים. אך במקום שבו השאלה מראש התעוררה במטבח הצבאי, וכלל חיילי היחידה אינם מודעים לכך, בכל מקרה אין בו בעיה של היתר בדבר התמוה לרבים, ועדכון החיילים בנושא יתקיים בהתאם לעקרונות שפורטו לעיל.

מקורות והערות

- מומחה, תוך הטעית החולה. [פט] עיין רמב"ם (ממרים פ"ב הלכה ד). [צ] יו"ד סימן רמב סעיף י.
[צא] תלמוד תורה פ"ה אות ו. [צב] ה ע"ב. [צג] שם ס"ק יז. [צד] יו"ד סימן צב ס"ק כב.
[צה] שו"ת יביע אומר (ח"ז יו"ד סימן מא), שו"ת יחזה דעת (ח"ג סימן נז). [צו] סימן ז. [צז] ח"ב סימן קיג.

סיכום

- א. אסור להכשיל את חברו בדבר שחברו נוהג בו איסור, הן כשהאיסור מן הדין לשיטתו של חברו (כגון בשר שאיננו 'חלק' לבני עדות המזרח), והן שהוא רק חומרה לשיטתו של חברו (כגון במאכלים המכילים אבקת חלב נכרי).
- ב. כאשר רב מורה להתיר מאכל מסוים משום שעת הדחק או במקום הפסד, עליו להודיע על כך לחיילים המתעניינים בנושא, כך שהרוצה להחמיר על עצמו יוכל להימנע מאכילת המאכל (כגון במאכלים שבושלו על ידי חייל שאיננו יהודי בלא השתתפות יהודי).
- ג. כאשר על פי שיקול דעתו של הרב, נכון שכלל החיילים יאכלו יחד, והם זקוקים למזון לחיזוק גופם ורוחם לקראת פעילות מבצעית, אין חובה להודיע להם על כך שהמזון מוגש תוך הסתמכות על קולא שנהגו בה, ובלבד שהיא אכן מבוססת מבחינה הלכתית, וקיבלה את האישורים הרלוונטיים על ידי הגורמים המוסמכים לכך ברבנות הצבאית.
- ד. הגורמים המוסמכים כנ"ל יחליטו בדבר אופן העדכון המדויק של חיילי היחידה, תוך איזון מדויק בין הצורך לנהוג בשקיפות מלאה כלפי הסועדים בצה"ל, שידעו בדיוק מה רמת הכשרות המוגשת בפניהם, ובין שיקולים מערכתיים אחרים.
- ה. כאשר השאלה ידועה לרבים וההיתר עלול להיראות תמוה בעיניהם, חובה להסביר את טעמו, כדי שהדבר לא יראה תמוה בעיניהם.

תשובה ג

הגשת מזון לנוהג היתר באכילתו על ידי המחמיר בדבר

שאלה:

האם חייל שנמנע מאכילת 'אבקת חלב נכרי', או מאכילת בשר שאינו 'חלק', רשאי להגיש מאכל כזה לחייל שנוהג היתר בדבר?

תשובה:

א. אמירה לחברו שיעשה מלאכה בשקיבל על עצמו תוספת שבת

מובא במסכת שבת^א:

"דאמר רב יהודה אמר שמואל: מותר לאדם לומר לחבירו: שמור לי פירות שבתחומך, ואני אשמור לך פירות שבתחומי".

מבואר, שאף שאסור לאדם לצאת מחוץ לתחום בכדי לשמור את פירותיו, רשאי הוא לומר לחברו, שהפירות נמצאים בתחומו, לשמור אותם עבורו, כיוון שעבור חברו אין בשמירה זו כל איסור.

למד מכך הרשב"א^ב:

"וכתבו בתוספות^ג, דמהא שמעינן דישראל שקיבל עליו שבת קודם שחשיכה, מותר לומר לישראל חבירו לעשות לו מלאכה פלונית, הואיל והיא נעשית בהיתר לעושה אותה".

וכן פסק השו"ע^ד להלכה:

"י"א שמי שקבל עליו שבת קודם שחשכה מותר לומר לישראל חבירו לעשות לו מלאכה".

והוסיף הרמ"א:

"וכל שכן במוצאי שבת, מי שמאחר להתפלל במוצאי שבת או שממשיך סעודתו בלילה, מותר לומר לחבירו ישראל שכבר התפלל והבדיל לעשות לו מלאכתו להדליק לו נרות ולבשל לו, ומותר ליהנות ולאכול ממלאכתו, כן נ"ל".

מקורות והערות

[צח] קנא ע"א. [צט] חידושי הרשב"א (שם), וראה ר"ן על הרי"ף (שם סד ע"ב) שדחה את ראיית הרשב"א, ובבית יוסף (סימן רסג) שתמה על דבריו, וראה גם בשו"ת מנחת אשר (ח"א סימן יא). [ק] בתוספות שלפנינו לא נמצא חידוש זה. [קא] אור"ח סימן רסג סעיף יז.

אולם הלבוש^ק השיג על הרמ"א, וכתב שאין לדמות את צאת השבת לכניסת השבת: "אבל לי נראה שאין הנדון דומה לראיה ולא דמי עיולי שבתא לאפוקי שבתא, דבעיולי שבתא הדבר תלוי בנדרו וקיבולו עליו קדושת שבת, ונוכל לומר שזה קבל עליו וזה לא קיבל עליו, אבל באפוקי שבתא שכבר נאסר עליו הכל ביום השבת והוא ממשיך בקדושתו בלילה, כל האיסורים נמשכים עמו".

והביא הלבוש ראייה לדבריו:

"וראיה ברורה וגדולה נראה לי ממה שכתב רבינו בעל הטור לקמן בהלכות יום הכיפורים סימן תרכ"ד, גבי חסידים שבאשכנז שנוהגין לעשות שני ימים יום הכיפורים, אם היו מהם עשרה, היו מתפללים בו ככל סדר יום הכפורים שכתב וזה לשונו, ואדוני אבי הרא"ש ז"ל היה מוחה בידם, ר"ל התפלה, אבל שאר כל דבר ואיסור מלאכה נוהגין כמו בראשון, הלכך אפילו אחרים לא יבשלו לו עכ"ל... הרי בהדיא שכיון שקבל הוא עליו להמשיך עוד חומרת יום כיפור, כל אותו היום השני אסור לו לאכול גם מה שאחרים מבשלים לו, ואם כן הוא הדין הכא דמאי שנא".

הטור אוסר על מי שנוהג איסור בי"א תשרי, ליהנות ממלאכה שעשה לו יהודי אחר, ומוכיח משם הלבוש לאסור למי שקיבל על עצמו תוספת שבת לומר לחברו שיעשה מלאכה עבורו אחר צאת השבת. טעם האיסור לדעתו, הוא מפני שלא פקעה ממנו השבת או יום הכיפורים, אחר שכבר חלו עליו. אולם הט"ז הכריע כדעת הרמ"א ודחה את ראייתו של הלבוש:

"ומ"ש רבי מרדכי יפה ראייה ממי שעושה ב' ימים יה"כ דאסור בשני אפי' מי שאינו עושה ב' ימים אסור לבשל לזה, שאני התם דזה המחמיר הוא רוצה לצאת ידי ספק דשמא עיקר יום כיפור למחר ונמצא דהשני הוא עושה באיסור לפי סברתו של זה, משא"כ כאן דהאחר עושה בהיתר גמור כיון דלילה הוא מותר אף לזה שלא הבדיל עדיין".

הרי שהט"ז מחלק בין אדם הנוהג איסור בדבר, שעל פי שיטתו שלו אסור הדבר גם לחברו, לבין אדם שקיבל תוספת שבת (לפניה או לאחריה), שגם לדעתו מותר לחברו לעשות מלאכה בזמן זה.

על דרך זו, כתבו הפוסקים^ק שמותר לבן חו"ל לומר לבן א"י לעשות מלאכה ביום טוב שני של גלויות, כיוון שאין בכך כל איסור עבורו.

מדברי הט"ז למדו הציץ אליעזר^ק והגר"ע יוסף^ק, שאסור לאדם לבקש מחברו לעשות עבורו מעשה האסור על פי דעתו, אף שחברו נוהג בכך היתר.

מקורות והערות

[קב] שם. [קג] חלקת יעקב (או"ח סימן פו), וכ"כ פוסקים רבים, אולם בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סימן עא) דייק מדברי המג"א לאסור בזה, ועל כן הסיק שירא שמים ימנע מכך. [קד] חלק יח סימן לב. [קה] חזון עובדיה (שבת ח"ד מלאכת מבשל הערה כד).

הגשת מזון לנוהג היתר באכילתו על ידי המחמיר בדבר ♦ תשובה ג

אולם בסוף דבריו, הביא הט"ז שהלבוש עצמו התייחס לסברא זו, והשיב שגם ביום שאחר יום הכיפורים מודים כולם שאין איסור מלאכה, ומי שמחמיר בכך מודה שהדבר מותר לשאר העולם, ורק הוא נזהר משום מידת חסידות. כתב על כך הט"ז:

"ודבריו תמוהים מאוד דהא בכל ב' י"ט של גליות לא סמכין אהך בקיאות משום שמא ישכח הבקיאות כמו שלחו מתם ריש ביצה אלא שבי"כ מכח שא"א לעמוד לרוב הצבור בכך סמכין אעיקר הדין כמ"ש רבי מרדכי יפה גופי' בסי' תרכ"ד אלא שקצת חסידים מחמירים ועושים בי"כ כמו בשאר י"ט ונמצא לדידהו הוי ב' ימים של י"כ כמו בשאר י"ט ממש".

מסיום דבריו של הט"ז נראה, שאיסור המלאכה וחובת התענית ביום שאחר יום הכיפורים הינם מעיקר הדין, והמקלים בדבר עושים זאת רק משום שהציבור אינו יכול לעמוד באיסור זה. אם כן, יתכן שדווקא באיסור כזה, שאסור לכל מעיקר הדין, אסר הט"ז לומר לחברו הנוהג היתר, ואין מכאן הוכחה ברורה לאסור אמירה לחברו בשאר איסורים השנויים במחלוקת.

מעבר לכך, יתכן שדברי הפוסקים אמורים דווקא בהלכות שבת, שהתחדש בהם מדרבנן איסור 'אמירה', אולם לגבי איסורים אחרים, כגון איסורי מאכל שונים, יתכן שאין איסור להגישם לפני חברו שנוהג בכך היתר.

עוד יתכן, שדברי הט"ז אמורים לגבי אדם שמבקש מחברו שיעשה איסור עבורו, ואולם גם לשיטתו אין מניעה להגיש בפני חברו דבר האסור לדעתו של המגיש, בכדי שחבירו ייטול ממנו עבור עצמו.

ב. הדלקת סיגריה ביום טוב לנוהג בכך היתר

בספר שער המלך^ק הסתפק, לגבי אדם שמחמיר להימנע מעישון ביום טוב, האם רשאי לכבד את חברו שנוהג בכך היתר, להשתמש בנר שלו למטרה זו. למסקנה, העלה להחמיר בדבר, והביא לכך ראיה ממסכת נדרים^ק, שאישה האומרת לבעלה שנאסרה עליו אינה נאמנת, והקשה על כך השיטה מקובצת^ק:

"ואי קשיא היאך תבעל היא לו שהרי היא עשתה את בעלה חתיכה דאיסורא על עצמה ועוברת גם בלפני עור לא תתן מכשול".

משאלתו של השטמ"ק מבואר, שאף שלבעל מותר שלא להאמין לאשתו ועל כן אינו מחוייב לגרשה, אף על פי כן אסור לה להכשיל אותו בכך, כיוון שעל פי הידוע לה היא אסורה עליו

מקורות והערות

[קז] הלכות אישות פרק ט הלכה טז. [קז] צ ע"ב. [קח] שם בשם שיטה.

(ועיין שם שתירץ באופן נקודתי מדוע במצב זה של יחסי איש ואשתו אין 'לפני עיוור').
הסיק מכך שער המלך:

"ומתוך האמור נרא' שיש להוכיח מה שיש מן הספק על המונעים עצמם מלהדליק
הטוטון (סיגריה) בנר של חלב אי שרי להו ליתנן למי שנוהג בו היתר שידליקנו ולא
קעבר אלפני עיוור... ומתוך דברי השיטה הנזכר שכתבנו נראה דאע"ג דלאחר שרי,
אפילו הכי כיון דלגביה ידיה איסורא קא עביד עבר אלפני עיוור".

הרי, שלדעת שער המלך, אין להגיש לחברו דבר האסור לדעתו של המגיש.

אולם בשו"ת כתב סופר^{קט} חלק על דבריו, ודחה את ראייתו:

"ודמיונו אין מן המדומה, דשאני אשה זו האומרת טמאה אני ויודעת בנפשה שכן
הוא והבעל אינו מחויב להאמין לה למשנה אחרונה, והיא שיוודעת בנפשה שאמת
אתה ומכשילה לבעלה קשי' לשיטה הנ"ל איך היא עוברת בלפני עיוור, כיון שהיא
יודעת והוא לא ידע האמת, והוא ככל ל"ע שהנכשל אינו יודע והמכשיל יודע, והוצרך
לתירוצו הבעל מכריחה ואין בידה עול. אבל בנדון של השעה"מ וספיקתו שהאוסר
אוסר משום דמכרע ל' מלתא לאסור כדעת האוסרים אם מותר לתת להמתיר לפי
דעתו, ענין אחר הוא, כיון שזה יודע שיש אוסרים ומכרע ל' כהמתירים ושניהם
יודעים שיש מתירים ויש אוסרים, או פליגו הם עצמם מסברא ושקול דעתיהו שלזה
התירא הוא לפי דעתו ותורה לא בשמים, אפשר דליכא משום לפני עיוור, והענינים
רחוקים זה מזה כרחוק מזרח וכו'".

מתבאר, שלדעת שער המלך, אסור למחמיר בדבר להגיש ממנו לנוהג בכך היתר, כיוון שעל
פי דעתו מכשיל הוא אותו באיסור, וכן מבואר באריכות בשו"ת משאת משה^{קכ}. לעומת זאת,
לדעת הכתב סופר הדבר מותר, כיוון ששניהם מודעים לכך שההלכה שנויה במחלוקת ויש
מקום הן לדעת המחמירים והן לדעת המקלים. כדברי הכתב סופר מופיע גם בספר מאמר
מרדכי, ודבריו הובאו בדרכי תשובה^{קכא}. כך מבואר בפירוש גם בדברי הגר"א בספר כתר
ראש^{קכב}, לגבי אכילת חדש בחו"ל, ונראה שכך עולה גם בשו"ת המבי"ט^{קכג}, לגבי פירות
שביעית שגדלו בקרקע של אינו יהודי בארץ ישראל.

במקום אחר כתב שער המלך^{קכד}, שגם המחמירים שלא להדליק סיגריות ביום טוב, רשאים
לטלטל אותן, משום שרגילים לכבד בהן את הנוהגים בכך היתר:

"שכן הוא בנוהג שבעולם שנותנים הקנה לאנשים הקרואים אליו כדי שישאפו
הטוטון ממנו, והילכך אמרינן שפיר דכיון דחזי לאחרני ביום טוב עצמו, לא מקצה
אינש דעתיה מיניה".

מקורות והערות

[קט] יו"ד סימן עז. [קי] יו"ד ח"א סימן ד. [קיא] סימן קיט ס"ק מח. [קיב] סימן קמט. [קיג] ח"א
סימן כא, אולם בספר חזון עובדיה (שם) כתב שאין להביא ראיה מדבריו לנידון זה. [קיד] הלכות לולב פ"ז הלכה

הגשת מזון לנוהג היתר באכילתו על ידי המחמיר בדבר ♦ תשובה ג

ואכן החיד"א^{קטו} הקשה על דבריו:

"אמנם אעיקרא דדינא נראה דיש לדחות... הכא בנידון דידן שזה שאינו שותה ומעלה עשן ביום טוב הוא משום איסור... א"כ לא חזי לשום בר ישראל ואותם השואפים אותו ביום טוב לדידיה לאו שפיר עבדי, וא"כ לא חזי לכולי עלמא".

אולם סיים החיד"א שיש להבחין בין מי שסבור שיש איסור בדבר, לבין מי שרק מחמיר:

"אמנם אם זה שנמנע לשתות העשן ביום טוב הוא משום חומרא, ידידע דהשותים אותו ביום טוב יש להם על מה שיסמוכו והתרא הוא, ועם כל זה רוצה להחמיר על עצמו, נראה דיש להקל בטלטול... והכא נמי כיון שאחרים שותים וגם הוא היודע דשריותא הוא מותר לו לטלטל אעפ"י דמחמיר על עצמו לשתותו".

למדנו מדברי החיד"א, בדומה לסברא שהזכיר הלבוש דלעיל, שדווקא מי שסבור שהדבר אסור מעיקר הדין אינו רשאי להגישו לנוהג בו היתר, אך המחמיר בדבר משום מידת חסידות אינו צריך להימנע מהגשתו למי שאיננו מחמיר בדבר. מסתבר לומר, שבאופן זה יש ליישב את הסתירה בדברי שער המלך, שכל מה שהקל היה במי שמחמיר בכך רק משום מידת חסידות^{קטז}.

ג. מחמירים ומקלים במחלוקות קדומות

פוסקי דורנו הסתפקו, האם מותר לבני ספרד שקבלו עליהם הוראות מרן לבקש מאחד מבני אשכנז ההולך אחר פסקי הרמ"א, לעשות עבורם דבר שמוותר רק על פי הכרעת הרמ"א. בשו"ת ציץ אליעזר^{קכ} העלה למעשה להחמיר בדבר, וביסס את דבריו על הט"ז שנידון בהרחבה לעיל.

מאידך, בשו"ת שמ"ש ומגן^{קכ} הכריע לאור דברי הט"ז לאידך גיסא, משום שהמחמיר כמון אינו סבור שכך היא ההוראה לכל ישראל, אלא מודה הוא שבני אשכנז הולכים אחר פסקי הרמ"א, ודומה הדבר להוראת הרשב"א לגבי המקדים לקבל שבת.

בדומה לדברי הגר"ש משאש, חילק הגרש"ז אויערבך^{קכ} בין המחמיר בדבר על פי סברת עצמו והכרעתו ההלכתית, לבין הנוהג איסור מפני מנהג אבותיו או רבותיו:

"אם המחמיר סובר מכח הכרעתו דאסור, מסתבר שגם צריך לחשוש ללפני עיור, אבל אם רק מחמיר על עצמו מפני מנהג רבותיו או אבותיו, בכגון דא אין לחוש ללפני

מקורות והערות

כה. [קטו] מחזיק ברכה (או"ח סימן תקיא ס"ק ב). [קטז] וכן הורה למעשה בשו"ת באהלה של תורה (ח"ה סימן סימן כג), אולם ראה בשו"ת שבט הלוי (ח"א סימן נג) שהסתפק במי שמחמיר בצאת השבת כשיטת רבנו תם בתורת חסידות בלבד, אם רשאי לומר למי שנוהג להוציא את השבת על פי שיטת הגאונים, לעשות מלאכה בעבורו. [קז] חלק יח סימן לב. כמו כן, הגר"ע יוסף (חזון עובדיה שם) נטה להחמיר בדבר על פי דברי החיד"א, אולם למעשה צידד להקל, משום שקבלת בני ספרד את הוראות מרן, אינה אלא מחמת הספק, וספק 'לפני עיור' להקל. [קח] ח"ג סימן יד. [קט] בתשובה המובאת בספר מאור השבת (עמוד תסב), וראה שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן מד) לגבי כליו של הנוהג היתר בפירות 'היתר מכירה', ולעומת זאת בספר דרך אמונה (שמיטה ויובל, פ"ד ציון

עיוור כי גם זה שנוהג איסור יודע שחבירו אין צריך להחמיר כמותו וכל אחד כמנהג אבותיו, וכן לדין במי שמחמיר במוצאי שבת כרבנו תם".

הוראתו של הגרש"א ממצעת בין הכתב סופר שהתיר אפילו למי שמחמיר בדבר על פי הכרעתו ההלכתית, לבין שער המלך והחיד"א שלא התירו כלל כשנוהג איסור על פי דין. בשו"ת מנחת אשר³ חילק באופן אחר בין פסקי הלכות מחודשים לבין מחלוקות קדומות: "מכל מקום נראה דכאשר אין מדובר בשאלה שמכבר נחלקו בה אבות העולם וקהילות קהילות נהרו אחרי כל שיטה בכל הנ"ל, אלא בשאלות שהזמן גרמן המתחדשות חדשים לבקרים, כגון אם מותר לפתוח פקקי בקבוקים בשבת, נראה פשוט בעיני דיכול האדם להחמיר על עצמו שלא לפתוח בקבוקים אלה ולהקל לבקש מאחרים... כיוון שיש ספק בעצם המעשה אם מלאכה היא אם לאו, יש טעם במה שהאדם מחמיר לעצמו ומקל באיסור הקל של אמירה למי שנוהג בזה היתר".

אולם דבריו אמורים דווקא למי שמסתפק בדבר, ועל כן מחמיר בו, אך מי שהכריע מסברתו להחמיר, אינו רשאי לבקש מאחר לעשות זאת עבורו, וכפי שהעיד על עצמו: "לגבי פתיחת בקבוקים אני מן המחמירים בדבר זה מעיקר הדין, בין בפקקים של מתכת ובין של פלסטיק, ולכן מחמיר אני גם שלא לצוות על אחרים".

נראה, שאף המחמירים בדבר, לא אסרו אלא לבקש מחברו הנוהג איסור על פי מנהג אבותיו וכדומה, שיעשה עבורו פעולה שהוא מחמיר שלא לעשותה, אולם לעניין להגיש מאכלים כאלה בפני חברו לא החמירו, וכן הוא מנהג העולם, שאף המחמירים להימנע מאכילת מאכלים שונים עפ"י רבותיהם, אינם נמנעים מלמכור בחנות מאכלים אלו.

סיכום

- א. הנוהג שלא לאכול מאכל מסוים, משום חומרא או מידת חסידות או מחמת הספק (כגון מי שאינו אוכל 'אבקת חלב נכרי'), והוא הדין כשעושה כן מחמת הוראת רבותיו או מנהג עדתו (כגון מי שאוכל רק אוכל בשר 'חלק'), רשאי לתת מאכל זה למי שנוהג היתר באכילתו.
- ב. הנמנע ממאכל מסוים כיוון שבירר בדרך לימוד שמאכל זה אסור לגמרי, לא ייתן ממנו למי שמיקל בדבר, ואולם גם בזה – למנהג האשכנזים המיקל בכך יש לו על מה שיסמוך.

מקורות והערות

ההלכה כב בשם החזו"א, ופ"ח צה"ל ז בשם הגרי"ש אלישיב). עוד כתב בשו"ת מנחת שלמה (שם), שמסתבר שבאיסור דרבנן השנוי במחלוקת רשאי לתתו למקל בדבר, אולם בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ה סימן ח) דחה סברא זו, ונראה קצת שאף הגרש"א לא ביסס דבריו על כך. [קכ] ח"א או"ח סימן יא.

תשובה ד מאכלות אסורות במלחמה

שאלה:

האם חיילים שנמצאים בלחימה בשטח אויב, רשאים (בכפוף לפקודות) לאכול מאכלים שאינם כשרים המצויים שם?

תשובה:

א. כקור הדיון

במסכת חולין^{קכא} נאמר:

"בעי רבי ירמיה, אברי בשר נחירה שהכניסו ישראל עמהן לארץ, מהו, אימת, אילימא בשבע שכבשו, השתא דבר טמא אישתרי להו, דכתיב ובתים מלאים כל טוב, ואמר ר' ירמיה בר אבא אמר רב כתלי דחזירי, בשר נחירה מבעיא, אלא לאחר מכאן. ואיבעית אימא, לעולם בשבע שכבשו, כי אשתרי להו – שלל של עובדי כוכבים, דידהו לא אישתרי, תיקו".

מבואר, שבשבע שנות כיבוש הארץ הותרה אכילת מאכלות אסורות. ללשון הראשונה בגמרא היתר זה כלל גם מאכלות אסורות של ישראל, ואילו ללשון השניה שבגמרא ההיתר כלל דווקא מאכלות אסורות משלל הנכרים. להלן נעמוד על שיטות הראשונים ביסוד ההיתר, ועל פרטי ההלכה המסתעפים מכך.

ב. שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם^{קכב}:

"חלוצי צבא כשיכנסו בגבול העכו"ם ויכבשום וישבו בהן (י"ג: וישבו מהן), מותר להן לאכול נבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו, אם ירעב ולא מצא מה יאכל אלא מאכלות אלו האסורים, וכן שותה יין נסך, מפי השמועה למדו ובתים מלאים כל טוב ערפי חזירים וכיוצא בהן".

מדברי הרמב"ם עולה שההיתר תקף דווקא כשהלוחמים רעבים, ומשמע מכך באופן פשוט, שאין זה היתר גורף אלא רק מצד הצורך שבדבר. פשוט שאין כוונת הרמב"ם להתיר אכילת מאכלים אסורים במצב של פקוח נפש, כגון שאם ימנע מאכילתם ייפגע כושרו המבצעי ותהא לכך השפעה על תוצאות הקרב, שכן במצב של פקוח נפש ללוחמים הותרו כל איסורי

פקודות והערות

[קכא] יז ע"א. [קכב] הלכות מלכים פ"ח ה"א.

התורה (מלבד ג' עברות החמורות, עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים) ואין בכך כל חידוש. אלא, כוונת הרמב"ם להרחיב את גבולות ההיתר של פיקוח נפש, כך שלא יצטרכו הלוחמים לדקדק בגבולות הסכנה. אולם, כאשר לא קיימת כל סכנה בכך שימנעו מאכילת מאכל אסור, חובה עליהם להימנע מכך^{קכג}.

מסתיימת דברי הרמב"ם נראה, שההיתר לאכול מאכלות אסורים תקף בכל מלחמה, וכן כתב המאירי^{קכד}:

"לא הותרו אלא בשל שלל גוים ובשעת הדחק ובזמן טרדת המלחמות כגון שבע שכבשו. וכן לדורות, כל זמן שהמלך נלחם אפי' מלחמת רשות כשיכנס חלוץ הצבא בגבול הגויים וישללם, כל שבשעת הדחק כלומר שאינם מוצאים בכדי ספוקם, מותרין בכל שימצאו שם, אפי' יין נסך".

וכן מבואר בספר החינוך^{קכה}:

"וכן מענין זה מה שאמרו גם כן דבין מלחמת רשות או מצוה, מותר לחלוצי הצבא כשיכנסו בגבול הגוים והם רעבים, ואין בידם צידה לאכול, אוכלין אפילו מאכלות אסורים, כגון נבלות וטרפות וחזירים ולשתות יין נסך. וכן דרשו זכרונם לברכה, ובתים מלאים כל טוב, אפילו קדלי דחזירי הותרו לנו".

יש לציין, שמלשון המאירי מבואר שנקט כלשון השניה בגמרא, שאין ההיתר אלא במאכלים משלל הגויים הנכבשים, ולא במאכלים אסורים של ישראל, ודלא כסתימת לשון הרמב"ם, ממנו נראה שהתיר בכל אופן כלישנא קמא, וכן דייקו בדבריו כמה מגדולי האחרונים^{קכו}. מאידך, רבים מגדולי האחרונים^{קכז} הבינו בדעת הרמב"ם, שלא הותרו מאכלות אסורות במלחמה אלא בשלל האויבים, וכפי דרכו הכללית של הרמב"ם לפסוק כלישנא בתרא.

ג. הסבר ראשון בדעת הרמב"ם: חשש סכנה בחיפוש המזון

מפרשי הרמב"ם בארו במספר דרכים, את חשש הסכנה שעלול להתעורר אם יימנעו הלוחמים מאכילת מאכלים אסורים בעת מלחמה. לדעת הרדב"ז^{קכח}, עצם החיפוש אחר מזון כשר במלחמה, עלול להוות נקודת תורפה שתנוצל על ידי האויב:

"ולא איירי שהם מסוכנים אצל הרעב אלא שאינם צריכין לטרוח לבקש מאכל היתר, כיון שנכנסו לגבול העמים אם ילכו לבקש מאכל היתר יקומו עליהם העמים, ודמאי להא דאמרין צרין על עיירות של העמים ואפי' בשבת".

מקורות והערות

[קכג] בדומה לכך דנו האחרונים לגבי גבולות היתר מלחמה בשבת, הנלמד מלשון הכתוב "עד רדתה", כפי שהתבאר בהרחבה בנספח לספר תורת המנהג ח"ב. [קכד] חולין שם ד"ה כל זמן. [קכה] מצוה תקכו. [קכו] המנחת חינוך (מצווה תקכו), הנצי"ב (העמק דבר שם) והתורה תמימה (שם הערה סז). [קכז] רעק"א (דרוש וחידוש מערכה ט), מהר"ץ חיות (חולין יז ע"א), אבי עזרי (הנ"ל), מלכות בית דוד (סימן ל) בדעת האור שמח. [קכח] על הרמב"ם (שם).

מאכלות אסורות במלחמה ♦ תשובה ד

מדברי הרדב"ז עולה, שההיתר אינו נובע מחשש שהרעב יפגע בלוחמים עד כדי פיקוח נפש, אלא מהסכנה בעצם החיזור אחר מזון כשר במרחב הלחימה, בו עדיין נמצא האויב.

בדומה לכך כתב הכפתור ופרח^{קכט}:

"שהתירה להם תורה דבר האסור כאומרם פרק הכל שוחטין ובתים מלאים כל טוב, אמר ריב"א א"ר קתלי דחזירו... כלומר שהותר להם דבר האסור בשעת כבוש, אם היה נמצא אצלם מוכן, ולא יתבטלו מכבושם להכנה אחרת, ואחר הכבוש חזר הדבר לאיסורו... ושמא מזה הטעם הוא שהתירו חכמים ז"ל ד' דברים דאמרי' במסכת עירובין ספ"ק ד' דברים פטורין במחנה".

למדנו מדברי הרדב"ז והכפתור ופרח, שהתורה התירה אכילת מאכלות אסורות, כדי שהלוחמים יהיו פנויים לעסוק אך ורק בלחימה עצמה.

ד. הסבר שני בדעת הרמב"ם: חשש מפני נזקי הרעב

לעומת זאת בתשובה^{קל}, ביאר הרדב"ז את טעם ההיתר באופן שונה:

"וי"ל דלעולם שלל הכנעניים מותר היה אפילו בלא רעב, כמו שאר השלל, אלא שרבינו כלל בתחילת הלשון, חלוצי צבא כשיכנסו בגבול הגוים, שרוצה לומר אפילו במלחמה שאינה מלחמת כנעניים, דאי לא תימא הכי למה כתבו, מאי דהוה הוה, ולא הותר להם מאכל אסור אלא בזמן שהוא רעב ואין לו מאכל מותר, ואף על פי שאין שם סכנה, מותר לאכול דבר האסור. והביא ראיה שהרי ארז"ל ובתים מלאים כל טוב, שהתירה תורה אפילו קדלי דחזירי, א"כ בשאר מלחמות מותר בזמן שהוא רעב, והכי איתא בפ"ק דחולין, דכל שבע שכבשו הותר להם דבר טמא ואפילו שלא בשעת מלחמה".

משמע מלשונו, שההיתר הוא מצד הרעב עצמו, אף כשאין ברעב זה סכנה גמורה^{קלא}. אולם יתכן שאין כוונת הרדב"ז לנמק מדוע הותר ללוחמים לאכול מאכלות אסורות, אלא רק להגביל את ההיתר למציאות בה הלוחמים רעבים ואין להם מאכל אחר.

בדברי הכסף משנה^{קלב} מפורש שהחשש הוא מפני הרעב:

"אין כוונתו במי שהוא מסוכן מחמת רעבון, דהא פשיטא ואפילו אינו מחלוצי צבא נמי, אלא כשתאב לאכול ולא שכיח ליה היתרא".

מקורות והערות

[קכט] פרק יא ד"ה וכבר. [קל] ח"ו סימן ב אלפים רה. [קלא] בדומה לכך כתב הנצי"ב (העמק דבר דברים פרק ו פסוק יא): "שביעה גורם בריאות יתירה הנדרש בעת מלחמה". [קלב] שם.

יש לעיין האם כוונת הכסף משנה למי שחש רעב אלא שאינו מסוכן בשל כך, או למי שמתאוה למאכל מסוים אף שאינו רעב כלל, שכן עצם תאוותו למאכל עלולה להסיח את דעתו מהלחימה, ואכן הסתפק בכך הגרא"מ שך^{קל}. בחידושי הצל"ח^{קל} כתב:

"ואני מוסיף לפרש דהיינו שהוא רעב לאותו דבר, אפילו שיש לפניו מיני דברים המותרים, אלא שאינם חביבים לו כמו בשר חזיר, והוא רעב שאוותה נפשו לבשר חזיר הזה, מותר לו".

כיוצא בזה דייק בשו"ת ציץ אליעזר^{קל} מלשון המאירי, שיש להתיר ללוחמים לאכול כדי שובעם ולא רק כדי קיום הגוף, ויתכן שלדבריו יהיה ניתן להתיר גם אכילת מזון אסור אם הוא משובח, מבושל, משביע ומזין, יותר מהמאכלים הכשרים שבידם, ובלבד שהדבר משמעותי לצורך כשירותם למלחמה. יש להוסיף בביאור הדבר, שמנוחת נפשו של הלוחם, והתודעה כי יש לו כל הדרוש לו בעת מלחמה – מהווה אף היא שיקול משמעותי בפיקוח נפש^{קל}.

אמנם, על אף שיקולים אלה, יש להעיר שמלשון הרמב"ם והכס"מ, משמע שאין להתיר אכילת מאכל אסור באופן גורף, אלא על פי הצורך, וכן נראה מדברי כמה אחרונים^{קל}.

אמנם, יש להקשות על הבנה זו, שהיתר האכילה נובע מחשש הסכנה שבדבר, שכן הרמב"ם הגביל את ההיתר דווקא לחלוצי צבא שנכנסו לערי הגויים, כבשום וישבו בהן, ולפי הבנה זו קשה מדוע לא הותרו מאכלות אסורים גם בלא שכבשו וישבו, כל עוד הדבר נזקק ללוחמים תוך כדי המלחמה. ונראה לומר שכוונת הרמב"ם להתיר אפילו אחרי שכבשו וישבו בערי הגויים, דוודאי שתוך כדי לחימה ממש, כשמתעורר מצב של רעב, אין להם לדקדק כלל במאכלם, אלא עליהם לאכול כל מה שנצרך להם לחיזוק כושרם המבצעי. אך כאשר אינם נמצאים בלחימה אקטיבית, אלא יושבים באחד הבתים שכבשו ומתכננים את המשך הקרב, היה מקום לכאורה לומר שאין בדבר היתר, שכן אין זה פיקוח נפש גמור, לכך חידש הרמב"ם שגם באופן זה קיים ההיתר.

ה. הסבר שלישי בדעת הרמב"ם: דברה תורה כנגד יצר הרע

בתשובה^{קל} התייחס הרמב"ם לסוגית מאכלות אסורות במלחמה, והשווה זאת לדין אשת יפת תואר:

"[אין לה דין יפת תואר], לפי שזאת נתייחדה בדין תורה, משום שהותר ליקחה לאשה באותה העת, ר"ל בעת הכבוש, כשהיא בגיותה, מפני שלא דברה תורה אלא כנגד

מקורות והערות

[קלג] אבי עזרי (על הרמב"ם שם). [קלד] חולין שם. [קלה] חלק יח סימן ע. [קלו] עמד על כך הרב נריה גוטל במאמרו "משקלו של המימד הנפשי במלחמה" (סיני קלח). [קלז] ראה ארבעה טורי אבן (על הרמב"ם שם). [קלח] סימן ריא.

היצר כמו שהותר להם באותה העת לאכול האסורים ובתים מלאים כל טוב אפילו קדלי דחזירי, ואין להקיש על זה".

מדברים אלו של הרמב"ם בתשובתו, יש שלמדו^{קלט} שהיתר מאכלות אסורות במלחמה אינו נוגע לפיקוח נפש וענפיו, באופנים שהתבארו לעיל, אלא מדובר בהיתר ייחודי בדומה ליפת תואר, משום 'דברה תורה כנגד יצר הרע'. כיוצ"ב דקדקו החתם סופר והמהר"ץ חיות בחידושיהם למסכת חולין^{קמ}, מכך שהסמך הרמב"ם את ההיתר של מאכלות אסורות במלחמה להיתר יפת תואר, שיסוד שניהם שווה משום 'דברה תורה כנגד יצר הרע'^{קמא}.

אולם נראה שאין ראיה מוכרחת מדברי הרמב"ם בתשובה, לסתור את ההבנה הראשונה בדבריו במשנה תורה, ואפשר לפרש את דבריו בתשובה בשתי דרכים שונות:

ראשית נראה, שהעיקרון המשותף למאכלות אסורות וליפת תואר במלחמה הוא 'דברה תורה כנגד יצר הרע'. אולם, יתכן שאין הכוונה לומר שאין כל אפשרות לעמוד בנסיון של אשת יפת תואר או מאכלות אסורות, אלא שהואיל והדבר קשה ביותר, לא הכבידה התורה על הלוחמים המצויים בקרב, כדי שיהיו פנויים להילחם באופן המיטבי, ולא יסכנו את עצמם ולא ישבשו את יישוב דעתם בזמן מלחמה. בדרך זו ביאר התורה תמימה^{קמב}:

"ויש להעיר בעיקר כלל זה לא דברה תורה אלא כנגד יצה"ר, הלא לפי"ז לא שבקית קיום לכל מצוה, דנימא דכיון שאפשר שיעבור באיסור נתיר לו שיעשה בהיתר, וי"ל דלא נאמר כלל זה אלא במלחמה, דאז צריך שיהי' רוח כל איש נכון בקרבו ולא יצער נפשו כדי שיוכל לעמוד בקשרי מלחמה, וכמבואר בס"פ שופטים בענין החוזרים ממערכות המלחמה, ויתכן לומר דמטעם זה הותרו קותלי דחזירי במלחמה כמבואר בחולין י"ז א ולפנינו לעיל בפרשת ואתחנן בפסוק ובתים מלאים כל טוב".

עוד יש לומר, שדברי הרמב"ם בתשובה אינם מוסבים כלל לבאר את טעם ההיתר של מאכלות אסורות במלחמה, אלא רק להסביר שישנם היתרים ייחודיים במלחמה שאינם קיימים במציאות אחרת, ומשום כך אין היתר אשת יפת תואר במצבים אחרים. כדוגמא לכך הרמב"ם מביא את היתר מאכלות אסורות, שלא נאמר אלא במלחמה. על כן נראה, שאף שבוודאי אין דברי הרמב"ם אמורים על היתר פיקוח נפש גמור, אך יסוד ההיתר לשיטתו נובע מהרחבה של גדרי פיקוח נפש, בהתאם למציאות שמאפיינת את המלחמה.

מקורות והערות

[קלט] רפואה מציאות והלכה ולשון חכמים מרפא (סימן יב). [קמ] שם. [קמא] ניתן למצוא אסמכתא לשטה זו בלשונו של הרמב"ם (על פי חלק מהנוסחאות): "כשיכנסו בגבול העכו"ם ויכבשום וישבו מהן", ומבואר שתלה את הדין במציאות ששובים מהגויים, זאת בדומה ללשון התורה ביפת תואר 'וראית בשביה', ועמד על כך בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יח סימן ע), וצ"ע הטעם בזה, מדוע תלוי הדין בשעת שביה. [קמב] דברים פרק כא הערה עב.

1. שיטת הרמב"ן

לעומת דעת הרמב"ם והראשונים הנ"ל, לדעת הרמב"ן^{קמג}, היתר מאכלות אסורות לא נאמר בכל מלחמה, ובהרחבה לגדרי פיקוח נפש, אלא זוהי הלכה מיוחדת בכיבוש ארץ ישראל. לאחר שציטט את דברי הרמב"ם, הוסיף הרמב"ן וכתב:

"ואין זה נכון, שלא בשביל פקוח נפש או רעבון בלבד הותר בשעת מלחמה, אלא לאחר שכבשו הערים הגדולות והטובות וישבו בהן, הותר להם שלל אויביהם. ולא בכל חלוצי צבא, אלא בארץ אשר נשבע לאבותינו לתת לנו כמו שמפורש בענין".

מבואר שלדעת הרמב"ן ההיתר מוגבל לשלל האויבים דווקא, כלישנא בתרא בגמרא, וכן מוגבל ההיתר דווקא למלחמות על ארץ ישראל. מאידך, לדעת הרמב"ן ההיתר חל גם בזמן שהלוחמים אינם חשים כלל רעב, ומצויים להם מאכלים רבים משלהם, ואפילו לאחר שהסתיים הכיבוש.

במקום אחר^{קמד} כתב הרמב"ן:

"וזההיר אותם עתה בהגעלת כלי מדין מאיסורי הגוים, ולא אמר להם זה מתחלה בכלי סיחון ועוג שלקחו גם שללם, כמו שאמר 'רק הבהמה בזונו לנו ושלל הערים אשר לכדנו'. והטעם, כי סיחון ועוג מלכי האמורי הם וארצם מנחלת ישראל היא, והותר להם כל שללם אפילו האיסורים, דכתיב 'ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת', ואמרו רבותינו 'קדלי דחזירי אשתרי להו', אבל מדין לא היה משלהם, ולא לקחו את ארצם, רק לנקום נקמתם הרגו אותם ולקחו שללם ולכך נהג האיסור בכליהם".

הרמב"ן מבחין בדבריו בין מלחמת סיחון ועוג שהותרו בה מאכלות אסורות, לבין מלחמת מדין שנאמרה בה פרשת הכשרת כלים, משום שמלחמת מדין לא הייתה מלחמה על כיבוש הארץ.

2. היתר איסורי מאכלות במלחמות בזמן הזה

מלשון הרמב"ן למד המנחת חינוך^{קמה}, שמאכלות אסורות הותרו רק במלחמה לכיבוש שטח:

"אם תעיין היטב בדברי הרמב"ן במטות, עיקר תירוצו שהותר דוקא אם כובשין הארץ ויושבים בה כארץ סיחון ועוג שהיתה מארצנו וישבו ישראל בה, כדכתיב וישב ישראל וגו'. אבל מדין, דלא כבשו את הארץ רק שללו וחזרו אין נוהג דין זה ע"ש. א"כ להר"מ ג"כ ניחא דמבואר בדבריו כאן דחלוצי צבא וכו' וכבשו וישבו וכו', א"כ כל המלחמות הרשות להרחיב את הארץ אם כובשין ויושבין הותר להם אף בארצות אחרות, ובאינם יושבים רק חוזרים אינו נוהג דין זה".

מקורות והערות

[קמג] דברים פ"ו פסוק י. [קמד] במדבר פרק לא פסוק כג. [קמה] שם.

לדעת המנחת חינוך, הן לפי הרמב"ן והן לפי הרמב"ם, לא הותרו מאכלות אסורות במלחמה אלא בעת כיבוש שטח, אלא שלדעת הרמב"ן דין זה נאמר דווקא בכיבוש ארץ ישראל, ואילו לדעת הרמב"ם דין זה חל בכל מקום בעולם. לאור זאת, לכאורה אין מקום להתיר מאכלות אסורות ברוב המלחמות, שתכליתן הרתעה או הרחקת האויב, ולא כיבוש השטח.

אולם, נראה שהבנה זו אינה מוכרחת בדברי הרמב"ם, וכפי שביארנו את דבריו לעיל. מה גם שהסברא לחלק בין סוגי המלחמות אינה נהירה כלל, לפי הבנת רבים מהאחרונים בדעת הרמב"ם, שההיתר נובע מהרחבה של הלכות פיקוח נפש במצב מלחמה.

יתכן עוד לומר^{קמ}, שגם המנחת חינוך לא התכוון לצמצם את דברי הראשונים למלחמת כיבוש של מקום חדש גרידא, אלא רק להוציא ממלחמת מדין וכיוצא בה, שעניינה נקמה בלבד, ואינה נוגעת כלל להחזקה בשטח מסוים. לדרך זו, היתר מאכלות אסורות ינהג אף במלחמות שנועדו להרתעה ולהרחקת האויב משטחנו, שתכליתן החזקה בשטחי ארץ ישראל.

כאמור לעיל, לדעת הרמב"ם ההיתר תקף בכל מלחמה, וכפי שכתבו המאירי^{קמא} והחינוך^{קמב}. אולם, בדעת הרמב"ן לא התפרש, האם ההיתר היה תקף דווקא במלחמות על כיבוש הארץ בימי משה ויהושע, או שמא הוא הדין במלחמות על כיבוש הארץ בזמן הזה, במקומות החורגים מגבולות 'עולי בבל'. גם בשאלה זו דן המנחת חינוך, והתיר אותה בספק:

"ואני מסופק, דאפשר דדין זה הוא בכיבוש חדש שהיה אז בימי יהושע, אבל בארצנו שישבו בה ישראל, ובאו גוים ולקחו מידם וחזרו ישראל ולקחו מהם, אפשר אינם בדין זה. ונ"מ דהנה בימי גלות בבל מבואר בר"מ פ"א דתרומות ובה' בית הבחירה, דבטל הכיבוש הראשון ע"כ בטלה קדושת הארץ, ובימי עזרא עלו ולא קדשו כל הארץ, דהרבה כבשו עולי מצרים ולא עולי בבל. והנה קדושה השניה לא בטלה כלל כידוע, א"כ לעתיד לבוא כשיכבוש הארץ במהרה בימנו, אותם עיירות שהם קדושות, א"כ לא הוי כיבוש חדש, ואינו נוהג דין זה, אך באותן עיירות שאינן קדושות, דבטלה הכיבוש הראשון והו"ל ככיבוש חדש, או קיני קניזי וקדמוני, דהו"ל כיבוש חדש, נוהג דין זה וצ"ע, ובאתי רק לעורר".

בדורות האחרונים, נדרשו הפוסקים בהזדמנויות שונות לשאלת מאכלות אסורות במלחמה. הגריא"ה הרצוג^{קמט} נשאל על ידי הלוחמים היהודים בבריגדה היהודית בצבא הבריטי, אם הותרו להם מאכלות אסורות בעת המלחמה, והוא השיב שאין לכך היתר בין לשיטת הרמב"ן ובין לשיטת הרמב"ם, כיוון שאין זו מלחמה של עם ישראל בארצו. לעומת זאת במלחמת השחרור, הגר"ש גורן^{קנ} התיר לחולים וזקנים לאכול שימורי בשר שהותירו הבריטים, בשל המחסור הגדול במזון, וביסס את היתרו גם על שיטת הרמב"ם.

מקורות והערות

- [קמו] כך שמענו מהגר"ד כהן. [קמז] שהובא לעיל. [קמח] שם. [קמט] היכל יצחק (או"ח סימן מב). [קנ] בעוז ובתעצומות (עמ' 129).

ח. מאכלות אסורות מדרבנן במלחמה

לגבי מאכלים האסורים מדרבנן, נראה שיש להקל יותר בעת המלחמה, אף אם הלוחמים אינם במצב סכנה בריאותית כל כך, וכפי שהתירו לאכול דמאי במחנה^{קנא}, וכן כתב בספר ארבעה טורי אבן^{קנב}:

"אלא ודאי מוכח דלא אשתרי להם לאכול נבילות וטריפות, אלא דוקא כשאין להם מאכל כשר ולא ימצא מה לאכול, קמ"ל מתניתין דזהו דוקא באיסור דאורייתא, אבל איסור דרבנן כגון דמאי, מותרין במלחמה אפילו כשיש להם מאכלים כשרים, אפ"ה מותרין בדמאי".

גם בספר תשובות מהרי"ם^{קנז}, למד מכך היתר לאיסורי דרבנן רבים בשעת דחק^{קנד}, אך בשו"ת דברי מלכאל^{קנה} דחה את דבריו.

ואף שאין לדמות גזירות חכמים זו לזו, נראה שיש להקל במאכלות אסורות מדרבנן בלבד, אחר שגם באיסורי תורה הקלו במצבים שונים במלחמה, לכל אחת מהשיטות.

לאורך מלחמות ישראל נמנעה הרבנות הצבאית מלהתיר היתר גורף בדבר אכילת מאכלות אסורות בעת מלחמה. אמנם, לגבי שימוש בכלים שאינם כשרים, או בקטניות הדורשות ברירה, נקטו למעשה בגישה מקילה, ככל שהכשרת הכלים או ברירת הקטניות היתה כרוכה בטרחה גדולה בעבור הלוחמים הטרודים במשימותיהם המבצעיות^{קני}.

כדרך של הלכות מסוג זה, שיש בהן רגישות מהיבטים שונים, ניתנו לעיתים היתרים נקודתיים במצבים פרטניים, אך בוודאי לא היתרים כוללניים בנושא, שכפי שראינו כרוך בספיקות רבים.

סיכום

א. חיילים המצויים בלחימה מעבר לגבול, ימנעו מאכילת מאכלים אסורים, כל זמן שאין חשש ממשי לשלומם או להצלחת המלחמה, ופשוט שיש להיערך לכך, שמזון כשר, משביע ומזין, יהיה מצוי באמתחתם בכל שלבי הלחימה.

ב. ככלל אין היתר לשימוש במזון שמצוי בשטח אויב, אלא אם כן ניתן לכך אישור מפורש של המפקדים. אם התקבל אישור כזה אין מניעה מלאכול בתנאים אלה מאכלים האסורים מדברי חכמים או שאיסורם מוטל בספק.

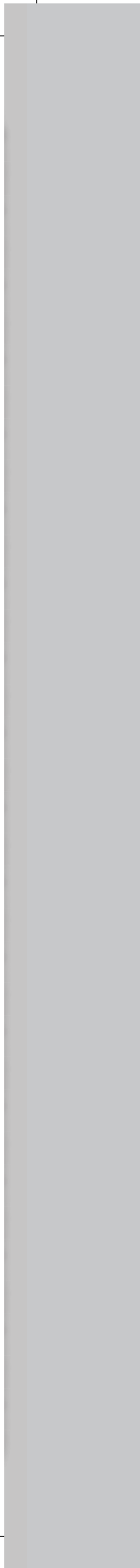
מקורות והערות

[קנא] עירובין יז ע"א. [קנב] על הרמב"ם (שם). [קנג] פאדווה. סימן מח. [קנד] וכן נראה מלשון הכפתור ופרח (שהובא לעיל). [קנה] ח"א סימן כח, וראה לעיל (פרק ב תשובה ה סעיף ב) לגבי אכילת מזון שאיננו בדוק מתולעים בעת מלחמה. [קנו] עיין רפואה מציאות והלכה (סימן יב).

מאכלות אסורות במלחמה ♦ תשובה ד

ג. מזון שאסור באכילה מהתורה, מותר לאוכלו רק כאשר אין מזון חליפי משביע ואכילת מזון זה תתרום משמעותית לכושר הלחימה. כאשר הותר לאכול מזון כזה, אין חובה לצמצם ולאכול רק כדי מניעת הסכנה, אלא מותר לאכול כדי שבעם.

ד. חיילים הזקוקים למאכל בכדי לשמור על כושרם המבצעי, לא יסתכנו כדי לחפש מזון כשר, אלא יאכלו את המזון המצוי להם בקלות, אף אם מדובר על מאכלים אסורים.

פרק ט
שמיטה במטבח

תשובה א

אופן השימוש המותר בפירות שביעית

שאלה:

האם מותר להכין מיץ תפוזים מפירות שביעית? האם מותר לכבוש מלפפונים הקדושים בקדושת שביעית כשהם עומדים להרקיב? האם מותר לקלף תפוח מיבול 'אוצר בית דין'?

תשובה:

א. עקרונות השימוש בפירות שביעית

במשנה במסכת שביעית^א מבואר:

"שביעית ניתנה לאכילה ולשתיה ולסיכה, לאכול דבר שדרכו לאכול ולסוך דבר שדרכו לסוך".

ונכתב על כך בירושלמי:

"כיצד לוכל (לאכול) דבר שדרכו לוכל, אין מחייבין אותו לוכל לא פת שעיפשה ולא קגובת ירק ולא תבשיל שנתקלקל צורתו, וכן הוא שביקש לוכל תרדין חיין או לכוס חיטין חיות אין שומעין לו".

מדברי הירושלמי עולה שיש להקפיד לאכול את פירות השביעית באופן המתוקן והראוי להם. החזו"א^ב הוסיף, שהחידוש בירושלמי הוא שלא זו בלבד שאין חובה לאכול פת שעיפשה, אלא שאף אסור לאדם לאכול ממנה, כיוון שדרך העולם היא לתת אותה לבהמה, ואכילת אדם היא שינוי מדרך זו.

על פי דברי הירושלמי, כתב הרמב"ם^ג, שאף הכנת הפירות והירקות למאכל צריכה להיעשות באופן הראוי והמקובל:

"ולא ישנה פירות מבריינתן כדרך שאינו משנה בתרומה ומעשר שני, דבר שדרכו ליאכל חי לא יאכלנו מבושל, ודבר שדרכו להאכל מבושל אין אוכלין אותו חי, לפיכך אין שולקין אוכלי בהמה ואינו מטפל לאכול תבשיל שנפסד והפת שעפשה כדרך שאינו אוכל בתרומה ומעשר".

פירוט והערות

[א] פ"ח משנה ב. [ב] שם הלכה ב. [ג] שביעית סימן יד ס"ק י. [ד] שמיטה ויובל פ"ה ה"ג.

בטעם הדבר כתב הר"ש¹, ששינוי מדרך האכילה נחשב להפסד הפרי, וכן כתב רש"י במסכת יומא'. בשו"ת משפט כהן' נטה לומר, שאין איסור לשנות לשבח פירות שביעית מהשימוש הרגיל, אלא אם כן נחסרים בשל כך, כגון בבישול או בריסוק וכדומה.

לאור זאת, אסור לבשל פירות וירקות שדרך לאכול אותם חיים (כגון תפוזים), ומאידך אין לאכול פירות וירקות חיים אם הדרך היא לבשלם (כגון תפוחי אדמה). וכתבו האחרונים², שפירות שדרך לאוכלם חיים ומבושלים (כגון עגבניות), ניתן לאוכלם בשני האופנים³. עוד כתבו האחרונים⁴, שפירות וירקות שדרך לבשלם, מותר גם לאפותם, לטגנם ולקלותם, שלא מצינו בדברי המשנה והירושלמי הבחנה בין סוגי הבישול השונים, אלא רק בין מאכלים שדרך לאוכלם חיים למאכלים שנהוג לבשלם.

בגדר דבר שדרכו להיאכל חי או מבושל, נקטו האחרונים⁵ שכל שצורת אכילה זו מקובלת בדור זה אצל בני אדם רבים, ולא אצל מיעוט קטן בלבד, מותר לנהוג בדרך זו. כמו כן כתבו הפוסקים⁶, שבני קבוצה בעלת אפיון מסוים, שנוהגים לאכול בדרך מסוימת, רשאים לנהוג כמנהגם גם בשמיטה. לפיכך, תינוקות וזקנים שדרכם לאכול פירות מרוסקים, או בני עדה מסוימת שנוהגים לבשל פירות וירקות מסוגים שונים שאחרים נוהגים לאוכלם חיים, רשאים אף בשמיטה לנהוג כמנהגם.

מותר לכבוש פירות שדרכם בכך, ולכן מותר להכין מלפפונים חמוצים. מעבר לכך, לדעת כמה פוסקים⁷ מותר לכבוש או לבשל מאכלים שאין דרך לבשלם, אם הללו עומדים להתקלקל.

כתב פאת השלחן⁸, שמותר להשתמש בפירות שביעית כתבלין, אף שבשל כך לא יאכלו, אם דרכם בכך. אם אין דרכם בכך, יש להקפיד שיאכלו לבסוף. כמו כן, מותר לשים פרוסת לימון בתוך תה וכדומה, לתוספת טעם, אך אין להשליכה לאשפה כל עוד יש בה טעם. על דרך זו, הסכימו פוסקי זמננו⁹ שמותר להשתמש ביין של שביעית כתוספת טעם למיני מאפה.

מקורות והערות

[ה] על המשנה (הנ"ל). [ו] פו"ב ד"ה פגי שביעית, וראה ר"ש סרילאו (על הירושלמי הנ"ל), ומהר"י קורקוס (על הרמב"ם שם הלכה טו). [ז] סימן פה. [ח] ספר השמיטה (פרק ז סעיף ב). [ט] ראה בספר שבת לה' (הלכות שביעית פרק ה סעיף יג), שאם רוב בני אדם אוכלים את המאכל חי ומבושל, אף שברוב הפעמים אוכלים אותו חי, מותר לבשלו. [י] משפטי ארץ (פרק כב סעיף ב) בשם הגרי"ש אלישיב, מאמר מרדכי (שביעית פרק יג סעיפים ט-י). [יא] משפטי ארץ (שם סעיף ד), וראה חזו"א (שביעית סימן כה ס"ק לב). [יב] מאמר מרדכי (שביעית שם סעיף יט), קטיף שביעית (פרק יט סעיף ב). [יג] ראה קטיף שביעית (שם סעיף ד). [יד] סימן כד סעיף ה, בית ישראל (ס"ק טו) עפ"י תוספתא (שביעית פ"ו ה"ד), וכן כתב בשו"ת משפט כהן (סימן פה). [טו] מאמר מרדכי (שם סעיף מא). ומש"כ במשפטי ארץ שצריך להקפיד שלא יהיה שישים כנגד היין בשביל שלא

ב. סחיטת פירות שביעית

לגבי מיץ שנסחט מפירות, מבואר במסכת ברכות^{יז}:

"ואמר מר בר רב אשי, האי דובשא דתמרי מברכין עלויה שהכל נהיה בדברו. מאי טעמא, זיעה בעלמא הוא. כמאן, כי האי תנא, דתנן: דבש תמרים, ויין תפוחים, וחומץ ספוניות, ושאר מי פירות של תרומה – רבי אליעזר מחייב קרן וחומש, ורבי יהושע פוטר".

מבואר, שמי פירות אינם חשובים כפרי עצמו אלא זיעה בלבד, ועל כן אין בהם קדושת תרומה מן התורה^{יח}, וברכתם 'שהכל נהיה בדברו'.

מטעם זה, מבואר במשנה במסכת תרומות^{יט} שאסור לסחוט פירות של תרומה, חוץ מזיתים וענבים:

"אין עושין תמרים דבש ולא תפוחים יין ולא סתוניות חומץ, ושאר כל הפירות אין משנין אותם מבריינת בתרומה ובמעשר שני, אלא זיתים וענבים בלבד".

וכן פסק הרמב"ם^כ לגבי תרומה, ובהלכות שמיטה^{כא} ציין בקיצור שיש ללמוד את דיני הפירות הקדושים בקדושת שביעית מדיני פירות תרומה. אם כן, נראה באופן פשוט, שאין להכין מיץ מפירות שביעית מלבד מזיתים וענבים.

אולם, נחלקו הראשונים מדוע הותר להכין מיץ מזיתים וענבים של תרומה. לדעת הרא"ש^{כב} ותלמידי רבינו יונה^{כג}, זהו חידוש מיוחד מגזירת הכתוב, שהמשקה היוצא מהם נחשב כפרי עצמו. לעומתם, בחידושי הרשב"א^{כד} מבואר, שכל פרי שרוב השימוש בו הוא בדרך סחיטה, המשקים היוצאים ממנו כמותו. להלכה, מלשון הרמב"ם^{כה} והשו"ע^{כו} נראה שרק בזיתים וענבים המשקה נידון כפרי, ואילו שאר מיצי פירות נידונים כזיעה ומברכים עליהם 'שהכל', וכן ציין המשנה ברורה^{כז}, אך העיר שיתכן והשו"ע נקט כן מספק, כיוון שברכת 'שהכל' ודאי פוטרת את המיץ.

לעומת זאת, החזון איש^{כח} נקט שאין הכרע שהרא"ש ודעמיה חולקים על הרשב"א, ועל כן העלה כטעמו של הרשב"א, שפירות שרגילים לסוחטם מברכים על המיץ שלהם כברכתו של הפרי. אך הסתפק החזו"א, האם על פי הרשב"א יש להתיר בכל דור כפי הרגליו, או שאחר שלא הורגלו בזמן חז"ל אלא בסחיטת זיתים וענבים, מברכים על שאר מיצי הפירות 'שהכל'.

מקורות והערות

יתבטל – צריך עיון, שכן אחר שניתן לטעם ודאי טעמו מורגש ואין צריך לדקדק בשיעורו. [טז] לח ע"א. [יז] אף שיש לנהוג קדושה במשקה, ראה דרך אמונה (תרומות פרק יא ס"ק ל). [יח] פרק יא משנה ג. [יט] הלכות תרומות פרק יא הלכה ב. [כ] פ"ה הלכה ג. [כא] ברכות פ"ו סימן יח. [כב] ברכות דף כז ע"א בדפי הרי"ף. [כג] ברכות לח ע"א ד"ה דבש. [כד] הלכות ברכות פ"ח הלכה ד. [כה] אור"ח סימן רב סעיף ח. [כו] שער הציון שם ס"ק נד. [כז] אור"ח סימן לג ס"ק ה.

עוד כתב החזו"א, שאף לדרכם של הרא"ש ודעמיה, על מיץ תפוזים ושאר מיצי פירות הדר, מסתבר לברך 'בורא פרי העץ' מטעם אחר, וז"ל:

"אמנם נראה דלא חשיב יוצא מהן אלא בנשמר במלאכתו שלא יכנס כל גוף הפרי לתוך המשקה, וכן הוא דריכת ענבים בגת וזיתים בבד, שאינו ממסמס גוף הפרי אלא כובש את הציבור של ענבים כדי שיצר הצלול, אבל אם ממסמס את כל הפרי לתוך הקערה ולא נשארו רק הקרומין, היינו ריסוק הפרי".

היינו שלדעת החזו"א סחיטה של פירות הדר, הכוללת את הרקת הפרי כולו, אין לדון אותה כזיעה בלבד, אלא כפרי מרוסק שברכתו 'בורא פרי העץ'. למעשה, רוב הפוסקים חלקו על החזו"א והורו שיש לברך על מיץ תפוזים 'שהכל'.

לאור זאת, באופן פשוט יש לאסור סחיטת פירות בשמיטה (מלבד זיתים וענבים), וכן נטה להחמיר בספר השמיטה^כ, וכן דעת ספר תורת השמיטה^כ וספר אור לציון^כ.

למרות האמור לעיל, בשו"ת מנחת שלמה^א העלה למעשה שמותר לסחוט פירות שביעית, וטעמו שכן מצינו שהותר לסחוט פירות שביעית לצביעה^כ, ואם כך כל שכן שיש להתיר לסחוט אותם לשתייה. אלא שיש מקום לפקפק בדבר, שהכללים האמורים לגבי שימוש בפירות לאכילה ושתייה, אינם חלים על שימוש בפרי לצורך צביעה, וכפי שכתב החזון איש^כ:

"ומיהו פרי שעומד לצביעה מותר לסוחטו לצביעה, דלענין תשמיש צביעה לא שייך הגדרים שבאכילה, וגם משקה היוצא הוא עיקר הפרי כלפי ענין הצביעה".

בתוספתא במסכת שביעית^כ נאמר:

"נותן אדם דבילה וגרורות לתוך המוריס התבשיל כדרך שנותן את התבלין ולא יסחטם להוציא מהן משקין, ובתבלין מותר מפני שהיא מלאכתן".

משמע שמותר לסחוט פירות שדרכם בכך, כעין תבלין. אולם יתכן שדברי התוספתא אינם אמורים אלא לגבי תבלין, שאין דרך לאוכלו בפני עצמו כלל, ואילו פירות שדרך לאכול מהם עצמם, אסור לסחוט אותם גם כאשר לרוב עומדים הם לסחיטה, וכן פירש החסדי דוד על התוספתא, וכן נקט ערוך השולחן העתיד^כ.

למעשה, אף שיש לפקפק ביסודות ההיתר כנ"ל, דעת רבים מפוסקי הדור^כ בעקבות החזו"א להתיר סחיטת פירות הדר, ויש^כ אף שהתירו סחיטת כל הפירות שדרכם בכך, וניתן להקל כדבריהם בשמיטה בזמן הזה שאינה אלא דרבנן, והמחמיר שלא לסחוט כלל פירות שביעית (מלבד זיתים וענבים) תבוא עליו ברכה.

מקורות והערות

[כח] שם עמוד לב. [כט] עמוד יג. [ל] שביעית עמוד לח. [לא] ח"א סימן מו. [לב] משנה (שביעית פ"ז מ"א), רמב"ם (הלכות שמיטה פ"ה ה"א). [לג] שם. [לד] פ"ו ה"ד. [לה] שמיטה סימן כד אות ט. [לו] כלכלת שביעית (עמוד תרא), משפטי ארץ (פרק כב סעיף יג), יביע אומר (ח"ח או"ח סימן לו אות ב). [לז] שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן מו), מאמר מרדכי (פרק יג סעיף כד), שו"ת שבט הלוי (ח"י סימן קצח).

אופן השימוש המותר בפירות שביעית ♦ תשובה א

עם זאת, מותר לשתות את המיץ שנעשה מהפירות, אף אם נעשה באיסור, וכן הדין בכל פרי שעובד באופן האסור, ובשו"ת משפט כהן^ל כתב שיש בכך מצווה, שמציל את הפירות מהפסד גמור, וקרוב הדבר להיות חובה. עוד יש להדגיש, שמדרבנן חובה לנהוג קדושת שביעית במיץ^{לט}.

ג. ריסוק וקילוף פירות שביעית

אף שבדברי הרמב"ם לא הוזכר איסור לשנות פרי מברייתו אלא לגבי בישול הפרי וסחיתתו, נקטו הפוסקים^מ שהוא הדין שאסור לשנות את הפרי בכל דרך שהיא, כגון לטחון או לרסק פרי שאין דרכו בכך.

מבואר בשו"ע^{מא} שפרי מרוסק ברכתו 'בורא פרי העץ', ועל כן פשוט שמותר לרסק פירות שביעית אם דרכם בכך. אולם כאשר אין דרך לרסק פרי זה, אסור לרסקו כיוון שמשנה את הפרי מצורתו.

כמו כן, מותר לקלף פירות שביעית שדרכם בכך^{מב}, ויש לדקדק שלא לקלף קליפה עבה יותר מבשאר השנים^{מג}, ואפילו כשעושה זאת מפני שממהר וכדומה^{מד}. אף על פי כן, נראה שבמטבח צבאי, שבשל אופי העבודה במטבח רגילים לקלף כמות רבה, מותר לקלף כרגיל, כיוון שכך היא דרך האכילה במקום זה.

פירות שרגילים שלא לקלפם, אסור לקלפם בשביעית, ויש שהתירו לקלפם באופן שמשייר עם הקליפה חלק מהפרי, כך שאינו הופך את הקליפה לפסולת^{מה}.

נחלקו הפוסקים אם חובה לנהוג קדושת שביעית בקליפות שאינן ראויות למאכל אדם, ואין דרך להצניען לבהמה (כגון שאין מצויות שם בהמות), דעת הגר"ח קנייבסקי^{מז} להחמיר ודעת הגרשז"א^{מא} להקל. קליפות עבות, שיש בהן חלק הראוי למאכל אדם, קדושות בקדושת שביעית לכל השיטות, ועל כן בצה"ל שרגילים לקלף באופן רחב, יש לשמור על קדושת הקליפות, כך שישליכן בשקית נפרדת משאר האשפה.

יש שאסרו^{מב} שימוש במכונת קילוף של תפוז או גזר (אלא אם מונע את אפשרות ירידת הקליפות לניקוז ואוסף את הקליפות), כיוון שאין אפשרות להקפיד על קדושתן של השאריות. אולם נראה שלמעשה יש לצדד להקל בזה במקום צורך, כבמטבח צבאי גדול, מכיוון שיש לדון את השחתת הקליפות במכונה כגרמא, ועוד יש לדון קליפות דקות אלה כשיירי מאכל מעטים, שלדעת רבים מהפוסקים אין חובה לנהוג בהם קדושת שביעית^{מג}.

מקורות והערות

[לח] סימן פה. [לט] כפי שהתבאר לעיל לגבי תרומה. [מ] ראה משפט כהן (שם) שהוכיח כן מכמה מקומות, וכן כתבו כל האחרונים. [מא] או"ח סימן רב סעיף ז. [מב] ילקוט יוסף (שביעית סימן טו סעיף יא). [מג] משפטי ארץ (פרק כב סעיף יח). [מד] קטיף שביעית (פרק יט סעיף ה ובהערה 9). [מה] ראה דרך אמונה (שמיטה פ"ה ציון ההלכה ס"ק כה) ומשפטי ארץ (פרק כב סעיף יט) בשם הגר"ש אלישיב. [מו] דרך אמונה (שביעית פרק ה ס"ק יג). [מז] שלחן שלמה (שביעית ע"מ קפד). [מח] חוט שני (שמיטה עמוד ש), הנהגה ב (פרק יח סעיף ד). [מט] ראה להלן תשובה ב סעיף ח ובמאמרו של הרב יהודה עמיחי, אמונת עיתך (גיליון 39, 'קילוף תפוחי אדמה הקדושים בקדושת שביעית ע"י מכונה').

סיכום

- א. יש לאכול פירות שביעית בדרך המקובלת. פירות שמקובל לאוכלם מבושלים יאכלו מבושלים, פירות שמקובל לאוכלם חיים יאכלו חיים. פירות שלעיתים נוהגים לאוכלם חיים ולעיתים מבושלים, מותר לאוכלם בשני האופנים.
- ב. פירות שדרך לבשלם, מותר גם לטגנם, לאפותם ולקלותם. פרי שדרך לכבש אותו, מותר לכבשו.
- ג. פרי שעומד להתקלקל, מותר לעבדו באופן שאינו רגיל, כדי למנוע את הפסדו.
- ד. אין לשנות פרי מברייתו, אלא לאוכלו בדרך המקובלת. על כן, אין לטחון, לרסק או לקלף פירות שאין דרכם בכך.
- ה. מותר לקלוף כדרך שרגיל בכל שנה, ובמטבח צבאי שרגילים לקלף בכמות רבה, רשאים לנהוג כך גם בשמיטה, אך יש לנהוג קדושה בשאריות. במטבח צבאי גדול מותר להשתמש במכונת קילוף (תפוז"א וגזר) אף שהשאריות נפסדות בכך.
- ו. מותר לסחוט פירות שדרך לסוחטם, ויש המקלים רק בפירות הדר, והמחמיר גם בזה תבוא עליו ברכה, אך אין צורך להחמיר בכך ביבול שנמכר במסגרת 'היתר מכירה'.
- ז. פרי שעובד או נסחט באופן האסור, אף על פי כן מותר ומצווה לאוכלו כדי למונעו מהפסד גמור, ויש לנהוג בו קדושת שביעית.

תשובה ב

שאריות מזון הקדוש בקדושת שביעית במטבחי צה"ל

שאלה:

כיצד יש לנהוג בשאריות מזון הקדוש בקדושת שביעית במטבח הצבאי?
איזו תוצרת יש להעדיף לקלוט במטבחי צה"ל בשמיטה?

תשובה:

א. הקדמה

קליטת תוצרת הקדושה בקדושת שביעית היא זכות שכרוכה בה החובה למנוע את הפסדה. במטבחי צה"ל, לא ניתן באופן מעשי להקפיד על ניצול מלא של התוצרת, הן משום שתפקיד המטבח לספק תוצרת רבה, ובוודאי שחלק מהכמות לא תיאכל בפועל, והן משום שהוראות הרפואה ואופן התנהלות המטבח, מחייבים השלכה של מזון לאחר סיום הארוחה. בתשובה זו נדון בשאלה האם ראוי להגיש פירות וירקות הקדושים בקדושת שביעית במטבחי צה"ל, כאשר בהכרח לא יקפידו על ההלכות המקובלות בבתים פרטיים, או שיש להעדיף לרכוש פירות וירקות שאין בהם קדושת שביעית.

ב. איסור הפסד פירות שביעית ומצוות אכילתם

כתוב בספר ויקרא^א:

"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך".

ודרשו בגמרא^ב:

"לאכלה... ולא להפסד".

מכאן שפירות שביעית מותרים באכילה, אף שעבודת הקרקע אסורה בשנת השמיטה, כפי שכתב רש"י^ג:

"אף על פי שאסרתים עליך, לא באכילה ולא בהנאה אסרתים, אלא שלא תנהוג בהם כבעל הבית".

בדברי הגמרא לא הוזכר שמקיימים מצווה באכילת פירות שביעית, אלא רק שאסור להפסידם, ואף הרמב"ם ושאר מוני המצוות לא מנו פסוק זה כמצווה. אולם הרמב"ן,

מקורות והערות

[ג] ויקרא פרק כה פסוק ו. [נא] פסחים נב ע"ב. [נב] על התורה שם.

בהשגותיו על ספר המצוות של הרמב"ם^ג, מנה פסוק זה למצוות עשה, והבינו מכך חלק מהאחרונים^ד, שלדעתו ישנה מצווה מהתורה לאכול פירות שביעית, וכן משמע שלמד בדעתו הרשב"ץ בספר זוהר הרקיע^ה.

מאידך, דעת רבים מהאחרונים^ו, שגם לשיטת הרמב"ן אין מקיימים מצווה באכילת פירות שביעית, ועיקר כוונתו לומר שהמפסיד פירות שביעית או סוחר בהם, עובר על עשה זה. עוד כתבו כמה אחרונים^ז, שאף אם לדעת הרמב"ן מקיימים מצווה באכילת הפירות, אין המצווה בעצם האכילה, אלא בכך שעל ידי אכילתו מונע את הפסד הפירות. מדברים אלו נלמד, שלדעת רוב הראשונים והפוסקים, אין מצווה באכילת פירות שביעית, אך לכל הדעות ישנה חובה גמורה שלא להפסידם.

ג. חובת אכילה בכדי למנוע הפסד לפירות שביעית

נאמר בירושלמי^ח:

"כיצד לוכל (לאכול) דבר שדרכו לוכל, אין מחייבין אותו לוכל לא פת שעופשה ולא קנובת ירק ולא תבשיל שנתקלקל צורתו".

משמע, שרק פירות מקולקלים אין חובה לאכול, אולם מצווה וחובה לאכול פירות טרם שהתקלקלו בכדי למנוע את הפסדם, וכן כתבו הרא"ש והרע"ב בפירושם למשנה^ט:

"פי' אף על גב דאמרינן לאכלה ולא להפסד, אין מחייבין אותו לאכול דבר שאין דרך בני אדם לאוכלו, ולא חיישינן אם הולך לאיבוד".

כעין זה משמע גם בדברי המגילת אסתר הנ"ל:

"ואל תשתבש במה שאמר בגמרא ירושלמי בזה הפירוש על זאת המשנה בהלכה ב', כיצד לאכול דבר שדרכו לאכול, אין מחייבים אותו לאכול לא פת שעפשה ולא קניבת ירק ולא תבשיל שנתקלקל צורתו, כי נראה מכאן שדוקא אלו הדברים שנתקלקלו אין מחייבין אותו לאוכלם, אבל מה שהוא מתוקן וטוב חייב לאכול, זה אינו, כי מה שאמרו באלו שאין מחייבין אותו לאכול, הוא משום דסלקא דעתך אמינא דחייב לאוכלם למען לא יפסדו, שהתורה אמרה לאכלה ולא להפסד, קמ"ל שאינו חייב לאוכלם, מאחר שאינם ראויים לאכילה, ובהיותם ראויים פשיטא כי אינו חייב גם כן לאוכלם, שהרי אין כאן חשש שמא יפסדו מאחר שהם טובים".

מקורות והערות

[נג] שכחת העשין ג. [נד] מגילת אסתר (שם), מהר"ט אלגאזי (הלכות חלה סימן ב, ס"ק יג). [נה] עשין לו. [נו] חזו"א (שביעית סימן יד ס"ק י), אור לציון (שביעית פרק ב הערה א), מנחת אשר (שביעית סימן י) ועוד. [נז] חוט שני (שביעית פרק ה ס"ק ב), שו"ת שבט הלוי (ח"ז סימן נז). [נח] שביעית פרק ח ה"ב. [נט] שביעית פ"ח משנה ב, ובלשון דומה נקט גם המבי"ט בספרו קרית ספר (שמיטה פ"ה).

שאריות מזון הקדוש בקדושת שביעית במטבחי צה"ל ♦ תשובה ב

משמע מדבריו שרק פירות שהתקלקלו כבר או פירות שאינם עתידים להתקלקל בקרוב, לא חייבו לאכול, אולם פירות שעומדים להתקלקל בקרוב, חובה לאוכלם בכדי למנוע את הפסדם, וכן כתב בספר מקדש דוד^פ.

מאידך דעת החזון איש^א שאין חובה לאכול בכדי למנוע הפסד, וכל כוונת הירושלמי היא שמאכלים שהתקלקלו מותר להאכילם לבהמה, ואין חובה להתייחס אליהם כאל מאכל אדם.

הסבר שונה כתב הגר"מ אליהו^ב, שדברי הירושלמי אינם אמורים במאכלים שנפסדו לגמרי, אלא במאכלים שטעמם פגום מעט ואדם אינו חפץ לאוכלם בשל כך אף שהם ראויים למאכל. לדבריו, עיקר טעם ההיתר הוא, שאדם יכול לנהוג בפירות שמיטה כפי שרגילים בני אדם לנהוג במאכלם^ג.

אם כן, מדברי רוב האחרונים עולה בבירור שאין חובה לאכול פירות שביעית בשביל למנוע את הפסדם, וצריך לומר שיסבירו בכוונת הרא"ש והרע"ב הנ"ל, שלא הצריכו לאכול אפילו פירות מקולקלים בכדי למנוע את הפסדם, וכל שכן שאין צורך לאכול פירות שאינם מקולקלים לשם כך^ד.

ד. הפסד פירות שביעית בגרמא

כאמור לעיל, לדעת רוב האחרונים אין חובה למנוע באופן אקטיבי הפסד פירות שביעית. האחרונים דנו בהרחבה האם מותר להפסיד פירות שביעית בגרמא.

בשו"ת מהרי"ט^ה נשאל האם מותר בשנת השמיטה להאכיל תולעי משי בעלים של תות, כאשר בשל כך התותים מתייבשים ונפסדים:

"ואף על פי שעל ידי כן הפירות מתיבשות ונושרות, כדאמרינן בחולין דאלמלא עליא (העלים) לא מתקיימו איתכליא (האשכלות), אין בזה משום לאכלה ולא להפסד, הואיל וגרמא הוא ואינו מפסידן ביד, כדמוכח בירושלמי בפ"א, הדין קינסתא דירקא (חלק של ירק הראוי למאכל), מסקין לה לאגרא (מעלין אותה לגג) והיא יבשה מגרמה, כלומר שמאכל אדם הוא, ואי איפשר להאכילה לבהמה, אבל לאחר שיבשה ולא חזיא לאדם שרי. ותו איתא בפרק תשיעי הפיגם והירבוזין וכו' ולא נמצא מאבד אוכלי בהמה ומשני מאליהן הן אבודין".

הרי שלדעת המהרי"ט אין איסור להפסיד פירות שביעית בגרמא, ורבים מהפוסקים^ו הסכימו לכך למעשה, על כל פנים במקום צורך.

מקורות והערות

- [ס] סימן מב, אולם בסוף דבריו יתכן שחזר בו, עיי"ש. [סא] שם. [סב] מאמר מרדכי (שביעית סימן יב). [סג] ראה ביאור נוסף בספר מנחת אשר (שביעית סימן י). [סד] ראה גם קונטרס אחרון לשבת הארץ (אות כא) ומנחת שלמה (שביעית פרק ח משנה ב). [סה] ח"א סימן פג. [סו] בית רידב"ז (סימן ה סעיף יז), תורת

מאידיך, החזו"א^י דחה את ראיות המהרי"ט, ובשו"ת הר צבי^{יט} נקט, שאף המהרי"ט לא התיר אלא כשעיקר המעשה מותר, ורק נגזרת ממנו פעולה אסורה, בדומה לעלי התות, שעיקר האכלתם לתולעים מותרת, ועל כן לא חשש לתוצאה הנגרמת ממעשיו באופן עקיף לגבי התותים. אולם, במקום שבו עיקר המעשה עניינו השחתה, אין היתר לעשותו אף בגרמא. למעשה נראה, שבדלית ברירה יש לסמוך על הפוסקים המתירים השחתת פירות שביעית בגרמא, כיוון ששמיטה בזמן הזה לרוב הפוסקים מדרבנן.

ה. השלכת פירות שביעית לפח האשפה

לאור זאת, לכאורה היה עלינו להתיר אספקה של פירות שביעית בצה"ל, אף שבסופו של תהליך יושלכו השאריות לפח האשפה, שכן אינו משחית באופן ישיר אלא בגרמא. אלא שלמעשה נראה שאין לסמוך על היתר זה, שכן פעמים רבות ההשלכה לפח מהווה הפסד מיידי של הפירות בזה שלא יהיו ראויים למאכל אדם, והרי זה נחשב למעשה בידיים ולא לגרמא.

ראשית, לעיתים נמצאים בפח מאכלים שהתחילו להרקיב^{טז}, או מיני מאכל רבים נוזלים ומוצקים, שגורמים מיידית לכך שכל מאכל שמושלך לשם ימאס ויפסד^{יז}, כל שכן כאשר מצוי בפח חומר ניקוי המקלקל את הפירות באופן מיידי. שנית, אף אם באופן אובייקטיבי לא יפסדו הפירות לאלתר בהשלכתם לאשפה, כיוון שאיש אינו מעוניין לאכול מאכל שהושלך אל פח האשפה, הרי שעצם ההשלכה מפקיעה מהם שם מאכל אדם^{יח}, וממילא הגורם לכך מפסיד את הפירות בידיו. שלישית, אף אם נניח שלא פקע מהמאכל שם מאכל אדם כתוצאה מהשלכתו לאשפה, עצם הפסדת מאכלו מרוב בני אדם אסורה מהתורה^{יט}, או על כל פנים מדרבנן^כ.

עם זאת, בספר משפטי ארץ^{כא} הובא בשם הגרי"ש אלישיב, שמותר להפוך בגרמא מאכל אדם למאכל בהמה, אם בני אדם נמנעים למעשה מלאכול אותו. לפי זה, יש מקום לכאורה להתיר את השלכת השאריות שבפועל לא יאכלו – לפח האשפה, שם יהפכו להיות ראויות למאכל בהמה.

אולם נראה שאין לסמוך על היתר זה מכמה טעמים. ראשית, משום שכאמור לעיל, לרוב השלכת שאריות המזון לפח היא מעשה גמור ולא גרמא. שנית, דעת החזו"א^{כב} נוטה, שכל מאכל שיצא מכלל מאכל אדם ואינו עומד למעשה למאכל בהמה, כיוון שאינה מצויה במקום וכדומה, פקעה ממנו קדושת שביעית. ממילא לדרך זו, הפיכת השאריות למאכל

מקורות והערות

הארץ (ח"א פרק ח מאות לו והלאה), מאמר מרדכי (שביעית מאמרים סימן יב). [סז] שביעית סימן יד ס"ק י. [סח] זרעים ח"ב סימן נד. [סט] מאמר מרדכי (שביעית פרק יג הערה מב). [ע] מנחת אשר (שביעית סימן לז). [עא] כפי שהובא לעיל בשם הגר"מ אליהו, שכל שאין דרך בני אדם לאוכלו פקעה ממנו קדושת שביעית, ואין חובה למנוע את הפסדו. [עב] שו"ת משפט כהן (סימן פה). [עג] תורת הארץ (ח"א פרק ח אות ל). [עד] פרק כא סעיף טז. [עה] סימן יד ס"ק י.

שאריות מזון הקדוש בקדושת שביעית במטבחי צה"ל ♦ תשובה ב

בהמה, אין משמעה רק הורדה בדרגת הקדושה, אלא הפקעה גמורה של הקדושה, ולפיכך אין להתיר לעשות זאת אף בגרמא.

מסתבר, שהגרי"ש אלישיב התיר להפוך מאכל אדם למאכל בהמה דוקא כאשר הדבר יוביל לניצול משמעותי יותר של המאכל, שכן אם יוותר בגדר מאכל אדם – יופסד לחלוטין, כיוון שבני אדם כבר לא יאכלוהו, ואם יהפך למאכל בהמה – יאכל על כל פנים לבהמה. אולם השלכה לאשפה שמשמעה אובדן מוחלט של הפירות, שלא יעמדו עוד לשימוש כלל, הן של אדם והן של בהמה – אינה בכלל ההיתר¹.

1. הפסד פירות שביעית כתוצאה מאכילתם בדרך המקובלת

מותר לבשל פירות שביעית (שדרך לבשלם), אף שבכך עשויים להתקלקל מהר יותר. אחרוני זמננו חידשו שאף מותר לגרום הפסד למאכל, כאשר הדבר נעשה לצורך אכילה ובדרך שבה מקובל לאכול. מטעם זה כתבו כמה פוסקים² שמותר לאכול חצי פרי, כאשר ככל הנראה חציו השני לא יאכל, אף שכתוצאה מחציית הפרי הוא ממחר להתקלקל. כמו כן כתבו הפוסקים³, שמותר לתת לתינוק לאכול פירות שביעית, אף שבדרך אכילתו מקלקל הרבה מהפרי, כיוון שכך היא דרך אכילתו, ועוד שנתינת האוכל לתינוק אינה אלא גרם הפסד⁴.

לאור זאת, נראה שבמטבח ציבורי מותר לבשל כמות גדולה של פירות וירקות הקדושים בקדושת שביעית, כל שיתכן והיא תאכל, כיוון שכך היא דרך האכילה במקום זה. אולם, אין היתר להכין כמות גדולה שחלקה בוודאי לא יאכל, אף אם כך מקובל לעשות במאכלים שאינם קדושים בקדושת שביעית. כמו כן, אף שהתירו הפוסקים לאכול באופן מקובל, הגם שכתוצאה מכך ייגרם הפסד לחלק מהפרי, אין ללמוד מכך שמותר להשליך פירות שביעית לאשפה בסופה של הארוחה, שכן באופן זה נמצא מפסיד את הפירות בידיים ולא רק בגרמא, כפי שהתבאר לעיל סעיף ה.

מקורות והערות

[עו] וראה בספר מאמר מרדכי (שביעית פרק יג סעיף טז), שהתיר בדומה לכך לעבד פרי הקדוש בקדושת שביעית באופן שאינו רגיל, כאשר בלא זה לא יאכל כלל, אולם ראה בשו"ת משפט כהן (סימן פה) שאסר שימוש בקליפות לצורך מילוגמא (רפואה), כיוון שעדיין הן ראויות למאכל אדם, וראה בספר קטיף שביעית (פרק יט הערה 6) שהגרי"ש ישראלי הקל בזה רק כשעושה בגרמא. [עז] משפטי ארץ (פרק כא הערה 15) בשם הגרי"ש אלישיב והגר"נ קרליץ, וכן כתב הגר"מ אליהו בספרו מאמר מרדכי (שביעית פרק יג סעיף לג). [עח] ראה קטיף שביעית (פרק יג סעיף יח) בשם כמה פוסקים, מאמר מרדכי (שביעית שם סעיף טו). [עט] בספר משפטי ארץ (שם) ציין מקור לדברי האחרונים הנ"ל, מדברי התוספות במסכת זבחים (עה ע"ב ד"ה שביעית) שהתירו להחמיץ עיסה של שביעית לפני פסח, אף שבכך ממעט את זמן אכילתה. אולם נראה שאין מכך ראיה גמורה לדברי הפוסקים הנ"ל, שכן באופן המבואר בתוספות העיסה כולה נעשית מושבחת כתוצאה מכך, ואילו באכילת חצי פרי או בהאכלתו לתינוק רק חלק מהמזון נאכל, ואילו השאר כלל אינו נאכל. בנוסף, בדברי התוספות מודגש שההיתר לעשות זאת מבוסס על לשון הפסוק 'למשחה', והיינו אכילה בדרך כבוד, ובכך שעושה מהעיסה פת ולא מצה נמצא שאוכלה באופן מכובד יותר, אולם אין

ז. הפסד פירות שביעית בשל הנחיות גורמי הרפואה

במטבחי הצבא נוהגים במזון על פי הנהלים שקבעו גורמי הרפואה בכדי להימנע מפגיעה כל שהיא בבריאות החיילים, ועל כן לעיתים קרובות משליכים מזון אף שדרכם של רוב בני האדם לאוכלו.

במשנה במסכת תרומות² מבואר, שחבית של תרומה שנתגלית, יש לשופכה. יש שלמדו מכך שמוותר להשליך פירות שביעית כפי הנחיות הרפואה במקומות הציבוריים.

אולם בספר מנחת אשר³ חילק, שאיסור משקים מגולים הוא איסור גמור מדברי חכמים מחמת הסכנה שבדבר, ואינו דומה לחששות רחוקים מפני סכנה המקובלים במקומות ציבוריים.

מלבד זאת, גם אם נשווה מזון שנאסר משום גילוי למזון שהוחלט להשליכו על פי גורמי הרפואה, אין להקל אלא בהשלכה של מוצרי מזון שכעת נאסרו באכילה בהתאם להנחיות; אולם אין ללמוד מכך היתר להשליך מאכלים שכרגע ראויים, רק משום שלא ניתן יהיה להגישם בארוחה הבאה, וכל שכן שאין לזרוק מאכלים לפני שעת סגירת חדר האוכל, גם אם הדבר נצרך לצורך התקדמות בהכנות ובסידור חדר האוכל לקראת הארוחה הבאה.

ח. הפסד פירות שביעית בשנוהגים לעשות כך בפירות חולין

יש מפוסקי דורנו שדנו באופנים שונים להקל בצורת השימוש בפירות שביעית, בהתאם לדרך המקובלת בפירות של חולין. להלן נדון במקורות לכך, ובאופן היישום למעשה.

במסכת תרומות⁴ נאמר:

”מגורה שפנה ממנה חטי תרומה אין מחייבין אותו להיות יושב ומלקט אחת אחת, אלא מכבד כדרכו ונותן לתוכה חולין. וכן חבית של שמן שנשפכה אין מחייבין אותו להיות יושב ומטפח אלא נוהג בה כדרך שהוא נוהג בחולין. המערה מכד לכד ונוטף שלוש טפים נותן לתוכה חולין, הרכינה ומיצה הרי זו תרומה, וכמה תהא בתרומת מעשר של דמאי ויוליכנה לכהן, אחד משמונה לשמינית”.

מבואר, שאין צורך לדקדק על כל טיפה ושארית של תרומה מהחבית או המגורה, אלא די שיפנה את התרומה כדרכו, ואחר כך רשאי לתת שם חולין. יש שלמדו מכאן⁵, שאין חובה לדקדק על שאריות מזון הקדושות בקדושת שביעית, אף אם הן בכמות מרובה, בדומה למקובל במטבח צבאי, כדרך שנוהגים בשאריות בחולין, וממילא מותר להשליכן.

מקורות והערות

תוספת כבוד למזון בכך שרק חציו נאכל וכדומה. [9] פרק ח משנה ד. [פא] שביעית שם. [פב] פרק יא משניות ו-ח. [פג] ראה ספר מנחת אשר (שביעית סימן י), אולם למעשה לא סמך על היתר זה, אלא חשש

שאריות מזון הקדוש בקדושת שביעית במטבחי צה"ל ♦ תשובה ב

אולם, מדברי מפרשי המשנה¹⁸ מבואר, שכוונת המשנה להתיר הכנסת חולין לתוך הכלים אף שיתבטלו שאריות התרומה בהם, כיוון שאינו עושה כן בשביל לבטל את התרומה אלא כדרכו בחולין, ואין דנים זאת כביטול איסור לכתחילה¹⁹, אך אין ללמוד מכך על השלכת פירות שביעית לאשפה רק משום שכך דרכו בחולין.

עוד נאמר במשנה שם²⁰:

"סובין של חדשות אסורות ושל ישנות מותר, ונוהג בתרומה כדרך שהוא נוהג בחולין. המסלת קב או קבים לסאה, לא יאבד את השאר אלא יניחנו במקום המוצנע".

משמע לכאורה, שמותר לנפות את התרומה, אף שבכך מאבד את חלקה, מכיוון שכך דרכו בחולין. אולם, נראה שהבנה זו שנויה במחלוקת בין מפרשי המשנה. מדברי הרמב"ם בפיה"מ על אתר, מבואר שמותר להוציא רק את הפסולת שאינה ראויה כלל למאכל. משמע, שההיתר במשנה אינו אלא לנפות את הפסולת המעורבת בתרומה, אף שבכך גורם הפסד לפסולת זו, אך אין ללמוד מכאן היתר להפסיד פירות הראויים למאכל, רק משום שכך דרכו בחולין. ברם, בלשון הרא"ש על המשנה, משמע שגם שאריות הראויות למאכל, אלא שאין דרך רוב בני האדם לאוכלן, מותר להשליך.

אף על פי כן, נראה שגם מדברי הרא"ש אין ללמוד היתר אלא לשאריות מעטות ביותר, שדרך בני אדם שלא לטרוח אחריהן יתר על המידה, ולא לשאריות מרובות וחשובות, וכן נראה שלמדו בדבריו רבים מגדולי הפוסקים²¹.

בספר אור לציון²² כתב שמותר לנהוג ביין של הבדלה הקדוש בקדושת שביעית כדרכו, היינו למלא את הכוס באופן שיישפך מעט וכן לכבות את הנר ביין, ושאר מנהגים שנהגו ביין זה לסימן טוב וכסגולה להצלחה. אולם רוב הפוסקים²³ אסרו את הדבר, ולא התחשבו כלל בסברא זאת, ואף מי שהקל בדבר²⁴ לא הקל אלא בשפיכה מועטת, והגדירו כמה מפוסקי

מקורות והערות

לדעת המחמירים שסברא זו נאמרה דווקא לגבי שאריות מעטות וכדלהלן. [פד] מלאכת שלמה ומשנה ראשונה (שם). [פה] כיוצא בזה מבואר בשו"ע (יו"ד סימן פד סעיף יג), שמותר לחמם דבש שנפלו בו נמלים, בשביל לסננו, אף שבכך מתערב טעם הנמלים ומתבטל בדבש, וביאר הש"ך (ס"ק לח) שאין לחשוש בזה משום ביטול איסור לכתחילה, כיוון שאינו מתכוון לכך, אלא כוונתו לתקן את הדבש בלבד. [פז] משנה ה. [פז] בספר השמיטה (עמוד לא הערה 5) בשם הגר"ח ברלין, התיר לשרוף גרעיני זיתים שבתוכם יש גם חלק רך הראוי למאכל, כיוון שיש טורח רב בהוצאתו, ולמד כן מהמשנה הנ"ל, ומשמע שדווקא באופן זה יש להתיר. כמו כן הובא בשם הגר"ש אלישיב (במאמרו של הרב שאול רייכנברג, בגליון הליכות שדה 122), שמותר לשטוף לכיור שרידי מאכלים הקדושים בקדושת שביעית, ובלבד שאלו שאריות מועטות ביותר, ובדומה לכך כתב הגר"נ קרליץ (חוט שני), לגבי מאכלים מעטים הדבוקים בצידו הכלי, אף שאם יצרף את כולם יהיה בהם כדי מאכל. [פח] שביעית פרק ב תשובה ו. [פט] הראי"ה קוק בספר שבת הארץ (קונטרס אחרון סימן כב), הגרש"ז אויערבך (הליכות שלמה מועדים ניסן-אב פ"ט סעיף לה, שמירת שבת כהלכתה פרק ס סעיף יט בהערה נה), הגר"מ אליהו (הלכות חגים פרק יא סעיף מו, לגבי שפיכת היין באמירת דצ"ך עד"ש באח"ב), שיעורי שבט הלוי שביעית (פ"ה ה"ג), דרך אמונה (משנה שביעית פ"ח משניות א-ב). [צ] ספר תורת הלוי (פרק יג סעיף כג), ונראה שטעמו כדברי האחרונים הנ"ל שבשאריות מועטות

דורנו³², שההיתר לנהוג בתרומה ובפירות הקדושים בקדושת שביעית כדרכו בחולין, אינו אלא לגבי הגדרת האוכל והפסולת ולא לגבי אופן השימוש באוכל. על כן נראה שאין ללמוד ממקורות אלו להקל בהשלכת פירות שביעית מרובים הראויים לאכילה, אף במקום שרגילים לעשות כך בפירות של חולין.

דוגמה נוספת לשימוש כדרכו, ניתן להביא מדברי החזון איש. מרן הראי"ה קוק³³ נקט שקדושת שביעית חלה גם על פירות שאינם ראויים כלל למאכל אדם, כל עוד שראויים הם למאכל בהמה. לעומתו, החזון איש³⁴ הסתפק בדבר:

"ומיהו יש לעיין אי תלוי במקום שהן נמצאין, או אזלינן בתר רובא דעלמא, או הדבר מסור לחכמים כפי התשמיש הנאות להם, ואפשר שהתשמיש הנאות הוא ליתנן לבהמה ועדיין קדשי".

לדברי החזון איש לכאורה היה מקום להתיר השלכת שאריות מזון הקדוש בקדושת שביעית לאשפה, כאשר כך היא דרך בני אדם. אולם, בהמשך כתב החזון איש, שאין להשליך לאשפה קליפות של תפוחים, משום שדבוקות אליהן שאריות מהפרי, אף שדרך בני אדם להשליך השאריות אחר קילוף הפרי. נראה לבאר על פי יסוד זה, שלדעת החזון איש אין היתר גורף להתנהג בשמיטה כדרכו בשאר שנים, אלא רק שמאכלים שאין דרך בני אדם לאכול מהם, יתכן ופקעה מהם הקדושה.

לעומת זאת הגר"מ אליהו כתב³⁵, שאדם רשאי לנהוג בפירות שביעית בדרך בה רגילים בני אדם לנהוג במאכלים כיוצא בהם שאין בהם קדושה:

"ולמעשה הולכים אחר מנהג בני אדם, ומה שמקובל תמיד לזרוק ולא לאכול – מותר לעשות כן גם בשמיטה".

על כן, לדעתו, אין קדושת שביעית מעיקר הדין בשאריות הדבוקות לגרעין הפרי (אלא שכתב שראוי להחמיר גם בזה להשליכן בתוך שתי שקיות, בשביל לנהוג כבוד בפירות שביעית). כמו כן, מותר לדעתו לשטוף צלחת שנותרו בה שאריות מזון או רוטב. עם זאת, הדגיש הגר"מ אליהו, שהיתר זה אינו נוגע אלא למאכלים שדרך רוב בני אדם להשליכם, כיוון שבאופן זה פקעה מהם קדושת שביעית.

כיוצ"ב דנו כמה מפוסקי דורנו³⁶ לגבי שאריות מעטות של פירות שביעית בצלחת בגמר הארוחה, שפקעה מהם קדושת שביעית משום שנמאסו לאחרים, אך הדגישו הפוסקים³⁷ שהיתר זה אינו נוהג בשאריות מרובות וחשובות.

מקורות והערות

נקטו לסברת כדרך שהוא עושה בחולין. [צא] מנחת אשר (שביעית סימן מו), ילקוט יוסף (שביעית פרק טו הערה נו). [צב] שבת הארץ (פ"ה הלכה יב, ובקו"א אות כא), וכ"ה במשפט כהן (סימן פה). [צג] שביעית סימן יד ס"ק י. [צד] מאמר מרדכי (שביעית, פרק יג הערה נא). [צה] הגר"ש ישראלי (קט"ף שביעית פרק כ הערה 15), שלחן שלמה (פרק 'פירות שביעית' עמ' קפז). [צו] דרך אמונה (שמיטה ויובל, פ"ה ס"ק יג) בשם הגר"ש אלישיב, שמותר להשליך דוקא פירות שבני אדם שחסים על ממונם רגילים להשליכם, כעין זה כתב הגר"מ שטרנבוך (שמיטה כהלכתה פ"ג סעיף ד), שמותר לשטוף כלים שיש בהם שאריות מועטות, אך כשיש בהם שאריות מרובות

שאריות מזון הקדוש בקדושת שביעית במטבחי צה"ל ♦ תשובה ב

מדברי פוסקים אלו מבואר, שהתירו באופנים שונים להשליך שאריות הראויות למאכל, בהתאם לדרכם של בני אדם, אולם נראה מדברי כולם שאין להתיר אלא בשאריות מועטות שאינן חשובות בעיני רוב בני אדם, כרוטב מועט שנותר בצלחת בתום הארוחה וכדומה, ולא במאכלים בשיעור חשוב, שדרך בני אדם להקפיד עליהם מצד עצמם.

לאור כל זאת נראה, שלמעשה אין להתיר¹³ להשליך לפח האשפה שאריות חשובות, אף שעלו על שולחן האוכל, כל שבעיני רוב בני אדם שאריות אלו חשובות ואין הדרך להשליכן, וכל שכן שאין להתיר להשליך שאריות מזון שנותרו במטבח הצבאי ולא הוגשו כלל לשולחנות.

ט. פירות שביעית שלא נמצאו להם אוכלים

הגר"ד ליאור כתב לנו, שבמקום דוחק, יש לסמוך על כך שכל שהפירות אינם מיועדים לאכילה, כיוון שלא נמצאו להם אוכלים, פקעה מהם קדושת שביעית, ומותר להשליכם כדרכו.

מקור להבנה זאת, ניתן ללמוד ממשנה במסכת תרומות¹⁴:

"וכן חבית של שמן שנשפכה, מודה ר' אליעזר ור' יהושע שאם יכול להציל ממנה רביעית בטהרה יציל, ואם לאו ר' אליעזר אומר תרד ותבלע ואל יבלענה בידיו. ועל זו ועל זו אמר רבי יהושע לא זו היא תרומה שאני מזהיר עליה מלטמאה אלא מלאוכלה, ובל תטמאה כיצד, היה עובר ממקום למקום וככרות של תרומה בידו, אמר לו עובד כוכבים תן אחת מהן ואטמאה ואם לא הרי אני מטמא את כולה, רבי אליעזר אומר יטמא את כולה ואל יתן לו אחת מהן ויטמא, רבי יהושע אומר יניח לפניו אחת מהן על הסלע".

ובגמרא במסכת פסחים¹⁵ התבאר, שהותר לטמא בידיים את התרומה שבחבית שנשברה, לדעת רבי יהושע (שהלכה כמותו), בכדי שלא להפסיד את החולין, שזהו הפסד מרובה. מדברי רש"י¹⁶ עולה, שהיתר זה מתקיים גם בדבר שאינו עומד לאיבוד מעצמו, אלא מחמת שדרך בני אדם להימנע מאכילתו. יתכן שיש ללמוד ממקור זה גם לעניין הפירות שנותרו במטבח הצבאי אחר הסעודה, כיוון שעומדים הם להיאבד, ולא יהיה מי שיאכל מהם.

ראייה נוספת להבנה זו ניתן להביא מן המשנה במסכת פסחים¹⁷, שם נחלקו התנאים האם מותר בערב פסח לשרוף תרומת חמץ טמאה עם תרומת חמץ טהורה, שכן סוף סוף שתיהן עומדות לשריפה. תמיהו על כך התוספות¹⁸: עד שאנו דנים בגרימת הטומאה לתרומה הטהורה, יש לדון בעצם ההיתר לשורף את התרומה בעודנה טהורה. התוספות מוסיפים

מקורות והערות

הראויות למאכל אדם או בהמה, יש לנהוג בהם קדושת שביעית. [צז] וכן הביא בספר מקראי קודש (שביעית פרק י סעיף כח) בשם כמה פוסקים שנועץ עימם, וכן הורו לנו רבים מהפוסקים. ואף שבספר מנחת אשר (הנ"ל) נטה להתיר אף בזה (וצירף לכך כמה סברות נוספות), אך לא סמך על היתרו למעשה. [צח] פרק ח משנה י-יא. [צט] כ ע"ב. [ק] שם טו ע"ב ד"ה נימא. [קא] פרק א משנה ו. [קב] פסחים יג ע"א ד"ה ושורפין.

ומדגישים, שמדאורייתא בביטול בעלמא סגי, ואין חובה לשרוף חמץ. האיסור לשרוף תרומה כלול, לכאורה, במצוות "משמרת תרומותי", ועל כן עדיף היה להימנע משריפה כזאת. על קושייה זו משיבים התוספות:

"מכל מקום כיון דסופה ליאסר ולילך לאיבוד שרי לשורפה, כמו לטמאותה דשרי ר' מאיר".

כאמור, דעת ר' מאיר, המתיר לטמא תרומה טהורה שעומדת לשריפה^ק, נדחתה מן ההלכה. עם זאת, התוספות סבורים שהעיקרון שחידש ר' מאיר מקובל לדינא אף לדעת ר' יוסי^ק, ועל כן יש להסתמך עליו בעצם ההיתר לשרוף תרומה טהורה. תרומה זו "סופה לילך לאיבוד", ועל כן ניתן להקדים את שריפתה לזמן שבו אין בה איסור מדאורייתא.

הגר"א^ק צמצם את היקף החידוש שבתוספות. הגר"א מסביר, שתרומה תלויה, דהיינו שנולד בה ספק טומאה – אסורה בשריפה, וזאת אף שבפועל אין אפשרות לאכול ממנה. מכאן מוכיח הגר"א, שהתוספות חידשו חידוש נקודתי ביחס לחמץ בערב פסח, אך אין להסיק מדבריהם מסקנה עקרונית בנוגע לכל דבר שסופו לילך לאיבוד. על פי דרכו של הגר"א, ייתכן שיש לחלק בין תרומת חמץ בערב פסח ובין קדושת שביעית.

עם זאת, הסברה העקרונית אחת היא: כל דבר שבעתיד הקרוב עומד להיאסר או להיפסל – אין איסור בהקדמת קלקולו. אפשר, שכך הוא גם בנידון דידן: אם ארוחת הצהריים במטבח הסתיימה, מותר להשליך את שאריות המזון, אף שמצד הנחיות חיל הרפואה מותר היה להחזיק אותן עוד שעה או שתיים. בעניין זה ניתן לנקוט "כל העומד להיאסר כאסור דמי". זאת, בעיקר משום שבקדושת שביעית עסקינן, שמעיקרה לא באה אלא לאכילה, ואם זהו המנהג המקובל בצה"ל, ניתן להוסיף ולאחוז בו גם בירקות אלה.

אמנם גם הבנה זו – מחודשת, ופשט הדברים שכל עוד המזון לא נפסל למאכל בשל הנחיות חיל הרפואה, אין להשליכו לאשפה בידיים. זאת ועוד, אם ייתכן שעוד יגיעו סועדים לארוחה באיחור, אין כל היתר להשליך את שאריות המזון, וההיתר אמור רק במצב שבו ברור שהארוחה הסתיימה, וכלל חיילי הבסיס כבר סעדו. מעבר לכך, נראה שדווקא דבר העומד להיאבד מעצמו או משום שכך היא דרך העולם דינו כאבוד, ואילו מאכלים אלו, אף שבאופן מעשי לא יאכלו, אין זאת אלא מחמת שלא נמצאו להם אוכלים באופן מקרי. ספק זה תלוי בהבנת הדין השני במשנה הנ"ל, לגבי נכרי שמבקש לטמא את הכיכר, האם נאסר לתת לו משום שמתכוון להעביר על דברי תורה, או משום שכוונתו של הנכרי לטמא את הכיכר אין בכוחה לדון אותו כאבוד קודם שנעשה מעשה, כיוון שכיכר התרומה מצד עצמה אינה עומדת להיטמא או להיאבד.

מקורות והערות

[קג] יש להעיר, כי בביאור דעתו של ר' מאיר נחלקו המפרשים: ראה רש"י (פסחים טו ע"ב ד"ה נימא), ובחזו"א (פסחים סימן קכד). [קד] ראה במהרש"א (פסחים שם). [קה] יו"ד סימן שלא ס"ק מח.

שאריות מזון הקדוש בקדושת שביעית במטבחי צה"ל ♦ תשובה ב

1. "לכם ולא לאחרים"

בשולי הדברים, יש לדון האם צריך להימנע מצריכת פירות הקדושים בקדושת שביעית בצה"ל, משום האיסור לתת פירות שביעית לאינם יהודים.

בספר ויקרא^ק נאמר:

"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך".

דרשו חז"ל^ק:

"לכם – ולא לאחרים".

והסבירו המפרשים^ק שהכוונה למעט את הנכרים.

כמו כן, בתוספתא במסכת שביעית^ק נאמר בפירוש, שאסור לתת פירות שביעית לנכרי:

"מאכילין את אכסניא פירות שביעית, ואין מאכילין לא את הגוי ולא את השכיר פירות שביעית, ואם היה שכיר שבת שכיר חודש שכיר שנה שכיר שבוע או שקצצו מזונותיו עליו, מאכילין אותו פירות שביעית".

אף על פי כן, מצינו כמה יסודות היתר מרווחים וברורים להגשת פירות אלו לחיילים שאינם יהודים.

ראשית, מבואר בתורת כהנים^ק שמותר להאכיל פירות שביעית לשכיר שאינו יהודי:

"ולשכירך – מן הגוי, ולתושבך – מן הגוי, הגרים עמך – לרבות את האכסניא".

וביאר הר"ש^ק, שכוונת התורה כהנים היא לאופנים המבוארים בתוספתא שהובאה לעיל.

אם כן מבואר, שמותר לתת לנכרי השכור ליהודי לתקופה ממושכת של שבוע או שנה וכדומה, לאכול מפירות שביעית, וכן פסקו רוב הפוסקים^ק למעשה, ופשוט שהוא הדין לחיילים שאינם יהודים, שאינם אוכלים בשכרם, אלא מקבלים את מזונם מצה"ל כחלק מהדאגה לכל צרכיהם, כמי שמזונותיהם על ישראל. דין זה מתקיים בין בחייל השוהה בקביעות בצבא, ובין בחייל השב לביתו בסוף היום, ואף במשרת מילואים ליום בודד, למרות שאינו בכלל שכיר חודש וכדומה, כיוון שמזונותיו על הצבא ואינו אוכל בשכרו. מעבר לכך, פשוט שאיש קבע האוכל בבסיס צבאי, אינו אוכל בשכרו, אף שמשלם דמי כלכלה, שכן אין כל תלות בין צריכת המזון ושוויה, לבין התשלום^ק.

מקורות והערות

[קז] פרק כה פסוק ו. [קז] תורת כהנים (בהר פרשה א תחילת פרק א אות ו). [קח] ר"ש, ראב"ד, רבנו הלל, קרבן אהרן (שם). [קט] פ"ה הלכה כא. מסתימת הראשונים משמע שאיסור זה הוא מן התורה, אולם החזו"א (שביעית סימן יג ס"ק כו) כתב שזוהי גזירה מדרבנן, למנוע הפסד פירות שביעית. [קן] שם אות ז. [קי] שם אות ו. [קיב] חסדי דוד (על התוספתא ה, יב במהדורת וגשל), פאת השלחן (סימן כד ס"ק נח), שבת הארץ (פ"ה הלכה יג), חזון איש (שביעית סימן יג ס"ק כו). [קיג] אולם בדעת הרמב"ם (שמיטה פ"ה הלכה יג) נחלקו המפרשים האם יש היתר להאכיל שכיר שאינו יהודי (ראה מהר"י קורקוס ורדב"ז שם ומנחת אשר שביעית סימן מ

בטעם ההיתר, כתבו רבים מהאחרונים^{קט} שהוא משום דרכי שלום, אולם מדברי הראב"ד^{קטו} נראה שמסירת פירות לשכיר נכרי מהווה הנאה לישראל עצמו, ומהווה חלק מדרכי השימוש הראויות בפירות שביעית^{קטז}. הרי שהגשת הפירות לחיילים שאינם יהודים אינה מהווה כל עיכוב בצריכת פירות הקדושים בקדושת שביעית בצה"ל.

יא. קליטת פירות שביעית בצה"ל בכדי לאפשר קיום מצוות שמיטה

כהלכתה

בצד כל האמור לעיל, יש לשקול את מידת התועלת הציבורית בכך שצה"ל יצרוך פירות 'אוצר בית דין', ויסלול בכך את הדרך לקיום שמיטה כהלכתה על ידי חקלאים רבים.

במערכות הכשרות כיום מקובל^{קטז} להשחית באמצעות דחסנים חשמליים פירות תרומה, בכדי למנוע את חדירתם לשוק, שעלולה לגרום מכשול גדול. כיוצא בזה, התירו כמה מגדולי הפוסקים לייצא פירות שביעית לחו"ל^{קטז}, כיוון שבלא זה ייפסדו הפירות בארץ בלי שיהיה מי שיאכלם. הרי שהתירו לעשות איסור קל בשביל תועלת ציבורית רבה מאוד.

לאור זאת נראה, שאם לא יתאפשר קיום שמיטה כהלכתה במדינת ישראל אם צה"ל לא ירכוש מפירות 'אוצר בית דין', יש מקום לקחת גם שיקול זה בחשבון, ולסמוך במצב כזה על הסברות שהוצעו לעיל בדבר שילוב פירות וירקות מקדושת שביעית במטבח הצבאי. אמנם, היות ששיקול זה הוא שיקול מערכתי רחב ועמוק, ההחלטה בנושא זה נתונה לרב הראשי לצה"ל ולפיקוד הבכיר של הרבנות הצבאית ושל ענף הכשרות, שיידרשו במסגרת ההיערכות לשנת השמיטה לתת את דעתם גם להיבטים הרחבים של מדיניות הרכש בצה"ל, והשפעתה על שמירת השמיטה ברמה הלאומית.

יב. קליטת פירות שביעית בצה"ל למעשה

מדיניות הרכש בצה"ל הינה להעדיף באופן מובהק קניה של תוצרת הארץ גם בשנת השמיטה, בכדי למנוע פגיעה בחקלאי ארץ ישראל. ממילא, האפשרויות העומדות בפני צה"ל הן: פירות 'היתר מכירה', ופירות 'אוצר בית דין'.

למעשה, כיוון ש'היתר המכירה' שנוי במחלוקת בין גדולי הפוסקים, ורבים ראו בו היתר שאינו מרווח מסיבות שונות, והעדיפו קיום 'אוצר בית דין', על כן הדרך הראויה ביותר היא שיתקבלו בצה"ל פירות משדות ומטעים שנמכרו במסגרת 'היתר מכירה', אך יונהגו בהם דיני 'אוצר בית דין' לחומרא, כך שלא יעשו על ידי החקלאים אלא המלאכות המותרות

מקורות והערות

ובספר שביטת השדה פרק יא הערה 40. [קיד] שבת הארץ (קו"א כ), שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן מו). [קטו] על הת"כ (שם). [קטז] מעבר לכך, בספר מנחת אשר (שביעית סימן מ) צידד להקל בפירות שמיועדים במיוחד לאינם יהודים, שאין איסור לתתם להם, ויתכן שהוא הדין בפירות השייכים לצה"ל ומיועדים מלכתחילה ליהודים ושאינם יהודים. [קז] ראה מנחת יצחק (ח"י סימן קו), הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית (פרק יג הערה 10). [קיח] ראה להלן תשובה ג סעיף ג.

שאריות מזון הקדוש בקדושת שביעית במטבחי צה"ל ♦ תשובה ב

בלבד על פי הדרכת בית הדין. כיוצא בזה הורו הגר"מ אליהו^{קט} והגר"מ מאזוז^{קכ}, למכור לנכרי גם את השדות שנוהגים בהם 'אוצר בית דין', בשביל לצמצם קשיים הלכתיים שונים שישנם בניהול 'אוצר בית דין' כיום, וכל שכן שכך נכון לנהוג בצה"ל, מפאת החששות הנוגעים לשמירה על קדושת שביעית במטבח, כמפורט בהרחבה לעיל.

גם אם יונהג פיתרון זה, ראוי להשתדל במידת האפשר להשליך שאריות מזון שלא הוגשו לשולחנות בשקיות אשפה נפרדות, ולא לערבב אותן עם שאר האשפה. אמנם, לעיתים קרובות הדבר אינו מעשי בתפעול המטבח, ובמצבים כאלה ניתן יהיה להקל ולהשליך את השאריות כרגיל, בצירוף צדדי ההיתר המפורטים לעיל מצד אחד, והעובדה שהתבצע גם 'היתר מכירה' מצד שני.

כמו כן, ראוי במידת האפשר להעדיף קליטת פירות וירקות הבאים מגבולות 'עולי מצרים', שלדעת כמה מהפוסקים^{קכא} אין בהם קדושת שביעית. במקומות אלה, אם יתבצע גם 'היתר מכירה' לחומרה, ניתן יהיה לסמוך על כך שאין חובה להקפיד על קדושת שביעית, וזאת בין בתוצרת שנזרעה בשישית ונלקטה בשביעית על ידי 'אוצר בית דין', ובין בתוצרת שנזרעה בשביעית על פי 'היתר מכירה'. בתוצרת זו ניתן להשתמש במטבח הצבאי כרגיל, מבלי לחשוש להפסד פירות שביעית באופן האסור.

לאור עקרונות אלו, אספקת הפירות והירקות בצה"ל בשמיטה תתבצע על פי המדרג הבא:
א. גידולים מתחומי מדינת ישראל, ממקומות בהם לדעת רבים מהפוסקים לא נוהגת קדושת שביעית (כגון הערבה הדרומית^{קכב}).

ב. גידולים מתחום גבולות 'עולי מצרים', שלדעת רבים אין נוהגת בהם קדושת שביעית, יצרכו בצה"ל אחר שתימכר הקרקע לגוי במסגרת 'היתר מכירה'. פירות וירקות המגיעים ממקורות אלו אין צריך לנהוג בהם כלל בקדושת שביעית.

ג. אחר מיצוי אפשרויות אלו, ירכוש צה"ל פירות וירקות מגבולות 'עולי בבל', שנוהגת בהם קדושת שביעית, במסגרת 'אוצר בית דין', בשילוב מכירת הקרקע במסגרת 'היתר מכירה'. בגידולים אלו ראוי במידת האפשר לנהוג קדושת שביעית לחומרא, כפי שפורט לעיל.

מקורות והערות

[קט] מאמר מרדכי (שביעית, סימן יא ב). [קכ] שו"ת בית נאמן (עניינים שונים סימן ד). [קכא] שנות אליהו (שביעית פ"ו משנה א), וראה תוספת שבת (על שבת הארץ פ"ד הלכה כו הערות 18-16) פוסקים רבים שתמכו בשיטה זו ושביארו כן את דברי הראשונים. [קכב] ספר כושרות (עמ' 192). מקובל לבצע 'היתר מכירה' גם באיזורים אלה.

סיכום

- א. אסור להשליך פירות או ירקות הקדושים בקדושת שביעית (שלא נמכרו במסגרת 'היתר מכירה') לאשפה באופן שיופסדו שם.
- ב. שאריות מועטות שדרך בני אדם להשליכן, מותר להשליכן לאשפה, אך יש מחמירים להשליכן בתוך שקית אטומה. שאריות בכמויות גדולות, ובכלל זה מזון שכלל לא הוגש לסועדים בחדר האוכל, אסור להפסידן בידיים, אלא יש להקפיד להשליכן בתוך שקית אטומה בנפרד משאר המזון.
- ג. לנוכח האתגר לשמור על הלכות קדושת שביעית במטבחי צה"ל, יתועדפו מקורות רכש שכוללים 'היתר מכירה' בנוסף ל'אוצר בית דין'. על אף 'היתר המכירה', ראוי במידת האפשר להשליך שאריות מזון שלא הוגשו לשולחנות בשקית נפרדת.
- ד. פירות וירקות מ'גבול עולי מצרים' או מאזורים שונים בערבה הדרומית, שבוצע בהם 'היתר מכירה' בנוסף ל'אוצר בית דין' – אין חובה לנהוג בהם קדושת שביעית כלל.

תשובה ג

הוצאת מזון הקדוש בקדושת שביעית לחו"ל

שאלה:

האם חיילים שיוצאים לחו"ל במסגרת אימון או במסגרת משלחת רשמית, רשאים ליטול עימם פירות וירקות הקדושים בקדושת שביעית? האם יש להימנע מאספקת פירות הקדושים בקדושת שביעית לבסיסי צה"ל המצויים בערבה הדרומית?

תשובה:

א. כקוד הדין ותוקפו

במשנה במסכת שביעית^{קכ} נאמר:

"אין מוציאים שמן שרפה ופירות שביעית מהארץ לחו"ל. א"ר שמעון שמעתי בפירוש שמוציאין לסוריא ואין מוציאין לחוץ לארץ".

מבואר, שאיסור להוציא פירות שביעית לחוץ לארץ.

בתורת כהנים^{קכ} נלמדה הלכה זו מדרשת הפסוק^{קכ} "אשר בארצך":

"מה שבארצך אוכלים, לא מה שהוציא עקילס לעבדיו לפונטוס. א"ר שמעון שמעתי בפירוש שמוציאים לסוריא ואין מוציאים לחוצה לארץ".

יש לציין, שבתורת כהנים לא נזכר בפירוש איסור ההוצאה, אלא עיקר הדרשה נסובה על כך שהפירות אסורים באכילה בחו"ל, אולם במדרש הגדול^{קכ}, נלמד מכך בפירוש גם עצם איסור ההוצאה.

מלשון המדרשים משמע באופן פשוט, שאיסור הוצאת פירות שביעית לחו"ל הוא מן התורה, וכן נקט הרידב"ז^{קכ}. אולם החזו"א^{קכ} הוכיח ממה שנחלקו התנאים אם מותר להוציא לסוריא, אף שמן התורה אינה ארץ ישראל, שאיסור ההוצאה לחו"ל מדרבנן בלבד. פשוט שמחלוקת זו אינה אלא כשעיקר השמיטה היא מן התורה, אולם בזמן הזה שכלל דיני שמיטה אינם אלא מדרבנן, גם איסור זה אינו מן התורה.

מקורות והערות

[קכג] פ"ו משנה ה. [קכד] בהר פרשה א תחילת פרק א אות ט. [קכה] ויקרא פרק כה פסוק ז. [קכו] ויקרא שם. [קכז] בית רידב"ז (סימן ה ס"ק יח). [קכח] שביעית סימן יג ס"ק ג.

בלשון המשנה והמדרשים נראה שהלכה פסוקה היא, שאסור להוציא פירות שביעית לחו"ל. אולם, במסכת פסחים^{קכט} נאמר:

"תנו רבנן, פירות שיצאו מארץ ישראל לחוצה לארץ – מתבערין בכל מקום שהן. רבי שמעון בן אלעזר אומר, יחזרו למקומן ויתבערו..."

רב ספרא נפק מארץ ישראל לחוצה לארץ, הוה בהדיה גרבא דחמרא דשביעית. לוו בהדיה רב הונא בריה דרב איקא ורב כהנא. אמר להו, איכא דשמייע ליה מיניה דרבי אבהו הלכה כרבי שמעון בן אלעזר או לא – אמר ליה רב כהנא, הכי אמר רבי אבהו, הלכה כרבי שמעון בן אלעזר. אמר ליה רב הונא בריה דרב איקא הכי אמר רבי אבהו, אין הלכה כרבי שמעון בן אלעזר. אמר רב ספרא, נקוט הא כללא דרב הונא בידך, דדייק וגמר שמעתתא מפומיה דרביה... קרי עליה רב יוסף, עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו – כל המיקל לו מגיד לו".

מבואר שנחלקו התנאים בדינם של פירות שביעית שיצאו לחו"ל: לדעת רשב"א יש לבערם בארץ ישראל, ואילו לדעת ת"ק הם מתבערים במקומם בחו"ל, ונחלקו האמוראים כיצד נפסקה ההלכה.

ב. דברי הר"ש

הר"ש במסכת שביעית^{קל} דן ביחס שבין מחלוקת זו, לבין ההלכה הפסוקה במשנה הנ"ל, האוסרת את הוצאת הפירות לחו"ל, וז"ל:

"וכן פירות שביעית בעינן ביעור בארץ, וסתמא כר"ש בן אלעזר, דתניא בתוספתא, פירות שביעית שיצאו לחו"ל מבערין במקומן דברי רבי, רשב"א אומר מביאן בארץ ומבערין... ודבר תימה למאן דפסק בפרק מקום שנהגו [אין] הלכה כר' שמעון בן אלעזר, היכי שביק מתני', ושמא לכתחילה אפילו (רשב"א) [צ"ל: רבי] מודה דאין מוציאין אפילו קודם הביעור".

מבואר בדברי הר"ש, שיסוד האיסור להוציא פירות שביעית לחו"ל, נובע מכך שביעור הפירות צריך להיעשות בארץ. על כן, בתחילה סבר הר"ש שהמשנה כדעת רשב"א, ואילו לדעת רבי, המתיר לבער את הפירות בחו"ל, הוא הדין שאין איסור להוציא את הפירות. לבסוף כתב הר"ש שיתכן לומר שאף לרבי אסור לכתחילה להוציא את הפירות לחו"ל, ורק בדיעבד הוא מקל לבערם במקומם. כדברי הר"ש כתבו גם הרא"ש והרע"ב בפירוש המשנה שם.

מקורות והערות

[קכט] נב ע"ב. [קל] פ"ו משנה ה, עפ"י הגהת הגר"י לנדא על המשנה, וראה במשניות חקר ועיון (שם הערה ד), שביאר דברי הר"ש בלא הגהה.

הוצאת מזון הקדוש בקדושת שביעית לחו"ל ♦ תשובה ג

ג. דרכי היתר לאור דברי הר"ש

רבים מהפוסקים דנו בדברי הר"ש והראשונים הנ"ל, ולמדו מהם דרכי היתר להוצאת הפירות לחו"ל. בעל התפארת ישראל בספרו הלכתא גבירתא^{קלא}, כתב:

"אין מוציאים אפילו תרומה שכבר נטמאה, או פירות שביעית לאחר זמן הביעור מא"י לח"ל. דתרומה טמאה צריך שריפה רק בא"י. ושביעית אחר הביעור. צריך לבערו רק בא"י".

היינו, שלמד בדעת הר"ש שאיסור הוצאת פירות שביעית לחו"ל אינו אלא בפירות שהגיע זמן ביעורם, וכיוון שחובה לבערם דווקא בארץ ישראל, אסור להוציאם^{קלב}. וכן כתב פאת השלח^{קלג}:

"ליכא לאקשוויי מאי קמ"ל בשביעית דאין מוציין, הא בלא זה אסור להוציא לחו"ל פירות מא"י, דבאמת שם במתניתין קתני בחד בבא עם שמן שריפה, משמע דומיא דשמן שריפה דלשריפה עומד וקמ"ל דאסור להוציאו לשרפו בחו"ל, כמו שכתב הר"ש משום מעלה דקדשים שישרפוהו בארץ ישראל. וכן פירות שביעית איירי בכה"ג דלאחר הביעור, דלדעת רבנו והראב"ד לשריפה עומד, ויתבער בארץ ישראל ולא בחו"ל, וא"כ טובא קמ"ל דבכה"ג לא מתני אין מוציין וכו', דשם משום חיי נפש... משא"כ דבר האסור לאכול".

פאת השלח התקשה מה התחדש באיסור להוציא פירות שביעית לחו"ל, הלא בין כך אסור לעשות כן משום חיי נפש של יושבי ארץ ישראל. על כן ביאר, שכוונת המשנה לאסור להוציא פירות שהגיע זמנם להתבער, שממילא יש להפקירם או להשמידם, ומשום כך אין איסור להוציאם לחו"ל, לולא האיסור המיוחד שנאמר בפירות שביעית. על פי שיטתו כתב מרן הראי"ה קוק בספר שבת הארץ^{קלד}:

"ויש מי שנראה מדבריו שאין איסור להוציא פירות שביעית מארץ ישראל לחוץ לארץ יותר מפירות של כל השנים, שגם בהם יש איסור להוציאם לחו"ל, ועל פי האופנים המותרים להוציא פירות הארץ לחו"ל תמיד, לדעה זו מותרים גם כן פירות שביעית להוציאם עד זמן הביעור".

אולם צ"ע כיצד יבארו פוסקים אלה את דברי הר"ש, שכתב בפירוש שאף לרבי אסור לכתחילה להוציא את הפירות אפילו קודם הביעור. ושם יש לומר, שכוונתם אינה לאסור

מקורות והערות

[קלא] על המשנה הנ"ל. [קלב] אולם יתכן שדבריו אמורים לדרך הראשונה של הר"ש, ואילו לדרכו השניה שהמשנה היא גם כרבי, אסור להוציא גם קודם לכן. אולם יותר נראה בדבריו שכך היא ההלכה הפסוקה, וכוונתו שלאחר הביעור אין להוציא את הפירות גם לפי רבי, כיוון שלכתחילה יש לבער בארץ. [קלג] סימן כד ס"ק נו. [קלד] פ"ה הלכה יג, וסמך על סברא זו כסניף בשו"ת משפט כהן (סימן פז). גם הגר"מ פיינשטיין (אגרות משה או"ח ח"ה סימן מב) צירף סברא זו לקולא בהתירו שימוש באתרוגי ארץ ישראל בחו"ל בשנת השמיטה.

את הוצאת הפירות רק לאחר הביעור, אלא כל פרי שעומד להתבער למעשה נכלל באיסור זה, ורק פירות שעומדים לאכילה בזמן הרחוק ממועד הביעור מותר להוציאם^{קל"ה}.

הרידב"ז^{קל"ו} השיג על דברי פאת השלחן, שכן בזמן הזה אנו נוהגים היתר בהוצאת סחורה לחו"ל, ובאופן זה יש להעמיד גם את דברי המשנה. אולם היתר אחר כתב הרידב"ז (ובאופן הפוך מהאחרונים הנ"ל), שדווקא לאחר הביעור רשאי להוציא את הפירות לחו"ל:

"ועל פי דברינו דכל עיקר האיסור להוציא לחו"ל פירות שביעית בזה"ז הוא משום הביעור, אם כבר נתקיים כמו שמקילין וסומכין על הנך מרביותא ז"ל דמפקיר וחוזר וזוכה בהם כשנעשה זאת בא"י ונתקיים על ידי הפקר וכו' ואח"כ כשזכה בהם מותר להוציאם לחו"ל".

ובקונטרס משמרת הבית שם, דנו כמה גדולים בהרחבה בדברי הרידב"ז אשר השיב על כל דבריהם, ולבסוף כתב:

"ואחרי שראיתי גדולי הדור אין מתירין להוציא לחו"ל פירות שביעית, אפילו לאחר הביעור אך מדוחק, וא"כ אף שאצלי הוא פשוט דמותר מ"מ כפתנא ראשי בני עמודא דמדרשא לגדולי דורנו שליט"א, ואומר אני שבזמן המקדש שהיה שביעית מן התורה, אולי אסור להוציא לחו"ל אפילו לאחר הביעור, אך בזמן הזה דלהרבה פוסקים ז"ל הוי מדרבנן, וזה יהיה יסוד גדול להחזיק הישוב בארץ ישראל, יש להקל לאחר שיקיים מצוות קדושת שביעית ככתוב בתורה וגם מצוות ביעור".

הרי שלמרות כל ההשגות שהשיגו על דבריו, לא חזר בו הלכה למעשה, והתיר את הוצאת הפירות לאחר הביעור, בזמן הזה שהשמיטה מדרבנן, אבל קודם הביעור לא סמך כלל להתיר, וכן היא דעתו של הגאון האדר"ת^{קל"ז}.

יש להעיר שדברי הפוסקים הנ"ל, שתולים את דין ההוצאה בביעור, אינם מוכרחים בדברי הר"ש מכמה טעמים: ראשית, הר"ש לא כתב את דבריו הלכה למעשה אלא כטעם הדין בלבד, ואין הכרח לומר שאם בטל הטעם בטל הדין כולו. כך נראה גם מדברי הרמב"ם^{קל"ח}, שסתם דבריו ולא חילק באיסור הוצאת פירות שביעית לחו"ל.

שנית, לא מוכרע בדברי הר"ש שאף למסקנה טעם איסור ההוצאה הוא משום חובת הביעור, ויתכן שבעקבות קושייתו מסוגיית הגמרא בפסחים חזר בו מטעם זה.

על כל פנים, מדברי הפוסקים הרבים שהוזכרו עולה בבירור שתלו את הדין בטעמו, אלא שחולקים באופן יישומו, שלדעת פאת השלחן דווקא קודם הביעור מותר להוציא את הפירות (ומסתבר שכוונתו להתיר דווקא אם בזמן הביעור יחזרו הפירות ארצה, או כשמוציא כמות מועטה שיסיימו לאוכלה קודם הביעור), ואילו לדעת הרידב"ז, דווקא לאחר שהגיע מועד הביעור וביער את הפירות – רשאי לאוכלם.

מקורות והערות

- [קל"ה] וראה בספר אור לציון (שביעית, על הרמב"ם הנ"ל) שכתב כעין זה. [קל"ז] הו"ד בספר הזיכרון בשמן רענן (ח"ב, קונטרס שבח הארץ אות לב).
[קל"ו] קלון בית רידב"ז (פרק ה ס"ק יח). [קל"ח] הלכות שמיטה פ"ה הלכה יג.

הוצאת מזון הקדוש בקדושת שביעית לחו"ל ♦ תשובה ג

ד. דרכי היתר נוספות

בדרך אחרת כתבו כמה פוסקים, שיש להקל על פי דבריו הראשונים של הר"ש, שתלה את דין המשנה במחלוקת רשב"א ורבי. בקונטרס אחרון לשבת הארץ^{קלט} כתב מרן הראי"ה קוק, שמדברי הר"ש עולה, שההבנה הפשוטה במשנה היא כרשב"א, וממילא מכיוון שאנו פוסקים להלכה כרבי, אין כלל איסור להוציא פירות לחו"ל.

עוד כתב שם, שאף אם פוסקים אנו להלכה כרשב"א, אין זה אלא מחמת הספק, אם לפסוק כדעת רבי כנגד סתם משנה, ועל כן בשעת הדחק, שאם נאסור את השיווק לחו"ל לא תהא פרנסה לבני היישוב בארץ ישראל, יש לסמוך על דעת רבי ולהתיר את ההוצאה (בצירוף היתרים נוספים עיי"ש).

ה. דברי התוספות

התוספות במסכת פסחים^{קמ} התקשו במעשה של רב ספרא שהוציא פירות לחו"ל, כיצד התעלם מהאיסור המפורש במשנה, והשיבו:

"הקשה ריב"א דתנן בפ"ו דשביעית אין מוציאין שמן שריפה ופירות שביעית מן הארץ לחוץ לארץ, ותירץ דהתם מיירי לאכילה ורב ספרא אפיק לסחורה, דיש סחורה שמוותרת. אי נמי בשוגג הוציאו".

כתירוץ השני כתב גם הר"ש, שחיזק את דבריו ממשמעות לשון הגמרא, וז"ל:

"ורב ספרא דאפיק גרבא דחמרא בשביעית מא"י לחוצה לארץ שוגג היה, וברוב ספרים גרסי' רב ספרא נפק מא"י לחוצה לארץ הוה בהדיה גרבא דחמרא דשביעית, משמע דלאו אדעתיה".

והנה לכאורה מדברי התוספות והר"ש הנ"ל, יד הדוחה נטויה לדברי פאת השלחן ודעימיה, שהתירו להוציא פירות שביעית קודם זמן הביעור, שכן לדרכם ניתן לומר שרב ספרא אכן הוציא את הפירות קודם הביעור בהיתר, אלא שהסתפק כיצד עליו לנהוג לאחר שיגיע זמן הביעור, ואם כך אין צורך באוקימתא שרב ספרא היה שוגג. נראה ליישב, שמשמע בגמרא שרב ספרא הסתפק בדבר כבר בהיותו בדרך, מפני שהיה הדבר סמוך לזמן הביעור, באופן שקרוב הדבר שלא יעלה בידו לשוב ולבער בארץ, וכן משמע שמדובר בכמות גדולה שלא יסיים את אכילתה קודם הביעור.

1. הסבר החזון איש

בעיקר תירוץ הראשון של התוספות, יש להבין מדוע התירו להוציא לסחורה את מה שאסור להוציא לאכילה. בשאלה זו דן החזו"א^{קמא}, ובשל הקושי שבדבר שינה את הגרסא

מקורות והערות

[קלט] פ"ה הלכה יג. [קמ] שם ד"ה רב ספרא. [קמא] שביעית סימן יג ס"ק ד.

בדברי התוספות, והעלה שדווקא הוצאה לאכילה מותרת ואילו הוצאה לסחורה אסורה. על פי דבריו, הכוונה בדברי התוספות היא, שאף בשיעור מועט שבו הותר לסחור, אין היתר להוציא לחו"ל לצורך זה, אך הוצאה לאכילה מותרת, ובלשונו: "לצורך מזונו בדרך". ולמדנו מדבריו, שמותר להוציא לחו"ל פירות בכמות קטנה ולצריכה אישית.

אולם, נראה שקשה לשנות את הגרסא בדברי התוספות, מאחר שבתוספות רבנו פרץ, תוספות הרא"ש ובתוספות שאנץ הגרסא כפי שהיא לפנינו. מה גם שעיקר אוקימתא זו קשה בדברי המשנה, שאסרה את הוצאת הפירות לחו"ל באופן סתמי, ולדברי החזו"א הדברים אמורים דווקא כשמוציא לסחורה.

ז. הסבר הרא"ה קוק

בביאור דברי התוספות כפי שהם לפנינו, כתבו האחרונים כמה ביאורים. בקונטרס אחרון לשבת הארץ^{קמב} ביאר מרן הרא"ה קוק, שחז"ל לא אסרו הוצאה לחו"ל לצורך סחורה, מכיוון שבין כך סחורה אסורה, ועל כן לא היה צורך באיסור נוסף וייחודי הקשור בהוצאה לחו"ל. באופן אחר כתב בשו"ת ציץ הקודש^{קמב}, שאיסור הוצאת הפירות לחו"ל נועד להגדיר, שאכילת הפירות תתבצע בארץ דווקא, אולם אין בכך הגבלה לעצם ההוצאה, כאשר זו אינה נעשית למטרת אכילה באופן ישיר, אלא לתועלת של רווח מסחרי. באופן דומה ביאר הגר"י אריאל^{קמב}, שאיסור הוצאת הפירות לחו"ל תקף בשעת הלקיטה, דהיינו שבשעת הלקיטה צריך להיות ייעוד של אכילה בארץ. אולם, לאחר שליקט לצורך אכילה בארץ והותר, כבר התקיימה בכך עיקר כוונת התורה בפירות השביעית, וכפי שרשאי הוא לסחור בפירות כך גם רשאי הוא להוציאם לחו"ל.

באופן נוסף יתכן להסביר, שהוצאת הפירות לחו"ל לצורך אכילה שלו בעצמו אסורה, כיוון שחלה עליו החובה לבערם בארץ כפי שכתב הר"ש, אולם כאשר מוציאם לצורך מסחר, היינו שמוציא לצורך אכילת אחרים, הרי שאחריות הביעור אינה מוטלת עליו אלא על הקונה, ועל כן לא נאסר עליו להוציאם.

ח. שיטת הראב"ד

טעם נוסף ביסוד איסור הוצאת פירות שביעית לחו"ל, כתב הראב"ד בפירושו לתורת כהנים^{קמה}:

"פי' שאם יצאו פירות שביעית לחו"ל אסורין באכילה. ונ"ל הטעם כדי שלא יתחלפו בפירות חו"ל ונמצאו פירות שביעית יוצאים לחולין".

מקורות והערות

[קמב] שם. [קמג] סימן טו. [קמד] תחומין (כרך ז תשמ"ו, 'יצוא פירות שביעית', עמ' 48-34).
[קמה] שם.

הוצאת מזון הקדוש בקדושת שביעית לחו"ל ♦ תשובה ג

וכן כתב הר"ש בביאור לתורת כהנים^{קמ}:

"ושמא הוי טעמא דאין מוציאין פירות שביעית לחו"ל שלא יתחלפו בפירות חו"ל ויהא נוהג בהם מנהג חולין".

לדרך זו, נראה שאין מקום לכלל ההיתרים שהוזכרו לעיל על פי הר"ש, המושתתים על ההבנה שיסוד איסור ההוצאה הוא מחמת הצורך לבער בארץ ישראל. מאידך, יש מקום לומר שחיילים היוצאים לחו"ל כקבוצה אחידה, ואינם מתערבים באוכלוסייה המקומית, רשאים לקחת עמהם פירות שביעית, כל עוד אין חשש ממשי לעירוב הפירות.

אולם כשקשה להשגיח על כך שלא יקנו כלל פירות מתוצרת מקומית, נראה שאין לסמוך על סברה זו למעשה, מה גם שדברי המשנה והסברו של הראב"ד נאמרו בסתמא, ואין לנו לחדש ולחלק מדעתנו.

ט. סיכום צדדי ההיתר והכרעת ההלכה

מכל האמור לעיל עולה, שסתם משנה ופשטות פסקי הרמב"ם מורים, שאין כל צד היתר להוציא פירות שביעית לחו"ל. אף על פי כן, כמה מגדולי הפוסקים^{קמ} הסתמכו על דברי הר"ש במקום צורך, והתירו להוציא לחו"ל כמות מועטה של מזון, כצידה לדרך, כשוודאי יסיים לאוכלם קודם הביעור, בהתבסס על סברת החזו"א הנ"ל ועל הבנת התפארת ישראל ופאת השלחן בשיטת הר"ש, כנ"ל.

יש להדגיש, שבכל צדדי ההיתר שהוזכרו באחרונים יש צד של דוחק, ונראה ברור שחזרו אחר היתרים שאינם מקובלים בשל גודל הדוחק הכלכלי שהיישוב בארץ היה מצוי בו, ובהתחשב בכך שפרנסת היישוב נשענה על ייצוא הפירות לחו"ל. על כן נראה שככלל אין לסמוך על היתרים אלו אלא רק בשעת הדחק ובכמות מועטת.

י. הוצאת פירות שביעית בגבולות מדינת ישראל

הגר"נ קרליץ^{קמ} ופוסקים נוספים כתבו, שאין לאסור הוצאה מגבולות הארץ, אלא כשמוציא למקומות שהם בוודאי חו"ל, אולם במקומות המסופקים יש לצרף את צדדי ההיתר השונים שנאמרו בזה ולהתיר את ההוצאה. על כן נראה שניתן לספק סחורה הקדושה בקדושת שביעית לבסיסי צה"ל המצויים בגבולות המדינה, אף אם אינם בכלל גבולות 'עולי בבל' או 'עולי מצרים', ובלבד שאספקת המזון נעשית זמן רב קודם מועד הביעור^{קמ}.

מקורות והערות

[קמז] שם. [קמז] משפטי ארץ (פרק כ סעיף ב) בשם הגרי"ש אלישיב והגר"ש וואזנר, מאמר מרדכי (שביעית פרק יג סעיף מז). [קמח] פירות שביעית (פרק י סעיף ח). [קמט] וכן התיר בפירוש הגר"מ אליהו בספרו מאמר מרדכי (שביעית פרק יג סעיף מז), לגבי כל איזור הדרום כולל אילת, וכן כתב הגרש"ז רווח בספר שביית השדה (פרק יא סעיף מא), וכן הכריע הגר"י אריאל (קובץ אמונת עיתך גיליון מס' 104, 'הוצאת פירות שביעית לאילת') מכמה

יכול הגדל בשטחי 'עולי מצרים', לדעת הר"ש^ק ורבים מהראשונים אינו חייב בביעור, ועל כן למעשה ניתן להוציאו לחו"ל בצירוף הספקות הנ"ל, וכל שכן שאין איסור להוציא פירות 'היתר מכירה' אף אם נוהגים בהם קדושת שביעית לחומרא.

הוצאת הפירות על ידי משאיות של מרכז מזון ולא באופן יחידי על ידי חייל פרטי, יש צד להקל בה יותר, כיוון שבעוד שהפירות בידי 'אוצר בית דין' לא חלה עליהם חובת ביעור^{קנא}, וכן הדין גם בעודם ביד המובילים אותם מטעם הצבא, שהם זרוע של בית הדין לצורך חלוקה. בדומה לכך, הגר"פ עפשטיין (ראב"ד העדה החרדית)^{קנב} התיר להוציא אתרוגים הקדושים בקדושת שביעית לחו"ל מטעם זה. ואף שיש לפקפק בטעם זה, מכיוון שהחלוקה תיעשה בחו"ל לצורך אכילה או שימוש פרטי, בצה"ל יש מקום להקל יותר ולהחשיב את כל אכילת החיילים כידו הארוכה של בית הדין, כיוון שאכילתם נעשית במסגרת ציבורית, ואין האוכל רכושם הפרטי (וכפי שכתב הגר"י אריאל^{קנג}, שאין איסור סחורה באספקה לצה"ל, מכיוון שאינה מכירה לאדם פרטי, אלא הכל נעשה תחת ידיו של בית הדין). מה גם שלדעת הגר"ש עמאר^{קנד}, אף באדם פרטי, כל שנעשתה ההוצאה לחו"ל בידי בית הדין, אין על הפירות חובת ביעור.

סיכום

- א. ככלל אין להוציא פירות הקדושים בקדושת שביעית לחו"ל.
- ב. פירות שגדלו ב'גבול עולי מצרים' אך לא ב'גבול עולי בבל' – מותר להוציאם לחו"ל.
- ג. יש להקל להוציא פירות הקדושים בקדושת שביעית לבסיסי צה"ל המצויים בכל שטחי מדינת ישראל, ובלבד שיקפידו לספקם זמן רב לפני מועד הביעור שלהם.
- ד. במקום דוחק, ניתן להקל להוציא לחו"ל פירות בכמות מועטה לצריכה אישית תוך מספר ימים, ובלבד שהפירות יאכלו בוודאות קודם זמן הביעור.
- ה. מותר להוציא לחו"ל פירות 'היתר מכירה'.

מקורות והערות

טעמים נוספים. [קנ] שביעית פ"ו משנה א. [קנא] רמב"ן (ויקרא פרק כה פסוק ז). [קנב] הו"ד במשנת יוסף (ח"ב סימן כו). [קנג] תחומין (שם עמוד 34). [קנד] שו"ת כרם שלמה (ח"א דיני שביעית סימן יח).

פרק י'
הלכות חלה

תשובה א

מצוות הפרשת חלה בצח"ל

א. חיוב הפרשת חלה ושיעורה בצח"ל

ההגדרה ההלכתית של הבעלות על ממון המדינה ביחס לדיני מצוות התורה, נידונה בכמה בירורי הלכה בימינו^א, ונוגעת לקיום מצוות רבות. ככלל נאמרו בכך שתי דרכים מרכזיות: יש שנקטו שכל אזרחי המדינה שותפים בממון זה, ויש שנקטו שהממון עומד תחת בעלות ציבורית כללית^ב. עיסה השייכת לצח"ל חייבת בחלה הן אם נדונה כעיסת שותפים והן אם נדונה כעיסת ציבור^ג, וכפי שיבואר.

דעת הרשב"א^ד, שעיסת השותפים פטורה מחלה, אולם להלכה פסק השו"ע^ה בעקבות הרמב"ם^ו, שעיסת השותפים חייבת בחלה, וכן נקטו למעשה כל הפוסקים. אף על פי כן, נראה שבעיסות שעיקר חיובן מוטל בספק (כגון בפנקייק^ז), ניתן להקל במקום צורך לצרף את שיטת הרשב"א, לפטור מחלה.

בנוגע לשיעור חיוב חלה בעיסה משותפת, כתב השו"ע^ח שדי בכך שיהיה בעיסה שיעור חלה אחד עבור כולם. זאת, בשונה משותפים בעדר בהמות שאינם חייבים במצוות ראשית הגז אלא אם יש לכל אחד מהשותפים לפחות חמישה כבשים^ט. בטעם הדבר יש שכתבו^י, שמצוות חלה נאמרה בלשון רבים, ועל כן די בשיעור אחד לכולם, בשונה מראשית הגז שנאמרה בלשון יחיד, ועל כן צריך שיעור לכל אחד ואחד. ויש שביארו^{יא} שעיקר מצוות חלה היא על העיסה עצמה, ועל כן אינה תלויה במספר השותפים.

מקורות והערות

[א] ראה בירורים הלכתיים כלליים בזה בנספח לספר הלכה כסדרה מזוהה, ספר 'דיני ישראל' (חלק א), ספר 'דינא דמלכותא במדינת ישראל', קונטרס 'סלע מדינה' (שער ג סימן יב), קונטרס 'הפרשת מעשרות בממון המדינה' (לרב הופמן) ובשו"ת באהלה של תורה (ח"א סימן כ).
[ב] בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן לט) כתב כי נחלקו הראשונים אם לדמות את הבעלות על ממון המדינה לשותפות, וכן הסתפק בדבר בשו"ת מנחת יצחק (ח"ט סימן קיא). בשו"ת משנה הלכות (ח"ו סימן רעז) נטה להגדיר זאת כשותפות, וכן נקט הגר"ש גורן (משיב מלחמה סימן קנג) לעניין ראשית הגז. שיטה שונה הובא בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סימן קעב), שממון המדינה נמצא בבעלות השלטון עצמו. [ג] הגרצ"פ (שו"ת הר צבי יו"ד סימן קכו) בנוגע לדיני ריבית בממון המדינה דן את ממון המדינה כממון ציבור. במקום אחר (הר צבי זרעים ח"ב סימן מג) כתב (להלכה ולא למעשה) שממון ציבור אינו חייב בשמיטה ובתרומה, משום שנאמר בהם 'שדך', משמע שהמצווה הינה על היחיד ולא על הציבור. כל הפוסקים חלקו על דבריו, וכתבו שכלל חיובי מצוות התורה נאמרים וחלים על ממון הציבור (ראה פסקים וכתבים לרב הרצוג זרעים סימן לו וסימן מח), משפטי עוזיאל (יו"ד סימן כז) וכן בפסקי עוזיאל (סימן ל), תורת הארץ (ח"א סימן ז הערה כז), שו"ת ציץ אליעזר (ח"א סימן יא), וראה גם שו"ת מנחת שלמה (תניינא סימן קכב). אולם, לעניין חלה שנאמר בה 'ראשית עריסותיכם' בלשון רבים, חל החיוב גם ביחס לממון הציבור, אף לשיטת ההר צבי. [ד] פסקי חלה שער שני. [ה] יו"ד סימן של סעיף ב. [ו] הלכות ביכורים פ"ו ה"ו. [ז] ראה להלן תשובה ג סעיף ג. [ח] יו"ד של ב-ג. [ט] רמב"ם (הלכות ביכורים פ"ה הלכה יד), שו"ע (יו"ד סימן שלג סעיף י). [י] מהר"י קורקוס (על הרמב"ם שם), אמרי בינה (ציצית סימן ח). [יא] חידושי הגר"ח הלוי (ביכורים שם), ובסגנון שונה במקצת בחזו"א

עם זאת, הרדב"ז² דייק מלשון הרשב"א³ שצריך שיהיה בעיסה לפחות שיעור כזית לכל אחד ואחד מהשותפים, וכן מבואר במאירי⁴, ויסודם בלשון התוספתא⁵, ואם כן בצה"ל, שהעיסה שייכת לכלל המשרתים, או אף לכלל אזרחי המדינה, לכאורה לא חל על העיסה חיוב חלה. אולם, הראשונים לא ביארו טעם הדבר, ונראה שיסוד דבריהם, שחיוב חלה נאמר דווקא לגבי לחם בשיעור אכילה⁶, כלשון הכתוב "באכלכם מלחם הארץ", או משום שלחם שעומד להתפורר לפירורים אינו בכלל 'לחם'⁷. על כן נראה, שבמקום שהמאפה ייאכל בשיעור כזית לכל אחד מהאוכלים, די בכך בכדי לחייב בחלה, אף שאין שיעור כזית לכל אחד מהשותפים. מלבד זאת, הלכה זו לא הובאה ברמב"ם⁸ ובשו"ע⁹, שכתבו בסתמא שעיסת השותפים חייבת בחלה ולא חילקו, ומשמע שלדעתם אין צורך בשיעור כזית לכל אחד ואחד¹⁰.

כאשר שותפים בעיסה יהודים ושאינם יהודים, חייבת העיסה בחלה אם יש שיעור חיוב בחלקם של היהודים. לאור זאת, לכאורה, עיסה בשיעור מצומצם בבעלות צה"ל, לא תתחייב בחלה, כיוון ששותפים בה כלל החיילים, יהודים ושאינם יהודים¹¹. אף על פי כן למעשה, נראה שכיוון שחלקו של כל אחד ואחד מהחיילים בממון אינו קנוי לו מראש, אלא הוא זוכה בו כשמגיע לידיו, על כן העיסה נותרה ברשות הציבור ששם ישראל עליו¹².

כל זאת אף אם נדון את ממון צה"ל כממון השותפים. אולם לדעת הסוברים שממון צה"ל והמדינה בכללה אינו ממון משותף, אלא עומד הוא תחת בעלות המדינה כישות ציבורית

מקורות והערות

על דבריו, וראה דרך אמונה (ביכורים, פרק ו הלכה ו בביה"ל). [יב] על הרמב"ם (הלכות ביכורים פ"ו ה"ו). [יג] פסקי חלה. [יד] חלה פ"ג מ"ב. [טו] חלה פ"א ה"י. [טז] כך ביאר בהגהות קדושת לחם על פסקי חלה לרשב"א (אות כב). [יז] כך ביאר בחזון יחזקאל (על התוספתא שם). [יח] מעבר לכך, מדברי הרמב"ם משמע שעיסת הרבים שונה בדינה מעיסת השותפים, ויתכן שלשיטתו בעיסה ציבורית אין צריך כזית לכל אחד ואחד. [יט] אגב, גם עיסה שנאפתה ליחידה שכל משרתיה אינם יהודים – חייבת בהפרשת חלה, שכן להלכה כתבו הפוסקים (דרך אמונה ביכורים פרק ו ס"ק ס"ב) שעיסה שנעשית עבור נכרים חייבת בחלה, וכמה טעמים נאמרו בדבר: יש שכתבו (תורת הארץ דמאי סימן ח, דרך אמונה מעשר פרק ו שעה"צ קנב) שאסור לתת טבל לנכרי, כיוון שאסור לישראל ליהנות מכילוי הטבל באכילתו של הנכרי, ויש שסייגו (פתחא זוטא הלכות חלה) שאיסור זה נוהג רק כאשר יש הנאה ליהודי באכילת הנכרי. טעם נוסף כתבו הפוסקים (ראה דרך אמונה הנ"ל), הואיל ובזמן היותה עיסה, שהוא שעת החיוב בחלה, היתה העיסה בבעלות ישראל, חל עליה חיוב חלה, אף שאינה מיועדת לאכילת ישראל. ויש שכתבו (פתחי תשובה יו"ד סימן שכח ס"ק א), שאף אם מן הדין לא חל חיוב חלה על עיסה שנועדה לנכרים, אך מפני מראית העין יש להפריש ממנה חלה. בצה"ל, אף כאשר אופה עבור חיילים שאינם יהודים, לרוב ישנה אפשרות כל שהיא שיאכלו מהעיסה גם חיילים יהודיים, ועל כן לא פקעה מהעיסה חובת הפרשת חלה לפי כל השיטות (ובעניין עיסה שאפה טבח שאינו יהודי – מסתבר שהיא חייבת בחלה, כיוון שהיא שייכת לכלל הצבא (על פי השו"ע יו"ד סימן של, וראה בספר דרך אמונה ביכורים פרק ח ס"ק נב). [כ] אף שלגבי טבילת כלים הובאה מחלוקת אם כלים השייכים לצה"ל חייבים בטבילה מן הדין (ראה לעיל פרק ד תשובה א סעיף ה), שם די בשייכות כל שהיא של אינו יהודי בכדי לפטור את הכלי מטבילה, מה שאין כן לגבי הפרשת חלה, אין בשייכותו של הנכרי לחלה סיבת פטור עצמית אלא רק העדר שיעור לישראל. באשר לחלק של כל אחד מאזרחי המדינה (שאינו חייל) בממון המדינה, היות ובקניית הקמח על ידי צה"ל לא נעשה מעשה קניין עבור כל אזרח לעצמו, אין בעלות ממשית ליחידים המעכבת את הבעלות הציבורית הכללית מלהיות בשם של בעלות ישראל (ראה שו"ת הרא"ש כלל ו סימן יט, שו"ת הרדב"ז ח"א סימן סה, שו"ע חו"מ סימן רד סעיף

מצוות הפרשת חלה בצה"ל ♦ תשובה א

בפני עצמה, פשוט שכל עיסה שיש בה שיעור חייבת בחלה, ואין הדבר תלוי בשיעור כזית או במידת שותפותם של מי שאינם יהודים בעיסה^{כא}.

ב. סמכות הפרשת חלה בצה"ל

הפרשת תרומות ומעשרות מועילה רק על ידי הבעלים או על ידי שלוחם. בפרק זה נדון מי הוא המפריש בצה"ל.

1. הפרשת חלה מטעם שליחות, זכיה או שותפות

הפרשת תרו"מ או חלה על ידי שליח, מועילה רק כאשר התמנה בפירוש לכך על ידי הבעלים^{כב}. עם זאת, כתבו הפוסקים שהממונה על הכנת המאפים רשאי להפריש מהם חלה, אם ברור לגמרי שרצונו של הבעלים בכך^{כג}. יש שבארו, שהפרשת חלה מועילה מדין 'זכין' גם בלא מינוי שליחות מפורש^{כד} אך יש שבארו שהלכה זו נאמרה רק לגבי פועל שידו כיד בעל הבית^{כה}, או כאשר התמנותם של העובדים להכנת המאכלים כמוה כמינוי שליחות מפורש על הפרשת החלה, ואין ללמוד מכך על הפרשה מדין 'זכין'^{כו}.

לאור זאת, נחלקו פוסקי דורנו^{כז}, האם המשגיחים והעוסקים בהכנת המזון בבתי עסק שונים ובמפעלים, רשאים להפריש חלה מהעיסה מדין 'זכין', או שנדרש מינוי שליחות מפורש לכך רק לאחר רכישת הקמח, משום שלא ניתן למנות שליח לדבר שלא בא לעולם^{כח} ומטעמים נוספים^{כט}.

מקורות והערות

ט, חזו"א ב"ב סימן ד ס"ק כב וערלה סימן א ס"ק טו ושו"ת הר צבי או"ח ח"ב סימן סז). [כא] ראה בשו"ת באהלה של תורה (שם) ע"פ שו"ת אבני מילואים (סימן כח). אמנם, אם אכן נגדיר את ממון המדינה כישות ציבורית עצמאית, יש לעיין האם ניתן לחייב ממון זה במצוות. כך, למשל, האחרונים דנו על ריבית בממון משותף ליהודים וגויים ורבים סוברים כי הרוב קובע את הגדרת הממון הכללית (ראה על כך לעיל פרק ד תשובה א סעיף ה). וראה גם מנחת אשר (ח"א סימנים קה-קו). [כב] מסכת תרומות פרק א משנה א. [כג] הסמ"ק (סימן רמו) כתב שהממונה לאפות לחם ('גבל') רשאי להפריש חלה מהעיסה, כיוון שכך דעת הבעלים מסתמא, וחלק עליו הבית יוסף (יו"ד שכח), משום שלא ברור לגמרי שכך הוא רצונו של בעל הבית. על דרך זו, כתבו רבים מהפוסקים שכאשר ברור שרצונו של בעל הבית שהעוסק בהכנת המזון יבצע אף את ההפרשה, הרי זה כאילו התמנה על כך בפירוש (ביאור הגר"א יו"ד סימן שכח ס"ק י, גידולי הקדש סימן שכח, דרך אמונה תרומות פרק ד הלכה א בביאור הלכה). [כד] תרומת הדשן (סימן קפח), רמ"א (יו"ד סימן שכח). [כה] עונג יום טוב (סימנים קז-קט), שו"ת דברי יציב (יו"ד סימן רה). [כו] יש שכתבו שבכדי להפריש תרו"מ וחלה של אחר, נדרש מינוי שליחות מפורש, ואין די בכך שזהו רצונו וטובתו (ראה עונג יום טוב שם, שו"ת הר צבי זרעים סימנים א-ב, גידולי הקדש סימן שכח). ויש שכתבו, שדין 'זכין' אינו נוהג בכל פעולה של הוצאת ממון מרשות האדם (קצות החושן סימן רמג ס"ק ח). [כז] ראה בספר הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית פרק ב, ובספר משפטי ארץ (דיני חלה פרק ד סעיפים ח-טז). [כח] תוספות (נזיר יב ע"א), וראה בשו"ת דברי יציב (יו"ד סימן רה) שהאריך בדין זה. בהקשר לעיסה השייכת לציבור המורכב גם ממי שאינו שומר מצוות, יש להוסיף חשש נוסף, הואיל וכאשר יש שותפים המתנגדים להפרשה לא תועיל השליחות כלל (שו"ע יו"ד סימן שלא סעיף לה). אמנם חשש זה אינו מצוי בצה"ל, שכן כלל החיילים והמפקדים מעוניינים בכך שהמזון יהיה כשר. [כט] יש שכתבו שדין 'זכין' מתקיים דווקא כאשר ההפרשה מסורה לכל, ולא כאשר מוסמך לכך אדם מסוים (שו"ת עין יצחק אבהע"ז ח"ב סימן נא ענף ג, וזו דעת הגר"ש אלישיב בקובץ תשובות ח"א סימן קעז). אולם מהגר"ד ליאור והגר"א וייס שמענו, שעיקר דין 'זכין' תלוי בבירור רצונו של האדם, ואין פגם

לדעת הסוברים שמועילה הפרשה של כל אדם הפועל לטובת הבעלים (כאשר הדבר נוח להם בבירור) מדין 'זכין', ובפרט של מי שמהווה חלק בלתי נפרד מצוות המטבח, בסמכותם של משגיחי הכשרות בצה"ל להפריש חלה, כיוון שהחלטת הציבור בכללו היא שהמזון שיוגש בצה"ל יהיה כשר, וממילא כל המסייע למימוש עיקרון זה פועל לממש את רצון הציבור.

מעבר לכך, נראה שלגבי חיילים העוסקים בכשרות (לעומת משגיחי כשרות אזרחיים), יש מקום לומר שתועיל הפרשתם אף לדעת הדורשים מינוי שליחות מפורש. שכן, ביחס לשותפים בעיסה, כתב השו"ע¹ שרשאי כל שותף להפריש אף מעבר לחלקו גם ללא מינוי שליחות מפורש, כל שמסתמא הדבר נוח לחבריו. נחלקו האחרונים² האם כוחו של השותף להפריש הוא משום שליחות, אף שלא התמנה לכך בפירוש, או משום שדינו כבעלים על כל המאכל כל עוד שלא מיחו בידו. ממילא, חייל ששותף אף הוא לבעלות הצבאית הכללית על העיסה – יתכן שאין צריך כלל למינוי שליחות.

2. הפרשת חלה מדין אפוטרופוס או גזר

במשנה במסכת גיטין³ מבואר, שאפוטרופוס מפריש תרומות ומעשרות מממון היתומים. ביסוד הדין נאמרו בראשונים כמה הסברים: יש שביארו⁴ שזוהי תקנת חכמים מיוחדת, בכדי לדאוג לצרכי היתומים, וכוחו של האפוטרופוס לפעול בממונם הוא מדין הפקר בית דין הפקר. לעומת זאת, יש שכתבו שלאפוטרופוס יכולת לפעול בנכסי היתומים בעבורם ובכלל זאת להפריש תרומות ומעשרות, מדין זכיה⁵, או משום שיד אפוטרופוס כיד הבעלים⁶.

הר"ן במסכת מגילה⁷ מחדש, שלנבחר ציבור יש כוח לפעול בממון בני העיר כאפוטרופוסים. לגבי תרומות ומעשרות, תלוי הדבר במחלוקת הראשונים הנ"ל: אם כוחו של אפוטרופוס בממון היתומים נובע מחידוש התורה לגבי יתומים, שיד אפוטרופוס לגביהם כיד בעלים, אין מקום להחיל חידוש זה גם ביחס לנבחר ציבור. אולם, אם זוהי תקנת חכמים המבוססת על כך שהפקר בית דין הפקר, יש מקום להחיל סמכות זו גם ביחס להפרשת תרומות ומעשרות על ידי נבחר ציבור⁸. אם נגדיר את ממון המדינה כממון

מקורות והערות

בכך שרצונו מוגבל לאדם מסוים, וכן מבואר בגידולי הקדש (סימן שכח). ובדומה לכך הקלו כמה פוסקים במקום עיגון לזכות גט באופן כזה (שו"ת הר צבי אבהע"ז סימן קנה, שו"ת ציץ אליעזר ח"ה סימן כג). מלבד זאת, יש שכתבו (הר צבי זרעים שם), שבכדי להפריש חלה משל אחר, נדרש שרצונו החיובי של הבעלים יהיה בכך, ואין די בכך שלא יתנגד להפרשה. לאור זאת, יש שפקפקו ביכולת ההפרשה מדין 'זכין' בממון ששותפים בו יהודים שאינם שומרים תורה ומצוות, שאינם מעוניינים בהפרשה מצד עצמם אף שאינם מתנגדים לה. אולם נראה, שהממונה לתפקיד ציבורי מסוים, רצון הציבור שיבצע את מלאכתו נאמנה בכלל ההיבטים, וממילא בכלל זה דעתם שיפריש חלה כדין. [ל] שו"ע (יו"ד סימן שלא סעיף לה). [לא] ראה ירושלמי (תרומות, מהדורת בית המדרש להלכה בהתיישבות, פרק א הערה קיא). [לב] נב ע"א. [לג] רמב"ן ורשב"א (שם בהסבר הראשון). [לד] רמב"ן (שם בהסבר השני). [לה] רשב"א (בהסבר השני). [לו] ח ע"א בדפי הרי"ף, וראה שו"ת פני יהושע (ח"ב סימן צט). [לז] בשו"ת הר צבי (זרעים סימן נג) הסתפק, האם ועד מושב יכול למנות משגיח להפרשת מעשרות כדין ז' טובי העיר. המדובר שם בכפרים שהם שותפים. ספקו תלוי ככל הנראה במה שכתבנו כאן. ועיי' גם

מצוות הפרשת חלה בצה"ל ♦ תשובה א

ציבור ולא כממון השותפים, מסתבר לומר שסמכות הפעולה של הנציגים בעבור כלל הציבור עדיפה על שליח ואפוטרופוס, ותועיל לכל השיטות מן התורה. כיוצא בדבר, מבואר בירושלמי^ל שגזבר רשאי להפריש תרומות ומעשרות מממון הקדש, ונראה שהוא הדין שרשאים נציגי הציבור להפריש תרומות ומעשרות מממון המדינה^{לט}.

המהרי"ט^מ חידש, שגם אפוטרופוס שלא התמנה מטעם בית הדין, אלא התנדב מעצמו לפעול לטובת היתומים, רשאי להפריש תרומות ומעשרות. לדבריו, מסתבר שלא רק משגיחי הכשרות שהתמנו בפירוש להפריש חלה בצה"ל רשאים להפריש, אלא הוא הדין לכל חייל שיפריש חלה בהיעדר משגיח, כל שדעתם של המפקדים נוחה במעשיו.

סיכום

- א. עיסה בבעלות צה"ל חייבת בחלה, כפי שיעורי חלה הרגילים.
- ב. הפרשת החלה תתבצע על ידי משגיח הכשרות. אם המשגיח לא נמצא, ניתן למנות לכך כל חייל הבקי בפרטי ההפרשה, בכפוף להחלטת רב היחידה.

מקורות והערות

פסקים וכתבים (לרב הרצוג. אבהע"ז סימן קפה), שהביא אחרונים שכתבו כי בית דין רשאים למנות שליח לטובת אדם כחלק מהנהגת הציבור. [לח] הירושלמי (תרומות פרק א הלכה א) הסתפק אם יכולת גזבר להפריש כי הוא כבעלים או מטעם שמועילה הפרשה ג"כ על הפקר כל שאין לו בעלים המעכב את ההפרשה. לשתי הדרכים פשוט שתועיל ההפרשה של נציגי הציבור ביחס לממון המדינה. [לט] שו"ת מנחת יצחק (ח"ט סימן קיא), על דרך זו כתב בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן כח), שבנקאי נידון כבעלים ביחס לממון הבנק (לגבי איסור ריבית, בדומה למבואר בספר התרומות כלל מו חלק ד אות ח לגבי הממונה על קופת הצדקה), וכן כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סימן קעב) שנציגי המדינה הם הבעלים המוסמכים להפריש תרו"מ מתבואה השייכת למדינה. [מ] ח"ב חו"מ סימן לז.

תשובה ב

שיעור הפרשת חלה וצירוף עיסות לחיוב חלה

שאלה:

איזו כמות של קמח מחייבת בהפרשת חלה בברכה בקמח לבן ובקמח מלא? האם מיני קמחים שונים מצטרפים זה עם זה לשיעור חיוב הפרשת חלה? מהם התנאים בכדי להפריש חלה מעיסה אחת על עיסה אחרת? כיצד יש לנהוג בכדי להתחייב בברכות רבות, במעמד 'הפרשת חלה'?

תשובה:

א. שיעור הפרשת חלה

נאמר במשנה במסכת חלה^{מא}:

"חמשה דברים חייבים בחלה החטים והשעורים והכוסמין ושבולת שועל ושיפון^{מב}".

מבואר, שחיוב חלה נוהג דווקא בחמשת מיני דגן.

בהמשך^{מג} מובא השיעור המחייב בחלה: "חמשת רבעים קמח חייבים בחלה".

הפוסקים נחלקו בשיעורים אלה: לדעת החזו"א שיעור הקמח הוא 4320 סמ"ק, ולדעת הגר"ח נאה 2500 סמ"ק. פוסקי דורנו נתנו שיעורים במשקל, בכדי להקל על המדידה, ונאמרו בכך שיעורים רבים. למעשה, בכדי לצאת ידי השיטות השונות, יש להפריש בלא ברכה מעיסה שהוכנה מ-1200 גרם קמח, ולעניין ברכה יש נוהגים לברך רק על עיסה שהוכנה מ-2250 גרם קמח (בהתאם לשיטת החזון איש), ויש נוהגים לברך על עיסה שיש בה 1560 גרם קמח^{מד}.

שיעורים אלו נאמרו בקמח חיטה לבן. בקמח העשוי ממיני תבואה אחרים, ואף העשוי מחיטה מלאה^{מה}, השיעור משתנה, בהתאם לשיעורי הנפח הנ"ל. למעשה, כל עוד לא ידוע בבירור שיש בעיסה כדי חיוב חלה, יש להפריש ממנה בלא ברכה.

מקורות והערות

[מא] פ"א מ"א. [מב] ראה בספר הלכות הארץ (הלכות חלה פ"ד), זיהוי מינים אלו כיום. [מג] פ"ב מ"ו. [מד] חזון עובדיה (פסח עמוד קעו), ויש שנהגו לברך רק על עיסה שיש בה 1666 גרם קמח. [מה] עיסה העשויה מקמח מלא, יש לשער אותה כפי שהיא כעת בצירוף חלקי החיטה השונים המצורפים אליה. אף שמוציאים את המורסן ומשיבים אותו לקמח (ראה משנה חלה שם), יש לצרפו לשיעור חלה, מכיוון שכך היא דרך הכנת הקמח כיום (ראה ירושלמי חלה פ"ב ה"ג, הגרצ"פ פראנק מקראי קודש פסח ח"ב סימן ח, תשובות והנהגות ח"ג סימן עא, ובמאמרו של הרב גד מכתה בקובץ אמונת עיתך גליון 112. אולם בספר תבואת השדה פ"ד סעיף ה החמיר להוסיף 15% על

שיעור הפרשת חלה וצירוף עיסות לחיוב חלה ♦ תשובה ב

ב. הפרשת חלה מעיסה אחת על שאר העיסות

פסק השו"ע^מ:

"אם יש בכל עיסה כשיעור, ורוצה להפריש מזו על זו, אין צריך לא צירוף כלי ולא נגיעה, אלא כיון ששתיהן לפניו מפרישין מזו על זו".

מבואר, שניתן להפריש מעיסה שיש בה שיעור חלה על עיסה אחרת החייבת בחלה, בלא לחבר ביניהן. אף על פי כן, יש להקפיד ששתי העיסות תהיינה לפניו בשעת ההפרשה, מכיוון שאין מפרישים אלא מן המוקף^מ. בתוקף החיוב להפריש מן המוקף נחלקו הראשונים אם חובה זו מדאורייתא או מדרבנן, ויש מהפוסקים שהקלו להפריש לכתחילה שלא מן המוקף בזמן הזה, במקום צורך גדול^מ. בדיעבד, כשהפריש חלה מעיסה אחת על חברתה אף שלא הייתה לפניו, ההפרשה חלה^מ.

הראשונים דנו על האופן בו העיסות צריכות לעמוד בפני המפריש, בכדי שתהיה זו הפרשה מן המוקף, ולמעשה סיכם הגר"א^א:

"והנה אבאר דג' דינים בזה, אם הם בלא כלי כלל א"צ אפי' נגיעה ואפי' רחוקים הבית^מ מצרפן, ואם הם בתוך כלי ופתוחים מלמעלה צריכין הקפה והוא קירוב ונגיעת כלים אהדדי וזה מן המוקף כמו אין מקיפין שתי חביות וכמ"ש רש"י בס"פ כשם, ואם הם סתומים אפי' נגיעה לא מהני".

מבואר, שכאשר העיסות נמצאות בתבניות נפרדות, יש להקפיד לכתחילה שיגעו התבניות זו בזו, וכן הורו למעשה כמה פוסקים^ב, אולם נראה שגם לדעת המחמירים די בכך שיהיו התבניות נתונות בתוך עגלה אחת (בעגלות המצויות בצה"ל).

מלבד זאת, כתב השו"ע^ב:

"ואם לש כל מין ומין לבדו, ויש בו כשיעור, ורוצה להפריש ממין זה על זה, אין מפרישין אלא על מינו. כיצד, אין מפרישין חטים על שום אחד מהם (היינו מחמשת מיני דגן), ולא משום אחד מהם עליהם. וכוסמין ושיפון מפרישין מזה על זה, וכן שבולת שועל ושעורים מפרישים מזה על זה".

מבואר, שאין להפריש מעיסה העשויה מקמח חיטה על עיסה העשויה מקמח אחר. אולם לגבי עיסות העשויות מאותו סוג קמח (ובכלל זה גם עיסה העשויה מקמח חיטה לבן ועיסה

מקורות והערות

השיעורים הנ"ל בקמח מלא). [מו] יו"ד סימן שכה סעיף ב. [מז] משנה פ"א מ"ט). [מח] ראה לעיל תשובה א סעיף ב לגבי הפרשת חלה בלא נוכחות משגיח, וראה בספר התורה והארץ (ח"ב תשובת הגר"ש ישראלי). [מט] שו"ע (יו"ד סימן שלא סעיף כה). [ג] יו"ד סימן שכה ס"ק ח. [נא] בספר דרך אמונה (תרומות פ"ג ס"ק קנג) כתב שצריך שהעיסות יהיו עכ"פ באותו חדר. [נב] חזו"א (טבול יום סימן ו ס"ק ה), הליכות שלמה (פסח פ"ז דבר הלכה אות כח), אולם מלשון המ"ב (סימן תנו ס"ק ז) משמע שדי בכך שיהיו הכלים קרובים זה לזה, וכן נקט למעשה הגר"א וייס (שו"ת מנחת אשר ח"ג סימן לד). [נג] יו"ד סימן שכד סעיף ב.

העשויה מקמח חיטה מלא^נ), אלא שייעודן שונה ורגילים להקפיד על צירופן (כגון עיסה של עוגה ועיסה של לחם), כתב הרמ"א^ה:

"וכל זה שאין שיעור בכל אחת, אבל אם יש בהן שיעור, מפריש מאחת על חברתה אם הן של אדם אחד".

לדעת הט"ז^ז, כשהעיסות שונות ומקפיד על צירופן, צריך להקפיד שיגעו העיסות וינשכו (היינו שיתחברו מעט, כך שאם יפריד ביניהן ייתלש מעט מהעיסה השניה) זו בזו בכדי לצרפן, ואילו הש"ך^ך הכריע, שדי בכך שיהיו סמוכות זו לזו. למעשה, כאשר ישנן עיסות רבות בשיעור חלה מאותו סוג של מאפה, יצמידו הכלים זה לזה ויפרישו מעיסה אחת על כל העיסות. אולם כשהכינו בצקים של מאפים שונים, לכתחילה יפרישו מכל מאפה בפני עצמו, אך במקום צורך ניתן להקל להפריש ממאפה אחד על חברו^ח.

ג. צירוף עיסות שונות לחיוב חלה

עיסה (בשיעור חלה) המורכבת מסוגי קמח שונים, שכולם מחמשת מיני דגן, חייבת בחלה, אף שאין שיעור חלה מכל קמח בפני עצמו^ט. נחלקו הפוסקים^פ במי שהכין עיסות נפרדות ממני קמחים שונים, ואחר כך עירב את כל העיסות יחד, האם מצטרפות לשיעור חלה, ולמעשה מחמת הספק יש להפריש בלא ברכה^א.

הלש עיסות קטנות שאין בכל אחת שיעור חלה, והן 'נושכות' זו בזו – מצטרפות זו לזו בתנאי שהן מאותו המין או ממנים דומים^ב, וכן שאינו מקפיד על כך שיתערבו זו עם זו^ג. משום כך, עיסה של עוגה אינה מצטרפת עם עיסה של לחם, כיוון שטעמה שונה ומקפידים שלא יתערבבו זו עם זו.

מקורות והערות

[נד] ספר הכשרות למעשה (עמוד תד). [נה] שם סימן שכו סעיף א. [נו] שם ס"ק א, וכן כתב בביאור הגר"א (ס"ק ה). [נז] שם ס"ק ג ובנקודות הכסף. [נח] ראה באריכות בספר תבואת השדה (פרק ג סעיף יח). [נט] שו"ע (יו"ד סימן שכד סעיף ב). עיסה שמורכבת מקמח חיטה וקמח אורז, אף אם רובה אורז, אך מורגש בה טעם החיטה, חייבת בחלה (שו"ע שם סעיפים ט-י). אולם שאר מיני קטניות (מלבד אורז) או שאר מיני דגן (מלבד חיטה) אינם מצטרפים זה עם זה לשיעור חלה (ראה באריכות בספר תבואת השדה פ"ג סעיפים ג-ה). [ס] ראה ט"ז (סימן שכד ס"ק ב) וישועות יעקב (על גיליון השו"ע שם). [סא] בספר חלת לחם (סימן ג ס"ק ט) דן במי שלש עיסות נפרדות ממני קמחים שונים, שכל אחד מהם יש בו שיעור חלה, ואחר כך חזר ועירבם לעיסה אחת, כך שלכל עיסה היה שעת חיוב בפני עצמה, האם ניתן להפריש מכלל העיסה על כל הבלול בה, או שצריך לדקדק להפריש כל שהוא מכל מין ומין, וצ"ע למעשה. [סב] שו"ע (שם): "אם לש כל אחד לבדו ואין בו כשיעור, ומדבקו למין אחר, אין מצטרפין אלא בזה הסדר: החיטים אין מצטרפין אלא עם הכוסמין, הכוסמין מצטרפין עם כל אחד ואחד, השעורים מצטרפין עם הכל חוץ מעם החיטים, שיפון מצטרף עם שעורים וכוסמין ולא עם שיבולת שועל וחיטים, שיבולת שועל מצטרף עם שעורים וכוסמין ולא עם חיטים ושיפון, ולהרמב"ם כוסמין ושיבולת שועל ושיפון מצטרפין". [סג] שו"ע ורמ"א (שם סימן שכו סעיף א).

שיעור הפרשת חלה וצירוף עיסות לחיוב חלה ♦ תשובה ב

דרך נוספת לצרף את העיסות זו לזו היא 'צירוף כלי'. כך כתב השו"ע^א:
 "ואם אינם נדבקים, והם בסל אחד, הסל מצרפן ואפילו אחר שנאפה ונעשה פת. ואם נתנם על טבלא שאין לה לבזבז, אינם מצטרפים.
 הגה: ולכן כשמצרפם בכלי יזהר שלא יצא שום דבר למעלה מדופני הכלי, דהיינו שיהא כל כיכר אחד או עיסה למעלה מדופני הכלי.
 ויש מי שאומר שאם מכסה הפת במפה חשוב כמו כלי לצרפן".

מבואר, שכאשר העיסות או אף הלחמים האפויים נמצאים יחד באותו הכלי, מצטרפים לחיוב חלה (בתנאים האמורים לעיל). ראשונים ואחרונים^ב נחלקו האם העיסות שבסל מצטרפות זו לזו דווקא כאשר הן נוגעות זו בזו (אף שאין 'נושכות'), ועל כן למעשה יש להקפיד שיגעו זו בזו, ובלא זה יפריש בלא ברכה^ג. בדברי הרמ"א מבואר, שאין צריך שכל העיסה תהיה בתוך דפנות הכלי, אלא די בכך שמקצתה נמצאת בתוכו, וכן מבואר בש"ך^ד ובביאור הגר"א^ה על אתר. אולם יש מהראשונים^ו שהצריכו שכל העיסה תהיה בתוך הכלי, ועל כן לכתחילה ראוי לכסות את העיסה במפה כאשר היא בולטת מחוץ לכלי^ז.

כיסוי העיסות או הלחמים במפה מצרף כשמונחים בתוך כלי (וכגון שבולטים מחוצה לו כנ"ל), ונחלקו האחרונים^ח האם כיסוי מצרף גם כשמונחים על גבי שולחן (ללא שוליים), על כן המבקש לצרף יקפיד להניח בכלי או על כל פנים לפרוס מפה תחתיהן.

בנוגע לעיסות המונחות בתבניות קטנות שאין בכל אחת מהן שיעור חלה, נחלקו הפוסקים אם ניתן לצרף על ידי שייתן את כל התבניות בתוך כלי אחד ויכסה במפה^ט, ועל כן במקרה כזה יפריש בלא ברכה.

עיסות או מיני מאפה שנמצאו יחד בכלי אחד, שלא מתוך כוונה לצרפם לחיוב חלה, כתב בספר דעת קדושים^י שחייבים בחלה, אולם אם התכוון בפירוש שאינו רוצה לצרפם, אינם מצטרפים, בדומה לעיסות שמקפיד על עירובן.

מקורות והערות

[סד] יו"ד סימן שכה סעיף א. [סה] ראה ר"ש (חלה פ"ב מ"ד), ב"י (יו"ד סימן שכה), ביאור הגר"א (שם ס"ק ג), ט"ז (או"ח סימן תנז ס"ק ב) פר"ח (שם סעיף א), ומשנ"ב (שם ס"ק ז). [סז] כן הכריע הגרי"ש אלישיב (דרך אמונה ביכורים פ"ו ציון הלכה ס"ק שא), אולם בספר תבואת השדה (פ"ג סעיף כג) כתב שגם בלא נגיעה ניתן להפריש בברכה. [סז] ס"ק ד. [סח] ס"ק ז. [סט] כלבו (הו"ד בכף החיים, או"ח סימן תנז ס"ק כח). [ע] חזון עובדיה (פסח עמוד קעו). [עא] ראה ביאור הלכה (סימן תנז סעיף א) וכף החיים (שם ס"ק כה), ערוה"ש (יו"ד סימן שכה אות ה) וחזון עובדיה (פסח עמוד קעה). [עב] משנ"ב (סימן תנז ס"ק ז, וראה בביאור דבריו בקובץ זכרון שבת ואריה – חלה, הלכות חלה סעיף מ), וכ"כ ערוה"ש (שם אות ד), אולם במקום אחר (יו"ד סימן שכה אות ג) כתב שאינו מצטרף באופן זה, וכן הסתפקו בדבר כמה אחרונים (ראה תורת הארץ פ"ד אות צח, שש"כ פרק מב הערה לט, חזו"ע פסח ח"א עמוד קעב). [עג] השמטות לסימן שכד סעיף יא, וראה תוספות ר"פ (פסחים מח ע"ב) שאין מצטרף בלא כוונה, אולם בספר תבואת השדה (פ"ג סעיף כז) הוכיח שדעת הפוסקים אינה כן.

נחלקו הראשונים^{טז} האם עיסות שנאפו יחד בתנור מצטרפות לחלה, ולמעשה הכרעת הגר"א^{טז} שאינן מצטרפות, ויש מהספרדים^{טז} שמחמירים בכך לכתחילה. יש אומרים, שכשהתנור מחובר לקרקע^{טז} אינו מצרף גם לדעת הראשונים המחמירים, כי אין דינו ככלי. הסתפקו הפוסקים לגבי צירוף העיסות במקרה או במקפיא^{טז}, וכן בארונות אחסון שונים. למעשה, כיוון שדינים אלו שנויים במחלוקת בין הפוסקים, יש להחמיר ולהפריש בלא ברכה (או לחזור ולצרף בכלי כנ"ל ולברך)^{טז}, אולם במקום צורך יש להקל ולהימנע מהפרשה, כל שמונחים בכלי גדול או בכלי המחובר לחשמל או לקרקע. תבניות המונחות בעגלה, אינן מצטרפות זו עם זו, כיוון שאין לעגלה כלי קיבול.

ד. עיסה שנעשתה לחלק

פסק השו"ע^{טז}:

"נחתום שעשה עיסה לעשותה שאור לחלקה, חייבת בחלה, שאם לא תמכר יעשנה פת. אבל (שאור אדם) העושה עיסה לחלקה בבצק, פטורה".

מבואר, שכאשר מכין עיסה שיש בה שיעור חלה, אך דעתו לחלקה בעודה בצק לאנשים שונים^{טז} שכל אחד יקבל פחות משיעור חלה^{טז}, פטורה העיסה ממצוות הפרשת חלה. אולם, אם דעתו לחלקה לאחר האפייה, חייבת בחלה^{טז}. לאור זאת, כשעורכים מעמד 'הפרשת חלה', יש להקפיד שיצטרפו כמה משתתפים יחד בעיסה החייבת בחלה, ורק לאחר האפייה יחלקו את המאפים ביניהם, בלא שיקפידו איזה מאפה מקבל כל אחד.

פסקו השו"ע^{טז} והרמ"א^{טז}, שהעושה עיסה לחלק וחילקה, ולאחר מכן צירף לאחד החלקים עיסה נוספת והשלימה לשיעור חלה, פטורה מן החלה, מכיוון שחל עליה שם פטור בזמן שיכולה היתה להתחייב. אולם מכיוון שדעת כמה ראשונים^{טז} שבאופן זה מתחייבת העיסה בחלה, ראוי להפריש בלא ברכה.

מקורות והערות

[עד] דעת הרמב"ם (הלכות ביכורים פ"ו הלכה טז) שאינן מצטרפות, וראה (שם) בדרך אמונה סיכום שיטות הראשונים בזה. [עה] יו"ד סימן שכה ס"ק ג, וכן הסיק בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח סימן קט). [עו] כף החיים (או"ח סימן תנז ס"ק כב). [עז] דרך אמונה (שם) בשם ספר חלת לחם, וציין (שם) שיש חולקים גם בזה. [עח] ראה שמירת שבת כהלכתה (ח"ב פרק מב הערה לט). [עט] כהוראת כף החיים (הג"ל), תבואת השדה (פ"ג סעיף כח). [פ] יו"ד סימן שכו סעיף ב. [פא] כשדעתו לחלק את העיסה לחלקים שונים עבור עצמו, כגון שחלק מהעיסה אופה כעת, וחלק דעתו להקפיא ולאפות במועד מאוחר יותר, נחלקו הפוסקים האם חייבת העיסה בחלה, ולמעשה נהגו להפריש בברכה באופן זה. ראה סיכום הסוגיא באריכות בספר תבואת השדה (פ"ד סעיף ז). [פב] במידה וכוונתו שאחד החלקים יהיה בשיעור חלה, נחלקו הפוסקים האם העיסה כולה התחייבה בחלה, יש אומרים שעל כל העיסה חל חיוב חלה, ואם חילקה, צריך להפריש גם על החלק הפחות משיעור חלה, ויש אומרים שעל העיסה הפחותה מכשיעור לא חל חיוב חלה. על כן למעשה במקרה כזה, יפריש (בברכה) מהעיסה קודם שיחלקה, ואם כבר חילקה יפריש מהעיסה הגדולה ויתכוון לפטור גם את העיסה הקטנה (ראה כל זה בספר תבואת השדה שם סעיף ו בהערה). [פג] ט"ז (שם ס"ק ב) עפ"י הבי"י (שם). [פד] יו"ד סימן שכו סעיף ד. [פה] הראב"ד (השגות על הרמב"ם הלכות ביכורים פ"ז ה"ט) והר"ש (חלה פ"ד מ"ב).

סיכום

- א. מצוות הפרשת חלה נוהגת בחמשת מיני דגן בלבד.
- ב. יש להפריש חלה בלא ברכה מעיסה המכילה לפחות 1200 גרם קמח חיטה לבן, ובברכה מעיסה המכילה לפחות 2250 גרם, ויש נוהגים להפריש בברכה מעיסה המכילה 1560 גרם קמח.
- ג. בשאר סוגי קמח יש לשער לפי נפח, באופן זה: מעיסה המכילה 2500 סמ"ק קמח ומעלה, יפריש בלא ברכה, ואילו מעיסה המכילה 4320 סמ"ק קמח ומעלה, יפריש בברכה. במקום ספק יפריש בלא ברכה.
- ד. עירב מיני קמחים שונים מחמשת מיני דגן, מצטרפים זה עם זה לשיעור חלה. עירב עיסות מקמחים שונים שאין בהן שיעור חלה לעיסה אחת, יפריש בלא ברכה. יש להימנע מלצרף עיסות מקמחים שונים כשבכל אחת שיעור חלה בפני עצמה, לעיסה אחת.
- ה. עירב קמח חיטה עם אורז, כל שיש בעיסה טעם דגן מצטרפים זה עם זה לשיעור חלה.
- ו. עירב שאר מיני קטניות עם קמח מחמשת מיני דגן, או אף אורז עם שאר מיני קמחים (שאינם חיטה), אינם מצטרפים, ואין להפריש אלא אם יש כשיעור חיוב חלה מקמח החייב בחלה.
- ז. ניתן להפריש מעיסה שיש בה שיעור חלה על עיסה אחרת שיש בה שיעור חלה, אם הן מאותו המין כגון מקמח לבן על קמח מלא, אך אין להפריש מעיסה העשויה מקמח חיטה על עיסה העשויה משאר מיני דגן. אם העיסות שונות זו מזו, ומקפיד על צירופן (כגון עיסת לחם ועיסת עוגה, אף ששתיהן מקמח חיטה), יש להימנע מלהפריש מאחת על חברתה, ובמקום צורך ניתן להקל.
- ח. כשמפריש מעיסה על חברתה יש להקפיד לכתחילה שיהיו שתי העיסות לפניו באותו החדר, ואם הן נתונות בכלי יקפיד לקרב את הכלים עד שיגעו זה בזה. בדיעבד חלה ההפרשה גם מרחוק.
- ט. שתי עיסות או שני מאפים שאין בהם שיעור חלה, מצטרפים לחיוב חלה, אם אינו מקפיד על עירוב העיסות יחד, אם העיסות נוגעות ו'נושכות' זו בזו, או שהעיסות או הלחמים מונחים באותו הכלי. צירוף עיסות המצויות בכלים שונים או שחלק מהמאפים אינו נתון בתוך דפנות הכלי, יעשה באמצעות כיסוי במפה מלמעלה. יש להקפיד לכתחילה להניח את המאפים בכלים ולכסותם במפה, ולא להסתפק בכיסוי לבד.
- י. העיסות או המאפים מצטרפים לשיעור חלה, אף כשלא הניחם בכלי מתוך כוונה לצרפם. אולם אם התכוון בפירוש שאינו רוצה לצרפם, לא חל עליהם חיוב חלה.
- יא. עיסות נפרדות שנאפו יחד בתנור ובכולן יחד יש שיעור חלה, ראוי להפריש מהן חלה בלא ברכה, אולם אם התנור מחובר לקרקע אין להחמיר, וכל שכן שיש להקל בכך במקום צורך.

- יב.** עיסות שאין בהן שיעור חלה, שנאספו במקרה, במקפא או בארון אחסון אחד, ויש בכולן יחד שיעור חלה, ראוי להפריש מהן חלה בלא ברכה, ובמקום צורך יש להקל. מאפים שנמצאים בחדר קירור, אף אם הם מצויים על מדף אחד, אינם מצטרפים לשיעור חלה.
- יג.** עיסה שנעשתה בשיעור חלה, מתוך כוונה לחלקה בעודה עיסה לאנשים שונים (כפי שמקובל באירועי 'הפרשת חלה'), כך שלכל אחד לא תהיה עיסה בשיעור חלה, פטורה מחיוב חלה. על כן, אם רוצים להתחייב במצווה זו, יעשו במשותף עיסה החייבת בחלה ורק לאחר האפייה יחלקו את המאפים למשתתפים.
- יד.** עיסה בשיעור חלה שנעשתה לחלק, ונפטרה מחיוב חלה, אינה מצטרפת לאחר מכן לעיסות אחרות לשיעור חלה, אך ראוי להפריש בלא ברכה.

תשובה ג

הפרשת חלה מבלילה עבה ומבלילה רכה

שאלה:

האם צריך להפריש חלה מספינג' שמטוגן בשמן עמוק או מבלינצ'ס דק ביותר?
באיזה אופן יש להפריש חלה מעיסת פנקייק או מעוגת טורט?

תשובה:

א. הגדרת עיסה החייבת בחלה

במסכת חלה^פ, מבואר, שישנם מאכלים העשויים מקמח הפטורים מהפרשת חלה:
"הסופגנין והדובשנין והאסקריטין וחלת המשרת והמדומע פטורין מן החלה".

וביאר רש"י במסכת פסחים^פ:

"הסופגנין – עשויין כספוג. והדובשנין – מטוגנין בדבש, וכולן מין לחם. והאיסקריטין – עשויין כצפיחית, דמתרגמינן איסקריטון, שלשין עיסתן רכה מאד. המסרת – תרגום של מחבת. ופטורין מן החלה – דכתיב באכלכם מלחם הארץ – והני לאו לחם ניהו".

מבואר, שאחד המאפיינים של עיסה החייבת בחלה הוא שבלילתה לא תהיה רכה מאוד^פ,
וכן ביארו ראשונים נוספים^פ.

במסכת פסחים^פ, נחלקו רבי יוחנן וריש לקיש מהו אופן הכנת העיסה למאכל המחייב בחלה.
לדעת ריש לקיש עיסה שלא נאפתה בתנור, אלא טוגנה במחבת וכדומה, פטורה מן החלה.

מקורות והערות

[פ] פרק א משנה ד. [פז] לו ע"א. [פח] מפשט המשנה עולה, שישנם סוגים נוספים של עיסות הפטורות מחלה, כגון עיסה שמעורב בה דבש, אולם מסוגיית הגמרא (פסחים לו ע"א) מבואר, שהמאפיין של עיסות אלה הוא שהן אינן אפיוות באופן הרגיל, והעירו על כך המשנה ראשונה (חלה שם) והמקדש מעט (על הדעת קדושים סימן שכט ס"ק א). למעשה, מדברי הפוסקים עולה שעוגות חייבות בחלה, אולם ערוך השלחן (יו"ד סימן שכט סעיפים יב-יד) נקט שעוגת דבש וכדומה אינה חייבת בחלה (והעיר על דבריו בשו"ת מנחת שלמה ח"א סימן סח, וראה מש"כ בזה בספר הפרשת חלה כהלכתה פ"ד סעיף יג בהערה). כיוצ"ב, כתב בשו"ת מהרש"ם (ח"ב סימן יב וח"ח סימן פא) שרקיקים דקים פטורים מחלה, על פי פירוש הר"ש במשנה שם, שסופגנין היינו רקיקים דקים. אולם בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סימן רמב) דחה את דבריו, וכתב שכוונת המשנה לפטור רק את מה שלא נאפה כדרך פת. [פט] ראה ברטנורא ומפרשי המשנה (שם), אולם המשנה ראשונה (שם) העיר, שמהרמב"ם משמע שגם עיסה רכה חייבת בחלה, וראה גם בספר תורת הארץ (ח"א פ"ד). מאידך, בחידושי המאירי (פסחים לו ע"ב) מבואר להיפך, שלדעת הרמב"ם עיסה רכה אינה חייבת בחלה. [צ] לו ע"א.

לעומת זאת לדעת רבי יוחנן רק עיסה שנאפתה בחמה או שהתבשלה במים או שטוגנה בשמן עמוק^{צא}, אינה חייבת בחלה, והשו"ע^{צב} פסק כרבי יוחנן.

תוספות^{צג} סייגו בשם רבינו תם, שמחלוקת האמוראים אינה אלא לגבי בלילה רכה, אולם בלילה עבה לעולם חייבת בחלה, אף אם לא אפאה בתנור, וזה לשונם:

"ואומר רבינו תם דדוקא בבלילתו רכה פליגי דר' יוחנן סבר אפייתו באילפס עושהו לחם וחייב בחלה ור"ל סבר אין עושהו לחם ופטור, אבל בלילתו עבה כולי עלמא מודו דחייב בחלה אפי' על ידי משקה, דהא חיוב חלה הוי משעת גלגול כדמוכח בכמה דוכתי וכן משמע במס' חלה דתנן עיסה שתחלתה וסופה סופגנין פטורה מן החלה תחלתה סופגנין וסופה עיסה תחלתה עיסה וסופה סופגנין חייבת בחלה".

לדעת ר"ת אין לפטור את העיסה מחלה, אם נעשתה מבלילה עבה, אף אם לבסוף לא אפאה. לעומת זאת, כתב הר"ש^{צד}:

"ומיהו נראה דעיסה גמורה נמי פטור כדמוכח בפ' כיצד מברכין, דתני ר' חייא לחם העשוי לכוותח פטור מחלה... אלמא אף על גב דמשעת גלגול קאתי חיוב חלה, כיון דגלגל אדעתא לאפות בחמה מפטרה דסופו לבטל מתורת לחם".

לדעת הר"ש, וכך היא גם דעת הרמב"ן^{צה}, עיסה מבלילה עבה, שכוונתו לבשלה, פטורה מחלה. למעשה, פסק השו"ע^{צג} כדעת הר"ש והרמב"ן, אולם הש"ך^{צז} כתב שצריך לחשוש לשיטת ר"ת ולהפריש חלה בלא ברכה. לאור זאת, סופגניות, זלאביה, ספינג' וכדומה, העשויים מבלילה עבה ומטוגנים בשמן עמוק, וכן קניידלך^{צח} העשויים בלילה עבה ומבושלים במים, יש להפריש מהם חלה בלא ברכה.

ב. מועד הפרשת חלה מבלילה רכה

מדברי ר"ת משמע, שאין אפשרות להפריש חלה מעיסה שבלילתה רכה, אלא לאחר שיאפנה, וכן מפורש בתוספות בכמה מקומות^{צט}. יש להסתפק לשיטת ההלכה, שכוונה לבשל פוטרת מחיוב חלה, האם יש לומר גם לחומרא, שכוונה לאפות את הבלילה הרכה מחייבת הפרשת חלה אף בעודה עיסה. בספר תורת הארץ^צ דן בהרחבה בספק זה, ולבסוף דייק מלשון ספר התרומה^ק, שכל עוד הבלילה רכה – אינה בכלל עיסה, ועל כן לא ניתן להפריש

מקורות והערות

[צא] תוספות (פסחים לו ע"ב ד"ה דכולי עלמא) על פי הירושלמי. אולם אם נתן במחבת מעט שמן בכדי שלא ידבק, חייבת העיסה בחלה. [צב] יו"ד סימן שכט סעיף ב. [צג] שם. [צד] חלה פ"א מ"ה, והביא את דבריו הרא"ש (פסחים פ"ב סימן טז). [צה] הלכות חלה דף כו ע"א. [צז] יו"ד סימן שכט סעיף ג. [צח] שם ס"ק ד, וכן הורה הגר"ע יוסף (חזון עובדיה יום טוב עמוד סח) למעשה, שטוב להחמיר בכך (וראה בספר תבואת השדה פ"ה סעיף ג בהערה, שזאת משנתו האחרונה). [צח] לרוב אם עושים קניידלך מקמח מצה, הופרשה כבר חלה מהמצות, ואין צריך להפריש שנית. [צט] ב"ק צד ע"א ד"ה ואפאה, ב"מ פט ע"א ד"ה יצא, בכורות כז ע"א ד"ה בריש. [ק] ח"א פרק ד אות צב והלאה. [קא] סימן פה.

הפרשת חלה מבלילה עבה ומבלילה רכה ♦ תשובה ג

ממנה עד שתאפה בפועל, וכן העלו למעשה רבים מהפוסקים^א. אולם יש מהפוסקים^ב שכתבו, שאין לסמוך על סברא זו להקל, ועל כן אם היה שיעור חלה בבלילה, יש לחשוש שהתחייבה בחלה בעודה בלילה, אף שלאחר האפייה לא יהיה שיעור חלה בכל תבנית, ולמעשה לא יחול חיוב חלה לאחר האפייה, ועל כן נדרש להפריש מהבלילה, וכך נהוג בגופי כשרות שונים.

למעשה, בכדי לחשוש לסברת המחמירים, ובכדי למנוע חשש לכך שיצטרפו התבניות לאחר מכן^א, ויתחייבו בחלה בלא שישומו לב לכך^ב, וכן בכדי לזכות במצוות הפרשת חלה כהלכתה^א, יש לצרף את התבניות לאחר האפייה תחת כיסוי אחד^ב, ולהפריש מהן בלא ברכה. במקום שקיים חשש שישכחו להפריש לאחר האפייה, יש להפריש חלה מהבלילה בלא ברכה (וטוב לומר 'הרי זו חלה משעת האפייה' ולהשליכה רק לאחר האפייה, בכדי שהחיוב יחול באותה שעה), ולחזור ולהפריש שנית בלא ברכה לאחר האפייה^א.

כך יש לנהוג בעוגות טורט, וופל בלגי וכדומה, העשויים בלילה רכה ולאחר הכנתם יש להם תואר פת.

ג. הפרשת חלה מבלילינים ופנקייק וכדומה

הגמרא במסכת ברכות^א דנה בחיוב חלה במיני עיסות שונות:

"טרוקנין חייבין בחלה. וכי אתא רבין אמר רבי יוחנן: טרוקנין פטורין מן החלה. מאי טרוקנין? אמר אביי: כובא דארעא.

ואמר אביי: טריתא פטורה מן החלה. מאי טריתא? איכא דאמרי: גביל מרתח, ואיכא דאמרי: נהמא דהנדקא; ואיכא דאמרי: לחם העשוי לכותח".

מקורות והערות

[קב] כן מבואר בראש יוסף (פסחים לו ע"א), וכן פסקו בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן סח), בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח סימן קט), ובשו"ת שבט הלוי (ח"ח סימן רמד), וכן דעת הגר"א וייס (זכרון שבתי ואריה-חלה, מבי רב סימן ו). בדיעבד אם הפריש קודם אפיה, כתב בדרך אמונה (ביכורים פ"ו ס"ק קה) שיפריש שנית בלי ברכה, וראה בספר תבואת השדה (פ"ה סעיף יד בהערה) שהשיג עליו. [קג] שו"ת להורות נתן (ח"ז סימן פב). [קד] ראה לעיל תשובה ב סעיף ג, שהפוסקים נחלקו על צירוף המאפים בתנור או במקרה. כמו כן, עשוי להיווצר צירוף של המאפים על גבי שולחן ההגשה, במידה ויש לו שוליים בולטים. [קה] רא"ש (ביצה פ"א סימן יג), ב"ח (או"ח סימן תנז). בספר תורת הארץ (שם אות קב) כתב, שמאפים השייכים לציבור ומתחלקים לאנשים רבים, ספק אם חייבים בחלה, ולדבריו ספק אם ישנה חובת הפרשת חלה בצה"ל. אולם בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן סח) חלק על דבריו, והעלה שאין לפטור מטעם זה. [קו] שו"ע (יו"ד סימן שכד סעיף יד). בש"ד ובט"ז (שם) ביארו שכאשר אינו מתכוון להפקיע עצמו מהמצווה אין בכך איסור, כגון כשאין לו אלא מעט קמח, או כשאינו צריך אלא לעיסה קטנה. משמע, שכאשר צריך לעיסה גדולה, ראוי לעשות באופן שיתחייב בחלה. אולם, כיוון שדרך עשייתו כאן אינה גוררת חיוב חלה לדעת רוב הפוסקים, וגם האפשרות לצרף אחר כך את הכלים לא תגרוור חיוב וודאי, כיוון שהתבניות מונחות בכלים נפרדים ואין אפשרות לצרף את המאפים עצמם לכלי אחד, על כן נראה שאין לחייב לצרף את התבניות מטעם זה לכשעצמו, אף שהמחמיר בכך תבוא עליו ברכה. [קז] ראה לעיל תשובה ב סעיפים ב-ג. [קח] תשובות והנהגות (ח"ב סימן תקנט), וכן נהוג בצה"ל ובגופי כשרות רבים. [קט] לו ע"ב.

ופירש רש"י:

"כובא דארעא - עושה מקום חלל בכירה, ונותן בתוכו מים וקמח, כמו שעושין באלפס.

גביל מרתח - נותנים קמח ומים בכלי, ובוחשין בכף, ושופכין על הכירה כשהיא נסקת.

נהמא דהנדקא - בצק שאופין בשפוד ומושחים אותו תמיד בשמן או במי ביצים ושמן.

לחם העשוי לכותח - אין אופין אותו בתנור אלא בחמה".

וכן פסק השו"ע^ק:

"טריתא, דהיינו עיסה שבלילתה רכה, ושופכין אותה על הכירה ומתפשט עליה ונאפית, פטורה. אבל אם יש בכירה גומא ושופכין אותה לתוכה, חשוב לחם וחייב".

בלשונות הפוסקים הוזכרו כמה הבדלים בין טרוקנין לבין טריתא.

הפמ"ג^ק כתב:

"ועיין לבוש משמע טרוקנין מן התורה לא הוי לחם, כי אם קביעות עושה לחם, ומדרבנן. וטריתא בלילה רכה מאוד, משמע דזה ההבדל בין טרוקנין לטריתא.

ובמ"א משמע שההבדל זה בגומא ויש בו תאר לחם, וזה מתפשט ואין בו תאר לחם".

והוסיף לבאר:

"ולענין חלה יש הפרש בין טרוקנין דהוה קצת לישא חייב בגלגול, ובין טריתא (ש)בוחשין "בכף", כפירוש רש"י ברכות ל"ז ב, וליכא גלגול, אף על פי שאח"כ נאפה ויש בו תואר לחם לא מחייבת בחלה דבתר גלגול אזלינן".

אם כן, מדבריו עולים שני הסברים שונים להבדל שבין טריתא לטרוקנין:

א. עיסת טריתא רכה יותר מעיסת טרוקנין^ק. את הטריתא מערבבים בכף, ולא לשים ביד כדרך עיסה^ק.

ב. צורת ההכנה של הטריתא היא על ידי התרחבות העיסה במחבת (לעומת טרוקנין שנאפה בגומא שיש לה בית קיבול). בשו"ע הרב^ק הוסיף, שכל שהעיסה נעשית בתוך כלי עם שוליים היא בכלל טרוקנין.

לאור הגדרות אלה, כתב הגר"א וייס למעשה^ק:

"ונראה להלכה, דאותן פנקייקס ששופכים על גבי משטח והן מתפשטין, פטורין מן

מקורות והערות

[ק] יו"ד סימן שכט סעיף ה. [קיא] או"ח סימן קסח א"א מ-מא. [קיב] הבחנה כעין זו מצאנו גם בשו"ת התשב"ץ (ח"ב סימן רצא). [קיג] יש מהאחרונים שמשמע מדבריהם שזוהי הגדרה אחת, ויש מהאחרונים שנראה מדבריהם שאלו שתי הגדרות שונות, ונפקא מינה לגבי עיסה שמתערבת בכף אף שהיא עבה מעט. [קיד] לוח ברכת הנהנין (פ"ח סעיף ט). [קטו] קובץ זכרון שבתי ואריה (חלה, מבי רב סימן ו), וכן כתב הגר"ד יוסף (ספר

הפרשת חלה מבלילה עבה ומבלילה רכה ♦ תשובה ג

החלה. דהלא בלילתן רכה ביותר, והם גם מתפשטין ולכו"ע פטורין מן החלה. אך אותן שיש במשטח שלהם גומות קטנות, מעין קוביות קוביות, יש להסתפק אם דינם כגומא, ויש להפריש מהם חלה בלי ברכה. ונשאלתי במה שנהוג בצבא ששופכים על משטח, ושמים 'רינג' דהיינו עיגול של מתכת על גבי המשטח, ושופכים לתוך הרינג כדי שלא יתפשט, אבל הרינג אינו חלק של המשטח, ונראה לכאורה שדומה לטריטא ופטורה מן החלה".

אף שהתבאר לעיל שמאכל שנעשה בתוך כלי עם דפנות חייב בחלה, לגבי 'רינג' שאינו עוצר את התרחבות העיסה על גבי המשטח אלא רק מגביה מעט את הבליטה, הכריע הגר"א וייס שאינו מחייב הפרשת חלה^{קטז}.

אולם בהלכות ברכות (שהושוו להלכות חלה^{קצ}), כתב השו"ע^{ק"ח}:

"לחמניות, אותן שבלילתן עבה שקורין אובליא"ש, לחם גמור הוא ומברך עליו המוציא ובהמ"ז. ואותן שבלילתן רכה ודקים מאוד שקורין נבלא"ש, מברך עליהם בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלוש".

בביאור ההבדל בין שני סוגי הלחמניות, כתב בספר עמק ברכה (לאביו של השל"ה), שתלוי הדבר בעובי העיסה, וכן הביאו בשמו הב"ח, המג"א והט"ז, אולם לא הוגדר בדבריהם מהו שיעור העובי הנדרש לחיוב חלה, ובשל כך כתב בספר בגדי ישע"ט, להחמיר בכל מאכל שהוא עבה מעט. בגדר הדבר נחלקו האחרונים: בשו"ת גינת ורדים^{קכ} כתב, שעובי העיסה תלוי בסמיכות שלה ובכך שניתן ללוש אותה מעט, ולעומתו בעל המחנה אפרים^{קכא} כתב שהדבר תלוי בעובי המאפה בפועל, ובדומה לכך, משמע גם מלשונו של שו"ע הרב^{קכב}:

"וכן טרוקנין שכוללין קמח במים בלילה רכה יותר מדאי, אלא ששופכין לתוך גומא וחלל שבכירה או תנור עד שנעשה עב קצת אחר האפייה, וכן אם שפך הרבה לתוך המחבת עד שנעשה עב קצת אחר האפייה (שקורין בלינעס). אבל אם לא שפך לתוך גומא אלא על גבי קרקע הכירה והתנור ומתפשט שם עד שנעשה דק מאד אחר האפייה, והיא נקראת טריטא, אין עליה תורת לחם כלל לענין חלה, ואין מברכין עליה אלא בורא מיני מזונות ומעין ג' אפילו קבע סעודתו עליה. וכן אם שפך מעט מבליטה רכה יותר מדאי לתוך מחבת רחבה ומתפשטת שם על שולי המחבת ונעשה דק מאד גם אחר האפייה (שקורין בלינצעס), אין קביעות מועלת בהן כמו בטריטא".

בעקבות דברי האחרונים הנ"ל, דנו כמה מפוסקי דורנו במאכלים שנעשים באופן של התרחבות על גבי המחבת, אך למעשה יש להם מעט עובי.

מקורות והערות

הלכה ברורה סימן קסח סעיף כח). [קטז] אולם בספר הלכה ברורה (שם) כתב, שאם יש שפה למשטח הטיגון חייב בחלה. [קצז] ראה בית יוסף (או"ח סימן קסח). [קצח] או"ח סימן קסח סעיף ח. [קצט] סימן קסח סעיף ח. [קכ] או"ח כלל א סימן כד. [קכא] בתשובה שהודפסה בספר פרח שושן (כלל א סימן ד). [קכב] סדר ברכת הנהנין פרק ב סעיף ו.

בספר שו"ע המקוצר^{קכ} דן ביחס ללחוח התימני:

"ככרות לחוח העשויות נקבים נקבים בצידם העליון אם הם עבים באמצעיתם כשמונה מילימטר או יותר צריך להפריש מהם חלה בברכה... ואם עובין מארבעה עד שבעה מילימטר יש להפריש בלא ברכה, וכשהעובי שניים או שלושה מילימטר פטורים לגמרי, דכיון שהם כל כך דקים אינם נחשבים לחם, והוא הדין לרקינים הנקראים בשם בלינטש חביתיות, שהם פטורים מטעם זה".

הגדרה נוספת כתב בספר תבואת השדה^{קכ}, על פי דיוק לשון רש"י הנ"ל, שדווקא עיסה שנעשית מוכנה לאלתר עם שפיכתה על המחבת ורתחתה, פטורה מהפרשת חלה, לעומת זאת לחוח, שאינו נעשה מוכן לאלתר, אלא לאחר מספר דקות ואין מניחים אותו דווקא על משטח רותח, יש להפריש ממנו חלה בלא ברכה מספק.

שתי שיטות אלו הובאו בילקוט יוסף^{קכ}:

"עיסה שבלילתה רכה ודלילה ונוזלית, כגון עיסה המיועדת לאפיית הבלינצ'ס והלחוח"ח, וכאשר שופכים את העיסה לתוך המחבת ללא משקה, היא מתפשטת ונאפית, יש אומרים שחובת הפרשת חלה ממנה תלוי בעובי המתקבל לאחר האפייה, אם המאפה שנאפה דק מאד, כגון הבלינצ'ס, וכן הבצק של הוופל, והלחוח"ח, פטורה מהפרשת חלה. ואם המאפה הוא עבה כ - 8 מ"מ, כמו במינים מסויימים של הלחוח"ח, חייבת בהפרשת חלה. וההפרשה תיעשה לאחר האפייה, ויקח את כל הלחוח שיש בהם שיעור הפרשת חלה [בקמח], ושיימם בסל אחד או שייכסם במפה ויפריש חלה בברכה.

ויש אומרים שהדבר תלוי אם העיסה בלילתה רכה והיא נוזלית כמים, ושופכים אותה על מחבת חם, ומיד היא מתפשטת ונאפית, פטורה מהפרשת חלה, וכגון הבלינצ'ס שזמן אפייתו על המחבת הוא כ - 30 שניות. אבל אם לוקחים עיסה דלילה זו, ואופים אותה בתנור או על המחבת, ומאפה זה זקוק לזמן אפייה, ואינו נאפה מיד, חייב בהפרשת חלה, וכגון עוגת טורט או הלחוח המצוי כיום ואת החלה יפריש לאחר האפייה. ואם הלחוח דק שמיד עם התפשטותו על המחבת הוא נאפה, דינו כדין הבלינצ'ס שפטור מהפרשת חלה".

לשתי השיטות הנ"ל, נראה שלעיתים פנקייק יהיה חייב בהפרשת חלה, ועל כן בכדי לצאת מידי ספק, יש להורות למעשה, להפריש חלה מפנקייק ושאר מאכלים שיש להם מעט עובי, אך אין לברך על ההפרשה, ואין צריך להחמיר להפריש גם מהבלילה. לעומת זאת, כשמכין חביתיות דקות ביותר, פטור מהפרשת חלה.

מקורות והערות

[קכג] ח"ה סימן קע סעיף יט. [קכד] פרק ה סעיף יד בהערות. בספר חתת לחם (מובא בדרך אמונה הלכות ביכורים פרק ו ציון ההלכה רג) כתב שחובת הפרשה מלחמניות, היא רק כאשר מוכנות הם בתנור ולא כאשר מוכנות הם על גבי כירה. [קכה] קיצור שו"ע ילקוט יוסף (יו"ד סימן שכט סעיף ד).

הפרשת חלה מבלילה עבה ומבלילה רכה ♦ תשובה ג

בכדי להפריש חלה מפנקייק, יש להקפיד לצרף את הפנקייקים המוכנים בכלי אחד לשיעור חלה^{קב}, ולהפריש על כל הפנקייקים המוכנים. אם מכינים את הפנקייקים לאכילה מיידית, כגון בחדר האוכל, יש להקפיד שלא לאסוף אותם בכלי באופן שיבואו לכדי צירוף לשיעור חלה. כל שלא נאספו הפנקייקים בכלי לשיעור חלה, אין איסור לאוכלם בלא הפרשת חלה, אף שיש שיעור חלה בבליה הנוזלית, שכן הפנקייקים שחולקו לצלחות לא ישובו להצטרף בכלי אחד.

סיכום

א. עיסה מבלילה עבה, שדעתו לאפותה או לטגנה במעט שמן – יפריש ממנה חלה בברכה, אך אם דעתו לבשלה במים או בשמן עמוק (כגון סופגניות, ספינג' וכדומה) – יפריש בלא ברכה, ואם היתה דעתו לבשלה, ולבסוף נמלך ואפאה ואפילו אפה ממנה רק מעט, חייב להפריש ממנה חלה בברכה.

ב. עיסה מבלילה רכה הנעשית בתוך כלי (כמו עוגה בחושה) חייבת בהפרשת חלה לאחר האפייה, אם הצטרפה העיסה לשיעור חלה. כיוון ששיעור הקמח במאפים אלה מועט, יש לצרף את התבניות זו לזו באמצעות כיסויין בכיסוי אחד, ולהפריש מהן חלה בלא ברכה. כשקיים חשש שישכחו להפריש חלה לאחר האפייה, יפרישו חלה בלא ברכה מהבליה, ולאחר האפייה יצרפו את התבניות ויפרישו חלה שנית בלא ברכה.

ג. עיסה מבלילה רכה ביותר, שאין לה תואר לחם, פטורה מהפרשת חלה. הואיל והגדרה זו שנויה במחלוקת בין הפוסקים, המכין עוגת טורט או ופל בלגי, יפריש חלה בברכה אם הצטרפו המאפים לשיעור חלה. לעומת זאת, המכין פנקייק וכדומה, שהוא מעט עבה, יפריש חלה בלא ברכה, והמכין חביתיות דקות ביותר, אינו צריך להפריש חלה כלל.

מקורות והערות

[קכו] כפי שהתבאר לעיל תשובה ב סעיף ב.

תשובה ד השלכת החלה לאשפה

שאלה:

כיצד יש לנהוג בחלה שהופרשה מהעיסה בצה"ל?

תשובה:

א. מקור הדין

המשנה במסכת תמורה^{קכז} מפרטת את איסורי ההנאה שטעונים שריפה:
 "ואלו הן הנשרפין: חמץ בפסח – ישרף, ותרומה טמאה, והערלה, וכלאי הכרם. את
 שדרכן לשרוף – ישרוף, ואת שדרכן להקבר – יקבר".
 ומבאר הגמרא^{קכח}, שכוונת המשנה להבחין בין מאכלים למשקים:
 "הא כיצד: אוכלין – בשרפה, משקין – בקבורה".

במסכת שבת^{קכט} מבואר, שמצווה לשרוף תרומה טמאה בדומה לקדשים שנטמאו:
 "אמר רב: כשם שמצווה לשרוף הקדשים שנטמאו, כך מצווה לשרוף את התרומה
 שנטמאת. ואמרה תורה: בשעת ביעורה תיהני ממנה. היכן אמרה תורה? – מדרב
 נחמן. דאמר רב נחמן אמר רבה בר אבונה: אמר קרא ואני הנה נתתי לך את משמרת
 תרומתי – בשתי תרומות הכתוב מדבר, אחת תרומה טהורה ואחת תרומה טמאה.
 ואמר רחמנא לך – שלך תהא, להסיקה תחת תבשילך".
 מכאן, ששורפים תרומה שנטמאת, ואף מצווה יש בדבר, וכן למדנו שמותר לכהנים ליהנות
 משריפת התרומה, כגון על ידי שמסיקים בה תחת התבשיל.
 שריפת קודשים היא מצווה מהתורה, כפי שנלמד במסכת פסחים^{קל}:
 "אמר קרא בקדש באש תשרף, בקדש – בשריפה, ואין כל איסורין שבתורה בשריפה".
 אולם לגבי תרומה, הסתפקו התוספות^{קלא}, האם המצווה לשורפה היא מן התורה או מדרבנן:
 "ע"כ נראה דשריפה דוקא משום דדמיה לקדש ומדרבנן, א"נ מדאורייתא מדאיכרי
 קדש".
 אף שמקורות אלו עוסקים בתרומה, הוא הדין גם לגבי חלה, שאף היא בכלל תרומה.

מקורות והערות

[קכז] פ"ז מ"ה. [קכח] תמורה לד ע"א. [קכט] כה ע"א. [קל] כד ע"א. [קלא] שבת שם ד"ה כה. בחידושי הריטב"א נקט בסתמא שיש בכך מצווה מן התורה.

ב. האם חובה דווקא לשרוף את החלה

במסכת סוכה^{קל} מבואר שלולב של עבודה זרה פסול משום שהוא עומד לשריפה, בעוד שלולב של ערלה פסול מטעמים אחרים. למד מכך הריטב"א^{קל}:

"ומשום הכי תני לה במתניתין כל חד באנפי נפשיה דהיינו של אשרה ושל עיר הנדחת חייב בשריפה, ושל ערלה אינו בחיוב שריפה אבל עומד לכך וא"א ליהנות בשריפתו, ושל תרומה טמאה חייב שריפה ואפשר ליהנות בשריפתו".

מדברי הריטב"א עולה, שאיסורי ההנאה הנשרפים, שפורטו במשנה בתמורה, אינם שווים בדינם. בעוד שעבודה זרה חייבים לשרוף ואף אסור ליהנות משרפתה, תרומה טמאה חייבת בשריפה אך מותר (לכהנים) ליהנות בשעת השריפה, ואילו ערלה אין חובה לשרוף אף שכך דרך ביעורה. בלשון הריטב"א, לא התבאר מהו גדר דין השריפה בערלה, ומסתבר לומר כפי שכתב בשו"ת חת"ס^{קל}:

"הנלע"ד חילוק בין חמץ לשארי איסורי הנאה, דחמץ מצוין להשביתו במצות עשה וכל שעתא ושעתא עובר במ"ע, משא"כ שארי איסורי הנאה אפילו כלאי הכרם וערלה דאתי מיני, וכתבו תוס' סוף תמורה דמשו"ה אפרן מותר, דאין לך שנעשה מצותו ומועלים בו דמשמע דאיכא מצות עשה בהשבתתן מן העולם, מ"מ לא נ"ל שיהיה מצוה לבערו, אלא אם מבערו באש מצוה קעביד. דהרי הרמב"ם בהלכות ערלה לא הזכיר מצוה זו, וכן בש"ע בהלכות ערלה לא נזכר מזה כלום, רק בסוף הלכות פסולי המוקדשין הזכיר ערלה מהנשרפין. גם לא ראיתי רבתי נזהרים בשריפת פרי ערלה, ואף על גב דנ"ל ערלה בחוץ לארץ שאני, מ"מ האמת נ"ל כנ"ל".

החתם סופר מחדש, שישנם מצבים שבהם אין חובה גמורה לשרוף, ואף על פי כן השורף – מקיים בכך מצוה. אולם לגבי תרומה מבואר מדבריו שצריך דווקא לשורפה, ולא להסתפק בדרכי איבוד אחרות, וכן דעת רבים מהראשונים^{קל}, וכפשוט לשון הגמרא הנ"ל "מצוה לשרוף את התרומה".

אולם, מדברי רש"י עולה שאין חובה דווקא לשרוף את התרומה הטמאה. במסכת תמורה מבואר^{קל}: "כל הנשרפים לא יקברו", ולדעת הראשונים הנ"ל, מסתבר שאין לקבור את הנשרפים משום שמבטל את המצווה לשורפם. אולם רש"י שם כתב: "דלמא אתי איניש ואשכח להו ואכיל להו"^{קל}, ומשמע שאין מצוה לשרוף, אלא רק חשש לתקלה. רעק"א בגיליון הש"ס על אתר, העיר על דברי רש"י:

"קשה לי למאי צריך טעמא לזה כיון דמצותו בשרפה פשיטא דלא יקבר לבטל מצותו".

מקורות והערות

[קלב] לה ע"א. [קלג] סוכה שם. [קלד] או"ח סימן קפ. [קלה] תוספות ותוספות הרא"ש (שבת שם ד"ה כך), רמב"ן (שבת קכה ע"ב), ריטב"א ומאירי (שבת כה ע"א). [קלז] שם. [קלז] וכ"כ הברטנורא (שם).

רש"י במסכת שבת^{קלח} ביאר את המצווה לשרוף תרומה טמאה בשני אופנים:

"מצוה לשרוף את התרומה שנטמאת – דדמיא לקדש, ועוד: משום תקלה".

לטעמו השני של רש"י, מבואר שהמצווה לשרוף תרומה טמאה עניינה למנוע תקלה, והעירו התוספות^{קלט}, שלטעם זה אין צריך דווקא לשרוף, אלא ניתן לכלות את התרומה באופנים אחרים, כגון שיפורר ויזרה לרוח או ישליך לים. כך מבואר גם בדברי רש"י במסכת פסחים^{קמ}, שנקט בסתמא שמוותר להאכיל תרומה טמאה לבהמה ובכך לכלותה. הרי, שלדעת רש"י (כפי שביארו בדבריו הראשונים) אין חובה דווקא לשורפה, אלא יש לכלותה בכל אופן שימנע את החשש לתקלה.

בדברי האחרונים מצינו כמה הסברים בשיטתו:

א. הרש"ש^{קמא} חידש, שגם לשיטת רש"י מצווה וחובה לשרוף את התרומה הטמאה, אלא שלדעתו גם אכילת בהמתו מהווה כעין שריפה. אולם ביאור זה אינו מתיישב אלא בדברי רש"י במסכת סוכה, ולא בדבריו בתמורה ובשבת, שאין כל מצווה בשריפה אלא רק כדי להסיר מכשול.

ב. באופן אחר ביאר בשו"ת חתם סופר^{קמב}:

"דודאי צ"ל להנקברים היינו דסגי בגניזה, והנשרפים היינו שצריך שיעשום אפר או עפר אחר שירקבו ויתמקמקו, ועד אותו זמן לא נתקיים מצותו".

לדבריו, מן התורה אין צריך דווקא לשורפה, אך צריך לאבדה לגמרי עד שתהפוך עפר או אפר, בכל דרך שהיא ואף בקבורה. אלא שחכמים חששו שיבוא לכלל תקלה אם תמצא התרומה קודם שתכלה, ועל כן תיקנו לשורפה ולאבדה מיד.

באופן דומה, כתב בספר שבת של מ"ק^{מג}:

"ונראה להליץ בעד רש"י ז"ל דלא יקברו דווקא משום דילמא אתו אינשי ומשכחי להו ואכלי להו ואיכא תקלה כדפירש רש"י ז"ל גופיה התם בסוף תמור', אבל שאר ביעור כגון פירור והשלכה לים כמבואר בפסחים הן לפת הן לחיטי באופן דליכא תקלה דומיא דשריפה היא ושרי".

מבואר מדבריו, שלשיטת רש"י די לאבדה בכל אופן שלא יבוא לכלל תקלה, ולא הרחיקו חכמים אלא דווקא מקבורה, משום שבאופן זה עלולה להיגרם תקלה.

ג. יש מהאחרונים^{קמד} שביארו, שלדעת רש"י אין כלל חובה לשרוף קדשים, אלא שהשורף מקיים בכך מצווה, ואם אינו שורף אינו בכלל 'מבטל מצווה', בדומה לדברי החת"ס שהובאו לעיל, ביחס לערלה וכלאי הכרם.

מקורות והערות

[קלח] כה ע"א. [קלט] שם ד"ה כך. [קמ] מו ע"א ד"ה כיצד, וכן עולה מדבריו בביצה כז ע"ב ד"ה חלה שנטמאה. [קמא] פסחים כא ע"ב. [קמב] אור"ח סימן קד. [קמג] שבת שם. [קמד] כלי חמדה

השלכת החלה לאשפה ♦ תשובה ד

ד. באופן קיצוני יותר ביאר בשו"ת חלקת יעקב^{קמ}, שלדעת רש"י אין כלל מצווה בשריפת תרומה, אלא שדינה בשריפה לעניין שאפרה מותר אחר שריפתה, בשונה מאיסורי הנאה שדינם בקבורה, שאפרם אסור.

נמצא, שלדעת רש"י על פי הבנת רוב האחרונים, אין חובה לשרוף את התרומה, אלא די באיבוד בדרך אחרת, כל שלא יבוא לידי תקלה. לעומת זאת, לדעת התוספות ורוב הראשונים^{קמו} מצווה לשורפה, ומשמע שאין אפשרות אחרת לקיים את המצווה^{קמז}.

ג. הפנהג להשליך את החלה לאשפה

השו"ע^{קמח} והרמ"א^{קמט} נקטו באופן פשוט שחלה טמאה נשרפת, ולא הזכירו כל אפשרות אחרת, ומשמע שפסקו כדעת רוב הראשונים הנ"ל.

למרות זאת, החכמת אדם^{קכ} ציין שנהגו בזמנו להשליך את החלה, והוא מערער על כך: "החלה וכן התרומה בזמן הזה שהוא טמא צריך לשרוף דוקא, ולא כמו ששמעתי שנהגין לאבדו או לזרוק לים".

בדומה לכך, הובא בשם הגר"ע יוסף^{קנא}:

"לפיכך גם כיום יש מצוה בשריפת החלה, וכבר הזהיר על כך מרן אאמו"ר שליט"א, הובאו דבריו בספר תבואות השדה (על הלכות חלה, פרק ח סעיף א). ושם העיר על מה שיש נשים המרצות ומפרסמות שאין חובה כיום לשרוף את החלה, ודי במה שעוטפים ומשליכים את החלה לאשפה, והן טועות, ואין לשמוע להן".

אולם, בדברי הפוסקים האחרונים מצאנו שהתירו באופנים שונים להימנע משריפת החלה. בשו"ת מהר"י שטייף^{קנב}, דן במי שאין באפשרותו לשרוף את החלה, וכתב כמה אפשרויות אחרות:

"ואם אי אפשר לשרפה בבית, יש לשרפה בשוק כמו שנוהגים פה לשרוף החמץ. ואם גם זה אי אפשר, י"ל שיקברו בכדי להסיר ממכשול, ובשעת הדחק נראה דיש לכורכה בב' כריכות בנייר, ושוב יש ליתנה לתוך הכלי שמונחים החפצים שמשליכין לחוץ,

מקורות והערות

(חיי שרה ג), הגר"א וייס (קונטרס זכרון שבת וזריה - הלכות חלה, מבי רב סימן ב). [קמה] יו"ד סימן קפו. [קמו] בפירוש משנה ראשונה (חלה פ"ד מ"ח) כתב, שלא נמצא ברמב"ם מצווה לשרוף תרומה טמאה, אולם בשו"ת מנחת יצחק (ח"ד סימן יג) העיר, שבהלכות יום טוב (פ"ג ה"ח) כתב הרמב"ם שמצווה לשרוף חלה שנטמאה כמו שמצווה לשרוף קודשים שנטמאו. נוסף על כך, בשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סימן קפו) דייק בלשון הרמב"ם, שאין חובה לשרוף ערלה וכלאיים (מאכלות אסורות פרק טז הלכה כז) בשונה מקודשים (פסולי המוקדשים פרק יט הלכה א). אולם נראה מלשון הרמב"ם שדין החלה כקודשים, כדעת רוב הראשונים. [קמז] הגר"א וייס (שם) נקט בדעת כל הראשונים שאין חובה לשרוף את התרומה, אך מדברי הריטב"א וכל הראשונים הנ"ל משמע שלא כדבריו. [קמח] יו"ד סימן שכב סעיף ד. [קמט] שם סעיף ה. [קנ] שערי צדק (פרק יד סעיף לד). [קנא] ילקוט יוסף, אוצר דינים לאשה ולבת (סימן שכח הערה ז). [קנב] סימן רעו.

שאז לא שייך עוד תקלה, שמשם אין בני אדם לוקחים דבר לאכול או ליהנות, אבל מצוות שריפה לא קיים בזה".

בדומה לכך, בשו"ת מנחת יצחק^{קנ} האריך לדון אם חובה לשרוף את החלה כשהיא פחות מכזית, ולמעשה סיכם (ביחס לחלת חו"ל):

"ובזה תבנא לדינא, דבודאי הצורך לשורפם דוקא כמי שכתב כהד"ג נ"י, אבל במקום שאי אפשר, י"ל דבשעת הפרשה יאמר שפחות קצת מכזית יהי' חלה ודאי, והמותר יהי' חלה רק אם יבוא לידי שריפה (כלומר, אם תישרף האשפה), ויעטפם בנייר ויכניסם לחביתין של אשפתות".

בשמירת שבת כהלכתה^{קנד} הביא את דברי האחרונים הנ"ל, וציין שכיום די לעטוף בשקית ניילון, אפילו אם אינו כורך בנייר פעמיים.

מדברי הפוסקים הנ"ל עולה, שככלל חובה לשרוף את החלה, ואילו השלכת החלה לאשפה בדרך כבוד, אינה אלא פתרון מקומי לשעת הדחק. אולם החזון איש^{קני} כתב שהמנהג כיום להשליך את החלה לאשפה לכתחילה:

"הנה מעיקר הדין חייבין לשרוף תרומה טמאה... אף שאנו נוהגין להקל בקבורה מפני שטורח עלינו שריפתן וחיישינן שמא אתו עלה לידי תקלה".

בטעם שרבים מקלים בזה, ולא חששו לביטול המצווה, כתב הגר"מ שטרנבוך^{קני}, שיתכן שסמכו על כך שבתרומה וחלה מדרבנן (כמו בזמן הזה), אין חובת שריפה מן הדין, כיוון שאינם דומים לקודשים. טעם נוסף כתב הגר"א וייס, שכיום אין מצוי לכל אדם בביתו תנור מוסק, ועל כן שריפת החלה כרוכה לעיתים בטורח רב, ואם ישהה את החלה בכדי לשורפה, עלול לבוא לידי תקלה, שתחזור ותתערב בבצק וכדומה, וחשש זה עולה בחשיבותו על קיום מצוות השריפה, אף לדעת הראשונים החולקים על רש"י.

ד. מורכבות ביצוע השריפה

כתב הרמ"א^{קני}:

"י"א כששורפין החלה עושין לה היסק בפני עצמה, דישראל אסור ליהנות ממנה. ונוהגין להשליכה לתנור קודם שאופין הפת".

והש"ך^{קני} כתב:

"ונכון לעשות לה מדורה לעצמה במקום שאין מבשלים שם או בתנור שאופים בו המצות טרם הורדו לתוכו המצות, שאז ידוע לו שלא תבא לידי הנאת ישראל טרם כליא איסוריה".

מקורות והערות

[קנג] שם. [קנד] ח"ב פרק מב הערה נג. [קנה] דמאי סימן טו ס"ק א, והובאו דבריו למעשה בדרך אמונה (תרומות פ"ב ס"ק קלט, ביכורים פ"ה ציון ההלכה ס"ק נט). [קנו] מועדים וזמנים (ח"ז סימן קעד). [קנז] יו"ד סימן שכב סעיף ה. [קנח] ס"ק ח.

השלכת החלה לאשפה ♦ תשובה ד

מבואר, שצריך להיזהר שלא לשרוף את החלה באופן שיהנה ממנה ישראל, וכן שאין לשורפה בתנור בזמן שיש בו מאכלים אחרים, שיקבלו טעם או ריח של החלה.

בשריפת החלה בתנור כיום (בלא אש), יש לדקדק היטב שהחלה אכן תשרף כראוי ותיעשה לאפר, ולעיתים קרובות הדבר אינו מעשי. מעבר לכך, החלה אסורה באכילה, ועל כן אם מניחים אותה להישרף בתבנית, הרי שהתבנית בולעת איסור ולא ניתן יהיה להשתמש בה למאכלים אחרים. גם כשנותן את החלה בקרקעית התנור, במקום שאין רגילים להניח את התבשילים, יש לחשוש לכתחילה לבליעת טעם החלה באמצעות זיעה בכלל התנור^{קט}. בכדי להימנע מחששות אלו, אם רוצה לשרוף את החלה בתנור, עליו להקפיד לעוטפה היטב בנייר אלומיניום (באופן שהחלה אכן תישרף), כך שלא תעלה ממנה זיעה ותתפשט בתנור. כמו כן, בשריפת החלה על הגז יש לדקדק שלא להניח את החלה ישירות על החצובה, בכדי שלא להבליע בה את האיסור, אלא יש להחזיקה באמצעות כלי (כגון מזלג), שישמש רק לתכלית זו.

למעשה, שריפת חלה בצה"ל קשה מאוד לביצוע ועלולה לגרור עמה תקלות שונות של הבלעת טעם איסור במיכון המטבחי. כמו כן, השהיית החלה בכדי לשרפה במדורה בפני עצמה עלולה להוביל לתקלות, אם תשוב החלה ותתערב בעיסה. מלבד זאת, מידת החיוב של המשגיח לשרוף את החלה, פחותה מחובתו של מי שהעיסה בבעלותו^{קפ}. על כן בבסיסי צה"ל יעטפו את החלה בניילון וישליכוה בדרך כבוד לפח האשפה, כפי שנהגו רבים גם בביתם הפרטי, וכפי שמקובל גם במאפיות ובבתי חרושת גדולים, ופוק חזי מאי עמא דבר.

סיכום

אין להשהות את החלה בצה"ל בכדי לשורפה, אלא יש לעוטפה בניילון ולהשליכה בדרך כבוד לאשפה.

מקורות והערות

[קנט] ראה על כך באריכות לעיל פרק ג תשובה ח סעיף ג. [קס] ראה שו"ת חת"ס (או"ח סימן קה).

תשובה ז

הפרשת חלה בלא נוכחות משגיח כשרות

שאלה:

האם ניתן להפריש חלה מהעיסה, כשמשגיח הכשרות אינו נוכח במטבח?

תשובה:

א. הקדמה

עיסה או מאפה החייבים בחלה, עומדים בחזקת איסור, עד שיתברר שהופרשה מהם חלה באופן ודאי על פי כל כללי ההלכה. כיוון שכך, הפרשת חלה תתבצע רק על ידי משגיח הכשרות או על ידי 'נאמן כשרות' שהוסמך לכך, והינו שומר תורה ומצוות באופן מלא^{קסא}. המשמעות הפשוטה של הדברים היא, שלא ניתן לבצע כל אפייה כאשר משגיח הכשרות אינו נמצא במטבח, וכך אכן נקבע בנהלי הכשרות של הרבנות הצבאית. אולם בשל הקושי המתעורר מכך, העלו הפוסקים כמה דרכי היתר, לאפות ולהפריש חלה גם בלי שהמשגיח נוכח בקביעות במטבח כל משך האפייה. בתשובה זו נציין את דרכי ההיתר שהובאו בפוסקים, ונסביר מדוע הרבנות הצבאית לא הסתמכה עליהן.

ב. הפרשת חלה מראש

נפסק בשו"ע^{קסב}:

"המפריש חלתו קמח, אינה חלה... ודוקא באומר שיחול עליה שם חלה בעודו קמח, אבל המפריש קמח ואומר: 'כשתיעשה עיסה יחול עליה שם חלה', דבריו קיימים".

מקורות והערות

[קסא] אדם שאינו שומר תורה ומצוות באופן מלא אינו נאמן לומר שהפריש חלה (שו"ע יו"ד סימן קיט סעיף א, ישועות יעקב שם, דרך אמונה הלכות מעשר פרק יב ס"ק קלב), אפילו אם הוא בגדר 'אומן לא מרע אומנותו' (שו"ת הריב"ש סימן תלג, שו"ת מים רבים יו"ד סימן ו ובספר העמק שאלה שאילתא לו), ויש לשוב ולהפריש חלה על אף דבריו, ואף שיש שהקלו בספק חלה, משום שחיובה בזמן הזה מדרבנן (שו"ע יו"ד סימן שכב סעיף ב), לגבי עיסה שבוודאי חייבת בחלה, וספק אם הופרש ממנה, חובה לשוב ולהפריש (ראה חזון איש מעשרות סימן ז ס"ק טז, בית מאיר יבמות קיט, שו"ת אגרות משה או"ח ח"א סימן יח, ועיין בשו"ת יביע אומר ח"ו יו"ד סימן כח שהאריך בדבר ולבסוף החמיר לגבי הפרשת חלה, וראה גם בשו"ת ארחותיך למדני ח"ב סימנים צד-צה), אך במקרים כאלה אין צורך להפריש כזית חלה, אלא די בחתיכה כל שהיא (תבואות השדה עמוד קעה). כאשר ידוע בוודאות שהפריש חלה, הפרשתו מועילה (ערוך השלחן העתיד הלכות תרומות סימן סג, חזון עובדיה מעשרות עמ' קמז ודרך אמונה הלכות תרומות פ"ד ס"ק ז) כל שעשה זאת לשם מצווה (ראה ביאור הלכה סימן לט סעיף ד, ושו"ת רעק"א סימן סט), זאת בשונה מהפרשת חלה על ידי מי שאינו יהודי שאינה מועילה (שו"ע יו"ד סימן של סעיף א). [קסב] יו"ד

הפרשת חלה בלא נוכחות משגיח כשרות ♦ תשובה ה

לאור זאת, יש מהפוסקים שהורו^{קס}, שמשגיח הכשרות יכול להפריש לשם חלה חתיכה גדולה מעיסה שחייבת בחלה, ולומר שכל כזית ממנה יהיה חלה על כל הקמח והעיסות שילווהו היום במקום זה, מצפון לדרום (כלומר, כזית מהצד הצפוני של העיסה יהיה חלה על העיסה הראשונה שתיעשה היום, ואחריו כזית נוסף דרומי לו יהיה חלה על העיסה הבאה וכן הלאה). הוראה זו התקבלה למעשה על ידי הרבנות הראשית לישראל, וכך נוהגים רבים ממשגיחי הכשרות.

אולם יש מהפוסקים^{קס} שפקפקו בהוראה זו, משום שעיקר ההלכה שנפסקה בשו"ע שנויה במחלוקת בין הראשונים, וכן משום שתנאי זה אינו מועיל לקמח שטרם נקנה, ועוד שלא תמיד ישנה הסמכות למשגיח הכשרות להכין בעצמו עיסה מהקמח, ואם כן ההפרשה נעשית על דבר שאין בידו להשפיע עליו.

נוסף על פקפוקים אלו, בצה"ל נקבע למעשה שלא לסמוך על הוראה זו, שמא הדבר יוביל לתקלות כשרות שונות. כגון שהעיסה שנועדה להפרשת חלה תושלך לאשפה קודם סיום כלל האפיות, או שהיא תתערבב בשאר העיסות ותאסור אותן, ובשל החשש שמשגיח הכשרות לא יאמר את נוסח התנאי באופן מדויק.

א. הפרשת חלה כרחוק

הגר"ד בהר"ן, שהיה מגדולי ירושלים, הגה רעיון בכדי למנוע מהמוני בית ישראל לעבור על איסור טבל. דבריו הובאו והוסברו על ידי הגרש"ז אויערבך^{קס}:

"אחד מגדולי ירושלים הרב הגה"צ מוה"ר דוד בהר"ן (שליט"א), בראותו שאין נזהרין כראוי בהפרשת תרו"מ והאוכל פירותיו טבלים כאוכל נבלות וטרפות, השכיל ומצא תקנה לאפרושי מאיסורא לזכות את הרבים, ע"י זה שהוא מפריש מדי יום ביומו תרומות ומעשרות באופן כללי מכל מיני תבואה ופירות הארץ שלא תוקנו ולא יתוקנו מאיסור טבל ע"י הפרשה שנוסחתה מובאת להלן. יסודי הדברים הם, שבדרך כלל ברור הדבר ללא שום ספק שיותר מאחד ממאה מכל מיני מאכל מתקלקל ונפסד ודאי מן העולם באופן שאין שום אדם נהנה כלל מזה... ואע"פ שבשעת הקריאת שם לא מבורר עדיין החלק המתקלקל מ"מ כיון דתרו"מ בזה"ז רק מדרבנן סמכינן שפיר אברירה, כמו כן מסתבר שאף הריקנים שבישראל בשעה שאין להם כלל שום טורח או הפסד ממון ודאי ניחא להו בהתירא טפי מאיסורא וכ"ש שאינם רוצים ח"ו להיות חוטאים ומחטיאי רבים, ועפ"י כל ההנחות הנ"ל מצא תקנה להפריש מעשר ראשון שני ועני משלהם על שלהם דאע"ג שאין הבעלים יודעים כלל מזה וגם אינם רוצים כלל לקיים מצות נתניה מ"מ איסור טבל מיהו פקע".

מקורות והערות

סימן שכז סעיף א. [קסג] כך נמסר בשם הגרי"ש אלישיב, והוסבר בהרחבה בספר תבואת השדה (פרק ו). [קסד] שו"ת דברי יציב (יו"ד סימן רה). [קסה] קונטרס 'לאפרושי מאיסורא', נדפס בסוף מעדני ארץ על הלכות שביעית.

בהמשך דבריו דן הגרש"ז אויערבך, ולמעשה הורה שאין להסתמך על הפרשה זו מטעמים רבים שאין כאן המקום לפרטם.

בשו"ת ציץ אליעזר^{קסז} נשאל על האפשרות להנהיג הפרשת חלה בדרך זו, על ידי אחד מרבני המקום, שיפריש חלה מעיסה הנעשית בביתו, ויתכוון לפטור בכך את כל העיסות והמאפים בעיר שלא הופרשו מהם חלה. למעשה, הציץ אליעזר נקט שאין לסמוך על הפרשה זו לגבי עיסות שלא היו קיימות בשעת ההפרשה, משום שהם בכלל 'דבר שלא בא לעולם'. אולם לגבי עיסות הקיימות בעת ההפרשה, נראה מדבריו שההפרשה בדרך זו מועילה.

הפרשה בדרך זו, אף שהיא מועילה, אסורה לכתחילה, משום שהפרשת חלה צריכה להיות 'מן המוקף'. ורק בדלית ברירה^{קסח} ובאקראי^{קסח} התירו להפריש בדרך זו, בכדי למנוע מהציבור איסור אכילת טבל. על כן למעשה, אין לנהוג בדרך זו במטבחי צה"ל, אלא יש להקפיד שמשגיח הכשרות יהיה נוכח במטבח בעת שמתבצעת אפייה, ויפריש בעצמו את החלה מן העיסה.

ד. האם צריך לחשוש שמא לא הופרשה חלה?

הקפדה זו שנוהגת במטבחי הצבא, עשויה לעורר חשש לאידך גיסא, שמא בשל ההקפדה שהפרשת החלה תתבצע רק על ידי משגיח הכשרות מבלי להסתמך על ההיתרים שהובאו לעיל, יבואו לאפות בלא השגחה כנגד פקודות הצבא, ויכשלו באיסור חמור.

אולם נראה, שלמעשה אין מקום לחשש זה במטבח שמתנהל כהלכה ובהתאם לפקודות הצבא, ואף שנמצאו תקלות מעטות, הן בוודאי פחותות משיעור 'מיעוט המצוי', ואין חובה לחשוש להן כלל.

סיכום

א. הפרשת חלה בצה"ל תתבצע רק על ידי משגיח הכשרות, או על ידי 'נאמן כשרות' שהוסמך לכך, והינו שומר תורה ומצוות באופן מלא, בהתאם לפקודות ולהוראות בעניין 'נאמן כשרות'.

ב. בהיעדר משגיח, יש להשתמש בעיסות מוכנות שהופרשה מהן חלה.

ג. במטבח שמנוהל כהלכה, אין צורך לחשוש שמא לא הופרשה חלה כדין.

מקורות והערות

[קסז] ח"א סימן טו אות ה. [קסח] ראה בשו"ת מנחת יצחק (ח"ד סימן נט) ובספר תבואות השדה (פרק י הערה 11). [קסח] ראה חזון איש (דמאי סימן ט ס"ק כא).

תשובה 1

חלה שהופרשה והתערבה בעיסה

שאלה:

כיצד יש לנהוג כשחזרה החלה והתערבה בעיסה? מה הדין כאשר התגלתה התקלה אחרי שהתחילו לאכול?

תשובה:

א. ביטול בפאה ואחת

פסק השולחן ערוך^{קסט}:

"חלת חוצה לארץ שמותרת לכהן טהור מקרי, רשאי לאוכלה עם זר על שולחן אחד, לפי שאינה מדמעת (פירוש ענין דמוע הוא תרומה שנפלה בחולין). ואפילו נתערבה שוה בשוה.

הגה: ויש חולקין, וסבירא להו דאוסרת תערובתה עד מאה ואחד, אם הוא במינה, ושלא במינה עד ס"ו."

לגבי חלת חו"ל נחלקו השו"ע והרמ"א, האם בטלה היא ברוב, אולם לגבי חלת ארץ ישראל, כתב השו"ך^{קע}:

"דוקא חלת ח"ל שעיקרה אינו אלא מדרבנן אבל חלת א"י אפי' בזמן הזה אף על פי שאינה אלא מדרבנן כיון דעיקרא מדאורייתא אינו בכלל זה וכמו שנתבאר בסימן הקודם ודוקא בחלת ח"ל הקילו בכך אבל בשאר איסורים דדבריהם, לעולם צריך ס"ו."

חז"ל הקלו בהלכותיה של חלת חו"ל כיוון שלעולם חלה בחו"ל מדרבנן, אולם בא"י שבזמן שרוב ישראל עליה חיוב החלה מן התורה, נהגו בה חכמים כמו בחלה ותרומה מדאורייתא, שאינה בטלה אלא בשישים כשהתערבה שלא במינה או במאה ואחת כשהתערבה במינה. דינים אלו מדרבנן, אולם מן התורה גם חלה שחיובה מדאורייתא בטלה במינה ברוב.

לעיתים, העיסה גדולה מאוד והחלה ששיעורה בכזית לכתחילה (ובדיעבד בפחות מכך^{קעא}) בטלה בעיסה במאה ואחת, וכל העיסה מותרת באכילה. עם זאת, כתב הרמב"ם^{קעב} שצריך להרים מתוך העיסה חתיכה ולתת אותה לכהן כחלה:

"ואלו הן השיעורין שנתנו חכמים: התרומה ותרומת מעשר והחלה והביכורים עולין באחד ומאה וצריך להרים... כיצד, סאה קמח מאחד מאלו או סאה מכולן שנפלה

מקורות והערות

[קסט] יו"ד סימן שכג סעיף א. [קע] שם ס"ק א. [קעא] כפי שהתבאר בתשובה א סעיף א. [קעב] מאכלות אסורות פרק טו הלכות יג-טו.

למאה סאה קמח של חולין ונתערב הכל מרים מן הכל סאה אחת כנגד סאה שנפלה והשאר מותר לכל אדם... העורלה וכלאי הכרם עולין באחד ומאתיים ומצטרפין זה עם זה ואינו צריך להרים... ולמה אמרו צריך להרים התרומה ולא ירים ערלה וכלאי הכרם, שהתרומה ממון כהנים, לפיכך כל תרומה שאין הכהנים מקפידים עליה כגון תרומת הכליסין והחרובין ושעורין שבאדום אינו צריך להרים".

מדברי הרמב"ם עולה, שהטעם לכך שהצריכו חכמים להרים חלה נוספת מהעיסה, הוא בכדי שלא להפסיד את ממון הכהנים, ועל כן בחלה שאין הכהנים מקפידים עליה, אין צריך להפריש שוב. לאור זאת חידש הגרש"ז אויערבך^{קע}:

"עוד נלע"ד לחדש דאע"ג דתרומה שבטלה באחד ומאה איכא מיהא חובת הרמה מדרבנן משום גזל השבט... אפילו הכי נלענ"ד דבזה"ז מסתבר שלא החמירו כלל רבנן לחייב גם בהרמה זו שהיא רק משום גזל השבט. דהנה בירושלמי ערלה פ"ב ה"א איתא 'כל תרומה שאין הכהנים מקפידין עליה כגון תרומת הכלוסין והחרובין והשעורין שבאדום אינו צריך להרים', פירוש שאם נתערבו באחד ומאה לא חייבו בהם חכמים בהרמה, וכן פסק הרמב"ם בפט"ו ממאכלות אסורות הט"ו ובפי"ג מתרומות הי"א. וכיון שכן, נראה דבזה"ז שהכהנים הם בחזקת טומאה ואין התרומה נאכלת, מסתבר דחשיב ודאי כתרומה שאין הכהנים מקפידים עליה דפטור מהרמה".

לעומת זאת, מדברי החזו"א^{קע} מבואר שגם כיום חובה לחזור ולהפריש חלה נוספת, וכן נראה מסתימת הפוסקים ראשונים ואחרונים שלא ביארו שכיום לא נוהג דין הרמה^{קע}. על כן נראה שנכון לכתחילה להחמיר, שאם נפלה החלה בעיסה גדולה ובטלה במאה ואחת, ישוב ויפריש (בלא ברכה) חתיכה וינהג בה כחלה, ואף אם כבר נאפתה החלה, יפריש כך מהאפוי. אולם נראה שאם הדבר התגלה בשבת, כשאין אפשרות להפריש, אין לאסור את המאפים.

ב. התערבבה בעיסתה

כתב היעב"ץ^{קע}, שחלה שהופרשה והתערבה שנית באותה העיסה, בטלה ההפרשה וחוזרת העיסה כולה לטיבלה. דבריו אמורים הן לקולא והן לחומרא, אף כשיש מאה ואחת לבטל את החלה בעיסה – צריך לשוב ולהפריש, וכן לדבריו אף כאשר אין מאה ואחת כנגד החלה, העיסה אינה אסורה כולה, אלא שצריך לשוב ולהפריש ממנה חלה. החת"ס^{קע} הסכים להקל כדבריו בחלת חו"ל שהיא מדרבנן, והראי"ה קוק^{קע} הוסיף שעל פי דרך זו יש להקל גם בא"י, שבזה"ז אינה אלא מדרבנן. אולם רבים מהפוסקים חלקו עליהם, והעלו שאין חילוק כלל

מקורות והערות

[קעג] שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ס אות א). [קעד] דמאי סימן טז ס"ק טו. [קעה] וכן העיר בספר מנחת שי (הירש. חלה סימן ו). [קעו] שו"ת שאילת יעבץ (ח"ב סימן צט). [קעז] ח"ב סימן שיט. [קעח] משפט כהן (סימן מא).

חלה שהופרשה והתערבה בעיסה ♦ תשובה ו

בין התערבה בעיסה אחרת להתערבה בעיסתה, וכן פסקו שו"ת בית יצחק^{קע"ט}, ערוך השולחן^{קפ} והחזון איש^{קפא}, וכן הכריע הגר"ע יוסף^{קפב} על פי פוסקים רבים נוספים. כשקיים ספק האם התערבה החלה בעיסתה, כגון שאבדה החלה וקיים חשש שהתערבה בעיסתה, יש להעמיד העיסה על חזקת היתר^{קפג}.

א. שאלה על החלה

התבאר, שחלה שהופרשה והתערבה, הן באותה עיסה והן בעיסה אחרת ואין כנגדה מאה ואחת, אוסרת תערובתה. בדרך ההיתר של עיסה זו כתב הרמ"א^{קפד}:

"ואם חזרה ונתערבה בעיסה, ואין ק"א לבטל, אם לא אכל העיסה ישאל לחכם עליה ויתיר לו כנדר, דנשאלין על ההקדשות, ויחזור ויטול חלה אחרת".

מבואר שניתן להישאל לחכם על הפרשת החלה, ובכך תשוב העיסה להיות טבל ויפריש ממנה שנית חלה אחרת. הט"ז^{קפה} הקשה על הרמ"א קושיות רבות והעלה שאין להישאל על החלה, אלא כאשר יש לו פתח או חרטה על עיקר ההפרשה ולא מחמת שהתערב. אולם האחרונים^{קפז} הכריעו להקל בדבר כפשט הרמ"א. עם זאת, נחלקו האחרונים האם לברך כשמפריש חלה שנית: החתם סופר^{קפז} ופוסקים נוספים^{קפח} כתבו שיפריש בברכה, אולם החיד"א^{קפט} כתב שלעניין ברכה יש לחשוש לדעת הט"ז, ועל כן יפריש שנית בלא ברכה. טעם נוסף להימנע מברכה בשנית כתב בשו"ת הלכות קטנות^{קפ}, שהברכה על ההפרשה הראשונה חלה גם על ההפרשה השניה. בשו"ת מנחת שלמה^{קצא} חידש, שניתן להפריש (בלא ברכה) חלה נוספת לפני שישאל על החלה הזאת, ואח"כ כשישאל על זאת תחול למפרע ההפרשה השנייה. מאידך, דעת הגר"א וייס^{קצב} שאין משמעות להפרשת חלה קודם שנשאל על החלה הקודמת, שכן אין הפרשה חלה כלל אלא מטבל.

השאלה על החלה תתבצע בפני שלושה אנשים^{קצג} שומרי תורה ומצוות^{קצד}, שמבינים את המשמעות ההלכתית של ההתרה, ויודעים לפתוח 'פתח' להתיר נדרים^{קצה}. הנשאל יאמר בפניהם: 'הפרשתי חלה והיא התערבה, ומאחר ולא נהנית, הריני מתחרט עליה מעיקרא,

מקורות והערות

[קעט] יו"ד ח"א סימן מט. [קפ] יו"ד סימן שכג אות יג. [קפא] דמאי סימן טו ס"ק י. [קפב] יביע אומר (ח"א יו"ד סימן כא). [קפג] קובץ זכרון שבת וואריה (הלכות חלה, שיעורי דעה שיעור ז). [קפד] יו"ד סימן שכג סעיף א, וכן מבואר בבדק הבית (לבעל השו"ע. שם). [קפה] שם ס"ק ב. [קפז] נקודות הכסף ופת"ש (שם), אולם בשו"ת חת"ס (יו"ד סימן שכ) כתב שאין להקל בכך לכתחילה אלא כשנפלה החלה לעיסתה, בצירוף סברת היעב"ץ הנ"ל. [קפז] יו"ד סימן שכ, הו"ד בפת"ש (סימן שלא ס"ק ו). [קפח] ראה דרך אמונה (תרומות פ"ד ס"ק קפד), וכן הסיק הגר"י נייס (שו"ת יין הטוב ח"א יו"ד סימן טו). [קפט] ברכי יוסף (יו"ד סימן שכג). [קצ] ח"א סימן מח, וכן הוא בחידושי הרש"ש (נדרים נט ע"א). [קצא] ח"א סימן סב אות יג וכ"כ בדרך אמונה (תרומות פ"ד ציון ההלכה תנב). [קצב] זכרון שבת וואריה (הלכות חלה, מבי רב סימן ד). [קצג] חידושי רעק"א (על השו"ע יו"ד סימן רכח סעיף א). [קצד] כך הסכימו חלק מהפוסקים, ראה בספר כל נדרי (פרק יד סעיף ג), ונראה שגם לדעת המקלים בדבר אין להתיר נדרים בפני מי שאינו מאמין במשמעות של התרת הנדרים. [קצה] שו"ע (יו"ד סימן רכח סעיף א).

ואם הייתי יודע שאתחרט לא הייתי מפריש חלה זו'. המתירים יאמרו לו: 'מותר לך מותר לך מותר לך, הפרשתך בטלה'^{קצו}.

נחלקו הפוסקים מי נשאל על חלה שהופרשה בשליחות: יש שכתבו שדווקא המשלח יכול להישאל, כיוון שהחלה הופרשה בעבורו^{קצז}, ויש שכתבו^{קצח} שהשליח ישאל כיוון שההתרה נועדה לבטל את דיבורו ואין אחר יכול להישאל על דיבורו. לדעת החתם סופר^{קצט}, שניהם יכולים להישאל על כך (המשלח ישאל על עיקר השליחות והשליח על הפרשתו), ומהיות טוב שישאלו על כך יחדיו.

בצה"ל הפרשת החלה נעשית על ידי משגיח הכשרות, מתוקף המינוי הכללי שקיבל על ענייני כשרות המאכלים. מעמדו של המשגיח אינו כשליח אלא כאפוטרופוס המופקד על כך, ועל כן הרי הוא כבעלים^י. על כן נראה שלכו"ע רשאי המשגיח להישאל על ההפרשה בעצמו, שהוא כבעלים לעניין זה ולא כשליח. יתר על כך נראה לומר, שאף אם המשגיח אינו נוכח במקום, רשאי כל חייל הנאמן על הכשרות להישאל על ההפרשה ולשוב ולהפריש חלה אחרת, כיוון שבפעולתו זו נחשב הוא כנציג הציבור לעניין השאלה, והרי זה כאילו הבעלים שואל על מעשי עצמו.

מעבר לכך, כיוון שכלל החיילים שותפים בעיסה ועומדים ליהנות מאכילתה, אינם רשאים לשמש כדיונים בעניינה^{יא}. על כן אם אין במקום אזרחים שאינם שייכים בעיסה זו, יסלקו עצמם שלושה חיילים מזכותם בעיסה ולא יאכלו ממנה^{יב}, והם שידונו בהתרתה.

ד. שאלה לאחר שאכלו מהפת

כתב הש"ך^{יג}:

"זו לשון דרכי משה: ונ"ל דוקא בכה"ג שעדיין העיסה קיים ויכול ליטול חלה אחרת אבל אם כבר נאכל העיסה א"א לשאול עליה דא"כ כבר אכל למפרע טבל עכ"ל. ואף על גב דהשתא נמי כשלא ישאל עליה אכל למפרע חלה שאסורה לזרים מ"מ כיון דלהרבה פוסקים בטלה ברוב שרי אבל טבל אסור לכ"ע".

מבואר, שאם נתערבה הפת בעיסה וכבר נאכלה הפת, אין להישאל עליה למפרע, כיוון שבאופן זה נמצא שאכל טבל, מה שאין כן כשנתערבה החלה בעיסה, מן התורה בטלה היא

מקורות והערות

[קצו] כתבנו נוסח זה על פי המבואר בספר תבואת השדה (פרק יב סעיף טו, וראה שם במקורות). [קצז] פת"ש (סימן שלא ס"ק ו) בשם משנת חכמים. [קצח] שו"ת עונג יו"ט (סימן קיג). [קצט] שו"ת יו"ד סימן שכ. [ר] כפי שהתבאר לעיל תשובה א סעיף ב. [רא] במסכת נגעים (פ"ב מ"ה) מבואר שאדם אינו יכול להתיר את נדרי עצמו, ואף לגבי נדרים שיש לו נגיעה ותועלת בהתרתם כתב בשו"ת הריב"ש (סימן תו) שאינו רשאי להתירם, וראה מקורות נוספים בספר כל נדרי (פרק טז סעיף א). [רב] ראה בבא בתרא מג ע"א. [רג] יו"ד סימן שכג ס"ק ו.

חלה שהופרשה והתערבה בעיסה ♦ תשובה ו

ברוב^ר, ונמצא שעבר על איסור קל יותר. יש מהפוסקים^י שהציעו להישאל על מרבית החלה שהפריש, ולהותיר רק כל שהוא בגדר חלה, כך שתבטל במאה ואחת, ויש שפקפקו על כך^י, על כן למעשה נראה שאין לעשות כך. לפיכך, אם נאכלה העיסה כולה או חלקה, לא ישאל עליה, וימנע מלאכול את שאר העיסה.

סיכום

- א. הפריש חלה והתערבה בעיסה שממנה הופרשה או בעיסה אחרת, אם יש כנגדה מאה חלקי היתר – בטלה, אך ראוי להפריש חתיכה בשיעור חלה בלא ברכה, ולנהוג בה כחלה.
- ב. לא היה מאה חלקים כנגדה, ישאל על ההפרשה ויחזור ויפריש חלה אחרת, בסדר זה: שלוש חיילים שומרי תורה ומצוות יסלקו את זכותם בעיסה, השואל על ההפרשה יאמר בפניהם: 'הפרשתי חלה והיא התערבה, ומאחר ולא נהנית, הריני מתחרט עליה מעיקרא, ואם הייתי יודע שאתחרט לא הייתי מפריש חלה זו', והם יאמרו לו: 'מותר לך מותר לך מותר לך, הפרשתך בטלה'. לאחר מכן ישוב ויפריש חלה בלא ברכה (והרוצה לברך יש לו על מה שיסמוך).
- ג. מי שהפריש הוא ישאל, ואם איננו כאן, יעשה כן חייל אחר שנאמן על הכשרות.
- ד. נאכלה העיסה המעורבת, לא ישאל על ההפרשה, וימנע מאכילת הנותר מעיסה זו.
- ה. אבדה החלה שהופרשה, וקיים חשש שהתערבה בעיסה – אין צריך להישאל ולהפריש שנית.

מקורות והערות

[רד] ואף שהש"ך כתב דבריו בחלת חו"ל שבטלה למעשה ברוב, כתב הגר"ע יוסף (יבי"א ח"א יו"ד סימן כא) שהוא הדין בארץ ישראל, כיוון שחלה שבטלה ברוב הוי תרי דרבנן, ואילו אם ישאל הרי שהעיסה תהיה חד דרבנן. [רה] שו"ת נפש חיה (יו"ד סימן צא). [רו] מעדני ארץ (תרומות פ"ד סעיף יז), הגר"א וייס (קובץ זכרון שבתי ואריה – הלכות חלה, מבי רב סימן ה), וראה תבואת השדה (פרק יב סעיף יח).

תשובה ז

תנור שנאפתה בו עיסה שלא הופרשה חלתה

שאלה:

עיסה שנאפתה בלא שיפרישו ממנה חלה, האם ניתן להפריש כעת מהאפוי וכיצד?
אם נאכלה העיסה, מה דין התנור והמאכלים שנאפו עימה?

תשובה:

א. דין המאכלים והכלים שבלעו מהעיסה

לכתחילה יש להפריש חלה מן העיסה, קודם לאפייה^ה, אולם אם לא הפריש מהעיסה צריך להפריש מהאפוי, כפי שנפסק בשולחן ערוך^ה:

"אם לא הפריש החלה בצק, אלא אפה הכל הרי זה מפריש מן הפת".

לגבי המאכלים שנאפו עם העיסה קודם ההפרשה, ולמעשה בלעו טעם טבל, כתב הרמ"א^ה:

"האופה פשטיד"א מעיסה שלא הורמה חלתה, ובתוכו בשר, מותר להפריש מעיסה

אחרת החייבת בחלה על זו, ונפטר ג"כ טעם העיסה הנכנס בבשר".

מבואר, שההפרשה מהמאפה פוטרת גם את הטעם הבלוע במאכלים שנאפו עימו. הט"ז^ה כתב שיש להפריש חלה דווקא מעיסה אחרת ולא מהפשטידה עצמה. אולם רבים מהאחרונים^ה תמחו על דבריו, והסיקו שמותר להפריש גם מהבצק של הפשטידה, ויש שהתירו אף להפריש מהמילוי עצמו (כיוון שדי בהפרשת 'כל שהוא' ועל כן מספיק להפריש מהטעם הבלוע במילוי^ה).

בדברי האחרונים^ה מבואר, שאף הכלים שבלעו טעם טבל מותרים על ידי ההפרשה מהאפוי. הגרי"ש אלישיב הורה^ה, שלכתחילה יש להתכוון בפירוש שההפרשה תפטור גם את הבלוע, אך בדיעבד ההפרשה מועילה לכך גם כשלא התכוון לכך בפירוש.

מקורות והערות

[רז] רמב"ם (הלכות ביכורים פ"ח ה"ב), מלבד בבבילה רכה, כפי שהתבאר לעיל תשובה ג סעיף א. [רח] יו"ד סימן שכז סעיף ה, ראה ספרי (פרשת שלח פסקא קי). [רט] יו"ד סימן שכז סעיף יב, עפ"י הב"י (שם) בשם תשובת מהר"ם. [רי] שם ס"ק טו. [ריא] דגול מרבבה (שם), פת"ש (שם ס"ק ד) בשם הגאון מליסא, ערוך השולחן (שם אות לט), חזו"א (דמאי סימן יג ס"ק ה), ובביאור דעת הט"ז ראה לבושי שרד (יו"ד שם) ובספר קניין תורה בהלכה (ח"ב סימן פה). [ריב] חזו"א (שם) דלא כלבושי שרד. [ריג] פת"ש (שם ס"ק ג), וראה מנחת שלמה (ח"א סימן סב אות ט) שהתקשה בטעמו של דבר, ובמה שיישב בזה בדרך אמונה (תרומות פ"ד הלכה כא בביאור הלכה). [ריד] דרך אמונה (שם) בשמו.

תנור שנאפתה בו עיסה שלא הופרשה חלתה ♦ תשובה ז

נחלקו פוסקי דורנו לגבי כלים הבלועים מטבל, שאינם בני יומם, הגרש"ז אויערבך^{יט} נטה לומר שמעיקר הדין אין כלל חובה להכשירם, וניתן להשתמש בהם בלא הכשר:

"נראה דכלי שנתבשל בו טבל ועבר עליו מעת לעת, יתכן שמותר להשתמש בו ואין צריך הגעלה. דהואיל ואיסור טבל הוא רק משום חובת הפרשה, וכיון דאוכל שנפסל מאכילת אדם פקע מיניה לגמרי איסור טבל... ועיין בפרי מגדים יו"ד סי' צ"ט סק"ז, שמסתפק לענין מבשל במזיד בכלי שאינו בן יומו דאולי אסור התבשיל גם בדיעבד, והיינו דמשום גזירה אטו בן יומו החמירו רבנן לראות את הבלוע גם לאחר שנפגם כאילו הוא עדיין בשבחו, אבל מ"מ כיון שגם טבל גמור שפיר שרי לבשולי אלא שמחוייב אח"כ להפריש, ונמצא דגם בשעה שהכלי היה בן יומו היה מותר שפיר לבשל בו אלא שהי' מתחייב אח"כ להפריש, וכיון שבנידון דידן אי אפשר כלל אח"כ להפריש משום שלאחר שכבר עבר עליו מעת לעת נפגם ממאכל אדם ולא חייל כלל עלי' שם תרו"מ, ממילא מסתבר דלאחר המעת לעת אין חשיב כשאר כלי שאינו בן יומו דגזרו בו אטו בן יומו ואסור לכתחלה להשתמש בו, אלא חשיב כאילו פקע לגמרי האיסור של טבל מהבלוע בדופני הכלי".

לדברי הגרש"ז אויערבך, כיוון שטעם הטבל פגום, אין לגביו חובת הפרשה כלל, ועל כן אין איסור לבשל בכלי זה לכתחילה. אמנם למעשה, נראה מדברי הגרש"ז שחשש לכתחילה להכשיר את הכלי, ורק בכלי חרס שלא ניתן להכשירו, הקל להשתמש בו בלא הכשרה.

לעומת זאת, הגר"ח קנייבסקי^{יט} הביא בשם חמיו הגר"ש אלישיב, שאסור להשתמש בכלי מחמת טעם האיסור הבלוע בו, ואף לא ניתן להפריש עליו ממקום אחר:

"ושמעתי ממו"ח שליט"א דזה דוקא אם נתבשל בכלי בן יומו, אבל אם נתבשל חולין בכלי שאינו בן יומו מטבל, אי אפשר לעשר עליו, כיון דהתבשיל מותר משום נותן טעם לפגם אין כאן טבל לעשר עליו, ורק שחכמים הצריכו להגעיל הכלי וע"ז לא יועיל לעשר עליו, ומוכרחים דוקא להגעיל הכלי".

הגר"ח קנייבסקי עצמו התקשה בדברי חמיו וכתב:

"אבל קשה לי, שהרי אם נתבשל בו דבר חריף אוסר א"כ א"א לומר שאין כאן טבל ולמה לא יועיל לעשר עליו... ושמא חשש להדעה המובא שם בפתחי תשובה שאינו אלא מדרבנן וצ"ע".

למעשה נראה, שראוי לכתחילה להכשיר את הכלי, אולם בכלי שאין אפשרות להכשירו יש להקל להשתמש בו בלא הכשרה^{יט}. מאכלים שהתבשלו בשוגג בכלי שאינו בן יומו בלא הכשרה מותרים באכילה לכו"ע, ולמעשה נראה שאף אם בושלו במזיד יש לסמוך על דעת הגרש"ז אויערבך ולהקל, אם לא במקום שתקלות אלו חוזרות ונשנות.

מקורות והערות

[רטז] מנחת שלמה (שם) אות ח. [רטז] דרך אמונה (פתיחה להלכות מעשר ציון ההלכה נט). [ריז] לגבי כלי חרס שבלעו תרומה כתב בדרך אמונה (תרומות פרק טו ס"ק קלב), שכיוון שתרומה בזה"ז דרבנן, ניתן להסתפק

כל זאת לגבי תבשיל שהתבשל בכלי שאינו בן יומו, אולם תבשיל שהתבשל בכלי בן יומו שבלע טעם טבל, אסור באכילה. יתר על כן, הסכימו הפוסקים^{יח} שלתבשיל זה לא תועיל הפרשה ממקום אחר, כיוון שטעם האיסור שבו קלוש ואין אפשרות להחיל עליו שם חלה מצד עצמו.

ב. נאכלה החלה בלא הפרשה

כפי שהתבאר, במקום בו החלה קיימת ניתן להפריש ממנה גם על המאכלים שנאפו עם החלה ועל הכלים הבלועים מטעמה. יתירה מזאת, כתב החיד"א^{יט}:

"אם בארץ ישראל קרה מקרה דשכחו להפריש חלה, וכבר אכלו רוב הפת בבלי דעת, אף שהוא בארץ יפריש מהמותר על הכל, גם על מה שאכל, לתקן מה שאפשר, דדיעבד מפריש שלא מן המוקף, כמו שכתוב לקמן סימן של"א דין כ"ה גבי תרומה".
מבואר, שלדעת החיד"א מועילה ההפרשה מהפת האפויה לתקן גם את מה שכבר אכל, אף שאיננו לפניו כעת. אולם הגר"א וייס"ב תמה על כך:

"והדברים תימה דמה זה ענין לשלא מן המוקף, דהלא מה שנאכל עבר ובטל מן העולם, ועוד דודאי נפסל ויצא מתורת אוכלין ולכאורה פשוט דלא שייך להפריש על מה שכבר נאכל".

אף לדברי הגר"א וייס, יש להפריש מהאפוי בכדי לתקן את הפת שנותרה ואת טעם הטבל הבלוע במאכלים ובכלים שקבלו טעם מהעיסה קודם ההפרשה.

יתירה מזאת, נראה שאף כאשר נאכלה העיסה כולה בלא שהופרשה ממנה חלה, ניתן להתיר את טעם הטבל הבלוע בכלים ובמאכלים באמצעות הפרשה מעיסה אחרת החייבת בחלה^{כא}.

סיכום

- א. לכתחילה יש להפריש חלה מן העיסה קודם שתאפה.
- ב. בדיעבד, יש לעדכן את רב היחידה, ובהתאם להנחייתו, לאחר שנועץ עם הרמה הממונה, ניתן להפריש מהאפוי, ויתכוון על המאכלים והכלים שבלעו את טעם הטבל.
- ג. כלי בן יומו שבלע טעם טבל ובישלו בו קודם הפרשת החלה, התבשיל אסור באכילה.
- ד. כלי שאינו בן יומו שבלע טעם טבל, נכון להכשירו, אולם בכלים שלא ניתן להכשירם יש להקל להשתמש בהם בלא הכשרה.

מקורות והערות

הגעלה ג' פעמים ולהחליף את המים בין ההגעלות. [ריח] מנחת שלמה (שם). [ריט] ברכי יוסף (יו"ד סימן שכג ס"ק ד). [רכ] קובץ זכרון שבתי ואריה (הלכות חלה, מבי רב סימן ה). [רכא] ראה שו"ע (יו"ד סימן שכה סעיף ב).

**מפתח
העניינים**

הנחיות שימוש

אות מודגשת = פרק.

אות רגילה ראשונה = תשובה.

אות רגילה שנייה = סעיף.

אות תחומה בסוגריים = הערת שוליים.

לדוגמה:

ח,ג,א(כג) = פרק ח תשובה ג סעיף א הערה כג.

ו,חו"ל = פרק ו, נספח 'דגשי כשרות לשוהים בחו"ל' (בסוף פרק ו).

אבקת חלב עכו"ם – בריה * מפתח העניינים

מאכל שלא השתנה	ו,ב,ב
מיני מזונות שהכין אינו יהודי	ו,ח"ל
מליחה, אם כלולה בגזירת בישולי עכו"ם	ו,ג,א
מקום הבישול, מוצב קטן	ו,ד,ה
מקום הבישול, מטבח גדול	ו,ד,ה
מקום הבישול, מפעל	ו,ד,ה
משקה, האם כלול בגזירת בישולי עכו"ם	ו,ו,א
נאכל כמוות שהוא חי, הגדרתו	ו,ב,א
עבור חולה	ו,ד,ח
עולה על שולחן מלכים, דינו	ו,א,א
עולה על שולחן מלכים, הגדרתו	ו,א,ג
עולה על שולחן מלכים ואין מלפתים בו פת	ו,א,ה
עולה על שולחן מלכים, מאכל שמינו	ו,א,ד
עולה על שולחן מלכים	ו,ג,א
עישון, אם כלול בגזירת בישולי עכו"ם	ו,ג,ג
קיטור, האם כלול בגזירת בישולי עכו"ם	ו,ג,ג
קיטור, הגדרתו כבישול או כעישון	ו,ג,ב; ו,ג,ד
קיטור, הדוד שלו הופעל ע"י יהודי	ו,ג,ה-ו
קיטור, הפעלתו ופתיחת הברז נעשו ע"י אינו יהודי	ו,ג,ז
קיטור, פתיחת הברז נעשתה ע"י יהודי	ו,ג,ז
בית מלון	
אכילה במלון שאינו כשר	ו,ח"ל
בלנדר	
בליעת טעם מאכל שנחתך בו	ג,ג,ח
בל תשחית	
במה נוהג האיסור	ח,א,ב
ביזוי אוכלים לצורך חשוב	ח,א,ה
הימנעות מבדיקת ביצים חומות	א,ב,ד
השחתה לצורך חשוב	ח,א,ג
השחתה לצורך מצווה	ח,א,ה
השחתה לצורך תועלת שאינה כלכלית	ח,א,ד
השלכת ביצה שיש בה דם	א,ב,א
בצל	
בושל ללא בדיקה מתולעים	ב,ח,ב
רמת נגיעותו בתולעים	ב,ח,א
שיש רווח בין גלדיו, חיוב בדיקתו	ב,ח,ד
שעבר עליו הלילה	ע"ע סכנה וע"ע חריף
בריה	
בדבר מאוס	ב,ג,ד
בתולעים	ב,ג,ד

א	
אבקת חלב עכו"ם	
ע"ע חלב עכו"ם	
אגוזים	
חיוב בדיקתם מתולעים	ב,א,א
אדים	
ע"ע ריחא	
אוצר בית דין	
שימוש בו בצה"ל	ט,ב,ב
אורז	
רמת נגיעותו וחיוב בדיקתו	ב,ט,א
אורח	
אכילת בשר שאינו חלק	א,א,ב
שימוש בכלים שאינם טבולים	ד,א,ד
שתיית קפה שהכין אינו יהודי	ו,א-ג; ו,ח"ל
ב	
בורגול	
מידת נגיעותו וחיוב בדיקתו	ב,ט,א
ביטול איסור לכתחילה	
ביטל עבור אחרים ולא ידעו שביטל עבורם	ג,ה,ד
ביטול על ידי מי שאינו שומר תורה ומצוות	ג,ה,ג
בישול בכלי שאינו בן יומו במזיד	ג,ה,ב
בישול בכלי שאינו בן יומו עבור אחרים	ג,ה,ד
בישול בשר בכלי חלבי במזיד	
במטבחי צה"ל	ג,ה,ה
בתדירות גבוהה	ג,ה,ה
טחינת פירות נגועים	ב,ד,ד
ביצים	
בדיקתן מדם, מידת החיוב	א,ב,ג
בדיקתן מדם, בלילה	ב,ד,ה
מופרות שנמצא בהן דם	א,ב,א
שאינן מופרות שנמצא בהן דם	א,ב,ב
ביצים חומות, מידת חיוב בדיקתן	א,ב,ד
נוזל ביצים שעבר עליו לילה	ז,ד,ג
בישולי עכו"ם	
בבית ישראל	ו,ד,ב
בישול אינו יהודי שאינו עובד עבודה זרה	ו,ד,ז
הכשרת כלים מבישולי עכו"ם	ו,ה,א-ז
טבח שאינו יהודי בצה"ל	ו,ד-ג; ו,ד,ג-ד
טעם איסור בישולי עכו"ם	ו,ד,א

מפתח העניינים • בשר בחלב – הכשרת כלים

בשר בחלב

אכילת מאכל פרווה משולחן שיש בו
בשר וחלב
המתנה בין בשר לחלב, בשעות זמניות או
קבועות
המתנה בין בשר לחלב בשעת הדחק
המתנה בין בשר לחלב, משך הזמן
המתנה לאחר אכילת תבשיל בשרי
המתנה לאחר אכילת מאכל חריף
שנחתך בסכין בשרית
המתנה לאחר אכילת מאכל
שבלע זיעה בשרית
המתנה לאחר אכילת ציפס
שטוגן בשמן בשרי
העלאת בשר וחלב על שולחן אחד
העלאת בשר וחלב על שולחן אחד, היכר
העלאת מאכל כשר לצד מאכל שאינו כשר
חולה, האם יכול להקל בזמן ההמתנה

בשר 'חלק'

אכילת בשר שאינו 'חלק'
אכילת בשר שאינו 'חלק' בצבא ובישיבה
בשר שלא ידוע האם הוא 'חלק'
הגשת בשר שאינו 'חלק' למי שמיקל
על ידי מי שמחמיר
מתארח אצל מי שאינו מקפיד על 'חלק'
אם רשאי לאכול אצלו בשר
שימוש בכלי שבושל בו בשר שאינו 'חלק'
למי שמקפיד על אכילת 'חלק' בלבד

ג

גבינה

גבינת וחמאת עכו"ם

גזל

השחתת מזון צבאי לצורך שמירת הכשרות

גלידה צמחית

אכילתה לאחר מאכל בשרי

גריסים

בדיקתם מתולעים

ד

דגים

דג שנתבשל או נאפה יחד עם בשר
העלאתם על שולחן שיש בו בשר
סימני כשרות
קנייתם בחו"ל

דם

ביצים בדיקתם מדם

ה

הגנ"ש

כשרות בדירת הגנ"ש
כשרות בגט, ח-ט; ג, ט-א-ה; ה, ג, ו;
ה, ד, א-ו; ה, ח, ו;

הגעלה

ע"ע הכשרת כלים

היתר מכירה

שימוש בו בצה"ל

הכשרת כלים

בדים שבלעו איסור
בשר וחלב שבושלו בכלי באותו יום
גריל שצלו בו גבינה
הבלועים מבישולי עכו"ם
מבשרי או חלבי לפרווה
מבשרי לחלבי
שלא ידוע אם בלעו איסור
טבל שבלוע בכלי
כפפות שבלעו איסור
מחבת בת יומה, אופן הכשרתה
מחבת, אופן הכשרתה
מחבת טפלון, אופן הכשרתה
מחבת שאינה בת יומה
מחבת שבושל בה בשר וחלב יחד
מחבת שלא ידוע אם בלעה איסור
מלחמה כשיקול להקל בדיני כלים
הבלועים ממאכל אסור
סכין, אופן הכשרתה
סכין עם קת, אופן הכשרתה
סיר פוייקה, אופן הכשרתו
סיר קוגל, אופן הכשרתו
פסח, הכשרת כלי חמץ
שיפודים, אופן הכשרתם
תבנית של עוגה, אופן הכשרתה

הפרשת חלה – חריף (מאכל) * מפתח העניינים

ז		ו,חו"ל	
זיעה		תנור	
ע"ע ריחא		הפרשת חלה	
זיתים		בלילה עבה, חיוב ההפרשה	י,ג,א
רמת נגיעותם וחיוב בדיקתם מתולעים	ב,יב,א	בלילה רכה, חיוב ההפרשה	י,ג,א
ח		בלילה רכה, מועד ההפרשה	י,ג,ב
חדש		בלינצ'ס, חיוב ההפרשה	י,ג,ב-ג
אכילתו בשעת הדחק	ו,חו"ל	ברכה על הפרשת חלה למי שנשאל קודם לכן	י,ג,ו
הזמן שבו הוא מצוי	ו,חו"ל	הפרשת חלה מראש	י,ה,ב
חו"ל		הפרשת חלה מרחוק	י,ה,ג
חומס		השלכת החלה לאשפה במקום לשורפה	י,ד,ג
רמת נגיעותו וחיוב בדיקתו	ב,טו,א	חלה שנתערבה בעיסה	י,ו,א
חיל הים		מאכל שהתבשל עם החלה	י,ז,א
כשרות הכלים בספינות	ו,ה,ה	משגיח כשרות, הפרשת חלה בלא נוכחותו	י,ה,א-ד
חלב עכו"ם		נאמנות על הפרשת חלה	י,ה,א
אבקת חלב עכו"ם	ו,ז,ו	סופגניה, חיוב ההפרשה	י,ג,א
אבקת חלב עכו"ם במקום צורך	ו,ז,ז	ספינג', חיוב ההפרשה	י,ג,א
גבינות עכו"ם	ו,ז,ד	עוגת טורט, חיוב ההפרשה	י,ג,ב-ג
חלב עכו"ם בימינו	ו,ז,ב-ג	עיסה שחילקוה בעודה בצק	י,ב,ג
חלב שיש חשש שנחלב מבהמות טריפות	ו,חו"ל	עיסה שכבר נאפתה	י,ז,א
חמאת עכו"ם	ו,ז,ה	עיסה של יהודי ואינו יהודי	י,א,א
לקטוז	ו,ז,ט	עיסה של שותפים	י,א,א
מי חלב עכו"ם	ו,ז,ח	עיסה שמיועדת רק לאינם יהודים	י,א,א (יט)
קזאין	ו,ז,ט	עיסה שנאכלה	י,ז,ד
שוקולד שיוצר מאבקת חלב עכו"ם	ו,ז,ו	עיסה שנתערבה בה החלה שהופרשה ממנה	י,ו,ב
חלב צמחי (סויה, שקדים)		פנקייק, חיוב ההפרשה	י,ג,ב-ג
שתייתו בארוחה בשרית	ג,יג-ד	צירוף עיסות להפרשה אחת	י,ב,ב-ג
חלה		קמחים המצטרפים להפרשת חלה	י,ב,ב
ע"ע הפרשת חלה		שאלה על חלה שנתערבה בעיסה	י,ו,ג
חמאה		שאלה על חלה שנתערבה בעיסה לאחר שנאכלה	י,ו,ד
כשרות חמאת עכו"ם	ו,ז,ה	שיעור המחייב הפרשת חלה	י,ב,א
חריף (מאכל)		שיעור המחייב הפרשת חלה	י,ב,א
הגדרת מאכל חריף	ג,ג,ד	בקמח מלא	י,ב,א (מה)
חיתוכו בסכין שאינו בן יומו	ג,ג,ב	שריפת החלה, התנאים לכך	י,ד,ד
חריף שנחתך בסכין חלבי אכילתו	ג,ג,ז	התרת נדרים	
למי שבשרי	ג,ג,ז	מי כשר להתיר נדרים	י,ו,ג
חריף שנחתך בסכין מתי נפסל או נהפך	ג,ג,ג	סבר שחומרא מסוימת אסורה מעיקר הדין	ו,ז,ז
לבשרי/חלבי	ג,ג,ג	ורוצה לשנות את מנהגו	י,ו,ג
חריף ששהה בכלי בשרי/חלבי	ג,ג,ז	שאלה על הפרשת חלה בפני שלושה	י,ו,ג
ניקוי סכין המועיל לענין חריף	ה,ו,ב	ו	
ו		וופל בלגי	
ו		חיוב הפרשת חלה מוופל בלגי	י,ג,ב

צה"ל, חיוב כליו בטבילה ד,א,ג
 קרש חיתוך, חיובו בטבילה ד,ג,ז
 שבת, האם מותר לטבול בה כלים ד,א,א
 שיתוף אינו יהודי בבעלות על הכלי
 כדי לפוטרו מטבילה ד,ה,ב

טבעוני

אכילה במסעדה טבעונית ללא כשרות ו,חו"ל

טיסה

כשרות המזון בטיסה ו,חו"ל

טפלו

הכשרת מחבת טפלו ה,ג,ז

טריפה

ע"ע בשר שאינו חלק

י

יין

יין מבושל שאינו יהודי נגע בו ו,חו"ל
 יין מפוסטר שאינו יהודי נגע בו ו,חו"ל
 יין סגור שאינו יהודי טלטל ו,חו"ל
 יין פתוח שאינו יהודי טלטל ו,חו"ל
 צריכת משקאות אלכוהול ללא כשרות ו,חו"ל
 קניית יין בחו"ל ו,חו"ל

ירקות עלים

חברות שאינם מפוקחות ב,ו,ג
 לא נשטפו ונתערבו במאכל ב,ו,ב
 מידת הנגיעות בחברות מפוקחות ב,ו,א

כ

כלים

בישול פרווה בכלי בשרי
 לצורך ארוחה חלבית ג,ב,א-ד
 חיתוך מאכל חלבי צונן בסכין בשרי
 שאינו נקי ה,ז,ז
 כלי שאינו בן יומו שנשארו בו שאריות בשר ג,ד,ה
 כפפה חלבית להוצאת תבנית בשרית ולהיפך ג,ז,ב
 מאכל שבושל בכלי שאינו בן יומו ג,ה,א
 מאכל שבושל בכלי שאינו בן יומו במזיד ג,ה,ב
 מאכל שבושל בכלי שבושל בו קודם
 ע"י אינו יהודי ו,ה,ד
 מאכל שנאפה בתנור טרף ג,ח,ט
 מזון קר בכלים שאינם כשרים ו,חו"ל
 מלחמה כשיקול להקל בדיני כלים
 הבלועים ממאכל אסור ח,ד,ח

קרש שנחתך עליו מאכל חריף ג,ה,ה

חרקים

ע"ע תולעים

חתונה

אכילת מאכלים כשרים בחתונה
 של אינם יהודים ו,חו"ל

ט

טבילת כלים

אולה, חיובו בטבילה ד,א,ג
 אורח, אכילתו בכלים שאינם טבולים ד,א,ד
 בית חולים, חיוב כליו בטבילה ד,א,ג
 הגדרת כלי סעודה ד,א,ג
 חובת הטבילה על הכלי או על הבעלים ד,א,ו
 חציצה בטבילת כלים הגדרתה ד,ב,ב
 חציצה בכלים מפויחים ובאבנית ד,ב,ד
 חציצה במדבקות שעל הכלי ד,ב,ג
 כלי אחסון, חיובם בטבילה ד,א,ג
 כלי גדול מארבעים סאה, חיובו בטבילה ד,ג,ו
 כלי זכוכית, חיובם בטבילה ד,א,ב
 כלי חשמלי, חיובם בטבילה ד,ג,ב
 כלי מתכות, חיובם בטבילה ד,א,ב
 כלי ניילון, חיובם בטבילה ד,א,ב
 כלי סחורה, חיובם בטבילה ד,א,ג
 כלי פלסטיק, חיובם בטבילה ד,א,ב
 כלי שמחובר לקרקע, חיובו בטבילה ד,ג,א
 כלי שנמכר לאינו יהודי, חיובו הטבילה ד,ג,ה
 כלי שנקנה בכרטיס מג"ד ד,ה,ה
 כלי שנקנה בוואצ'ר ד,ה,ה
 כלים חדשים, חיובם בטבילה ד,א,ב
 כלים שאולים, חיובם בטבילה ד,א,ג
 מיני בר, חיובו בטבילה ד,ג,ו
 מכירת כלי לאינו יהודי בצה"ל ד,ה,ד
 מכירת כלי לאינו יהודי כדי לפוטרו מטבילה ד,ה,א
 מכירת כלי לחייל צה"ל שאינו יהודי ד,ה,ג
 מכירת כלים בצה"ל, למי הסמכות לעשות זאת ד,ה,ד
 משטח עבודה, חיובו בטבילה ד,ג,ז
 נתערב כלי שאינו טבול בכלים טבולים ד,ד,ו
 ספק בכלי שהוצא ממחסן ואין ידוע
 אם הוא טבול ד,ד,ג
 פירוק והרכבת כלי ע"י יהודי ד,ג,ה

כפפות - מראית עין * מפתח העניינים

ג,ב,ב	נ"ט בר נ"ט, לכתחילה ובדיעבד
ג,ב,ד	נ"ט בר נ"ט, בכלי שאינו בן יומו
מחבת	
ה,ג,א-ז	הכשרתה
	מחבת חלבית שטוגן בה מאכל שנחתך
ג,ג,ח	בסכין בשרית
מחלוקת	
	האם המחמירים אוסרים את כליהם של המקילים
ה,ה,א	הודעה לסועד על מאכל השנוי במחלוקת
ח,ב,א	
מטוס	
ו,ח"ל	כשרות המזון בטיסה
מיעוט המצוי	
ב,ד,ו	אינו יודע אם הפרי נחשב למיעוט המצוי
ב,ד,ז	אופן חישובו
ב,ד,ה	בדיקתו בשכיחות נמוכה
ב,ה,ב	הגשת פירות שנגועים במיעוט המצוי
ב,ד,ז	הסתמכות על בדיקה מדגמית
א,ב,ג	חיוב בדיקה בדין דרבנן
ב,ד,ח	מיעוט המצוי שנתערב במאכלים אחרים
א,ב,ג	מקום שנהגו להחמיר ולבדוק
ב,ד,ח	סלט קצוץ שיש בו מיעוט המצוי
ב,ד,ט	סמכות לבצע את הבדיקה
ב,ד,ו	שיעור מיעוט המצוי באחוזים
מיקרוגל	
ו,ג,ח	בישולי עכו"ם
ו,ח"ל	הכשרתו
ג,ח,יב	חימום במיקרוגל שאינו מוחזק בכשרות
מלחמה	
ע"ע מאכלות אסורות במלחמה	
מנגל	
	הכשרתו במקום שלא ידוע מה נעשה בו קודם
ה,ד,ה	
מסעדה	
ו,ח"ל	אוכל צמחוני וטבעוני ללא כשרות
ז,א,ג	טבילת כלים במלון ומסעדה
מעבד מזון	
ח,ג,ח	בלעית טעם מאכל שנחתך בו
מראית עין	
א,ב,ב-ד	בדיקת ביצים מדם
ג,א	דם דגים
ג,ד	חלב צמחי לאחר ארוחה בשרית

ג,ד,ג	סתם כלי כאשר השתמשו בכלים רבים
ג,ד,א-ב	סתם כלי נידון כאינו בן יומו
ג,ד,ב	סתם כלי שנעשה בו שימוש בתדירות גבוהה
ה,ז,ח	שימוש ארעי בכלי צונן בדירות הגנ"ש
	שימוש בכלי שאינו יהודי בישל בו קודם לכן
ו,ה,ד-ה	שימוש בכלי טרף בצונן
ו,ח"ל	שימוש בכלי מסופק בצונן
ו,ח"ל	שימוש צונן בכלי בשרי שבלע חלב ולהיפך
ה,ז,ז	שימוש צונן בכלים שבלעו איסור
ה,ז,ד-ו	שימוש צונן בכלי חרס ששייך לאינו יהודי
ה,ז,ד	תיעדוף שימוש בכלי טרף או בכלי חלבי לצורך מאכל בשרי בצונן
ו,ח"ל	

כפפות

ג,ז,ג	הכשר בדים וכפפות שבלעו איסור
ג,ז,ב	שימוש בכפפה חלבית לתבנית בשרית ולהיפך

ל

ליבון

ה,ד,א	הגדרת ליבון חמור
ה,ד,ב	הגדרת ליבון קל
וע"ע הכשרת כלים	

לפני עיור

ג,ב,ג	בישול נ"ט בר נ"ט עבור המחמיר בדבר
ח,ג,ג	בקשה מחברו שנוהג כפוסק מיקל לעשות עבורו דבר שהוא נוהג לאסור
	הגשת מאכל שהוא נוהג בו איסור וחברו מיקל
ח,ג,ב	מאכל שהותר בשעת הדחק, חיוב ההודעה על כך
ח,ב,ב	מאכל שהותר מחמת הפסד מרובה, חיוב ההודעה על כך
ח,ב,ג	מאכל ששנוי במחלוקת, חיוב ההודעה על כך
ח,ב,א	

לקטוז

ע"ע חלב עכו"ם

מ

מאכלות אסורות במלחמה

ח,ד,ח	באיסורי דרבנן
ח,ד,ז	בזמן הזה
מאכל פרווה שהתבשל בכלי בשרי או חלבי	
ג,ב,א	אכילתו עם בשר או חלב

מפתח העניינים • נותן טעם - פירות שביעית

בתוך קופסא, אכילתו ז,ד,ב
שום קלוף שעבר עליו הלילה כשהוסיפו לו מלח
ותבלינים, אכילתו ז,ד,ג

חלב צמחי שנאכל עם בשר אופן ההיכר ג,ג
מראית עין באיסורי דרבנן ג,ב
מראית עין במוצרים שכיחים ג,ה

סלט

בצלים שלא נבדקו מתולעים
שנמצאות בסלט ב,ח,ג
מיעוט המצוי של חרקים בסלט קצוץ ב,ד,ח
עגבניות שלא נבדקו מתולעים
שנמצאות בסלט ב,ג,א

סעודה

בבית אינו יהודי ו,חז"ל

ע

עגבניות

רמת נגיעותן וחיוב בדיקתן ב,ג,א

עוף

ע"ע בשר בחלב

אכילת עוף ודג יחד ז,א,ב

ענבים

שטיפתם מחשש חרקים ב,ג,א-ב

ערלה

ערלה וספק ערלה בחז"ל ו,חז"ל

פ

פויקה

הכשרת הסיר ה,ד,ו

פירות

כשרות השאלק (ציפוי מבריק)
שעל קליפת פירות ו,חז"ל

פירות שביעית

איסור הפסדס ט,ב,ב
אכילתם כדי למנוע את הפסדס ט,ב,ג
הוצאתם לחז"ל ו,חז"ל; ט,ג,א-ג
הוצאתם מחוץ לגבול עולי בבל' ו'מצרים'
בתוך מדינת ישראל ט,ג,ג
הפסד פירות שביעית בגרמא ט,ב,ד
הפסד פירות שביעית בשל הנחיות
גורמי הרפואה ט,ב,ז
הפסדס באופן השימוש המקובל ט,ב,ו; ט,ב,ח
השימוש המותר בפירות שביעית ט,א,א
השלכת פירות שאין להם אוכלים ט,ה,ט
השלכתם לאשפה ט,ב,ה
כיבוי נר הבדלה בין שביעית ט,ב,ט

נ

נותן טעם

העברת טעם מכלי לכלי ג,ז,א
העברת טעם מכלי לבד ג,ז,א
נ"ט בר נ"ט במאכלים ג,ו,א
נ"ט בר נ"ט במאכלים שומניים ג,ו,ב
צ'יפס שטוגן בשמן בשרי כדי לקבל טעם ג,ו,ג

נ"ט בר נ"ט

ע"ע נותן טעם

נקניקיות סויה

אכילתן יחד עם מאכל חלבי ג,ה

נתינת היתר לנוהגים בו איסור

הנוהג היתר בנ"ט בר נ"ט האם יכול לבשל
עבור הנוהגים בו חומרא ג,ב,ג וע"ע לפני עוור

ס

סכין

הכשרת סכינים ה,ו,א-ה
סכין שבלעה איסור ג,ג,א-ח

סכנה

אבקת ביצים שעבר עליה הלילה, אכילתה ז,ד,ב-ג
אבקת שום שעבר עליה הלילה, אכילתה ז,ד,ב
ביטול בשישים בדבר שיש בו סכנה ז,א,ו
בית הכסא, מאכל שהוכנס לשם ז,ג,א
בצל קלוף שעבר עליו הלילה, אכילתו ז,ד,א
בצל קלוף שעבר עליו הלילה
בתוך קופסא, אכילתו ז,ד,ב
בצל קלוף שעבר עליו הלילה כשהוסיפו לו
מלח ותבלינים, אכילתו ז,ד,ג
בשר ודג, אכילתם יחד ז,א,א
ישן מעל מאכל חבירו אם יכול לאוסרו ז,א,ה
ישן מעל מאכל שלא במיטה ז,ב,ו
נוזל ביצים שעבר עליו הלילה, אכילתו ז,ד,ב-ג
עוף ודג, אכילתם יחד ז,א,ב
שהה תחת מיטה, בתוך כלי ז,ב,ג
שהה תחת מיטה, מאכל שאינו מבושל ז,ב,ד
שהה תחת מיטה, דין המאכל בדיעבד ז,ב,ב
שום קלוף שעבר עליו הלילה, אכילתו ז,ד,א
שום קלוף שעבר עליו הלילה

קיסור	ט,ב,ג
ע"ע בישולי עכו"ם	ט,א,ב
קמח	ט,א,ג
ניפוי קמח כיום, רמת חיובו	ט,א,ג
ספק אם פירשו התולעים בקמח	ט,א,ג
קמח מתולע שנאפה	ט,א,ג
תולעים המהלכות בין גרגרי הקמח	ט,א,ג

קפה	ב,ט,ז,א
בישולי עכו"ם בסוגי הקפה השונים	ו,ג
שתייתו בבית אינו יהודי	ו,ח"ל

קרב	ח,ב,ה
ע"ע מאכלות אסורות במלחמה	ח,ג,א-ד

קרש חיתוך	
בליעת מאכל במשטח עבודה שחתכו עליו	ג,ה,ה

ר

ריחא	
זיעה האוסרת, הגדרתה	ז,א,ה
זיעה בתנור ביתי	ג,ח,ח
זיעה הבאה מן הצדדים	ג,ח,ה
זיעה העולה דרך כלי	ג,ח,ד
זיעת מאכלים	ג,ח,ג
מאכל פרווה שנאפה עם בשר	
בתבניות נפרדות	ג,ח,א

רוח לחימה	
ע"ע מאכלות אסורות במלחמה	

ש

שביעית	
ע"ע פירות שביעית	

שבת	
לבקש שיעשו עבדו מלאכות	
לאחר שקיבל על עצמו שבת	ח,ג,א

שמיטה	
ע"ע פירות שביעית	

שניצל צמחי	
אכילתו יחד עם מאכל חלבי	ג,ה

שעועית	
מידת נגיעותה וחיוב בדיקתה	ב,ט,א

שקדים	
חיוב בדיקתם מתולעים	ב,א,א
עוף בחלב שקדים	ג,ב

נתינתם למי שאינו יהודי	
סחיטת פירות שביעית	
קדושת קליפות שביעית	

קילופם	
ריסוקם	

פלפלים	
רמות נגיעותם וחיוב בדיקתם	ב,ט,ז,א

פסיקת הלכה	
היתר בדבר התמוה לרבים	
יחסו של המחמיר למי שמיקל	

פת עכו"ם	
השתתפות יהודי באפיה	ו,ח"ל

מידת הטרחה הנדרשת בכדי להימנע מכך	ו,ח"ל
פת שאין עליה כשרות	ו,ח"ל

צ

צימוקים	
אכילתם בלא שטיפה	ב,ט,א
הסתכלות במי השרייה שלהם	ב,ט,א

צ'יפס	
המתנה לאחר צ'יפס שטוגן בשמן בשרי	ג,ו,ד

צמחוני	
אכילה במסעדה צמחונית ללא כשרות	ו,ח"ל

ק

קדלי דחזירי	
ע"ע מאכלות אסורות במלחמה	

קוסקוס	
מידת נגיעותו וחיוב בדיקתו	ב,ט,א

קופסאות שימורים	
ע"ע זיתים	

קזאין	
ע"ע חלב עכו"ם	

קטניות	
מידת נגיעותן וחיוב בדיקתן	ב,ט,א

סמכות לבצע בדיקת תולעים	ב,ב,ג-ג
ספק אם נוצר השרץ בתלוש או במחובר	ב,ג,ה; א,ג; ב,ג,ה
פרי שיש בו חור	ב,א,ה
תולעים קטנות שניכרות רק בעת הילוכן	ב,ה
תולעים רוחשות ותולעים שבקליפות	ב,ה
תולעים שנראות בטורח רב	ב,ג,ב
תולעים שנראות לעין בתנאי מעבדה	ב,ד,ב
תולעים שנראות רק באמצעות זכוכית מגדלת	ב,ב,א
תולעת שנוצרה בפרי מחובר	ב,א,ב
תולעת שנוצרה בפרי תלוש	ב,א,א
תולעת שנוצרה בקליפת הפרי	ב,א,ו-ז
תולעת שניכרת רק באמצעות שטיפה במים	ב,ג,א
תמרים	
מידת נגיעותם וחיוב בדיקתם	ב,ד,א
תנור	
הכשרתו ושימוש בו כשאינו כשר	ו,ח"ל
נאפתה בו עיסה שלא הופרשה חלתה	י,ז,א-ד

ת	
תבלינים	
מידת נגיעותם וחיוב בדיקתם	ב,ט,א
תולעים	
אכילת מאכל נגוע לאחר שהתבשל	ב,א,י; ב,ג,ג-ד
אכילת מאכל נגוע לאחר שנאפה	ב,ז,ד
בדיקת פרי המוחזק כנגוע	ב,ד,י
ביטול ברוב בפרי מבושל	ב,ג,ג
הגשת פירות שבחזקת נגועים	ב,ה,א
הרחקת מאכלים ממקום שמצויים בו חרקים	ב,א,ט
חיוב הבדיקה כשיש שני ספיקות לגבי איסור התולעת שבו	ב,א,ח
טחינת פירות נגועים כנימות	ב,ד,יד
לכלוך על הפרי שיתכן שהוא תולעת	ב,ב,ו
מדע ותורה בתחום התולעים	ב,א,ד
מלחמה כשיקול להקל בדיני תולעים	ח,ד,ח